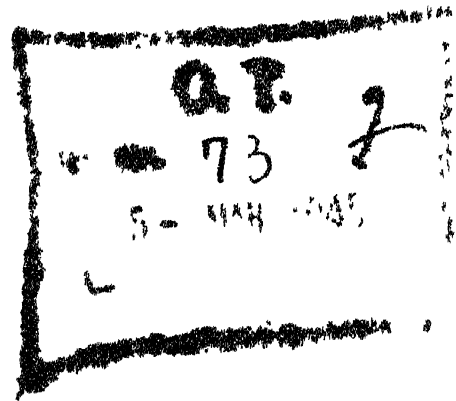
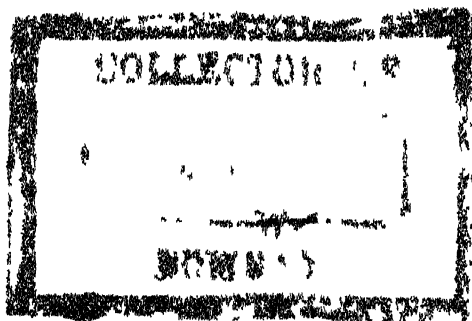

અવનક્ષાર ચિકિત્સાશાસ્ત્ર

લેખક

ડૉ. પરિભાઈ રામભાઈ પટેલ

રૉય એન્ડ કું.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉર્પોરેટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૧-૪૬ કિંમત ૪-૦-૦

ગ્રંથનામ પુષ્પકા ૨ મિ.ઉત્તર ૧૨.૧૨.૨૪

વર્ગિક ૩ : ૫ : ૭

જીવનક્ષાર ચિકિત્સાશાસ્ત્ર

લેખક

ડૉ. હરિભાઈ રામભાઈ પટેલ

પ્રકાશક

રૉય એન્ડ કું.૦

• (સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન છે.)

આવૃત્તિ પહેલી.

સને ૧૯૪૪.

કિંમત રૂા. ૪.

ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રથમ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ-સંગ્રહ

૨૪૯૦૬

મુદ્રક :- મધુકર રઘુનાથ કાસેવાર,

“ પ્રદુલ્લ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ”

નાનાશંકર શેઠ વાડી,

મુંબઈ, ૨.

લેખકનું નિવેદન.

- અનુક્રમણિકા -

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાગ પહેલો.		કેલ્કેરીઆ દ્રવ્યુઓરિકાનાં	
આયોક્ષમિક દવાઓની સામાન્ય		ગુણપ્રભાવ કાર્ય ...	૮૨
રૂપરેખા, પિંડો અને તેનો		કેલ્કેરી ફોસનાં ..	૪૪
જીવન સાથે સંબંધ. દવા-		કેલ્કેરીઆ સલ્ફનાં ..	૪૭
ઓના અંશ, અને માત્રા		ફેરમ ફોસનાં ..	૪૮
વર્ગરે. ...	૭	કાલી ફોસનાં ..	૫૮
મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ...	૭	કાલી સલ્ફનાં ..	૫૭
મનુષ્યશરીરની રચના ...	૭	મેગ્નેસીઆ ફોસનાં ..	૫૮
પાર ક્ષારનાં નામ ...	૧૨	કાલી મુરનાં ..	૫૯
જીવનક્ષાર ચિકિત્સા સંબંધી		નેટ્રમ મુરનાં ..	૬૦
ડોક્ટરોના અભિપ્રયો ...	૧૩	નેટ્રમ ફોસનાં ..	૬૫
પિંડો, ધાતુઓ, અવયવો અને		નેટ્રમ સલ્ફનાં ..	૬૭
જીવનક્ષાર દવાઓ સાથે		સિલિસીઆનાં ..	૭૦
તેનો સંબંધ ..	૧૫		
દવા બનાવવાની રીતો, સૂક્ષ્મ		ભાગ ત્રીજો.	
માત્રાની શક્તિ ...	૨૪	મેટેરીઆ મેડિકા ક.	
આ ઔષધોથી નુકશાન થાયછે કે?	૨૬	જીવન રસાયનક્ષારોનું ઔષધી	
જીવન રસાયન ક્ષારનાં રૂપ અને		ગુણ શાસ્ત્ર, પારદવાઓનાં	
પાપરવાની રીતો ...	૨૮	લક્ષણો એકી સાથેનું ...	૭૩
ઔષધોના પાપરની પસંદગી	૩૩	મસ્તકનાં લક્ષણો ...	૭૪
ભાગ બીજો.		મજ્જાતંત્રનાં ..	૭૬
મેટેરીઆ મેડિકા ક. ...	૪૨	જીભનાં ..	૮૫
જીવનરસાયન ક્ષારનાં ગુણ,		દાંતનાં ..	૮૭
પ્રભાવ અને કાર્ય ...	૪૨	ગળાનાં ..	૯૦
		શ્વાસાવયવોના ..	૯૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
જટરનાં લક્ષણો ...	૬૯	(એકાંતરે, ચોથીઓ, સતત	
ઉદરાવયવોનાં લક્ષણો ..	૧૦૫	વિષમ, (અવધીઓ) મેલે-	
મૂત્રાવયવોનાં ,, ...	૧૧૧	રીઆનો અસાધ્ય જ્વર,	
પુરુષની જનનેદ્રિયનાં ,, ..	૧૧૫	બ્લેકવોટર શીવર, ટાઇફો-	
સ્ત્રીની જનનેદ્રિયનાં ,, ..	૧૧૮	ઇડ સાથનો મેલેરીઆ.)	
રૂમીરાભિસરણનાં ,, ...	૧૨૫	મેલેરીઆનો દુઃસાધ્ય જ્વર ...	૧૧૫
માનસિક ,, ...	૧૨૮	ટાઇફા મેલેરીઆ શીવર ...	૧૧૬
નિદ્રાવસ્થાનાં ,, ...	૧૩૨	આંત્રજ્વર (ટાઇફોઇડ) ...	૧૧૭
કાનનાં ,, ...	૧૩૫	ચૌદ દિવસનો તાવ (ટાઇફસ) ...	૧૧૯
નાકનાં ,, ...	૧૩૯	સુવાવડીનો ઝેરી તાવ ...	૧૮૦
આંખનાં ,, ...	૧૪૨	કોલેરા ...	૧૮૨
ત્વચાનાં ,, ...	૧૪૬	રતવા ...	૧૮૪
હાડકાં, કરોડરજ્જુ અને		દુષ્ટ સળેખમ (ઇન્ફેક્ટ્યુએન્સ) ...	૧૮૫
લાયપગના અવયવોનાં		કંઠરોલિણી (ટિથેરીઆ) ...	૧૮૭
લક્ષણો ...	૧૫૩	પેલેગ ...	૧૮૮
જ્વર (તાવ) નાં		કંઠમાળ ...	૧૮૯
લક્ષણો ...	૧૬૦	દુષ્ટ રક્તવિકારજન્ય શીવર ...	૧૮૯
ભાગ ચોથો.		રસોળી અને અર્બુદ કેન્સર ...	૧૯૦
સામાન્ય રોગો.		ઉપદ્રશ (સીરીલીસ) ...	૧૯૩
વરમ ...	૧૬૬	પરમીઓ ...	૧૯૫
વરમજન્ય જ્વરો ...	૧૬૮	સંધિવા. ગાઉટ ...	૧૯૬
પ્રુટી નીકળના ચેપી તાવ ...	૧૬૮	રક્તશ્રાવ ...	૧૯૮
શીતળા, શીળી, સૈયડ ...	૧૬૯	પાંદુરોગ ...	૧૯૯
ઝોરી ...	૧૭૧	જલોદર ...	૨૦૧
અછબડા ...	૧૭૧	અંધીરોગ ...	૨૦૩
શીળી કઢાચાની ખૂરી		વળ (નાસુર) ચાંદાં ...	૨૦૫
અસર ...	૧૭૨	અકસ્માતના ઉપદ્રવો ...	૨૦૭
ટાદીઆ તાવ (મેલેરીઆ) ...	૧૭૨	(દાઝવું, અળવું, માર વાગવો,	
		કપાવું, લુ લાગવી, લડકાયાં	

વિષય.	પૃષ્ઠ.
પ્રાણીઓનું કરડવું. વીંછી વગેરેનું કરડવું.)	
દાઝવું, બળવું ૨૦૭
વાગવું માર પડવો ૨૦૮
કપાવું ૨૦૮
હાડકાંનું ભાંગવું ઉતરવું ૨૦૮
હુ લાગવી ૨૦૯
દડકવા ૨૧૦
વીંછી, કાનખજૂરાનો દંશ ૨૧૦
મૂર્ચ્છા ૨૧૦
ત્વચા રોગો ૨૧૧
પરચુરણ ત્વચા રોગો ૨૧૨
શીળસ ૨૧૩
ખરજવું ૨૧૩
પાઈ ૨૧૪
વિદધી ગુમડાં ૨૧૫
હાથીપગુ ૨૧૬
માથું દુખવું ૨૧૬
આધાશીશી ૨૧૬
લખતાં હાથ ધ્રુજવો ૨૧૬
જડાં ખેંચાઈ જવા ૨૧૬
ગંધસી વાયુ ૨૧૬
ગંધની અન્યવસ્થા ૨૨૦
હાડકાંનાં રોગો ૨૨૩
મગજ અને મગજનાં ત્રના વ્યાધિઓ ૨૨૫
મગજનો વરમ ૨૨૫
મગજના પડનો વરમ (મેનિંગ જાઇટીસ.)	૨૨૬

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મગજમાં રક્તશ્રાવ (સંન્યાસ) ૨૨૭
ઉન્માદ, ચિત્તભ્રમ, શ્વેલજા ૨૨૮
મદ્યોન્માદ ૨૨૯
વાઇ, ફેફસે ૨૨૯
મગજની નબળાઈ ૨૩૧
જ્ઞાનતંતુનો દુખાવો-અસ્કા ૨૩૨
ભૂતોન્માદ (લિસ્ટીરીઆ) ૨૩૩
કંપવાત ૨૩૪
ચક્કર, અંધારા, ફેર ૨૩૬
પક્ષાઘાત (લકવો)...	... ૨૩૭
ધનુર્વાત ૨૩૯
કરોડરજ્જુનો વરમ ૨૪૦
કરોડના પડનો વરમ. ૨૪૦
આંખના વ્યાધી ૨૪૦
કાનના વ્યાધી ૨૪૧
પાચનક્રિયા ચલાવનાર અવય- વોના રોગો માટે સૂચના ૨૪૧
ગોષ્ટર ૨૪૨
મોંમાંથી દુર્ગંધ આવવી ૨૪૩
મોં આવી જવું ૨૪૪
મોંનો સડો ૨૪૪
જીભનો વરમ અને ચાંદાં ૨૪૪
જીભનું કેન્સર ૨૪૫
પડજીભનો વરમ ૨૪૫
જીભનો લકવો ૨૪૫
દાંતના રોગો ૨૪૫
અત્રનળીનો સંક્રાંત ૨૪૬
જઠરના રોગો ૨૪૭

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
જઠરના રોગોની સામાન્ય ચિકિત્સા	૨૪૭	મળદ્વારના સ્નાયુઓનો લકવો	૨૬૮
હોઝરીના કેટલાક રોગો અને તેની ટુંકી ચિકિત્સા ...	૨૪૯	યકૃતના રોગો	૨૬૮
(અજીર્ણ, કેન્સર, હોઝરીનું ચાંદું, વાયુથી પેટ ફૂલવું, ઉલટી, ગોળો ચઢવો, અમ્લ-પિત્ત, કૃમિ, આંકડી, ચૂંક, હોઝરીનું વિસ્તૃત્વ અને હોઝરીનો દુખાવો.) ...	૨૫૦	યકૃતમાં લોહીનો જમાવ ...	૨૬૮
આંતરડા અને તેનું કાર્ય ..	૨૫૦	યકૃતનો વરમ. (મુંઝારો) ...	૨૬૮
આંતરડાનો વરમ ...	૨૫૧	યકૃતનું પાકવું (મુંઝારાની ગાંઠ)	૨૬૯
આંતરડામાંથી લોહી પડવું ...	૨૫૨	યકૃતનો સંક્રાંચ	૨૭૦
આંતરડાનું કેન્સર ...	૨૫૨	દુષ્ટ કમળો	૨૭૦
આંતરડામાં ચાંદું ...	૨૫૨	કમળો	૨૭૧
આંતરડાનો દુખાવો ...	૨૫૨	પથરી	૨૭૨
કબજિયાત, (અંધક્રાંચ) ...	૨૫૩	યકૃતનું કેન્સર	૨૭૩
અતિસાર	૨૫૫	મૂત્રાવયવો	૨૭૩
આંત્રપૂચ્છ વિદ્રધિ (એપેન્ડીસાઈટીસ.) ...	૨૫૭	મૂત્રપિંડનો વરમ નવો ...	૨૭૪
મરડો અને સંગ્રહણી ...	૨૫૮	” ” જુનો ...	૨૭૪
આમણ નીકળવી ...	૨૫૯	મૂત્રાશયનો વરમ	૨૭૫
ભગંદર	૨૬૦	મૂત્રપિંડ ઉપરની રસઅશીનો વરમ	૨૭૬
કૃમિ	૨૬૧	મધુમ્રમેહ	૨૭૭
પેટના આંતરાવરણનો વરમ ...	૨૬૩	બહુમૂત્રતા	૨૭૯
સારણ ગાંઠ	૨૬૪	મૂત્રનો અટકાવ	૨૭૯
પેટનું જલોદર	૨૬૫	મૂત્રનષ્ટતા	૨૭૯
પેન્ક્રિયાસનો વરમ	૨૬૫	મૂત્રમાં ફેરફેટ જવા ...	૨૮૦
પરોળના રોગો	૨૬૫	મૂત્રપિંડનું પાકવું	૨૮૦
અર્શ-દરસ-અવાસીર ...	૨૬૬	મૂત્રાશયનો લકવો	૨૮૦
		મૂત્રકૃચ્છ	૨૮૧
		પિશાબનું વહી જવું ...	૨૮૧
		મૂત્રમાર્ગની પથરી ...	૨૮૨
		યૂરિમીઆ	૨૮૨
		શ્વસન યંત્ર	૨૮૩
		શ્વાસાઅવયવના રોગ થવાનાં કારણો	૨૮૪

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
નાકના વ્યાધિ ૨૮૫	પુરુષની જનનેદ્રિયના રોગો ૩૦૮
સળેખમ ૨૮૫	અંડ (વૃષણ)નો વરમ ૩૦૮
પીનસ ૨૮૬	વૃષણમાં જલવૃદ્ધિ ૩૦૯
નાકમાં મસા ૨૮૬	વૃષણની કઠણ વૃદ્ધિ ૩૧૦
નરકોરી કુટવી ૨૮૬	વૃષણનું ઉંચે ચઢી જવું ૩૧૦
અવાજ ખેસી જવો ૨૮૭	વૃષણની શિરાઓનું ફૂલવું ૩૧૦
મોટી ઉધરસ (ખોંકલી) ૨૮૮	વૃષણમાં જ્ઞાનતંતુનો દુખાવો ૩૧૦
ચોરીઆનો વરમ ૨૮૯	વૃષણની કાચળીનો વરમ ૩૧૧
કંઠનળીનો વરમ ૨૯૦	અને રતવા ૩૧૧
કંઠનળીનો સંક્રોચ ૨૯૧	પ્રોસ્ટેટ પિંડનો વરમ અને ૩૧૧
હેડકા ૨૯૧	ગડ ૩૧૧
દમ ૨૯૨	શિશ્નના મણિનો વરમ ૩૧૧
ઉધરસના સામાન્ય લક્ષણો ૨૯૪	નપુંસકત્વ ૩૧૧
વાયુનળી અને વાયુનળિકાઓનો	વીર્યશ્રાવ ૩૧૩
વરમ. (સસણી, વાવરી,	આળરોગો ૩૧૩
ભૂંડા ઓંકાઈટીસ, આંકા	માથામાં રસોળા ૩૧૪
ન્યૂમોનિઆ વગેરે) ૨૯૬	કુંટીના રોગો ૩૧૪
ફેફસાંનો વરમ (ન્યૂમોનિઆ) ૨૯૬	કુંટીની સારણ ૩૧૪
ફેફસાંના ઉપલા રસપડનો વરમ. ૨૯૯	પેટનું ફૂલવું ૩૧૪
પાંસળીનું શ્વળ ૨૯૯	ત્વચા ઉપર લાલ ફેફલીઓ ૩૧૪
ફેફસાંનું જલોદર ૨૯૯	સુકતાન ૩૧૪
ફેફસાંમાંથી લોહી પડવું ૨૯૯	કુંકડીઆ ખાંસી ૩૧૬
ફેફસાંનો સડો ૩૦૦	ખેંચાટ, આંકડી, તાણ
હાય ૩૦૦	વગેરે ૩૧૭
શ્વિરાભિસરણ યંત્ર અને તેના	મોટી ઉધરસ (ખોંખલી) ૩૧૮
રોગો ૩૦૩	દાંત ઉગતી વખતે થતા
હૃદયના રોગોની સામાન્ય	રોગો ૩૧૮
ચિકિત્સા ૩૦૫	સ્ત્રીઓની જનનેદ્રિયો ૩૧૯
પુરુષની જનનેદ્રિયો ૩૦૭	જનનેદ્રિયોના વરમ ૩૨૨
		ગર્ભાશયમાંથી રક્તશ્રાવ ૩૨૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
જનને દ્રિયોના રોગ થવાનાં		ઔર રહી જવી ...	૩૪૩
કારણો ...	૩૨૩	આંકડી-તાણુ ..	૩૪૩
અતિ આર્તવ ...	૩૨૪	સુતિકા જવર ...	૩૪૩
ન્યૂનાર્તવ ...	૩૨૫	સુતિકા સન્નિપાત ...	૩૪૩
રજ્જેદર્શન શરૂ ન થવું ...	૩૨૬	શ્વેત જંગા ...	૩૪૩
અનિયમિત આર્તવ ...	૩૨૭	સુષા રોગ ...	૩૪૪
કષ્ટદાયક આર્તવ ...	૩૨૮	સ્તન પાકવા ...	૩૪૪
રજ્જેદર્શન (સામાન્ય લક્ષણો) ...	૩૩૦	દુધ નહિ આવવું ...	૩૪૫
પ્રદર-વાત જવી ...	૩૩૨	દુધ વધારે આવવું ...	૩૪૫
અંગાશયનો દીર્ઘ વરમ ...	૩૩૪	દુધનો તાવ ...	૩૪૫
મદનોન્માદ ...	૩૩૪	શસ્ત્રક્રિયાનું દુષ્પરિણામ ...	૩૪૫
યોનીકંડુ-અરજ ...	૩૩૪	દવાના કુદરતી મદદગારો	
સ્પર્શાસહ્ય યોની ...	૩૩૫	હવા, પાણી, ખોરાક	
યોનીશ્રંશ (અંગ બહાર		વિટામિન્સ ...	૩૪૬
નીકળવું.) ...	૩૩૫	રેપર્ટરી (સારાંશ) હોમીઓ-	
ગર્ભાશય શ્રંશ ...	૩૩૫	પથી પ્રવિંગ પ્રમાણે.	
ગર્ભાશયનું પતન ...	૩૩૫	મૂખાર્પિત ચિકિત્સા ...	૩૪૬
અંગાશય અને ગર્ભાશયની		દર્દમાં સુધારો વધારો સૂચવનાર	
પ્રતીચ્છા ...	૩૩૬	લક્ષણો ઉપરથી દવા પસંદ	
ગર્ભાશયનું ગુમડું ...	૩૩૬	કરવાની રીત ...	૩૪૪
ગર્ભાશયનું કેન્સર ...	૩૩૬	ઝલ અને સ્વાદ ...	૩૪૬
ગર્ભાશયનું જલોદર ...	૩૩૬	ત્વચારોગ-ગુમડા ચાંદા વી.	
વાંઝીઆપણું ...	૩૩૭	ભીંગડાઓના લક્ષણ ...	૩૬૦
ઋતુકાળ પૂરો થતાં ઉત્પન્ન		આડાના લક્ષણ ...	૩૬૦
થતાં દર્દો ...	૩૩૮	પેશાબના લક્ષણ ...	૩૬૧
ગર્ભાસ્રાવ, ગર્ભ પાત ...	૩૩૯	ખોરાકપ્રત્યે અભાવ ઉત્કંઠા	
સગર્ભાવસ્થામાં થતા રોગો ...	૩૪૦	ઉપરથી દવાની પસંદગી ...	૩૬૩
પ્રસવકાળ ...	૩૪૧	ઉલ્ટીના લક્ષણ ઉપરથી દવાની	
પ્રસવ પછી થનારા રોગો ...	૩૪૩	પસંદગી ...	૩૬૪
પ્રસવપછી થતો રક્તશ્રાવ ...	૩૪૩	શરીરના રસશ્રાવથી દવાની	
		પસંદગી ...	૩૬૫

લેખકનું નિવેદન.

પ્રાચીનકાળથી રોગ નિવારણાર્થે, જીવન વધારવા અને ટકાવવા માટે શોધકોએ-ઉપચારકોએ અનેક પ્રકારની પદ્ધતિઓ અને ઉપચારો શોધ્યાં છે. તેમાં તેઓ કેટલે અંશે સફળ થયા છે તેનું તોલ જનસમાજની શારીરિક સ્થિતિ અને રોગોની વૃદ્ધિ કે ઘટાડા ઉપરથી થઈ શકે છે. ઉત્તરોત્તર મનુષ્યોનાં શરીરો ક્ષીણ થતાં જાય છે, રોગોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અને રોગો સામે ટકા રહેવાની શક્તિ કમી થતી જાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે એ પદ્ધતિઓ અને ઉપચારો નિષ્ફળ નિવડ્યાં છે. એ નિષ્ફળતાનાં કારણો એ છે કે એ પદ્ધતિઓ અને ઉપચારો શરીરની કુદરતી ક્રિયાઓને મદદકર્તા નથી પણ કુદરત વિરુદ્ધ કામ કરે છે અને કેટલાક ઉપચારો હેરી છે. શારીરિક નબળાઈ અને રોગોની વૃદ્ધિનાં ખીન્ન કારણો પણ છે. જેવાં કે આળસજનો, અયોગ્ય ખાનપાન, અભિચાર પાલનની લોકોની બેદરકારી અને અકુદરતી રહેણીકરણી વગેરે.

જનસમાજ ધન મેળવવા જેટલો ઉત્સુક છે તેટલો શારીરિક જ્ઞાન મેળવવા ઈતેજનર નથી. પ્રભુએ આપેલા આ અમૂલ્ય શરીરનું રક્ષણ શારીરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, રોગોના શમનાર્થે કુદરતી ઇલાજો; શારીરિક રક્ષણ માટે શોધાએલી કુદરતનેજ અનુસરતી, શારીરિક તત્ત્વોવડેજ નિરોગી રહેવાની અને થવાની આ ઉમદા શોધ “આયોકેમિસ્ટ્રી” ના જ્ઞાન વગર થઈ શકશે નહિ. ગુજરાતી જનસમાજ માટે આ ઇલાજોનું જ્ઞાન ગુજરાતી ભાષામાં સરળ રીતે સમજાવવા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

શારીરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ દરેક માણસને હોવું જોઈએ. પોતે જે દેહના માલિક છે તેણે પોતાના દેહમાં કયા કયા અવયવો છે અને તે દરેક અવયવોનું શું કાર્ય છે, તે જાણવાની જરૂર છે. દરેક માણસ સંસારી બને છે, પણ જનનેંદ્રિયનાં કાર્ય અને રોગો વિષે તે કાંઈ જાણતો નથી એ થોડા અફસોસની વાત નથી. પુરૂષોજ પોતાનાં જનન અવયવો સંબંધી જ્ઞાન ધરાવતા નથી તો પછી અભણ સ્ત્રીઓ પોતાનાં જનન અવયવો સંબંધી તદ્દન અજાણ હોય તેમાં શું નવાઈ? એ જ્ઞાન વગરનો સંસાર દુઃખદ સંસાર છે. શરમ છોડીને પોતાનાં એ અવયવોના રોગોની તપાસ માટે ડૉક્ટરનો આસરો લેવો પડે છે. અરે બ્રાણી સ્ત્રીઓ તો રોગથી રીંધાતી મરી

જન્ય છે પણ શરમને લીધે કોઈને પોતાનાં અવયવોના દુઃખની ફરિયાદ પણ કરી શકતી નથી,

વાર્તાઓ અને નોવેલોના વાંચનમાં જનસમાજ આટલો બધો રસ લે છે તો શારીરશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો વાંચી પોતાના શરીર સંબંધી જ્ઞાન મેળવવા રસીક ન બને ? શારીરશાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર 'વૈદ્યકશાસ્ત્રનું' જ્ઞાન થતું નથી અને વૈદ્યકશાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર શરીર સંરક્ષણનું જ્ઞાન થતું નથી. બીજા વૈદ્યકશાસ્ત્રોમાં શારીર શાસ્ત્રના સંપૂર્ણ જ્ઞાનની જરૂર છે. આ આયોકેમિક-જીવનદારશાસ્ત્રમાં તેટલા જ્ઞાનની જરૂર નથી. તેથી સાધારણ શારીરશાસ્ત્ર જાણનાર આ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી રોગો સામે પોતાનું રક્ષણ કરવા શક્તિમાન થશે. જનસમાજ એટલું પણ નહિ કરી શકે ! ડોક્ટરોનાં બીલો ભરવાનું જ ગમશે ! જર્મનીના પરોપકારી દયાળુ ડોક્ટર સુરતરે પોતાની આ શોધ જગતના કલ્યાણ અર્થે જાહેરમાં મૂકી. તેઓ પ્રથમ એલોપથી ડોક્ટર હતા. પછી હોમીઓપથીક દવાઓથી ચિકિત્સા કરતા. છેવટે એ બન્ને પદ્ધતિ જનસમાજને સ્વતંત્ર રીતે ઉપયોગમાં નહિ આવી શકે એમ લાગવાથી આ નિર્દોષ, સાધારણ માણસ પણ એના ઉપયોગ નિર્વિઘ્ને કરી શકે તેવી, અને સર્વ રોગો જેનાથી મટે એવું દવાઓનું શાસ્ત્ર “ આયોકેમિકસ્ટ્રી ” જગતને ભેટ આપ્યું. આજે જગતભરના માનવીઓ એના લાભ લઈ રહ્યા છે.

એલોપથી દવાઓ જેને જનસમાજ અંગ્રેજ દવાઓ તરીકે ઓળખે છે. તે દવાઓ તે પદ્ધતિના જાણનાર અને તે પ્રમાણે દવાઓ આપનાર ડોક્ટરોજ કરી શકે છે કેમકે તેઓ શરીરમાં શુ અસરો કરે છે તેના શા ગુણદોષ છે તેથી જનસમાજ અજાણ છે. વળી તેમાંની કેટલીક તો હજાહજા ઝેર છે. તેનો ઉપયોગ ડોક્ટરોજ કરી શકે.

આયુર્વેદિક અને યુનાની શાસ્ત્રમાં પણ કેટલીક ઝેરી દવાઓ વપરાય છે પરંતુ તેને શુદ્ધ કરીને વાપરવામાં આવે છે. અને ઘણીખરી દવાઓ નિર્દોષ વનસ્પતિનીજ વપરાય છે. કેટલીક પારા, રસકપુરનાં રસાયનો પણ વપરાય છે, વનસ્પતિના ગુણદોષો જાણવાની પણ જરૂર હોય છે તેથી જનસમાજને જાતે ઉપયોગમાં લેવા તે દવાઓ પણ નકામી છે,

હોમીઓપથી શાસ્ત્રમાં વનસ્પતિજ અને ખનીજ પદાર્થો અતિ સુદ્ધ અને અદ્ય પ્રમાણમાં દવા તરીકે વપરાય છે. તેમાં ફરેક વનસ્પતિજ કે ખનીજ

દવાઓના તે સુખ અર્ક રૂપે વપરાય તો જે લક્ષણો થાય છે તે લક્ષણો જાણવા અને યાદ રાખવાં પડે છે. સમાન લક્ષણો અનેક દવાઓનાં હોય છે, રોગનાં લક્ષણો સાથે મળતાં લક્ષણવાળી દવા શોધી તે આપવાની હોય છે. શાસ્ત્ર નિર્દોષ છે પણ અગાધ જ્ઞાન અને યાદ શક્તિની જરૂર પડે છે. સંપૂર્ણ હોમીઓપથી શાસ્ત્ર જાણનારજ એનો ઉપયોગ સફળતાપુર્વક કરી શકે છે, ખીજા અજ્ઞાણ અને થોડું જાણનાર તેનો ઉપયોગ કરે તો બિલકુલ સફળ થઈ શકે નહિ. તેથી આ શાસ્ત્રના ઉપયોગથી જનસમાજ બેનસીય રહે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રનો આજ સુધીનો ઇતિહાસ શરમજનક છે. મનુષ્યની કીંમતી હંદગીઓ અસત્ય, વિપમય અને વહેમી પ્રયોગોથી, અધુરી અનિશ્ચિત શેધોથી અને તાંત્રિક માંત્રિકાના દંભી પાપી પ્રયોગોથી નાશ પામી છે.

આયોકેમિસ્ટ્રી આ બધા કરતાં જુદોજ પ્રભાવ બતાવે છે. એના પ્રયોગો નિર્દોષ, સાચા અને ખાતરીભર્યા છે. જીવન સાથે એનો સંબંધ બંધ બેસતો છે. આમાં કહેલા દારો જીવન રક્ષક, જીવન વર્ધક અને રોગનાશક છે. એ શરીરનાજ બચક છે. શરીરના અવયવોનું બંધારણ કરે છે, લોહીના સેલ્સ (પિંડો) ને જોડતો ખોરાક પુરો પાડી શરીરને નિરોગી બનાવે છે. એમા કોઈ જેર નથી પારા, રસકપુર જેવા રસાયનો નથી, શરીરમાં રહેલા પદાર્થોથી ભિન્ન કોઈ પદાર્થ નથી, શરીરબંધારણમાં રહેલા પદાર્થોજ એ તત્ત્વો છે. ચિકિત્સકો એનો જેમ જેમ ઉપયોગ કરતા જશે, તેમ તેમ તેઓ આ શાસ્ત્રના પ્રશંસકો અને ઉપાસકો બનશે. ગમત ખાતર કે પ્રયોગ ખાતર ઉપયોગ કરનારને એ ખાંડમાંથી પણ ચમત્કારજ દેખાશે.

આપણું મનુષ્ય શરીર ઉદ્ભવિજ્જ પદાર્થોમાં રહેલા સેન્દ્રિય અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થોનુંજ બનેલું છે.

વનસ્પતિ (સર્વ જાતનાં અનાજ અને શાકભાજી) ખાઈને આ શરીર વૃદ્ધિ પામે છે. તેમાં આ બન્ને પદાર્થોનુંજ મિશ્રન છે. માટે એના નિયમિત મિતા-દારથીજ આપણે નિરોગી રહી જીવીએ છીએ. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે દરેક વનસ્પતિ મહાન દવાઓ છે. આયુર્વેદ રચનારા ઋષિઓ દરેક વનસ્પતિનાં ગુદ રહસ્યો અને તેમાં રહેલા નિરિન્દ્રિય તત્ત્વોનાં જાણકાર હતા તેઓનું બનાવેલું શાસ્ત્ર આયુર્વેદ એક મહાન જીવનદાયક શાસ્ત્ર છે. પરંતુ કઈ વનસ્પતિમાં કયા એવા જીવનતત્ત્વો છે અને તેઓ શરીરમાં શું કાર્ય કરે છે તે તેઓએ સ્પષ્ટ કર્યું નથી. તેથી જનસમાજ એનો ખરો લાભ લઈ શક્યો નથી. અને લઈ શકશે નહિ.

આ બાર દ્વાર અને બીજા દ્વારો વનસ્પતિમાં પણ છે તેથી વનસ્પતિથી મળતા લાભ આ દ્વારથી પણ મળે છે. વળી એ દ્વારોનાં શારીરિક કાર્યો પણ સ્પષ્ટ અને સરળ છે તેથી જનસમાજને આ શાસ્ત્ર બહુ ઉપયોગી છે.

ડૉ. સુસ્લર પછી અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. વૉનર ગોલ્ડમૅન આ બાર સિવાય શરીરબંધારણના બીજા દ્વારો લોહીમાંથી મળ્યા છે. જેવાકે આર્સેનિક (સોમેલ) કુપ્રમ (તાંબુ), પ્લમ્બમ (સીસું) ઝીંકમ (જસત) વગેરે. જેનો ઉપયોગ કષ્ટસાધ્ય અને અસાધ્ય રોગોમાં થાય છે આપણા આયુર્વેદમાં પણ એનો ઉપયોગ આવીજ દર્શાવેલો છે. રોગોમાં સફળતાપૂર્વક થતો આવ્યો છે. આજના શોધકોને આજે જે સત્યો દેખાય છે તે આયુર્વેદમાં અસલથીજ છે. પણ એનો ઉપયોગ જ્ઞાની વૈદ્યો કરી શકે છે, ત્યારે આ શાસ્ત્ર અમાણે બનેલા એજ તત્ત્વો આર્સેનિક વગેરે પરમાણુરૂપ હોવાથી સાધારણ લોકો પણ વિના સંકોચે કરી શકે છે. આ પુસ્તકમાં એ દ્વારો પૈકી અતિ અગત્યના દ્વારોનું જ્ઞાન આપવા પ્રયત્ન કરેલો છે.

આપણો સંપૂર્ણ આયુર્વેદ અને આધુનિક શોધ બાયોકેમિસ્ટ્રી હાજર હોવા છતાં મનુષ્યો મૃત્યુના મુખમાંથી છુટી શકતા નથી. મનુષ્યના જીવનનું ખરું રહસ્ય અને કયા ગુટ ગુત તત્ત્વોવડે એ જીવન આવે છે તે તો એક અજુજ વાત છે તે કાંઈ જાણી શકશે નહિ અને અમર થઈ શકશે નહિ.

પુસ્તકના દરેક ભાગની શરૂઆતમાં કંટાળીક સૂચનાઓ લખવામાં આવી છે. તેથી આ જગાએ વિસ્તાર કર્યો નથી.

ગુજરાતી ભાષામાં આ કાંઈ પહેલું પુસ્તક નથી, અન્ય લેખકો તરફથી પણ આ શાસ્ત્ર સંબંધી પુસ્તકો લખાયાં છે. તે પુસ્તકો મારફતે ગુજરાતી આત્મને આ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થયેલું છે. જનસમાજ ઉપર તેઓનો ઓછો ઉપકાર નથી. જેમ જેમ પ્રજા એ સંબંધી જોતી થતી જાય છે તેમ તેમ આ શાસ્ત્રની જરૂરિયાત વધતી જાય છે. હજી એવાં અનેક શૈલીથી લખાયાં પુસ્તકોની જરૂર છે. જ્ઞાન આપવું એ એક લક્ષ્ય છે. તેમાં આ એકનો ઉમેરો અસ્થાને નથી. અનેક દિશાઓમાંથી આ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પ્રજાને મળે તો એના શોધકનું નામ યાવત-અંદરિયાકરો રહેશે અને પ્રજા વધુ જાતી થશે અને તે વડે આરોગ્ય મેળવશે.

બંગાળની પેંડે ઘેર ઘેર આ દવાઓ અને આ શાસ્ત્રના જ્ઞાનનો પ્રચાર ગુજરાતમાં પણ ઘેર ઘેર થાય અને દરેક માણસ ચિકિત્સક અને એ દિવસ સુખનો આપશે.

મને જ્ઞાનનું પાન પાનાર આ આયોદ્યિક શાસ્ત્રના ઉત્પાદક ડૉ. સુસ્લરની
એશ્રીજી ધીરેથી, પશ્ચિમના ડૉ. કેરી, ડૉ. ચેપમેન, ડૉ. બોરીક એન્ડ ડ્યુઇ, ડૉ.
બોરીક એન્ડ ટાફેલ, ડૉ. વૉન ડર ગોલ્ડજ્ઞના પુસ્તકો, મારા ગુરુવર્ય બોમ્બે
હોમીઓપથીક કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સદગત ડૉ. વી. એમ. કુલકર્ણીનો હું જાણી
છું તેઓનો અને પ્રખ્યાત રૉય એન્ડ કું. અને ડૉ. કુમુદરાય જાદવરાય મુન્સીફ
એમ. બી. હોમીઓપાથ કે જમણે આ પુસ્તક લખવા માટે મને પ્રેરણા આપી
તેમનો આભાર માની આ નિવેદન અંધ કરું છું.

ગામ—સાદિએર

પોસ્ટ— ,

ડિસ્ટ્રિક્ટ—સુરત.

લિ. સમાજસેવક

એચ. આર. પટેલ.

ભાગ પહેલો.

મનુષ્ય શરીર અને આયોકેમિસ્ટ્રી.

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ,

દુનિયાના અધા સજીવ પદાર્થોની પેઠે મનુષ્ય પણ અગણિત પિંડો (સેલ્સ) નો જુદી જુદી ગોઠવણીથી થએલો એક આકાર છે. સ્ત્રી અને પુરૂષના રજ (ઓવમ) અને શુક્ર-વીર્ય (સ્પર્મટોઝન) નો સંયોગ સભોગ વખતે થાય છે. ઓવમ અને સ્પર્મટોઝન સુક્ષ્મ આણુરૂપે હોય છે. તેમાંથી અતિ સુક્ષ્મ એક પિંડ તૈયાર થાય છે. પિંડાની દૈર્ઘિકરણ શક્તિથી એકમાંથી બે, બેમાંથી ચાર ચારમાંથી આઠ એ પ્રમાણે અગણિત પિંડો ઉત્પન્ન થઈ તેમની જુદી જુદી ગોઠવણીથી, જુદી જુદી કાર્યશક્તિવાળા, જુદા જુદા આકારના પિંડો અને છે. તેમાંથી જુદી જુદી ધાતુ (ટિસ્સુઝ) અને ધાતુઓમાંથી ઇન્દ્રિય (ઓર્ગન) અને છે. એ રીતે મનુષ્યરૂપી પૂર્ણ આકાર અને છે.

મનુષ્ય શરીરની રચના.

મનુષ્યનું શરીર ઉદ્દલિબ્બ પદાર્થો, પાણી અને હવા એ ત્રણનું અનેલું છે. મનુષ્યની જીવનશક્તિનો આધાર પણ એ ત્રણ ઉપરજ છે. ઉદ્દલિબ્બ (વનસ્પતિજ) પદાર્થો ખાઈ, પાણી પી શ્વાસમાં હવા લઈ પ્રાણીમાત્ર જીવન ધારણ કરી રહ્યાં છે. શરીરનું બનવું, વધવું એ આ ત્રણ ઉપરજ અવલંબે છે.

વનસ્પતિની ઉત્પત્તિનો આધાર જમીનના ખનીજ પદાર્થો છે. જે જમીનમાં તેવાં તત્ત્વો નથી તે જમીનમાં વનસ્પતિ ઉગતી અને વૃદ્ધિ પામતી નથી. તેવીજ રીતે માનવી શરીરમાં જે જીમિતત્ત્વોની જરૂર છે તે સિવાય માનવી શરીર પણ વૃદ્ધિ પામી શકે નહિ. વનસ્પતિ અને માનવી શરીરની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિનો આધાર જીમિતત્ત્વો ઉપરજ છે એ આથી સ્પષ્ટ છે. પાણીમાં પણ એ તત્ત્વો સૂક્ષ્મરૂપે ઓગળેલા હોય છે. હવામાં પણ એ તત્ત્વો સૂક્ષ્મરૂપે હોય છે.

એ તત્ત્વો વનસ્પતિજ પદાર્થો, પાણી અને હવા મારફત શરીરમાં દાખલ થાય છે અને તેથી મનુષ્ય અને ખીજાં પ્રાણીઓની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ થાય છે.

આયુર્વેદમાં પણ લખ્યું છે કે પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાભૂતનું આ શરીર બનેલું છે.

ઉદ્દલિન્ન પદાર્થો અને પાણી મુખમાંથી અન્નનળ મારફતે જઠરમાં જાય છે. મુખમાંથી અનાજ સાથે આવેલા લાળરસ અને જઠરમાં જઠર રસની મદદથી અનાજનું પાચન થઈ દુધ જેવો સફેદ પદાર્થ બને છે જઠર ઉપર આવેલી શોષક નળીઓ તેને ચુસી લે છે. લગભગ ત્રણ કલાક પછી નહિ પચેલો ખોરાક જઠરનું નીચલું મુખ ઉઘડી તેની સાથે જોડાયેલા નાનાં આંતરડામાં ઉતરે છે. ત્યાં તેની સાથે આંતરસ અને તિવર (કલેગ્ન) માંથી પિત્તનળી મારફત આવેલા પિત્તરસની મદદથી કેટલુંક નહિ પચેલું અનાજ પચી જાય છે અને આંતરડા ઉપરની શોષકનળીઓ તેને ચુસી લે છે. ઘી અને તેલ જેવા પદાર્થો મુખ્યત્વે આ નાનાં આંતરડામાં પચે છે. હજી પણ ક્ષાર પદાર્થો અને સાકર જેવા પદાર્થો પાચન થયા વગરના રહ્યા હોય છે તે નાના આંતરડાના નીચેના છિદ્રમાંથી મોટા આંતરડામાં જાય છે. જઠરની નીચે પેન્ક્રિયાઝ (અગ્ન્યાશય) નામનું એક અંગ (અવયવ) છે તેમાંથી એક નળી મારફત Pancreatic Juice રસ આવે છે તેની મદદથી નહિ પચેલા તમામ પદાર્થો પચી જાય છે તેના ઉપર પણ શોષક-નળીઓ છે તે તેને ચુસી લે છે. એ ચુસાયેલા બધા રસો લિંડવાહિની (રસવાહિની) અને રક્તવાહિનીઓ મારફત ફેફસામાં જાય છે. ત્યાં હવાના સંસર્ગથી રસાયનિક ક્રિયા થઈ શુદ્ધ રક્તરૂપ બની તે હૃદયમાં જાય છે. હૃદયમાંથી તે રક્ત ધમનીઓ મારફત શરીરમાં શરીરના પોષણ માટે ફરવા નીકળે છે અને સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ રક્તવાહિનીઓ જેને કેશવાહિનીઓ કહેવામાં આવે છે તેમાં દાખલ થઈ આખા શરીરમાં દરેક જગ્યાએ ફરી વળે છે અને શરીરના સઘળા અવયવોના સેત્સ, (અંડા પિંડા) તેમાંથી પોતાને જોઈતા ખનીજ પદાર્થો (નિરિન્દ્રિય દ્વારા) ચૂસી કરી પોષણ મેળવે છે. પાર્થિવ (ખનીજ-નિરિન્દ્રિય દ્વારા) પદાર્થો ઉદ્દલિન્ન પદાર્થો (અનાજ વગેરે) મારફત આ રીતે શરીરને મળે છે. અને તેની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટી કરે છે.

શરીરના અવયવોના પોષણ માટે રક્ત (લોહી) સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. લોહીજ મનુષ્યનું જીવન છે. આ રક્તમાં જેનું એ રક્ત બનેલું છે તે વનસ્પતિજ પદાર્થો, પાણી અને હવામાં રહેલાં તત્ત્વો સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મરૂપે હોય છે તે તત્ત્વોજ મનુષ્ય જીવનનું મૂળ છે. રક્તમાં આ નિરિન્દ્રિય દ્વારા તત્ત્વો સિવાય બીજા પણ સેન્દ્રિય પદાર્થો છે પરંતુ તેઓ આ નિરિન્દ્રિય દ્વારાતી મદદ સિવાય નકામા છે, બધાકે શરીરને રોગ ઉત્પન્ન કરનાર-ભારરૂપ છે. એ આગળ લખવામાં આવશે.

દરેક ક્ષણે રક્ત હૃદયમાંથી શરીરમાં ફરવા નીકળે છે તે જ્યારે કેશવાહિની-ઓમાંથી પસાર થાય છે ત્યારે તે નસોની દિવાલમાંથી (પડમાંથી) રક્તનો પ્રવાહી પદાર્થ ઝરે છે તેમાં પ્લાઝમાં નામનો પદાર્થ હોય છે. એ પ્લાઝમાંમાં દરેક અવયવના પોષક તત્ત્વો (નિરેન્દ્રિય ક્ષારો) હોય છે તે તત્ત્વોનું દરેક અવયવના પિંડો (સેલ્સ) શોષણ કરી સજીવ અને શક્તિમાન રહે છે. એ પિંડોને પ્રોટો-પ્લાઝમ અથવા સજીવ આણુઓ કહેવામાં આવે છે. એ સજીવ આણુઓ માં ચેતનાશક્તિ, સાત્ત્મિકરણશક્તિ, સંવર્ધનશક્તિ, દ્વૈધિકરણશક્તિ અને નિસર્જન-શક્તિ રહેલી છે. આખા શરીરમાં આ પ્રોટોપ્લાઝમાન (સજીવ આણુ) સજીવ પદાર્થ છે. આકીના બધા જઠ પદાર્થો છે. આ સજીવ આણુ આખા શરીરમાં દરેક અવયવમાં છે તે આખા શરીરમાં જ્યાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં બ્રમણ કરે છે એ તેની ચેતનાશક્તિ છે. રનાયુઓની ગતિ-હલન ચલન ક્રિયા તેને લીધે છે. ખાદ્યેલા પોષક દ્રવ્યોને પોતાના જેવી સ્થિતિમાં લાવવાની ક્રિયા એ કરે છે એ એની સાત્ત્મિકરણશક્તિ છે. અવયવોને પુષ્ટ કરવાની એની શક્તિ તે સંવર્ધનશક્તિ છે. એક આણુમાંથી અનેક સજીવ આણુ ઉત્પન્ન કરવા એ એની દ્વૈધિકરણશક્તિ છે અને શરીરને નિરૂપયોગી હોય એવા પદાર્થોને શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાંખવાની તેની શક્તિ તે નિસર્જનશક્તિ છે.

આ પ્રોટોપ્લાઝમા રંગ વગરનું, નામદ્રોજનવાળું, માવા જેવું, પ્રવાહી, અર્ધપારદર્શક, આકાર વગરનું અને મજબૂતતાનુંના જૂરા પદાર્થ જેવું છે. આ પ્રોટોપ્લાઝમાંમાં બારીક આણુઓ દેખાય છે. એ આણુઓ એકલા થઈને અંદરે (Germs) અને છે અને એ અંદરોમાંથી મોટા અંદરો-પિંડો (Cells) અને છે અને એવા અસંખ્ય પિંડો (સેલ્સ) ના જોડાણથી શરીરબંધારણ માટે જોડતા સર્વ તંતુઓ (Tissues) અને છે. જેવી રીતે અસંખ્ય બિંદુઓથી લીટી અને છે અથવા અનેક કડીઓ જોડાઈ સાંકળ અને છે તેમ એ રીશ્યુઓ અને છે. એવા અસંખ્ય રીશ્યુઓ-તંતુઓ મળીને અવયવો અને છે અવયવો એટલે રીશ્યુઓ-તંતુઓનો સમુદ એવા અનેક અવયવોનો સમુદ એ મનુષ્યનું શરીર છે.

ઉપલી બાબત ટુંકામાં દર્શાવવી યોગ્ય છે. વનસ્પતિજ પદાર્થો (ખોરાકના), પાણી અને હવા એ ત્રણના સેવનથી રક્ત અને છે. રક્તમાંથી પ્રોટોપ્લાઝમ (સજીવ આણુ) પ્રોટોપ્લાઝમમાંથી અંદરો, અંદરોમાંથી પિંડો (સેલ્સ), પિંડોમાંથી તંતુઓ (રીશ્યુઝ) તંતુઓમાંથી અવયવો, અને અવયવોનો એકરો સમુદથી માનવી શરીર અને છે.

આ ઉપરથી જાણાશે કે શરીરરૂપી ઘરનો પાયો લોહી છે. એ પાયા સિવાય ઘર બની શકે નહિ.

રક્તમાં સેન્દ્રિય [ઓર્ગેનિક) અને નિરિન્દ્રિય (ઇન ઓર્ગેનિક) એ બે જાતના પદાર્થો છે. એ બંને જાતના પદાર્થોની મદદવડે શરીર રચાય છે. સેન્દ્રિય પદાર્થો વગર નિરિન્દ્રિય પદાર્થો નકામા છે અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થો વગર સેન્દ્રિય પદાર્થો નકામા છે.

આલ્બ્યુમીન, શર્કરા, ચરબી લેસીથીન એ સેન્દ્રિય પદાર્થો છે અને પોટાશ, સુના, સોડીયમ, લોહ, મેગ્નેશ્યમ, સિલિકા વગેરે નિરિન્દ્રિય પદાર્થો છે. એ ઉપરાંત પાણી છે.

લોહીમાં આ સેન્દ્રિય નિરિન્દ્રિય પદાર્થો અને પાણી પુરતા પ્રમાણમાં હોય તોજ સેક્સ, ટીશ્યુઝ, ઇન્ડ્રિઓ વગેરે બની શકે છે. શરીરરૂપી ઘર બાંધવાને સેન્દ્રિય પદાર્થો અને પાણી એ સાહિત્યો છે. અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થો-દ્વારા કટી આવ્યો છે. જો કટીઆઓ ન હોય તો સાહિત્યો કામના નથી અને સાહિત્યો ન હોય તો કટીઆઓ કામના નથી.

વનસ્પતિજ પદાર્થો, પાણી અને હવા એ ત્રણમાંથી લોહીમાં, સેન્દ્રિય નિરિન્દ્રિય પદાર્થો અને પાણીની ભરતી થાય એ પાછળ કહેવાઈ ગયું છે. જો માણસો લાંબા અપવાસ કરે તો આ ત્રણ પદાર્થોની શરીરમાં ભરતી ન થાય અને તેથી શરીરનો નાશ થાય.

આ સેન્દ્રિય પદાર્થો કાર્બન, હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજનનાં રસાયનિક સંયોગથી થએલા છે. આલ્બ્યુમીનમાં એ ઉપરાંત ગંધક અને નાઇટ્રોજન પણ છે.

નિરિન્દ્રિય પદાર્થો જોને દ્વાર કહેવામાં આવે છે અને તેની સંખ્યા ૧૨ છે.

લોહીમાં આ સેન્દ્રિય અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થોના યોગથીજ નવા સેક્સ અને ટીશ્યુઝ બની શકે છે નવા સેક્સ અને ટીશ્યુઝ ઉપરજી જીવનનો આધાર છે.

રક્તમાં સજીવ આણુઓ (પ્રોટોપ્લાઝમા) શરીરના વજનનો ૧/૫ ભાગ છે અને બાકીના ૪/૫ ભાગ જડ પદાર્થો (સેન્દ્રિય પદાર્થો) છે. આ પ્રોટોપ્લાઝમા (સજીવ આણુઓ) નિરિન્દ્રિય પદાર્થો છે. એ પ્રમાણમાં થોડો ભાગ હોવા છતાં એની જરૂરીઆત ઓછી નથી. શરીર રચવાને માટે સેન્દ્રિય પદાર્થોને એ ઉપયોગમાં લે છે. એની ન્યુનતાથી સેન્દ્રિય પદાર્થો વપરાયા વગરના રહે છે તે શરીરને ભારરૂપ અને નાશકારક છે.

આ અતિ અગત્યના નિરિન્દ્રિય પદાર્થો ખોરાકમાંથી મળે છે છતાં પણ જ્યારે શરીરમાં આ દ્વારો ઘટે છે ત્યારે શરીરની વૃદ્ધિ અને નિરોગ સ્થિતિમાં અટકાવ આવે છે ત્યારે કયાં ખોરાકમાંથી ઘટેલા દ્વારની ખોટ પુરાશે તે માટે સંપૂર્ણ શોધ થઈ નથી તેથી દવા તરીકે ચાર દ્વાર ડૉ. ગુસ્લર તરફથી શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે તેમાંથી ઘટના દ્વારો આપવામાં આવે છે. માંદા કે લુપ્તે મરતાં સેલ્સ તેથી સાગન થાય છે અને રોગ નિર્મૂળ થાય છે. આ દ્વારો સેલ્સને ખોરાક હોવાથી એ દ્વારોને “સેલ્સ સોલ્ટ” કહેવામાં આવે છે. અનેક સેલ્સ મળી ધાતુ (ટિસ્યુઝ) બને છે જેથી એ દવાઓને ‘ટિસ્યુઝ રેમેડીઝ’, પણ કહેવામાં આવે છે. ડૉ. ગુસ્લરે આ શોધ કરી જગતના લોકોની હવન રોગો વિષેની મહાન ચિંતા દૂર કરી છે. અનેક વનસ્પતિઓનાં ચુર્ણો, કાદાઓ, અંકા કે જેમાં કયા તત્ત્વો છે તે કોઈ સંપૂર્ણ જાણતું નથી. અનેક જનના ખોરાકો કે જેમાં કયા તત્ત્વો છે તે પણ અંધારામાં જ છે. એવા અંધકારમય પ્રયોગોમાંથી અચના જગતને રસ્તો બતાવ્યો છે. આ સુંદર થાસ્ત્રીય, શારિરીક રચનાને રચના વૈદ્યક પ્રયોગ હુનિઆને આપનાર તે મહાન શીરસ્તો આજે હયાત નથી પણ તેના આ પ્રયોગનું શાસ્ત્ર “આયોકેમિસ્ટ્રી”થી તે આજે હવિતજ છે.

બાર ક્ષારનાં નામ

ક્ષારનું નામ	રસાયણિક સંજ્ઞા અને પુસ્તકમાં વપરાયેલી ટુંકી સંજ્ઞા.
કેલ્કેરિયા પ્રલ્યુઆરિકા (કેલ્કેરિયા ફોસફોર)	Ca F ₂ (કે-ફ્લો.)
કેલ્કેરીયા ફોસ્ફોરિકા (કેલ્કેરીયા ફોસ)	Ca ₃ (Po ₄) ₂ . (કેલ-ફો.)
કેલ્કેરિયા સલ્ફ્યુરિકમ (કેલ્કર સલ્ફ)	Ca So ₄ (કે-સ.)
ફેરમ ફોસ્ફોરિકમ (ફેરમ ફોસ)	Fe ₃ (Po ₄) ₂ (ફે-ફો.)
કાલી મુરિયેટીકમ (કાલી મ્યુર)	K C O ₃ L (કા-મુ.)
કાલી ફોસ્ફોરિકા (કાલી ફોસ)	K ₂ H Po ₄ . (કા-ફો.)
કાલી સલ્ફ્યુરિકમ (કાલી સલ્ફ)	K ₂ So ₄ . (કા-સ.)
મેગ્નિસિયા ફોસ્ફોરિકા (મેગ્નિસિયા ફોસ)	Mg H Po ₄ 7 (H ₂ O) (મે-ફો.)
નેટ્રમ મુરિયેટીકમ (નેટ્રમ મુર)	Na CL (ને-મુ.)
નેટ્રમ ફોસ્ફોરિકમ (નેટ્રમ ફોસ)	Na H Po ₄ ¹² (H ₂ O) (ને-ફો.)
નેટ્રમ સલ્ફ્યુરિકમ (નેટ્રમ સલ્ફ)	Na ₂ So ₄ ¹⁰ (H ₂ O) (ને-સ.)
સિલિસિયા	Si O ₂ (સિ.)

ઉપર પ્રમાણેના બાર ક્ષાર અને બીજાં ક્ષારો પણ શરીરમાંથી મળે છે. તેમાં બાર ક્ષાર મુખ્ય છે. એ બાર ક્ષારનાં લાંબાં લેટીન નામો અને રસાયણિક સંજ્ઞા સાથે બહુ સંબંધ નથી, પણ આ પુસ્તકમાં બાળબોધ લીપીમાં તેની ટુંકી સંજ્ઞા વાપરેલી છે તેનું આખું નામ જાણવાની જરૂર છે.

(નવી શોધ પ્રમાણે શરીરમાં ખીન્ન દારોનું પણ અસ્તિત્વ જણાવેલું છે. ખાદ્ય પદાર્થોમાં પણ તેઓનું અસ્તિત્વ છે. તેનો અસાધ્ય દર્દોમાં અસરકારક ઉપયોગ છે તેનું દિગ્દર્શન પણ આ પુસ્તકના ભાગ ખીન્નમાં કરી પુસ્તકને વધુ ઉપયોગી બનાવવા પ્રયાસ કર્યો છે. તે નવીન દારોનું આ આયોકેમિકલશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવાનું માન અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. બ્લેન ડર ગોલ્ડમને છે.)

આયોકેમિક દારચિકિત્સા સંબંધી ઝંકટરોના અભિપ્રાયો.

- (૧) રોમ (ઈટાલી) ના પ્રખ્યાત શરીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રી મોલેસ્કોટ્ટ કહે છે કે—“ શરીરની રચના અને જળ શરીરમાં રહેલા નિરિન્દ્રિય દાર (ઇન ઓર્ગેનિક)ના અણુઓ ઉપરજ અવલંબે છે.
- (૨) પ્રખ્યાત જર્મન શરીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પ્રો. વિરકોવિ (Virchow) કહે છે કે—“ શરીરના સૂક્ષ્મ પિંડોની વિપરીત અવસ્થા એટલે રોગ અને સુખ્યવસ્થા એટલેજ આરોગ્ય.”
- (૩) અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. અને ગ્રંથકર્તા પ્રખ્યાત ઇવનરસાયન-શાસ્ત્રી ડૉ. કેરી કહે છે કે—“ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર અને રંગપૃથક્કરણ યંત્રની મદદથી કુદરતના ગૂઢ અને ન સમજાવેલા વિષયપર પ્રકાશ પડ્યો છે. આ યંત્રની મદદથી ઇવશાસ્ત્ર (Biology) અને ખીન્ન શાસ્ત્રોની શોધનું પરિણામ એટલે ઇવનરસાયન-શાસ્ત્રનું પુષ્ટીકરણ એથી થયું છે. માંદાં માણસોએ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે શરીરમાં પડેલી ન્યુનતા જે રોગ કહેવાય છે તેને ભરી કાઢવી એજ આરોગ્ય સંપાદન કરવાનો રાજમાર્ગ છે. ખીન્ન ઉપચારોમાં જળો લગાડી લોહી ચૂસાવવું, જંગલી માણસો પ્રમાણે ડામ દેવા, ઉલટી કરાવવી વગેરે ઉપાયોથી શરીરમાં પડેલી દારની ન્યુનતા ભરી શકાય નહિ. શરીરને જે પદાર્થની ખોટ પડી છે તેજ તેને આપવો જોઈએ. કેલોમલ (Calomel), ક્વિનાઇન (Quinine), બેલાડોના (Belladonna), સેલિસિલિક ઍસીડ (Salicylic acid), ઓપીયમ (Opium) વગેરે જેરી પદાર્થોથી રોગનિવારણ થઈ શકે નહિ. કારણ તે પદાર્થ નથી અને તે લોહી-માંથી મળી આવતા નથી. તેથી તે જેરી પદાર્થો તેના ગુણધર્મોનુસાર વિકારો શરીરમાં કરે છે. એ જેરી ઉપાયો રોગ નિવારણ કરવાનું

કામ જે કુદરત પોતે શરીરમાં કરે છે તેમાં અટકાવ કરે છે. છતાં કુદરત નિરૂપાય થતાં સુધી પોતાનું શરીર સુધારણાનું કામ કરે છે. ઇવનરસાયનવિદ્યાના સૂર્યે પોતાનાં કિરણો ફેલાવ્યાં ત્યાં સુધી રોગોત્પાદક કારણો અને રોગનાશક ઉપાયો સંબંધી આખું જગત અજ્ઞાનાંધકારમાં હતું. જોકાંતે ઇવનરસાયન શાસ્ત્રરૂપી સૂર્યનાં કિરણોનું અજવાળું ચૈતન્ય આપશે, સર્વ સત્ય સિદ્ધાંતો પ્રમાણે આ વિદ્યા અત્યંત સરળ અને રમણિય છે. તેનાં કિરણો સર્વવ્યાપી થતાં સર્વ વિષમય ઔષધિઓ, જંગલી ક્રિયાઓ, અને ભૂત સરખા ભયંકર રોગોનો નાશ થતાં રોગી અને અશક્ત માણસોને આનંદ થયો છે. વગેરે. ”

(૪) અમેરિકાનો સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથકર્તા અને જગવિખ્યાત ડૉ. બોરીક એમ. ડી. અને ડેવી. એમ. ડી, (Boericke M. D. and Dewey M. D.) નો મત એવો છે કે—“ આખા શરીરની રચના અને શક્તિ એ શરીરના સુદૃઢ પિંડમાં રહેલા નિરિન્દ્રિય ખર્નાજ દ્વારાનો અણુઓ ઉપરજ અવલંબેલા છે. અને એજ તત્ત્વ પર ઇવનરસાયન ચિકિત્સાનો પાયો નખાયો છે. તે વળી કહે છે કે ”—“ ઇવનરસાયનદ્વારચિકિત્સાના ગુણ અને મહત્તા વિષે અમે પૂર્ણ સંમત છીએ. આ ઔષધોનો ભવિષ્યમાં ફેલાવો અથવા પ્રસાર તે શાસ્ત્રનો પૂર્ણપણે અભ્યાસ કરનાર પર અવલંબે છે એ અભ્યાસ હોમીઓપેથી પદ્ધતિ પ્રમાણેજ કરવો જોઈએ. ”

(૫) એમેરિકાના પ્રસિદ્ધ ભિષગ્વર અને ગ્રંથકર્તા ડૉ. ચેપમેન (Chapman) પોતાના પુસ્તકમાં દ્વાર ચિકિત્સા વિષે પોતાનો મત જણાવે છે કે દ્વાર ચિકિત્સાનો જન્મ થવાથી નવી દુનિયા (અમેરિકા) અને જુની દુનિયા (એશિયા, યુરોપ) ના રોગી મનુષ્યોને અત્યંત આનંદ થયો છે. હિંદુસ્તાન, તેના ઠંડા પહાડી પ્રદેશ અને ત્યાંથી ફર (દેવદાસ્તા) ઝાંઝાથી આચ્છાદિત ઠંડા પ્રદેશો પ્યુએટ સાઉંડ સુધી આ દ્વારોનો પ્રસાર થયો છે ત્યાંથી એના ગુણો સંબંધી પ્રશંસાપત્રો આવે છે.

(૬) અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ ડૉ. વોગેલે (Vogel) “ હોમીઓપેથીક ન્યૂઝ ” નામના માસિકમાં એક પત્ર લખ્યો છે. તેમાં તેઓ

જાણાવે છે કે—“ પાછલા અર્ધા શતકમાં ઔષધીશાસ્ત્રમાં જે સુધારણા થઈ અથવા જે શોધો થઈ તે સર્વમાં પહેલો નંબર જીવનરસાયન ચિકિત્સાનો આવે છે એવું ખાસ્તી વગર કહી શકાય. બીજી ઔષધી પ્રક્રિયાઓ ઝેરી, ખોટા તર્ક ઉપર રચાયેલી, અધરી, ક્રદરની નિયમાંથી ઉલટી છે. ત્યારે આ ચિકિત્સાપદ્ધતિ સરળ, બીજા દ્રવ્ય ઝેર વગરની, બુદ્ધિગ્રાહ્ય અને ક્રદરની નિયમને અનુસરીને છે.

(૭) અમેરિકાનો બીજો વિષગ્વર ડૉ. જોનન પોતાના ગ્રંથમાં જાહેર કરે છે કે “ દ્વાર ચિકિત્સાના એવા ઉપાય છે કે જે અમને આજ-પર્યંત શીખવામાં આવેલા કાષ્ઠપણ ઔષધો કરતાં વધારે ગુણકારી છે. ”

(૮) ડૉ. સ્ટર્લિંગ સૉન્ડર્સ, એલ. આર. સી. પી. લંડન કહે છે કે— “ દ્વાર ચિકિત્સાના પંદર વર્ષના અનુભવથી એવું કહી શકું છું કે આ દ્વારોથી સામાન્યપણે રોગમુક્ત થએલા દર્દીઓની સંખ્યાથી મને પૂર્ણ સંતોષ થયો છે, દર્દી કેકાણે આશ્ચર્ય પમાડે એવો અનુભવ થયો છે. સામાન્યપણે ઉપયોગમાં આવતા બાર દ્વારોમાંથી એકાદ દ્વારથી પણ રોગનિવારણ થઈ શકે છે. આ ચિકિત્સાપદ્ધતિ નાની અને આશ્ચર્યકારક ગુણ દેનારી છે. ”

પિંડો (Cells), ધાતુઓ (Tissues), અવયવો (Organs) અને આયોકેમિક મેડીસીન.

વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કણોનો સમુહ છે. એ સૂક્ષ્મ કણોને પિંડો (Cells) કહેવામાં આવે છે. દરેક સૂક્ષ્મ કણ પાણી, લેસીથીન (ફોસ્ફરસવાળો ચરબી), ઓલેસ્ટરીન (એક જાતનું દારૂનું તત્ત્વ), પ્રોટોપ્લાઝ્મ (કાર્બન, હાઇડ્રોજન, ઓક્સિજન, નાઇટ્રોજન, ગંધક ફોસ્ફોરસનું મિશ્રણ અને નિરિન્દ્રિય દ્વારો—કેલ્શિયમ, સોડીયમ. પોટાશ્યમના ફોસ્ફેટ્સ. અને ક્લોરાઇડ) છે. આયોકેમિસ્ટ્રીના મત પ્રમાણે આ નિરિન્દ્રિય દ્વારો સાથી વધારે વ્યગત્યના છે. અને એ દ્વારોને લીધેજ પિંડો પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. રક્તમાં આ દ્વારોની ન્યુનતા થાય તો નવાં પિંડો બની શકતાં નથી. એ સજીવ પિંડોની વિવિધ ગોઠવણીથી ધાતુઓ (Tissues ટિસ્યુઝ) અને છે. અને ધાતુઓના સમુહથી અવયવો (Organs) અને છે. એ અંતર્ગત પાછળ પણ વિવેચન કરાયલું છે.

હાથ, પગ, ચામડી વગેરે બહારના અવયવો છે અને ફેફસાં, જઠર, આંતરડાં, વિવર બરોળ, મગજ વગેરે અંદરના અવયવો છે.

આ ધાતુઓ આયુર્વેદ પ્રમાણે સાત છે. રસ, રક્ત, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુક્ર (વીર્ય) એ સાત ધાતુઓનું માનવી શરીર બનેલું છે.

આ શાસ્ત્ર અને એલોપથીશાસ્ત્ર પ્રમાણે નીચે લખ્યા પ્રમાણે ચાર ધાતુઓનું માનવી શરીર બનેલું છે.

(૧) અસ્તર ધાતુ (એપીથેલીયલ ટિશ્યુઝ)

(૨) સ્નાયુ ધાતુ (મસ્ક્યુલર ટિશ્યુઝ)

(૩) મસ્તિષ્ક ધાતુ (નર્વસ ટિશ્યુઝ)

(૪) સંયોજક ધાતુ (કનેક્ટિવ ટિશ્યુઝ)

આ સિવાય સ્થિતિસ્થાપક ધાતુ એ સંયોજક ધાતુની ઉપધાતુ છે.

અસ્તર ધાતુ—રક્તવાહિનીઓનું એક પડ; જઠર, આંતરડાં, ફેફસાં, ગળું, ગર્ભાશય, મૂત્રાશય વગેરે પેટની અંદરના તમામ અવયવોઉપર અને ચામડીઉપર હોય છે આ ધાતુનું કામ તે અવયવોનું રક્ષણ કરવું, રસ ઉત્પન્ન કરી અવયવોને બીના અને સુવાળા રાખવા અને તેનું પોષણ કરવાનું; તથા રસપડ, સ્તનપડ, અને શ્લેષ્મપડ ઉત્પન્ન કરવાનું હોય છે.

આ અસ્તર ધાતુમાં મુખ્ય **કા-મુ.**, **કા-સ.**, અને **ને-મુ.** નિરિન્દ્રિય ક્ષારો છે એ ક્ષારો એ ધાતુને બનાવે છે અને એ ધાતુ અગડવાથી થતા રોગો એ ક્ષારોથી મટે છે.

સ્નાયુ ધાતુ—શરીરના સર્વ સ્વૈચ્છિક સ્નાયુઓ; અન્નમાગ, આંતરડાં, અસ્તી, ગર્ભાશય, હૃદય વગેરે અવયવોમાં રહેલા અનૈચ્છિક સ્નાયુઓ; સર્વ માંસ વગેરે આ ધાતુનાં બનેલાં છે.

સ્વૈચ્છિક સ્નાયુઓ આપણા મનની ઇચ્છાથીજ ગતિમાન થાય છે કે કાર્ય કરે છે અને અનૈચ્છિક સ્નાયુઓ મનના કામુ નીચે નથી. તેઓ પોતાની ઇચ્છાથીજ કાર્ય કરે છે.

સ્વૈચ્છિક સ્નાયુઓ શરીરના રૂંધ ભાગ નેટલા હોય છે અને તે હાડકાંની આબુઆબુ બિટળાઈ વળેલા છે અને તેથીજ શરીર સુદૃઢ અને સુઠોળ દેખાય છે. આપણી ઇચ્છાથી એને ગતિમાન કરી શકીએ છીએ અને કસરતથી કેળવી શકીએ છીએ.

અનૈચ્છિક સ્નાયુઓ જેના ઉપર પ્રવિહાનો અમલ નથી તેવા સ્નાયુઓ આંતરડા, જનનેન્દ્રિય, મૂત્રાશય, ફેફસાં, રક્તાશય (હૃદય) રક્તવાહિનીઓ અને ત્વચામાં હોય છે. તેઓ કુદરતી શક્તિથી કે કુદરતે મુકેલા ગુપ્ત તત્ત્વોની શક્તિથી કાર્ય કરે છે. એમાં રહેલા નિરિન્દ્રિય ક્ષાર તત્ત્વો ઉપરાંત કોઇ બેદી તત્ત્વોથી તેઓ સ્વયંગતિમાન રહે છે. તે તત્ત્વોની ઉણપથી તેઓ કાર્ય કરનાં અર્થ પડે છે અને શરીરનો નાશ થાય છે.

કા-ફો., મે-ફો., કે-ફો., ફે-ફો., ને-ફો., કા-મુ., ને-સ. ક્ષારો મુખ્યત્વે આ ધાતુમાં છે. અને તે વડે એ ધાતુ બને છે.

મસ્તિષ્ક ધાતુ:— કરોડરજી, મગજ, નાડીકેન્દ્રો, અને જ્ઞાનતંતુઓમાં છે.

ફે-ફો., કે-ફો., કા-ફો., ને-ફો., મે-ફો., (મર્સિનિક, કુપ્રમ, સ્પીક) મુખ્ય ક્ષાર છે જે એ ધાતુને બનાવે છે અને તેટલા માટે એ ધાતુના રોગો એ ક્ષારોથી મટે છે.

સંયોજક ધાતુ:— રક્તવાહિનીઓ, શિરાઓ, સ્નાયુ, મજ્જાતંતુ, ગ્રંથીઓ, અસ્થિ, દાંત, તરણાસ્થિ, અસ્થિબંધન, સ્નાયુબંધન, અસ્થિનાં ઉપલાં પડો, જનનેન્દ્રિય, વૃષણ, આંતરડા, ફેફસાં, રક્તાશય, આંખની પાંપણ વગેરે શરીરના તમામ અવયવોમાં છે અને તેનું મુખ્ય કાર્ય સંક્રાંચનશક્તિ ઉત્પન્ન કરી અવયવોની ગતિ ચાલુ રાખવાની છે.

આમાં **સિ.** અને **કે-ફલ્સો.** મુખ્ય ક્ષારો છે.

આ ધાતુઓમાંથી અવયવો (Organs) બને છે. એ પાછળ કહેવાઈ ગયું છે.

આ માનવી શરીર અવયવોનો સમુહ છે એ ધાતુઓ અને અવયવો બનવામાં નિરેન્દ્રિય ક્ષારો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. માટે આ માનવી શરીરની ખાસ દવા એ નિરિન્દ્રિય ક્ષારોજ હોઈ શકે. અને એ ક્ષારો સ્પર્શમાંથી હવા મારફત, પાણીમાંથી અને ખોરાકમાંથી મનુષ્યોને મળ્યા કરે છે.

જીવનરસાયન વિદ્યા શું છે ?

શરીરશાસ્ત્રીઓએ વખાણેલી આ જીવનરસાયન વિદ્યા અથવા બાયોકેમિસ્ટ્રી શું છે તે નીચેની હકીકત ઉપરથી જણાશે.

મનુષ્ય શરીરમાંના બધા પ્રવાહી રસો અને તંતુઓનું રસાયનિક બંધારણ આ વિદ્યાની શોધ થઈ તે પહેલાં ઘણાં વખતથી જાણવામાં આવેલું હતું. પરંતુ એ જ્ઞાનનો દર્દના ઇલાજ તરીકે ઉપયોગ આ વિદ્યાના શોધક ડૉ. શુસ્લરેજ પ્રથમ કર્યો અને હવે એનો ઘણો ફેલાવો થયો છે. આ વિદ્યા ખરેખર કુદરતી સત્યોઉપર રચાયેલી છે તેથી એનેજ ખરી વિદ્યા એટલે સાયન્સ કહેવું જોઈએ. આપણે જે ખોરાક ખાઈએ છીએ અને જે પાણી પીએ છીએ તે જઠરમાં જાય છે અને જે હવા લઈએ છીએ તે ફેફસામાં જાય છે. શરીર જે પદાર્થોનું બનેલું છે તે પદાર્થો આ ત્રણ વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે. હોજરીના રસો, લિવર અથવા કાળ-જના રસો અને પેન્ક્રિયાસ (અગ્ન્યાશય) નામના અવયવમાંથી નીકળતા રસો ખોરાકનું પૃથક્કરણ કરે છે એટલે ખોરાકના જુદા જુદા તત્ત્વો જુદા પાડે છે અને શોષણમાંથીઓ (Absorbents) તેમાંથી શરીરને ઉપયોગી સેન્દ્રિય પદાર્થો અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થોનાં મિશ્ર રસ ચૂસી લે છે. તે ફેફસાંમાં જાય છે અને ત્યાં ઓક્સિજન હવાના સંયોગથી તેનું રૂપાંતર થઈ લોહી બને છે. લોહી શરીરના દરેક તંતુઓ અને રસોના બંધારણ માટે અને તેમની ગતિ માટે જરૂરી પદાર્થો પૂરા પાડે છે.

લોહીમાં સેન્દ્રિય અને નિરિન્દ્રિય એવા બે જાતના પદાર્થો રહેલા છે. શર્કરા, ચરબી અને આલ્કયુમીન વગેરે પદાર્થો સેન્દ્રિય (Organic) ગણાય છે. અને નિરિન્દ્રિય પદાર્થો (Inorganic) કે ખનીજ પદાર્થો જેને સેલ્ સોલ્ટ્સ અથવા સૂક્ષ્મ પિંડોમાં રહેલા ઇનઓર્ગેનિક પદાર્થો કહે છે. જીવતા મનુષ્યના શરીરમાં ૧/૨૦ ભાગ સેલ્ સોલ્ટ્સ હોય છે, ૧૪/૨૦ ભાગ પાણીનો અને ૫/૨૦ ભાગ સેન્દ્રિય પદાર્થોનો હોય છે. નિરિન્દ્રિય પદાર્થો (સેલ્ સોલ્ટ્સ) માં મુખ્યત્વે ચૂનો, પોટાશ, સોડીઅમ, લોહ, સિલિકા, મેગ્નેસિયમ એટલા મુળતત્ત્વો અને તેના સલ્ફ્યુરિક એસિડ, ફોસ્ફોરિક એસિડ, મ્યુરીઆટિક એસિડ, હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડના સંયોગથી થતા ખીજા ક્ષાર જેની ડૉ. શુસ્લરની શોધ પ્રમાણે ૧૨ ની સંખ્યા છે તે છે. પાણીનો સમાસ સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં કરી શકાય. આ વિદ્યાની શોધ થઈ તે પહેલાં આ નિરિન્દ્રિય ક્ષારોનું ઉપયોગીપણું મનાતું નહિ. પણ આ

શોષથી જાણવામાં આવ્યું છે કે એ ક્ષારોજ શરીરબંધારણમાં અતિ અગત્યને ભાગ ભજવે છે. એ પદાર્થોજ શરીર રચનારા કારીગરો છે અને પાણી તથા સેન્દ્રિય પદાર્થો સાહિત્યો છે અને જડ પદાર્થો છે. નિરિન્દ્રિય ક્ષારો એ પદાર્થોનું ઉપયોગ સૂક્ષ્મપિંડો અને તંતુઓ (Tissues) ના બંધારણ માટે અર્થાત શરીર-બંધારણ માટે કરે છે. એ કારીગર ક્ષારોની મુખ્ય સંખ્યા ૧૨ છે જે પહેલા જાણવામાં આવ્યું છે તેમાં કોઈની પણ ત્યૂનતા થાય તો શરીરની અસ્વાભાવિક સ્થિતિ અર્થાત રોગ થાય છે. વૈદ્યકશાસ્ત્રીઓએ તેનાં અગણિત નામો પાડેલા છે. આ શાસ્ત્રને તેવા નામની જરૂર નથી. કેમ કે દર્દ એટલે શરીરમાં રહેલા પિંડો કે તેના સમુહ જેને તંતુઓ કહેવામાં આવે છે તેમની અસ્વાભાવિક સ્થિતિ થવાથી પીડા કે અણુગમતી લાગણી કે ભાવના એજ રોગ એમ આ શાસ્ત્રની માન્યતા છે. અને તેવી લાગણી પીડા કે ભાવના અમુક ક્ષારની તંગીથીજ ઉદ્ભવે છે ત્યારે ભાવના કે લક્ષણો પ્રમાણે ખૂટેલો ક્ષાર ક્ષાર તરીકે આપવાથી રોગ કે ભાવના કે લક્ષણોનું નિવારણ થઈ તન્દુસ્તી પાછી મળે છે. એ ક્ષારો પૂરતી સંખ્યા અને જથ્થામાં હોય તો શરીર તન્દુસ્ત કહેવાય છે. માટે ખૂટતો ક્ષાર જોઈએ તેટલા જથ્થામાં પૂરો પાડીએ એટલે દર્દનું નિવારણ થાય છે. જે પદાર્થો લોહીના બંધારણમાંજ નથી તેને રોગ મટાડવા માટે વાપરવા નિરર્થક છે.

શરીરના દરેક તંતુને જોઈતા પદાર્થો લોહીમાંજ રહેલા છે. લોહી રાત અને દિવસ આખા શરીરમાં ભ્રમણ કરે છે ત્યારે લોહીમાંના પાણી જેવો રસ જેને રક્તોદક કે પ્લાઝમા કહેવામાં આવે છે તે દરેક અવયવમાં ઝરે છે. એ પ્લાઝમા (Plasma) આ ખનીજ ક્ષારો કે નિરિન્દ્રિય ક્ષારો હોય છે. તે ક્ષારોનું તે અવયવોનાં પિંડો અને તંતુઓ જરૂર હોય તો ગ્રહણ કરે છે એમ શરીરના દરેક તંતુઓ અને તેનાં પિંડો (સેલ્સ) ને તેનો ખોરાક લોહીમાંથી આ રીતે મળે છે અને તેથી તે અવયવો પોતપોતાનું કામ કરવા શક્તિમાન રહે છે. ટુંકામાં મનુષ્ય શરીરમાં રહેલા અને નવા બનતા લોહીમાં રોગનિવારક ઔષધીઓ (સેલસોલ્ટ્સ) નો ભંડાર હોય છે.

પિંડોની સ્વાભાવિક સ્થિતિ એટલે રોગનિવૃત્તિ કે તન્દુસ્તી અને અસ્વાભાવિક સ્થિતિ તે રોગ એ આ શાસ્ત્રનું સૂત્ર છે તેની વિશેષ રખણતા થવાની જરૂર છે.

નવાં પિંડોની ઉત્પત્તિ અને જીવન પિંડોનો નાશ એમ નિરંતર ચાલ્યા કરવું. એ ક્રિયા વ્યવસ્થિત રીતે ચાલ્યા કરવી એ પિંડોની સ્વાભાવિક સ્થિતિ અને એ ક્રિયાની અવ્યવસ્થા થવી તે રોગ એ ક્રિયા ઓક્સિડેશન ક્રિયા કહેવાય છે.

તે કેવી રીતે ચાલે છે અને તેનું શરીરઉપર શું પરિણામ આવે છે તે જાણવાની અતિ અગત્ય છે.

હવામનિ પ્રાણવાયુ શ્વાસેન્દ્રિય મારફતે ફેફસાંમાં અને ત્યાં હૃદયમાંથી આવતા રક્ત સાથે મળી ર્ધિરાભિસરણુ (લોહીની ફરવાની ક્રિયા) વડે સર્વ અવયવોમાં અર્થાત્ સર્વ પિંડોમાં કે ધાતુઓમાં પહોંચે છે અને ત્યાં પિંડો અને ધાતુઓની બનાવટ કરનારા આલ્પ્યુમીન, અને લેસીથીન નામના સેન્દ્રિય પદાર્થો સાથે મળી રસાયનિક ક્રિયા કરે છે. એ ક્રિયાના પરિણામે સ્નાયુઓ (Muscles), જ્ઞાનતંતુઓ (Nervous Tissues), સંયોજક તંતુ (Connective Tissues) નું બંધારણ કરનારા રૂપાંતર પામેલા નવા સેન્દ્રિય પદાર્થો બને છે. પ્રાણવાયુની ક્રિયાવડે ઉત્પન્ન થએલા એ સેન્દ્રિય પદાર્થો પૈકી એક પણ તે રૂપમાં રક્તમાં તૈયાર હોતો નથી. નવાજ અને છે. તેની સાથે નિરિન્દ્રિય દ્વાર મળવાથી નવા પિંડો ઉત્પન્ન થાય છે. અને જીના નાશ પામે છે. આ ક્રિયાને ઑક્સિડેશન (જ્વલનક્રિયા) કહેવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી શરીરમાં નિરિન્દ્રિય દ્વારો પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે અને તેનો ઑક્સિડેશનની ક્રિયાથી નવા બનેલા સેન્દ્રિય પદાર્થો સાથે સંયોગ થયા કરે છે ત્યાં સુધી નવાં પિંડોનું ઉત્પન્ન થવું અને તન્દુરસ્ત સ્થિતિ રહે છે. જ્યાંસુધી શરીરમાં નિરિન્દ્રિય દ્વારો પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે ત્યાં સુધીજ આ ક્રિયા ફળદાયક થઈ શકે છે.

ઉપર જોયું કે ઑક્સિડેશનની ક્રિયાથી નિરિન્દ્રિય દ્વારોની મદદવડે નવા પિંડો બનવાની અને જીના પિંડો નાશ પામવાની સ્વાભાવિક ક્રિયા ચાલે છે. તેથી તન્દુરસ્તી મળે છે. ઑક્સિડેશનની ક્રિયાનું બીજું કાર્ય જાણવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે.

એ ક્રિયાવડે શરીરમાંના નકામા પદાર્થો બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. એ એનું બીજું કાર્ય છે. ઑક્સિડેશન (જ્વલન ક્રિયા) વડે આલ્પ્યુમીનના યોગથી યુરીઆ (મૂત્રામ્લ) યુરિક એસિડ અને સલ્ફ્યુરિક એસિડ બને છે. જ્ઞાનતંતુ (Nervous Tissues), મગજ (Brain), કરોડરજી (Spinal cord) અને રક્ત રજકણો (Blood corpuscles) માં રહેલા લેસીથીન (Lecithine) નામના સેન્દ્રિય પદાર્થ સાથે પ્રાણવાયુના રોગથી ફેરફારિક એસિડ બને છે. દૂધમાં રહેલી સાકરના ઉલ્કરામાંથી લેક્ટિક એસિડ બને છે અને ને-ફો ની મદદથી તેમાંથી કાર્બોનિક એસિડ અને પાણી બને છે.

આવી રીતે ઑક્સિડેશનની ક્રિયાથી યુરીઆ, યુરિક એસિડ, સલ્ફ્યુરિક એસિડ, ફેરફારિક એસિડ, કાર્બોનિક અને પાણી તૈયાર થાય છે, સલ્ફ્યુરિક

ઑસિડ અને ફેસ્ફેરિક ઑસિડનો કાર્બોનિકના દ્વારેના સંયોગથી સલ્ફેટસ અને ફેસ્ફેટસ બને છે અને તે શરીર બંધારણમાં અતિ ઉપયોગના છે. આ પ્રમાણે બીજા પદાર્થો પણ બને છે પણ તે બધાની માહિતી જાણવાની જરૂર નથી. ફક્ત એટલું જ જાણવું બસ થશે કે તેઓનો શરીર બંધારણમાં ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ આ ક્રિયાવડે ઉત્પન્ન થએલા યુરીઆ, યુરિક ઑસિડ, કાર્બોનિક ઑસિડ અને પાણી કાંઈ ઉપયોગનાં નથી તે શરીરને ઝેરરૂપ છે. તેને શરીરમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે છે. આમ નિરંતર ઑકિસડેશનની વ્યવસ્થિત ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે તેથી શરીરને ઉપયોગી અને શરીરને નિરૂપયોગી પદાર્થો બન્યા કરે છે.

નિરૂપયોગી પદાર્થો યુરીઆ (મૂત્રામ્લ). પાણી, કાર્બોનિક ઑસિડ, યુરેટ ઓફ સોડા (યુરિક ઑસિડનો સોડીઅમ ધાતુ સાથે મળવાથી થતો પદાર્થ) વગેરે ઝેરા અને નિરૂપયોગી પદાર્થોની રસવાહિનીઓ (Lymphatics), સંયોજક તંતુઓ (Connective Tissues) અને ખરાબ લોહી લઈ જનારી આસમાની શિરાઓ (Veins) મારફત પિત્તની કાથળી (Gall Bladder), ફેફસાં (Lungs), મૂત્રપિંડ (Kidneys), મૂત્રાશય (Bladder) અને ત્વચામાં આવે છે. ત્યાંથી મલ, મૂત્ર, પરસેવો, અને ઉચ્છ્વાસરૂપે બહાર કાઢવામાં આવે છે.

આવી રીતે શરીરની આ ક્રિયા નિરંતર ચાલ્યા કરે છે તેને શરીરની તંદુરસ્ત અવસ્થા કહેવામાં આવે છે. શરીરની વૃદ્ધિ, પોષણ અને સામર્થ્ય એને આભારી છે.

શરીરના સર્વ રસો-સેન્દ્રિય પદાર્થોની નિરિન્દ્રિય દ્વારો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે તે જાણવું અતિ જરૂરનું છે. દરેક દ્વારનું કાર્ય સ્વતંત્ર હોય છે. પ્રત્યેક દ્વાર સેન્દ્રિય પદાર્થ પૈકી એકાદ વિશિષ્ટ પદાર્થની જોડે સંબંધ રાખી શારીર-રચના શારીરસંવર્ધન અને શરીરની સુસ્થિતિ રાખવાનું કામ પોતપોતાનું સ્વતંત્ર કરે છે. સેન્દ્રિય પદાર્થો સાથેનું આ દ્વારોનું સ્નેહાકર્ષણ સ્વાભાવિક ઓળખાઈ આવે છે. **કા. મુ.** દ્વારને લોહીમાંના ફાઇબ્રિન નામના પદાર્થ જોડે સ્નેહાકર્ષણ છે. આલ્બ્યુમીનમાંથી ઑકિસડેશનની ક્રિયાવડે તે ફાઇબ્રિન નામનો પદાર્થ બનાવે છે અને તેનો સર્વ પિંડો અને તંતુઓની બનાવટમાં ઉપયોગ કરે છે. આ દ્વારનું પ્રમાણ પુરતું ન હોય તો ફાઇબ્રિન છુટું અને નિષ્ક્રિય બને છે. ફાઇબ્રિન લોહીમાંનો તાર જેવો પદાર્થ છે. નિષ્ક્રિય અને છુટું પડેલું ફાઇબ્રિન (Fibrine) પિંડોને ત્રાસરૂપ છે તેથી નાક, ફેફસાં, મૂત્રપિંડ, આંતરડાં, પચનક્રિયા મારફતે બહાર ફેંકી દેવામાં આવે તેથી તે લાગે દુષિત થાય છે અને સ્થાનપરત્વે તેને શરદી, સ્નેહખમ, ઉધરસ અતિસાર વગેરે રોગનાં નામો આપવામાં આવે છે.

આ ક્ષારની ભરતી-પુરવણી કરવામાં આવે છે ત્યારે એ છુટ્ટ પડેલું અને કાંઈ પણ શરીર ઉપયોગી ક્રિયા ન કરનાર કાંઈકશિન તેના યોગથી શરીર સંવર્ધન માટે ઉપયોગી થઈ. ઉપર કહેલા રોગોની નિવૃત્તિ થાય છે.

કે-ફો અને આલ્બ્યુમીનને સ્નેહાકર્ષણ છે પણ જ્યારે એ ક્ષારનાં અણુઓ પ્રમાણ કરતાં કમી થાય છે ત્યારે આલ્બ્યુમીનનો કેટલોક ભાગ કાર્યરહિત બને છે અને તેને મૂત્રપિંડ મારફતે બહાર વાઢી નાખવામાં આવે છે તેને બ્રાઇટસ ડિસિઝ (Bright's disease) કે મૂત્રપિંડનો રોગ કહેવામાં આવે છે. જો એ નિષ્ક્રિય થએલું આલ્બ્યુમીન જોઈએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં ત્વચા પાસે જાય અને તેને છીંદો મારફતે બહાર કાઢવામાં આવે નહીં તો ચામડી ચીરીને તે બહાર આવે છે તેને ખરજીયું થયું કહેવાય છે. એ ક્ષારની ખોટ દ્વારા મારફતે ભરી કાઢવામાં આવે તો શરીરમાં સર્વ આલ્બ્યુમીન યોગ્ય સ્થળે વહેંચાઈ જઈ એનો ઉપયોગ શરીર સંવર્ધન માટે થાય છે અને એ રીતે રોગ નીવૃત્તિ થાય છે. હાડકામાં ચૂનો હોય છે. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ કે નાનાં છોકરાં અશક્ત અને ચીડીયાં હોય છે, તેમને ચાલતાં આવડતું નથી અને દાંત ઉગતી વખતે તેમને બહુ ત્રાસ અને તાવ અતિસાર કે આડા, ઉધરસ વગેરે રોગ થાય છે. આનું કારણ ખીન્નું કાંઈ નહિ પણ હાડકાંમાં ચૂનાનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે તેજ છે. આવા છોકરાંઓને તે ખોટ ભરી કાઢવા સારૂ આ **કે. ફો.** ક્ષાર આપવાથી તે છોકરાંઓ સશક્ત, આનંદી, રમતિઆળ અને નિરોગી બને છે એવું જણાશે. હાડકાં અને આ ક્ષારને કેવો સંબંધ છે તે આથી સમજાશે.

ઑકિસડેશનની ક્રિયાને લીધે તૈયાર થએલો યૂરિક એસિડ સોડીઅમની સાથે મળીને સોડીઅમ યુરેટ નામનો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરને આનો કાંઈ ઉપયોગ નહિ હોવાથી શરીરમાંથી તેને બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. પરંતુ ક્ષારની ખામીને લીધે તે પૂરેપૂરો બહાર નીકળી જતો નથી તેથી શરીરનાં સાંધાઓની નીચે એકઠો થાય છે ત્યાં આલ્બ્યુમીન પણ તેની સાથે મળી એકઠો થઈને રહે છે તેથી સંધિવા અને પાદાંગુષ્ઠવાત કે નજલો (Gout-ગાઉટ) થાય છે.

ઑકિસડેશનની ક્રિયાવડે સેન્દ્રિય પદાર્થોમાંથી તૈયાર થએલું પાણી, યુરીઆ કે યુરિક એસિડ શરીરની બહાર નીકળી જાય તો ઉપર કહેલા રોગ ઉપરાંત મધુમેહ (Diabetes) નામનો રોગ પણ થાય છે. આનું કારણ એ છે કે તે નીર-પયોગી અને રોગોત્પાદક પદાર્થોને બહાર કાઢી નાખવા માટે તંતુઓમાં **ને-સ** ક્ષારની તંગી હોય છે. જો એ તંગી ભરપાઈ કરવામાં આવે તો તે યુરીઆ; યુરેટ ઓફ સોડા અને પાણીને શરીરની બહાર કાઢી નાખી રોગનીવૃત્તિ કરે છે.

ને-સ અને **ને-સુ** નાં કાર્યો લિન લિન છે. તેમની લિનતા ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે **ને-સ** ઑક્સિડેશનથી ઉત્પન્ન થએલા નીરપયોગી પાણીને શરીરમાંથી દૂર કરે છે, **ન્યારે ને-સુ** રક્તોદક (પ્લાઝમાં) માંના પાણી સાથે દાખલ થઈ દરેક તંતુઓને અને શીરાઓને માટે જોઈતું પાણી સંગ્રહી આપી તેમની બીનાશ જાળવી રાખે છે, અને તેથી તેની શુદ્ધતા દૂર થઈ કાર્ય ચાલુ રહે છે.

ને-ફો ક્ષાર લેક્ટીક ઍસિડનું પૃથક્કરણ કરે છે- તેથી કાર્બોનિક ઍસિડ અને નકામું પાણી જુદાં પાડે છે. કાર્બોનિક ઍસિડને રસાયનિક સંજ્ઞેગમાં રાખવાની એ ક્ષારમાં શકતી છે. એ રસાયનિક સંજ્ઞેગ એ ભાગ કાર્બોનિક ઍસિડ અને એક **ને-ફો** માંના ફેરફારીકા ઍસિડ મળવાથી થાય છે તે ફેફસાંમાં જાય છે ત્યાં શ્વાસ મારફતે આવેલા પ્રાણવાયુ સાથે મળવાથી કાર્બોનિક ઍસિડ જુદો પડી ઉચ્છ્વાસ મારફતે બહાર નીકળી જાય છે.

કે-ફલો અને **સિ** સંયોજક તંતુઓમાં હોય છે. અને તેની હાજરીથી કે પુરતા પ્રમાણથી તે તંતુઓ શરીરમાં અતી અગત્યનું કાર્ય કરે છે. રક્તોદક (પ્લાઝમાં) માં શરીરસંવર્ધનનાં સર્વ ક્ષારો હોય છે. તેમને રક્તવાહિનીઓમાંથી તંતુઓ પાસે અને તંતુઓ પાસેથી રક્તવાહિનીઓમાં તે લઈ જાય છે. અને તેથી શરીરનાં સઘળાં પિંડો કે તંતુઓને અર્થાત શરીરના અવયવોને તે ક્ષારો મળે છે. અને તેઓનું પોષણ થાય છે. સંયોજક તંતુઓ શરીરના સઘળા ભાગમાં હોય છે. આ એ ક્ષારોના કમીપણાથી સંયોજક તંતુઓનું આ શરીર-પોષક કાર્ય બંધ પડે છે.

કા-ફો. આલ્બ્યુમીન વગેરે શરીર રચના માટે ઉપયોગી થનારા સવ સેન્દ્રીય પદાર્થો-રસો સાથેના ઍક્સિડેશનના યોગથી બનેલા સેન્દ્રીય પદાર્થોની મદદથી મગજનાં પિંડ, સ્નાયુઓ, મજ્જાતંતુ, જ્ઞાનતંતુ અને શરીરના સર્વ તંતુ (ધાતુઓ) ની બનાવટ અને સંવર્ધન કરવાનું કાર્ય કરે છે. આ ક્ષારની હયાતી સીવાય શરીરની કોઈપણ ધાતુ (Tissues) બને નહીં.

જો ફે-ફો. નામના ક્ષારનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થઈ જાય છે તો તાવ કે વરમ થઈ આવે છે. લોહીમાં લોહ ઓછું થવાથી રક્ત પાતળું પડે છે, શરીરમાં પ્રાણવાયુની ભરપૂર પૂરવણી થતી નથી, રક્તાભીસરણ જોરથી ચાલે છે અને ઍક્સિડેશનની ક્રીમા મંદ પડવાથી શરીરમાં નવા પીંડ ઉત્પન્ન થતાં નથી. રક્તાભીસરણ જોરથી ચાલવાથી અને ઘર્ષણથી તાવ પેદા થાય છે. આ

ક્ષારની દવારૂપે ભરતી કરવાથી એ અધાં લક્ષણો કે ભાવના દર થઈ રોગનિવૃત્તિ થાય છે.

જવરનો તેમજ જવર આવે છે ત્યારે શરીરમાં શું શું વીકારો થાય છે તેનો ખરો ખુલાસો આજ સુધી જાણવામાં આવ્યો ન હતો. આ શાસ્ત્રની શોધથી દુનીઆ આ સમજવા પામી છે. તાવના દર્દીને પ્રાણવાયુની ફેટલી બધી જરૂર છે તે હવે સમજવામાં આવ્યું છે. નદી સારા થતા તાવો માટે જિંઝા પડાડો ઉપર વસવાટ કરવાનું હવે જાણવામાં આવે છે.

ઉપર પ્રમાણે શરીરસ્થ સર્વ નિરિન્દ્રિય ક્ષારો અને સેન્દ્રિય પદાર્થો સાથે ઓક્સિડેશનના યોગથી શરીરનાં સર્વ પિંડો, પિંડોનો સમુદય તંતુઓ-ધાતુઓ (Tissues) અને ધાતુઓનો સમુદય-ઘટ્ટીયો (Organs) અર્થાત્ દુકામાં કહીએ તો માનવી શરીરની રચના કરે છે.

એ રચના કરવાને ક્ષારોને મુખ્ય આધાર અભ્યુમીનનો છે. એજ આખા શરીરનો પાયો છે.

આવી રીતે મનુષ્યના શરીરનું બંધારણ શરીરમાંના વિવિધ સેન્દ્રિય રસો અને તેના તંતુઓની બનાવટમાં ઉપયોગ પિંડોની અસ્વાભાવિક સ્થિતિ જેનું નામ દર્દ કે રોગ અને તે દર્દ જે ક્ષારની તંગીથી ઉત્પન્ન થયું હોય તે ક્ષાર પૂરો પાડી સ્વાભાવિક સ્થિતિ અથવા તન્દુરસ્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની રીત વગેરેનું જ્ઞાન આપનાર વિદ્યાને “ જીવન રસાયન વિદ્યા ” કહેવામાં આવે છે, ઇંગ્રેજીમાં એને (Bios=જીવંત, Chemistry=રસાયન વિદ્યા) Biochemistry-આયોકેમીસ્ટ્રી કહેવામાં આવે છે,

દવા બનાવવાની રીત અને સૂક્ષ્મ માત્રાની શક્તિ.

અસલ ક્ષારોનો એક ભાગ લઈ તેમાં તેનાથી ૯ ગણી અથવા ૯ ભાગ સુગર ઓફ મિલ્ક (દૂધની ખાંડ) મેળવી વેજવુડ મોરટર નામના ખરલમાં એક કલાક સુધી ખુબ ઘુંટવાથી ફર્સ્ટ ડેસીમલ પોટાન્સી અથવા ૧X પાવરની અથવા પહેલા અંશની દવા બને છે, આ પહેલા અંશની દવા બની હોય તેનાથી ૯ ગણી સુગર ઓફ મિલ્ક તેમાં મેળવી એક કલાક સુધી ઘુંટવાથી ૨X દુ એકસ અથવા બીજા અંશની દવા બને છે. એવી રીતે ઉત્તરોત્તર ૨X માંથી ૩X અને ૩X માંથી ૪X એમ ૬X, ૩૦X, ૨૦૦X, ૧૦૦૦X અને તેથી પણ જિંઝા પાવરની દવા બનાવવામાં આવે છે, ૩X એટલે શ્રી એકસ, ત્રીજા અંશની અથવા ત્રીજા પાવરની એમ અર્થ સમજવો, એ પ્રમાણે જે

પાવરની દવા મંગાવવી હોય પાવર અથવા અંશ તેના આંકડા સાથે x એકસ ચીન્હ મુકી જણાવવો.

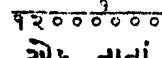
સાધારણ રીતે ૬ x પાવરની દવા વાપરવી ઉત્તમ છે. કેમ કે એ પાવરમાં તે દવાના (ક્ષાર) પરમાણુઓ એટલા સૂક્ષ્મ અને છે કે સૂક્ષ્મપિંડોમાં સહેલાઈથી દાખલ થઈ શકે છે, અને શોષાઈ શકે છે. આ છટ્ટા અંશની અથવા ૬x પાવરની દવા એક ગ્રેન લઈએ તો તેમાં મૂળ ક્ષાર અથવા દવાનો $\frac{1}{1000000}$ ભાગ અથવા ગ્રેન હોય છે. ખુલ્લી આંખથી એ પરમાણુઓ જોઈ શકાતાં નથી દરેક ચીજનો આંખથી દેખાય એવો એક કણ લઈએ. એ કણ અસંખ્ય ખારીક પરમાણુઓનો અનેલો હોય છે, એમ દુનિઆના સર્વ પદાર્થો અસંખ્ય કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એટલા બધા પરમાણુઓના અનેલા છે. કલ્પનામાં ન આવે તો પછી આંખે તો દેખાયજ કેમ ? અર્થાત કુદરતે પરમાણુઓમાંથી સર્વ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કરી છે. માનવી શરીરનો દાખલો લો. સ્ત્રીનું આવમ અને પુરુષનું સ્પર્મેટોઝન અનેના સંયોગથી આખું માનવી શરીર બન્યું છે.

૨ા શેર દૂધનું પૃથકકરણ કરવાથી એમ સિદ્ધ થયું છે કે તેમાં લોહ એક ગ્રેનનો $\frac{1}{1000000}$ એક લક્ષાંશ ભાગ અર્થાત ગ્રેન છે. એ દિસાએ જે બાળક રોજ ૨ા શેર દૂધ પીએ છે, તેના શરીરમાં રોજ $\frac{1}{1000000}$ ગ્રેન એટલે ૪ મીલીગ્રામ લોહ જાય છે, મનુષ્ય દેહમાં લોહ કરતાં પણ ફેરુઓરિન નામના ક્ષારનું પ્રમાણ બહુ ઓછું છે. ૨ા શેર દૂધમાં એ ક્ષારનું પ્રમાણ ડેસીમિલીગ્રામ જેટલું છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે **કે-ફલો**. નામનો ક્ષાર એક વખતે એક મીલીગ્રામ એટલે $\frac{1}{1000000}$ ગ્રેન આપવામાં આવે તે બહુ મોટું માપ ગણાય એ પ્રમાણે બધા ક્ષારને માટે સમજવું. માટે જેટલો નાનો (Dose) ડોઝ અથવા માત્રા કે પ્રમાણ આપવામાં આવે તેટલો અધિક ફાયદો. વધારે માપ આપવાથી ફાયદો થતો નથી. દાખલા તરીકે લોહ વધારે પ્રમાણમાં આપવાથી હોજરી બગડે છે. મ્યુરિઆટિક એસિડનું એક સહસ્રાંશ મિશ્રણ માંસમાં રહેલા ફાઇબ્રિનને અને અનાજમાં રહેલા ગ્લુટનને જલદી ગાંળી દે છે. અર્થાત પચાવે છે. પણ તે મિશ્રણને સખ્ત બનાવવામાં આવે તો તેની પચાવવાની શક્તિ ઉલટી ઘટી જાય છે. એ પ્રમાણે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રાઓએ અને શારીરશાસ્ત્ર-ઓએ અસંખ્ય દાખલાથી સિદ્ધ કર્યું છે.

સ્પેકટ્રોસ્કોપ નામના યંત્રના પ્રકાશની મદદથી રંગ તથા પદાર્થોની પરીક્ષા કરતાં જણાયું છે કે તેઓના અસંખ્ય અવિભાજ્ય વિભાગો થઈ શકે છે

જેને ઇલેક્ટ્રોન કહેવામાં આવે છે. અણુ કરતાં પરમાણુ અને પરમાણુ કરતાં ઇલેક્ટ્રોન વધારે શક્તિ ધરાવે છે.

લોહીનું એક અણુ (Red Corpuscle) ધનદાય જોવડું છે અને એવા ૩૦૦૦૦૦૦ અણુઓ લોહીના એક નાનાં ટીપામાં હોય છે. વિચાર કરીએ કે લોહીનાં ટીપાંના આ ત્રીસ લાખ અણુઓ અને તેમના ઉપરના પ્રમાણનું કદનરી આંખે કે મોટામાં મોટાં સૂક્ષ્મદર્શક્યંથી પણ દેખી શકાય નહીં તો તેમાં રહેલા આ ક્ષારો કેટલા સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં અને રૂપમાં હોવા જોઈએ અને તેવા રૂપમાં લાવવા માટે તેને કેટલા આરીક કરવા જોઈએ!! ૬x અંશની દવાનાં રજકણો એટલા આરીક હોય છે કે આ આરીકમાં આરીક લોહીના અણુમાં દાખલ થઈ શકે છે અને તેથીજ તે અણુઓની જીવનશક્તિ વધારી શકે છે. આ ઔષધી તે અણુઓનો ખોરાક (Cells Food) છે. ઔષધો શા માટે અતિ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં અને વધારે પાવરના વાપરવા જોઈએ તે આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ ઔષધોથી નુકશાન થાય છે કે?

આ ઔષધો વાપરવાથી કાંઈપણ નુકશાન થતું નથી એવી ગેરસમજ ફેલાયેલી છે. એ સંબંધી ડોક્ટરોનો એવો અભિપ્રાય છે કે આ દવાઓ નુકશાનકારક નથી તેનો અર્થ આ દવાઓ પ્રાણહારક નથી અને તેનાથી થતી ખરાબ અસર કે લક્ષણો કાયમ રહેતાં નથી અને એ ઝેરી નથી એટલેજ. જે દવાઓની વિપરીત કે ખરાબ અસર થઈ હોય તો દવાઓ બંધ કરવામાં આવતાંજ થોડા કલાકમાં તે અસર દૂર થાય છે. ખીજું આ દવાનાં અણુઓ ઘણાં સૂક્ષ્મ હોવાથી પરસેવો પિસાબ કે મળ વગેરેમાં જલદી નીકળી જાય છે અને દવાઓ ઝેરી ન હોવાથી તેની કોઈ ઝેરી અસર રહી જતી નથી અને લોહીના સેલ્સનો એ ખોરાક હોવાથી છતાં જે સેલ્સને એની જરૂર ન હોય તો તે એને ગ્રહણ કરતાં નથી. આ જીવનરસાયનશાસ્ત્ર સેલ્યુલર પેથોલોજી (Cellular Pathology) પર રચાયેલું છે, એ સંબંધી પ્રો. વર્ચોએ રચેલા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકમાં તેઓ સેલ્સ સંબંધી એવો સિદ્ધાંત જણાવે છે કે શરીરના જાત જાતના અવયવો બનાવનાર અને તેને પોષણ આપનાર તથા જીવનમાં રાખનાર જે સેલ્સ (પિંડો) છે તે પોતાનો ખોરાક પોતેજ પસંદ કરી લે છે. તેને બળાતકારે ગમે તે ખોરાક આપી શકાતો નથી. લોહીમાં અનેક તરવો રહેલાં છે. રૂધિરાબીસરણ મારફતે તે સર્વ તરવો તે સેલ્સ આગળ આવે છે. પણ તે સેલ્સ તેમાંથી પોતાની બનાવટમાં ઉપયોગમાં આવતો જ ક્ષાર કે પદાર્થ ગ્રહણ

કરે છે અને તે પણ તેમાં ખુટેલો હોય તોજ. પણ ખીજા ગમે તે તત્ત્વને તે ચૂસી લેતાં નથી. ખીજા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ પણ તે સિદ્ધાંત સ્વીકારેલો છે. આ કારણથી આ શાસ્ત્રનાં ઔષધો લેતાં તે શરીરને વિકારી થતાં નથી.

ત્યારે એલોપથી કે ખીજા દવાઓ જેરી હોવાથી અને મોટા પ્રમાણમાં અપાતી હોવાથી જે ભૂલથી ભલતીજ કે વધારે લેવાઈ જાય તો પ્રાણહારક નીવડે છે અને પ્રાણહારક ન નીવડે તોપણ તેની જેરી અસર શરીરમાં લાંબો વખત રહે છે, શરીરમાં નાખવામાં આવતાં જેરોનો યકૃત (લિવર) પોતામાં સંગ્રહ કરી રાખે છે, તેથી થોડા પ્રમાણનું ઔષ્ણું વિષારી જેર મારક ન નીવડે તોપણ તેનાથી યકૃતને તેની ખરાબ અસરના ભેલા થવુંજ પડે છે. આ અસર કાઢી નાખવાને યકૃતને લાંબી મુદત સુધી કાર્ય કરવું પડે છે. એલોપથી દવાની ખરાબ (જેરી) અસરથી યકૃત, રક્તાશય, આંતરડાં, મૂત્રપિંડ, ત્વચા વગેરેમાં કેટલાક ન સમજી શકાય એવા રોગો ઉદ્ભવે છે અર્થાત તે જેરી દવાઓ પોતાનાં લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે, જેને સીકિવલી કહેવામાં આવે છે.

આ ઔષ્ણિકેમિક ઔષધો જેરી ન હોવાથી અને સૂક્ષ્મ અણુરૂપે હોવાથી અને સૂક્ષ્મ માત્રામાં અપાતા હોવાથી તે પ્રાણઘાતક નથી તેમજ તેની ખરાબ અસર થઈ હોય તો તે છોડી દેતાંજ તેનું નિવારણ થઈ જાય છે છતાં પણ વગર વિચારે ખોટું ઔષધ લાંબો વખત આપવામાં આવે તો કેટલાંક ત્રાસ આપનારાં લક્ષણો દેખાય છે અને જે રોગ માટે તે આપવામાં આવે છે તે રોગ નિર્મૂળ નથી થતો એ કાંઈ ઔષ્ણું નુકશાન સમજવાનું નથી. દાખલા તરીકે **કે-ફો.** હલકી પાવરના વીના જરૂરે લાંબી મુદત સુધી આપવાથી પથરીનો આગ્રહ થતો જોવામાં આવ્યો છે. **ફે-ફો.**—વારંવાર લાંબી મુદત સુધી દેવાથી જઠરમાં અગાડ થઈ પાંદુરોગ ન મટતાં ખરાબ પરિણામ આવતું જોવામાં આવ્યું છે. **કા-મુ.** જરૂર ન હોવા છતાં આપવામાં આવતાં પિત્તવૃદ્ધિના લક્ષણો જોવામાં આવ્યાં છે. આવે વખતે ચિકિત્સકોએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જે દ્વાર આપવાથી એવું પરિણામ આવ્યું હોય તે દ્વાર હલકા પાવરનો વાપર્યો હોય તો તેજ દ્વાર ભારે—ઉંચા પાવરનો આપવાથી અને ઉંચા પાવરનો દ્વાર આપવામાં આવ્યો હોય અને તેની ઉલટી અસર થઈ હોય તે તેજ દ્વાર ઉપરના પાવરનો આપવાથી તે વિકૃતિ કે પરિણામ શમે છે અથવા તો તે દ્વાર આપવો બંધ કર્યાથી અને કડક કોર્સી પીવાથી પણ તે વિકૃતિ કે ખરાબ અસર નિર્મૂળ થાય છે.

જીવનરસાયન ક્ષારનાં રૂપ.

અને

વાપરવાની રીતો.

આ ઔષધો (ક્ષારો) ચાર રૂપમાં મળે છે.

(૧) ભૂકો (Powder or Trituration)

(૨) પ્રવાહી રૂપ (Tinctures-ટિંકચર)

(૩) ટીકડી (Tablets) (૪) ગોળી (Pills)

ભૂકો અથવા પાઉડર અને ટીકડી, સુગર ઓફ મિલ્ક સાથે બનાવવામાં આવે છે અને તે ૧ x થી ૬ થી ઉંચા અંશો સુધી મળી શકે છે અને તે બધા રૂપોમાં વધારે ગુણકારી છે. પ્રવાહી રૂપ ૧૨ x થી નીચા પાવરમાં મળી શકતી નથી તે રેક્ટિફાઇડ સ્પિરિટ સાથે બનાવવામાં આવે છે અને ગોળીઓ કે પિલ્સ, શેરડીની ખાંડ સાથે બનાવવામાં આવે છે. અને એ પણ ૧૨ x થી ઉપરના પાવરમાં મળી શકે છે. ભૂકો અને ટીકડી અથવા પાઉડર સૌ કરતાં વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે શાસ્ત્રીય રીતે મર્દનથી બનાવવામાં આવે છે અને બહારથી ચોપડવામાં પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે. ટીકડી મોંમાં તરત ઓગળી શકે છે અને તે એક એનથી પાંચ એન સુધીના માપની આવે છે તેથી લેવામાં વધારે સરળતા થાય છે.

ઔષધો વાપરવાની રીતો—

(૧) પાવડર રૂપના આ ક્ષાર વાપરવાના હોય તો એક ડોઝ (માત્રા) માં ૩ થી ૫ એન દવા દરેક વખતે આપવી. દવા જીલ ઉપર મૂકી ઓગળવા દેવી. તે બધી ઓગળી જઇ જીલમાં રહેલી રસશોષક નળીઓ (Absorbents) માં શોષાઇ જાય છે અને તરતજ લોહીમાં દાખલ થઇ જાય છે. પછી તે ઉપર સહેજ પાણી પીવું. ન પીએ તો પણ ચાલે; પરંતુ પીવાની અગત્ય એટલા માટે છે કે ઘણા દિવસ દવા લેવાથી દવામાંની સુગર ઓફ મિલ્ક દાંતના મૂળમાં ખરાબ અસર કરે છે તેથી દંતરોગ થવાનો સંભવ છે. થોડાજ દિવસ દવા લેવાની જરૂર હોય તો ઉપરથી પાણી પીવાની કાંઇ જરૂર નથી. પાણી પીવું હોય તો મોંમાં કોગળાની પેકે ખુબ હલાવીને પીવું કે તેથી દાંતના મૂળમાં સુગર ઓફ મિલ્ક રહેવા પામે નહિ.

(૨) પ્રવાહી ક્ષાર હોય તો તેનાં બે ટીપાં એક ચમચાભાર પાણીમાં નાખી આપવું. અગર આખા દિવસમાં જેટલી વાર ઔષધ આપવાનું હોય તેટલા ગણા ટીપાં તેટલા ગણા ચમચા પાણી નાખી ઠરાવેલા વખતે પીવું.

(૩) ટીકડી કે ગોળીરૂપ હોય તો દરેક માત્રા પાંચ ટીકડી કે ગોળી મોંમાં ચૂસવા આપવી. અગર પાણીમાં ઓગાળીને આપવી હોય તો પાંચ ટીકડી કે ગોળી અને મોટો ચમચો પાણી એ પ્રમાણમાં જેટલી વાર ઔષધ આપવાનું હોય તેટલા ગણી ગોળી તેટલા ગણા ચમચા પાણીમાં નાખી ઓગાળી દવા બનાવી રાખવી અને ઠરાવેલા વખતે મોટા ચમચાના પ્રમાણથી પીવું.

(સાધારણ રીતે દવાઓ દર કલાકે અથવા દર બે કલાકે અથવા દર ત્રણ કલાકે આપવાની હોય છે. પરંતુ વ્યાધિના જોર પ્રમાણે વખતનું અંતર દર પાંચ મિનિટના અંતર સુધીનું કરી શકાય છે, અને વ્યાધિ કમી થવા માટે તેમ તેમ અંતર વધારવામાં આવે છે.)

(૪) સિપિંગ અથવા આચમનવિધિ—જો રોગનું જોર બહુજ હોય તો એક અથવા વધારે દવાઓ જેટલી આપવી પડે એમ હોય તે બધી થઈને ઓછામાં ઓછી ૩૦ ગ્રેન દવા ઓછામાં ઓછા ૭ ઑંસ અથવા ૭ અઘોળા પાણીમાં ઓગાળી તેમાંથી પાંચ પાંચ કે દશ દશ મિનિટે ચમચી ચમચી પાવી, દવા જેટલી નાખવી તેનો રોગના જોર પ્રમાણે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. વ્યાધિ જોરમાં હોય ત્યારે આ પ્રકારથી દવા આપવાની ખાસ જરૂર છે. કાયદો થતો જાય તેમ તેમ અંતર વધારવું.

(૫) રોગ જીનો હોય તો ઝાંચા પાવરની દવાના પાંચગ્રેન અને ૭ ઑંસ પાણી મિશ્ર કરી તેમાંથી બે બે કે ચાર ચાર કે ૭ ૭ કલાકે એક એક ચમચો દવા ખાવી. અગર આખા દિવસમાં ૭ ૭ કલાકે દર વખતે બે ગ્રેન પ્રમાણે ચુર્ણ અથવા ગ્રેનના માપની બે ટીકડી કે ગોળી મોંમાં ચૂસવા આપવી અથવા પ્રવાહી હોય તો પાંચ ટીપાં દવાને ૭ ઑંસ પાણીમાં નાખી તે મિશ્રણ ઉપર લખેલા સમયાન્તરે ચમચા ચમચા ભાર આપવી.

(૬) ડાઇલ્યુશન વિધિ—ઉપલા વિધિ કે પ્રકારથી દવા આપતાં છતાં વ્યાધિ નિવૃત્ત થતો નથી ત્યારે ઇલેક્ટ્રો હોમીઓપેથીના શોષક કૌંટ સીઝર મેડીનો આ વિધિ પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

જે ક્ષાર આપવો હોય તેનો અર્ધો ગ્રેનજ લેવો તેને શીશીમાં ૭ ઑંસ પાણી ભરી તેમાં નાખવો. પછી શીશીને થોડી વાર હલાવવી એટલે પ્રથમ

ગાંધ્યુશન થશે. એ પ્રથમ ગાંધ્યુશનમાંથી ચમચી પાણી (એક ગ્રામ) અને છ ઔસ ચોકળું પાણી ખીજ શીશીમાં મિશ્ર કરી થોડી વાર દલાવવાથી ખીજું ગાંધ્યુશન થશે. એ ખીજ ગાંધ્યુશનમાંથી એક ચમચી લઈ તેને છ ઔસ પાણીમાં ખીજ શીશીમાં ભરી દલાવવાથી ત્રીજું ગાંધ્યુશન થશે. એ પ્રમાણે વધુ ગાંધ્યુશન થઈ શકે છે.

જ્યારે ગાંધ્યુશન વિધિથી દવા આપવાના જરૂર પડે છે ત્યારે આવ્યમન વિધિ કે સિપિંગ પ્રકાર પ્રમાણે દર પાંચ કે દશ મિનિટે એક એક ચમચી દવા આમાંના કોઈપણ ગાંધ્યુશનમાંથી પાવી.

જે વિકારો ઉપર કહેલી પાંચ રીતો પ્રમાણે દવા આપવાથી મદત નથી તે આ ગાંધ્યુશન વિધિ પ્રમાણે દવા આપવાથી મટી જાય છે.

જો પ્રથમ ગાંધ્યુશનમાંથી દવા આપ્યા છતાં પણ વિકાર કે બ્યાધિ વધે તો ખીજ ગાંધ્યુશનમાંથી દવા આપવી. આ ખીજ ગાંધ્યુશનની દવા આપતાં છતાં રોગના ચિન્હો વધે તો તેજ ક્ષારને ભૂકાઈપે અને પછી પ્રથમ ગાંધ્યુશન દેવાથી મટી જાય છે,

ઉપરનું દવાઓ આપવાનું પ્રમાણ મોટા અથવા તરૂણ મનુષ્યોનું છે. બાળકોનું આપવાનું દવાનું અને પાણીનું પ્રમાણ અર્ધું જમજવું. દવા આપવાનો વખત બાળકો અને મોટાં સર્વને માટે એક સરખો છે. છોક નાનાં બાળકોને દવા કેરી અથવા તેની માતાના દૂધમાં આપવી.

દવાનું પ્રમાણ સાધારણ રીતે ૩ થી ૫ ગ્રેન રાખવું. રોગ જસ્તી હોય તો વધુ પ્રમાણ આપવાથી કાંઈ રોગ જલદી નિર્મૂળ થશે નહિ પણ વખતે દુષ્પરિણામ આવવાનો સંભવ હોય છે. જો રોગ પ્રબળ હોય તો પાંચ, દશ કે પંદર મિનિટે દવા આપવી એટલે દવા આપવાનો સમય ઓછો કરવો પણ દવાનું પ્રમાણ વધારવું નહિ, અને જેમ જેમ કાયદો થતો જાય તેમ તેમ વખતનું પ્રમાણ કે અંતર વધારવું.

સિપિંગ પ્રકારમાં દવાઓનો ઉપયોગ બની શકે ત્યાં સુધી ગરમ પાણી શીશીમાં ભરી તેમાં ઔષધ નાખી કરવાથી જલદી ગુણ થાય છે. જો કે દંડુ પાણી વાપરવાથી પણ કાંઈ નુકશાન નથી.

જમ્યા પછી અને પહેલા ના- થી ૧ કલાક સુધી દવાઓ આપવી નહિ. પરંતુ જરૂર પડે તો (દર્દીની સ્થિતિ જોતાં) એ નિયમ પાળવાની પણ કાંઈ જરૂર નથી.

અની શકે ત્યાં સુધી બરાબર પસંદ કરી એક દવા આપવી. એ ત્રણ કે વધારે દવા આપવાની જરૂર જણાય ત્યાં તે દવા વારા ફરતી સ્વતંત્ર આપવી. પણ આ રીતે દવા આપવાનો ત્રાસ કે અગવડ પડે છે તેથી તે બધી ભેગી કરી મિશ્ર કર્યા પછી ત્રણથી પાંચ ગ્રેનના પડીકાં કરી દરાવેલા વખતે આપવી એમ હાલના ડોક્ટરો લલામણુ કરે છે. ભેગી કરી આપવાથી કાંઈ હાની નથી પણ વખતે વધુ અને જલદી ફાયદો થાય છે અને દવાઓ આપવાની કડાકુટમાંથી બચી જવાય છે. કઈ દવાથી આરામ થયો એ નિર્ણય આમ મિશ્ર દવાઓ આપવાથી કરી શકાતો નથી એટલુંજ.

આ મિશ્ર કરી આપવાનો પ્રકાર હાલમાં પસંદ કરવામાં આવે છે. દવાઓ મિશ્ર કરવામાં કઈ દવા કોની સાથે મિશ્ર કરવી, કઈ કઈ દવાઓ મિશ્ર ન કરવી વગેરે બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી. છતાં પણ સાધારણ રીતે પાંચ ફેરફેટસ (કા-ફો., મે-ફો., કે-ફો., ને-ફો., અને કે-ફો.) અને ત્રણ સર્ફેટસ (કા-સ., ને-સ., અને કે-સ.) એકમેક સાથે મિશ્ર ન કરવા સારું. પાંચ ફેરફેટસ ભેગા કરવા કાંઈ હરકત નથી તેમજ ત્રણ સર્ફેટસ પણ ભેગા કરી શકાય. તેમજ એકજ કુટુંબી દવાઓ ભેગી કરી આપી શકાય. જેમકે કુદશ્યમમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કે-ફો., કે-સ., અને કે-ફ્લો, એ ત્રણ ક્ષારો ભેગા કરી શકાય. તેવીજ રીતે પોટાશ્યમમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કાલી કુટુંબ કા-ફો., કા-સુ., અને કા-સ. અને નેટ્રમ કુટુંબી ને-સ., ને-ફો. અને ને-મુ. પણ એકેક સાથે આપી શકાય.

બેથી ત્રણ દવાઓ આપવી પડે ત્યાં તો ખાસ કરી તે દવાઓ મિશ્ર નહિ કરતાં સ્વતંત્ર વારાફરતી આપવી એ વધુ સારું છે. ત્રણ કરતાં વધારે દવા આપવી પડે ત્યાંજ ઉપરપ્રમાણે દવાઓ મિશ્ર કરી આપવી.

બેથી વધારે દવા સ્વતંત્ર વારાફરતી આપવી પડે ત્યારે દવા આપવાના વખતનો ફેરફાર કરવો આવશ્યક છે. નહિ તો ગોટાળો થવાનો અને રોગમાં તરત ફાયદો નહિ દેખાવાનો સંભવ છે. દાખલા તરીકે તાવના રોગમાં ફે-ફો., કા-સ., અને ને-સ. આ ત્રણ દવાઓ આપવાનું લક્ષણાનુસાર નક્કી કર્યું છે, હવે ફે-ફો. આપ્યા પછી એ કલાકે કા-સ. આપીએ અને ત્યારપછી એ કલાકે ને-સ. આપીએ અને ત્યારપછી એ કલાકે પાછું ફે-ફો. આપીએ. એ પ્રમાણે વારાફરતી એ એ કલાકે આપવાથી દરેક ક્ષાર રોગીને છ છ કલાકે મળે, અને ત્રણ ત્રણ કલાકે આપીએ તો દરેક ક્ષાર નવ નવ કલાકે મળે તેથી તાવ જલદી મટી શકે નહિ અને દહીંનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય. હવે જો કલાકે કલાકે આપીએ તો દરેક ક્ષાર ત્રણ ત્રણ કલાકે મળે. તેથી પણ કાર્યસિદ્ધિ નહિ થાય.

તીક્ષ્ણ રોગ હોય અને દર્દીને દરેક ક્ષાર પંદર મિનિટે અપાવો જોઈએ એમ નક્કી કરવામાં આવે તો તો આ દરેક ક્ષાર પાંચ પાંચ મિનિટે વારાફરતી ચુસવાના પ્રકારથી અપાવો જોઈએ.

ઉપર લખેલી દવા આપવાની રીતો, અંતર, ડોઝ વગેરેમાં સુઝ ચિકિત્સકો પોતપોતાના નિદાન પ્રમાણે યોગ્ય ફેરફાર કરી શકે છે, અહિં આ ફક્ત માર્ગદર્શનજ કરાવવામાં આવ્યું છે.

(૭) દવાનો અહારથી ઉપયોગ—ત્વચા રોગો, શ્વાસાવયવો (સ્વરનળી, શ્વાસનળી, ફેફસાં અને હૃદય) ના રોગો; જઠર, આંતરડા, યકૃત, અરોળના રોગો; અળવું, દાઝવું, માર લાગવો વગેરેમાં અહારથી પણ આ દવાઓનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને અહારના ઉપયોગથી ખાવામાં આપ્યા કરતાં પણ જલદી અને સારો ગુણ થાય છે, ખાવા તરીકે પણ તેજ દવા આપવાની જરૂર તેથી ઓછી થઈ જતી નથી, ખાવા માટે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો.

દવાઓ અહારથી લગાડવા માટે મલમ, લોશન અને સ્નાન મુખ્ય છે.

મલમ અનાવવો હોય તો ૩૦ ગ્રેન દવા અને એક ઑસ વેસેલાઇન સારી રીતે મિશ્ર કરવાથી મલમ બને છે. જ્યાં લેપ કરવાની કે ચોપડવાની જરૂર હોય ત્યાં તેને લગાડવો. લેપને વધારે જાડો કે ઘાટો અનાવવો હોય ત્યાં તેને લગાડવો, લેપને વધારે જાડો કે ઘાટો અનાવવો હોય તો વેસેલાઇન કમી લેવું. જો મલમ પાતળો અનાવવો હોય તો વેસેલાઇન વધારે લેવું. વેસેલાઇનને બદલે ઘી મધ તેલ, ગિલસ્ત્રાઇન, લેનોલાઇનો ઉપયોગ પણ કરી શકાય છે.

પ્રવાહી લોશન અનાવવું હોય તો ૧૫ ગ્રેન દવા અને એ ઑસ પાણી મીશ્ર કરવાથી બને છે. તેમાં ઓખા કપડાને ભીજવી દર્દીવાળા ભાગ ઉપર મૂકવું. જો લોશન વધારે તીવ્ર કરવું હોય તો દવા અને પાણીના પ્રમાણમાં ઓછાવતાપણું કરવું દાઝવા, અળવા, ડાંખ વગેરેમાં લોશન ખાસ પસંદ કરવા યોગ્ય છે કેમકે દવા સાથે રહેલી સુગર ઓફ મિલ્ક પાણીમાં ઓગળી જાય છે. તેથી તેના ખરબચડા અણુઓ તે ભાગને અડચણ કરી શકતા નથી. ખાસ ધ્યાન રાખવું કે દાઝેલા અને બળેલા ભાગો ઉપર સૂકી દવા લગાડવી નહિ.

આંખ કાન માટે દીપાંની દવા અનાવવી હોય તો એક ઑસ પાણીમાં ૩૦ ગ્રેન કે નાખવી હોય તેટલી દવા નાખી લોશન અનાવવું.

સ્નાન માટે નહાવાના પાણીમાં પાંચ ગ્રેન કે વધારે ઑપધ નાખી તે પાણીવડે સ્નાન કરવું.

ઔષધોના પાવરની પસંદગી.

દવાના પાવર (Potencies-પોટીનસીઝ) ઉપર દવાની સફળતા કે નિષ્ફળતાનો આધાર છે. દવાની પસંદગી યરાયર થઈ હોય પરંતુ પાવરની પસંદગી ખોટી થઈ હોય તો સફળતા મળી શકતી નથી. જો કે ખોટા પાવર એટલે ૬ X ને બદલે ૩૦ X અથવા ૩૦ X ને બદલે ૬ X કે ૩ X પાવર આપવાથી કાંઈ નુકસાન થતું નથી. પરંતુ રોગ મટાડવામાં સફળતા મળતી નથી. એટલા માટે દવા કયા પાવરની વાપરવી તે સંબંધી જ્ઞાન મેળવું આવશ્યક છે.

જાણું અર્થ તરતના થયેલા તીવ્રણ (Acute) વ્યાધિઓમાં ૩ X કે ૬ X પાવર પસંદ કરવા. તરતના થયેલા એટલે એક અઠવાડીયા જેટલી મુદતના રોગ સમજવા. એથી વધુ મુદતના રોગ એટલે એક બે મહીના સુધીના રોગને અથ એકયુટ રોગ કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર ૧૨ X થી ૩૦ X સુધીના પાવરની દવા વાપરવાની ફાયદાકારક છે. અને તેથી વધુ મુદતના જીના (Chronic) વ્યાધિઓમાં ૩૦ X થી ૨૦૦ X ૨૦૦, ૫૦૦ X ૧૦૦૦ પાવર વાપરવા અને વારસામાં ઉતરી આવેલા રોગો ઉપર ૧૦૦૦ થી ૧૦૦૦૦૦ સી. એમ. પાવર સુધીના ઔષધોનું ફાયદો કરી શકશે.

કયા રોગો ઉપર અને કેટલી મુદતના રોગોઉપર કયા પાવરની દવા વાપરવી તે આખત ડોક્ટરે એકમત નથી. તેઓ વચ્ચે મતભેદ છેજ અને રહેવાનોજ.

અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ શોધક અને ડોક્ટર પોતાની “ પોકેટ બુક ઓફ આયોકેમિકલ પ્રેક્ટિસ ” માં લખે છે કે—

This rule will always remain. Use a priori 6X-12X and than go lower or higher, according to presenting features.

A case well progressing for weeks under the same remedy “will need the same remedy, always in a higher and higher potency.”

“ આ નિયમ હંમેશા સર્વસામાન્ય સિદ્ધ છે કે પ્રથમ ૬ X અથવા ૧૨ X ની પાવર વાપરવી અને પછી જે ચિન્હો કે અસર જણાય તેને અનુસરી ઉંચી કે નીચી પાવર વાપરવી.

જે વ્યાધિ અઠવાડિઆઓ સુધી એક દવાથી સુધરતો જતો હોય પણ સાફ મટી ગયો નહિ હોય તે ઘણું કરી તેજ દવાથી મટી જાય છે, પણ તે દવાને હંમેશા ઉંચી પાવરની આપતાં જવી.”

વળી તેઓ કહે છે કે જે લોકો એમ માને છે કે ૩ X અને ૬ X પોટન્સી ઉત્તેજક દવાઓ છે અને ૩૦ V, ૨૦૦ X ના પાવર પોષક દવાઓ છે તે તદ્દન ખોટું છે.

ડૉ. શુસ્લર પોતાની “એથ્રિજન ધિરેપી” નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે—

“In my practice I employ the 6th decimal trituration generally. Ferrum Phos, Silicea and Calc Fluor. I usually give in the 12th trituration.”

“મારી પ્રેક્ટિસમાં હું સામાન્ય રીતે ૬ X નીજ ભૂકાણમાં દવા વાપરું છું. ફે-ફો, સિ. અને કે. ફ્લો. સામાન્ય રીતે ૧૨ X ની ભૂકાણમાં દવા વાપરું છું.”

જો કે ત્યારપછીના ડોક્ટરો એ ત્રણ દવા પણ ૬ X ની વાપરવા ભલામણ કરે છે અને કેટલાક કેસોમાં ૩ X પણ સારું કામ કરે છે એવો તેમનો અનુભવ છે.

“We, ourselves, have had the most satisfactory results from the 6th decimal trituration, rarely going higher, at times lower, and generally we prefer to give the selected remedy in solution by dissolving a good-sized powder in a tumbler, half full of water, and administering teaspoonful doses every hour or two.”

Boericke and Dewey.

“ડૉ. બોરિક અને ડ્યુઇ લખે છે કે—અમને ૬ X પાવરની દવાથી સંતોષકારક અસર જણાઈ છે એથી જિયા પાવરની તો ભાગ્યેજ વાપરવી પડી છે અને કોઈ કોઈ પ્રસંગે એથી નીચેની પાવર વાપરી છે અને નક્કી કરવામાં આવેલી દવાઓનું સોલ્યુશન—પ્રવાહી બનાવી આપીએ છીએ.”

“We have found the third, the best for acute cases while the sixth, thirtieth and two hundredth work better in most chronic cases.”

G. W. Carey, M.D.

ડોક્ટર કેરી લખે છે કે— “ તરતના થયેલાં તિફલુ વ્યાધિઓમાં ૩ X સર્વોત્તમ કામ કરે છે અને ઘણા અરકેનિક જીના કેસોમાં ૬ X, ૩૦ X અને ૨૦૦ X વિશેષ સારું કામ કરે X એમ અમને જણાયું છે. ”

કેટલાક ઝરાનાં પાણી (મિનરલ વૉટર) માં પણ આ દવાઓ ૬ X થી ૮ X સુધીની મળેલી છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે દવાઓ બહુ ઉંચા પાવરની વાપરવાની લાગ્યેજ નરર છે.

ખાસ કરીને ઘણા ગુંચવાડવાળા રોગીમાં દવાની માત્રા (dose) તેમજ પાવર (Potency) ડૉ. ઐવોગલના નિયમ પ્રમાણે દવાઓ આપવાની ડૉ. વૉન્ડર ગોલ્ડઝ લલામણ કરે છે અને તે વધારે ઉપયોગી છે.

ડૉ. ઐવાગલ શારીરિક અંધારણના ત્રણ પ્રકાર ગણાવે છે.

(૧) હાઇડ્રોજનોઈડ શારીરિક અંધારણ (Hydrogenoid Constitution).

(૨) ઓક્સિજનોઈડ શારીરિક અંધારણ. (Oxygenoid Constitution).

(૩) કાર્બોનાઇટ્રોજન શારીરિક અંધારણ. (Carbonitrogen Constitution).

આ ત્રણ પ્રકારના અંધારણવાળા શરીરો માટે તેમણે દવાઓના જુદા જુદા પાવરની પસંદગી કરવાનું સૂચ્યું છે. એ સૂચના નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) હાઇડ્રોનાઇડ આંધામાં મુખ્યત્વે ૩ X અને ૬ X પાવરની દવા વાપરવી અને તે ૧૨ X સુધી વાપરવી.

(૨) ઓક્સિજનોઈડ આંધાવાળા શરીરના રોગોમાં ૨૦ X અને ૩૦ X પાવરની દવા ઘણું અરૂં વપરાય છે ૧૨ X ની લાગ્યેજ વાપરવી પડે છે.

(૩) કાર્બોનાઇટ્રોજન આંધાવાળા શરીરમાં ૬૦ X થી ઉપરના અંશે વાપરાય છે.

ડૉ. ઐવોગલે સૂચવેલા આ શારીરિક અંધારણ ની વિશેષ સમજણ તેઓ નીચે પ્રમાણેની આપે છે.

(૧) હાઇડ્રોજનોઈડ શારીરિક અંધારવાળા દર્દીના રોગો નીચેના લક્ષણોથી ઓળખાય છે.

ક. લોહી અને શારીરિક છિદ્રોના ગુચ્છામાં શરદી અથવા પાણીના ટકામાં વધારો થવાથી રોગીનાં લક્ષણો વધે છે.

જ. અમુક વખતેજ નિયમસર ખાસ લક્ષણો દેખાય છે.

ગ. વિજળી લગાડવાથી લક્ષણોમાં વધારો થાય છે.

આ અંધારણુવાળા શરીરમાં પાણીનો ભાગ વધારે હોય છે અને તેને શરદી જલદી લાગે છે.

(૨) ઓક્સિજિનૉઈડ શારીરિક અંધારણુવાળા દર્દીના રોગો નીચેનાં લક્ષણોથી ઓળખાય છે.

ક. નાબુક પાતળું શરીર.

જ. ઝડપમાં ફેરફાર થવાથી રોગીના લક્ષણોમાં વધારો થાય છે.

ગ. વરસાદ અને ઘરફ પડતી વખતે લક્ષણોમાં સુધારો થાય છે.

ઘ હિસ્ટીરીઆ, પાંડુરોગ, રક્તશ્રાવ અને જનનેન્દ્રિયના રોગો થાય છે.

આ અંધારણુવાળા શરીરમાં લોહીનું ઓક્સિડેશન વધુ થાય છે. વિજળી લગાડવાથી લક્ષણોમાં સુધારો થાય છે.

(૩) કાર્બોનાઈટ્રોજન શારીરિક અંધારણુવાળા દર્દીના રોગો નીચેનાં લક્ષણોથી ઓળખાય છે.

ક. રોગીના મૂત્રમાં ક્લોરાઇડ્સ અને ફોસ્ફેટ્સ ઓછા થઈ જાય છે.

જ. ફેફસાં અને રક્તાશયની ગતિ અનિયમિત થાય છે કે હોય છે.

ગ. અપરમાર (વાઈ ફેફસાં), એપોપ્લેક્સી અને કરોડરજ્જુમાં ક્ષય થાય છે.

ઘ. શારીરિક જ્ઞાનતંતુઓના છેડામાં દુખાવો થાય છે.

જ. લોહીમાં કાળાશ વધતી માલમ પડે છે.

ડો. શુસ્કરે પોતાની પ્રેક્ટિસમાં જાત જાતના પાવર વાપર્યા છે. પરંતુ જન-સમાજ ગુચ્છવાડામાં ન પડે માટે તેમણે ૩ X, ૬ X અને ૧૨ X ની ખાસ ભલામણ કરી છે.

સામાન્ય મત એવો છે કે તીક્ષ્ણ રોગોમાં હલકા પાવર (Low Potencies) ની દવા વાપરવી. ૧ X થી ૧૨ X સુધી હલકા પાવર ગણાય છે.

સમ એક્સ્યુટ રોગોમાં મધ્યમ પાવર (Medium Potencies) ની દવા વાપરવી. ૧૨ X થી ૩૦ X અને ૬૦ સુધી મધ્યમ પાવર ગણાય છે.

ક્રોનિક કે જીના રોગોમાં ઊંચા પાવર (High Potencies) વાપરવા. ૨૦૦ X અને તેથી ઉપરની દવા હાઇ પાવર કે ઊંચા પાવરની ગણાય છે.

આયોકેમિસ્ટ્રી-જીવનરસાયન દ્વારા શાસ્ત્રના બારે દ્વારો કયા પાવરના વાપરવા વિશેષ ફાયદાકારક છે તે સંબંધી ડોક્ટરોના અનુભવથી નક્કી થયેલા અભિપ્રાય પ્રમાણે સામાન્ય જનસમાજ માટે લખવામાં આવ્યા છે. જ્ઞાની ચિકિત્સકો તે પોતાના અનુભવ પ્રમાણે આ દવાઓનો આ ઉપયોગ કરશે.

કૉલી ફોસ. ૨ X થી ૨૦૦ X

સાધારણ રીતે ૩ X પાવર સરસ કાર્ય કરે છે. ૬ X અને ૧૨ X કોઈ કોઈ વખત સારું કામ આપે છે. સ્ત્રીને પ્રસવ થતો ન હોય અને વેળુ બંધ થઈ ગઈ હોય તો ૨ X કે ૩ X પાવરની આ દવા વાપરવાથી જલદી અને સુખે પ્રસવ થાય છે. ડૉ. રોજસ જણાવે છે કે ત્રણ વર્ષથી હું કાલી ફોસનો દ્વારા ૪ X પાવરને વાપરું છું. વેળુ લાવવા માટે આ દ્વારા દશ દશ કે પંદર પંદર મિનિટે પાંચ પાંચ ગ્રેન પ્રમાણે આપું છું. આથી હું કદી નિષ્ફળ થયો નથી. લાગેજ ત્રીજી વખત આપ્યો પડે છે. મારે સારી પ્રેક્ટિસ ચાલે છે અને નેત્રું ઉપરાંત કેસો મારી પાસે આવ્યા છે. જ્યારે દર્દીને સખત ચુંક જેવી વેદના હોય ત્યારે મે-ફો. અપવાદી ફાયદો થાય છે. ડૉ. એપમન કહે છે કે મારો પોતાનો અનુભવ અને બીજી ડોક્ટરોનો મત જોતાં ડૉ. રોજસનું કહેવું વાજવી છે. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે આ દ્વારા ગર્ભપાત કરાવવામાં ઉપયોગી થશે. ઉલટો આ દ્વારા ગર્ભપોષક છે. પરંતુ જો ગર્ભશ્રાવ અથવા ગર્ભપાત થવાની શરૂઆત થઈ હોય અને કોઈ રીતે કસુવાવડ થતી અટકે એમ નથી એમ લાગે ત્યારે તે નકામા ગર્ભને બહાર કાઢી નાખવા માટે આ દ્વારા બહુ ઉપયોગી છે. પ્રસવ માટે કે નિવારી શકાય નહિ એવા ગર્ભપાત માટે દર દશ મિનિટે આ દ્વારા કાર્ય થઈ જાય ત્યાં સુધી આપ્યા કરવો. એથી સુતિકાનું અને કસુવાવડીનું રક્ષણ થશે.

દમના રોગ ઉપર પણ આ દ્વારા ૩ X પાવરનો દશ દશ મિનિટે દશ દશ ગ્રેનની માત્રામાં હુમલો નરમ પડે ત્યાં સુધી આપ્યા કરવો.

જઠરમાં ગ્રણુ કે ચાંદા થયાં હોય, જઠર વધી ગમું હોય, ગંધાતા ઝાડ થતા હોય, અપરમાર અને ઉલટી ઉપર ૧૨ X પાવરનો આ દ્વારા વાપરવો.

ખુબ વેધેલો તાવ અને ખુબ જોરદાર નાડી કમી કરવા માટે આ દ્વારા ૨ X કે ૩ X પાવરનો વાપરવો.

અતિશય વિષયેચ્છા કે વિષયેચ્છાનો અભાવ, અને હૃદયનો ધબકારો (Palpitation of the heart) ઉપર ૪૦૦ X પાવર પસંદ કરવો.

મગજ ઉપર ચઢી ગએલા ભારે તાવ, સન્નિપાત, અને ટાઇફોઇડ ફીવર ઉપર ૩ X થી ૬ X.

સ્નાયુઓનું સુકાઈ જવું ૬૦ અને ૪૦૦ X.

હૃદયી, આયુર્વેદિક કે એલોપથી દવાઓનું બહુ સેવન થયું હોય એવા દર્દીના રોગોઉપર પ્રથમ ૩૦ X પાવરની આ દવા વાપર્યા પછી આ બાયોકેમિક દવાઓનો ઉપયોગ કરવો અથવા દર્દીની સ્થિતિ ગંભીર હોય અને આ દવા ૩૦ X થી શરીર શુદ્ધ કરવા જેટલો અવસર ગુમાવાથી દર્દીને જોખમ લાગે એમ હોય તો બીજા લાગુ પડતી દવાઓની સાથે સાથે આ દવા ૩૦ X વારંવાર આપવી.

મેન્નિશિમા ફોસ. ૨ X થી ૩૦ X

સામાન્ય ૬ Z પાવર વાપરવો. આ ક્ષાર બિના પાણીમાં ઓગાળી દેવાથી તરત ગુણુ દેખાય છે. હઠીલી અને જુની જઠરની વેદના ઉપર ૨ X અને ૩ X. કન્ટ્રાયક રજોદર્શન અને પેટશ્વળ ઉપર પ્રથમ ૩૦ X ના બે ત્રણ ડોઝ આપ્યા પછી ૬ X અને ૩ X વાપરવા. જો હલકા પાવરની દવા વાપરવાથી ગુણુ ન જણાય તો પછી ૩૦ X વારંવાર.

કેલ્કર ફોસ. ૨ X થી ૨૦૦ X

સાધારણ રીતે ૨ X થી ૬ X વાપરવા. બાળકોના રોગોઉપર ૩ X અને ૬ X પસંદ કરવા. પ્રબળ વિષયેચ્છા ઉપર ૩૦ X વાપરવો જો એથી ઇચ્છા ન દબાય તો ૨૦૦ X. મોટાં માણસો જેમને હાડકાંના બંધારણ માટે આ ક્ષારની જરૂર તેના બધા રોગો ઉપર ૩૦ X થી ૨૦૦ X સુધી, આપવા ફાયદાકારક છે. તમાકુ પીવાની ઇચ્છા અને તેના વ્યસનથી થએલી ખરાબી ઉપર ૫ X વાપરવાથી સારાં પરિણામો આવેલાં છે. દાંત ઉગતી વખતે બાળકોને આંકડી આવે તે સાથે તાવ ન હોય તો ૧૨ X. દાંત આવતી વખતે આંખે સોજો આવે તો ૨ X. લોશન બનાવી આંખ ઉપર પોતાં મૂકવાં. હડખાઈ કે મોટી કે ઉંટાટીઓની ઉધરસ ૧૨ X. મસા ૩૦ X અને ૪૦૦ X માતાઓને દૂધ ન આવતું હોય તો તે વધારવા માટે ૬ X. પાંદુરોગીનું માથું દુઃખવું ૧૨ X, ૬૦ X અને ૪૦૦ X ચરકા (Neuralgia) ૧૨ X, ૬૦ X અને ૪૦૦ X. કંઠમાળનું પકવું ૧૨ X અને તેથી ઉપરના.

નેટ્રમ ફોસ. ૪ X થી ૨૦૦X

૬X પાવર સામાન્ય વાપરવો. કેટલાક ડૉક્ટરો ૪ X વધુ પસંદ કરે છે. ૩૦X થી પણ સાફ પરિણામ આવ્યું છે. ખાસ કરી વિર્ય પ્રવાહી રૂપ થઈ જવા ઉપર ૩૦X અકસીર છે. તરતના જન્મેલા બાલકની આંખના રોગ ઉપર ૧૨X. કંઠમાળના દર્દીની આંખના ડોળાના સોજા ઉપર ૨૦૦X સારો ગુણ આપે છે.

ફેરમ ફોસ. ૧X થી ૨૦૦X

૬X પાવર સામાન્ય વાપરવો. રાત્રે ઔષધ આપવું પડે તો ૧૨X આપવું. શરદી. ઉનાળાના રોગ અને પરમીઆ ઉપર ૨૦૦X. હરસ અને પાંદુરોગ ૧X કે ૨X ઉપયોગી છે. ઉંચા પાવર ઉપયોગી નથી. હરસનો રોગ જીનો હોય તો ૬X. નિદ્રાનાશ અને જલશોથ ઉપર ૩૦X. અતિઆર્તવ, રક્તસંચય અને કમરશળા ઉપર ૬X. બાહ્યોપચાર માટે ૩ X થી ૬ X. રક્તસંચય થી થતો નિદ્રાનાશ ૩૦X. જ્ઞાનતંતુનો થાક અને તેથી રડવું આવવું, રક્તસંચય, કેડનો દુખાવો, મૂત્રાશયની પિંડા, પ્રદર રોગ, હરસ અને કષ્ટદાયક આર્તવથી થતું હોય તો ૮ X કે ૬ X વારંવાર.

કાલી મુર. ૩ X થી ૧૨ X

આ ક્ષાર સામાન્ય ૩ X, ૬ X અને ૧૨ X વાપરવો. શરૂઆતના રોગો ઉપર ૩ X. થોડો જીનો થાય તો ૬ X અને વધુ જીનો થાય તો ૧૨ X. ડિપથેરિઆ (કંઈરોલિણી) ઉપર ૩ X પાવરનો ક્ષાર ૧૦ થી ૧૫ ગ્રેન લઈ તેને પાણી પાણીમાં નાખી તે પાણી વડે કાગળા કરાવવા. વાગવું, બળવું, પાડું, રસોળી, ત્વચારોગોમાં પણ ઉપર પ્રમાણે લોશન બનાવી તેમાં કપડું બોળી તે ઉપર મૂકવું.

નેટ્રમ મુર ૧ X થી ૧૦૦૦ પાવર

સાધારણ રીતે ૬ X પાવર વાપરવો. રન્નેદર્શન વખતે નિશ્તસાહ જણાવે, કે રન્નેદર્શનનું રૂધિર આબુઆબુની ચામડી આળી કરી નાખતું હોય તો ૩૦ X. અર્ધું માથું દુખવું-અધાશીશી ઉપર ૩૦ X.

દમ, મોંમાંથી લાળ ઝરવી, જીનો ઉપદંશ, જીનો પરમીઓ, ફેફસું, હિસ્ટીરીઆ અને પ્રયળ કામેચ્છા ઉપર ૨૦૦ X નો ઉપયોગ કરવો. તેથી ફાયદો ન જણાય તો ૧૦૦૦ પાવર (અઠવાડીઆમાં એક ડોઝ). જીના ઉપદંશ અને જીના પરમીઆ ઉપર તો ૨૦૦ X કરતાં ૧૦૦૦ પાવર ઉત્તમ છે. શ્વાસારોધ ૩૦ X. કૃમીડંશ, વૃશ્ચિક (વીંછી) ડંશ, મોં આવવું અને માથાના વાળ ખરવા ઉપર ૧ X થી ૩ X પાવરની દવાનો આંતર અને બાહ્ય ઉપયોગ કરવો. બાહ્ય

ઉપયોગ માટે પાણી સાથે લોશન બનાવવું અથવા વેસેલીન, કોપરેલ, તેલ વગેરેમાં મલમ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરવો. સવારમાં દુખવાનો જીનો રોગ ૪૦૦ X. રજીદર્શન આવતાં પહેલા ઉદાસિનતા ૩૦ X.

કાલી સલ્ફ. ૨X થી ૨૦૦X

સામાન્ય ૬X અને ૧૨X વપરાય છે. તાવમાં ઊના પાણી સાથે આપવાથી સારો ગુણુ કરે છે. ત્વચા રોગમાં બહારથી ૨X પાવરની દવાના લોશન અથવા મલમનો ઉપયોગ કરવો. અને ખાવા માટે ૧૨X નો ઉપયોગ કરવો. આંકડીના રોગમાં ૬X. જીનો સંધિવા, જીનો પરમીઓ અને ઉપદંશમા ૨૦૦X ઉત્તમ છે. માથાના વાળ ખરતા હોય તો ૨X પાવરની દવાના લોશનથી માથું ઘોવું. અગર કોપરેલ વગેરેમાં મલમ બનાવી તે લગાડવો. તાવમાં પરસેવો લાવવા માટે ૩X અથવા ૬X.

નેટ્રમ સલ્ફ. ૨ X થી ૨૦૦X

સામાન્ય ૬X પાવર વપરાય છે. રંગારી લોડો અને સીસાનું કામ કરનારા લોકોને થતી પેટશળ ઉપર ૧X અથવા ૨X અને તેથી ન મટે તો ૨૦૦X. દદુ (દરાજ) ૨૦૦X કે ૪૦૦X.

કેલ્કર સલ્ફ. ૬X થી ૨૦૦X

સામાન્ય ૬X થી ૧૨X વપરાય છે. કોષ્ઠપિણુ વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં ૨૦૦X પરં થતું અટકાવે છે. વૃદ્ધ મનુષ્યના વાત શળ (Neuralgia) ઉપર ૧૨X ઉત્તમ છે. ઉત્તેજક પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા ઓછી કરવા માટે ૨૦૦X અથવા ૬૦X.

કેલ્કેરીમા ફ્લોરાઈડ.

સાધરણ રીતે પ્રથમ ૧૨X નો ઉપયોગ કરાય છે, પરંતુ તેથી ફાયદો ન થાય તો ૩X કે ૬X.

ઉપદંશની અસરથી હાડકાંના રોગ થયા હોય ૨૦૦ . શિરાઓ સર્પગતિના આકારની થઈ હોય તો ૨૦૦ . હરસને સંકોચવા કે કોષ્ઠપિણુ અવયવને સંકોચવાની જરૂર હોય તો ૨ થી ૩ નો બાહ્ય ઉપયોગ કરવો અને ખાવા માટે ૧૨ X પાવરનો ઉપયોગ કરવો.

સિલિસિમા

સામાન્ય ૧૨ X અને તેથી ઉપરના પાવર વાપરવા. પરંતુ જીના અને પારાની દવાનો ઉપયોગ કરેલા દર્દીઓના રોગો ઉપયોગ ૨૦૦ X થી ઉપરના અંશે ૧૦૦૦ અને સી. એમ સુધી વપરાય છે.

શ્વયરોગ ઉપર ૨૦૦ X થી ઓછા પાવરનો ઉપયોગ કરવો નહિ. જે દર્દી-ઓએ પારાની દવાઓનો બહુ ઉપયોગ કર્યો હોય છે તેને ૨૦૦ X થી ઉતરતા પાવરની દવા આપવી એ તેનું મૃત્યુ લાવવા બરાબર છે. તેવા દર્દીને પારાની દવાની અસર નાબુદ કરી પછીજ આ દવા અપાય છે. તે માટે હોમિઓપેથીની **ઓરમ** (ગોદડ) નામની દવાનો સારો ઉપયોગ કર્યા પછીજ આ દવા આપવી

કોમ્પિલુ ગુંમડાં, પાકું, ગ્રંથીઓ વગેરે પકાવવા માટે બહારથી ૩ X અને આવામાં ૬ X કે ૧૨ X નો ઉપયોગ કર્યા પછી જ્યારે ૫૩ થયું લાગે ત્યારે ૨૦૦ X પાવરની દવા આપવી.

રક્તજ મૂર્ચ્છા (એપોપ્લેક્સિસ), ફેફસું વગેરે રોગમાં ૩૦ X ૨૦૦ X વાપરવી આ ઔષધની અસર ધણું લાંબો વખત સુધી રહે છે માટે તે વારંવાર આપવું નહિ.

—oOo—

ભાગ બીજો

મેટીરીઆ મેડિકા -ક

જીવનરસાયનક્ષારનાં ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

ક્ષારચિકિત્સાની ખરી ખુખી આથી સ્પષ્ટ થશે. જીવનક્ષારશાસ્ત્રી તાણું ખોલવાની આ સાની ચાવી છે. વાંચકો અને ચિકિત્સકો આ બારે ક્ષારનાં ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય પર દૃષ્ટિબિંદુ રાખી ચિકિત્સા (રોગના ઉપચારો) કરશે તો તેમાં ઘણી ફત્તેહ પામશે.

દરેક ચિકિત્સકને અમુક દવામાં આરામ કરવાની અમુક શક્તિ છે એ જાણુવા ઉપરાંત તે કેવી રીતે આરામ કરે છે તે જાણુવાની જિજ્ઞાસા હોય છે તે આથી કાંઇક તુલ્ય થશે.

કારીગરો સાહિત્યો વડે નવા નવા ઘાટ કે વસ્તું ઉત્પન્ન કરે છે તેમ આ ક્ષારો સેન્દ્રિય પદાર્થોથી સાહિત્યોવડે શરીરના અવયવોનું સમાર કામ કરે છે, અને નવા બનાવે છે. એ જીવનરસાયણક્રિયાનું કંઈક જ્ઞાન પણ આ મેટીરીઆ મેડિકામાંથી મળશે.

કેલ્કેરિઆ ફલ્યુઓરિકા

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

આ ક્ષાર અસ્થિના ઉપલા પડમાં દાંતના ઉપલા પડમાં સંયોજકજલ (કનેક્ટીવ ટિશ્યુઝ) માં, ત્વચામાં, સ્થિતિસ્થાપક રેસાઓ, રક્તવાહિનીઓ અને માંસપ્રતીઓમાં છે. શરીરના દરેક તંતુઓમાં એનું અસ્તિત્વ છે. જ્યારે તંતુઓમાં આ ક્ષારની ખામી પડે છે ત્યારે તે તંતુઓ શિથિલ થઇ જાય છે.

રક્તવાહિનીઓ અને શિરાઓ સર્પાકાર વાંકીચૂંકી થવી અને ઝુલી જવી, યોનીબ્રંશ (સ્ત્રીનું ગુપ્ત અંગ નીચે ઉતરવું), ગુદબ્રંશ (ગુદા બહાર નીકળવી) ગર્ભાશયનું વક્રીભવન થવું કે શિથિલ થવું, હરસ થવા, વગેરે રોગો (લક્ષણો) તેના સ્થિતિસ્થાપક તંતુઓ શિથિલ થવાથી થાય છે. મગજના સ્થિતિસ્થાપક તંતુ શિથિલ થવાથી વિના કારણ પૈસા સંબંધી

રીકર થવાનું લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે એ સર્વમાં આ ક્ષાર મુખ્ય અને રામબાણુ ઇલાજ છે.

દ્વિયોમાં શિથિલતા આવવાથી શરીરમાં ઉત્પન્ન થનારા રસોનું શોષણ બરાબર થતું નથી, તેથી શરીરમાં ઠામ ઠામ હાથ, પગ, વાંસો, પેટ વગેરે ઠેકાણે અનેક કઠણુ ગ્રંથીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં આ ક્ષાર મુખ્ય ઉપાય છે. એના સેવનથી ગાંઠો પોચી પડે છે, રસ શોષાઈ ગ્રંથીઓ નાની થવા માંડે છે તે વખતે તેની મદદમાં વધુ શોષણક્રિયા ચલાવવા માટે કા-મુ. ક્ષારની ગોઠવણુ કરવી. કઠણુ સોળઓ અને કઠણુ ગ્રંથીઓ ઉપર આ ક્ષારનો અમલ છે અને પોચા સોળઓ તથા પોચી ગ્રંથીઓ ઉપર કા-મુ નો અમલ છે.

ત્રિયામાં આ ક્ષારમાં ખામી પડે છે તો ચામડી શિથિલ ઝુલી પડે છે, ઘડપણુ જલદી દેખાય છે અને કાતરા પડે છે.

વૃદ્ધ માણસોની રક્તવાહિનીઓ અને શિરાઓ (ભૂરી અશુદ્ધ લોહી લઈ જનારી નસો) વાંકીચૂકા, ગાંઠાં ગાંઠાવાળી થઈ જાય છે તે આ ક્ષારની ખામી છે.

બાળકનો જન્મ થવા પછી સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય શિથિલ થઈ જાય છે, નાચે ઉતરેલું રહે છે તે ફરી સંકોચાઈ તેના મૂળ સ્થાને રહેતું જોઈએ તે નહિ સંકોચાતું હોય તે આ ક્ષારના સેવનથી સંકોચાઈ મૂળ સ્થાને રહે છે. પ્રસુતા સ્ત્રીઓ અને વૃદ્ધ માણસો માટે આ ક્ષાર અમૂલ્ય છે.

અનાજના રસો લઈ જનારી રસવાહિનીઓ જ્યારે શિથિલ થઈ જાય છે ત્યારે તે નસોમાં રસો જામી જાય છે અને તેની ગ્રંથીઓ બને છે. આ ક્ષારથી તે ખામી પૂરાઈ જામી ગયેલા રસો ફરીથી પાતળા થઈ ગતિમાન થાય અને ગ્રંથીઓ મટે છે.

આંતરડું શિથિલ થાય છે ત્યારે તેમાં પુષ્કળ મળ જમા થયા કરે છે. કેમ કે તે મળને કાઢી નાખવા માટે અશક્ત બને છે. હંમેશાં અને ભારે જીલાબ લેનારા, વ્યસનીઓ, મોજશોખ ભોગવનારાઓના, કસરત નહિ કરનારાઓ અને બેસી રહેનારાઓના આંતરડાં જલદી શિથિલ થાય છે. આ ક્ષાર આપવાથી આંતરડાને સંકોચ વિકાસ પામવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મળ વિકસન સારી રીતે થઈ શકે છે. મળને ખણી ખોતરીને બહાર કાઢી નાખે છે અને સખત બંધકોશ મટે છે.

મૂત્રાશય મૂત્રથી ભરેલું હોવા છતાં તેની શિથિલતાથી મૂત્ર બહાર નીકળી શકતું નહિ હોય એટલે પિશાબ થતો નહિ હોય ત્યારે પણ આ ક્ષાર આપવાથી અડુ જલદી પિશાબ છુટે છે.

હાથ, પગ વગેરે અવયવો ઉપર ભૂરી નસો સ્પષ્ટ દેખાતી હોય તે નસો શિથિલ થયાની નિશાની છે.

આ ક્ષાર સંકોચ અને વિકાસ બંને કરવાનું બળ ધરાવે છે. કેટલાક આ ક્ષારનો ઉપયોગ કરતાં તેની સંકોચન શક્તિથી બાંએ છે તેનું કારણ તેઓનું આ ક્ષાર સંબંધીનું અજ્ઞાન છે. ઇદ્રિઓ, નસો વગેરેના કુદરતી કદ કરતાં વધુ સંકોચ આ ક્ષારથી થતો નથી. સંકોચનશક્તિ ઉદ્ધરાંત વિકાસ કરવાની શક્તિ પણ આ ક્ષારમાં છે તેથી આ અતિ ઉપયોગી ક્ષારનો ઉપયોગ કરતાં જરાએ બીક રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી.

મનુષ્યો જેમ જેમ વૃદ્ધત્વને પામતા જાય છે તેમ તેમ તેમનાં બાંજો શિથિલ થતાં જાય છે. સ્ત્રીઓ જેમ જેમ પ્રસુતા થતી જાય તેમ તેમ તેમનાં ગુહાવયવો શિથિલ થતા જાય એ કુદરતી છે. તેવાઓને માટે આ ક્ષાર અતિ ઉપયોગી છે.

કઠણ ગ્રંથીઓ, રક્તવાહિની અને શિરાઓ વાંકી થવી અને કુલી જવી, યોનીબ્રંશ, ગુદબ્રંશ, હરસ, વધરાવળ, હર્નિઆ (સારણ ગાંઠ), દાંતના ઉપલા એનીમલ (પડ) નું ખવાઈ જવું, હાડકાંના રોગ, પચનેદ્રિયો અને શ્વાસેદ્રિયોનું શિથિલ થવું, ત્વચામાં કાતરા પડવા કે કુલી જવી, અર્બુદ (કેન્સર) રોગ, આંખના મોતીઆ, સ્ત્રીઓની જનનેદ્રિયોની શિથિલતા વગેરે અનેક રોગો ઉપર બુદ્ધિપૂર્વક આ ક્ષારનો ઉદ્યોગ પ્રશસ્ત છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ્ફોરિકાનાં

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય !

આ ક્ષાર શરીરની વૃદ્ધિ અને પોષણ માટે અતિ અગત્યનો છે. આ ક્ષાર પૈકી આ એક આખા શરીરની અશક્તિ દૂર કરનાર ઉત્તમ ક્ષાર છે. અશક્તિ દૂર કરે છે એટલુંજ નહિ પણ શક્તિ વધારે છે. શરીરની બધી ધાતુઓ અને અવયવોમાં આ ક્ષાર છે તેમાં વિશેષ કરીને દાંત, હાડકાં, સંયોજક ધાતુ (Connective Tissue—કનેક્ટીવ ટિસ્યુ) અને લોહીના પિંડોમાં આ ક્ષાર છે. જે ક્ષાર શરીરના જે અવયવોમાં હોય તે અવયવોના રોગમાં તે ક્ષાર વાપરવાની જરૂર હોય છે આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે રોગો એટલે ક્ષારની તંગીથી ઉત્પન્ન થતાં

લક્ષણોજ કહેવાય છે. આ ક્ષારનું અસ્તિત્વ જે અવયવોમાં છે તે અવયવોના રોગમાં આ ક્ષાર આપવાની જરૂર સમજવી એટલે દાંત, હાડકાં, સંયોજક ધાતુ લોહીના રક્તકણોની ન્યુનતા-પાંદુરોગ અને આખા શરીરની અશક્તિ ઉપર આ ક્ષાર અમત્કારિક દવા છે.

બાળકને દાંત જલદી ન આવતાં હોય, દાંત આવતી વખતે ઝાડા, ઉલટી, તાવ, સસણી વગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ થતા હોય, સુકતાન (રિકેટસ-હાડકાંની મૃદુતા) થયું હોય ત્યારે આ દવા આશિર્વાદ સમાન છે.

લોહીના રક્તકણો ઓછાં થઈ પાંદુરોગ થયો હોય, હાડકાંને વાગવાથી ઇગ્ન થઈ હોય ત્યારે આ ક્ષાર અમૂલ્ય છે.

હાડકાંમાં આ ક્ષાર ૫૭ ટકા છે. શરીરમાંના આલ્ક્યુમીન નામના સેન્દ્રિય પદાર્થની મદદ લઈ આ ક્ષાર શરીરની વૃદ્ધિ અને પોષણ કરે છે. આ ક્ષાર કમી થાય તો આલ્ક્યુમીનના શરીર અંધારણમાં ઉપયોગ થઈ શકતો નથી તેથી તે શરીરમાં નકામું પડી રહે છે અને કફરોગો વગેરે મારફત બહાર નીકળે છે. ફેફસાંમાંથી કે જઠરમાંથી બહાર નીકળે છે, તેને કફરોગ કહેવામાં આવે છે. પિશાબ સાથે બહાર નીકળે તો બ્રાઇટ્સ ડિસિઝ (Bright's Disease) નામનો રોગ કહીએ છીએ અને ત્વચા મારફત બહાર પડે તો ત્વચારોગ કહેવામાં આવે છે. આ ક્ષાર દવા રૂપે આપતાં એ ખોટ પૂરઠાં આલ્ક્યુમીન શરીર-અંધારણમાં વપરાઈ તે રોગો મટે છે.

આ ક્ષારથી દાંત ઉગે છે, હાડકાં કઠણ થાય છે, લોહી જમી જતું અટકે છે, (લોહી જમી જવાથી ખાલી ચટવી નામનો રોગ થાય છે) હાડકાં બનાવવામાં આ ક્ષાર આલ્ક્યુમીનનો ઉપયોગ સીમેન્ટરૂપે કરે છે. આ ક્ષારને આલ્ક્યુમીન ક્ષાર કે અસ્થિ ક્ષાર ઉપનામ ઘટે છે.

દૂધ, લાળ, જઠરનો પાચકરસ, રક્તજલ (પ્લાઝમા) વગેરે શરીરના મહત્વના બધા રસોમાં આ ક્ષારનું અસ્તિત્વ છે અને એ રસોના શરીરઅંધારણમાં ઉપયોગ કરે છે.

બાળકને માટે તો આ ઇશ્વરી બક્ષીસ છે. તેના બધા રોગોમાં આ ક્ષાર દવા તરીકે આપવોજ જોઈએ. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ આ ક્ષારનું સેવન ને-મ્યુ. સાથે કરે તો બાળક નિરોગી અને સશક્ત જન્મે છે.

આ ભાંગેલા કે ઇગ્ન પામેલા હાડકાંનું ફરી સંધાન કરે છે અને ઇગ્ન દૂર કરે છે. ભાંગેલાં કે ઉતરી ગયેલાં હાડકાં હાડવૈઘ પાસે બેસાડાવી પછી આ ક્ષારનો

ખાવામાં અને ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ઘણી ઝડપથી તે દુરસ્ત થાય છે.

પાયકરસમાં આ ક્ષાર મુખ્યપણે છે. અપચાનો રોગ આ ક્ષારની તંગી સૂચવે છે માટે આ ક્ષાર લક્ષણો પ્રમાણે બીજા ક્ષારો આપવાથી અપચાનો મહાન રોગ જલદીથી મટે છે. એ માટે આ ક્ષાર હલકા પાવરનો ૧૪ અથવા ૨૪ વાપરવો ઉત્તમ છે. ઊંચા પાવરનો વાપરવો હિતકર નથી. અપચાના રોગથી શરીરની યંત્રેલી ખરાબી આ ક્ષારથી સુધરી શરીર સાફ, સુદૃઢ થાય છે.

કાયરોગ, અતિસાર, વારંવાર માંદગી આવવાથી અને પ્રસૂતિ થવાથી થતી શરીરની અશક્તતા, બુનો કફરોગ, છર્ણુજ્વર, રાતે થતો પરસેવો, પાંડુરોગ, સ્વપ્નામાં ધાતુશ્રાવ થવો, ઘડપણમાં શરીરમાં ચાવતી ખરજ, બચ્ચાંઓના સુકતાન વગેરે શરીરનો નાશ કરનારા મહાન રોગોમાં આ ક્ષાર વાપરવો ઉત્તમ છે.

મોટી ઉંમરના પુરૂષો અને વૃદ્ધોના અશક્તતા ઉપર આ ક્ષાર ઊંચા પાવરને, ૨૦૦૪ વાપરવો.

લોહીમાં ખટાશની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે અપચો, બ્રાન્ટસ્ ડિસિઝ્, અમ્લપિત્ત, સંધિવા વગેરે ભયંકર બીમારીઓ થાય છે ત્યારે પણ આ ક્ષારની જરૂરીઆત ઓછી નથી. ખરી તો એ દર્દોમાં ને-ફો. ની જરૂર છે. પરંતુ ને-ફો. વાપર્યા છતાં પણ એ રોગો મટતાં નથી તેનું કારણ એ છે કે ખટાશથી હાડકાંમાં અને રક્તકણોમાં રહેલો આ ક્ષાર ઓગળી જાય છે અને નાશ પામે છે અને આ ક્ષારના નાશ પામવા પછી મે-ફો. પણ નાશ પામે છે અને એ ત્રણે ક્ષારની તંગી થઈ ગઈ હોય છે ત્યાર પછી ને-ફો. નો ઉપચાર શરૂ કરવામાં આવે છે એટલે એકલા ને-ફો. થી એ દર્દો મટતાં નથી. તેવે વખતે ત્રણે ક્ષાર વારાફરતી આપવા જોઈએ. આ ત્રણ ક્ષારને એકેક સાથે ગાઢ મિત્રા છે તેથી એકની તંગી પડતાં બીજાં તેની જગ્યાએ વપરાયા લાગે છે અને બીજાની તંગી પડતાં ત્રીજાં વપરાયા લાગે છે. એટલે ત્રણે ક્ષારની ન્યૂનતા થઈ ભયંકર બિમારી અસાધ્ય બની જાય છે. માટે આ ત્રણ ક્ષારો પૈકી કોઈની પણ ન્યૂનતાનાં લક્ષણો દેખાય તો બીજા બે ક્ષારોની ન્યૂનતા થવાથી ઉત્પન્ન થતાં લક્ષણો પણ તપાસી જોવાં અને ચોખ્ખા લાગે તેમ એક, બે અગર ત્રણે ક્ષારો વાપરવા. મે-ફો. ની ન્યૂનતાથી આંકડી કે ખેંચતાણુ (નસો કે અવયવોમાં) એ મુખ્ય લક્ષણ દેખાય છે.

બાળકોને અસ્થિખંધારણુ માટે આ ક્ષારની ઘણી જરૂર છે. તેથી બાળકની માતાને ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન આ ક્ષાર આપ્યા કરવો એમ પાછળ જણાવ્યું છે.

બાળકો તેથી સશક્ત જન્મે છે છતાં પણ તેઓની નિરંતર વૃદ્ધિ થતી હોવાથી આ ક્ષારની તંગી પડવાનો સંભવ છે. બાળકને જન્મ આપ્યા પછી પણ માતાઓ આ ક્ષારનું સેવન રાખશે તો સસણી, આંકડી, સુકતાન, આમ્લપિત્ત, દાંત આવતાં વાર લાગવી વગેરે રોગોમાંથી બાળક મુક્ત રહી સશક્ત અને સુદૃઢ બનશે.

બાળકને થતા બધા રોગોમાં **કે-ફો.**, **ને-ફો.**, અને **મે-ફો.** આ ક્ષાર મુખ્યત્વે વાપરવાના છે. **ફે-ફો.** એ પણ બાળકોની ખાસ દવા છે આ વિષે ‘બાળકોના રોગો’ માં વિશેષ લખવામાં આવ્યું છે.

કોઈપણ કારણથી શરીરમાં આ ક્ષારનાં પરમાણુઓ પ્રમાણ કરતાં કમી થવાથી મહત્વની મુખ્ય ઇંદ્રિયોનાં કાર્યમાં ખલેલ પહોંચે છે અને તે બગડે છે. જેમકે અસ્થિપિંડ જેટલા જલદી નાશ પામે છે તેટલા જલદી જે નવા પિંડો ઉત્પન્ન ન થાય તો કેટલીક મુદત સુધી એવું કાર્ય ચાલુ રહેવાથી લોહીમાંના રક્તકણમાં આ ક્ષારની ઘટ પડે છે અને રક્તકણો ઓછા થવાથી પાંદુરોગ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી અસ્થિના મધ્યભાગમાં લોહીમાંથી લાલ કણો તૈયાર થાય છે. અસ્થિમાં બગાડ થવાથી તેની અંદરના લોહીમાં રક્તકણ તૈયાર થાય નહિ. તેથી સ્વાભાવિક હાડકાંની મૃદુતા સાથે (રિકેટ્સ સાથે) પાંદુરોગ થાય છે. જેને સુકતાન કહેવામાં આવે છે.

નવા પિંડો બનાવવાની શક્તિ આ ક્ષારમાં હોવાથી નાનાં બાળકો જેને વધવાની જરૂર છે તેના સર્વ રોગો, શક્તિ નાશ કરનારા સર્વ રોગોમાં તે રોગોના નિવારણ માટે અને શરીરની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટી માટે આ ક્ષાર ઉત્તમ છે. આઓકે-મિસ્ટ્રીમાં ખાસ ટૉનિક દવા આ ક્ષાર છે.

કેલ્કોરિઆ સલ્ફ્યુરિકમ

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

કેલ્સ્યમ ક્લોરાઇડ અને હલકા ગંધકના તેજબને મિશ્ર કરી તેને શાસ્ત્રવિધિથી આ ક્ષાર તૈયાર કરાય છે એ કુદરતીરૂપે સીલેનાઇટ, ૭૫સમ, તરીકે ઓળખાય છે.

આ ક્ષાર હોઠ, સ્તનાગ્ર, સંયોજકતંતુ (કનેક્ટીવ ટીશ્યુ), યકૃત અને પિત્તમાં છે.

યકૃત (લીવર) માં ક્ષીણ થયેલા રૂધીરના અણુઓમાંથી વધારાના જલનું શોષણ કરી તે અણુઓનો નાશ કરવાનું કામ આ ક્ષાર કરે છે. જ્યારે યકૃતમાં આ ક્ષાર કમી થઈ જાય છે ત્યારે યકૃતમાં ક્ષીણ થયેલા રૂધીરના અણુઓનો જથ્થો

એકઠો થાય છે અને તેથી તે જથ્થો આભ્યંતર ત્વચા મારફતે બાહ્યત્વચા મારફતે ફેલાઈએ કુદરતી નીકળે છે. આ ક્ષાર નિરૂપયોગી આણુઓનાં કચરાને સરળતાથી બહાર કાઢી નાખે છે તેથી કફ અને ત્વચા રોગો થતા નથી અને થયા હોય તો જલદીથી મટી જાય છે.

એવા નિરૂપયોગી પદાર્થો શરીરના જે ભાગોમાં એકઠા થાય છે ત્યાં તે સડે છે અને પડ થવાની ક્રિયા ચાલે છે. આ ક્ષાર પડની ક્રિયા અટકાવે છે અને થએલું હોય તેને જલદી બહાર કાઢી નાખે છે. સડતાં ચાંદાં, ગુમડાં વગેરેનું પડ બહાર કાઢી નાખી રક્તવાનું મુખ્ય કારણ આ ક્ષારનું છે.

દરેક વરમ (ઇન્ફલેમેશન) ની ત્રીજી અવસ્થામાં પડ થાય છે ત્યારે **કા-સ** ની સાથે આ ક્ષાર આપવો જોઈએ તે પાછળ લખવામાં આવ્યું છે.

ફેફસાંનો સડો, આંતરડાંનો સડો, ગડ ગુમડાં અને શરીરના કાષ્ઠપાણુ ભાગના સડા ઉપર આ ઔષધની યોજના કરવી. ઉંડાં નહિ રૂઝાતાં ચાંદાં ઉપર આ અકસિર દવા છે.

આ ક્ષાર શરીરમાં પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો પડ થવાની ક્રિયા ચાલતી નથી. પાકણી દેહ હોય તેને માટે આ દવાનું સેવન હિતકર છે. તેને ગડ ગુમડાં વગેરે ન થયાં હોય તો પણ તેણે આનું સેવન કરવું જોઈએ. કેમ કે બાયોકેમિસ્ટ્રી-જીવન રસાયન શાસ્ત્રને એવો નિયમ છે કે જે ક્ષાર જે રોગ મટાડે તે ક્ષાર તે રોગને થતો અટકાવે. દાખલા તરીકે **ને-સ**. મેલેરિઆ શીવરને મટાડે છે અને શરદ ઋતુમાં એ રોગની ઉત્પત્તિ છે તેથી એ ઋતુમાં એ ક્ષારનું સેવન કરે તો મેલેરિઆ થતો અટકાવે એમ બધી દવાઓ માટે સમજ લેવું.

ફેરમ ફોસ્ફોરિકમ

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

હીરાકસી અને સોડીયમ ફેસ્ફેઇટને અમુક પ્રમાણમાં મિશ્ર કરવાથી આ ક્ષાર ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ક્ષાર લોહીના લાલ પિંડો અને વાળમાં છે. હેમોગ્લોબીન નામના રક્તને લાલ રંગનું કરનારા પદાર્થમાં આનું અસ્તિત્વ છે. લોહી એજ મનુષ્યનું જીવન છે. લોહી વગર જીવન નથી. લોહીના લાલ પિંડોનો નાશ એટલે જીંદગીનો પણ નાશ. માટે શરીરના આરોગ્ય માટે અને જીવનના અસ્તિત્વ માટે આ ક્ષારની ખાસ જરૂર છે. ૧૬૫ પૌંડ વજનના મનુષ્યમાં તેના લોહીમાં આ

ક્ષાર ફક્ત ૪૪ ગ્રેનજ છે. શરીરના સઘળા પિંડો આ ખાર ક્ષારના યોગથી આલ્ક્યુમીનમાંથી બને છે એટલે દરેક પિંડમાં આલ્ક્યુમીન છે અને લોહ પણ છે. એ લોહ એકલું હોતું નથી પણ તે ફેર્રફેરિક ઍસિડસાથે મળેલું છે. આ ક્ષાર લોહીના રક્તકણોને લાલ રાખે છે અને વધારે છે અને તે મારફત શરીરના બધા પિંડોને પ્રાણવાયુ પહોંચાડે છે. તેથી જીવનક્રિયા ચાલુ રહે છે.

દરેક અવયવોના પિંડોને ઍકિસજન (પ્રાણવાયુ) પહોંચાડવાનું કાર્ય આ ક્ષાર અને કા-સ. ક્ષારની મદદથી કાયમ ચાલ્યા કરે છે. એટલા ફે-ફો. માં પ્રાણવાયુ ચઢેલું કરવાની શક્તિ છે. પરંતુ કા-સ. ની મદદથી એ ક્રિયા જલદ બને છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે ફે-ફો. ની સાથે કા-સ. દેવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે આ ક્ષારની શરીરને જરૂર હોય ત્યારે ત્યારે કા-સ. ની પણ જરૂર સમજવી. કેમ કે એ એનો મિત્ર ક્ષાર છે.

શરીરને ઍકિસજન પહોંચાડવાની આ ક્રિયા ઍકિસડેશન કહેવાય છે. એ ક્રિયાથી શરીરમાં રહેલા વિવિધ દ્રવ્યો—નકામા પદાર્થો નાશ પામે છે, દરેક પિંડોને પ્રાણવાયુ મળે છે અને જીવનશક્તિ ટપી રહે છે.

જે આ ક્ષારની ખામી જલદી ભરપાઈ કરવામાં ન આવે તો તરતજ કા-મ્યુ. નામના ક્ષારની પણ તંગી પડે છે અને સોજથી (Inflammation) ઉત્પન્ન થએલા રોગોને ખીજો દરજ્જો શરૂ થાય છે ત્યારે આ ફે-ફો. અને બંને સંબંધી ક્ષારો સાથે અથવા વારાફરતી આપવા પડે છે.

લોહીમાં અને તેના પિંડોમાં કે શરીરની કોષપણુ તંતુજળમાં આ ક્ષારની ખામી પડે છે ત્યારે લોહી પોતામાં જે લોહ હોય છે તેને તે તે ઠેકાણે પહોંચાડવા માટે વધારે જોરથી ફરે છે. આવી રીતે ત્વરિત ર્ધિરાભિસરણને લીધે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે તેને તાવ નામનો રોગ કહેવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે તાવ એ રોગ નથી પરંતુ શરીરમાં લોહની ખામી બતાવનારું લક્ષણ યા ભાવના છે. જેને આપણે શરદી લાગી એમ પણ કહીએ છીએ. લોહીમાં આ ક્ષારની ખામીથી જ્વલનક્રિયા મંદ પડે છે એટલે પાણીનો ભાગ પણ વધી પડે છે જેને આપણે શરદી કહીએ છીએ. આ વધી પડેલા પાણીના ભાગને બહાર કાઢવા માટે પણ લોહી વધારે જોરથી ફરી ગરમી અથવા તાવ ઉત્પન્ન કરે છે. જે કે પાણીનો ભાગ વધારે થવાનું મુખ્ય કારણ તો ને-સ. નામના ક્ષારની તંગી છે. જેથી દરેક પ્રકારના તાવમાં ફે-ફો. અને ને-સ. આ બે ક્ષાર મુખ્યત્વે આપવાના હોય છે.

આ ક્ષાર ઔષધ તરીકે આપવાથી ઑક્સિડેશનની ક્રિયા વ્યવસ્થિત ચાલવા માંડે છે અને શરદી કે તાવ મટી જાય છે.

આ ક્ષારની ખામીથી સ્નાયુઓ અને રક્તવાહિનીઓની દિવાલો શિથિલ થાય છે અને તેથી રક્તવાહિનીઓ વિસ્તૃત-પહોળી થાય છે અને તે જગાએ વધું રક્ત જમા થાય છે એટલે રક્તસંચય થાય છે. અને શારીરિક ક્રિયાઓથી નાશ પામતા અણુઓ-ઘસારાના પદાર્થો અને કેટલાક નિરૂપયોગી પદાર્થો રક્તાભિસરણ મારફત બહાર નીકળી જવા જોઈએ તે બહાર ન નીકળતાં જ્યાં રક્તસંચય થયો હોય છે તે જગાએ ભેગા થયા કરે છે અને ત્યાં વરમ કે સોજો (Inflammation) ઉત્પન્ન કરે છે. જો એવો રક્તસંચય ફેફસાંનાં એરસેલ્સમાં થાય તો ન્યૂમોનીઆ થાય છે, ફેફસાંનાં ઉપલા પડમાં થાય તો પ્લુરસી થાય છે, વાયુનળીમાં થાય તો ઓન્કાઇટીઝ (સસણી) થાય છે. સ્વરનળીમાં થાય તો લેરીનજાઇટીસ, રક્તાશય-હૃદયમાં થાય તો કારડાઇટીઝ, મગજમાં થાય તો મેનીન્જાઇટીસ વગેરે વગેરે અસંખ્ય રોગો થતા કહેવાય છે. શરીરના બધા ભાગોમાં એવો વરમ કે રક્તસંચય થાય છે તે દરેક વરમના જુદા જુદા નામો છે. અને જુદી જુદી ઔષધીઓ છે પરંતુ આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચિકિત્સા કરનારને તે બધા નામોની કાંઈપણ જરૂર નથી. કેમકે દરેક જગાના-અવયવના વરમ કે ઇન્ફલેમેશનની પ્રથમ પગથીઆની દવા આ ક્ષારજ છે. ખીજા અને ત્રીજા પગથિઆની દવા કા-સુ. અને (કા. સ. તથા કે-સ.) અનુક્રમે છે.

જે જગાએ વરમ થાય છે તે જગાએ લાલાશ, વેદના, દાહ-બળતરા અને ઉજ્જ્વળતા એ ચાર લક્ષણો દેખાય છે. દરેક પ્રકારની વરમની એક દવા આ કે-ફો. ક્ષાર છે. એનાથી ચમત્કારિક રીતે બહારના કે અંદરના આ જીવલેણ વરમો મટી જાય છે. આ વરમો શરીરના બહારના ભાગોમાં થાય તો સ્પર્શ અને દર્શનથી જાણી શકાય છે, પણ જો શરીરના અંદરના ભાગોમાં થાય તો વેદના અને ગરમી દાખવાથી કે સ્પર્શથી જાણી શકાય છે. દાહ અને વેદના દર્દીને પૂછવાથી જાણાય છે અને લાલાશ હશે એ માની લેવાનું હોય છે.

બધા વરમની પ્રથમ ભૂમિકા-પગથીઆમાં આ ક્ષારની સાથે તેનો મિત્રક્ષાર કા-સ. જરૂર આપવો. કા-સ. ના ગુણકાર્ય ઉપરથી તેની વિશેષ ખાતરી થશે. કા-સ. ની મદદ થી ઑક્સિડેશન ક્રિયા અને જલનક્રિયા જોરથી ચાલે છે અને પરસેવો પણ પુષ્કળ થાય છે. એટલે રક્તસંચયમાં જમા થયેલા અને થતા નિરૂપયોગી પદાર્થો નાશ પામે છે અને એ હાનીકારક પદાર્થો નાશ પામી કે

શરીરની બહાર નીકળી જઈ વરમ મટે છે. અને વરમ ખીણ કે ત્રીણ ભૂમિકા ઉપર જઈ શકે નહિ.

જે વરમેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો પછી રક્તસંચય કે વરમની જગ્યાએથી તે પદાર્થો અને ક્ષિપ્તિન આલ્પચુંમીન વગેરે રસો બહાર ઝરે છે ત્યારે વરમની દ્વિતિય ભૂમિકા થઈ કહેવાય છે. એ બહાર નીકળતા પદાર્થોનો આવનું કફ વગેરે કહેવામાં આવે છે, આ દ્વિતિય ભૂમિકામાં આ ક્ષારની સાથે યા વારાફરતી **કા-મુ.** નામનો ક્ષાર આપવો પડે છે. કફ કે આવમાં બહાર નીકળતા ક્ષિપ્તિનને **કા-મુ.** શરીર બંધારણ માટે ઉપયોગમાં લઈ લે છે. તેથી કફ થટી ગયો કહેવાય છે.

વરમની ત્રીણ ભૂમિકા અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં **કા-સ.** અને **કે-સ.** એ બે ક્ષારો આ ક્ષારની સાથે યા વારાફરતી આપવા જોઈએ. વરમની ત્રીણ ભૂમિકામાં નીકળતા રસો રંગે પીળા કે પીળાશ પડતા કે પર્ણ હોય છે.

રક્તવાહિનીઓ આ ક્ષારની ખામીથી શિથિલ થઈ ફૂલે છે અને તેનાં પડ લોહીના ધસારાથી તૂટે છે. તેથી રક્તશ્રાવ થાય છે. તેવે વખતે રક્તવાહિનીઓને મજબૂત કરવા-તેનાં પડોને સુદૃઢ કરવા આ ક્ષારની જરૂર છે. કોઈપણ સ્થળેથી થતો રક્તશ્રાવ બંધ કરવા આ ક્ષાર પ્રથમ દવા છે. નાક, મોં, ફેફસાં, આંતરડાં, જઠર, ત્વચા, યોની, કે લિંગ, કે કોઈપણ અવયવમાંથી રક્તશ્રાવ થતો હોય છે. તો પણ દવા તરીકે આ એકજ ક્ષારની મુખ્યત્વે જરૂર હોય છે. લક્ષણો (રૂધીરનાં) પ્રમાણે તેની મદદમાં **કે-ફ્લો.**, **ને-સ.**, **ને-મુ.** કે **કા-ફો.** આપવાની જરૂર હોય તો તે પણ સાથે સાથે યા વારાફરતી આપવી.

લોહીના લાલ રંગકણોની ન્યૂનતા થતાં પાંડુરોગ, ક્લોરોસીઝ-હરિત પાંડુ (યુવાન સ્ત્રીઓનો પાંડુરોગ,) માં પણ આ ક્ષારની મુખ્ય જરૂર છે. નવાં સેલ્સ બનાવવાં અને નાશ પામેલા સેલ્સને બહાર કાઢવા **કે-ફો.** અને **ને-મુ.** પણ આની સાથે અથવા વારાફરતી આપવા આ બે ક્ષારો મધ્યમ કે જિંઝા પાવરન આપવા પણ **ફે-ફો.** ૧x થી ૩x સુધીનો વાપરવો ઉત્તમ છે.

આયર્ષદ્રઘક પ્રમાણે લોહ આપતાં જે સખ્ત બંધકોશ થાય છે તેમાં અને બુલાઓ લે લે કરવાથી થતી આંતરડાંની શિથિલતા દૂર કરવા માટે પણ આ ક્ષાર બહુ ઉપયોગી છે. આ માટે આ દવા લાંબા વખત ચાલુ રાખવાની જરૂર છે.

કે-ફો., **ને-ફો.**, **મે-ફો.**, અને **કા-ફો.** જેમ શરીરની ખીલવણી, પુષ્ટી, શક્તિ અને વૃદ્ધિ માટે જરૂરના છે તેમ આ ક્ષાર પણ તે માટે તેટલોજ

જરૂરનો છે. આ પાંચે ફોસ્ફેટો મહાન ટોનિક દવા છે. શરીરની શક્તિ, પુષ્ટી, વૃદ્ધિ અને દરેક રોગ પાછળ થતી અશક્તિ માટે એ બધાની જરૂર સમજવી. એ પાંચે ક્ષાર સમ પ્રમાણમાં મિશ્ર કરી તેનો ઉપયોગ કરવો એના આગળ શક્તિની બધી દવાઓ કંઈ હિસાબની નથી. (સ્નાયુઓ અને રક્તવાહિનીઓની શિથિલતા હોય તો મે-ફો. ન આપવો.)

વાગવુ, કપાવું અને બળવા ઉપર તો આ ક્ષાર અતિ ઉપયોગી છે.

આ ક્ષાર તાવ-જ્વર મટાડવા માટે ઉસ્તાદ હોવાથી એને જ્વરારિ ક્ષાર અને સ્નાયુઓ દૃઢ કરતર હોવાથી સ્નાયુદૃઢિકરણ ક્ષાર નામ આપવા યોગ્ય છે.

કે-ફો. ક્ષારમાં સ્નાયુઓને દૃઢ કરવાનું વિશેષ સામર્થ્ય છે. તેથી જ્યારે એકલા **ફે-ફો.** થી સ્નાયુઓ દૃઢ કરવાનું બની શકે નહિ ત્યારે ત્યારે તે ક્ષારને આ ક્ષારની મદદમાં આપવાથી સ્નાયુઓ દૃઢ બને છે અને રક્તશ્રાવ તરત બંધ થાય છે. એ ક્ષાર પણ **ફે-ફો.** નો મિત્રક્ષાર છે. **કા. મુ.** અને **કા-સ.** વળુ મિત્ર ક્ષાર છે તે પાછળ કહેવાઈ ગયું છે.

કાલી મુરીટીકમ્

ગુણ, પ્રભાવ અને કાર્ય

આ ક્ષાર પૃથ્વીમાંથી કારનેલાઇટ નામના ખનીજના રૂપમાં નીકળે છે અને શુદ્ધ પોટાશ્યમ્ કારબોનેટ સાથે હાઇડ્રોકલોરિક ઍસિડ મેળવવાથી પણ એ તૈયાર થાય છે.

આલ્બ્યુમીનવાળા પદાર્થો અને આ ક્ષારની સાથે ઍકિસજન મળવાથી ફિથ્રિન નામનો પદાર્થ બને છે. એ લોહીમાં ફિથ્રિન હોતું નથી અગર ઓછું થઈ જાય છે ત્યારે ઍકિસજન (પ્રાણવાયુ) ની ખોટ લોહીને પડે છે. તે **ફે-ફો.** ના પરમાણુઓથી પૂરી પાડવી પડે છે માટે ફિથ્રિનની જરૂર છે અને ફિથ્રિન ઉત્પન્ન કરવા આ ક્ષારની જરૂર છે.

ફિથ્રિન ઉત્પન્ન કરનાર અને તેનો શરીર બંધારણમાં ઉપાગ કરનારયે આ **કા-મુ.** ક્ષાર ધકે છે એટલે **ફે-ફો.** નો ક્ષાર પણ ધકે છે **ફે-ફો.** ક્ષાર લોહીમાંથી કોષપણુ રીતે ઓછો થાય છે એટલે તત્કાળ **કા-મુ.** ની પણ ખોટ પડે છે એ સ્પષ્ટ છે. આવી રીતે આ બંને ક્ષારને અસ્પર્સ ગાદો સંબંધ છે.

દરેક વરમની પ્રથમની સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિ-ભૂમિકામાં આવવા ન દેવા માટે આ ક્ષાર પણ **ફે-ફો.** ની સાથે દેવાની અગત્ય કેટલી બધી છે તે

આથી જણાશે, **ફે-ફો.** ના ગુણ, પ્રભાવ, કાર્યમાં લખવામાં આવ્યું છે કે વરમવાળા ભાગમાં ફિઝિન અને બીજા નકામા-નિષ્પયોગી પદાર્થો પણ તે ભાગ શિથિલ થવાથી તેમાં જનમવા માંડે છે અને તેથી લોહીમાં આવા નિષ્પયોગી પદાર્થો વધારે પ્રમાણમાં હોય તો તે વરમ ભયંકરરૂપ પકડે છે તેવા વખતે પ્રસેવા મારફતે તે નિષ્પયોગી પદાર્થો બહાર કાઢી નાખવા માટે **કા-સ.** ની જરૂર છે તેમ ફિઝિનની વ્યવસ્થા કરવા માટે એટલે તેને બહાર કાઢી નાખવા કે શરીરઅંધારણમાં કે લોહીમાં પાછો મેળવી દેવા માટે આ ક્ષારની પણ જરૂર છે. માટે જો વરમ ઇત્પન્ન થાય કે તરત વરમની મુખ્ય દવા **ફે-ફો.** ની સાથે **કા-મુ.** અને **કા-સ.** વારાફરતી આપવામાં આવે તો તે વરમ પછી તે ન્યુમોનીઆથી ઓળખાતો હોય કે પાછળ **ફે-ફો.** ના ગુણ, પ્રભાવ, કાર્યમાં જણાવેલા કોષપણ વરમજન્ય રોગથી ઓળખાતા હોય તે કદી પણ ભયંકર-અસાધ્ય રૂપ પર જશે નહિ. દરેક વરમજન્ય રોગ ઉપર આ ત્રણ ક્ષારો પૂરતાં છે. બીજાં લક્ષણોની વૃદ્ધિ કે શક્તિને માટે બીજા ક્ષારો આપવાની જરૂર હોય તે પણ આપવા.

મગજમાં નવાં સેલ્સ-પિંડો આ ક્ષાર શિવાય બની શકતા તથી.

સ્નાયુઓ, રક્તપિંડો, સંયોજક તંતુઓ, શિરાઓ, રક્તવાહિનીઓ, લિંફવાહિનીઓ અને શરીરના બધા સેલ્સમાં આ ક્ષારનું અસ્તિત્વ છે.

શિરાઓ-અશુદ્ધ રક્તવાહિનીઓમાં ફિઝિન એક હજારે ત્રણ ભાગ છે. શુદ્ધ રક્તવાહિનીઓમાં તેથી ઓછું છે અને લિંફવાહિનીઓ-ખેરાકના રસ લઈ જનારી રસવાહિનીઓમાં તેથી પણ ઓછું છે.

આ ક્ષારની શરીરમાં ખોટ પડે છે ત્યાર ફિઝિન નામનું અતિ ઉપયોગી સંન્દ્રિય તત્વ શરીરઅંધારણમાં નિષ્પયોગી થઈ શરીરને ત્રાસદાયક થઈ પડે છે અને તે કફ, સફેદ લીંટ સફેદ પ્રદર વગેરે નામથી બહાર પડે છે. જીલ ઉપર સફેદ પડરૂપે જામે છે. સોજા (વરમ), ગ્રંથી, ચાંદાં વગેરે કરી ત્વચા મારફત બહાર નીકળે છે. કોષપણ જગાએથી થતો સફેદ રંગનો શ્રાવ એ આ ક્ષારની તંગીને લીધે વપરાયા વગરનું વધારાનું ફિઝિનજ છે. આ ક્ષાર દવા તરીકે આપતાં ફિઝિનનો શરીરઅંધારણમાં ઉપયોગ થઈ તે શ્રાવો અંધ થાય છે.

દાઝવા અને બળવાથી તે ભાગમાંનું ફિઝિન નાશ પામે છે તે ખામી આ ક્ષાર આલ્બ્યુમીનમાંથી પ્રાણવાયુના યોગથી નવું ફિઝિન ઉત્પન્ન કરી દૂર કરે છે. આ માટે ઑકિસજનનો યોગ કરવા માટે **ફે-ફો.** પણ આ ક્ષારની ક્ષાત્રે સાથે

આપવોજ બેઝમે, આ બે દ્વારના ઉપયોગથી દાઝેલા અને બળેલા દર્દીઓ ચમત્કાંક રીતે સારા થાય છે. બળી ગયેલા ભાગના જ્ઞાનતંતુઓ પણ સાથે બળી જાય છે તેથી કા-ફો. પણ આપવાની ઘણા દર્દીઓને જરૂર હોય છે.

શરીરની અંતરત્વચા મારફતે ફિઝિનને બહાર કાઢી નાખવાની ક્રિયા બેરથી ચાલે છે ત્યારે દાઝવા પ્રમાણે ફાટલા શરીરની ઉપલી ત્વચા મારફત બહાર નીકળે છે. શીતળા અને રતવામાં આવું બને છે. તે વખતે આ દ્વાર તેની સુંદર દેવા છે. વધારાનું ફિઝિન આ દ્વાર પાછું લોહીમાં મેળવી શરીરને ઉપયોગી બતાવે છે અને રોગનો ઉપદ્રવ નરમ પડે છે.

ખોરાકમાંથી સારરૂપ જે લિંફરસ ઉત્પન્ન થાય છે તેને લઈ જનારી નસોને લિંફવાહિની કે રસવાહિની કહેવામાં આવે છે. એ રસવાહિનીઓમાં આ દ્વારને અભાવે લિંફરસ જનમી ગ્રંથીઓ (પોચી) થાય છે તે ઉપર પણ આ દ્વાર ઉપયોગી છે. દરેક પોચા સોજા અને પોચા ગ્રંથીઓ ફિઝિન જનમવાથી થાય છે તે ઉપર આ દ્વાર દેવા છે, અને દરેક કડણ સોજા અને કડણ ગ્રંથીઓ આલ્ક્યુમીન, ચુનો, સિલિકા જનમવાથી થાય છે તે ઉપર કે-ફો., કે-ફો., અને સિ. ઉપયોગી થાય છે.

તમામ કફરોગ, પ્રદર, નરમ ગ્રંથીઓ, સેબ, દાઝવું, બળવું, ન્યુમેનિ-આની પ્રથમ અને દ્વિતીય ભૂમિકા, મરંડા, કંઈરેલિણી (Diphtheria) શીતળા, શીતળા કદાવ્યાથી થતી ખરાબ અસર; શુદ્ધ પિત્તની ખામી; યકૃતની મંદતા; ફેફસાં, હૃદય, આંતરડાં, અન્નનળી વગેરેના રસપડ અને શ્લેષ્મક ત્વચાના રોગો; રસવાહિનીઓનો વિસ્તાર વગેરે ઉપર આ દ્વાર અતિ ઉપયોગી છે.

કાલી ફોસ્ફોરિકમ.

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

આ દ્વાર પોટાશ કારબોનેટ અને ફોસ્ફેરિક ઍસિડનું શાસ્ત્રીય રીતે મિશ્રણ કરવાથી બને છે.

મજબૂતતંતુ, મજબૂત પિંડો, સ્નાયુ, લોહી, અને કરોડરજ્જુમાં અસ્તિત્વ છે, ધાતુ (ટીસ્યુઝ) બનાવવા માટે ઉપયોગી થનારા અને સર્વ પોષક પદાર્થમાં આ દ્વાર છે. આ દ્વાર સિવાય કોઈપણ ધાતુ બની શકતી નથી. આ દ્વાર શરીરમાં

રહી સડતા પદાર્થોનો નાશ કરે છે. સડતાં ચાંદાં, આંતરડાંનો સડો અને તેથી ઉપજતો કામજવર કે સન્નિપાતજવર (Typhoid-ટાઇફોઇડ), ફેફસાંનો સડો (ક્ષય), જઠરમાં પડતાં ચાંદાં વગેરે શરીરની બહારનાં અને અંદરના કોઈપણ પ્રકારના સડા માટે પ્રતિબંધક અને નાશકારક આ ઔષધની ઉપયોગિતા બેટલી ગણીએ તેટલી ઓછી છે. મગજમાં આ ક્ષાર મુખ્યત્વે કરીને છે. મગજના બધા રોગો-ગાંડપણ, હિસ્ટીરીઆ, બુદ્ધિનાશ, સન્નિપાત, વિચારશુન્યસ્થિતિ, નિરસાહ વગેરેની આ મુખ્ય દવા છે. શરીરના કોઈપણ ભાગ-માં, નાક, ત્વચા, યુદ્ધમાર્ગ અને મૂત્રમાર્ગ વગેરેમાંથી નીકળતો શ્રાવ કે રસ જેને લીંટ, કફ, પરસેવો, ઝાંડો, પિશાબ વગેરે કહેવામાં આવે છે તે દુર્ગંધયુક્ત હોય તો તે આ ક્ષારની ખામી બતાવે છે. આ ક્ષાર દવારૂપે આપતાં તેમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થાય છે.

આયોડિમિસ્ટ્રી (જીવન રસાયણશાસ્ત્ર) પ્રમાણે શ્વાસમાર્ગે ખોરાક મારફત કે પાણી મારફત બહારથી જંતુ શરીરમાં દાખલ થાય છે અને શરીરમાં જો કોઈપણ જગાએ સડો હોય કે સેન્ડ્રિય પદાર્થો વપરાયા વગરના વધારા પડ્યા રહી સડતા હોય તેમાં તે ઉછરી મોટા થાય છે કે વૃદ્ધિ પામે છે અગર તો શરીરનાં આપોઆપ સડના જંતુઓ ઉત્પન્ન થઈ વૃદ્ધિ પામે છે કે મોટા થાય છે. જો સડો દૂર કરવામાં આવે એટલે જંતુઓના ખોરાકનો નાશ કરવામાં આવે તો જંતુઓ સ્વાભાવિક ભૂકે મરી જાય. સડો દૂર કરવા માટે જીવનરસાયણ શાસ્ત્રમાં એન્ટી સેપ્ટિક દવાઓ છે તેમાંની કા-ફો. અને ને-ફો. મુખ્ય છે. આ બે ઔષધો શરીરમાંના સડા પદાર્થોનો નાશ કરે છે અને સડાનો નાશ થવાથી જંતુઓનો કુદરતી નાશ થાય છે એટલે જંતુઓ મારવા માટે ઝેરી દવાઓની જરૂર નથી. જે ઝેરો જંતુઓને મારે છે તે મનુષ્યના જીવનને પણ જરૂર નુકશાન કરે એ સ્પષ્ટ છે. આથી જંતુથી ઉત્પન્ન થતા રોગોમાં ઉપરની એન્ટીસેપ્ટિક દવાઓનો ઉપયોગ કરવો.

મગજ, કરોડરજી, સ્નાયુ નાડીકેંદ્ર અને લોહીના પિંડોમાં આ ક્ષાર હોવાથી તે તે અવયવોના રોગો આ ક્ષારથી મટે છે.

મગજ, સ્નાયુ અને જ્ઞાનતંતુઓમાં આ ક્ષાર કમી થતાં વિચારશક્તિનો નાશ થાય છે. તેથી નિરાશા, અસ્વસ્થતા, બીકેલુપણું, ગાંડપણ, સંગતિનો કંટાળો, એકાંતપ્રીયતા, વહેમી પ્રકૃતિ, નાડીની મંડતા, પક્ષધાત. (Paralysis) સ્નાયુની ક્ષીણતા વગેરે લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે. એ લક્ષણોની ઉપર દવા તરીકે આપતાં સર્વ લક્ષણોની શાન્તિ એટલે રોગનિવૃત્તિ

લાંબા વખતથી ચાલતા રોગો કે તરત થએલા રોગોને લીધે સ્નાયુઓ સૂકાઈ જવા, શક્તિ ક્ષીણ થઈ જવી, બેભાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થવી, દુર્ગંધયુક્ત શ્વાસ (ગાડા, લીંટ, પરસેવો, પડ, રસી, થુંક વગેરે), સન્નિપાતજ્વર અને તેમાં થતી તંદ્રા, મોઢ વગેરેમાં આ ક્ષારનો સફળતાપૂર્વક ઉપયોગ થાય છે.

દરેક પ્રકારના સન્નિપાતજ્વર, ટાઇફોઇડ જ્વર, ટાઇફસ જ્વર (મગજનો તાવ) અને ગાંડપણ ઉપર આ ઔષધના જેવું બીજું ઔષધ નથી એમાં જરા પણ સંશય નથી.

માનસિક અને શારીરિક મહેનત કરનારા વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ન્યાય-શાસ્ત્રીઓ, મજૂરો વગેરેને માટે આ ક્ષાર જીવનરૂપ છે.

રાતની મધુરી ઉંઘની મોજ લેવી હોય તેમણે આ ક્ષારનું સેવન કરવું.

શરીરના સર્વ સેન્દ્રિય પદાર્થોની આ ક્ષાર શરીરખંધારણ માટે ઉપયોગ કરે છે. આલ્બ્યુમીન સાથે મળી ઑક્સિજનની મદદથી જ્ઞાનતંતુના ભૂરા રેસાઓ કે તંતુઓ બનાવે છે. સફેદ જ્ઞાનતંતુઓ **મે-ફો.** થી બને છે એ પાલ્ળ કહેવાયું છે.

શરીરના બધા અવયવોને ઑક્સિજનવાળા કરવાની શારીરક્રિયાઓ શ્વાસોચ્છ્વાસમાં થતો બે આસોની આપ લે, રક્તમાં થતા રસાયનિક ફેરફારો ચરબીનું સાશુમય રૂપાંતર કરી શરીરને ઉપયોગી બનાવવાનું કાર્ય વગેરે આ ક્ષાર કરે છે.

માંદગીથી થતી સ્નાયુઓ—માંસપિંડોની ક્ષીણતા આ ક્ષાર ખાસ મટાડે છે. તે માટે આ ક્ષાર ૬૦ X નો વાપરવા ડોક્ટરો ભલામણ કરે છે.

મગજમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારના રસ છે. એક શ્વેત અને બીજો ભૂરો. શ્વેત પદાર્થને ઑલ્બ્યુમીનમાંથી **મે-ફો.** બનાવે છે. અને ભૂરા પદાર્થને **કા-ફો.** બનાવે છે. ભૂરો રસ શરીરમાં રાજરૂપ છે. તેમાં રહેલો આ ક્ષાર પણ સર્વ ક્ષારોમાં રાજરૂપ છે.

શરીરના બધા અવયવોનો વ્યાપાર (ગતિક્રિયા વગેરે) મજબૂતતંતુ ઉપર છે. મજબૂતતંતુની નિર્બળતાથી એ અવયવોની ક્રિયાઓ પણ મંદ પડે છે. આ ક્ષાર આપવાથી મજબૂતતંતુઓ સખળ થઈ શારીરિક બધી ક્રિયાઓ સૂખપૂર્વક સરળતાથી ચાલવા માંડે છે.

મે-ફો. અને કા-ફો. એક સાથે ગાટ સંબંધ રાખે છે. એકની ખેટ પડતાં બીજા ક્ષાર તેની જગ્યાએ વપરાવા લાગે છે. પરિણામે બંને ક્ષાર ઘટે છે જેથી કેટલીક વાર એ બંને ક્ષારો સાથે આપવાની જરૂર હોય છે.

કાલી સલ્ફ્યુરિકમ

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

પોટાશ અને સલ્ફ્યુરિક એસિડના સંયોગથી આ ક્ષાર ઉત્પન્ન થાય છે. જ્વાળામુખી પર્વતમાંથી નીકળતા લાવા રસમાં એ સ્વાભાવિક રહેલા હોય છે. એને ઇંગ્રેજમાં પોટાશ્યમ સલ્ફેઇટ કહે છે.

આ ક્ષાર શરીરની બહારની ત્વચામાં અને અંદરના અવયવોની એપીથેલી-અંમ નામની ત્વચાના પડમાં આ ક્ષારનું અસ્તિત્વ છે.

સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની મદદથી શરીરની ચામડીમાં આસરે ૭૦ લાખ સૂક્ષ્મ છિદ્રો જણાયાં છે. એ છિદ્રોમાંથી કાયમ વરાળરૂપે પાણી શરીરની બહાર નીકળે છે તેને પરસેવો કહેવામાં આવે છે. તેની સાથે લોહીમાંના નિરૂપયોગી ઝેરી પદાર્થો પણ બહાર નીકળી જઈ રૂધીર સ્વચ્છ થાય છે. આ ક્ષાર શરીરમાં એક જાતનું તૈલ બનાવે છે જે ચામડીનાં પડોને સ્નિગ્ધ (બીનાં, ચીકણાં) રાખે છે, આ ક્ષારની શરીરમાં ખામી પડે છે ત્યારે એ તૈલી પદાર્થોનો વ્યાપાર-ગતિ મંદ થઈ જાય છે ત્યારે તે બહાર આવી ચામડીના છિદ્રોને પૂરી નાખે છે. તેથી ત્વચાદ્વારા પરસેવા મારફત નીકળી જતું શારીરવિષ શરીરની અંદર રહી ઉપદ્રવ કરે છે. ત્યારે આ ક્ષાર આપવાથી બંધ થયેલો પરસેવો ફરી આવવા માંડે છે, અંદરના અવયવોની ચામડીને તૈલ પૂરું પાડે છે તેથી ચામડી સુંવાળી બને છે. શરીર ઉપરની ચામડી રક્ત અને ખરબચડી થઈ જવી અને ત્વચારોગ થવા તથા પરસેવો બંધ થઈ જવો એ આ ક્ષારનાં મુખ્ય લક્ષણો છે.

લોહીના દરેક અણુઓને પ્રાણવાયુ પૂરો પાડનાર લોહ છે એ લોહના અણુઓ સાથે મળી આ ક્ષાર રૂધીરનાં સેલ્સ-પિંડો-અણુઓને પ્રાણવાયુ પૂરો પાડે છે. પાછળ ફેફસાં. નાં ગુણ, પ્રભાવ, કાર્યમાં લખવામાં આવ્યું છે કે ફે-ફો. (લોહનો ફેરફેર) પ્રાણવાયુ પૂરો પાડનાર મુખ્ય ક્ષાર છે પરંતુ આ ક્ષારની મદદવડે એ ક્રિયા જેને ઓક્સિડેશનની ક્રિયા કહેવામાં આવે છે તે જલદ ચાલે છે. આથી તાવના જ્યારે વધારાના પાણીને કાઢી નાખવાનું ખાસ કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે ફે-ફો. સાથે આ ક્ષાર આપવાથી એ ક્રિયા જલદ ચાલી દરેક સેલ્સને અને તેની

તંતુનળને ઓક્સિજન પૂરો પડે છે અને વધારાનું જલ પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે.

આપણું જીવન પ્રાણવાયુ ઉપરજ છે જ્યારે આ ક્ષાર લોહીમાં ઓછો થાય છે ત્યારે પ્રાણવાયુની ભરતી જોઈએ તેટલી થતી નથી તેથી શ્વાસ, ગુંગળાવું અને ઠંડા તથા વધુ પવનની આકાંક્ષા પેદા થાય છે એ લાવનારો આ ક્ષારની જરૂરી-આત સૂચવે છે. જીવન નભાવવા માટે ફે-ફો ની સાથે આ ક્ષારની ફેટલી બધી જરૂર છે તે આથી સ્પષ્ટ છે.

આ ક્ષાર ફે-ફો ની સાથે અથવા એકલો પણ પુષ્કળ પરસેવો લાવે છે તેથી એને સ્વેદલક્ષાર નામ થોડું છે. જ્યારે બીજી પરસેવો લાવનારી દવાઓ લાવે છે પરંતુ હૃદયને તે બહુ કમજોર કે મંદ બનાવે છે તેથી તેવી દવાઓ પ્રાણ-હારક થઈ પડે છે પરંતુ આ ક્ષાર પુષ્કળ પરસેવો લાવતાં છતાં પણ હૃદયની ગતીને મંદ કરતો નથી તેમ શરીરની કુદરતી ગરમી કમી કરતો નથી, પરંતુ શરીરની ઓછી થયેલી ગરમીને કુદરતી પ્રમાણમાં લાવે છે અને જીવનરક્ષક બને છે.

આ ક્ષારમાં ગંધકનો તેજબ હોવાથી તે જંતુનાશક છે તેથી જંતુઓથી થતા બધા રોગોમાં ને-સ ની સાથે આ ક્ષારની જરૂર છે. શીતળા, ઓરી, રતવા ખસ વગેરે ચેપીરોગો જે અંદર સમી જવાથી પ્રાણહારક બને છે તે રોગોને બહાર કાઢવા માટે આ ચમત્કારિક ઔષધ છે. મેલેરીઆ અને ટાઇફોઇડ વગેરે જંતુજન્ય તાવો તથા લોહી ઝેરી બનાવનાર રોગો ઉપર આ ઉપયોગી દવા છે.

મેગ્નેસિઆ ફોસ્ફોરિકા

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

વિલાયતી મીઠું અને સોડા ફાસ્ફેટ એ બે મિશ્ર કરવાથી આ ક્ષાર તૈયાર થાય છે.

આ ક્ષાર રક્તકણ, મગજ અને કરોડ રજ્જીના સફેદ જ્ઞાનતંતુઓ, હાડકાં, દાંત અને સ્નાયુઓમાં છે. જ્ઞાનતંતુ અને સ્નાયુ એ જુદા જુદા રંગના તંતુઓના બનેલા છે. તે દરેક તંતુઓમાં તારયંત્ર પ્રમાણે સ્વતંત્ર કામ કરવાની શક્તિ છે. એ તંતુઓમાં આ ક્ષારનું પ્રમાણ ઘટી જાય છે, ત્યારે તેઓમાં ખેંચતાણુ અને વેદના થાય છે, અથવા તો ચેતન વગરના બની લકવો લાગુ પડે છે જેને અર્ધાંગ વાયુ કહેવામાં આવે છે. વીર્યમાં પણ આ ક્ષારનું પ્રમાણ ઘણું છે. જ્ઞાનતંતુ

શરીરના બધા ભાગોમાં ફેલાએલા છે તેથી શરીરના જે અવયવો ફેફસાં, જઠર, આંતરડા, યકૃત, મૂત્રાશય વગેરેમાં ખેંચતાણુ જેવી, સોચા બોક્યા જેવી, કુહાડથી કાપ્યા જેવી કે વાઢકાપ જેવી ભયંકર વેદના, રહી રહીને થતી વેદના થાય છે તેમાં આ ક્ષારની જરૂરીઆત છે. ફેરમ ફેસ નામનું તત્વ ઘટવાથી પણ તે વેદના દાહયુક્ત હોય છે. અને તે તે અવયવો સંક્રાંચ પામતા નથી પણ શિથિલ થાય છે. આ મે-ફો. ક્ષાર ઘટવાથી અવયવો સંક્રાંચ પામે છે અને વેદના દાહયુક્ત હોતી નથી. એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. જો આ બાબત ધ્યાન બહાર જાય અને મે-ફો. ને જરૂરીઆત દેખાવાં છતાં વેદના થાય છે એટલુંજ લક્ષમાં રાખી કે-ફો. અપાય તો તે અવયવો, સ્નાયુઓ વગેરે વધારે ખેંચાઈ વેદના વધે છે.

આ ક્ષાર અવયવો, સ્નાયુઓ વગેરે ખેંચાતા હોય અને આપવામાં આવે છે નો ને અવયવો સ્વાભાવિક સ્થિતિ જેટલા વિકાસ પામી ખેંચાટ મટે છે, વેદના શાંત થાય છે માટે આ ક્ષાર એ મોટામાં મોટું સ્નાયુશૈથિલ્યકૃત અને પીડાશામક ઔષધ છે.

મૂત્રાશય સંક્રાંચ પામવાથી મૂત્ર રહી રહીને અથવા ટીપે ટીપે આવતું હોય તો આ ક્ષાર આપવાથી તે વિકાસ પામી પિશાબ જડી ધારમાં સારી રીતે ઉતરે છે.

રક્તવાહિનીઓના સ્નાયુઓ તંગ થવાથી લોહીનું ફરવું બરાબર થતું નથી અને લોહીમાં નકામા પદાર્થો જનમી રહે છે તેમાં પણ આ ક્ષાર આપવાથી રક્તવાહિનીઓ વિકાસ પામી રૂધિરામિસરણુ બરાબર ચાલે છે અને નકામા પદાર્થોનો નિકાશ થાય છે.

બીસાતું હોય, દુખાવતું હોય, ખેંચાતું હોય એવું ભાન આ ક્ષારને સૂચવે છે.

જેઓનો સ્નાયુઓ, રક્તવાહિનીઓ વગેરે સંક્રાંચાઈ જઈ હાડપિંજર જેવો કે એકદમ પાતળો દેખાવ હોય જેઓ, પુષ્કળ ખીતા હોય કે ખીકણુ સ્વભાવનાં હોય, જુના રોગોથી પીડાતાં હોય, રોગ વગરનાં હોવાં છતાં જેઓ એકદમ થાકેલા જેવા મ્લાન ચહેરાવાળા કે લોથપોથ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલાં હોય, જરા જરામાં પરસેલો થઈ જતો હોય એવાઓને માટે પણ આ ક્ષાર ઘણો ઉપયોગી છે.

હિસ્ટીરીઆ, ફેફસ, આંચકા, હેડકા, ધનુવાન, બાલગ્રહ, ઉંટાડીઆની ખાંસી ક્ષયરોગ, કંપવા, દાંત બાઝી જવા, વાતજન્યશૂળ પિડિતાર્તવ, મગજના રોગ, હસ્તકંપ વગેરે રોગો પર આ પ્રધાન ઔષધ છે.

આ દ્વારને કે-ફો., ને-ફો. અને કા-ફો. સાથે ખાસ સંબંધ છે જે પાછળ લખવામાં આવેલું છે જ્યારે એકલો આ દ્વાર કાયદો ન કરે ત્યારે સાથે અથવા વારાફરતી આ સંબંધી દ્વારો પણ આપવા.

ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થતા આલ્ક્યુમીન નામના સેન્દ્રિય તત્ત્વને શરીર-અંધારણમાં ઉપયોગમાં લેનારા કે-ફો., મે. ફો., કા-ફો. અને કા-સ. દ્વારો છે. આ મે-ફો. દ્વાર આલ્ક્યુમીનમાંથી સફેદ જ્વાળામુખી અને સ્નાયુઓના તાર બનાવે છે.

નેટ્રમ્ મુરિયટિકમ્

ગુણ, પ્રભાવ, કાર્ય.

શરીરની અંદરના સર્વ રક્ત, જલ વગેરે પ્રવાહી અને ઘન પદાર્થોમાં આ દ્વાર છે, દરેક અવયવની શ્લેષ્મક ત્વચા, દરેક પિંડ, રસવાહિની, યકૃત, પ્લીહા, અનુગ્રંથી, લાલાગ્રંથી વગેરેમાં પણ આ દ્વારનું અસ્તિત્વ છે.

કે-ફો. ખાદ્ય કરતાં ખાકીના દ્વારો પૈકી આ દ્વારનું પ્રમાણ શરીરમાં વધારે છે આ ઉપરથી એમ જે સમજવું કે આ દવા વધારે પ્રમાણમાં આપવી, જે દ્વાર શરીરમાં વધુ હોય તે દવા તરીકે વધારે પ્રમાણમાં આપવી એવી જેરસમજ ફેલાએલી છે, આપણું શરીર નિરિન્દ્રિય દ્વારો (આયોકેમિક દ્વારો), સેન્દ્રિય પદાર્થો અને પાણીનું બનેલું છે. તેમાં સાથી વધુ પ્રમાણ લગભગ ૭૦ ટકા પાણી છે. અને ખાકીમાં બીજા બધા પદાર્થો છે. પાણીને આ જગ્યાને નિયમમાં રાખનાર આ દ્વાર છે. આ દ્વારની ખોટ પડવાથી શરીરના કોઈ ભાગમાં પાણીનો ભાગ વિશેષ થઈ પડે છે, કોઈ ભાગ શુષ્ક થઈ જાય છે શરીરમાં ચઢતા ઘાણીના સોજા, આંખ તાક ઝાડા વગેરે મારફત પાણીનો આવ. ગળું, મોં સૂકવા, ખુબ તરસ લાગવી વગેરે ચિન્હો થાય છે. પછી તેને જલોદર, શરદી, અતિસાર, તૃષારોગ વગેરે કોઈપણ રોગથી ઓળખવામાં આવે, પણ આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તો આ ને-મુ. દ્વારની તંગીજ સમજવામાં આવે છે. આ દ્વારની તંગીથી પાણીનો ભાગ નિષ્પયોગી થઈ પડે છે. તે શરીરમાં જમા થાય છે અથવા આવ મારફત બહાર નીકળે છે. આ દ્વાર દવા તરીકે આપવાથી પાણીનો આ નિષ્પયોગી જથ્થો શરીરઅંધારણમાં ઉપયોગમાં આવે છે અથવા વધારાનો હોય તો મુત્ર મારફતે બહાર નીકળે છે. આવી રીતે આ દ્વાર શરીરમાં રહેલા પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે છે એટલે જે ભાગો શુષ્ક થઈ

જન્ય છે તેને બીનાં રાખે છે, જ્યાં પાણીનો વધારો હોય છે ત્યાંથી તેને બીબ્બ જગાએ લઈ જાય છે કે બહાર કાઢી નાખે છે.

જીવનક્રિયા ચાલુ રાખવામાં આ ક્ષાર અતિ મહત્વનો છે. જે લોહીમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી ન હોય તો તે જનકું થઈ રૂધિરાભિસરણ મંદ પડે છે અને તેથી બીબ્બ રોગો વધુ બળવાન બને છે. બધા રોગોમાં ચિકિત્સકે શરીરમાં રહેલા પાણીની જરૂરીઆત ધ્યાનમાં રાખવી પડે છે. જેમકે જ્વરમાં જ્યારે હદ ઉપરાંતની ગરમીથી શરીરમાંનું પાણી બાષ્પીભવનવડે ઓછું થઈ જાય છે ત્યારે કુદરતી રીતે આંતરિક અવયવોના શ્લેષ્મપટ્ટો શુષ્ક થઈ જાય છે અને તેથી તરસ નામનું મહા લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે દર્દીને જેટલું જોઈએ, તેટલું જ પાણી આપવું જોઈએ. જે આપવામાં નથી આવતું તો લોહીમાં પાણીની તંગી થવાથી તે જનકું થાય છે તેથી રૂધિરાભિસરણ મંદ પડે છે અથવા બંધ પડી મૃત્યુ પણ થાય છે. જ્વરના દર્દીને જે મનુષ્યો મૂર્ખાઈથી જોઈએ તેટલું પાણી નથી આપતા તે મનુષ્યો લલે તેનાં માથાપ હોય તોપણ તે જમ જેવા સમજવા. બહુ પાણી પીવાથી પેટ ફૂલી જશે એવો મિથ્યા ભ્રમ તેઓ અજ્ઞાનતાથી સેવી રહ્યા છે. પેટ ફૂલવા માંકે પાણી જોખમદાર નથી પરંતુ પેટના વાયુની અવળી ગતિ થવાથી મતલબ કે વાયુકોષથી તે ફૂલે છે. પાણી જીવન માટે અતિ ઉપયોગી છે આ ક્ષાર દવા તરીકે આપવાથી તે વધુ ઉપયોગી અને જીવનરક્ષક બની શકે છે. શારિરક્રિયાઓ ચાલતાં શરીરમાં જીવોનાં સેલ્સ-પિંડો નાશ પામે છે અને નવાં સેલ્સ બને છે. એ નાશ પામેલાં સેલ્સ અને બીબ્બ નિરુપયોગી પદાર્થોને શરીરમાંથી બહાર નાખવાનું ઉપયોગી કામ પણ આ ક્ષારજ કરે છે.

શરીરના દરેક સેલમાં આ ક્ષાર છે. અને આ ક્ષારમાં પાણીનું આકર્ષણ કરવાની શક્તિ છે. પાણીનું આકર્ષણ કરી સેલ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેમાંથી પછી એ સેલ્સ થાય છે. એમાંથી ચાર, ચારમાંથી આઠ એમ દરેક સેલ-પિંડ આ ક્ષારની મદદ વડે દ્વિધિકરણ થઈ સંવર્ધન પામે છે. એનીમીઆ (પાંડુરોગ) માં સેલ્સના સંવર્ધનની જરૂર હોય છે તેમાં આ ક્ષારની સાથે કે-ફો. ક્ષાર આપવાથી નવાં સેલ્સ બની તેનું સંવર્ધન થઈ અને લોહીમાંના પાણીનો ભાગ કમી થઈ રોગ મંદ છે અને દર્દી નવું જીવન મેળવી શકે છે.

ઉપરની બાબતોથી સ્પષ્ટ છે કે જલોદર, પાંડુરોગ, લાળ ગળવાનો રોગ, તૃષારોગ, શરદીના રોગ જેમાં પાણીજેવો, ખારો અને દાહક રસ નીકળતો હોય, અતિસાર, જ્વર, ગળું જીલ સૂકાઈ જવા-શુષ્ક થવા વગેરે રોગો ઉપર આ ક્ષારનો ઉપયોગ સફળતાથી થઈ શકે.

આ ક્ષાર આપણે જે મીઠું ખોરાકમાં ખાઈએ છીએ તેજ છે. પરંતુ મીઠું અને દવા તરીકે આ ક્ષારના કાર્ય વચ્ચે મહાન અંતર છે. વધુ પ્રમાણનું મીઠું શરીરને નુકશાનકારક છે. અથાણાં, પાપડ, ચટણી જેમાં પુષ્કળ મીઠું હોય છે તે ચીજો શરીરને જરા પણ ફાયદાકારક નથી. ઉલટું તેથી શરીરમાં રહેલા કુદરતી મીઠાના અણુઓ નાશ પામે છે અને શરીર રોગગ્રસ્ત અથવા રોગને યોગ્ય બને છે. આધુનિક શોધકોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે વધુ પ્રમાણનું મીઠું શરીરને ઝેરી અસર કરે છે. પ્રમુખ સર્વ વનસ્પતિમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં આ ક્ષાર મુકેલો છે. જો મનુષ્યો મીઠું ખાવાનું મુકી દે તો ઘણા રોગોથી તે જરૂર બચી શકે. મોળું ખાવાનો મહીમા અને ફાયદા અપાર છે. મીઠું બહુ ખાનારને જલોદર જેવો અસાધ્ય રોગ, અને મોટા લાંબા કૃમિ થવાનો ચણો સંભવ છે. કહે છે કે મીઠું નહિ ખાનારને સર્પવિષ પણ અસર કરી શકતું નથી. ભારે પ્રમાણનું મોટાં અણુઓવાળું મીઠું ખોરાક નથી પરંતુ વિષ છે.

શરીરમાં મીઠાની તંગી ળતાવનાર મુખ્ય લક્ષણો નીચેપ્રમાણે છે,

૧. શરીરના કોઈપણ ભાગમાંથી નીકળતો પાણી જેવો શ્રાવ જોને શરદી, અતિસાર, લાળ ગળવી વગેરે કહેવામાં આવે છે,

૨. પાણી જેવી નિર્મળ ઉલટી,

૩. ચહેરો શીકકો, પુલેલો, નિસ્તેજ અને ચીકણા પરસેવાવાળો.

૪. અંદરના અવયવોની શ્લેષ્મલ ત્વચા અને શરીર ઉપરની ત્વચા શુષ્ક થા વધુ ભીની અને થોડી મહેનતે પરસેવો થઈ જાય એવી હોય.

૫. બંધકોષ (આંતરડાંમાં પાણીની ખામીથી થતા સુકા મળયુક્ત.)

૬. પુષ્કળ તૃષ્ણ અને ખોટી ભૂખ, ખાધેલા અનાજનું લોહી ન બનવું અને અનાજ ખાતાં છતાં સુકાતાં જવું.

૭. રક્તાધિક્ય અને સ્થુળતા.

૮. લોહી પાતળું અથવા જનકું થઈ જવું, રક્તમિસરણ મંદ થવું કે બંધ થવું,

૯. શરીરની ઉષ્ણતા કુદરતી કરતાં કમી થવી, વાંસામાં ટાઢ વાગવી અને શરીરના કોઈ કોઈ ભાગ દંડા થવા કે રહેવા.

૧૦. પગને તળીએ પરસેવો થવો, ખસ અને પાંજી ભરેલા ફોલ્લા થવા, રતવા વગેરે ત્વચારોગો થવા અને તેમાં પાણી ભરેલા ફોલ્લા થવા

કે તેમાંથી પાણી ઝરવું અને તે પાણી ટૂંકાં જ્યાં અડે ત્યાં દાહ બળવો કે ત્વચાત્રની વૃદ્ધિ થવી.

૧૧. મરણાંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી.

આ ક્ષારનું પાણી પીચકારીવડે ઇન્જેક્શન આપવાથી નીચે પ્રમાણે રોગો સારા થાય છે એમ ડૉ. લીઓન રોઝનબુશ જણાવે છે. તેનો ઉપયોગ ડોક્ટરોજ કરી શકે છે.

૧. એકાએક હૃદય બંધ થવું. ૬ ટકાનું મિશ્રણ ૮ ગ્રામ વાપરવું.

૨. ફેફસાં, જઠર, આંતરડાં વગેરે અવયવોમાંથી રક્કશ્રાવ થવો. ૬ ટકાનું મિશ્રણ ૫ ગ્રામ પહેલું અને પછીથી ૧૧૧ ગ્રામ હંમેશાં

૩. અતિશય અતિસાર અને કોલેરા, અને તેથી ઉત્પન્ન થતી અશક્તતા, હોજરી અને આંતરડાના વરમમાં ૮ થી ૨૦ ગ્રામ જેટલું સહેજ ગરમ મિશ્રણ (૧૦૦૦ માં ૬ ના પ્રમાણનું) ગુદામાં પીચકારી મારવી અથવા શિરાવાટે ચઢાવવું

૪. જુના રોગોથી અથવા અશક્તાથી થનારી હૃદયની અશક્તતા. (૬ ટકાનું મિશ્રણ રોજ ૧૧૧ ગ્રામ પ્રમાણે ઘણા દિવસ સુધી આપવું.

૫. તિફ્ફ (Acute-એક્યુટ) વ્યાધિથી રક્તાશયના સ્નાયુઓનો આઘાત થવો. ૬ ટકાનું મિશ્રણ પ્રથમ ૫ થી ૮ ગ્રામ અને પછીથી ૨ ગ્રામ હંમેશાં.

આ ક્ષાર શારીર અવયવોમાં જલદી રૂપાંતર કરે છે. અને યૂરિક એસિડને મોટા જથ્થામાં બહાર કાઢે છે. જે યૂરીઆ શરીરને માટે ભારે ઝેર કરે છે આ માટે આ ક્ષાર **ને-ફો**. સાથે યા વારાફરતી દેવો જોઈએ. એ એ ક્ષારની મદદવડે શરીરમાં થતા ચૂનો. લીંદ્રસ અને યૂરિક એસિડ એ ત્રણ જાતના પદાર્થો જામી ઉત્પન્ન થયેલી ગ્રંથીઓ, કંઠમાળની ગાંઠો વગેરે ઓગળી જાય છે.

કિવનાઈનનો ઉપયોગ કર્યા છતાં સારો નહિ થયેલો મલેરિઆ શીવર (શીતજ્વર), કિવનાઈનથી આવેલી બધિરતા, ગરમી વગેરે માઠી અસર ઉપર આ ક્ષાર આશિર્વાદરૂપ છે. એ માટે આ ક્ષાર ૨૦૦ x પાવરનો અમત્કારિક ફાયદો કરે છે.

વીંછી, મકોડા, કીડી, ભમરી વગેરેના દંશ ઉપર આ ક્ષાર ૩ x પાવરનો લગાડવા અને આવા આપવાથી તેનું ઝેર દૂર કરે છે. સર્પદંશ ઉપર પણ આ

ક્ષાર ચાલી શકે છે પણ તેનો ઉપયોગ થયેલો દંતુ જાણવામાં નથી. જે કે હોમીઓપેથીક ડોક્ટરોના પ્રવિંગ પ્રમાણે સર્પવિષનાં લક્ષણો અને આ ક્ષારનાં લક્ષણો વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે તેથી સર્પવિષ નિવારણ માટે આ ક્ષાર ઉપયોગી ઔષધ થશે એમ જણાય છે. આર્સેનિક (સોમલ) નાં લક્ષણો પણ એને મળતાં છે તેથી સર્પવિષ ઉપર આ **ને-મુ.** ક્ષાર ૩ x અને આર્સેનિકમ આદ્યમ ૩૦ નો ઉપયોગ કોઈ ચિકિત્સક કરી જાહેરમાં લાવશે તો જનસમાજ ઉપર ઉપકાર થશે.

આ ક્ષારનું ઇંગ્રજી નામ સોડીઅમ ક્લોરાઇડ છે. એમાં ક્લોરાઇન આવવાથી એ વડે શરીરમાં હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્વભાવે 'ખાટું' હોવાથી જઠરમાં જોઇતી ખટાશ (જે પાચનક્રિયામાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તે) ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી અમ્લપિત્તની ખામીવાળા અજીર્ણ વિકારમાં આ દવા ઉપયોગી થાય છે. વળી વધુ પડતી અમ્લતા (ખટાશ) ને પણ આ ક્ષાર કમી કરે છે. તેથી અમ્લપિત્તની વૃદ્ધિથી થતા અજીર્ણ વિકારમાં પણ આ ક્ષાર **કા-મુ.** અને **ને-ફો.** આપવાની જરૂર છે. જે જંતુંઓ (કૃમિ) ખટાશ અને ખારાશ ઉપર જીવે છે તેવા મોટા અને લાંબા કૃમિઓનો પણ આ ક્ષાર નાશ કરે છે. તેથી લાંબા ચપટા કૃમી ઉપર અને જંતુંઓથી થતા રોગ ઉપર આ રામબાણ ઔષધ છે.

ખારો સ્વાદ એ આ દવાનું સૂચક ચિહ્ન છે.

જલની વ્યવસ્થા કરનાર આ શાસ્ત્રમાં સોડીઅમ ધાતુના ત્રણ ક્ષારો છે. પાછળ વર્ણવાયલા **ને-ફો.** ક્ષારનો ધર્મ શરીરમાં લેક્ટિક એસિડનું પૃથક્કરણ કરી કાર્બન અને જલ ઉત્પન્ન કરે છે એ પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે. આ ક્ષાર જલની વ્યવસ્થા કરે છે એટલે કે જે ભાગોમાં જલસંચય થાય છે તેને ત્યાંથી દૂર કરે છે અગર તો જે ભાગમાંથી જલ ઓછું થઈ તે ભાગો શુષ્ક થાય છે. ત્યાં જલ પૂરું પાડી તે ભાગોને જોઈતાં ભીના રાખે છે. અને સોડીઅમ સલ્ફેડ એટલે **ને-સ.** નામનો ક્ષાર વધારાના જલને બહાર કાઢી નાખવાનું કાર્ય કરે છે. આ ઉપરથી જણાશે કે **ને-ફો.** આપવાથી જે શરીરમાં જલની વૃદ્ધિ થાય તો તેને ફેંકાણે પાડનાર આ **ને-મુ.** અને **ને-સ.** એ બે ક્ષારો છે. તેમાં તેની જરૂર દેખાય તે આપવા જોઈએ.

જે રક્ત અને જીવનપ્રવાહી (પ્લાઝમા) બગડી જાય છે અને વરમ, ક્ષત, વગેરે ઉત્પન્ન કરે છે. લીવર, બરોળ, શરીરની અંદરના અવયવોની સ્પેન્જમલ કલા, લીંદરસ (જેમાંથી લોહી બને છે) નું બગડી જવું અને દરેક પ્રકારના પાંડુરોગ ઉપર આ અકસીર ઇલાજ મનાય છે.

નેદ્રમ ફોસ્ફોરિકમ

ગુણ, પ્રભાવ અને કાર્ય.

લોહીનાં પિંડો, જ્ઞાનતંતુ, મગજ, સ્નાયુ, પાચકરસ, યકૃત (લીવર) અને પિંડોના રસમાં આ ક્ષાર છે.

સોડીઅમ કાર્બોનેટ (પાપડખાર) અને ફોસ્ફોરિક એસિડ મિશ્ર થવાથી આ ક્ષાર બને છે.

શરીરમાં વધેલા લેક્ટિક એસિડનું આ ક્ષાર પૃથક્કરણ કરે છે. પૃથક્કરણને અંતે કાર્બોનિક એસિડ અને પાણી બુદ્ધાં પડે છે, કાર્બોનિક એસિડ ફેફસાંમાં જઈ પ્રાણવાયુના સંયોગથી કાર્બોનિક એસિડ ગેસરૂપે શ્વાસમાર્ગે બહાર નીકળી જાય છે. પાણી શરીરના ઉપયોગમાં આવે છે, અથવા વધારો હોય તો પિશાબરૂપે બહાર નીકળી જાય છે. એટલે આ ક્ષારથી પિશાબની વૃદ્ધિ થાય છે. શરીરમાં સેન્દ્રિય પદાર્થો ખોરાક સાથે જાય છે, તેમાંના કેટલાક પદાર્થોથી લેક્ટિક એસિડ, કેટલાકથી યૂરિક એસિડ, ટૅનિક એસિડ વગેરે એસિડોની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે શરીરમાં મહાન ઉપદ્રવો શરૂ થાય છે. કેટલાકને એસિડફ્ટ વધે છે, કેટલાકનાં હાડકાં ગળી જાય છે, કેટલાકને સંધિવા થાય છે. યૂરિક એસિડના વધારાથી યુરીમિઆ, કિડની-મુત્રપિંડના-રોગ થાય છે. આ બિમારીઓ લયંકર ગણાય છે. આ ક્ષારની તંગી એજ એ રોગોનું કારણ છે. દવા તરીકે આ ક્ષાર આપતાં લેક્ટિક એસિડ અને યૂરિક એસિડનું પૃથક્કરણ થઈ પાણી, યૂરીઆ વગેરે પિશાબમાર્ગે નીકળી જઈ શરીર નિરોગી થાય છે.

બહુ આ પીનારાઓ, બહુ ખટાશ ખાનારાઓ, અશીણીઓ, ગાંઠો અને બીડી પીનારાઓને થતાં દર્દો માટે આ દિવ્ય ઔષધ છે. એના સેવનથી અશીણનું વ્યસન છોડી શકાય છે.

આ ક્ષારની ન્યૂનતા થતાં તેના મિત્ર ક્ષારો કે-ફો. અને મે-ફો. ની પણ ન્યૂનતા થાય છે. માટે એકલા આ ક્ષારથી સારા નહિ થતા રોગોમાં એ બે ક્ષારો પણ સાથે સાથે અથવા વારાફરતી આપવા.

આખા શરીરની મોટી રસાયનશાળા યકૃત (લિવર) છે. લોહી શુદ્ધ કરવું, પિત્ત ઉત્પન્ન કરવું, લોહીમાંના નકામા પદાર્થો અને તેનો આંતરડાં અને મુત્રપિંડ મારફતે નિકાલ કરવો, વગેરે શરીરને નિરોગી રાખવાની ઘણીખરી ક્રિયાઓ

ચલાવનાર આ રસાયનશાળાને શક્તિ, પુષ્ટી આપવા અને ઉત્તેજિત કરવા માટે આ ક્ષાર ધણો ઉપયોગી છે.

દૂધ, ઘી, મલાઇ, તેલ, સાકર, ગોળ વગેરે ભારે પદાર્થોને પચાવી શરીરને ઉપયોગી બનાવવા માટે આ ક્ષારજ સૌથી ઉપયોગી પદાર્થ છે.

દૂધ ઉપર રહેનારાં બાળકો માટે આ અમૃતરૂપ છે. દૂધથી લૅક્ટિક ઍસિડ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉલટી વાટે બહાર પડે છે, અને બાળકો અપચો તથા ઉલટીના રોગથી પીડાય છે, ભરાઈ જાય છે, આંચકી આવે છે, લીલા ઝાડા થાય છે વગેરે બિમારીઓ આ ક્ષારની તંગીથીજ થાય છે. માટે બાળકોને અને તેમની માતાઓને તે તે માંદગી પ્રસંગે આ ક્ષાર ખાસ કરી આપવોજ.

યુરિક ઍસિડ એ શરીરમાં તરખાટ મચાવનારું—અનેક રોગોને ઉત્પન્ન કરનારું જેરી તત્વ છે. તે ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે મૂત્રપિંડના અને લોહી બગાડના બધા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. આ ક્ષાર જે લોહીમાં પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો તે આ જેરી તત્વ યુરિક ઍસિડનો નાશ કરે છે, અને પિશાબ મારફતે બહાર કાઢી નાખે છે. માટે એ રોગો ઉત્પન્ન થતાં આ ક્ષારની તંગી એજ એનું કારણ સમજી દવા તરીકે આપવો. સંધિવા, સાય્મેટિકા જેવા મહાન રોગો ઉપર આ એક ઉત્તમ દવા છે.

મીઠી પિશાબ (Diabetes) ના દર્દીઓના પિશાબમાં સાકર જાય છે. તે પણ આ ક્ષારની તંગીથી થાય છે. માટે તે રોગીઓને આ ક્ષાર ને-સ. સાથે અથવા વારફરતી આપવો. ઉપરના બધા રોગો જે લૅક્ટિક ઍસિડ, યુરિક ઍસિડ, સાકર વગેરેની વૃદ્ધિથી થાય છે, તેમાં આ ક્ષારની સાથે ને-સ. ખાસ આપવો જોઈએ, જેથી પિશાબ મારફતે એ નકામા પદાર્થોને બહાર કાઢી નાખવા જોઈતી મદદ કરે.

ઘી, મલાઇ, દૂધ, તેલ જેવા પદાર્થો નહિ પચવાનું કે કઠમય અને ચરબી-મય રૂપાંતર થઇ જવાનું કારણ શુદ્ધ પિત્તનો અભાવ સમજવો. આ ક્ષાર આપવાથી બગડેલું ચકૃત (લિવર) સુધરી શુદ્ધ પિત્ત ઉત્પન્ન થઇ એ પદાર્થો પાચન થઈ શરીરને ધણા ઉપયોગી થશે.

કંઠમાળા, ક્ષય, ગ્રંથીઓ, શુક્રનાશ, સ્વપ્નાવસ્થા, અમ્લપિત્ત, સંધિવા, ગાઉટ, સાય્મેટિકા, સુકતાન, બાળરોગો, વ્યસનોના દુષ્પરિણામ, અપચન, લિવર, આંતરડાં અને મૂત્રપિંડના બધા રોગોમાં આ મુખ્ય દવા છે.

નેટ્રમ સલ્ફારિકમ

ગુણ, પ્રભાવ, અને કાર્ય.

સાધારણ મીઠાને ગંધકના તેજા સાથે મિશ્ર કરવાથી આ દ્વાર તૈયાર થાય છે. દરીઆનાં પાણીમાં, ખારા ઝરા અને સરોવરોમાંથી આ દ્વાર તૈયાર રૂપમાં પણ મળી આવે છે. એનું ઇથ્રેજી નામ સોડીઅમ સલ્ફેટ છે.

આ દ્વાર શરીરના પિંડોમાં રહેલાં રસદ્રવ્યમાં છે પણ પિંડોમાં નથી. લોહી, ધાતુ (ટીશ્યુઝ) અને શરીરના બીજા પ્રાવાહી પદાર્થોમાં હદ ઉપરાંત પાણીનો વધારો થાય તેને ખેંચી લઈ બહાર કાઢી નાખવું અને જોડતું પાણી રહેવા દેવું એ આ દ્વારનું પ્રધાન કાર્ય છે.

શરીરમાં રહેલા અથવા દવા તરીકે અપાયલા ને-ફો. દ્વારવડે લેક્ટિક એસિડનું પૃથક્કરણ થઈ પાણી અને કાર્બન ડ્યુટા પડે છે કાર્બન ડાયોક્સાઈડમાં જઈ ત્યાં પ્રાણવાયુના સંયોગથી શ્વાસ બહાર નીકળી જાય છે, અને પાણીનો શરીરમાં વધારો થાય છે. બીજું, હવામાંથી શ્વાસમાર્ગે અને ચામડીના છિદ્રો વાટે શરીરમાં પાણીનો વધારો થાય છે. એ વધારાના પાણીને મૂત્ર અને મળ સાથે બહાર કાઢી નાખવું એ આ દ્વારનું કાર્ય છે. બેજવાળી હવામાં થતા બધા રોગો જે પાણીનો શરીરમાં વધારો થવાથી યા બીજા શબ્દોમાં શરદી લાગવાથી થાય છે, તે બધા રોગોની આ પ્રધાન-મુખ્ય દવા છે.

જ્વર (તાવ) આવવાનું ખાસ કારણ શરીરના પિંડોમાં રહેલા રસદ્રવ્યમાં પાણીનો વધારો થવો તે છે, એમ આ શાસ્ત્ર માને છે. શરદ્ ઋતુમાં મેલેરીઆ તાવ પૂરે જોસમાં ફાટી નીકળે છે, તેનું કારણ એ ઋતુમાં સૂર્યના પ્રખર તાપથી ચોમાસામાં બીની થયેલી જમીન અને ભરાએલા પાણીનું પુષ્કળ બાષ્પભવન થાય છે, ત્યારે હવામાં પાણીનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. શ્વાસ વાટે તે પાણીનો શરીરના પિંડોમાં વધારો થાય છે. તે પાણીને બહાર કાઢી નાખવા લોહીની ગતિ એકદમ વધે છે, તેના ધર્મણથી તાવ આવે છે. જોકે શ્વાસવાટે કેટલાક બારીક જંતુઓ જે વરસાદથી સડી ગયેલી વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તે પણ શ્વાસવાટે યા મચ્છરના દંશ મારફતે શરીરમાં દાખલ થાય છે, તેને મેલેરિઆના જંતુ કહેવામાં આવે છે. તે પણ સાથે સાથે શરીરમાં ઉપદ્રવ મચાવે છે, એ માનવા આ શાસ્ત્ર ના પાડતું નથી. પરંતુ એ જંતુઓ પાણીવડે જીવે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. આ દ્વાર આપવાથી શરીરમાં દાખલ થયેલા એ પાણીનો નિકાલ થાય છે, તેથી મેલેરિઆનાં જંતુઓ એ ખરાબ પાણી

વગર મૃત્યુ પામે છે. આ ક્ષારમાં ગંધક હોવાથી તે વડે પણ આ જંતુઓ નાશ પામતા હોય એ પણ અનવાજેગ છે. શરીરમાં વધેલાં આ ખરાબ પાણીનો નાશ થયેથી આ તાવ બંધ પડે છે. આ ક્ષારની સાથે **ફેન્ફો.** અને **કા-સ.** નામના બે ક્ષારો આપવાથી તે પરસેવારૂપે પાણી બહાર કાઢી નાખવામાં મદદ કરે છે અને ઓક્સિડેશન કરે છે તેથી પણ કેટલોક સડતો કચરો તેનાથી નાશ પામે છે. ગમે તેવો ભયંકર મેલેરિઆ તાવ એ ત્રણ ક્ષારો વડે ખાત્રીપૂર્વક બહુજ જલદીથી મટાડી શકાય છે. કિવાનાઈન કરતાં પણ વધુ અસરકારક અને કોઈપણ જાતની ઝેરી અસર વિનાના આ ક્ષારો છે એ નિર્વિવાદ છે.

દરેક પ્રકારના વિષમજ્વરો, કોલેરા, પીજો તાવ, બેજવાળી જગામાં રહેવાથી થતા રોગો, ગરમ હવાથી ઉત્પન્ન થતા બ્યાધિઓ જે સઘળા લોહીમાં પાણીનો વધારો થવાથી થાય છે, તેઓ આ ક્ષારથી મટે છે.

આ ક્ષારનું કાર્ય શરીરના પાણીને નિયમિત કરવાનું છે. સેલ્સની મધ્યમાં રહેલાં તંતુજળના પ્રવાહીમાં આ ક્ષાર છે. પિત્ત, અને પેન્ક્રિયાટિક રસો જે પાચનક્રિયામાં અતિ અગત્યના છે, તેઓને જોઈતા પ્રમાણમાં રાખે છે. એ રસોની લોહીમાં તથા તંતુજળમાં જલદી વૃદ્ધિ થાય છે, તેનો નિકાલ કરે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પિત્તની વૃદ્ધિથી થતા તમામ ઉપદ્રવો-રોગો આ ક્ષારથી શમે છે.

મૂત્રાશયના જ્ઞાનતંતુને સતેજ કરનાર અને મૂત્રવાહક નળીઓને ઉત્તુજ કરનાર આ ક્ષાર હોવાથી મૂત્રને વધારે પ્રમાણમાં બહાર કાઢે છે તેથી આ ક્ષાર મૂત્રલ ગણાય છે.

પિત્તનળી, આંતરકું અને પેન્ક્રિયાસ નામના અવયવોને આ ક્ષાર બળ આપે છે તેથી પિત્ત ખરાબર નીકળે છે. વધારાનું પિત્ત ઝાડા મારફતે બહાર નીકળી જાય છે, આવી રીતે પિત્તની વ્યવસ્થા કરનાર આ ક્ષાર છે. **કા-મુ.** વધારે પિત્ત ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ ક્ષાર તેની વ્યવસ્થા કરે છે. આથી જણાશે કે આ ક્ષાર **કા-મુ** થી વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે. આથી **કા-મુ** ના વધારે કે ખોટા ઉપયોગથી જે નુકશાન કે વિરૂદ્ધ લક્ષણો થાય છે, તે આ ક્ષારથી મટે છે. આ ક્ષારોની વિરૂદ્ધતા જ્યાં જ્યાં દર્શાવી છે, ત્યાં ત્યાં આ દવાઓનો ઉપયોગ કરનારાઓમાં એવી ગેરસમજ જોવામાં આવી છે કે વિરૂદ્ધ ક્ષારો કદી પણ સાથે યા વારાફરતી આપવા નહિ. પણ હર્દીની સ્થિતિ અને લક્ષણો જોઈ વિરૂદ્ધ ક્ષારો પણ સાથે અથવા વારાફરતી આપવાની જરૂર હોય છે દાખલા તરીકે લિવરનું કાર્ય મંદ હોય, અને તેથી તેને સતેજ કરવા **કા-મુ.** ની જરૂર હોય ત્યારે

કા-મુ. આપવાથી શુદ્ધ (પાચક) પિત્ત પેદા થાય છે. પરંતુ એ ઉત્પન્ન થયેલું પિત્ત આ **ને-સ**. ક્ષારની તંગીથી આંતરડાં વગેરે ભાગોમાં ખરાબર ફરી શકતું નહિ હોય, કે જામી જતું હોય, તેવે વખતે તેની ખરાબર વ્યવસ્થા કરનાર આ ક્ષાર પણ આપવો પડે છે. બીજું ઉદાહરણ લઈએ. શરીરના અમુક અવયવમાં સોજો હોય અને બીજા અવયવમાં આકર્ષણ (ખેંચતાણ) હોય, તો તેવા વખતે સોજાને મટાડવા માટે આકર્ષણ કરનાર **ફે-ફો**. અને **કા મુ.** આપવા પડે છે. અને આકર્ષણ દૂર કરવા આકર્ષકારી **મે-ફો** ક્ષાર આપવો પડે છે. જ્યાં જ્યાં જે જે ટિશ્યુને જે જે ક્ષારની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં તે તે ક્ષાર જાય છે, અને ટિશ્યુના સેલ્સને જરૂર હોય છે તે ક્ષાર તે ગ્રહણ કરે છે, નવા સેલ્સ બને છે, તથા રોગી સેલ્સ સારા થાય છે. જે ક્ષારોની તેને જરૂર નથી તેને તે કદીપણ ગ્રહણ કરતા નથી. કેમકે સેલ્સમાં પોતાનો ખોરાક પસંદ કરી તે ગ્રહણ કરવાની શક્તિ છે. ખોટો અપાયલો ક્ષાર જે શરીરના કોઈપણ સેલ્સને જરૂરનો નથી હોતો, તો તેને શરીર અદ્ય મહેનતથી બહાર કાઢી નાખે છે. પણ તેથી નુકસાનનો સંભવ નથી.

આ ક્ષાર રક્તસ્તંભક છે. એક ઝંકટરે એનો પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યા બાદ એ સત્ય જાહેર કરેલું છે. તે માટે અદ્ય માત્રાથી દર કલાકે ૧ થી ૧૫ એન સુધી આ ક્ષાર આપવાથી શરીરના કોઈપણ ભાગમાંથી થતો રક્તસ્રાવ બંધ થાય છે. અતિ આર્તવ અને શસ્ત્રક્રિયાથી થતો રક્તસ્રાવ આ ક્ષારથી બંધ થાય છે.

જ્ઞાનતંતુઓ અને ગતિતંતુઓને મહાન બળ આપનાર આ ક્ષાર છે, તેથી એ નર્વટોનિક અને સ્ટીમ્યુલન્ટ દવા ગણાય છે.

આયોડિમિસ્ટ્રીમાં રેચક તરીકે આ ક્ષાર છે.

આ ક્ષાર અને **ને-મુ** ક્ષારના કાર્યો એકેકથી વિરુદ્ધ છે એમ માનવાની ભૂલ કરવી નહિ. **ને-મુ**. સેલ્સને જોઈતું પાણી પૂરું પાડે છે, અને વધુ હોય તો દૂર કરે છે. **ને-સ**. સેલ્સમાં રહેલા પાણીને પડાવી લેતો નથી કે તેની વ્યવસ્થા કરતો નથી. પણ સેલ્સ જે તંતુજળવડે સંયોજિત થયેલાં છે, તે તંતુજળમાં પાણીનો વધારો થવાથી સેલ્સની ગતિ-વ્યાપારમાં અટકાવ પડે છે. એ અડચણ આ ક્ષાર મટાડે છે, એટલે એક રીતે આ ક્ષાર **ને-મુ**. ના કાર્યને મદદ કરે છે. તેથી પાણીની વ્યવસ્થા કરવા માટે **ને-મુ**. ક્ષાર આપ્યા છતાં જે સુધારો ન જણાય, તો આ ક્ષાર પણ વારાફરતી આપવો.

મધુપ્રમેહ (Diabetes) રોગમાં સાકરના વધારાના ભાગને આ ક્ષાર બહાર કાઢી નાખે છે, અને એ રોગનું શમન કરે છે.

મધુપ્રમેહ, મૂત્રપિંડના વ્યાધિઓ, પથરી, મેલેરિઆ તાવ, શરદીના તાવ, પિત્તના અને પેન્ક્રિયાસના વ્યાધિઓ, આંતરડાંના બધા વ્યાધિઓ, કોલેરા, ગુદમ-વાયુ, રક્તસ્રાવ, રતવા, ગાઉટ, જલોદર, જીનો પરમીઓ, ઈન્ડિયુએન્ઝા વગેરે રોગોની આ અતિ ઉપયોગી મુખ્ય દવા છે.

આ ક્ષારના હદ ઉપરાંત ઉપયોગથી નરકારી પુટે છે.

સધળા જંતુજન્ય રોગો ઉપર આ દવાને યાદ કરવી.

સિલિસિઆ

ગુણ, પ્રભાવ અને કાર્ય.

સિલિકા અને સોડીઅમ કાર્બોનેટ બેને સાથે ઓગાળવાથી આ ક્ષાર તૈયાર થાય છે.

આ ક્ષાર સંયોજક ધાતુ, હાડકાંનું ઉપલું પડ, વાળ, નખ, ત્વચા અને જ્ઞાનતંતુઓમાં મુખ્ય છે. લોહી પિત્ત અને મૂત્રમાં અલ્પ પ્રમાણમાં છે. મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર આની અસર છે, જેથી મગજના અને જ્ઞાનતંતુના રોગો ઉપર બીજી દવાઓની સાથે આ દવાની જરૂરીઆત છે. મગજની સંયોજકધાતુ (કનેકટીવ ટિશ્યુઝ)માં હોવાથી બીજી દવાઓને મગજમાં લઈ જવાનું કાર્ય આ ક્ષારનું છે. આ ક્ષારની ખામીથી મગજના કનેકટીવ ટિશ્યુઝ બગડ્યા હોય, તો મગજના રોગો ઉપર અપાતી બધી દવાઓ નિષ્ફળ જાય છે તે વખતે તે દવાઓની સાથે આ ક્ષાર આપવો. દાખલા તરીકે મગજના જ્ઞાનતંતુ બગડ્યા હોય, અને લક્ષણો પ્રમાણે **કા-ફો** આપી હોય તો તેની સાથે અથવા વારાફરતી આ ક્ષાર આપવો.

ઘઉં, ધાન્ય અને બીજા ઉદ્ભિજ્જ પદાર્થોમાં આ ક્ષાર વિશેષ પ્રમાણમાં છે. ઇંડાંની સફેદીમાં સાત ટકા જેટલો છે. મનુષ્ય શરીરમાં આ ક્ષારનું પ્રમાણ બીજા ક્ષારો કરતાં કમી છે પરંતુ તેથી તેનું મહત્વ કમી થતું નથી.

દરેક પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉત્પન્ન થતાં કે વૃદ્ધિ પામતાં બધાં દર્દો આ દવાને સૂચવે છે.

દરેક પ્રકારના વરમજન્ય રોગોની પહેલી અને બીજી ભૂમિકામાં **કે-ફો** અને **કા-સુ**. નો ઉપયોગ કર્યા છતાં પણ વિકાર શમન થતો નહિ હોય, તો તત્કાળ આ દવા આપવી જોઈએ. તેની સાથે યા વારાફરતી **કે-સ** અને **કા-સ**. પણ આપવાની જરૂર હોય છે અને તે પણ આપવી. સિ. નાં પરમાણુઓ

તિક્ષણ ખુલ્લાવાળા હોવાથી જે નિરૂપયોગી સેન્દ્રિય પદાર્થો વરમવાળા ભાગમાં જન્મી ગયા હોય છે, તેને કાપી, તોડી, વિખેરી નાખે છે. અને કદ વગેરે વિકારોનું શમન કરે છે.

જીવનરસાયનશાસ્ત્રમાં આ ક્ષાર શસ્ત્રક્રિયાનું કામ કરનાર ગણાય છે. નહિ પાકતાં ગડગુમડાને પકવી તોડી નાખે છે. લાંબા વખતથી ફેફસાં, આંતરડાં, જઠર વગેરે કોષપણુ અવયવ કે ભાગ ઉપર પડની ક્રિયા ચાલતી હોય તેને બંધ કરે છે. આ ક્ષાર ક્ષય, ભગંદર, નાસુર વગેરે મહાન જીવલેણ દર્દોની અકસીર દવા ગણાય છે.

આ ક્ષાર શસ્ત્રક્રિયા જેવી ક્રિયા કરનાર હોવાથી ક્ષય, ભગંદર, નાસુર જેવા રોગો ઉપર ૨૦૦x કે તેથી પણ ઉંચા પાવરનો વાપરવો જોઈએ. એથી હલકા પાવરની દવા, જેઓના અણુઓ મોટાં હોય છે, તે વાપરવી નહિ. હલકા પાવરની દવા પ્રાણુહારક નિવડવા સંભવ છે. ખીજું જે દર્દીઓને પારાની દવા થોડી કે પુષ્કળ આપવામાં આવેલી હોય છે, તેવા દર્દીઓને આ દવા પારાની દવાની ખરાબ અસર કાઢી નાખ્યા સિવાય કદી પણ આપવી નહિ. જે તેવી ભુલ કરવામાં આવશે, તો દર્દીને તે પ્રાણુઘાતક નીવડશે. પારાની દવાની અસર કાઢી નાખવા માટે પ્રથમ હોમિઓપેથીની **ઓરમ્ (સોનું)** અને **કાલી આયોડ** નામની બે દવાઓનો ઉપયોગ કર્યા પછીજ આ ક્ષારનો ઉપયોગ કરવો અને તે પણ ૨૦૦x કે તેથી ઉંચા પાવરનો **ઓરમ્ ૩૦** અને **કાલી આયોડ ૩૦** એ બે દવાઓ પારાની ખરાબ અસર કાઢી નાખવા ઉપરાંત એ રોગોમાં અતિ ઉપયોગી છે, જેથી એ બે દવાઓ આપવામાં આવે ત્યાં સુધીનો વખત બરબાદ થએલો ગણાશે નહિ, પરંતુ વિશેષ ફાયદો થશે.

કંઠમાળાથી, પૌષ્ટિક અન્ન ન મળવાથી અને પૌષ્ટિક અન્ન મળવા છતાં પણ શરીર સુકાઈ જતું હોય, લોહીનો વધારો ન થતો હોય અને રિકેટસ (સુકતાન) થયું હોય તે ઉપર આ ક્ષાર **ને-મુ.** અને **કા-ફો.** સાથે વારાફરતી આપવો.

મગજના સેરીઝમ (મોટું મગજ) અને સેરીબેલમ (નાનું મગજ) ભાગની વચ્ચેની સંયોજક જાળમાં આ ક્ષારનું પ્રમાણ ઘટે છે, ત્યારે વિચાર-શક્તિનો નાશ થાય છે. કારણ કે મગજનું પોષણ કરનાર ભૂખરો પદાર્થ જે કાલી ફોસ્ફેટસ અને ઍલ્યુમીનના સંયોજથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંયોજક જાળ-તંતુઓ નળા થવાથી મગજને પહોંચાડવાનું કાર્ય કરી શકતાં નથી તેથી વિચારશક્તિ સ્થિતિ પેદા થાય છે. આ ક્ષાર સંયોજક તંતુઓને મજબુત અને

નિશાંત કરી તે મારફતે મગજને પોષક પદાર્થ પહોંચાડી તે સ્થિતિનું નિવારણ કરે છે.

આ ક્ષાર અને કે-સ. ક્ષારની ક્રિયા લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. સિ. પણ થવાની ક્રિયા પ્રબળ બનાવે છે અને તેને બહાર કાઢી નાખે છે. કે-સ. પણ થવાની ક્રિયા અટકાવે છે. રૂઝ લાવવાની ક્રિયા સિ. કરતાં કે-સ. જલદી કરે છે. સિ. આપ્યાં છતાં પણ થવાની ક્રિયા ચાલુ રહે તો કે. સ. આપવાથી તે ક્રિયા બંધ થઈ જલદી રૂઝ આવે છે. ગુમડાં, ગાંઠો, વગેરે પકવવા માટે આ ક્ષાર ૩૪ નો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને પાકી પણ નીકળી જવા પછી રૂઝ લાવવા માટે ૩૦x અથવા તેથી ઉપરના પાવરનો વાપરવો જોઈએ.

ચેપી અને વિષજન્ય રોગો, પણ ઉત્પન્ન થતા રોગો, દષ્ટિની નબળાઈ, મોતીઓ, પક્ષાઘાત, પાહુ, ગ્રંથીઓ, સડતાં ચાંદાં, માથામાં થતો પુષ્કળ પરસેવો, પગનો બંધ થએલો અથવા થતો ગંધાતો પરસેવો, હાડકાંનો સડો, ક્ષયરોગીને રાતે થતો પરસેવો, અશક્તિ વગેરે, રોગો ઉપર મુખ્યત્વે આ ક્ષારનો ઉપયોગ વખાણવા યોગ્ય છે.

સંધિવા, ગાઉટ અને સાય્ઝેટિકા (પાદાંગુષ્ઠ વાત) રોગો સંયોજક ધાતુમાં યૂરેટ નામનો પદાર્થ જામવાથી થાય છે. આ ક્ષાર તેનો નાશ કરી એ દર્દો મટાડવા માટે ને-ફો. અને ને-સ. વગેરે ક્ષારોને કીમતી મદદ કરે છે.

મેટીરીઆ મેડીકા—૨.

જીવનરસાયન ક્ષારનાં લક્ષણો.

આ મેટીરીઆ મેડીકાના જ્ઞ ભાગમાં મુખ્યત્વે રોગથી અવયવોમાં થતાં લક્ષણો વિભાગવાર દર્શાવ્યા છે. અને લક્ષણોને અંતે તે ઉપર આપવાનો ક્ષાર (દવા) દર્શાવેલ છે એટલે તે તે લક્ષણો ઉપર તે તે ક્ષાર યા દવા આપવી. જીવનરસાયનશાસ્ત્રમાં રોગની મહત્વતા માનેલી નથી. પિંડોમાં નિરેન્દ્રિય ક્ષારોની તંગી પડવાથી તે શરીરમાં અમુક લક્ષણો કે ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. કેટલાંક લક્ષણો દુઃખનું ભાન કરાવે છે અને કેટલાંક દુઃખનું ભાન કરાવતાં નથી. એ લક્ષણોને આપણે રોગો કહીએ છીએ. નિરેન્દ્રિય ક્ષારો દવા તરીકે આપવાથી અશક્ત થએલાં સેલ્સને પોતાનો ખોરાક મળવાથી શક્તિ મળે છે અને તે તે ભાવનાઓ યા લક્ષણો યા દુઃખો યા રોગો જે કહેવામાં આવે તે દૂર થાય છે. જેમ આપણને ભૂખ લાગવાથી ચકરી આવે છે, ગમતું નથી, અશક્તિ આવે છે વગેરે લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે અને ખોરાક ખાવાથી તે લક્ષણો તત્કાળ દૂર થાય છે. તેમ સેલ્સને તેનો ખોરાક સેલ સોલ્ટ્સ યા નિરેન્દ્રિય ક્ષાર મળવાથી ઉત્પન્ન થએલાં લક્ષણો યા રોગો દૂર થાય છે. આ જીવનરસાયનક્ષારશાસ્ત્ર સેલ્સમાં પડેલી ખોટ સેલ્ સોલ્ટ્સથી ભરપાઈ કરે એ સુત્ર ઉપર રચાયેલું છે.

આયુર્વેદની વાયુ, પિત્ત, કફ, વાતકફ, પિત્ત કફ, ત્રિદોષ વગેરેની મહાસાગર જેવી મોટી, વૈદ્યોમાં પણ વિવાદમય અને સામાન્ય જનને ન સમજાય એવી અટપટી થીઅરી આ શાસ્ત્રની નથી. વૈદ્યોને પણ અગમ્ય એવા નાડીજ્ઞાનની પણ આ શાસ્ત્રમાં જરૂર નથી. ભાવના અથવા લક્ષણો જાણો. પછી તે આયુર્વેદ પ્રમાણે વાયુ, પિત્ત, કફ, દ્વંદ્વજ્ઞદોષો કે ત્રિદોષ હોય. ગમે તે દોષ હોય છતાં લક્ષણો ઉપરથી દવા પસંદ કરી તે આપશો એટલે ઉત્પન્ન થએલી ભાવના કે લક્ષણો દૂર થશેજ.

સાધારણ વૈદ્યકજ્ઞાન વગરનો મનુષ્ય પણ નિઃશંકપણે દવા પસંદ કરી આપી શકશે અને તેમાં તે ફળીભૂત થશે. વૈદ્યો આ લક્ષણો ઉપરાંત 'માધવનિદાન માં'

કહેલાં રોગનાં લક્ષણો ઉપરથી આ રોગોનો ઉપયોગ બહુજ સફળતાપૂર્વક કરી શકશે. આયુર્વેદમાં કહેલા (ઉપલા દોષોને પશુ આ દવાઓ સમાન અને શમન કરી શકશે. માધવનિદાનમાં કહેલાં) રોગોનાં લક્ષણો આ બીજા ભાગમાંથી મળી આવશે.

મસ્તકના લક્ષણો.

અશક્તિ અને થાકથી ઉઠતાં, સુતાં, ઉભા રહેતાં, ઉંચું અને આભુબાભુ જોતાં ચક્કર આવવાં.

બંધ ઓરડામાં અને ભૂખથી માથું વધારે દુઃખે .

કંઠાનો, થાક અને તે સાથે માથાના પાછલા ભાગમાં અને આંખ ઉપર આંધર લાગે.

અવાજ સહન થઈ શકે નહિ.

મિત્તરશક્તિનું યુગ્મ થવું.

માથામાં એવા ચરકા મારતા હોય કે આંખમાં આંસુ આવી જાય અને માથું સખત દુઃખે.

આંખની કીકી વિસ્તૃત રહેતી હોય.

મગજની રક્તહિન સ્થિતિથી માથું દુઃખતું હોય.

વિદ્યાર્થી, વહીવે, શિક્ષકો, ન્યાયશાસ્ત્રીઓ વગેરે મગજમારીનું કામ કરનારાઓની મગજની અવ્યવસ્થા અને ફરીઆદો.

ઉંધ ન આવવી.

બગાસાં, આળસ, નિર્માલ્યતા અને હિરિટરીઆ હોય.

મગજમાં પાણીનો વધારો હોય.

આનંદદાયક કાર્યોથી માથાનો દુઃખાવો કમી લાગે.

માથાના યાનતંતુઓનો આઘાત થવાથી આંખો ઉઘાડીજ રહેવી અને મુશ્કેલી સ્થિતિ દેખાવી.

સ્ત્રીઓને રજસ્વલા વખતે માથાનો દુઃખાવો થવો.

ખુલ્લી હવામાં અને હાલવા ચાલવાથી દરદ વધારે થતું હોય.

મરખા અને માંધલથી ચામ લાગતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા. કો. ને સૂચવે છે.

જીવાન છોકરાઓનું માનસિક શ્રમ લીધા પછી માથું દુખતું હોય.

ખાટા અને તીખા (ગરમ) પદાર્થો ખાવાથી માથું દુખતું હોય.

માથાને દુખાવો કરોડ સુધી પહોંચતો હોય.

માથું દુખવાની સાથે શ્વાંટા ઉભા થાય, હાઠની કમકમાટી લાગે કે મોઢામાં મોળ આવતી હોય.

શસ્ત્ર મોકવા જેવી સખત પિડા અગર સહુકા મારતા હોય.

દુખાવો રહી રહીને થતો હોય અને ગરમીથી મંદ પડતો હોય.

માથું એકસરખું હાલ્યા હરતું હોય. (કો-ફો સાથે).

બોચીમાં, લમણામાં અને ખલાની વચમાં દુખાવો થતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો-નું સૂચન કરેછે.

માથા ઉપર ઠંડક જણાઈ તે દુખતું હોય.

ઉંમરે આવેલી છોકરીનું માથું દુખતું હોય અને તે માનસિક શ્રમથી કે ઠંડી હવાથી વધારે દુખતું હોય.

પેટમાં અજીર્ણ કે વાયુ હોય અને તેથી માથું દુખતું હોય.

ખાટા પદાર્થો ખાવાથી અજીર્ણ થયું હોય અને તેથી માથું દુખતું હોય.

માથામાં જલ ભરાયું હોય (મસ્તકનું જલંદર).

અશક્તિને લીધે નાનાં છોકરાંનું માથું ગળા સાથે સ્થિર રહેતું ન હોય પણ ઝુલી જતું હોય (ને-મુ-સાથે).

માથા ઉપર દાઢ પડતી હોય, વાળ ખરી પડતા હોય (ને-મુ-અને સિ-સાથે).

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો-ને સૂચવેછે.

માથાના તાલકામાં, બોચીમાં કે કપાળમાં અતિશય દુખતું હોય તે દુખાવો સવારમાં વધારે હોય અને જીલ ઉપર પીળી (સોનેરી) ઝારી હોય.

અપચો, અમ્લપિત્તથી ખાટી ઉલટી અને પેટના દુખાવાયુક્ત લક્ષણો સાથે માથું દુખતું હોય કે ચકકર આવતાં હોય (ફે-ફો-સાથે).

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો-નું સૂચન કરેછે.

માથા ઉપર લોહીનો ધસારો હોય, લમણા ઉપરની નસો જોરથી ધબકતી હોય અને માથું દુખતું હોય.

આંખની ઉપરના ભાગમાં અને તાળવામાં દુખતું હોય. (ને-સ-સાથે) નંજલો હોય. (ને-ફો-સાથે.)

તાવની સાથે માથું દુખતું હોય (ને-સ-સાથે.)

મગજ ઉપર તાવ ચઢી જવાથી માથું દુખતું હોય. (કા-ફો-સાથે.)

માથાને જરા અડકવાથી, વાળ ખેંચવાથી કે અવાજથી માથું દુખતું હોય.

આંખો અંધ રાખવી પડે એવો દુખાવો હોય.

ઠંડા પાણીની છાલક આંખપર મારવાથી યા ઠંડા ઉપચાર કરવાથી માથાનો દુખાવો નરમ પડતો હોય.

મગજના પડના સોજાથી તાવ આવ્યો હોય.

તડકામાં ફરવાથી માથું દુખતું હોય. (ને-મુ-અને કે-ફો-સાથે.)

નાનાં બાળકોનું માથું દુખતું હોય તે ઉપર મુખ્ય દવા.

મુખનો ચહેરો અને આંખો લાલ હોઈ માથાનો દુખાવો હોય.

માથું હલાવતાં, નીચું જોતાં, દુખાવો વધારે થતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો-ની જરૂરીઆત બતાવે છે.

જીભ ઉપર સફેદ જડું પડ (છારી) હોય, ઉલટી થતી હોય, તેમાં સફેદ કફ પડતો હોય એ લક્ષણો સહિત માથું દુખતું હોય.

યકૃતના કાર્યની મંદતાને લીધે પિત્ત ઓછું થઈ ક્ષુધાનાશ અને કબજ-આત થઈ માથું દુખતું હોય.

મગજના સોજવાળા તાવનો ખીજો દરજ્જો થયો હોય.

માથા ઉપરથી ઘોળી ફેતરી ઉખડતી હોય કે ખોડો થયો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. નાં છે.

માથા ઉપરથી ખોડાની ફેતરી ઉખડવી. એમાં કા. સ. ખાવા આપવી અને ને. મુ. પાણીમાં નાખી તે પાણીવડે માથું ધોવું.

વાળ ખરવા, ટાલ પડવી, માથાપર ફેલ્લા થઇ તેમાંથી પીળી રસી નીકળવી કે પીળા બીંગડા વળવાં.

ઉઠતાં અગર ધારીને જોતાં ચક્કર આવતાં હોય.

સાંજની વખતે વધારે જોર કરે અને ઠંડી તથા ખુલ્લી હવાથી આરામ લાગે તેવો માથાનો દુખાવો.

ગરમ હવાથી, સંખ્યાકાળે અને સંધિવાના રોગથી માથું દુખતું હોય.

માથું બાજુપર અને આગળ નમાવવાથી વધારે દુખતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા. સ.** ને સૂચવે છે.

તાપમાં ફરવાથી યા ગરમ હવા માથાને લાગવાથી લુ ભાગી હોય **ફે. ફો.** અને **કા. ફો.** ની સાથે મુખ્ય દવા **ને. મુ. ૩ X થી ૬ X**.

આંખમાંથી પાણી ઝરતું હોય એવા લક્ષણો માથું દુખતું હોય.

પાણી જેવી ઉલટી અને શીણવાળી જીભ સાથે માથું દુખવાના કાંધપણુ લક્ષણો હોય.

માથામાં હથોડો માર્યા જેવી પીડા ખાસ કરી સવારમાં થતી હોય.

ઉંઘતાં છતાં પણુ હોશિયારી આવતી ન હોય અને સુસ્તી દેખાતી હોય.

અર્ધશીર્ષ (આધાશીશી) જોરથી દુખતું હોય કે તે સાથે બેભાનપણું અને સ્નાયુઓનું ખેંચાણુ હોય **ને-મુ-૩૦ X** અકસીર ઇલાજ છે.

મગજમાં લોહીનો જમાવ થયો હોય કે થતો હોય.

માથામાં ખોડો થવાથી સફેદ ફેાતરી ઉખડતી હોય, ખરજ આવતી હોય વાળ ખરી જતા હોય.

ધેન અને સુસ્તી રહેતાં હોય.

ગરદનના સ્નાયુઓના કમજોરપણાથી માથું સ્થિર ન રહેતાં આગળ નમી પડતું હોય. (**ફે-ફો-સાથે.**)

જીવાન છોકરીઓને આર્તવ વખતે માથામાં દુખાવો અને બળતરા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-મુ-ને** સૂચવે છે.

પિત્તના વધારાને લીધે જીભ ઉપર લીલાશ પડતી કે પીળી છારી રહેતી હોય, કડવો સ્વાદ હોય, કડવી ઉલટી, પિત્તના દાહ બળતા ઉના પીળા ઝાડા થતા હોય એ લક્ષણો સાથે ધેન, ચક્કર અને મસ્તક પીડા હોય.

બેઠેલીમાં એટલો બધો દુખાવો થતો હોય કે કાંઈ એન પડતું ન હોય.

પડવાથી કે મારથી માથાને સખત ઇજા થઈ હોય અને તેથી માનસિક અવ્યવસ્થા અને ઉપદ્રવો થયા હોય તેના ઉપર મુખ્ય ઔષધ.

તાળવામાં દાહ અને દુખાવો .

વાળ ઓળતાં ચામડી દુખતી હોય.

કરોડરજજીના પડનો વરમ અને તેની સાથે માથામાં લોહીનો જમાવ થયો હોય.

મગજના પડનો વરમ થયો હોય (કે-ફો અને કા-સુ-ની સાથે.)

આધાશીશી જમણી બાજુની હોય. ડાબી બાજુની આધાશીશી માટે કા-સુ-નો ઉપયોગ કરવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ-ને સૂચવે છે.

માથામાંથી પીળા રંગનું પર્ણ નીકળતું હોય અગર પીળા પોપડા બાહ્યતા હોય કે લોહીપરિમિશ્રિત સાવ થતો હોય.

ઘણી મોળ આવવા સાથે ચકકર આવતા હોય.

નાનાં છોકરાંનાં માથાનાં હાડકાં મૃદુ અને નાનાં થતાં જતાં હોય.

જોરથી માથું હલાવીએ તો એકદમ મોળ અને ચકકર આવતાં હોય.

શરદીથી માથું વધારે દુખે પણ ખુલ્લી ઠંડી હવાથી સારું લાગતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ-ને સૂચવે છે.

તરતના જન્મેલા બાળકના માથાપર લોહી લરેલી માંડો હોય.

દિવસના ત્રીજા પહોરમાં એટલે બપોરે મોળ અને ઘેન કે ચકકર આવવા જેવું લાગી માથું દુખે અને સાંજે આરામ થાય.

માથાના હાડકાને ઇજા થયા પછી ઉઝરડા પડ્યા હોય કે ચાંદાં થયાં હોય તે જલદી સારાં થતાં ન હોય અને તે હાડકાંની ધાર બંધાતી જતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો-ને સૂચવે છે.

ચક્કર આવવા અને આગળ અથવા ડાબી બાજુએ પડી જવાશે એવું લાગવું.

ચક્કર આવી માથું દુખવું.

તાળવા પર વટાણા જેવડી ગ્રંથીઓ થવી.

માથું ઠંડું હોવા છતાં પાટો બાંધી રાખવો પડે એવું દુખવું હોય.

માથાના ઉપદ્રવો (માથું દુખવું વગેરે) શેકવાથી અથવા ગરમી આપવાથી ઓછા થતા હોય.

મસ્તકમાં લોહી ચઢી જવાથી મૂર્છા આવવી અને મૂર્છા આવતાં પહેલાં માથાની ડાબી બાજુએ શસ્ત્ર ઘોંટ્યાં જેવી પીડા થવી અને હાથની નસો ખેંચાઈ હાથ દુખવા.

માથા ઉપર પરસેવો થવો.

તાળવું આળું થઈ ગયું હોય અને સ્પર્શથી પણ દુખવું હોય.

ભૂખથી, ક્રોધથી અને ઘણા અભ્યાસથી માથું દુખવું હોય (કા-ફો. સાથે).

ખોટીમાં દુખાવો થતો હોય (ને.-સ. સાથે).

માથાના દુખાવો ઘોંઘાટથી, પ્રકાશથી, મહેનતથી અને અભ્યાસથી વધતો હોય અને ગરમીથી કમી થતો હોય.

સ્ત્રીને ગુહ્યાવયવમાં ચળ આવે, તે સાથે માથાના ઉપલા ભાગથી નીચલા ભાગ તરફ દુખાવો ફરતો હોય.

જમણે પડખે વિશેષ દુખાવો હોય.

માથામાં ૫૩ ભરેલા ફેટલા કે ગુમડાં થયાં હોય, હીમણાં કે ગ્રંથીઓ થઈ હોય.

માથાના વાળ ખરી જતા હોય (કા. સ. અને ને. સુ. સાથે)

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ની જરૂર સૂચવે છે.

મનજાતંત્રનાં લક્ષણો.

મનજાતંત્ર (Nervous System) માં જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઈથી થતા બધા રોગોનો સમાસ થઈ જાય છે. આયુર્વેદમાં જેને વાયુરોગો કહેવામાં આવે છે તેમાંના ઘણાખરા મનજાતંત્રના નિર્બળ થવાથીજ થાય છે. મનજાતંત્રને

કાષ્ટ શરીરના બધા અવયવો ઉપર છે. તેના નિર્બળ થવાથી તે તે અવયવોની કાર્યશક્તિ મંદ પડે છે અને તેથી હાનીકારક પદાર્થો યૂરીઆ, એસિડો, બગડેલા લિંકરસો વગેરેનો તેમાં જમાવ થયા કરે છે અને અંતે મહારોગો ઉત્પન્ન થાય છે. લકવો (પેરેલેસીસ), સાએટીકા, પાદાંગુષ્ઠ વાત (ગાઉટ), સંધિવા (રૂમેટીઝમ) સન્નિપાત, મૂર્છા, વગેરે મગજના રોગો મગજનાત્ર બગડવાથી થાય છે.

શરીરના કોષપિણુ અવયવનો આઘાત થવો. (આઘાત એટલે અવયવોની કાર્યશક્તિનો નાશ યા મંદતા. જેમકે મુત્રાશયનો આઘાત થવાથી પિશાબ બંધ થઈ જાય, વાચાતંતુના આઘાતથી વાચા બંધ થઈ જાય, મોં પગ, હાથ વગેરેના સ્નાયુઓનો આઘાત થવાથી તે અવયવોનાં કામ ખાવાનું ચાલવાનું, પકડવાનું વગેરે બંધ થઈ જાય, અર્ધા અંગના અવયવોનો આઘાત થવાથી અર્ધાંગવાયુ (લકવો) થાય વગેરે).

જીવનશક્તિ કમી થવી; શ્વાસમાં ગંધ લાગવી; ઝાડો દુર્ગંધમય થવો; સ્વાદેન્દ્રિય બગડી જવી.

મગજ એકદમ ઉસ્કેરાઈ જવું; લાગણીઓ તિવ્ર થવી કે મંદ થવી; નાની બાબત મોટી લાગવી ; દરેકની અધિરામ થવી.

પોતાનો રોગ કે તેનાં લક્ષણો કહેતાં આંસુ આવી જવાં.

ગાળમાં ગોળો ચઢતો હોય એવું લાગવું.

હિસ્ટીરીઆ થઈ આવવું; વામ આવવી. **કા-મુ.** સાથે.

છાતીમાં ધબકારા થયા કરવા (**કા-મુ.** સાથે.)

શરીર થંડું પડવું (**કા-મુ.** સાથે.)

રાંજણ (સાએટીકા) જેમાં જાંઘના પાછલા ભાગથી ઢીંચણ સુધી દુખાવો થતો હોય અને તે લાંબી મુદતે પગના અંગુઠાસુધી પણ પહોંચતો હોય.

કોષપિણુ અવયવોનો આઘાત કે પક્ષાઘાત જેમાં શરીરના તે ભાગો ધીમે ધીમે સુકાઈ જતા હોય અને તેમાં સ્પર્શજ્ઞાન કમી થતું હોય અગર સ્પર્શની લાગણીનો નાશ થયો હોય.

શરીરના કોષપિણુ ભાગનો ધ્રુગરો કે કંપવા અને વાતચળ.

અતિશય વિષયભોગથી કરોડરજીભાગમાં આગ થઈ રોગીનું નિરાશ થઈ જવું; બરડો દુખવો.

ગૃધ્રસી વાયુ (જે વાયુ પીક, કમર, ઘુટીઓ, કુલા, પોડુ અને પગ એ તથાએ અનુક્રમે પ્રવેશ કરી પીડા ઉત્પન્ન કરે છે તે) કે બીજા કોઈપણ વાયુ થયા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો ની જરૂરીઆત સૂચવે છે.

મજ્જતંતુનું પોષણ કરનાર અને તેની ક્રિયા ચલાવનાર આ સુંદર દવા છે. નિર્માલ્યપણું અને બેસી પણ શકાય નહિ એવી અશક્તિ.

દારૂ પીવાથી થતા તમામ ઉપદ્રવો.

અંગુઠા સિવાયની બધી આંગળીઓ ખીડાઈ જવી.

પગ, હાથ, મસ્તક વગેરે કંપવા.

હેડકી આવવી (બહુજ અકસીર).

આંકડી આવવી; અવયવોનું ખેંચાવું; મુઠી વળી જવી; દાંત ખિડાઈ જવા; હિસ્ટીરીઆ થવો, ધનુર્વા થવો. (હિસ્ટીરીઆ અને ધનુર્વા ઉપર દાંતના પેદા ઉપર આ દવા ઘસવી અને આકર્ષણ નરમ પડ્યા પછી ખાવા પણ આપવી.)

મૃત્યુ સમયે ડચકાં આવવાં.

વિશેષ કરી મુઠિમૈથુન કરનાર દર્દીને થતું ફેફરું (અપરમાર-એપીલેપ્સી) કા-મુ સાથે.

વિજળીના ઝટકા જેવો શરીરના કોઈપણ ભાગમાં ઝટકો લાગવો, ચમક લાગવી.

લેખક અને તંતુવાદ વગાડનારાનો હસ્તકંપ.

(મજ્જતંત્રના બધા રોગોમાં કા-ફો. અને મે-ફો. બંનેનો ઉપયોગ સાથે અથવા વારાફરતી કરવો.)

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો ની જરૂરીઆત સૂચવે છે.

રાતે વખતોવખત દુઃખાવો થઈ આવતો હોય હાડકાં કળતાં હોય.

સંધિવા અને પક્ષાઘાત બંને સાથે હોય.

વાઈ-અપરમાર-ફેફરું આવતું હોય.

હવાના ફેરફારથી દુઃખાવા વધતા હોય.

દાંત આવતી વખતે બાળકને આંચકી આવતી હોય.

કોઈપણ અંગમાં બહાર મારી ગયા જેવી લાગણી થતી હોય કે ખાલી ચઢતી હોય. (ને-ફો. સાથે.)

વિજળીના ઝટકાની પેઠે દર્દ થતું હોય. (મે-ફો. સાથે)

હાથ, પગ ધુજતા હોય (મે-ફો. સાથે).

કોઈપણ અંગમાં બરફ જેવી ઠંડી લાગણી થતી હોય.

ઉપરના લક્ષણો ફે-ફો ને સૂચવે છે.

કૃમીને લીધે આંતરડામાં ક્ષોભ થઇ આંખો ત્રાંસી થઇ જતી હોય, મોંના સ્નાયુ ખેંચાતા હોય, કે ઉંઘમાં દાંત કચકચાવતા હોય.

ઉંઘમાં સ્ત્રીવિષયક સ્વપ્નાં આવવાં.

બાળકો ઉંઘમાં ખૂબ પાડી ઉઠે.

અતિ થાક અને અતિ સંભોગથી હૃદયમાં કંપ કે ધબક ધબક થતું હોય; ગરદન અક્કડ થઇ જતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો-ને સૂચવે છે.

મગજ ઉપર લોહીનો ધસારો હોય.

દાંત આવતી વખતે તાવ સાથે આંચકી આવતી હોય (ને-ફો-સાથે.)

મસ્તકમાં રક્તસંચય થવાથી નિદ્રાનો નાશ થયો હોય.

વાનો દુખાવો રાતે થતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

વાઈ (અપરમાર-ફેફસું) આવતી હોય તે સાથે જીલ સફેદ હોય અને આંખો બહાર પડતી દેખાતી હોય ત્યારે એ રોગની આ મુખ્ય દવા મે-ફો. અને ફે-ફો સાથે આપવી.

ખરજવું કે બીજા ચેપી રોગો સમાધિ જવાથી વાઈ આવતી હોય.

કરોડરજ્જુનો ક્ષય લાગુ પડ્યો હોય ત્યારે આ ક્ષાર ધણો ઉપયોગી છે.

સહેજ અવાજથી ઝંખકી જાગી જવાય.

આંખ ઉપર ઉંઘનો ભાર રહે અને સુસ્તી લાગે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

વ્યાધિઅસ્ત લાગમાં બહેરાશ જણાતી હોય.

કરોડરજજી દબાણ કે સ્પર્શ સહન કરી શકતી ન હોય તેમજ ઉશ્કેરાઇ જતી હોય.

સ્નાયુઓમાં ચુંથારો, આંકડી કે પક્ષાઘાતની અસર-પક્ષાઘાત સરૂ થશે એમ લાગતું હોય.

વાંસામાં પક્ષાઘાત થયો હોય.

ગાનતંતુમાં શૂળ આવતું હોય. (મે-ફો સાથે.)

હિસ્ટીરીઆનો વ્યાધી થયો હોય. (કા-ફો-સાથે.)

મગજમાં ઘણી લિનાશ-શરદી હોવાથી ઘણી ઉંઘ કે ધેન આવતું હોય.

કુદરતી ઉંઘ લેવા છતાં પણ ઉંઘ્યા કરવાનું મન થતું હોય.

ઉંઘ અને ધેનની બધી અવ્યવસ્થામાં કા-ફો સાથે આ દવાનું સેવન અતિ હિતકર છે.

કોઇપણ કામ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન ન થવી.

વાઇરોગમાં મોંમાં શીણ આવે. (કા-મુ-સાથે.)

ઉંઘમાં ધરમાં ચોર પેસી ગયાના સ્વપ્નાં આવે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ-ને સૂચવે છે.

દુખાવો કે ચરકા એક અવયવમાંથી બીજા અવયવમાં જતા હોય.

કંપવા થયો હોય. મે-ફો-સાથે.

દરેક બાબતનો આબેહુબ ચિંતાર દેખાય એવા સ્વપ્નાં આવતાં હોય; વારંવાર ઉંઘમાંથી જાગી જવાતું હોય અગર સ્વપ્નામાં બીક લાગતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ-ને સૂચવે છે.

આંખો અને ચહેરામાં પિત્તનાં લક્ષણો સાથે નિશ્સાહીપણું, આળસ, થાક અને કંટાળો હોય.

કબજાઆત સાથે પગનો લકવો થયો હોય.

આખું શરીર ધ્રુજતું હોય.

ઉંઘમાં હાથપગ ખેંચાતા હોય.

દમના રોગને લીધે ઉંઘમાંથી જાગી જવાતું હોય. (કા-ફો-સાથે.)

ભારે અને ચિંતાજનક સ્વપ્નાં આવતાં હોય.

સવારમાં સુસ્તી અને સાંજના ચાલાકી રહેતી હોય.
 છાતી ઉપર કોઇ દાખલું હોય કે ભૂતનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય. (ને-સુ
 અને કા-ફો-સાથે).
 ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ-ને સૂચવે છે.

દિવસે ઘણી ઉંઘ આવતી હોય પણ રાતે આવતી ન હોય.
 જીર્ણવરમાં સુસ્તી અને આળસ હોય.
 વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરમાં જુદે જુદે ઠેકાણે ચરકા આવતા હોય.
 શરીરની નબળાઇ દૂર કરવા દર્દીને ઉત્તેજક પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવાનું મન
 થતું હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. નું સૂચન કરે છે.

સવારમાં થાક અને નબળાઇ જણાય.
 પૈસા સંબંધી આફત આવી પડશે એવાં સ્વપ્નાં આવે.
 તદ્દન નવા દેખાવો અને નવાં સ્થાનો સ્વપ્નામાં દેખાય.
 ધનની કિંમત અતિશય આંકે તેથી તેનો ઉપયોગ કરી શકે નહિ.
 કોઇપણ બાબતમાં પોતે એક નિશ્ચયપર આવી શકે નહિ.
 ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફલો નું સૂચન કરે છે.

ચસકવા જે જલદી ન મટી શકે અને રાતે વૃદ્ધિ પામે અને ઠંડી કે ગરમી
 લગાડવાથી પણ તેમાં આરામ ન જણાય.

સહેજ ઉશ્કેરાવાથી હિરિટરીઆ કે ફેફસાં રાતે થઇ આવતું હોય.
 હિરિટરીઆ અને ફેફસાના હડીલા પ્રકારમાં મે-ફો., કા-ફો., કે-ફો.,
 અને કા-સુ-સાથે આ દવાનું સેવન હિતકર છે.

કામાતુરતા હોય પણ શરીર અશક્ત હોય.
 ઉંઘમાં અવયવો ખેંચાય અગર ખરાબ સ્વપ્નાં આવે.
 “ ટેબીઝ ડોરસાલીસ ” નામનો કરોડરજ્જુનો વ્યાધિ થયો હોય.
 (મે. ફો., કા. ફો. અને કા. સુ. સાથે.)
 ઉપરનાં લક્ષણો સિ. નું સૂચન કરે છે.

જીભના લક્ષણો.

સવારમાં જીભ ઘણી સૂકી થઈ જતી હોય.

જીભના કોઈ ભાગને અથવા મોઢાના ભાગને દુષ્ટ સડો લાગ્યો હોય કે દુષ્ટ ચાંદાં પડ્યાં હોય.

જીભમાંથી કે મોંમાંથી ગંધાતો પ્રવાહી નીકળતો હોય.

જીભ સફેદ, મેલી સફેદ, ભૂખરી કે તપખીરીઆ રંગની હોય.

જીભનો આધાત (લકવો) થયો હોય. (ને-મુ-સાથે.)

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો-ને** સૂચવે છે.

જીભનાં **મે-ફો-સૂચવનારાં** લક્ષણો જણાયાં નથી.

સવારમાં ઉડતાં જીભમાં કડવો સ્વાદ લાગતો હોય.

જીભ અકકડ અને જ્ઞાનશૂન્ય હોય.

જીભ ઉપર સફેદ છારી હોય (**કા-મુ-સાથે.**)

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો-ને** સૂચવે છે.

જીભના મૂળ આગળ સોનેરી પીળા રંગની છારી હોય.

જીભ મલાઈના જેવી ચીકણી હોય.

જીભના ટેરવા પર વાળ ચોંટયા હોય એવી લાગણી થતી હોય અને બોલવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય.

જીભ ઉપર ફેલ્લા થયા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો-ને** સૂચવે છે.

જીભ ગુલાબી રંગને બદલે લોહી જેવી લાલ થઈ હોય. (લાલ જીભ જીભનો કે અંદરના કોઈ પણ ભાગનો વરમ સૂચવે છે. ગુલાબી જીભ નિરોગી અવસ્થા બતાવે છે.) અને તે સાથે માથું દુખતું હોય અને જીભ પણ દુખતી હોય. (**કા-મુ-સાથે.**).

જરા પણ મરચું મીઠું ખાવાથી જીભમાં દાહ થતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો-તું** સૂચન કરે છે.

જીલ ઉપર ભૂરી ડાયાવાળું સફેદ પડ-જામ્યું હોય.
 જીલ સૂકી અને ચીકણી હોય.
 જીલ ઉપર જુદા જુદા આકારો પડ્યા હોય.
 જીલનો વરમ થયો હોય કે તે બીજી ભૂમિકાએ પહોંચ્યો હોય ત્યારે
 મુખ્ય દવા ફે-ફો-સાથે.
 ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ-ને સૂચવે છે.

જીલ શીણવાળી કે સ્વચ્છ પાણીથી બીંજાએલી કે ચીકણી હોય,
 જીલની કોર ઉપર પાણી જેવી પરપોટીઓ હોય.
 જીલના ટેરવા ઉપર ફેદલીઓ થઈ હોય.
 જીલ સુકાઈ ગઈ હોય.
 જીલ ડુંકી થઈ ગઈ હોય.
 મોંમાં ખાઈ પાણી કે સ્વચ્છ પાણી બહુ આવતું હોય.
 જીલ ઉપર વાળ હોય એમ લાગતું હોય.
 જીલથી સ્વાદ સમજતો ન હોય.
 બાળકો બોલતાં મોઢું શીખતા હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ-નું સૂચન કરે છે.

જીલ ઉપર મેલા પીળા રંગનું પડ હોય.
 જીલની કિનારીઓ સફેદ હોય.
 હોઠ, જીલ અને અવાળું સફેદ હોય.
 કાંઈપણ સ્વાદ જણાતો ન હોય (ને-મુ-નું લક્ષણ પણ ધ્યાનમાં રાખવું)
 ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ-ને સૂચવે છે.

જીલ ઉપર મેલો ભૂખરી માટી જેવો થર હોય.
 લીલાશ પડતા ભૂરા રંગનો થર જીલના મૂળમાં હોય.
 જીલ ઉપર ચીકણો કંક હોય.
 જીલ અને હોઠ ઉપર થએલા ફેદલામાં બળતરા હોય.
 મોંમાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય.
 તાળવા ઉપર સ્પર્શ કરવાથી દુઃખ થતું હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ-ને સૂચવે છે.

મેામાં સાથુ જેવો, તીખો અને ખારો સ્વાદ હોય.

જીભના વરખની ત્રીજી બ્રૂમિકા જેમાં જીભનો વરખ ધણુ દિવસ રહેવાથી
પર નીકળતું હોય (સિ-સાથે).

જીભ મોટી અને પોચી થઈ ગઈ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ-ને સૂચવે છે.

જીભ ઉપર ચીરા પડ્યા હોય.

જીભ કઠણુ થઈ ગઈ હોય (સિ-સાથે).

જીભનો વરખ લાંબા વખતથી મટતો ન હોય.

જીભતું કેન્સર થયું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફ્લો-ને સૂચવે છે.

જીભ કઠણુ થઈ ગઈ હોય (કે-ફ્લો-સાથે).

જીભ ઉપર વાળ હોય એવી લાગણી, ને-ફો-અને ને-મુ-સાથે).

જીભ ઉપર આંદાં પડ્યાં હોય તેમાંથી પર નીકળતું હોય (કે-સ-સાથે).

ઉપરનાં લક્ષણો સિ ને સૂચવે છે.

દાંતનાં લક્ષણો.

કોઈપણ પ્રકારના સોજા સિવાય દાંતમાં કળતર થતી હોય.

મગજમારીથી કે ઉંધ નહિ લેવાથી દાંતમાં પીડા થતી હોય,

દાંતના પેદામાંથી જરા જરામાં લોહી નીકળતું હોય.

ઉંધમાં દાંત કચડતા હોય. (ને. ફો. સાથે.)

દાંત સડી જવાથી તેમાં પીડા થતી હોય.

નવા બેસાડેલા દાંતથી અતિ પીડા થતી હોય.

દાંતશ્લેષ મટે તો માથું દુઃખે અને માથું દુખતું મટે તો દાંતશ્લેષ-પીડા થાય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફા-ફો. નું સૂચન કરે છે.

બચ્ચાંને દાંત આવતી વખતે આંકડી આવતી હોય (કે. ફો. સાથે.)

દાંતનો દુખાવો બહુ સખત હોય અને ગરમી આપવાથી-સેક કરવાથી
નરમ પડતો હોય. (ગરમી આપવી એટલે મોં બંધ કરી બહારથી ગરમ શેક
કરવો અથવા સહન થઈ શકે એવા ગરમ પાણીથી કોગળા કરવા.)

દાંતનો દુખાવો થોડી થોડી વારે થતો હોય અગર ફરતો હોય.

સતા પછી અને ઠંડુ પાણી પીવાથી દુખાવો વધતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. ની જરૂરીઆત જણાવે છે.

બાળકોને દાંત જલદી પુટતા ન હોય (કે. ફલો. સાથે.)

દાંત પુટતી વખતે બાળકોને તાવ-ઝાડા (લીલા) સસણી વગેરે અનેક ઉપદ્રવ થતા હોય, ને. ફો. સાથે.

દાંત જલદી સડી જતા હોય. (કા-ફો. અને સિ. સાથે.)

દાંતના દર્દો રાતે વધતાં હોય. સિ-સાથે.

દાંત પુટતી વખતે તાવ સાથે કે તે સિવાય આંકડી આવતી હોય મે-ફો-સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો-ને સૂચવે છે.

કૂમીને લીધે કે જઠરમાં અમ્લપિત્ત (ખટાશ) વધવાથી કે જઠરની ખીજ અવ્યવસ્થાથી ઉંઘમાં દાંત કચડતા હોય.

બાળકોને દાંત આવતી વખતે જઠરના કે કોષ્ઠપણુ વ્યાધિઓ થયા હોય.

ઉપરના લક્ષણો ને-ફો-ને સૂચવે છે.

દાંતનો દુખાવો હાલચાલથી કે ગરમીથી વધતો હોય પણ ઠંડા ઉપચારથી શાંત થતો હોય.

દાંતના વ્યાધિઓ સાથે તાવ હોય કે દાંત આવતી વખતે તાવ હોય.

દાંતને સ્પર્શ કરવાથી કે દાખવાથી દુખતા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો-ને સૂચવે છે.

ગાલ સૂઝી ગયા હોય કે અવાળુ સૂઝી ગયા હોય તે સાથે દાંત દુખતા હોય. અવાળુ પાકવા મડિ તે પહેલા ફે-ફો અને સિ-સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ-નું સૂચન કરે છે.

દાંત દુખતા હોય ત્યારે આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય અને ચહેરાના તંતુઓમાં ચરકા આવતા હોય.

બાળકોને દાંત આવતા હોય તો, કે-ફો. અને કે-ફ્લો. સાથે.
 અવાળુમાંથી લોહી નીકળતું હોય.
 દાંત આવતી વખતે મોંમાંથી લાળ ગળતી હોય.
 દાંત ઢીલા પડી ગયા હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ-ને સૂચવે છે.

ઠંડી હવાથી કે ઠંડા ઉપચારથી શાંત પડે એવો દાંતનો દુખાવો.
 કે-ફો. સાથે.

અવાળુ લાંબા વખતથી દુખતા હોય,
 ઉપરનાં લક્ષણો કા. સ. ને સૂચવે છે.

દાંતનો દુખાવો ઠંડા ઉપચારથી કે તમાકુ પીવાથી શાંત થતો હોય.
 અવાળુ ઉપરા ફેલાય થયા હોય કે બળતરા થતી હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો ને. સ. સૂચવે છે.

દાંતના મૂળમાં ચાંદાં હોય કે તેમાંથી પર નીકળતું હોય. તે સાથે, ગાલ
 અને અવાળુ સૂએલા હોય. સિ. સાથે.

દાંતણુ કરતી વખતે દાંતમાંથી લોહી નીકળતું હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો ઉપર કે. સ. આપવું.

દાંતના છેક ઉપલા પડને ધનેમલ કહે છે. તે ઉખડી ગયું હોય કે પાતળું
 અને ખરબચડું થયું હોય. તે ઉપર સ્પર્શ કે ઠંડું અને બહુ ગરમ પાણી પણ
 સહન થતું ન હોય.

દાંત હાલી ગયા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણોએ કે-ફ્લો નો ઉપયોગ કરવો.

દાંતનો દુખાવો ગરમીથી કે ઠંડીથી નરમ પડતો ન હોય.

દાંતનો દુખાવો પગનો પરસેવો બંધ થવાથી થયો હોય.

દાંતનો દુખાવો પગને સરદી લાગવાથી થયો હોય.
 દાંતના મૂળમાં છેક ઉંડે દર્દ થતું હોય,
 દાંત આવતી વખતે બાળક દુઃખી થતું હોય.
 દાંતનો દુખાવો રાતે વધતો હોય.
 અવાળુ ઉપર ગડ થયું હોય કે પડ નીકળતું હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણોએ સિ. આપવાનું સુચન કરે છે.

ગળાનાં લક્ષણો.

કંઠરોહિણી (ડિપ્થરીઆ) ના રોગમાં ગળામાં દુષ્ટ સડો લાગ્યો હોય ત્યારે ગળાની વાયુનળીના સોજાને લીધે શ્વાસની અટકાયત થઈ હૃદય બંધ ન પડે તે માટે એ રોગની મુખ્ય દવા **કા-મુ-સાથે**.

જીભના લકવાને લીધે દર્દી બહુ ધીમેથી બોલી શકતો હોય અને સ્પષ્ટ બોલાતું ન હોય.

ગળાના તમામ વ્યાધિઓમાં ગળાના સ્નાયુઓના મજબૂતતંતુઓની શક્તિ ભળવી રાખવાની જરૂર હોય છેજ તેમાં.

ગળામાંથી ખારો કફ નીકળતો હોય **ને-મુ-સાથે**.

ગળું વારંવાર સુકાઈ જતું હોય. **ને-મુ-સાથે**.

અવાજ ધોધરો થવો કે બેસી જવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ઉપર **કા-ફો-આપવું**.

કંઠ પદાર્થ ગળતી વખતે શ્વાસાવરોધ થાય.

શ્વાસનળી રહી રહીને સંકોચાય કે શ્વાસનળીના આકર્ષથી ગળું બંધ થઈ જાય અને શ્વાસ લઈ શકાય નહિ એટલે શ્વાસાવરોધ થાય.

કુકડીઆ ખાંસી કે તેના જેવી ઉપરા ઉપર આવતી ઉધરસ.

અવાજ એકદમ બેસી જવો.

ખોરાક ગળતાં ગરદનમાં દુખે કે છીંકો આવે.

ગલગંડનો વ્યાધિ થયો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો-નું** સૂચન કરે છે.

ચોરીઆ ધણી વખતથી મોટા થઇ ગયા હોય અને તે બરાબર સારા થતા ન હોય.

ગળું બહુ દુખતું હોય અને ખોરાક ગળે ઉતારતાં ધણી પીડા થતી હોય મે-ફો-સાથે.

આખો દિવસ અવાજ બેસી ગએલો રહેતો હોય.

ગલગંડ રોગ થયો હોય તે ઉપર આ મુખ્ય ઔષધ. ને-સુ. અને મે-ફો. સાથે.

કથા કરનારા, ગાનારા કે વક્તાઓના ગળાની ફરીઆદો ફે-ફો. સાથે.

ગળામાં બળતરા થવી.

પડજીલ ધણી વધી ગઇ હોય.

ઉપરના લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

ગળામાં કાંઇ કુચો ભરાયો હોય એમ લાગતું હોય અને તેથી પાણી ઉતરતું ન હોય.

ગળાના કોઈપણ રોગમાં જીલના મૂળમાં, તાળવા ઉપર, પડજીલ ઉપર કે ચોરીઆ ઉપર સોનેરી પીળા રંગની છારી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ને સૂચવે છે.

ગળાના વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં ગળામાં દાહ થવો, લાલાશ, ઉષ્ણતા હોય કા-સુ. સાથે.

ગળાના વરમની બીજી અવસ્થા વટાવી ત્રીજી અવસ્થા થઇ પર નીકળતું હોય તો કે-સ. સાથે.

કથા કરનારા, ગાનારા કે વક્તાઓનું ગળું દુખે અને અવાજ બેસી જાય કે-ફો. સાથે.

ડિપ્થેરિઆ રોગની પ્રથમ અવસ્થામાં તાવ ગળાનો સોજો વગેરે હોય.

ગળામાંથી લોહી નીકળતું હોય. કે જામી ગયું હોય.

ગળાના માર્ગમાં ગુમકું થયું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

ગળાના શ્લેષ્મપટમાં વરમ થવાથી પાણી જેવો આવ થતો હોય.

ગળાના કાકડા વધી ગયા હોય. (મુખ્ય દવા ફે-ફલો સાથે.)

ગળું સૂઝી ગયું હોય અને તે બહુ ઠોર રહેતું હોય અગર બહુ થુંક નીકળતું હોય.

ઘાંટસર્પ (ડિધેરીઆ) ના રોગમાં દર્દી સુસ્ત અને ધેનમાં રહે અને ફક્ત પાણીજ ગળે ઉતરી શકતું હોય.

ગલગંડના રોગમાં બહુ લાળ ઝરતી હોય તો તેની મુખ્ય દવા ફે-ફો-સાથે.

કંઠમાળ. કા-મુ-અને ને-ફો-સાથે.

તમાકુ પીનારાઓને થતો ગળાનો વરમ.

જડબાની નીચેની અને ગરદનની અંધીઓ સૂઝી ગઇ હોય અને વધી હોય.

શ્વાસ વાસ મારતો હોય અને ગળામાં ખારો સ્વાદ હોય. કા-ફો-સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ-ને સૂચવે છે.

કંઠરોહિણી-ઘાંટસર્પ (ડિધેરીઆ) અને ગળાના બીજા વરમજન્ય વ્યાધિઓમાં આ દવા ફે-ફો. સાથે આપવીજ જોઇએ. વરમની પ્રથમ અવસ્થાથીજ આ દવાઓ આપવામાં આવે તો એ જીવલેણ દર્દ ચમત્કારીક રીતે સારું થાયછે.

કંઠરોહિણી અને ચોરીઆ એટલા બધા વધી અને સૂઝી જાય કે શ્વાસ લેવાનું પણ મુશ્કેલ થઇ પડે, તે વખતે આ દવા અમૂલ્ય ઇલાજ છે.

મોંમાં, જીભ ઉપર કે ગળામાં જીખરા કે સફેદ રંગના ચાંદાં પડ્યાં હોય. કે ઉપરના રોગો થયા હોય ત્યારે આ દવા ૩ જ ના ડોઝના વારંવાર કરાવવાની જરૂર છે.

ઉપદંશ (સીપીલીઝ) થી ગળું આવી ગયું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. નું સૂચન કરેછે.

કા-સ. ના ગળાનાં લક્ષણો જણાએલાં નથી.

ઘાંટસર્પ રોગમાં લીલી ઉલટી થતી હોય, (મુખ્ય દવા કા. મુ. ની સાથે).

ગળામાં સોઝો હોય અને થુંક ગળતાં ગળામાં કુચો હોય એમ લાગતું હોય.

ગળામાંથી ચીકણો, જડો અને ભૂરા રંગનો કફ નીકળતો હોય.

ગળામાં ક્ષત હોય અને ખારો કફ નીકળતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. સૂચવે છે.

ગળાના બધા વરમજન્ય રોગોમાં ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પડે
થાય જાણાય કે-સ સાથે.

પરંતુ થવાનો સંભવ હોય તેવા ગળાના અને મોંના તમામ રોગો, વરમ,
આંદાં વગેરેમાં.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ને સૂચવે છે.

ગળાની આસપાસની ચામડી ઢીલી પડી ગઈ હોય.

ડિથેરીઆમાં તે રોગ વધી વાયુ નળીમાં પહોંચ્યો હોય.

પડજલ (Uvula) મોટી થઈ હોય તેથી વારંવાર ઉધરસ આવતી હોય.
કે-ફો. અને ને-ફો. સાથે.

ચોરીઆ (Tonsil) ની વૃદ્ધિ થઈ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફલો. ને સૂચવે છે.

ચોરીઆ, ડિથેરીઆ, કંઠમાળ વગેરે ગળાના બધા રોગોમાં ત્રીજી
અવસ્થામાં પડે થવાની ક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હોય. (આ દવા આપ્યા છતાં પડે
ચાલુજ રહેતું હોય અને રૂઝ ન આવતી હોય તો એની સાથે કે-સ. નો
ઉપયોગ કરવો.)

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. નું સૂચન કરે છે.

શ્વાસાવયવનાં લક્ષણો.

નાક, ગળું, સ્વરનળી, શ્વાસનળી અને ફેફસાં એ શ્વાસાવયવ કહેવાય છે.
આમાં સ્વરનળી, શ્વાસનળી અને ફેફસાંના રોગો કે લક્ષણો લખવામાં આવ્યાં છે.
ગળાનાં લક્ષણો (ધણાખરા) પાછળ લખાઈ ગયાં છે. અને નાકના રોગો કે
લક્ષણો આગળ લખવામાં આવ્યાં છે.

ગળાની મહેનત કરનારાઓનો અવાજ બેસી જવો અને તે સાથે ઉઠાંટીઉં,
દમ, ઉધરસ, શ્વાસ લેવાની મુશ્કેલી અને ફેફસાંની અશક્તિ હોય તો આ દવા
૩ x પાવરની વારંવાર આપવી.

શ્વાસનળીના દર્દને લીધે થતો દમ જેમાં જીલ ભુખરા રંગની હોય.

સુકા ધાસની ખરાબ હવા લાગવાથી દમ, અશક્તિ અને શ્વાસની મુંઝવણ લાગતી હોય.

ફેફસાંમાં રસ જામી ગયો હોય, તિક્ષણ સોજો થયો હોય અને કુકડીઆ ખાંસી જેવી ઉધરસ આવતી હોય. **કા-મુ.** સાથે.

દમથી કે મજબૂતતંતુની અશક્તિથી કે શ્રમ લેવાથી શ્વાસ ટુંકો ચાલતો હોય.

ઉંચે ચડવાથી કે જરાપણુ શ્રમ લેવાથી શ્વાસ ચઢતો હોય.

જાડો, પીળો, ખારો અને વાસ મારતો કફ નીકળતો હોય.

ઉઘમાં અથવા જાત્રાત અવસ્થામાં દર્દી મોટેથી નિશ્વાસ (સુસ્કારા) મૂકતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો.** સૂચવે છે.

જે દમના રોગીને ઓડકાર આવતા હોય; છાતીમાં [ખાસ કરી જમણી બાજુમાં] દુખાવો હોય; ઉધરસ હોય અને સૂઈ શકાતું ન હોય.

રહી રહીને ઉધરસ ઉપડતી હોય પણ કફ નીકળતો ન હોય, તિક્ષણ અવાજ થઈ ગયો હોય, છાતીમાં વેદના હોય અને શ્વાસ ટુંકો થઈ જતો હોય. **ફે-ફો.** સાથે.

ઉઠાંટીઆ (કુકડીઆ ખાંસી) માં **કા-મુ.** સાથે પરંતુ જો એનાથી ઠીક ન થાય તો **કા-સ.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ની જરૂરીઆત જણાવે છે.

ઉધરસ સવારમાં આવતી હોય અને તેમાં ઇંડાની સફેદી જેવો રસ (આલ્બ્યુમીન) જતો હોય.

ઉધરસ ધણા લાંબા વખતથી હોય અને ક્ષયરોગ ગુપ્તરૂપમાં હોય.

રાતે પરસેવો થતો હોય અને મંદજ્વર હોય.

કફ ચીકણો હોય તેને કાઢવા માટે ખોંખારીને જોર કરવું પડતું હોય.

બાળકોને ઉધરસ એવા જોરથી આવતી હોય કે તે ગુંગળાઈ જતું હોય.

મે-ફો. અને **ને-ફો.** સાથે.

ભગંદરના રોગીને છાતીની ફરિઆદો હોય.

કંઠમાળ અને સંધિવાતનો રોગ થયો હોય.

જુની કુકડીઆ ખાંસી-હડખાઈ ઉધરસ-ખોંખલી હોય. **મે-ફો., કા-સુ.**
અને **કા-સ.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો.** ને સૂચવે છે.

ક્ષયરોગીનો કફ ખાટો હોય અને તેથી જીલ, હોઠ, ગળું અને મોંની
ચામડી ચાળી થઈ જતી હોય.

છાતીમાં દુખાવો થતો હોય તે દબાવવાથી કે ઉઠો શ્વાસ લેવાથી વધારે
થતો હોય.

નાની ઉંમરમાં ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો હોય કે વારસામાં ઉતર્યો હોય.

છાતીની વચ્ચે રહેલા હાડકાના નીચલા જઠર નજીકના ભાગમાં દુખાવો
થતો હોય.

ઉપરના લક્ષણો **ને-ફો.** ને સૂચવે છે.

સ્વરનળીનો વરમ (લેરીન્જાઇટીસ), શ્વાસનળીનો વરમ (બ્રોન્કાઇટીસ),
ફેફસાંના ઉપલા પડનો વરમ (પ્લુરસી), ફેફસાંના વાયુકોષોનો વરમ
(ન્યુમોનીઆ), ની પ્રથમ અવસ્થા એટલે શરૂ થતાંજ **કા-સ.** સાથે.

શરીરના કોઇપણ ભાગમાંથી તે કપાવાથી કે કોઇ રોગના કારણથી
સ્વચ્છ, લાલ, ચળકતું લોહી નીકળતું હોય.

છાતીમાં શરદી લાગ્યા પછી ખાલી, લુખી અને સખત ઉધરસ આવે.

બાળકોના બધા રોગોની મુખ્ય દવા.

તાવ સાથે છાતીના પડખામાં શૂળ અને શ્વાસની મુંઝવણ હોય.

રોગની શરૂઆતમાં શ્વાસ ઉતાવળો અને ટુંકો હોય.

સઘળા પ્રકારની ઉધરસ અને સળેખમની શરૂઆત.

ઉધરસ ખાતાં પિશાબ છુટી જતો હોય.

છાતીમાં કફ રાતના વિશેષ ખડખડતો હોય.

કોઇપણ જગાએ અને કોઇપણ કારણથી લોહી જમી ગયું હોય કે સોજો
આવ્યો હોય.

આ દવા ઉના પાણી સાથે દેવી વધારે ફાયદાકારક છે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો-નું** સૂચન કરે છે.

શ્વાસાવયવના વરમની ખીજી અવસ્થામાં જ્યારે સફેદ, જાડો અને ચીકણો કફ નીકળતો હોય.

શ્વાસાવયવના વરમમાંથી ક્ષયરોગ થયો હોય.

મોટા અવાજ સાથે ઉધરસ આવી સફેદ કફ પડતો હોય અને આંખો ખહાર નીકળી પડતી હોય.

જઠરના ઉપદ્રવથી ચઢતો દમ જેમાં જીલ અને કફ સફેદ અને ચીકણું હોય તથા કફ મુશ્કેલીથી નીકળતો હોય.

છાતીમાં પરપોટા જેવા અવાજ થતા હોય.

ઉધરસ આવે ત્યારે બાળક પોતાનું ડોકું પકડી રાખતું હોય.

હડખાઈ ઉધરસમાં સુંઊંસુંઊં એવા અવાજ સથો મુશ્કેલીથી કફ છુટતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

ક્ષયરોગની જીર્ણ ઉધરસમાં શીણયુક્ત, પાણી જેવો અને ખારો કફ નીકળતો હોય.

શ્વાસનળીને શરદી લાગી હોય.

ઉધરસની સાથે માથું દુખતું હોય અને આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય દમના રોગમાં શીણવાળો, પાણી જેવો કફ ખડુ જોર કરવાથી નીકળતો હોય કા-ફો-સાથે.

ઉધરસ ખાતાં પિશાબ છુટી જતો હોય અને ગરદન દુખતી હોય.

ન્યુમોનિઆમાં પાણી જેવો કફ નીકળતો હોય છાતીમાં ધરધર બોલતું હોય અને ફેફસાંના પડમાં સીરમ નામનો રસ ભરાયો હોય.

ઉધરસથી ડુંટી આગળ, વૃષણુરજ્જુમાં અને છાતીમાં દુખાવો થતો હોય.

શિઆળામાં અને શરદઋતુમાં ઉધરસ થઈ હોય તેની સાથે શીણવાળો, પાણી જેવો કફ છુટતો હોય.

ફેફસાંના પડનો સોજો (પ્લુરસી) ની ખીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ-ને સૂચવે છે.

શ્વાસાવયવોનો વરમ થઈને પીળો, લીલાશ પડતો પીળો, અને ચીકણો કફ પડતો હોય.

શ્વાસાવયવોના વરમ, ક્ષય વગેરેમાં સાંજે ૮ થી ૧૨ વાગે સુધી શરીર વધારે તપતું હોય.

શ્વાસનળીના વ્યાધિથી દમ થયો હોય તેમાં પીળો કફ પડતો હોય.

ઉધરસમાં જ્યારે પીળો, ચીકણો અને દોરડા જેવો (લટકાવીએ તો દોરડા જેવો લાંબો થાય) કફ પડતો હોય અને નીકળતાં પાછો સરકી જતો હોય, સાંજે તથા ગરમ હવાથી ઉધરસ વધુ આવતી હોય અને ઠંડી હવાથી આરામ લાગતો હોય.

જુની હડખાઇ ઉધરસ (ખેંખલી) માં તેની મુખ્ય દવા મે-ફો-અને કા-મુ. સાથે.

અવાજ બેસી ગયો હોય કા-ફો. અને કે-ફો-સાથે.

ગળાનો હડીઓ (સ્વરનળી-ફેરીફ) નબળો પડી ગયો હોય અને બોલતાં શ્રમ પડતો હોય.

ન્યુમોનીઆની ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ હોય તેમાં છાતીમાં ખડખડ બોલતો પીળો કફ હોય કે-સ. સાથે.

કાંઈપણ ઉધરસમાં પીળો, લીલાશ પડતો પીળો, મેલો, પાણી જેવો અને તાંતણા જેવો-દોરડા જેવો કફ એ ખાસ આ ક્ષારતું સૂચક ચિન્હ છે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

ઉધરસમાં જડો, તાંતણાજેવો, પરમય, પીળો કફ પડતો હોય તે સાથે છાતીમાં દુખાવો થતો હોય તે દબાવવાથી નરમ પડતો હોય અને ઉધરસ ખાતાં દદી છાતી પકડી રાખતો હોય.

ક્ષયરોગમાં પરમય પીળો કફ પડતો હોય.

છાતીમાં ડાબે પડખે શળ આવતું હોય.

સવારમાં ઉધરસ બહુ જોર કરતી હોય.

ભેજવાળી હવાથી દમ ઉપડતો હોય અને સવારે પાતળા ઝાડ થતા હોય, દમ સાથે છાતીમાં કફ બોલતો હોય અને પીળા કે લીલા રંગનો પુષ્કળ કફ પડતો હોય.

બચ્ચાંઓની કે મોટા માણસની સસણી (પ્રોંકાપ્ટિફ)

ઉધરસના ચિન્હો ભેજ અને વરસાદથી વૃદ્ધિ પામે.

ઉપરનાં ચિન્હો મે-સ. ને સૂચવે છે.

ગ્રીણો તાવ આવતો હોય અને દમ ચઢતો હોય.

ફેફસાંમાં અગર તેના પડમાં અને શ્વાસનળીમાં પડ થયું હોય.

પડવાળો અને લોહીમિશ્રિત કફ પડતો હોય.

શ્વાસાવયવોના વરમની ત્રીજી અવસ્થા શરૂ થઈ હોય. **કા-સ.** સાથે

ક્ષયરોગની ત્રીજી અવસ્થામાં પડવાળો કફ પાણીવાળા વાસણમાં નાખવાથી ડુબી જઈ નીચે પસરી જતો હોય. **સિ.** સાથે.

બચ્ચાંને સાદી અથવા મોટી ઉધરસ થઈ હોય તે ઘણા દિવસથી મટતી ન હોય.

ઘણી લાંબી મુદતથી ઉધરસ મટતી નહિ હોય અર્થાત ઉધરસે અસાધ્ય-રૂપ પકડ્યું હોય.

(આ દવાથી ઉધરસ સારી થયા પછી **કા-મુ.** આપવાથી કાયમનો આરામ થશે.)

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-સ.** ને સૂચવે છે.

પડજીલ (**Uvla**) મોટી થવાથી ઉધરસ આવતી હોય.

ઉધરસમાં વટાણા જેવો બંધાએલો પીળો કફ પડતો હોય. **સિ.** સાથે.

શ્વાસનળી ઠોરી રહેતી હોય અને ગળામાં કાંઈ ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય તેથી ખાલી ઉધરસ આવતી હોય. **ફે-ફો.** સાથે.

દર્દી સૂએ કે તરતજ ગળામાં કાંઈ અથડાઈ ઉધરસ ઉપરાઉપર (વારંવાર) આવતી હોય.

શ્વાસ અંદર લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય અને મહેનત કરવી પડતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફ્લો.** ને સૂચવે છે.

ક્ષયની પહેલી, બીજી કે ત્રીજી કોઈપણ અવસ્થા હોય. (જે પ્રથમ અવસ્થામાં આ દવા આપવામાં આવે તો ક્ષયરોગ વધી શકતો નથી. ક્ષયરોગની આ મહાન દવા છે. ક્ષયરોગીનું એ જીવન છે.)

ક્ષયની ત્રીજી અવસ્થામાં ફેફસાંમાં પુષ્કળ પડ થતું હોય, ખડખડ બોલતો પડમય કફ જાડો અને લીલાશ પડતો પીળો પુષ્કળ પડતો હોય, તેની સાથે મોટો તાવ કે હાડજવર-ગ્રીણો તાવ હોય અને રાતના ક્ષયના દર્દીને પુષ્કળ પરસેવો થતો હોય. **કે-ફો., ને-સ.,** અને **કે-સ.** સાથે.

ક્ષયરોગીને છાતીના ઉંડાણમાં દુખાવો થતો હોય ને-મુ. અને કે-ફો. સાથે.

ન્યુમોનીઆ (સન્નિપાતજ્વર) ની ત્રીજી અવસ્થામાં કે-સ. અને કા. સ. સાથે.

કફમાં દાણા જેવા, દુર્ગંધ મારતા કણ નીકળતા હોય અને ગળ આવી ગયું હોય.

જીર્ણ ઉધરસ, ક્ષય અને ફેફસાંના ગડમાં પણ જલદી કરવાને પ્રથમ ૧૨ X પાવરની દવા વાપરી પણ થતાંજ ૩૦ X કે ૨૦૦ X પાવરની એ દવા વાપરવી.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ની જરૂર જણાવે છે.

જઠરનાં લક્ષણો.

જઠરમાં ચાંદાં થયાં હોય તેથી અને ચિંતા, મગજનો શ્રમ વગેરે કારણોથી મજ્જાતંતુની અશક્તિ થઇ પેટમાં દુખતું હોય કે ચૂંક આવતી હોય.

અસ્વાભાવિક ભૂખ, પુષ્કળ ભૂખ કે ભરમકરોગ, વ્યાધિઓથી મુક્ત થયા પછી જેવામાં આવેછે તેવી સખત ભૂખ અને ખાધા છતાં પણ ભૂખ રહે.

જઠરના વરમ સાથે અશક્તિ અને મગજની નબળાઇ.

પેટમાં ડાબે પડખે પવન ભરાય.

રક્તાશય ઉપર દબાણ કરે એવી ખાટી કે અજીર્ણ.

મગજની નબળાઇથી થએલો અજીર્ણ રોગ.

ખાટી કે કડવી ઉલટી; ખાટા કે કડવા ઓડકાર; અને મોળ આવતી હોય.

ધેરા લીલા રંગની કે આસમાની રંગની ઉલટી થતી હોય, વખતે ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય.

પેટના છાતી અને જઠર વચ્ચેના ખાડામાં કાયમ દુખાવો રહેતો હોય તરસ અતિશય લાગતી હોય. (ને-મુ. સાથે.)

ડાબા પડખે સૂવાથી હૃદય ઉપર દબાણ આવવાથી ઓડકાર આવતા હોય.

જઠરની પીડા ખાધા પછી શાંત થતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ની જરૂર બતાવે છે.

પેટના સખત દુખાવા સાથે ઉલટી થતી હોય.

પેટના સ્નાયુઓના સંકુચિત થવાથી થતી ઉલટી થોડી થોડી વારે આંકડી કે વાઢ, દુખાવા અને ચુંક આવતી હોય.

જઠરમાં ગોળો ચઢવા જેવો દુખાવો થતો હોય.

વાયુના ઓડકાર આવતા હોય તેની સાથે જરા દુખાવો હોય.

હેડકી આવતી હોય (તે ઉપર ખાસ દવા.)

ખાટા પદાર્થો ખાવા પીવાથી કે ઠંડુ પાણી પીવાથી પેટના દુખાવામાં વધારો થતો હોય.

દાહયુક્ત, સ્વાદરહિત કે ખાટા ગચરકા આવતા હોય.

ખોરાક જઠરમાં ટકી શકતો ન હોય.

પેટની ચૂક વાંકા વળવાથી, શેક કરવાથી, ખૂબ દબાણ કરવાથી અને ગરમ પાણી પીવાથી નરમ પડતી હોય.

પેટના દુખાવા વખતે દર્દી પગના ટુંટીઆ વાળી પેટ ઉપર રાખતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો**-ની જરૂર જણાવે છે.

ભૂખ ધણી લાગે પણ ખોરાક ખાધા પછી પેટમાં દુખે તે દુખાવો ઓડકાર આવવાથી કમી લાગે.

બાળકોને કોકડા બાઝેલી દૂધની ખાટી ઉલટી થઈ જાય **મે-ફો**. સાથે.

પેટમાં અતિ પવન થયો હોય **મે-ફો**. સાથે.

ખોરાક પચ્યા વિના જઠરમાં પડ્યો રહેતો હોય.

ઠંડા પદાર્થો ખાવા પીવાથી ઉલટી થાય પણ ગરમ ખાણા પીણા માફક આવે. **મે-ફો** સાથે.

અજીર્ણ સાથે માથાનો દુખાવો રહે.

ગળામાં બળતરા બળે અને ઓડકાર આવે. **મે-ફો**. સાથે.

પેટનો દુખાવો થોડું દાબવાથી વધે પણ ધણું દબાણ કરવાથી કમી થાય. **મે-ફો**. સાથે.

બાળકો જેટલું દૂધ ધાવે તેટલું ઓછી નાખે.

અનાજ ખાવા છતાં શરીરવૃદ્ધિ નહિ થાય.

ભરમકરોગમાં ખુબ ખાવા છતાં શરીર પુષ્ટ ન થતું હોય ત્યારે એ રોગની ખાસ દવા **કા-ફો**. સાથે.

ઉપરના લક્ષણો **ફે-ફો**. ને સૂચવે છે.

લેક્ટિક ઍસિડ વધવાથી જઠરમાં ખટાશ વધવી ખાટા દાહ બળતા ગચરકા આવવા.

જઠરમાં ચાંદાં પડવા **કા-ફો**. સાથે.

મંદાગ્નિ-અગ્નિમાંલ. **ફે-ફો**. સાથે.

ખોરાક ખાધા પછી આશરે બે કલાકે દુખાવો થતો હોય. **ફે-ફો**. સાથે.

જીવ ડહોળાઇને ખાટી ઉલટી થતી હોય.

મોંમાં ખાટું પાણી આવવું કે દાંત ખાટા થઈ જવા **ને-મુ**. સાથે.

ખાળકોને જામી ગએલા દુધની ખાટી ઉલટી થતી હોય **કે-ફો**. સાથે.

ચરખીવાળા ખોરાક, ઘી, તેલ અને તેના પદાર્થો અને દુધ પાચન થઈ શકતાં નહિ હોય **કા-મુ**. સાથે.

ગર્ભાણીને સવારમાં ચક્કર આવી ખાટી ઉલટી થતી હોય.

જઠરમાં ચાંદાં પડવાથી જરા ખાય તોપણ દુખતું હોય.

કાશી જેવા રંગની ઉલટી થતી હોય **કા-ફો**. અને **કે-ફો**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો**. ની જરૂર જણાવે છે.

જઠર અને છાતી વચ્ચેના ખાડાવાળા ભાગમાં દુખાવો, સોજો, સ્પર્શ સહન ન થવો અને દાહ બળવો.

માંસ અને દુધ તરફ અચ્ચી **ને-ફો**. સાથે.

નહિ પચેલા અનાજની ઉલટી થવી.

ચળકતા રાતા રંગના લોહીની ઉલટી થવી.

જે ખોરાક ખાધો હોય તેનો સ્વાદ કે ગંધ આવતાં હોય.

કોઈ વાર ઘણી ખાટી ઉલટી થાય **ને-ફો**. સાથે.

ખાટા પદાર્થો, રોટલી, માછલી, માંસ વગેરે ભારે ખોરાક માફક આવતા ન હોય **ને-ફો**. સાથે.

જઠરમાં વરમ થયો હોય. ખાસ ધલાજ.

(પાચનક્રિયા સુધારવા માટે **ને-ફો**. અને **કે-ફો**. સાથે આ દવાનો ઉપયોગ અત્યંત ફાયદાકારક છે.)

હંડા પાણીની તરસ લાગવી.

અનાજની ઉલટી થયા પછી ગરદન દુખતી હોય ને-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ની જરૂર દેખાડે છે.

જઠરના વિકારો સાથે જીભ ઉપર ભૂરી કે સફેદ છારી હોય.

યકૃત (લિવર) બરાબર કામ કરતું નહિ હોય તેથી પિત્તની ન્યુનતા કે અધિકતાને લીધે ખોરાક પાચન થતો ન હોય.

ઘી, તેલ વાળાં સિનગ્ધ અને ભારે પદાર્થો પાચન થતા ન હોય ને-ફો. અને ફે-ફો. સાથે.

વાયુના ઓડકાર આવતા હોય તેની સાથે મોળ ચઢે કે ઉલટી કરાવે એવો ચીકણો રસ મોંમાં આવતો હોય.

ઉલટીમાં સફેદ, ચીકણો, અપારદર્શક કંક નીકળતો હોય.

જઠરમાં વરમ થયો હોય અને તે વરમની ખીજ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોય ફે-ફો. સાથે.

કાળા, ચીકણા અને જામી ગએલા લોહીની ઉલટી થતી હોય.

અજીર્ણને લીધે ઉલટીમાં જડો કંક પડવો તેમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી છે લિવરની નબળાઈથી અજીર્ણ, કમળો અને કબજિયાત થયાં હોય.

ખૂબ ગરમ ખાનપાન લેવાયાં હોય તેથી ગળાથી જઠર સુધી વરમ થયો હોય ફે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. તું સૂચન કરેછે.

જઠરના બધા વ્યાધિઓ જેમાં મોંમાંથી થુંક વધારે નીકળતું હોય અગર પાણીની ઉલટી થતી હોય.

મોંમાં ખારો સ્વાદ લાગતો હોય અગર તો દર્દીને ખારા અથવા કડવા પદાર્થો ખાવાની બહુ ઇચ્છા થતી હોય,

અજીર્ણમાં મોંમાં પાણી આવ્યા કરતું હોય તેનો સ્વાદ ખારો કે ખોટો હોય.

અતિશય તરસ લાગતી હોય કા-ફો. સાથે.

પાણીના ગચરકા આવતા હોય તે સાથે બંધકાશ હોય.

ખાવાતી ઇચ્છા તદ્દન થતી ન હોય અગર ખુબ ખોટી ભૂખ લાગતી હોય **કા-ફો.** સાથે.

છાતીમાં દાહ બળતો હોય તે સાથે પેટમાં ભાર લાગતો હોય અને ખારા પદાર્થોની ઇચ્છા થતી હોય.

જઠરમાં ચાંદાં થયાં હોય અને પીપડી આગળ (જઠર અને છાતી વચ્ચેનો ભાગ) ચુંથારો થતો હોય,

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-મુ.** ને સૂચવે છે.

હોજરીના બધા રોગોમાં જીભ મેલી અને પીળી હોય.

પીળી અને મેલી જીભ સાથે પેટમાં ચૂંક આવે અને તે **મે-ફો.** થી મટતી ન હોય.

તરસ ખિલકુલ લાગતી ન હોય.

ઉના પદાર્થો ખાવા પીવાનો ત્રાસ લાગે.

અગ્નિમાંઘ રોગ ધણો જીનો હોય.

અપચનથી હંમેશાં સાંજે તાવ આવતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-સ.** ને સૂચવે છે.

પિત્તની ખાટી અગર કડવી ઉલટી થતી હોય. (જો ઉલટીમાં ખાટો અને કડવો અને સવાદ હોય તો **કા-મુ.** મુખ્ય દવા છે.)

પિત્તનો ક્રોધ થયો હોય, જીવ ગભરાતો હોય, અને ચક્રકર આવતા હોય.

ખારી, પીળી કે લીલા રંગની ઉલટી થતી હોય.

ઘેરા લીલા રંગના ઝાડા, પીળચટો ચહેરો, અને પીળી આંખ હોય તે સાથે જઠરના કોઈ રોગ હોય.

ખાટા ઓડકાર, પેટમાં ચૂંક અને પુષ્કળ પવનથી જઠર અને આંતરડાં ફૂલી ગયાં હોય **ને-ફો** અને **ફે-ફો.** સાથે.

લિવરની વૃદ્ધિ થઈ હોય.

રંગનું અને સીસાનું કામ કરનારાઓને સીસાના ઝેરથી પેટમાં ચૂંક આવતી હોય તો ૧ x કે ૨ x પાવરની દવા વારંવાર ખાવી.

સાંજે તરસ લાગતી હોય.

ગળ્યા પદાર્થો પાચન થતા ન હોય.

પેટમાં શૂળ મારતી હોય તે સાથે ઝાડો કાળો થતો હોય. **કા-ફો.** સાથે.

વાયુજન્ય શૂળમાં આંતરડાની ડાબી બાજુથી કુંટીની આબુઆબુ સુધીનો ભાગ (સેઝ્મોઇડ ફ્લેક્ચર) દુખતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-સ.** ને સૂચવે છે.

ચઢા, ફળ, દારૂ વગેરે ઉત્તેજક પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા પુષ્કળ થવી તેમજ લીલી અને ખાટી શાકભાજી ખાવાની વધુ ઇચ્છા થવી.

ઘણી તરસ અને ઘણી ભૂખ હોવી. **ને-મુ.** સાથે.

જઠરમાં દાહયુક્ત વેદના **ફે-ફો.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-સ.** ને સૂચવે છે.

જઠરની સ્થિતિસ્થાપતા કમી થવાથી જઠરની વૃદ્ધિ થઇ હોય કે જઠર ફ્લેચુર રહેતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફ્લો.** ને સૂચવે છે.

જીર્ણ અજીર્ણ જેમાં ખારા ધચરકા આવતા હોય.

બાળક ધાવતાંની સાથે દૂધ ઓઝી કાઢતું હોય તેમાં ખટારા ન હોય કે હોય. **ફે-ફો.** અને **કે. ફો.** સાથે.

જઠરના નિર્ગમનદ્વારનું સખત થવું.

દિવસના ચઢતા પહોરમાં ઉલટીઓ થવી.

માંસ વગેરે ભારે ખોરાક અને ઉષ્ણ પદાર્થો તરફ અરૂચી થવી.

અતિશય ભૂખ લાગવી.

ગળામાં આગ અને ખાટા ઓડકાર આવતા હોય **ને-ફો.** અને **ને-સ.** સાથે.

જઠર વિકારથી શરીર ઉપર કાંટા ભોકાતા હોય એવી લાગણી થવી.

ઉપરનાં લક્ષણો **સિ.** ને સૂચવે છે.

આંતરડા, મળાશય, યકૃત, પ્તીહા વગેરે ઉદરાવયવોનાં લક્ષણો.

મરડાના દર્દમાં ઝાડામાં ફક્ત લોહી પડતું હોય.

પેટ ફૂલેલું હોય, ઝાડા ગંધાતા હોય અને જીભ સૂકી હોય.

કાલેરામાં ચોખાના ધોણુ જેવા પુષ્કળ ઝાડા થતા હોય.

ટાઇફોઇડ તાવ (સન્નિપાત જ્વર) માં ઘણી વાસ મારતા ઝાડા થતા હોય. વખતે તેમાં સહેલ વાસવાળું લોહી પણ જતું હોય તે સાથે માનસિક તથા શારીરિક અશક્તિ પુષ્કળ હોય.

ઝાડાના વ્યાધિમાં રક્તાશયના મંદ પડવાથી મૂર્ચ્છા આવી હોય તે સાથે શીકકો કે આસમાની ચહેરો થયો હોય.

ઝાડા કાળા રંગના અને ભૂખરો હોય અને તેમાં પીળો શ્લેષ્મ હોય.

આંતરડા અને મળાશયની શક્તિ ક્ષીણ થવાથી બંધકોશ થયો હોય. અગર તેની ક્રિયાઓ નાશ પામી હોય.

અર્શમાં પીડા અને ચળ આવતી હોય.

ભયથી અને દિલગીરીથી દુખાવા વગરના પાણી જેવા ઝાડા થતા હોય.

કુંટીની નીચે દુખાવો થઇ ઝાડાની સખત હાજત થઇ આવે, પરંતુ ઘણું કરાંઝતાં છતાં ઝાડો થાય નહિ; ગુદાએ બળે અને તે આળી થઇ જાય.

ઝાડાની ઇચ્છા થવા છતાં ઝાડો થાય નહિ.

અવાજ સાથે ગંધાતો પવન છૂટે.

કુલેલું પેટ, દુર્ગંધવાળા ઝાડા અને તે સાથે જીભનું સુકાપણું.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફા. ને સૂચવે છે.

આંતરડામાં એવી ચુંક આવતી હોય કે દર્દી ખેવડો વળી જતો હોય, અને તે વાયુના ઓડકાર આવવા છતાં નરમ પડતી ન હોય; પણ મસળવાથી, વધારે દાખવાથી અને ગરમીથી નરમ પડતી હોય.

પેટના ઘણા મોટા ભાગમાં ચુંક (દુખાવો) આવતી હોય તે સાથે પાણી જેવા ઝાડા થઇ જતા હોય અને વાયુના ઓડકાર આવતા હોય.

નાનાં બાળકોને પેટમાં પવન ભરાયો હોય, ચુંક આવતી હોય, પેટ ભરેલું અને કુલેલું લાગે, પવન છુટ્યા કરતો હોય અને પહેરેલાં કપડાં ઢીલાં કરવાની જરૂર લાગતી હોય.

મરડાની ચુંક જે રહી રહીને એટલે થોડી થોડી વારે થતી હોય, કાપી નાખ્યા જેવું દર્દ થતું હોય જે ઘણું દાબવાથી કે ગરમીથી કમી થતું હોય **કા. મુ.** સાથે.

કોલેરામાં પાણી જેવા આડા, ઉલટી હોય અને પગે ગોટલા ધાલતા હોય તથા આંગળીઓમાં વંદે આવતા હોય.

અર્શમાં તિવ્ર-સખત વેદના થતી હોય.

બાળકોને બંધકોશ હોય અને આડે જતાં મળમાર્ગમાં દુખાવો કે આંકડી આવવાથી ચીસ પાડતું હોય.

મળ સૂકો, કઠણુ, કાળાશ પડતા પીળા રંગનો, આંગળી જેવો પાતળો અને દબાઈને આવતો ચપટો, તથા બહાર નીકળતાં કષ્ટ આપતો હોય.

શૂળ, ચુંક કે દુખાવો એવો સખત હોય કે દર્દી પોતાના પગ ટુંટીઉં વાળી પેટમાં ખોંસી દેતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ને સૂચવે છે.

આડો ગરમ, અવાજ કરતો અને ખરાબ વાસ મારતો હોય. **કા-ફો.** સાથે.

બાળકોને દાંત આવતી વખતે આડા થઈ આવતા હોય.

બાળકોને પચ્યા વિનાના, લીલા રંગના, ચીકણા આડા ચુંક સાથે થતાં હોય.

નહિ પચનારા પદાર્થો ખાવાની પુષ્કળ ઇચ્છા થવી.

ઉનાળામાં કેરી ખાવાથી અગર તે વિના પણ ગરમ ઋતુને લીધે આડા થઈ આવતા હોય.

બાળકોને ટુંટીની આસપાસ દુખતું હોય તેથી રડતું હોય **મે-ફો.** અને **ને. સ.** સાથે.

પેટમાં થતી સારણુગાંઠ (હર્નિઆ) પિત્તની પથરી, આંતરડાં તવાઈ જવાં અને ગુદાની શૂળ.

વારંવાર આડે જવાની ઇચ્છા થાય પણ આડો ઉતરે નહિ **કા-ફો.** **મે-ફો.** સાથે.

બાળકો અને વૃદ્ધ માણસોનો બંધકોશ.

અર્શ-હરસમાંથી ઇડાંની સફેદી જેવો રસ નીકળે અને ગુદામાં ઘણી ખરજ આવે તેની મુખ્ય દવા **ફે-ફો**. અને **કે-ફલો**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. ને સૂચવે છે.

ઝાડા થતા હોય તેની સાથે ઘણું કરાંજવું પડતું હોય અને ગુદામાં ખરજ આવતી હોય.

ખટાશ (એસીડીટી) ને લીધે બાળકને લીલા અને ખાટી વાસ ભારતાં ઝાડા થતા હોય **કે-ફો**. સાથે.

આંતરડામાં ક્ષત પડ્યાં હોય કે કૃમિ થયાં હોય. (કૃમિનાં લક્ષણો-નાક અને ગુદાની ચૂંટ, બેચેની, ઘેન, પેટમાં દુખાવો અને ખટાશની વૃદ્ધિ) **ફે-ફો**. સાથે.

ઝાડાની ઇચ્છા એકદમ થઈ આવે અને ઝાડો કબજ રાખી શકતો નહિ હોય તે સાથે જાંગમાં દુખાવો થતો હોય.

હંમેશની કબજઆત હોય પરંતુ અવાર નવાર ઝાડા થતા હોય.

યકૃત કમજબ અને વધેલું-મોટું થએલું હોય.

ઝાડો થોડો થોડો આવે પણ વારંવાર થતો હોય **કા-મુ**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો**. ને સૂચવે છે.

અજીર્ણ વિકાર **કે-ફો**. અને **ને-ફો**. સાથે અજીર્ણ વિકાર સાથે તાવ હોય.

આંતરડાના વિકારો સાથે ટાઇફોઇડ શીવર હોય તેના પ્રથમ રૂપમાં તેની મુખ્ય દવા **કા-ફો**. સાથે.

બાળકોલેરામાં પાણી જેવા અગર લોહીવાળા ઝાડા.

નીચેના મોટા આંતરડામાં દાહ સાથે બંધકોશ હોય તેની સાથે આમળ નીકળતી હોય કે હરસ દુખ દેતા હોય **કે-ફલો**. સાથે.

આંતરડામાં ઝીણા દોરા જેવા કૃમિ થયાં હોય **કા-મુ**. સાથે.

અજીર્ણના ઝાડા, ટાઇથી થતા ઝાડા કે અતિસાર મરડો થયો હોય **કા-મુ**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો**. ને સૂચવે છે.

સહેજ પીળા, માટી જેવા રંગના, સફેદ અને ચીકણા આડા થતા હોય.

ટાઇફોઇડ કે ટાઇફસ (મગજનો તાવ) તાવમાં સફેદ પડવાળી જીભ, સહેજ પીળા આડા તે સાથે પેટ પુલેડું અને સ્પર્શ સહન કરી શકે નહિ એવો સખત વરમ આંતરડામાં હોય. ફે-ફો. અને કા-ફો. સાથે. (આ ત્રણ દવા એ જીવલેણ તાવમાં અમૃત સમાન છે.)

મરડામાં ચીકણા, સફેદ, અને લોહી મિશ્રિત આડા થતા હોય, પેટમાં સખત દુખતું હોય અને બહુ કરાંજવું પડતું હોય. ફે-ફો. અને મે-ફો. સાથે. (આ ત્રણ દવા મરડાના રોગમાં અમૃત સમાન છે.)

ઉદરાવયવો (આંતરડાં, યકૃત, બરોળ, મળાશય મૂત્રાશય વગેરે) ના તમામ રોગો જે સોજા કે વરમથી થયા હોય તેના બીજા સ્વરૂપમાં, ફે-ફો. સાથે.

અર્શમાંથી નીકળતું લોહી કાળું, જાડું અને જામી જાય એવું પડતું હોય.

પેટના અવયવોની સ્થિતિસ્થાપકતા કમી થઇ જવાથી તે અવયવો પોતાનું કાર્ય બરાબર કરી શકતાં નહિ હોય. કા-ફો. અને કે-ફલો. સાથે.

યકૃતનાં કાર્યની મંદતા, વૃદ્ધિ અને દુખાવો.

આડામાં સફેદ દોરા જેવા કૃમિ પડતાં હોય ફે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

હરસની સાથે કબજાઆત રહેતી હોય.

યકૃત અને પ્લીહા (બરોળ) દુખતાં હોય.

કબજાઆત અને આડો વારાફરતી થતાં હોય ને-ફો. સાથે.

આડો દાહક અને પાતળો હોય. દર્દીને પવન સરતાં આડો નીકળી પડે પણ તેને ખબર ન પડે કે આડો છુટ્યો કે પવન.

આંતરડાંની અશક્તિથી બંધકોશ થયો હોય કા-ફો. અને કા-મુ. સાથે.

આંતરડાંના શ્લેષ્માવરણની શુષ્કતાને લીધે સૂકા મળ નીકળતા હોય.

ઉદરના તમામ સ્નાયુઓ અને આંતરાવયવો નળાં-કમળોર થઇ ગયાં હોય કા-ફો. અને કા-મુ. સાથે.

કુંડીમાં દુખાવો થતો હોય અને પાણી જેવા શીથળતા આડા થતા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ને સૂચવે છે.

મેલા રંગના પીળા અથવા પર્ણાળા ઝાડા થતા હોય.

પેટને હાથ લગાડવાથી ઠંડું લાગે અને ગંધક જેવી વાસ મારતો પવન છુટે.

જીભ ઉપર પીળી અને મેલી છારી હોય એવા પેટના તમામ અવયવોના સર્વ વ્યાધિઓ.

મળ અને શરીરમાંથી કફ વગેરે નિકળતા શ્રાવ પણ મેલા પીળા હોય એવા ઉદરાવયવોના તમામ વ્યાધિઓ.

ટાઇફોઇડ, ટાઇફસ કે બીજા કોઇપણ જંતુથી ઉત્પન્ન થએલા તાવોમાં સાંજે ગરમી વધતી હોય

પેટમાં આક્રોશ ચઢ્યો હોય અને ચુંક આવતી હોય. મે-ફો. અને કે-ફો. સાથે.

ગરમીમાંથી એકાએક ઠંડી લાગવાથી થતી પેટની ચુંક.

કોલેરામાં કે સિંદુરીઆ (લાલ) તાવમાં થએલો મુત્રપિંડ (કિડની) નો વરમ ફે-ફો. સાથે. (કોઇપણ વરમમાં ફે-ફો. ની સાથે આ દવા શરૂઆતથી આપવાથી તેની બીજી અવસ્થા ભાગ્યેજ થાય છે.)

ઝાડો કાળો, પાતળો અને દુર્ગંધ મારતો થતો હોય. કા-ફો. સાથે.

નાભી (કુંટી) ના મથળાના ભાગમાં દુખાવો હોય.

જીભની કબજાઆત—અંધક્રોશ અને જીભનો અજીર્ણ વિકાર હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

ઝાડો શ્વેત લીલા રંગનો અને પિત્તવાળો થવો.

સવારમાં પાતળા ઝાડા થવા, અને તે ચોમાસામાં, ભેજવાળી હવામાં કે ઠંડી હવામાં વધારે થવા.

મોટા આંતરડાંમાં દાહ થતો હોય અને પિત્તના ઝાડા થતા હોય.

યકૃત બગડી ગયું હોય, લોહીનો જમાવ થઈ વરમ (ઇન્ફેક્શન) એવો થયો હોય કે સ્પર્શ પણ અસહ્ય હોય અને સખત દુખાવો થતો હોય. ફે-ફો. સાથે.

વૃદ્ધ માણસોને ઝાડા થતા હોય.

પિત્તજ્વર (મેલેરીઆ) માં પેટનું ઢમઢોલ થવું.

અજીર્ણથી થતી ચુંક જે પેટનાં જમણા ભાગમાંથી શરૂ થઈ પેટના બધા ભાગોમાં ફેલાતી હોય.

વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને વારસામાં ઉતરેલું અતિસારનું દર્દ હોય તે ઉપર બહુ ઉપયોગી.

ટાઇફોઇડ જેવા આંતરડાના વરમથી થતા તાવમાં સોજો આછો કરવા ફે-ફો. સાથે.

હરસ થયા હોય ત્યારે પેટમાં વાયુનો કે મળનો ભરાવો થયો હોય.

બરતી અભ્યાસ અથવા માનસિક શ્રમ કરવાથી યકૃતનું બગડવું કા-ફો. સાથે.

(આંત્રપૂચ્છદાહ [એપેંડીસાઇટીસ] ની મુખ્ય દવા ફે-ફો. સાથે આ દવા વારાફરતી દેવી.)

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ને સૂચવે છે.

આંતરડામાંથી પણ અગર લોહીવાળું પણ અગર પણ જેવો શ્રાવ થતો હોય. પણ નીકળતા યકૃતના ગડ, યકૃતનું પાકવું.

મરડાના અગર અતિસારના દર્દમાં પણ અગર પરમિશ્રિત લોહીના દસ્ત થતા હોય.

આંતરડામાં ચાંદાં થયાં હોય. (ટાઇફોઇડ અને ટાઇફસ જેવા તાવમાં થાય છે.)

ક્ષયજ્વરમાં અંધક્રોશ હોય.

ખાંડ ખાવાથી અથવા દવા બદલાવાથી બાળકોને ઝાડ થયા હોય.

ગુદાની આસપાસ ભગંદર થયું હોય તેમાંથી પણ કે લોહીવાળું પણ નીકળતું હોય.

ઉદરાવયવો (પેટ) ના વરમની ત્રીજી અવસ્થા.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ને સૂચવે છે.

મોટા આંતરડામાં મળાશય પાસે ઘણો પવન ભરાઈ રહેતો હોય તે માટે બહુ ઉપયોગી ને-સ. સાથે.

હરસ થયા હોય તેમાંથી લોહી નીકળતું હોય અગર નહિ નીકળતું હોય ફે-ફો. સાથે.

પેટમાં વાયુ જણાતો હોય અને દસ્ત કબજ રહેતો હોય તેનું કારણ આંતરડાની અશક્તિ હોય.

હેડકી આવતી હોય જે મે-ફો. થી તરમ ન પડતી હોય તો.
ખોરાક પચ્યાવિના ઉલટીમાં નીકળી જતો હોય ફે-ફો. સાથે.
ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફલો. ને સુચવે છે.

ચક્રતનું ગડ કઠણ થઇ ગયું હોય.
બાળકોનું પેટ મોટું અને કઠણ થયું હોય. અને દુર્ગંધી ઝાડો થતો હોય
અને માથામાં પરસેવો થતો હોય.
અતિ દુખદાયક અર્શ જેમાંથી પીળું અને જાડું પર પડતું હોય.
ગુદાના કે મળાશયના સ્નાયુઓનો આઘાત થયો હોય તેથી સહેજ ઝાડો
નીકળ્યા પછી પાછો અંદર ખેંચાઈ જતો હોય.
શીતળા કઢાળ્યા પછી બાળકને માથામાં પરસેવો, પેટનું ચઢવું, ગરમ
થવું અને દુર્ગંધમય ઝાડા થવા વગેરે ખરાબ લક્ષણો હોય. કા-મુ. સાથે.
ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ને સૂચવે છે.

મૂત્રાવયવોનાં લક્ષણો.

મોટી ઉમરનાં છોકરાંઓને બેઅખિતયાર પિશાબ થઇ જવો. (મુખ્ય
દવા ફે-ફો. સાથે પણ કૃમિને લીધે હોય તો ને-ફો. સાથે.)

મૂત્રાશયનો આઘાત—પિશાબ બંધ થઇ જવો.

મૂત્રમાર્ગમાંથી લોહીનો શ્રાવ થવો ફે-ફો. સાથે

મૂત્રાશયનો વરમ (નેક્રાઇટિસ), નબળાઇ અને તે સાથે મનની નબળાઇ
ફે-ફો. સાથે.

મૂત્રાશયનો દીર્ઘ વરમ અને મનની નબળાઇ.

મધુપ્રમેહ (ડાયાબીટીસ) માં મજબૂતતંતુની અશક્તિ, અતિશય ભૂખ
અને નિદ્રાનો નાશ.

પરમીઆના રોગમાં મૂત્રમાર્ગમાંથી લોહી પડતું હોય અને પિશાબ
કેસરીઆ રંગ જેવો પીળો હોય.

મૂત્રાશય અને મૂત્રમાર્ગમાં આગ અને કાપી નાખવા જેવી વેદના.

વારંવાર પિશાબ થવો.

પુષ્કળ પિશાબ થવો.

માનસિક નબળાઇને લીધે પિશાબ રોકી શકાતો નહીં હોય.

મૂત્રમાર્ગના સ્નાયુઓની શિથિલતાને લીધે પિશાબ છુટી જતો હોય. તે અટકાવી શકાતો નહિ હોય.

નાનાં બાળકો પથારીમાં મુતરતા હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો.** ને સૂચવે છે.

સ્નાયુઓના સંકુચિત થવાથી પિશાબ બંધ થયો હોય. **કે-ફો.** સાથે.

મૂત્રાશયમાં આંકડી આવતી હોય તેથી પિશાબ કરતાં પીડા થતી હોય.
કે-ફો. અને **કા-ફો.** સાથે.

પિશાબમાં પથરીની કાંકરી જતી હોય તેથી પીડા થતી હોય. **ને-સ.**
અને ઉંચા પાવરના **કે-ફો.** સાથે.

મજબૂત તંતુના ક્ષોભથી બેઅખિતયાર પિશાબ થતો હોય.
ઉભા રહેતાં કે ચાલતાં પિશાબની સતત હાજત રહેતી હોય.
મૂત્રમાર્ગમાં પિશાબની નળી મૂક્યા પછીથી ચરકા આવતા હોય.
બાળકને પિશાબ પુષ્કળ થતો હોય.
પિશાબમાં પુષ્કળ ફેસફેટ્સ જતા હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ને સૂચવે છે.

પિશાબમાં આલ્બ્યુમીન, ફેસફેટ્સ કે રેતી એમાંથી કંઈપણ જતું હોય.

પિશાબ ઘણો થતો હોય, તે પર કાબુ રહેતો નહિ હોય અને અશક્તિ આવતી હોય. **કા-ફો.** સાથે.

મૂત્રાશયના મૂખ આગળ અને મૂત્રમાર્ગમાં કપાતું હોય એવી વેદના સાથે વારંવાર પિશાબની ઇચ્છા થતી હોય. **કે-ફો.** સાથે.

મધુખ્રમેહ (પિશાબમાં સાકર જવી.) અને તેની સાથે ફેફસાંનું કાષ્ઠ દર્દ હોય.

પથરી બંધાતી હોય તે ગાળી નાખવા આ દવા ઉંચા પાવરની **ને-સ.** સાથે.

નાનાં બાળક અને વૃદ્ધને ઇચ્છા સિવાય પિશાબ છુટી જતો હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો.** ને સૂચવે છે.

ચક્રત બમાડવાથી થતો મધુપ્રમેહ.

પિશાબ અટકી અટકીને અને કરાંડવાથી થતો હોય.

સંધિવા સાથે પિશાબ કાળાશ પડતા રાતા રંગનો થતો હોય.

ફે-ફો. સાથે.

મૂત્રાશયની નળગાઇથી વારંવાર પિશાબ થવો.

પિશાબ રોડી શકાય નહિ. ઇચ્છા થાય કે જવું જ નોંધવું.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો.** ને સૂચવે છે.

પિશાબની હાજત વારંવાર થતી હોય.

ઉધરસ ખાતાં પિશાબ ટપકી જતો હોય.

પિશાબમાં લોહી પડવું.

મૂત્રાશયના વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં દાહ અને જ્વર હોય **ને-મુ.** સાથે

પિશાબને રોડી રાખનાર સ્નાયુની અશક્તિથી પિશાબ પર કાબુ ન રહેતાં

છુટી જતો હોય **કા-ફો.** સાથે.

ગરમી સાથે પિશાબ બંધ થવો.

મૂત્રપિંડમાં વરમ સાથે દુખાવો **કે-ફો.** સાથે.

મૂત્રપિંડમાં દીર્ઘ વરમ **કે-ફો.** સાથે.

મૂત્રાશય અને મૂત્રપિંડના વરમની સાથે તાવ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો.** ને સૂચવે છે.

મૂત્રાશયના વરમનો ખીજો દરજ્જો હોય. તેમાં જડો, ચીકણો અને સફેદ શ્રાવ થતો હોય.

મૂત્રાશયનો દીર્ઘ વરમ ખાસ મુખ્ય દવા.

પિશાબ ઘેરા રંગનો થતો હોય.

પિશાબમાં યુરિક એસિડ હોય.

ચક્રતની મંદતા **ને-સ.** સાથે.

મૂત્રપિંડના વરમની દ્વિતિય ભૂમિકા **ફે-ફો.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-મુ.** ને સૂચવે છે.

મૂત્રાશયને શરદી લાગી હોય.

મૂત્ર પુષ્કળ ઉતરવું.

પિશાબ થયા પછી કપાતું હોય એવી વેદના અને બળતરા બળવી.

કોઈપણ રંગ વગરનો પાણી જેવો પુષ્કળ પિશાબ થતો હોય તે સાથે ઘણી તરસ લાગવી.

પિશાબમાં લોહી પડવું કે-ફો. સાથે.

ચાલતાં અને ઉધરસ ખાતાં પિશાબ છુટી જવો. કે-ફો. સાથે.

પિશાબ જ્યાં જ્યાં અડકે તે જગા આળી થઈ જવી.

ખીન્ન માણસોની હાજરી હોય તો પિશાબ થાય નહિ.

પિશાબ કરવા બેઠા પછી ઘણી વારે પિશાબ થાય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ને સૂચવે છે.

મૂત્રાશયના વરમમાં પીળો, મેલો અને લીલાશ પડતો પીળો પિશાબ થવો.

મૂત્રાશયના વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં ચીકણો અને પીળો શ્રાવ થવો.

પિશાબમાં આલ્કયુમીન જાય. કે-ફો. સાથે.

રાતે વારંવાર પિશાબ કરવો પડતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

મૂત્રમાં પિત્ત જતું હોય.

મધુપ્રમેહ થયો હોય. (ખાસ ઉપાય).

મૂત્રપિંડનો જીર્ણ વરમ હોય.

મૂત્રનળીમાંથી પીળાશ પડતા લીલા રંગનો શ્રાવ.

નજલા (ગાઉટ-દીર્ઘ સંધિવા) ના દર્દમાં પિશાબમાં ઇટના ભૂકા જેવો પદાર્થ જવો.

પિશાબમાં નાની પથરી જાય કે-ફો. સાથે.

મધુપ્રમેહના રોગને લીધે બહુમુત્રતા.

પિશાબ બળતરા કરાવે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ને સૂચવે છે.

મૂત્રાશયના દીર્ઘ અને ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થએલા વરમમાં લોહી જેવો અથવા લોહીપ્રશ્નિશ્રિત શ્રાવ કે-ફો. અને કા-મુ. સાથે.

જીનો મૂત્રપિંડ (ક્રીડની) દાહ.

જીર્ણવરમાં લાલ રંગનો પિશાબ થવો કે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ને સૂચવે છે.

પિશાબ ધણો આવતો હોય.

પિશાબની હાજત વારંવાર થવી. ફે કો-સાથે.

પિશાબ થોડો અને ધણો રંગદાર તથા વાસવાળો આવતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફ્લો-ને સૂચવે છે.

મૂત્રપિંડમાં પર થવું અને પિશાબમાં પર તથા પીળા શ્લેષ્મનું જવું.

પિશાબમાં રાત્રી રેતી જેવા કણ પડવા.

પિશાબમાં યૂરિક એસિડ જવું ને-સ-સાથે.

કૃમિ અને કારીઆના રોગમાં પિશાબ પર કાણુ ન રહેવો અને પથારીમાં પિશાબ થઈ જવો મે-ફો અને ને-ફો-સાથે.

પરમીઆના કે ઉપદંશ (ચાંદી) ના જુના રોગમાં જાડી, વાસ ભારતી અને પરમય રસી નીકળવી.

ઉપદંશ (સીરીલીઝ) માં ચાંદી પડેલો લાગ કઠણ થઈ જવો કે-ફ્લો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ને સૂચવે છે.

પુરૂષની જનનેદ્રિયનાં લક્ષણો

પ્રસરતી ચાંદી (સીરીલીઝ) અને પરમીઆમાં રક્તશ્રાવ થતો હોય.

વિષયની ભારે ઇચ્છા અને સવારમાં ઇદ્રિય ટાટ થવી.

ખાનગી અવયવની નબળાઈ.

સંયોગ પછી દૃષ્ટિ મંદ થવી અને અતિશય થાક લાગવો.

અતિ સ્ત્રીસંગથી ઉત્પન્ન થતી માનસિક નબળાઈ.

સ્વાભાવિક સંભોગેચ્છાનો અભાવ.

રાતે ઉઘમાં વિર્યરખ્સન થવું. તે વખતે શિખ દુખે પણ ટાટ હોય નહિ.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ને સૂચવે છે.

વિષયવૃત્તિ એકદમ તિવ્ર હોય યા મંદ હોય.

પુરૂષ અવયવમાં એકાએક ખેંચાણ થઈ આવતું હોય.

પરમીઆના રોગમાં મૂત્રમાર્ગનો સંકોચ અને તેથી પિશાબની ધાર પાતળી થવી. અને રહી રહીને વેદના થવી.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. નું સૂચન કરે છે.

પુરૂષોને થતી વધરાવળ અને સારણ ગાંઠ કે-ફ્લો. સાથે.

અંડનો દુખાવો ફે-ફો. સાથે.

વૃષણ (અંડ) ની થેલીમાં રસ ભરાવો.

જીર્ણ પ્રમેહ અને તેથી મૂત્રમાર્ગમાં વેદના અને ખરજ.

અતિ સંભોગેચ્છા (નિમ્ફોમેનિઆ).

મૂત્રેદ્રિય ટાટ પણ વેદનાયુક્ત હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

સ્વપ્ના સિવાય વિર્ય પાતળું પડી જવાથી વિર્યશ્રાવ થતો હોય.
૩૦Xપાવર ઉત્તમ છે.

વિષયની ઇચ્છા વિશેષ હોય અગર બિલકુલ ન હોય. તે સાથે અમ્લપિત્ત
(ખટાશ) નાં લક્ષણો હોય.

વૃષણ અને વૃષણુરજ્જી ઉપર ખેંચાતા હોય મે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ને સૂચવે છે.

વૃષણવૃદ્ધિ લોહીના જમાવથી થઇ હોય તેને દાબવાથી દુખાવો થતો હોય
અને તાવ પણ હોય.

વિર્યશ્રાવ થતો હોય.

પરમીઆ કે ઉપદંશની શરૂઆતમાં વરમ અને તાવનાં લક્ષણો હોય. એ
રોગની મુખ્ય દવા કા-મુ. સાથે.

વૃષણુરજ્જી (વૃષણ જે નસો સાથે લટકે છે તે.) જાડી થઇ ગઇ હોય અને
દુખતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

પરમીઆ અને ઉપદંશની આ મુખ્ય દવા છે.

પરમીઓ અને ઉપદંશની શરૂઆતમાં વરમ થઇ તેમાં રસ જામ્યો હોય.

જીની ચાંદીમાં સફેદ રંગનો શ્રાવ થતો હોય.

નરમ ટાંકી અને નરમ બદના રોગમાં શરીરના કોઇપણ ભાગમાં 'ખરજવું'
ઉઘ, મંદ કે જીર્ણરૂપમાં રહ્યા કરતું હોય. (ખાવા માટે ૬ X અને બાલોપચાર
માટે ૩ X).

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

ઉપદંશના જુના રોગમાં પાણી જેવા પાતળા પડનો શ્રાવ થતો હોય.
પરમીઆના જુના રોગમાં પાણી જેવી પાતળી અને દાઢક રસી
નીકળતી હોય.

વૃષણમાં અને વૃષણની થેલીમાં પાણી કે રસ ભરાયો હોય,
ગુલ્મભાગ ઉપરથી વાળ ખરી જતા હોય.
વિર્યશ્રાવ થયા પછી ટાઢ લાગે, અશક્તિ જણાય અને વિષયેચ્છા પ્રબળ રહે.
પ્રોસ્ટેટ પિંડમાંથી રસ નીકળી પડતો હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. તું સૂચન કરે છે.

પરમીઆમાં લીલી અથવા પીળાશ પડતી, ચીકણી રસી નીકળતી હોય.
પરમીઆનો રોગ અંદર સમાઈ ગયા પછી વૃષણનો વરમ થયો હોય.
ઉપદંશ અને પરમીઆ થયા હોય તેના લક્ષણો સાંજે વૃદ્ધિ પામતા હોય,
ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. તું સૂચન કરે છે.

અંડકોશમાં પાણીનું ભરાવું, કે.ફો. સાથે.
ઉપદંશને લીધે ચાંદાં થતાં હોય.
પીશાબમાં પડ અને કદ જેવી રસીનું પડવું.
જનનેદ્રિયમાં ચૂંટ આવવી અને સોજો થવો.
જુના પરમીઆ અને ઉપદંશમાં લીલાશ પડતી નીકળવી.
જનનેદ્રિય પર ઉપદંશને લીધે મસા થયા હોય.
પરમીઆ દબાઈ ગયો હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ને સૂચવે છે.

પ્રોસ્ટેટપિંડ (જે જનનેદ્રિયના મૂળ પાસે હોય છે) તું ગુમફું (અણિલા
નામનો ગ્રંથી રોગ) થયું હોય.

વિર્યશ્રાવ પોતાની મેળે ઘણી વાર થતો હોય.
બદ, ઉપદંશ કે પ્રમેહનો ત્રીજો દરજ્જો-અવસ્થા જેમાં પડવાળી અગર
રક્તમિશ્રિત પડવાળી રસી નીકળતી હોય. સિ. સાથે.
ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. તું સૂચન કરે છે.

વધરાવળ થઈ હોય.
વૃષણ કઠણ અને ગાંઠાવાળા થયા હોય.

નજીવી અસરથી વિર્યપાત થઇ જતો હોય.
 ગુહોદ્રિય પાસેની ભૂરી નસો પુલી ગઇ હોય.
 ઉપદંશનાં ચાંદાં થયાં હોય તેની ધારો કઠણુ હોય.
 ગુહોદ્રિયમાંથી ધાતુ કે ખર ટીપે ટીપે જતાં હોય.
 વૃષણુ નાનાં થઇ ગયાં હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફલો. ને સૂચવે છે.

પ્રોસ્ટેટ પિંડનો વરમ ત્રીજી અવસ્થા એ પહોંચી તેમાંથી પડ નીકળતું હોય.
 વૃષણુ (અંડકોશ) ઉપર ઘણી ખજવાળ આવતી હોય અને તેની સાથે
 પરસેવો થતો હોય.

વિષયના વિચારો નિરંતર આવ્યા કરે. અને રાતે વારંવાર વિર્યશ્રાવ થાય.
 અંડકોશમાં પાણી ભરાયું હોય કે એઅખિતયાર વિર્યશ્રાવ થતો હોય.
 (ઉત્તમ મલાજ).

સંભોગ પછી થાક લાગે.

નપુંસકત્વ.

જુના ઉપદંશ અને પરમીઆમાં પીળી, પડમય, ગંધાતી રસી નીકળતી
 હોય અને ધીદ્રય અતિ ટાટ થઇ દુખમાં વધારો કરતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ને સૂચવે છે.

સ્ત્રીની જનનેદ્રિયનાં લક્ષણો.

અનિયમિત રજોદર્શન (અટકાવ.)

શીકા ચહેરાવાળી, પોચા સ્વભાવની અને ચીડીઆણુ સ્ત્રીઓને કોઇ વખત
 જલદી અને પુષ્કળ અટકાવ આવે અને કોઈ વખત મોડો તથા થોડો અટકાવ આવે.
 તાંબા જેવો લાલ અથવા કાળાશ પડતો, પાતળો, અને દુર્ગંધ મારતો
 અટકાવ આવે.

અટકાવ આવતી વખતે પેટશળ થાય. મે-ફો. સાથે.

નષ્ટાર્તવ અને પિડિતાર્તવ.

નિરુસાહી, થાકેલી અને અશક્ત સ્ત્રીઓને રજોદર્શન-આર્તવ વખતે
 ગળામાં વાયુનો ગોળો ચઢે એવો ઉન્માદ વાયુ (હિરિટરીઆ) જણાય.

ઢાંધી કે ચીડીઆણુ સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત થવાની ખીક હોય કે-ફલો. સાથે.

ગર્ભાશયમાં ડાબી બાજુએ શસ્ત્ર ભોક્યા જેવી વેદના અને કમરનો ભારે દુખાવો.

પ્રદરમાં નારંગી રંગનો, પીળાશ પડતો અને જ્યાં લાગે ત્યાં બળતરા કે ફેફસા ઉત્પન્ન કરે એવો શ્રાવ (લૌકિકમાં ધાતુ જેવી) થવો. ને-મુ. સાથે.

આર્તવ પછી વિષયની અતિ તિવ્ર ઇચ્છા થવી.

અટકાવમાં પાતળું અને જમી નહિ જાય તેવું પુષ્કળ લોહી જતું હોય.

ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન-નબળા બાંધાની સ્ત્રીઓને કસુવાવડ થઈ જવાને સંભવ હોય. કે-ફ્લો. સાથે.

દુગ્ધજવર અને સુતિકાજવર હોય.

સુતિકા સન્નિપાત થયો હોય.

પ્રસુતાની વેણુ ધીમી અને ખોટી હોય કે નબળા બાંધાથી કે મગજની નબળાઈથી પ્રસવ થવામાં વિલંબ થતો હોય તો આ દવા ૩ X કે ૪ X પાવરની અતિ ઉત્તમ કદી અફળ નહિ જનાર ઇલાજ છે.

સ્તનનો વરમ થઇ તે પાકી તેમાંથી ગંધાતા લુખરા અને મેલા રંગનું પૃષ્ઠ નીકળતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. નું સૂચન કરેછે.

સ્ત્રીઓને પિડિતાર્તવ (ઘણું દુખ દેતો અટકાવ) થતો હોય. કા-ફો સાથે ફરી દુખાવો ન થવા માટે ફે-ફો. સાથે.

રોગેદર્શન વખતે વેણુના જેવી પીડા થતી હોય અને શેક કરવાથી ઠીક લાગતું હોય.

સ્ત્રીઅંડમાં ચરકા મારતા હોય.

પિડિતાર્તવમાં અંદરના પડના કટકા નીકળતા હોય અગર રેસા જેવો પદાર્થ નીકળતો હોય.

ગુહાવયવ સ્પર્શ કરતાં દુઃસહ અને તંગ હોય ફે-ફો. સાથે.

આર્તવ આવવા પહેલા દુખાવો થતો હોય તે જમણી બાજુ વિશેષ હોય.

સ્ત્રીના અંડાશયમાં દુખાવો હોય.

રોગેદર્શન વહેલું થતું હોય તેમાં ભોહી કાળાશ પડતું અને તારયુક્ત હોય.

કુંટીની નીચેનો સર્વ ભાગ દુખતો હોય.

પ્રસવ વખતે અટકી અટકીને દુખાવો થતો હોય કે આંચકી આવતી હોય.

પ્રસુતા થયા પછી અંદરની ઓર બહાર પડતી ન હોય તો આ ઔષધથી એકદમ બહાર પડે છે.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. નું સૂચન કરે છે.

સ્ત્રીને કંઠમાળા અગર સંધિવાની અસર હોય તેથી શરીરની અને ગર્ભાશયની નબળાઇ.

ગર્ભાશયનું નીચે ઉતરવું.

ગર્ભાશયનું બહાર આવવું. (યોનીકંદ રોગ).

અટકાવ વખતે અથવા તે સિવાય ગર્ભાશય અને કમરમાં દુખાવો હોય કે-ફ્લો. સાથે.

સફેદ દૂધ જેવી ચીકણી ધાત જતી હોય, એટલે શ્વેત પ્રદર (લ્યુકોરીઆ) નો રોગ થયો હોય. કા-મુ. સાથે.

નષ્ટાર્તવ કે ન્યૂનાર્તવ હોય કા-ફો. સાથે.

પાંડુરોગી અને અશક્ત જુવાન છોકરીઓને બે બે અઠવાડીએ અટકાવ આવતો હોય તે લાલચોળ હોય અને કમરનો દુખાવો ધણો હોય.

અટકાવ આવવાના સમયે ચહેરો લાલ અને હાથપગનું ઠંડાપણું કે-ફો. સાથે.

સગર્ભાવસ્થામાં ગર્ભાણી અશક્ત હોય.

સગર્ભાવસ્થામાં આખું શરીર દુખતું હોય.

માતાનું દૂધ પાતળું, કાળાશ પડતું અને ખારું હોય. ને-મુ. સાથે.

જે માતાનું દૂધ પીવાથી બાળકને ખાટી દહીં બાજેલી ઉલટી થતી હોય તે માતાને ને-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. ને સૂચવે છે.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાંથી કે યોનીમાર્ગમાંથી થતા શ્રાવો (લૅક્ટિકમાં ધાત જવી) ખાટા, પીળા, પાણી જેવા, અને મલાઇ જેવા હોય.

સ્ત્રીનું વંધ્યત્વ (વાંઝીઆપણું) જે સ્ત્રીને ખાટી ધાત જતી હોય તેના સમાગમમાં પુરૂષના વિર્યના જંતુઓ (સ્પરમેટોઝુન્) નો નાશ થાય છે તેથી સ્ત્રીને પ્રજા થતી નથી. અર્થાત ગર્ભાશયમાં એંસીડીટી (ખટાશ) ની વૃદ્ધિ થતું વંધ્યત્વ.

પ્રદરમાં પાણી જેવી, ચીકણી, પીળી અને ખાટી ધાત જતી હોય તે આજીબાજીની ચામડીને તેના દાહક ગુણને લીધે આળી કરી નાખતી હોય અગર ખજવાળ કે ચુંટ ઉત્પન્ન કરતી હોય ને-સુ. સાથે.

પ્રદર દરમ્યાન ખાટી પાણી જેવી ઉલટી થતી હોય પણ અનાજ નીકળતું ન હોય ને-સુ. સાથે.

સંધિવાના વ્યાધિથી શરીર નબળું પડવાને લીધે ગર્ભાશય નીચે ઉતરી આવ્યું હોય કે-ફો. સાથે.

ગર્ભાધાન દરમ્યાન-સગર્ભાવસ્થામાં સવારમાં ખાટી ઉલટીઓ થતી હોય. ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. નું સૂચન કરે છે.

દર ત્રણ અઠવાડીએ અટકાવ આવતો હોય.

લોહીવા થયો હોય.

આર્તવમાં લાલચોળ લોહી ધણું જતું હોય.

આર્તવને પહેલે દિવસે પેટમાં ભાર લાગતો હોય.

આર્તવ વખતે ઘણી પીડા થવી, ચહેરો પુલી જવો, નાડ ઉતાવળી ચાલવી અને ઉલટી થઈ ખોરાક નીકળી જવો ને-ફો. સાથે. (આર્તવ આવી ગયા પછી બીજો આર્તવ આવે ત્યાં સુધી એ બે દવાઓ આપવી.)

ગુદ્ધાવયવોનો વરમ થયો હોય.

ગુદ્ધાવયવોની અંદરનો ભાગ શુષ્ક, ગરમ, સ્પર્શપણુ સહન ન કરી શકે તેવી પીડાવાળો હોય.

સગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીને સવારમાં મોળ (જવનું ડોહોળાવું) આવે.

સગર્ભાવસ્થામાં નહિ પચેલા અનાજની ઉલટી થવી અને તેમાં ખટાશ પણ હોવી. ને-ફો. સાથે.

પ્રસવ થયા પછી ઇન્ન પામેલા ગુદ્ધાવયવોના ભાગોની દુરસ્તી કરવા અને સ્ત્રીકાન્ધવરને અટકાવવા તેમજ અતિ રક્તશ્રાવ બંધ કરવા માટે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ને સૂચવે છે.

શ્વેત પ્રદરમાં દુધ જેવી ઘોળી અને જાડી ધાત જવી, કે-ફો. સાથે.

કમળ (ગર્ભાશય ત્રીવા) ના મૂખમાંથી અને ચાંદામાંથી દુધ જેવો સફેદ અને જાડો શ્રાવ થવો. (ખાવામાં અને પિયઝારીમાં ઉપયોગ કરવો.)

આર્તવ લાંબી મુદતે આવતો હોય અગર બંધ થયો હોય.
 આર્તવ કાળા અને લોચાકત લોહીનો આવે.
 ગર્ભસ્થાનમાં વરમ, તેના ખીજા કે છુર્ણરૂપમાં,
 આર્તવ થોડા દિવસે આવતો હોય. કે-ફો. સાથે.
 આર્તવ વધારે દિવસ સુધી ચાલુ રહેતો હોય કા-ફો. સાથે.
 વરમ થવાથી ગર્ભાશય વૃદ્ધિ પામ્યું હોય કે-ફલો. સાથે.
 સગર્ભાવસ્થામાં ખાવાનો અલાવ અને સફેદ કદ્દમિશ્રિત ઉલટીઓ થતી હોય.
 સુતિકાન્વર આવ્યો હોય ત્યારે તેની મુખ્ય દવા કે-ફો. અને કા-ફો. સાથે.
 (સુતિકાન્વર બહુ ઝેરી સુવાવડીનું જલદીથી મૃત્યુ લાવનાર લયંકર તાવ છે તેના ઉપર એ ત્રણ દવા અમૃતરૂપ છે.)
 સ્તનમાં ગાંઠ થયા હોય તે પાક્યા પહેલાં સોજો ઓછો કરવા.
 સુતિકાન્વરમાં લવારો, ભ્રમ, બડબડાટ, વગેરે લક્ષણો હોય. કા-ફો. સાથે ખાસ ઉપાય.
 ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

પરમીઆ અને ઉપદંશમાં પાતળો, સ્વચ્છ પાણી જેવો, ચીકણો શ્રાવ થતો હોય.

આર્તવ પાણી જેવો પ્રવાહી હોય.

સુકલકડી સ્ત્રીને આર્તવ મોટો આવે તે વખતે દર્દીનું માથું દુખે, તે ગમગીન રહે અને રડવા જેવી થઇ જાય.

અશક્ત અને પાંડુરોગી જુવાન છોકરીઓને અટકાવ મોટો આવે. કે-ફો. અને કે-ફો. સાથે.

આર્તવ અને જલપ્રદર સાથે સાથે હોય અને તે દાહક હોય. જ્યાં અડકે ત્યાં ખજવાળ અને દાહ કરે.

ગુહાવયવો તદ્દન ઠોરા (શુષ્ક) રહે તેથી સંભોગ વખતે પીડા થાય.

ગર્ભાશયના બધા રોજોમાં ચત્તા સૂવાથી કે વાંસે તકીઆનું દયાણુ કરવાથી આરામ લાગે.

સગર્ભાવસ્થામાં પાણી જેવી, શીણવાળી અને ચીકણી ઉલટીઓ થતી હોય તે ખાટી ન હોય.

સગર્ભાવસ્થામાં કે પ્રસવ પછી ક્ષત્રિય ઉપરના વાળ ખરી પડતા હોય.
(સગર્ભાવસ્થાના બધા રોગોમાં આ મુખ્ય દવા છે.)
ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ને સૂચવે છે.

પ્રદર રોગમાં લીલી કે પીળી, ચીકણી રસી જતી હોય.
આર્તવ બહુ થોડો અને મોડો આવે તે સાથે પેડુમાં ભાર લાગે.
આર્તવ ઘણો આવતો હોય અને કમરમાં ભાર લાગતો હોય.
ગુહ્યાવયવોના વરમ કે સોજાની ત્રીજી અવસ્થા.
પરમીઆ અને ઉપદંશનાં લક્ષણો પુરૂષનાં આ દવાનાં લક્ષણો જેવાં હોય
ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

સવારમાં ઝાડા થાય અને પુષ્કળ આર્તવ આવે.
લોહીવામાં બળત્રા ઉત્પન્ન કરે એવું પાતળું લોહી જતું હોય.
પ્રદરમાં પાતળી દાહક રસી જતી હોય.
ગુહ્યાવયવ પર બળત્રા અને ફેલાવા હોય.
આર્તવ આવતા પહેલાં નરકારી ઝુટે.
આર્તવ વખતે પેટનો દુખાવો અને અંધકોશ.
સગર્ભાવસ્થામાં કડતી ઉલટીઓ થવી અને મોંમાં કડવો સ્વાદ રહેવો.
સગર્ભાવસ્થામાં પગ સૂઝે અને તે સફેદ આરસપહાણ જેવા દેખાય.
(શ્વેતસક્રિય-ફ્લેગમેશિઆ આલ્બા ડોલેન્સ.)
ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ને સૂચવે છે.

બદ, ઉપદંશ કે પ્રમેહનો ત્રીજો દરજ્જો. જેમાંથી પર્વાણી અથવા લોહી
મિશ્રિત પર્વાણી રસી નીકળતી હોય.

અંડાશયમાં અથવા તેની આસપાસ પડેલો જમાવ થયો હોય. સિ.
ફે-ફો., અને કા-મુ. સાથે.

સગર્ભાવસ્થામાં અથવા પ્રસુતાવસ્થામાં સ્તન પાકીને તેમાંથી પડે કે
રક્તમિશ્રિત પડ નીકળતું હોય. સિ. સાથે.

આર્તવ પછી યોનીમાર્ગમાં બળવાળ આવે.

આર્તવ મોડો આવે અને પુષ્કળ દિવસ ચાલુ રહે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ને સૂચવે છે.

ગર્ભાશયની શિથિલતા થઇ હોય એટલે ગર્ભાશયને યોગ્ય સ્થાને રાખનાર સ્નાયુઓનું ઢીલાપણું થયું હોય તેથી ગર્ભાશયભ્રંશ (ગર્ભાશયનું નીચે ઉતરવું) યોનીકંદ (ગર્ભાશયનું યોનીની બહાર નીકળવું.) અને ગર્ભાશય વક્રિલવન (ગર્ભાશયનું આગળ પાછળ નમન થવું) થયું હોય.

ગર્ભાશયમાં ગ્રંથીઓ થઇ હોય.

ગર્ભસ્રાવ, ગર્ભપાત કે બીજા કોઇપણ કારણથી અતિશય લોહી નીકળવું હોય.

સ્તનમાં કઠણ ગાંઠા થયા હોય.

ગર્ભાશયમાંથી કાંઇ વસ્તુ નીચે પડી જાય છે એવી અગર ભાર લટકાવ્યો હોય તેવી લાગણી.

ચાલતાં ગર્ભાશયમાં ભાર લાગે.

સગર્ભા સ્ત્રીને આ દવા કા-ફો. અને કે-ફો. સાથે આપવાથી ગર્ભસ્રાવ કે ગર્ભપાત થતો અટકે છે અને પ્રસવ સુખરૂપ થાય છે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફલો. ને સૂચવે છે.

રજોદર્શન વખતે શરીરનું ઠંડાપણું, ઝાડાની કબજાઆત અને પગમાંથી દુર્ગંધ મારતો પરસેવો થવો.

ગુપ્ત ભાગની બળતરા અને તેમાં બળવાળ આવવી. ને-મુ. સાથે.

વિષયોન્માદ (નિન્દ્રેર્મૈનિઆ)

યોનીમાં ગ્રંથીઓ થવી.

યોનીઓષ્ઠ પર ગુમકું થઇ તેમાં છિદ્રો પડવા.

ઠંડા પાણીમાં ઉભા રહેવાથી ગર્ભસ્થાનમાંથી રક્તસ્રાવ થવો.

પ્રદર રોગમાં જાડી, પીળી, પડ્મય ગંધાતી રસી નીકળવી,

વંધ્યત્વ (ને-ફો. ખાસ દવા સાથે.)

અટકાવ થોડો આવે અને જલદી આવે.

સ્તનમાં કઠણ ગાંઠો થઇ તેમાં પડ્મ થવાની ધારતી હોય. કા-મુ. સાથે. અગર પડ્મ થયું હોય કે-સ. સાથે.

સ્તનમાં નાડીવણ થયું હોય.

ગુદાદ્વારમાં ભગંદર થઇ તેમાંથી ગંધાતું પાણી કે પડ્મ જતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ-ને. સૂચવે છે.

રૂધિરાભિસરણુ યંત્રનાં લક્ષણો.

(રૂધિર લોહી), રક્તાશય (હૃદય), અને રક્તવાહિનીઓનાં લક્ષણોનો આમાં સમાસ કરેલો છે માટે એ અવયવોનાં રોગોનાં લક્ષણો પ્રમાણે યોગ્ય દવાની પસંદગી કરવી.)

રક્તાશયની અશક્તિ (ખાસ ઉપાય).

રક્તાશયની ગતિ મંદ પડી ગઈ હોય.

ભયથી, થાકથી કે નબળાઈથી મૂર્ચ્છા આવી હોય.

રક્તાશય વિસામો લઈ લઈને ચાલતું હોય તેથી નાડી મંદ હોય કે હાથને જણાતી પણ નહિ હોય.

રક્તાશયને દિલગીરી કે ચિંતાની અસર થઈ હોય. તેથી તે બંધ પડી જશે એમ લાગતું હોય.

શરીરમાં લોહી ઘણું કમતી થઈ જવાથી પાંકુરોગ થયો હોય કે ઉંધનો નાશ થયો હોય.

છાતીમાં ધબકારો થઈ આવતો હોય. પછી તે માનસિક શ્રમ, ભય, દુઃખ કે કોઈપણ રોગ કે કારણને લીધે હોય.

રક્તાશયની નબળાઈથી પાંકુરોગ વગેરેમાં ચટતા સોજા.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો.** નું સૂચન કરે છે.

હૃદયશ્લેષ્મ (Angina Pectorus.) હોય. ઉના પાણી સાથે આ દવા વારંવાર દેવી.

રક્તાશય એકદમ ધબકી ઉઠતું હોય **કા-ફો.** સાથે.

રક્તાશયની ક્રિયા જોરથી ચાલતી હોય.

ડાબી બાજુએ સુવાથી રક્તાશયનો ધબકારો નરમ પડતો હોય.

રક્તાશયમાં શ્લેષ્મ કે ચરકા કે દુખાવો અસહ્ય હોય. વારંવાર ઉના પાણી સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ને સૂચવે છે.

રક્તાશયની આસપાસ ધ્રુજરો લાગતો હોય. અને તે આધા પછી વધારે થતો હોય.

રક્તાશયની નીચેના ભાગ તરફ દુખાવો થવો.

રક્તાશયમાં ઘુનરો થયો હોય તે આખા શરીરમાં જળુતો હોય.
પાચનક્રિયાની નબળાઇથી રક્તાશય અનિયમિત ચાલતું હોય.
ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ને સૂચવે છે.

(હૃદયના બધા રોગોમાં ઘણું કરીને આ ક્ષાર અને કા-ફો. આપવાની જરૂર હોય છે.)

લોહી ફરવાની ગતિ મંદ હોવાથી હાથ પગ ઠંડા રહેતા હોય.

શ્વાસ અંદર લેવાથી રક્તાશય પાસે તિવ્ર વેદના થતી હોય.

લોહીમાં શ્વેત રક્તકણોનો વધારો થવાથી થતો પાંકુરોગ (લ્યુકેમિયા)

જન્મેલા બાળકના હૃદયમાં એક છિદ્ર હોય છે તે સ્વાભાવિક રીતે બંધ થઇ જાય છે પણ તે બંધ થયું નહિ હોય તો એક પ્રકારનો અવાજ સંભળાય છે તે બંધ કરવા માટે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. ને સૂચવે છે.

લોહીમાં લાલ રક્તકણો કમી થયાં હોય. પાંકુરોગ.

રક્તાશય, રક્તાશયના અંતરાવરણ તથા બાહ્યવરણ અને રક્તવાહિની-ઓનો વરમ થવો.

રક્તવાહિનીઓનું પુલી જવું (એન્યુરીઝમ) મુખ્ય ઔષધ કા-મુ. સાથે કે-ફો. સાથે.

રક્તાશયની વૃદ્ધિ અને ધબકારો.

તાવમાં ભરેલી, જોરદાર, ઝડપવાળી નાડી.

શીરાઓ ઢીલી પડવાથી સર્પાકાર થઇ હોય કે-ફો. સાથે.

ઉપરના લક્ષણો કે-ફો. ને સૂચવે છે.

રક્તાશયની વૃદ્ધિ થવાથી તેમાંથી જોરથી લોહીનું વહન થવું અને તેથી હૃદયનું ધબકવું.

રક્તાશયની રક્તવાહિનીઓનું પુલી જવું.

રક્તાશયના અંદરના અને બહારના આવરણોનો વરમ અને તેની દ્વિતિય ભૂમિકા કે-ફો. સાથે.

રક્તવાહિનીઓમાં રક્તમાંનું ફિબ્રિન છુટું પડી તેના કણ બંધાઈને રક્તાશયમાં ગ્રંથીઓ બને (એમ્બોલીઝમ) અને તેથી રક્તવાહનમાં અટકાવ થાય. **કે-ફો.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-મુ.** ને સૂચવે છે.

નાડી જલદ અને રહી રહીને ચાલે.

રક્તની ક્ષીણતા-કમીપણાને લીધે રક્તાશયના ધબકારા થતા હોય અને તે ડાબે પડખે સુવાથી વધારે થતા હોય, આખા શરીરમાં ધબકારો લાગતો હોય અને તે છાતી અને જઠર વચ્ચેના ખાડાવાળા ભાગ (પીપડી) માં વિશેષ લાગતો હોય.

રક્તાશયનું સંકુચિત થવું અને તેમાં ફફડાટ થવો.

રક્તાશયની વૃદ્ધિ થવાથી સુધ્ધ જવાની જરૂર પડતી હોય.

લોહીની ફરવાની ગતિ અતિ મંદ થવાથી હાથ પગ ઠંડા રહેતા હોય અને બહેર મારી ગયા હોય, **કે-ફો.** અને **કા-ફો.** સાથે.

લોહી પાતળું પાણી જેવું થઈ ગયું હોય તેથી અને હૃદયની નબળાઈથી સોળ ચઢ્યા હોય **કા-ફો.** અને **કે-ફો.** સાથે.

હૃદયપીડા હાલવાથી વધતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-મુ.** નું સૂચન કરેછે.

રક્તદોષવાળા તાવોમાં નાડી એટલી મંદ હોય કે તે લગલગ બેમાલમ હોય પણ આખા શરીરમાં દર્દીને નાડીના ધબકારા લાગતા હોય.

હૃદયના આવરણોના વરમની ત્રીજી ભૂમીકામાં **કે-સ.** સાથે.

ત્વચા ગરમ અને કોરી તથા ખરબચડી હોય.

શરીરની ગરમી સાંજે વધતી હોય એવા રૂધિરાભિસરણ યંત્રના તમામ રોગો.

ધલિશ્મ () ની ઉપરના ભાગમાં દુખાવા સાથે નાડી ધણા વેગથી ચાલતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-સ.** ને સૂચવે છે.

રક્તાશયને કોઈ દાબતું હોય એવી લાગણી સાથે ઘણી બેચેની હોય તેથી ખુલ્લી હવામાં જવાનું મન થાય અને ખુલ્લી હવાથી આરામ જણાય.

ચક્રર અથવા ફેર આવે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ને સૂચવે છે.

રાતે હૃદય ધબકતું હોય.

હૃદયના બાહ્યાવરણના વરમમાં ૫૩ થવા માંડે એટલે વરમની ત્રીજી ભૂમિકામાં કા-સુ. અને કા-સ. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. નું સૂચન કરે છે.

રક્તાશય અને રક્તવાહિની ઓનું વિસ્તૃત્વ કે વૃદ્ધિ કા-સુ. સાથે.

રક્તવાહિનીઓનો આકાર ફૂલેલો, વાંકાચૂંકો અને ગુંછળા વળી ગએલા જેવો તથા અંદર અંધીઓ બાઝી ગઇ હોય કે-ફો. સાથે.

શિરાઓ (અશુદ્ધ રક્તવાહિનીઓ) પણ પુલી ગઇ હોય તેથી બહારથી ભૂરી નસો સ્પષ્ટ દેખાતી હોય તેમાં પણ અંધીઓ થઇ હોય અને સર્પાકાર હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. નું સૂચન કરે છે.

રક્તાશયના જીના રોગો.

ઉતાવળા ચાલવાથી કે શાંત બેસી રહેવાથી રક્તાશયના ધબકારા થતા હોય અને નાડી જોરથી ચાલતી હોય.

રક્તાશયના આવરણોના વરમની ત્રીજી ભૂમિકામાં કા-સ. અને કે-સ. સાથે ઉંચા ૨૦૦x પાવરની આ દવાનો ઉપયોગ ફાયદાકારક છે.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ને સૂચવે છે.

માનસિક લક્ષણો.

(દરેક પ્રકારના રોગોમાં દર્દીની માનસિક હાલત, પ્રકૃતિ-સ્વભાવ, ટેવો વગેરે જાણવાની અનિવાર્ય જરૂર હોય છે માટે ચિકિત્સકોએ આ લક્ષણો ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું.)

કોઇપણ વાજબી કારણ સિવાય ચિંતા, માનસિક ભય, પોતે દુખી હોવાના ખોટા વિચારો, ભવિષ્યમાં કાંઈ પણ દુઃખ આવી પડશે એવા ખોટા ખ્યાલો, ધંધા અને પૈસા સંબંધી નિરાશા, લોકોના સહવાસ તરફ અરૂચી, વાતચિત કરવામાં પણ કંટાળો કે અણુગમો, વગેરે ચિન્હો હોય.

ધણા કામથી થતો મનશકિતનો નાશ, શિશ્નકોપી સ્વભાવ, નિર્માલ્ય જુરસો, લખતાં અક્ષરો ચુકી જવા અને લખતાજ લખાવા, વિચારોનો ગોટાળો, ઘોંઘાટ સહન ન થવો કે ઘોંઘાટથી લય લાગવો, કામ ધણું મોટું લાગવું, થાક અને સુસ્તી.

જાગૃત અવસ્થામાં બબડવાની ટેવ, ખીકની અસર, એકાએક થઇ આવતો હિસ્ટરીઆ અને તે સાથે દદી હસતો કે રોતો હોય અને તેને જુદા ખ્યાલો હોય.

દિવાનાપણું અને માનસિક અવ્યવસ્થાઓ. પોતાને ખોટા ખોટા રોગો હોવાની બ્રાંતિ, ઉદાસિનતા.

સુતિકા સન્નિપાત.

ચીડીઓ અને લડાઇખેર સ્વભાવ, શરમાળપણું, ભ્રમ, સુસ્તી, અગાસાં, મગજનું પોચાપણું, જરા અડકવાથી ચમકવું.

આડાઇ, કજીઆ કરવાની ટેવ, રાતે ખીને કીકીઆરી પાડવી વગેરે બાળકોના માનસિક ચિન્હો.

ઉંઘ દરમ્યાન પોતે કામ કરતો હોય કે ઉઠીને ફરતો હોય એમ લાગવું. રાત પડી કે વિના કારણ ખીક લાગવી, જરા અવાજથી ચમકવું, નિદ્રાનાશ.

પરદેશ જનારાઓને ઘર અને સગાંવહાલાં યાદ આવવાથી ઉદાસવૃત્તિ થઇ જવી.

અસ્વસ્થતા, સ્મરણશકિત ઓછી થવી, ખીકણપણું કંટાળો, સુસ્તી, થાક, ભ્રમ, નિદ્રાનાશ એ મુખ્ય લક્ષણો છે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો**. ની જરૂર પતાવે છે.

કા-ફો. અને **મે-ફો**. ને મગજના રોગો સાથે ખાસ સંબંધ છે. કેમકે જ્ઞાનતંતુઓ અને મગજના ભૂરા તથા સફેદ પદાર્થોમાં આ બે ક્ષારતત્ત્વોનું અસ્તિત્વ છે. **કા-ફો**. નાં માનસિક લક્ષણો અને **મે-ફો**. નાં માનસિક લક્ષણો લગભગ સરખાજ છે તેથી માનસિક રોગો યા લક્ષણો ઉપર આ બંને ક્ષારો વારાફરતી અથવા સાથેજ આપવા.

દદી ઉદાસ થઇને ડસ્કાં ખાયા કરે કે વિલાપ કર્યા કરે, પોતાની ખરાબ હાલત કે દદીને માટે ખૂબો પાડી ઉઠે, વારંવાર હેડકી આવે, ખીજની દયા

મામતો હોય તેમ તાકીને જોયા કરે, પોતે પોતાની સાથે વાતો કરે, ઉદાસ થઈ જડની માફક ખેસી રહે, એક જગાએથી બીજી જગાએ વસ્તુઓ ફેરવ્યા કરે.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ની જરૂર જણાવે છે.

કાંઈપણ ખરાબ થશે એવી બીક અને તે કારણથી ચિત્તની અવ્યવસ્થા, મંદ પ્રકૃતિ, જરા કારણથી પણ ચીડાઈ જવાનો સ્વભાવ, ભૂલકણો સ્વભાવ, બાબુના ઓરડામાં કોઈ માણસ ચાલેછે એવો ખોટો ભાસ, ઉંઘમાંથી જાગી જતાં વસ્તુઓને માણસ તરીકે ધારવી.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો.** ની જરૂર દેખાડે છે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં નબળાઈને લીધે ચક્કર આવતા હોય, લાંબા વખત સુધી માનસિક શ્રમ કરી શકાય નહિ,

મુષ્ટિમૈથુન કે અતિ મૈથુન કરનારાના મનની દુર્બળતા, નિરસાહ, એકાંત પ્રિય લાગવું.

નબળા આંધાની છોકરીઓને અભ્યાસથી થતી મનની નબળાઈ અને માથાનો દુખાવો.

દુઃખ, દિલગીરી, નાઉમેદી અને ચિંતાથી થતી મનની નબળાઈ.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો.** ની જરૂર જણાવે છે.

ભૂખે મરી જઈશ એવી રોગીની લાગણી.

સૂર્યોદય વખતે ચિંતાજનક સ્વપ્નાં આવવાં.

એક દિવસ આનંદીવૃત્તિ અને બીજે દિવસે ખિન્નવૃત્તિ.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-મુ.** ની જરૂર દેખાડે છે.

મગજ ઉપર લોહી ચઢવાથી થતો ભ્રમ પછી તે ક્રોધથી, ખુબ રડવાથી દારૂ પીવાથી, તાપ લાગવાથી વગેરે કોઈ કારણથી થયો હોય.

ઉંઘી ઉડ્યા પછી સુધારો થાય એવા માનસિક ચિન્હો.

આશાનો લંગ, સ્મરણશક્તિનો નાશ, નાની વાતને મોટી માનવી, સામાન્ય બાબતો તરફ એકદરકારી, નજીવી બાબતમાં નારાજ થઈ જવું.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો.** ની જરૂર જણાવે છે.

ભવિષ્ય માટે નિરાશા.

ખિન્નચિત્ત જેમાં મનને સમાધાન અને સાંત્વન આપવાથી થતો વધારો કોઇ વખતે હૃદયમાં ફફડાટ.

હંમેશાં ઉત્સાહ વગરનો.

ઉદાસિનતા અને તે સાથે બંધકોશ, ઉશ્કેરાયલું મન, અને દર્દી અતિશય ટીખલ કરે, નાચવા ગાવા લાગે અગર ઘણા કોધમાં કે આવેશમાં આવી જાય.

ભ્રમ જેમાં દર્દી લવરી કરતો હોય, લટકતો હોય, ચમકતો હોય અને જીલ સૂકી કે શીલવાળી હોય.

દારૂજન્ય ભ્રમમાં ઘેન રહેતું હોય, કંટાળો અને થાક જણાતાં હોય.

ભૂતકાળના દુઃખદ બનાવોનું વારંવાર સ્મરણ આવવાથી ઉત્સાહ ભંગ થતો હોય.

જીવાનીમાં નિરાશા, મગજનું થાકી જવું, કાંઈ પણ માનસિક કામ કરવાથી થાક, અશક્તિ, હોઠ સાથે હોઠ લચ્ચડવા, જોરથી બડબડ.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-મુ.** ની જરૂર જણાવે છે.

રોગી અતિશય ચીડીઓ અને બીકણ હોય.

માનસિક ભ્રમ લેવાનો કંટાળો.

સંધ્યાકાળે દર્દી અસ્વસ્થ અને ચિંતામય.

રોગી હંમેશાં ગભરાએલો રહેતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-સ.** ની જરૂર જણાવે છે.

પૂરતો જાપતો રાખવો પડે એવી દર્દીની આત્મહત્યા કરવાની પ્રયત્ન શ્રુતિ અને તે અતિ કોપી, ચીડીઓ અને ઉન્મત્ત હોય, તેને ઉંધ આવતી ન હોય, ધૈર્ય અને હિંમત ગુમાવી બેઠો હોય.

ગાયન અને તેમાંએ શોકજનક ગાયનથી દુઃખમાં વધારો થતો હોય.

આધાત-માર-પહાડ અથવા કોઇપણ કારણથી થતા માથાના સખત દુખાવા ઉપર (પ્રમુખ ઔષધ).

મન છેક નિરાશ અને નિરૂત્સાહી થઇ ગયું હોય. ભેજવાળી જગામાં અને સવારમાં લક્ષણો વધારે જોર પકડતા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-સ.** ની જરૂર દેખાડે છે.

વારંવાર મનોવૃત્તિમાં ફેરફાર થતો હોય, ધડીમાં રહે ધડીમાં હસે.
અંચળવૃત્તિ એકાએક સ્મરણશક્તિનો નાશ, બેભાન જેમ પડ્યો રહે,
બોલાવીએ તો પણ બોલે નહિ, ચીડાઈ જાય, અફસોસ કરે.

અસંતોષી અને ખીકણુ સ્વભાવ. ખુલ્લી હવામાં અસ્વસ્થ ચિત્તમાં
સુધારો થવો.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-સ.** ને સૂચવે છે.

મનનું નિશ્ચિતપણુંજ હોય નહિ.

પૈસા સંબંધી ખોટી ચિંતા કર્યા કરે, ધન બહુ વહાલું લાગે, તેનો ખર્ચ
કરી શકે નહિ.

પૈસા સંબંધી કાંઈ આકર્ષત આવી પડશે એવાં સ્વપ્નાં આવે.

અતિશય ઉદાસિનતા.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફ્લો.** ની જરૂર જણાવે છે.

દૃઢી શરીરે અશક્ત પણ મનનો મજબૂત અને ગ ભીર.

દૃઢી નિરાશ, ચિંતાતુર અને જીંદગીથી કંટાળેલો

થોડાએક માનસિક શ્રમ લેવાથી થાક લાગે.

નિશાળે ભણતી છોકરીઓની મોંપાઠ કરવાની શક્તિ ઓછી થઈ જતી.
વિચાર કરવાની ઇચ્છા છતાં વિચાર કરી શકે નહિ.

ચિંતાવાળો, શિદ્ધકોપી, ચીડીઓ સ્વભાવ.

વિચાર કરતાં તરત કંટાળી જાય.

ઘોંઘાટ સહન કરી શકે નહિ,

ઉપરનાં લક્ષણો **સિ.** ની જરૂર જણાવે છે.

નિદ્રાવસ્થાના લક્ષણો.

ઉંઘમાં જાણે ચાલતા હોઈએ એમ લાગવું.

મજબૂતનું તુના બગાડથી, મગજમાં લોહીનો જમાવ થવાથી, તન મનના
થાકથી, કે વિચારના વમળમાં પડવાથી ઉંઘ આવતી ન હોય.

આગ લાગ્યાનાં, ચોર આવ્યાનાં, ભૂતનાં અને આપણે કોઈ જગાએ
પડ્યા હોઈએ એવાં સ્વપ્નાં આવવાં.

ઉધમાંથી એકદમ યુમ કે ચીસ પાડીને જગી જવાતું હોય.

વિષયભોગનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો**. ની જરૂર જણાવે છે.

ઉધ આવતા પહેલાં એવાં જોરથી બગાસાં આવતા હોય કે કોઇ વખતે નીચેનું જડખું ઉતરી જાય કે જડખાં ખીડાશે નહિ એવી લાગણી.

શ્રમથી કે મગજની નબળાઇથી ઉધ ન આવવી.

ખરાબ સ્વપ્નાંથી ઉધમાંથી જગી ઉઠવું.

સુસ્તી અને ઘેન.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો**. ની જરૂર પડે છે.

ઉધમાં દાંત કકડાવવા, યુમ પાડવી અને વિષયી સ્વપ્નાં આવવાં.

કૃમિરોગને લીધે ઉધમાં ખલલ પડતી હોય, દર્દી સુસ્ત રહેતો હોય, બેઠા બેઠા ઉધ આવતી હોય અને ગુદાદ્વારમાં ચળ આવવાથી નિદ્રાનાશ થતો હોય કે સહજમાં (ઓચિંતું) જગી જવાતું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો**. ની જરૂર જણાવે છે.

સવારમાં જલદી ઉઠી શકાય નહિ.

ઉધમાં બાળકો યુમ પાડી ઉઠે.

કૃમિથી ઉધમાં ખલેલ પહોંચે. **ને-ફો**. સાથે.

ને-ફો. નાં બધાં લક્ષણોમાં સાથે સાથે આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. ની જરૂર જણાવે છે.

મગજમાં રક્તસંચય થવાથી થતો નિદ્રાનાશ.

રાતે ચિંતાજનક સ્વપ્નાં આવે અને ઉધનું અવ્યવસ્થિતપણું.

ખપોરે સુસ્તી હોય તો આ ક્ષારથી સારી ઉધ આવે છે. રાતે આ દવા ૧૨૪થી ઓછી પાવરની ન વાપરવા ડોક્ટરે લલામણુ કરે છે.

ચિંતાથી, ઉસ્કેરાયલા મગજથી કે નબળાઇથી ઉપરનાં લક્ષણો જણાતાં હોય. તો **કા-ફો**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફો**. ની જરૂર જણાવે છે.

સહજ અવાજથી ચમકીને ઉઘ, આંખ ઉપર ઉઘનો ભાર, સુસ્તી અને ઉઘમાં બેસેની,

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-મુ.** ને સૂચવે છે.

ઉઘમાં ઘરમાં ચોર પેસી ગયાના સ્વપ્નાં આવવાં.

ઉઘમાંથી વારંવાર ચમકીને જાગી જવું.

મગજમાં શરદીની વૃદ્ધિ થવાથી ઘણી ઉઘ કે ઘેન આવતાં હોય.

ઉખાજ કરવાનું મન થવું.

કુદરતી ઉઘ લીધા છતાં આરામ ન જણાવે.

ઉઘમાં વિચારો બહુ આવવા.

ઘણી મોડી ઉઘ આવવી.

ગાઠ નિદ્રા થોડી આવતી હોય તો આ દવાથી ઉઘ સારી રીતે આવે છે.

કા-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-મુ.** વાપરવાનું સૂચવે છે.

ઉઘની અન્યવસ્થાને લીધે વારંવાર ઉઘમાંથી જાગવું પડે.

ખીક લાગે એવાં સ્વપ્નાં આવે અને સ્વપ્નાંમાં જેનાં સ્વપ્નાં આવે તેનો આબેહુથ અચિત્તર ખડો થાય.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-સ.** ની જરૂર જણાવે છે.

ભારે અને ચિંતાજનક સ્વપ્નાં આવે.

સવારમાં સુસ્તી અને ઉઘ રહેતાં હોય અને સાંજના ચાલાકી રહેતી હોય.

દમ રોગથી ઉઘ આવતી ન હોય કે ઉઘમાંથી જાગવું પડતું હોય.

પિત્તાનાં ચિન્હો હોય અને રાતે ભૂત વગેરેનો ભય લાગતો હોય અને કોઈ છાતી ઉપર ચઢી બેઠું હોય એમ લાગતું હોય. (ઔકિકમાં આશ્ચર્ય દાખવી.)

ને-મુ. અને **કા-ફો.** સાથે.

ઉઘમાં હાથ પગ કોઈ વખત ખેંચાતા હોય.

કમળાના રોગીને ઉઘ આવતી નહિ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-સ.** ની જરૂર પડે છે.

દિવસે ઘણી ઉંઘ આવતી હોય પણ રાતે નિદ્રાનાશ.

ઉપરનાં લક્ષણ કે-સ. નું સૂચન કરે છે.

લવિષ્યમાં પૈસા વગેરેનું સંકટ આવી પડશે એવા ઉંઘમાં સ્વપ્નાં આવે.

સ્વપ્નામાં તદ્દન નવા દેખાવો અને નવી જગાઓ દેખાય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફ્લો. નું સૂચન કરે છે.

ઉંઘમાં અવયવો ખેંચાય અને ખરાબ સ્વપ્નાં આવે.

વૃદ્ધો અને ક્ષયરોગીઓને રાતે બિલકુલ ઉંઘ ન આવવી.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. નું સૂચન કરે છે.

કાનનાં લક્ષણો

કાનના પડદામાં ક્ષત અને કાનનો મધ્ય ભાગ પાડી તેમાંથી ખરાબ વાસ મારતો, મેલો, પડવાળો અને રક્તમિશ્રિત આવ થવો.

વૃદ્ધાવસ્થામાં કર્ણદ્રિય નબળી પડી ગઇ હોય અને બધિરતા થઈ હોય.

અવળુ નબળીમાં ખરજ આવવી અને ગણગણાટ થવો મે-ફો. સાથે.

જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઇથી લાગણીની શક્તિ ઓછી થવાથી થતું બહેરાપણું.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ની જરૂર જણાવે છે.

ઠંડા ઉપચારથી કે ઠંડક લગાડવાથી વધતી અને ઉષ્ણોપચાર કે ઉષ્ણતા લગાડવાથી ઓછી થતી કાનની તમામ વેદના.

કાનમાં ઠંડી હવા જવાથી કે ગરદનને ઠંડી હવા લાગવાથી કે મોંએ ઠંડું પાણી પીવાથી વધતી કર્ણવેદના.

કાનના જ્ઞાનતંતુની નબળાઇથી થતું બહેરાપણું કા-ફો. સાથે.

કાનના ચરકા કે ચસકવા (લૌકિકમાં બગવા.)

જમણા કાનના પાછલા ભાગમાં વધારે ચરકા મારવા.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. ની જરૂર જણાવે છે.

કાન ગરમ અને લાલ થવો અને તેમાં વારંવાર ખજવાળ આવવી.

અમ્લપિત્ત અને તેથી થતા અપચા સાથે કર્ણપીડા હોય.

કાનની અંદર અને બહાર દુખાવો, આગ અને ચળ હોય.

કાનમાંથી પીળો અને મલાઈ જેવો શ્રાવ થવો.

કાનમાં ધણુધણુટ થવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. નું સૂચન કરે છે.

દિવસે દિવસે અશક્તિ લાવનારા રોગોમાં કાનમાંથી પાતળી અને દુર્ગંધ-યુક્ત રસી નીકળતી હોય.

કંઠમાળના દર્દીનો કાન પાકતો હોય કે કાનનો કોઈ પણ વ્યાધિ હોય ને-ફો. સાથે.

કાનમાં ચળ, આગ અને અવાજ સંભળાવા.

કાનમાં ત્રણ થવાથી અધિરતા.

કાનમાંથી બહુ લાંબી મુદતથી ગંધ વગરની કે ગંધાતી રસી નીકળ્યા કરતી હોય.

નબળા બાંધાના બાળકનો કાન પાકતો હોય.

દાંત આવતી વખતે નબળાઈથી બાળકના કાનમાંથી રસી નીકળતી હોય.

કાનનાં હાડકાંઓમાં દુખાવો હોય.

કાનનો બહારનો ભાગ ઠંડો લાગવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ની જરૂર જણાવે છે.

કાનની અંદરનો તથા બહારનો ભાગ, પડદો વગેરે કોઈપણ ભાગનો વરમ કે સોજો, અને તેના ઉપદ્રવો.

શરદી લાગવાથી થતી સણુકા મારતી વેદના કે સોયા ઘોચાતા હોય તેવી તિવ્ર વેદના.

કાનની નસોમાં લોહીની વૃદ્ધિ કે કમીપણાથી જાણે કાનમાંથી પાણીનો ધોધ વહેતો હોય તેવી લાગણી.

તાવના જોરથી કાનની બહેરાશ.

એકલા લોહીનો કે લોહીમિશ્રિત પડનો શ્રાવ ફે-સ. સાથે.

હૃદયના ધબકારાની સાથેજ કાનમાં સણુકા મારે.

કાનના વરમ કે સોજામાં લોહીના અતિ વહનથી કાનની નાડીના ધબકારા દર્દીથી અરાબર ગણી શકાતા હોય.

વરમ સારો થયા પછીની અધિરતા. ફા-મુ. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો. ને સૂચવે છે.

અંદરનો કાન, મધ્ય કાન, બહારનો કાન અને કાનની નળીના વરમની પહેલી અને બીજી ભૂમિકા ફે-ફો. સાથે.

(કાનના તમામ રોજો અને બધિરતા ઉપર અત્રિતિમ ઔષધ.)

કાનમાં લાગેલી તરતની કે બુની શરદી.

કાનની યુરકેટીઅન નળી જે કાનની અંદરથી ગળા સુધી હોયછે તેમાં સોળે થઇ થતી બધિરતા.

જમતી વખતે અને શ્વાસ કાઢતી વખતે કાનમાં ચીરાયા જેવો અવાજ.

દિવસે કે રાતે ધંટ વાગતા હોય એવા અવાજ સંભળાવા. ફે-ફો. સાથે.

ગળાના પડના સોળની સાથે કાનમાં પણ સોળે થયો હોય.

કાનમાંથી દુધ જેવી સફેદ રસી નીકળવી.

કાનના મુળ પાસેની ગ્રંથીઓનો સોળે અને વૃદ્ધિ.

નાક ખંખેરતા કે કોઇપણ ખાવાનો પદાર્થ ગળતાં કાનમાં (લાકડું ભાગ્યાના જેવો) કડકડાટ અવાજ સંભળાવો.

કાનનો ઢોલ (પડો) જાડો થવાથી થતી બધિરતા.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ની જરૂર પતાવે છે.

ચાવતાં કાનમાં કડકડ અવાજ થતો હોય કા-મુ. સાથે.

કાનમાં ખજવાળ કે ચૂંટ, બળતરા કે ચટકા મારતું દર્દ થાય.

કાનમાંથી પાતળા પડનો શ્રાવ થવો.

કાનના પડદાને અને યુરકેટીઅન નળીને શરદી લાગી હોય. કા-સ. સાથે.

કાનમાંથી પાણી જેવો શ્રાવ થવો.

કાનના પડદાના સોળથી બહેરાશ થઇ હોય. કા-મુ. અને ફે-ફો. સાથે.

ધણું કિવનાઈન ખાવાથી થતી કાનની બહેરાશ કે મોટા અવાજ સંભાળાવા. (૨૦૦ X પાવરની.)

ઉપરના લક્ષણો જે-મુ. નું સૂચન કરેછે.

કાન પાક્યો હોય તેમાંથી પાતળો, પીળો હળદર જેવો કે લીલાશ પડતો પીળો રસ નીકળતો હોય. (તદ્દન જાડા પડ જેવો શ્રાવ હોય તો કે-સ.)

કાનનાં દર્દો સાંજે વધતા હોય.

કાનને શરદી લાગવાથી બધિરતા આવી હોય અને તેની ત્રીજી ભુમિકામાં પીળો, લીલાશ પડતો પીળો કે મેલો શ્રાવ (રસી) થતો હોય.

મસાની જેવી નાની નાની અંથીઓ થવાથી કર્ણનળી બંધ થઈ ગઈ હોય.

કાનની અંદર સખત સણુકા મારતા હોય કે કાપી નાખે એવી પીડા થતી હોય. (જ્ઞાનતંતુના દોષથી એવી પીડા થતી હોય. તો મે-ફો.)

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ તું સૂચન કરે છે.

કાનમાંથી કોઈ પદાર્થ બહાર નીકળવા જોર કરતો હોય એવી પીડાની લાગણી. તે બેજવાળી હવાથી વિશેષ થતી હોય.

કાનમાં મોટા ઘંટના અવાજ જેવો ઘણુવ્રણ અવાજ થવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. તું સૂચન કરે છે.

કાન પાક્યો હોય ત્યારે અંદરથી જાડા પડે જેવી કે લોહીમિશ્રિત પડે જેવી કે લોહીની રસી નીકળતી હોય, તેથી બધિરતા પણ થઈ હોય. સિ. અને ફે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ને સૂચવે છે.

કાનનાં અને તેની આબુઆબુનાં હાડકામાં રોગ થયો હોય. કે-ફો. અને સિ. સાથે.

ઉપરનું લક્ષણ કે-ફલો. તું સૂચન કરે છે.

અંદરનો કે બહારનો કાન સૂઝીને પાક્યો હોય.

કાન સૂઝી ગયો હોય પણ તેમાં પડે થતાં વાર લાગતી હોય તો ૩ X પાવરની દવા વેસેલીનમાં ચોપડવી.

કાનમાંથી ગંધાતું પડે નીકળતું હોય. (૨૦૦ X)

મોટા અવાજ સહન થઈ શકે નહિ.

કાનની અંદરના મારટોઈડ અસ્થિનો વરમ થવાથી કાનની અંદરથી પાતળી દહીં જેવી રસી નીકળે.

કાનનાં સર્વ હાડકાંમાં સડો લાગ્યો હોય.

પાણીમાં નાહવાથી કાનને શરદી લાગી હોય અને બહેરાપણું થયું હોય. ને-સુ. સાથે.

યુસ્કેટીઅન નળીને શરદી લાગી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ-ને. સૂચવે છે.

નાકના લક્ષણો.

અશક્ત અને નાબુક પ્રકૃતિના માણસની નસ્કોરી પુટવી કે નસ્કોરી પુટવાની પ્રકૃતિ. તે રક્ત કાળાશ પડતું પાતળું, દુર્ગંધવાળું અને જામી ન જાય એવું હોય. (ફે-ફો. સાથે)

પીનસમાં દુર્ગંધ મારતો પીળો શ્રાવ, પીળા પોપડા બાઝવા તેમજ વળુ થતાં હોય. સિ. સાથે.

થોડી પણ ઠંડી લાગે કે છીંકો આવવા માંડે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ને સૂચવે છે.

વાસ બિલકૂલ ન આવતી હોય અગર વસ્તુની ખરી વાસ કરતાં જુદીજ આવતી હોય (જો કે તેની સાથે સળેખમ ન હોય.)

વારાફરતી નાક બંધ થઇ જવું અને વહેવું.

નાકમાં ચટકા ભરતા હોય. ખાસ કરી ડાબા છિદ્રમાં.

માથામાં શરદી લાગ્યાનાં ચિન્હો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. નું સૂચન કરે છે.

કૃમિરોગથી કે જઠરમાં અમ્લપિત્ત વધવાથી નાક ઉપર અને નાકમાં ચૂંટ આવવી.

નાકમાંથી અતિશય દુર્ગંધી કે વાસ આવવી.

માથામાં શરદી થઇ નાકમાંથી પીળો મલાઈ જેવો રસ નીકળતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. નું સૂચન કરે છે.

નાકની અંદર મોટા મસા થયા હોય.

સળેખમ થયું હોય ત્યારે પુષ્કળ છીંકો આવે. ને-મુ. સાથે.

નાકમાંથી આદ્યુમીન જેવો રસ નીકળતો હોય. તે ઠંડીમાં વધારે નીકળે પણ હવા ગરમ થાય ત્યારે અને ખુલ્લી હવામાં ફરવાથી બંધ થતો હોય.

નાકનું ટેરવું ખરફ જેવું ઠંડું રહે.

સળેખમમાંથી ઉધરસ થવી.

નાકમાંથી શ્લેષ્મ થોડો નીકળતો હોય પણ તે સાથે નાકની અંદરની ચામડીના પોપડા અને કોઈવાર લોહી નીકળતું હોય.

નળળા બાંધાના બાળકોને વારંવાર સળેખમ થઈ આવતું હોય.
નાકમાં પીનસ થયું હોય. કે-ફો. સાથે વારાફરતી.
નાકના અંદરના ભાગમાંથી ખરાબ ચીકણો કફ ગળામાં ઉતરતો હોય તેથી
વારંવાર ખોંખારવું અને થુંકવું પડે.

પાંડુરોગી અને કંઠમાળના રોગીને વારંવાર શરદી લાગવી.
દિવસના બે વાગે નસ્કોરી ફૂટવી.

(શરદીમાં બીજા ઔષધોનો ઉપયોગ કર્યા પહેલાં કે તે ઔષધો સાથે
આનો ઉપયોગ કરવાથી તે ઔષધોનું કાર્ય સફળ બને છે.)
ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. નું સૂચન કરે છે.

શરદીની પ્રથમ અવસ્થા. કે-ફો. સાથે.

માર અગર બીજા કોઈ પણ કારણથી નાકમાંથી લાલચોળ લોહી પડતું.
(દર પાંચ પાંચ મિનિટે દવા ખવડાવવી, લગાડવી કે ભુકો ભરવો, સુંઘાડવો.)

નસ્કોરી ફૂટવાની ટેવ-પ્રકૃતિ હોવી. તે અશક્ત અને પાંડુરોગીને ખાસ
હોય તો ફા-ફો, કે-ફો. અને ને-સ. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. ની જરૂર સૂચવે છે.

નાકની શરદીની દ્વિતીય અવસ્થા. જેમાં નીકળતો શ્રાવ, રસ સફેદ અને
જાડો હોય, નાક બંધ થઈ જતું હોય, તે સાથે સફેદ કે ભુરા રંગની જાલ હોય.

સૂકા સળેખમથી નાક બંધ થઈ ગયું હોય.

બપોર પછી કે રાતે નસ્કોરી ફૂટતી હોય. તે લોહી જામી જતું હોય.

ઉપદંશ રોગથી પીનસ થયું હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ફા-મુ. સૂચવે છે.

સળેખમ શરૂ થતાં પુષ્કળ છીંકા આવે (૩૦ x) અને સ્વચ્છ પાણી
જેવો કફ નીકળે કે-ફો. સાથે.

નાકના અંદરના ભાગમાંથી ગળામાં પાણી જેવો ખારો કફ ઉતરતો હોય.
કે-ફો. સાથે.

પાંડુરોગીને જીતી શરદી હોય, નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, નાક સૂકાઈ
જતું હોય.

ધાસવાળી જમીનમાં રહેવાથી કે કામ કરવાથી શરદી લાગી હોય.

ધન્વન્તર્યુએન્ઝા (દુષ્ટ સજેખમ-પ્રતિશ્યાય.) રોગમાં છીંકા આવતી હોય. અને આંખો તથા નાકમાંથી પાણી ઝરતું હોય. એ રોગની મુખ્ય દવા ને-સ. સાથે.

ગળાની અવાજની નળી કારી અને આળી થઇ હોય અને સૂકી શરદી થઈ હોય,

વાસ અને સ્વાદનું જ્ઞાન ઓછું થયું હોય.

નીચે જોતાં કે ઉધરસ ખાતાં નાકમાંથી લોહી નીકળે ફે-ફો. સાથે.

નાકમાં ખીલ, ફેલ્લી કે નાની ગ્રંથીઓ થઇ હોય.

શરદીના ઉપદ્રવો સવારમાં વધારે થતા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ને સૂચવે છે.

ઉપદંશથી થએલું પીનસ. જેનું જોર બેજવાળી હવાથી વધારે થતું હોય અને નાકમાં શુષ્કપણું તથા બળતરા હોય નાકમાંથી નીકળતું ૫૩ હવામાં રહેવાથી લીલું થઇ જાય.

આર્તવ વખતે નાકમાંથી લોહી પડતું હોય.

સજેખમમાં ખારો રસ નીકળતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. નું સૂચન કરે છે.

નાકની શરદીમાં ફે-ફો. નો ઉપયોગ કર્યાથી પરસેવો આવ્યા છતાં શરદી મટતી ન હોય તો આ દવા જરૂર આપવી. ફે-ફો. અને આ દવા વારંવાર વારાફરતી આપવાથી શરદીના રોગી સારા થાય છે.

જુની શરદી હોય અને નાકમાંથી પીળો, પાતળો કફ (લીંટ) નીકળતો હોય.

નાકમાં પીળો અને લીલાશ પડતો ચીકણો કફ ચોંટી રહી શ્વાસનો અવરોધ કરતો હોય. સિ. સાથે.

માથામાં, નાકમાં કે ગળામાં તરતની કે જુની શરદી હોઈ ચીકણો, પાણી જેવો, લીલાશ પડતો, પીળો કફ પડતો હોય, સંધ્યાકાળે અને હુંફાળા ઓરડામાં ઉપદ્રવ વધતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

માથામાં થએલ શરદીનો ત્રીજો દરજ્જો હોય ત્યારે નાકમાંથી જાડો, પીળો ૫૩ જેવો રક્તાભિશ્રીત ૫૩ જેવો કફ પડતો હોય. કા-સ. અને સિ. સાથે.

નરકારી કુટતી હોય. કે-ફો. અને કા-ફો. સાથે.

દિવસે નાકનાં જમણા છીદ્રમાંથી અને રાતે ડાબા છીદ્રમાંથી કફ (લીંટનો શ્રાવ) નીકળતો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. તું સૂચન કરેછે.

શરદ્દીની અસરથી નાક કોરું પડી બંધાઈ ગયું હોય અગર તેમાંથી પીળા રંગનો, જાડો, લીલા રંગનો કે ગંધાતો કફ નીકળતો હોય.

નાકનાં હાડકાં સડતાં હોય, વધતાં હોય કે તેને કોઈ રોગ લાગુ પડ્યો હોય.

નાકના પાછળના (અંદરના) ભાગમાં મસા અગર મસા જેવી માંસવૃદ્ધિ થઈ હોય.

છીંકા આવવા જેવું લાગે પણ આવે નહિ.

પીનસમાં ગંધાતો, લીલો, વટાણા જેવો બંધાએલો કફ પુષ્કળ પડતો હોય. કા-ફો. અને સિ. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફ્લો. તું સૂચન કરેછે.

ઉપદંશ કે પીનસના રોગીને ગંધ મારતો પીળો રસ નીકળતો હોય, નાકનું હાડકું સડ્યું હોય કે વ્રણ પડ્યાં હોય તેમાંથી આગ બળતો ઉપરનાં લક્ષણો વાળો કફ પડતો હોય.

જીર્ણ સંજોગમાં જેમાં નાકના પ્રલેખ પડતું સુઝતું, છાલાં પડ્યાં, પોપડા બાઝવા વગેરે લક્ષણો હોય અને વાસનું જ્ઞાન જરાએ નહિ હોય.

નાકના ટેરવા ઉપર અસહ્ય ખજવાળ.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ ને સૂચવેછે.

આંખનાં લક્ષણો.

મજબૂત તંતુના કે કોઈપણ રોગમાં આંખની કીકી વિસ્તૃત રહેવી અને આંખ ફાટી રહેવી.

હરકોઈ બિમારી પછી શરીર અશક્ત થવાથી જોવાની શક્તિ મંદ પડવી.

દર્શનજ્ઞાન તંતુનો પક્ષાઘાત થવો.

આંખના રનાયુઓનો પક્ષાઘાત થવાથી પોપચા બીડાએલાં રહેવાં.

ગળામાં થતા ડિથેરીઆના રોગથી દષ્ટિ નબળી પડવી કે ત્રાસું જોવું.

આંખમાં રેતી ભરેલી હોય એવું ખુંચવું.

આંખે કાળા ડાઘ દેખાવા.

નજીકની ચીજો બરાબર જોઈ શકાય નહિ.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-ફો.** ની જરૂર જણાવે છે.

આંખે જાતજાતના રંગ અને તણખા દેખાવા.

એક વસ્તુ ખે દેખાતી હોય.

આંખમાં અને તે પણ ખાસ જમણી આંખમાં શુભ આવતું હોય, હાથ લગાડવાથી પીડા વધતી હોય પણ સેક કરવાથી કમી થતી હોય.

આંખના પોપચાં વારંધડીએ ઉઘાડ મોંચ થતા હોય (આંખનો કોરીઆ)
કે-ફો. સાથે.

આંખના દુખાવા સાથે પાણી નીકળતું હોય. **ને-મુ.** સાથે.

દર્શનતંતુની નબળાઈથી કે નેત્રદર્પણના વ્યાધિથી દૃષ્ટિ મંદ પડી હોય.

કા-ફો. સાથે.

આંખની કીકી સંકુચિત રહેતી હોય અને પ્રકાશ સહન થઈ શકતો ન હોય.

આંખનાં પોપચાં ખીડાએલાં રહેતાં હોય. **કા-ફો.** સાથે.

આંખે અગ્નિ જેવા તણખા કે વિચિત્ર ચીજો ઉડતી દેખાતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો **મે-ફો.** ની જરૂર બતાવે છે.

આંખ આવી હોય ત્યારે સોનેરી રંગનું પીળું પડ નીકળતું હોય અને સવારમાં આંખ ચોંટી જતી હોય.

વારસામાં મળેલા ઉપદંશ કે પ્રમેહના રોગથી બચ્યાંને આંખના વ્યાધિ થયા હોય કે આંખમાંથી પડ નીકળતું હોય.

આંખ આગળ તણખા ઉડતા હોય એવું દેખાવું અને બળતરા કરે એવાં આંસુ વહેતાં હોય. **મે-ફો.** સાથે.

આંખમાં નાની પીળી ફેલ્ડીઓ જેવા ખીલ થવા.

* કંઠમાળ (સ્કોફ્યુલા) ના રોગને લીધે આંખ દુખવી કે દૃષ્ટિ ઝાંખી થવી અને આંખ આગળ આડો પડદો નાખ્યો હોય એવું દેખાવું **કે-ફો.** સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-ફો.** ની જરૂર સૂચવે છે.

આંખો આવે અને અજવાળું સહન થઈ શકે નહિ યા વરમની પ્રથમ અવસ્થા **ફે-ફો.** સાથે.

આંખમાં મોતીઓ થયો હોય **કે-ફ્લો**. સાથે.

કંઠમાળવાળા અશક્ત બાળકોના નેત્રરોગો ઉપર **ને-ફો**. સાથે.

નેત્રશ્લેષમાં **મે-ફો**. થી ગુણ નહિ થાય તો.

આંખનો ડોળો દુખતો હોય તેની અંદર ક્ષત થવા.

આંખના ચરકા અને કોરીઆ (પોપચાં બેઅખિતયાર ઉઘાડ મીંચ થવા)

મે-ફો. સાથે.

અંધત્વ અથવા સ્પષ્ટ ન દેખાવું.

મે-ફો. નાં લક્ષણોમાં તે આપવા છતાં પણ સારા ન થનારા નેત્રરોગો અને મોતીઆ ન થવા દેવા માટે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. ની જરૂર સૂચવે છે.

આંખનો વરમ (આંખો આવવી.) તેના પહેલા દરજ્જામાં બળતરા, સોજો, એકદમ રતાશ અને કાંકરી પડવાથી જેવી પીડા થાય તેવી પીડા.

આંખોમાં ખીલ થવા.

શીતળા, ઉપદંશ કે પ્રમેહના રોગીને આંખનો વરમ થવો અને અજવાળું સહન ન થવું.

આંખના સ્નાયુઓનું ઢીલાપણું.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. ની જરૂર સૂચવે છે.

આંખો આવવી (ઓપ્થેલમીઆ) ના ખીળ દરજ્જામાં જાડો, સફેદ શ્રાવ થવો. (જે પીળો અથવા લીલાશ પડતો ઘોળો શ્રાવ હોય તો **કા-સ**.)

મોતીઆ થવા **કે-ફ્લો**. આપ્યા પછી.

કૃષ્ણમંડળ (કોર્નિઆ-કીકી) ઉપર, ફેલ્લીઓ, વરમ કે ગડ થયું હોય.

આંખના તમામ રોગો જેમાંથી જાડી, ચીકણી, સફેદ રસી નીકળતી હોય.

પોપચાંમાં ખીલ થવા હોય, કણ પડ્યા માફક ખુંચતા હોય **કે-ફો**. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-સુ**. ની જરૂર સૂચવે છે.

કંઠમાળ અને ક્ષયના દર્દીની આંખો આવી હોય, તેમાંથી પાતળું પાણી ઝરતું હોય અને સફેદ પડતા ચીપડા બાઝતા હોય.

પાંપણ ખરી જવાનો મહાન રોગ થયો હોય, તેમાં પોપચાં રાતાં, સૂએલાં હોય, ચટકા ભરતું દર્દ હોય, પાણી ઝરતું હોય તે પાણી કે આંસુ આસપાસની ચામડીમાં બળતરા કરે કે આળી કરી નાખે એવું હોય.

કૃષ્ણમંડળ ઉપર ફેલ્લીઓ થવી.

કૃષ્ણમંડળ ઉપર સફેદ ડાઘા (કુલું પડવું) પડવા.

વાંચતા અક્ષરો એક ખીજ સાથે મળી ગએલા દેખાય.

આંખ આગળ પડદો હોય એવું દેખાવું. ને-ફો. સાથે.

અજવાળું સહન ન થવું. (જો કે આંખમાં વરમ નહિ હોય તો પણ).

સૂર્ય ઉગ્યાથી આથમ્યા સુધી કૃષ્ણમંડળની નીચે ચરકા મારવા.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સુ. ની જરૂર સૂચવે છે.

મોતીઆ થયા હોય અને સ્ફટિકરૂપ રસ ઝાંખો થઈ ગયો હોય.

આંખમાંથી કે પોપચામાંથી પીળો, ચીકણો, પાતળો રસ નીકળતો હોય.

આંખે પીળા ખરેટા બાઝતા હોય જે આંખે એવાં ચોંટી રહેતાં હોય કે આંખ ઘોયા સિવાય ઉઘડતી ન હોય.

આંખ આવવાની ત્રીજી ભૂમિકામાં પીળો, લિલાશ પડતો પીળો, પરમય શ્રાવ થતો હોય.

કૃષ્ણમંડળનું ગડ થયું હોય તેમાંથી ઉપલા રંગની રસી નીકળતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ની જરૂર સૂચવે છે.

યકૃતના અને કમળાના રોગમાં આંખો પીળી દેખાવી.

દાહક આંસુ ઝરવાં. ને-સુ. નો વિચાર કરવો.

આંખોના જુના રોગોમાં પોપચા ઉપર ફેલ્લા જેવા ખીલ થવા. તેમાંથી લીલા રંગનું પર નીકળવું, અજવાળું સહન ન થવું અને સવારમાં આંખો ચોંટી જવી. કા-સ. સાથે.

કૃષ્ણમંડળ ઉપર ફૂલું પડવું. ને-સુ. થી કાયદો ન થાય તો.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ની જરૂર સૂચવે છે.

કૃષ્ણમંડળનું ગડ કે ચાંદું-તેમાંથી પર કે લોહીમિશ્રિત પર નીકળવું.

આંખો દુખવા આવી હોય તેમાંથી જાડું પીળું પર નીકળવું. પાતળું પર હોય તો ને-સ.

પદાર્થો અર્ધાજ દેખાવા.

પર જામી જઈ કણા માફક ખુંચવું.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ની જરૂર સૂચવે છે.

વાંચતાં, લખતાં આંખ થાકી જતી હોય, અક્ષરો સ્પષ્ટ દેખાતા નહિ હોય, આરામ લીધા પછી પાછું બરાબર દેખી શકાતું હોય.

આંખે ઝાંખું દેખાતું હોય તેનું કારણ સ્ટ્રાટિકરૂપી રસ જામી ગયો હોય કે બગડી ગયો હોય **કા-સ.** સાથે.

મોતીઓ થયો હોય, ફૂલાં પડ્યાં હોય, પોપચાંમા ગ્રંથીઓ થઇ હોય, વ્રણ પડ્યાં હોય ત્યારે આ પ્રધાન આપધ છે. એની સાથે બીજા કારણે લક્ષણો જોઇ યોજવા સિ. સાથે.

આંખની સામે તણુખા કે કાંઈ ઉડતું દેખાવું.

ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફ્લો.** ની જરૂર સૂચવે છે.

આંખમાં કોઈપણ લાગમાં મોટાં, ઉંડાં ક્ષત પડ્યાં હોય તેમાંથી ગંધાતી, જાડી, પશ્ચિમ રસી નીકળતી હોય.

આંખમાં ખીલ કે આંજણી થયાં કે થતાં હોય.

પગનો પરસેવો બંધ થવાથી કૃષ્ટિ નબળી પડી હોય.

વાંચતાં, લખતાં અક્ષરો એકેકમાં મળી જતાં દેખાતાં હોય **ને-મુ.** સાથે.

શીતળા આવ્યા પછી આંખમાં વ્રણ થયાં હોય કે ફૂલાં પડ્યાં, હોય **કે-ફ્લો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

જમણી આંખની નેત્રશૂળ. **મે-ફો.** સાથે.

પગનો પરસેવો બંધ થયા પછી કે ત્વચારોગો થઇ ગયા પછી મોતીઓ થયો હોય.

નેત્રગૃહનાં હાડકાંનો સડો કે બીજા રોગો.

આંખની આસપાસ ગુંમડાં અને સખત ગ્રંથીઓ થવી.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ની જરૂર સૂચવે છે.

ત્વચાનાં લક્ષણો.

(ત્વચા અથવા ચામડી આખા શરીર ઉપર સુંદર ઢાંકણરૂપે છે. ત્વચાનાં લક્ષણો આખા શરીરના અવયવોના રોગો કે લક્ષણો જણાવે છે. નાકથી શ્વાસ મારફતે ઑકિસજન કે પ્રાણવાયુની શરીરમાં ભરતી થાય છે તેમજ ત્વચાનાં છિદ્રો મારફતે પણ પ્રાણવાયુ શરીરમાં દાખલ થાય છે અને શરીરના કેટલાક હાનિકારક પદાર્થો કે મળ ત્વચા મારફતે બહાર નીકળી શરીર શુદ્ધ કરે છે, લોહી

ચોકખું કરેછે એટલે એનાં લક્ષણો જાણવાની અને તે લક્ષણોથી રહિત એટલે રોગરહિત કરવાની ધણી જરૂર છે. ત્વચાની નિરોગ અવસ્થા શરીરને નિરોગી રાખવામાં ધણી મદદ કરેછે.)

ત્વચાના તમામ રોગો કે જે સેપ્ટિક થયા હોય એટલે તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, કે સડો હોય, અને ધણી પીડા થતી હોય. ને-ફો; સિ. સાથે.

દુષ્ટ પ્રકારનો ઝામરો (Pemphigus), ફેલ્લા વગેરે થતા હોય તેમાંથી લોહી અને પાણી જેવી રસી નીકળતી હોય.

શીતળાના રોગમાં સડો અથવા દુર્ગંધ મારતા દુષ્ટ ફેલ્લા થયા હોય.

હાથપગના તળીઆમાં કે જ્યાં જડી ચામડી હોય ત્યાં અને શરીરના ખીજા ભાગમાં વળગાટ. તે ધીમે ધીમે ખજવાળવાથી સાંકે લાગે અને જોરથી ખજવાળવાથી દુઃખ થાય અને બળતરા બળે. ફે-ફો. સાથે.

હાથ, આંગળીઓ, કાન વગેરે ફેકાણે જળવાતની ફેલ્લીઓ થઈ હોય તેમાં ખજવાળ, બળતરા અને ઝળઝળાટ હોય. કા-મુ. સાથે.

ત્વચામાં જાણે જંતુઓ ચાલતાં હોય તેવો સળવળાટ થવો અને ચળ આવવી.

ટાઢને લીધે હાથ પગપર ગાંઠો થતી હોય તેમાં ચળ આવે અને દરદ થાય. કા-મુ. સાથે.

પરસેવાનું પ્રમાણ અતિશય અને તે ગંધાતો હોય, જમતાં જમતાં પરસેવો થતો હોય.

ત્વચારોગમાં નીકળતી રસી જ્યાં અડકે ત્યાં ચળ, સોજો અને પીડા કરે અને રસીમાં પાણી અને લોહી નીકળતાં હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ની જરૂર સૂચવે છે.

મે-ફો. ના ત્વચાનાં લક્ષણો નથી.

ખરજનું કે ખીજા ત્વચા રોગમાંથી સોનેરી પીળો અને મધ જેવા રંગને પીળાશ પડતો પ્રવાહી નીકળતો હોય અને ભીંગડાં વળતાં હોય.

જઠરમાં કે લોહીમાં ખટાશની વૃદ્ધિથી ત્વચારોગ થયા હોય, દહીંને ખાટી વાસ મારતો પરસેવો થતો હોય અને આખે શરીરે જીવડાં કરડતાં હોય તેવી ચળ આવતી હોય.

ધુંડી ઉપર ખરજવું થઇ ધણી ખજવાળ આવતી હોય અને તેમાં ફેલ્લીઓ થતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ની જરૂર સૂચવે છે.

નાભા પછી ચામડી લાલ થઇ ખરજ આવે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં ખરજ આવે અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને ગુહાવયવ ઉપર ચળ આવે કા-ફો. સાથે.

ચામડીમાં ચીરા કે કાતરા પડ્યા હોય (૧ x પાવર) કે-ફલો. સાથે. (૧ x પાવરનું કે-ફો. ૧ લાગ અને ૬ લાગ પાણીનું લોશન બનાવી કપડું બીંબવી મુકવું.)

ફેલ્લીઓમાંથી છાંન્ની સફેદી જેવો રસ નીકળવો.

કંઠમાળના રોગથી ત્વચામાં કે હાડકાંમાં ગુમડાં કે ચાંદા થયા હોય. કા-મુ. સાથે વારા ફરતી.

નબળા બાંધાના માણસને ખરજવું થયું હોય તે પરથી સહેજ પીળાશ પડતી કે સફેદ ફેાતરી ઉખડતી હોય.

ચહેરા ઉપર ખીલ કે ખરજવું. થયાં હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. ની જરૂર જણાવે છે.

દરેક ત્વચારોગની શરૂઆતમાં તેમાં સોજો, દાહ, ગરમી કે રતાશ હોય. (વરમની પ્રથમાવસ્થા) કા-મુ. સાથે.

દરેક ત્વચારોગમાં તાવ આવતો હોય.

વિસ્ફોટક જ્વર અને રતવા થયો હોય ત્યારે તાવ આવતો હોય તેની પ્રથમાવસ્થામાં કા-મુ. સાથે વારાફરતી.

કાંઈ વાગવાથી, જખમથી, દાઝવાથી કે બળવાથી વરમ થયો હોય. કા-મુ. સાથે. ખાવામાં અને બાહ્યોપચારમાં,

ગડ, ગુમડાં, પાકું અછબડા, ઓરી, શીતળા, રતવા વગેરેમાં તાવ વગેરે વરમનાં બધાં ચિન્હો હોય. કા-મુ. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-ફો. ને સૂચવે છે.

દરેક ત્વચારોગની દ્વિતીય ભૂમિકામાં ત્વચા ઉપર ફેલ્લા વગેરે થયાં હોય તેમાંથી જાડી, સફેદ રસી નીકળતી હોય કે ભરાઇ હોય.

મસા, જળપિટિકા, ચામડાં, અંચુડાનું સૂઝવું. દ્યુપુસ જાતની પ્રસરતી દરાજ, મોં ઉપર અરત્રો ઉડવાથી થતી ફાલ્લીઓ કે તેના જેવી ઉપદંશના રોગથી થતી ફાલ્લીઓ (સાઇકોસીસ) ઉપર મુખ્ય ધ્યાન.

ખરજવું થયું હોય તેમાંથી સફેદ જડો શ્રાવ થવો કે-ફો. સાથે ખાસ ઉપાય.

ગૌશિતજાની રસી મુકાવવાથી ખરાબ પરિણામો આવ્યાં હોય તે દૂર કરવા માટે સિ. સાથે કમવાર.

ધાવડું (રતવા) થયું હોય. વારસામાં એ રોગ અને પ્રકૃતિ મળ્યાં હોય તેના ઉપર ખાસ ઉપાય. સાથે તાવ હોય તો કે-ફો. સાથે.

દાઝવાથી કે બળવાથી વણો થયાં હોય કે ન પણ થયાં હોય તે ઉપર ૩૪ પાવરનું ઔષધ પાણીમાં નાખી તે પાણીવડે ઘોવું કે કપડું ભીંજવી મૂકવું. કે-ફો. સાથે ખાસ ઉપાય.

કક્ષાવાત (કખવા-મોતીના દાણા જેવી નાની ફાલ્લીઓ થવી તે) ને-મુ. સાથે.

શીતજાના રોગ થયા પછી અતિસાર થયો હોય.

ગરદન અને મોં ઉપર જડી રસી નીકળે એવા ખીલ થયા હોય. પાતળી રસી નીકળે તો કે-ફો.

રસોળી થઈ હોય ૩૪ પાવરની. ખાવામાં અને બાહ્યોપચારમાં ઉપયોગ કરવો.

શીતજા નીકળ્યા હોય. ખાસ ઉપાય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. ને સૂચવે છે.

ત્વચાના તમામ રોગો જેમાંથી પાણી જેવી રસી નીકળે.

ખરજવું થયું હોય તે ઉપર સફેદ ભીંગડાં વળે.

રતવા વગેરે કેઈ પણ ત્વચારોગમાં પાણીથી ભરેલા ફાલ્લા નીકળે.

માથામાં ખોડો થયો હોય ત્યારે સુફેદ પાતળી ફેતરી ઉખડતી હોય. પહેલાં કા-સ. નો ઉપયોગ કરવો. તેનાથી ફાયદો ન થાય તો.

ભમરા, મધમાખ, વીંછી, કીડી, મકોડા વગેરે જંતુનો ડંખ થયો હોય. ખાસ ઉપાય. (૩૪ પાવરની દવાનો ખાવામાં અને લગાડવામાં ઉપયોગ કરવો.)

શીતજાના રોગમાં ઘેન હોય અને મોંમાંથી લાળ ઝરે કે ઘણું થુંક નીકળે તે શીણવાળું હોય.

કક્ષાવાતમાં પાણી ભરેલી ફોલ્લીઓ થાય. સફેદ ફોલ્લીઓ કા-મુ ને સૂચવે છે.

શીળસ (શીળવા) ના રોગમાં ઘણી ચૂંટ આવતી હોય. તેના ખાસ ઉપાય ક-ફો. સાથે.

વિષમજ્વરોમાં શીળસ થતું હોય.

બહુ મીઠું ખાવાથી ખરજીયું થયું હોય તેમાંથી પાણી ઝરતું હોય અને સફેદ ભીંગડાં વળતાં હોય.

મેં ઉપર સાધકાસીસ નામનો ઉપદંશનો રોગ થવો અને અસ્ત્રો ઉડ્યો હોય તેમાંથી પાણી ઝરવું કા-મુ. સાથે.

આમરો (ધુંટણ ઉપર થાય છે.) થયો હોય તેમાં પાણી ભરાયું હોય.

આળ ઉપદંશ અને જળપિટિકાઓ (પાણી ભરેલી ફોલ્લી) થઇ હોય.

ઘણું મીઠું ખાવાથી કે ખારા પદાર્થો ખાવાથી ધાવડું થયું હોય તે શરીરના કોઇ પણ ભાગ પર હોય.

સાંધાઓની નીચે, કપાળ ઉપર, કાન ઉપર, બાલની જગાએ, કાન નીચે, ગળા ઉપર વગેરે જગાએ આગ ઉઠાવે એવા પાણી ભરેલા ફોલ્લા થાય અને તેનો ચેપ જ્યાં જ્યાં લાગે ત્યાં ત્યાં ફોલ્લાઓ કે રતવા (ધાવડું) થાય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ની જરૂર જણાવે છે.

ખરજીયું કે ખીજ ત્વચારોગો થયા હોય તેમાંથી પાતળી, પાણી જેવી પણ પીળી, ચીકણી અને ગંધાતી રસી નીકળે. જાડી, પીળી અને ગંધાતી હોય તો કા-ફો.

શરદીથી કે કોઇપણ કારણથી ત્વચારોગો-ફોલ્લા વગેરે દબાઈ ગયા હોય; ત્વચા કોરી ખરછટ કે ખરખચડી હોય ત્યારે તેને બહાર કાઢવા અને ત્વચાને પરસેવો લાવી સુંવાળી કરવા માટે ફે-ફો. સાથે.

નખમાં કાંઇ રોગ થવાથી તે વધતો ન હોય સિ. સાથે.

માથામાં ખોડો થયો હોય અને સફેદ કે પીળાશ પડતા ભીંગડાં નીકળતાં હોય તથા વાળ ખરી જતા હોય. આનાથી ફાયદો ન થાય તો ને-મુ.

ચામડીનું કેન્સર. પછી તે ગમે તે જગાની ચામડી ઉપર થયું હોય. (કેન્સર ઉપર પરસેવો કાઢી, ઓક્સિડેશનની ક્રિયા વધારી લોહી સ્વચ્છ કરવા આ દવાનો મહાન ઉપયોગ છે. કેન્સરમાં આ દવાનાં લક્ષણો પ્રધાનપણે હોય છેજ.)

ફોલ્લાવાળો રતવા (Erysipelas) તેમાં પીળાશ પડતા પાણી જેવો રસ ભરાવો.

ત્વચારોગોમાં ભીંગડાં ઉખડી ગયા પછી નીચેની જગા ચીકણી રહે.

શીતળામાં ભીંગડાં વળતાં અને ઉખડી જતાં વિલંબ થતો હોય, તેમાં પીળા પાણી જેવી રસી થતી હોય કે શીતળાનો રોગ સમાધ ગયો હોય.

(જેને પરસેવોજ ન થતો હોય તેને ગરમ કપડાં ઓઢાડી ફે-ફો. સાથે આ દવા ગરમ પાણીમાં ઓગાળી પાંચ પાંચ મિનિટ આપવાથી પરસેવો આવેછે. થોડા દિવસ એવી રીતે પરસેવો કાઢવાથી એ કુદરતી ક્રિયા ચાલુ રહેછે અને રક્તદોષો તથા ત્વચારોગો સારા થાય છે.)

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ને સૂચવે છે.

આંખો, તાલકું, મોં, જાતી અને ગુદાની આસપાસ મસા થતા હોય.

બાળકોની ચામડી ઉપરથી ફેતરી ઉખડવી અને ખજવાળ આવવી.

પીળા પાણીના ભરેલા ફોલ્લા થવા.

આંગળીઓનું જડ થવું અને સૂઝી જવું.

રાતો અને ચળકતો રતવાનો સોળો થવો. ફે-ફો. સાથે. રતવાની આ મુખ્ય દવા છે.

કડવા પિત્તનાં ચિન્હો હોય ને-મુ. અને ને-ફો. સાથે.

ફોલ્લા પુટી પીળા રંગનાં, ભીનાં ભીંગડાં વળવાં.

ત્વચામાં જલોદર જેવા રસમય સોળ થવા તે સાથે પિત્તવિકારનો તાવ અને ઝાડાની કબજઆત હોય યા ન પાણી હોય.

ત્વચાની પીળાશ અને કપડાં કાઢવાથી તરત ખજવાળ આવવી. એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવાં લક્ષણો છે.

પાઠા અને ખરજવાના રોગો ચોમાસામાં વૃદ્ધિ પામે.

ગુદા આગળ ખરજવું થયું હોય તે સાથે અર્શ થયા હોય.

ભગંદર થયું હોય.

આંટણની ચામડી ઘણી કઠણ થઈ હોય.

કોઈ પણ જગાની ત્વચામાં અને ત્વચારોગોમાં ચીરા કે વાઢીઆ પડ્યા હોય. ફે-ફો. સાથે. તે ટાઢથી કે કોઈપણ કારણથી થયા હોય.

જીભનું કેન્સર થવાથી કે બીજા રોગથી જીભ ઉપર ચીરાં પડ્યા હોય.

ચાંદાની કોરો કઠણ થઈ હોય અને તે ચાંદાંમાંથી ઘણું જાડું, જામીગએડું પણ નીકળતું હોય.

જીનાં અને જલદી ભરાઈ ન આવે એવાં વ્રણ.
 હૃદયના વિકારથી ચામડી નીચે સોળ થયા હોય.
 ત્વચા કઠણ હોય. પણ દાબવાથી તેની નીચે દુખતું હોય.
 હાડકાં સડી તેનું પડ ચામડી ઉપર ચાંદુ કે વ્રણ કરી બહાર નીકળતું હોય.
 ઉપરનાં લક્ષણો **ફે-ફ્લો**. ને સૂચવે છે.

ગુમડાં થયાં હોય તેને મોં થતા ન હોય ૩x પાવરની દવા ચોપડવી.
સિ. સાથે.

કોઈપણ ત્વચારોગમાં પડ કે લોહીમિશ્રિત પડ નીકળવું. **કે-સ**. સાથે.
 પગમાંથી ઘણો અને ગંધાતો પરસેવો થતો હોય અગર પગનો પરસેવો
 બંધ થઈ ગયો હોય.

છોકરાંઓને અને વૃદ્ધોને માથા ઉપર ઘણો પરસેવો થાય.
 શરીરના ગમે તે ભાગ ઉપર વારંવાર ગુમડાં થાય અને તે ખાસ વસંત
 ઋતુમાં વધારે થાય.

ત્વચા સહેજ ઈર્ન થવાથી પાકી જાય અને રૂઝાતાં બહુ વાર લાગે એવી
 હોય. **કે-સ** સાથે.

કંઠમાળમાં વ્રણ થયાં હોય **ને-ફો**. અને **ફે-ફો**. સાથે.

ઘણા વર્ષનાં કે જીનાં ભગંદરમાંથી પડ નીકળતું હોય અને તેની
 આસપાસ આસમાની લીટી દેખાતી હોય તથા ભગંદરની અંદર રસ્તાઓ
 થએલા હોય.

હાથના તળીઆમાં ખજવાળ આવવાથી તેને ખૂબ ધસવા પડે અને ધસ-
 વાથી પાણી ઝરે, બળતરા બળે, અને દુઃખે.

દરાજ ઉપર ખાસ ઉપાય ૪૦૦ x વાપરવું.

ઉપરનાં લક્ષણો **ને-સ**. ને સૂચવે છે.

સર્વ ત્વચારોગમાં જાડું અને પીળાશ પડતું જાડું પડ નીકળતું હોય કે
 પીળાં બીંગડાં વળતાં હોય ત્યારે.

ખીલમાંથી પડ નીકળતું હોય કે લોહીમિશ્રિત પડ હોય.

ટાઢને લીધે ત્વચા ઉપર ગ્રંથીઓ થતી હોય તેમાંથી પડ નીકળતું હોય.

બાળકોના માથામાંથી પીળાશ પડતો ખોડો નીકળતો હોય અને બીંગડાં
 ઉખડતાં હોય તેની નીચે પડ હોય.

કોઇપણ વરમજન્ય ત્વચા રોગ ત્રીજી ભૂમિકા પર પહોંચ્યો હોય ત્યારે મુખ્ય ઔષધ કા-સ. અને સિ. સાથે.

કપાએલા, છોલાએલા, દાઝેલા કે બળેલા ભાગો મુડદાલ થઈ તેમાં પડ થાય તેને સુધારવા.

ગુમડાં, ખીલ, પડવાળા ફેલ્લા, શીતળાના દાણા કે ફેલ્લા, પાકું વગેરે ત્વચા રોગોમાંથી પડ કે લોહીમિશ્રિત પડ નીકળતું હોય (પડ કમી કરવા કે પડની ક્રિયા થતીજ અટકાવવા આ ક્ષારનો ઉપયોગ વખાણવા લાયક છે. જેની “ પાકણી દેહ ” હોય તેમણે આ દવાનું સારું સેવન કરવાથી તેવી દેહ મટે છે. જેના શરીરમાં આ ક્ષારતત્વ પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે તેને થતાં ગડગુમડાં, ચાંદાં વગેરે પાક પર ચઢતાં નથી.)

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. નું સૂચન કરે છે.

ખીલ, ખરજવાં, ચાંદાં રતવા, ગુમડાં, પાઠાં, ઝીણી કે મોટી અંથીઓ વગેરેનાં મૂળ ઊંડાં હોય અને તેમાંથી જાડું પડ કે લોહીમિશ્રિત પડ કે રસી નીકળતાં હોય તે ગંધાતાં હોય.

શીતળાના ફેલ્લા ખરાબ પડ ધારણ કરે,

નાકમાં ચાંદાં અને અંથીઓ થતાં હોય.

હાડકાંનું વળુ થયું હોય. કે-ફલો. સાથે.

ગુમડાં પકવવાની જરૂર હોય ૩ X પાવર ચોપડવા.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. સૂચવે છે.

હાડકાં, કરોડરજ્જુ અને હાથ પગ વગેરે અવયવોનાં લક્ષણો.

(આ લક્ષણોમાં હાથ પગના સાંધાઓમાં થતા સંધિવા સાએટીકા, પાદાં-ગુષ્ટ વાત (ગાઉટ) વગેરે પ્રકારના વા (જેમાં હાડકાંનો દુખાવો ખાસ હોય છે) નો સમાસ કરવામાં આવ્યો છે. એ અવયવો ઉપરની ત્વચાનાં વ્યાધિઓ કે લક્ષણો ત્વચારોગનાં લક્ષણોમાં જેવાં).

કરોડરજ્જુના નરમ થવાથી અને મજ્જાસ્થાનનાં પરમાણુઓ મૃત જેવ થવાથી થતો હાથ પગ વગેરેનો લકવો (Paralysis) થયો હોય તેથી હાથ પગ ચલાવી શકાય નહિ, લંગડાય, જડ થઈ જાય કે ઉંઠતાં બેસતાં પીડા થાય.

કચર માર વાગવાથી પીડા થવી તે ધીમે ધીમે હલવ સલત કરવાથી ઠીક લાગે.

તિક્ષુ (તરતનો થએલ) અગર દીર્ઘ સંધિવા. જે મહેનત કરવાથી, અભ્યાસથી કે બેસી રહેવાથી વધે અને ધીમેથી કામ કરવાથી કે ચાલવાથી કમી થાય. દુખતા ભાગમાં ટાટપાણું અને ઘોંચ્યા જેવી પીડા હોય (વિશેષ ભાગે સવારમાં તે ભાગે બહેર મારી જાય તો ફે-ફો. સાથે.)

વાંસામાં અને ખલાની દાલ વચ્ચે દુખાવો થવો.

આંગળીનાં ટેરવાં જાનશૂન્ય થવાં.

રાતે પગમાં દાહ અને ખરજ થવાં.

જેરવાળી મહેનતથી, થાકથી, પ્રથમ ઉઠતાં બેસતાં, પીડા વધે અને ધીમે ધીમે ચાલવાથી કમી થાય એવી સંધિવા વજેરેની વેદના. એ આ ક્ષારતું ખાસ સૂચક ચિન્હ છે.

ઉપરનાં લક્ષણો ફા-ફો. તું સૂચન કરેછે.

વાંસાના કોઈપણ ભાગમાં અને હાથ પગમાં રહી રહીને સખત ચરકા અને શૂળ આવતાં હોય.

ગરદન અને વાંસામાં દુખાવો થતો હોય.

કોઈપણ અવયવમાં આંચકી આવતી હોય તે સાથે તે અવયવ બહેર મારી જતા હોય.

ગૃધ્રસી, રાંઝણ-સાએટીકા વજેરે વામાં સખત વેદના થતી હોય. (ખાવા અને ચોપડવામાં ઉપયોગ.)

વિજળીના આચકા જેવી પીડા હાથ પગમાં થાય કે હાથ પગની ગતિશક્તિ મંદ પડી હોય.

વાંસાની કરોડરજીમાં દુખાવો થતો હોય તેથી તે ભાગને સ્પર્શ પણ દુઃખદાયક લાગે.

હાથ વજેરે લકવો થએલા અવયવો ઘુજતા હોય ખાલી ચઢતી હોય.

પગ વજેરે અવયવોમાં ચરકા (ન્યુરેલજીઆ) આવતા હોય તે રાતે કે ઠંડી હવામાં વધતા હોય અને પગે ગોટલા ચઢતા હોય.

સંધિવામાં ભયંકર જેરથી વેદના થતી હોય અને તે ભાગને સ્પર્શ પણ કસી શકાતો નહિ હોય.

કંઠવાયુ થયો હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. તું સૂચન કરેછે.

સાંધાઓમાં થતા સંધિવાના તમામ પ્રકારમાં આ દવાનો, લક્ષણાનુસાર લાગુ પડતી બીજી દવાઓ સાથે ઉપયોગ કરવો અતિ ફાયદાકારક છે.

સાંધાઓમાં વાનો દુખાવો હોય અને પગમાં અશક્તિ જણાતી હોય, પર-સેવો ખાટી વાસવાળો હોય.

સંધિવા સાથે સોજો, તાવ અને દુખાવો હોય.

વાંસામાં અને હાથ પગમાં અશક્તિ હોય, ચાલવાની ગતિ અસ્થિર હોય-પગ લથડી જતા હોય, પગના સ્નાયુઓ ખેંચાતા હોય.

ડોક હલાવતાં હાડકાના કડાકા બોલતા હોય.

પગની એડીની ધુટી, ઢીંચણ, હાથની આંગળીઓ અને કાંડા વગેરે સાંધા-ઓના હાડકાના કડાકા બોલતા હોય કે-ફો. સાથે.

હાથના સ્નાયુઓ સંકોચાઈ ગયા હોય અને હાથ નિર્મલ્ય થઈ ગયા હોય કે-ફો. અને કા-ફો. સાથે.

આંગળીઓના સાંધામાં વા આવ્યો હોય તેનો દુખાવો રકતાશય સુધી પહોં-ચતો હોય.

કંઠમાળની પ્રકૃતિવાળા કે કંઠમાળના દંદીને થતો અમ્લપિત્તયુક્ત સંધિવા.

ગાઉટ (જુનો-દીર્ઘ સંધિવા) ને-સ. સાથે.

લખનારના હાથનો વેદનાસહિત કંપ મે-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ને સૂચવે છે.

આ ક્ષાર અસ્થિ બનાવનાર હોવાથી શરીરના સર્વ હાડકાના રોગો કે લક્ષણો ઉપર, લક્ષણાનુસાર સૂચવાતી બીજી દવાઓ સાથે આપવો વિશેષ ફાયદાકારક છે.

સર્વ શારીરિક અવયવોની બધિરતા-બહેર ભારી જવા પછું અને ઠંડાપછું હોય.

સુકતાન (અસ્થિમાર્દવતા-હાડકાનું પોચાપછું) ઉપર કા-ફો., સિ. અને ને-મુ. સાથે.

મારથી કે પડવાથી હાડકું લાંગી ગયું હોય તેને બોસાડ્યા પછી ખાવા આપવાથી અને બાહોપચાર કરવાથી ફરી સંધાન જલદી થાય છે.

હાથ પગ વગેરેનાં લાંબાં હાડકાંમાં દુખાવો થવો. તેની રાતે અને ઠંડી હવામાં વૃદ્ધિ થવી. સિ. સાથે.

સંધિવાવાળો ભાગ ઠંડો અને જડ થવો.

તાવમાં આખા શરીરનાં હાડકાં દુખે કે કળતર કરે **કે-ફો**. અને **સિ**. સાથે.
 ખભાને અને ડોકને સંધિવા થયો હોય.
 સંધિવાનો દુખાવો આખા શરીરમાં ફરતો હોય.
 ઉપદંશ (સીરીલીઝ) ને લીધે હાડકાંમાં વરમ થઇ ક્ષત પડ્યાં હોય **સિ**.
 અને **કા-મુ**. સાથે.
 કમરશળ. ઠંડી ઋતુમાં દુખાવાની વૃદ્ધિ અને ઉનાળા કે ગરમ હવામાં
 સુધારો **કે-ફો**. સાથે.
 જરાપણુ શરદી કે ઠંડી લાગવાથી સાંધા વાએ રહી જવા.
 પગના કે માર વાગ્યા શિવાય કોઈ રોગથી પગનું વાંકા વળી જવું.
 ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. ને સૂચવે છે.

પગની ઘુંટી અને ઢીચણમાં સંધિવાની વેદના, તાવ અને સોજો હોય. તે
 હાલચાલ કરવાથી વધે, ઠંડીથી વધે અને ગરમીથી સુધારો જણાય **કે-ફો**. સાથે.
 સંધિવા ખભાના સાંધામાં થયો હોય તેનો દુખાવો છાતી સુધી થતો હોય
 અને એક પછી એક બીજા સાંધાઓમાં ફરતો હોય. **કે-ફો**. સાથે.
 શરીરના કોઈપણ ભાગમાં થતા વા અને વરમ ઉપર આ મુખ્ય ઔષધ છે.
 વાંસામાં ચરકા મારે અને આમ તેમ શરીરને અમળાવવાથી વાંસાનાં
 હાડકાંમાં કડાકા બોલે **કે-સ**. સાથે.
 કમરશળ. ઠંડી ઋતુમાં કે ઠંડીથી વેદનાની વૃદ્ધિ અને ઉનાળા કે ગરમ
 હવામાં આરામ લાગે **કે-ફો**. સાથે.
 ઉપદંશને લીધે હાડકાંઓમાં વરમ થઇ તેમાં ક્ષત પડતાં હોય તેની પ્રથમ
 અવસ્થામાં **કે-ફો**. સાથે.
 કોઈપણ સાંધાની સખત વેદના જે રાતે કે આરામ લેવાથી વધે.
 ઉપરનાં લક્ષણો **કે-ફો**. નું સૂચન કરે છે.

સંધિવા કોઈપણ ભાગમાં થયો હોય તેમાં સોજો હોય, જીલ સફેદ હોય અને
 દુખાવો ફક્ત હાલચાલ કરવાથીજ થતો હોય કે વધતો હોય.
 સંધિવા સાથે જવર હોય **કે-ફો**. સાથે.
 જુનો (જીર્ણ) સંધિવા જેમાં સોજો અને દુખાવો હાલચાલ કરવાથીજ વધે.
 શરીરના કોઈપણ ભાગના સોજા પછી તે સંધિવાના, ચામડીના જલંદરના
 કે કોઈપણ રોગ વા કારણથી થયા હોય તે પોચા (દાખવાથી ખાડો પડી રહે એવા)

હોય. તેના ઉપર મુખ્ય ઔષધ સોળ કહણુ હોય તો પ્રથમ **કે-ફ્લો**. આપી તે પોચા પડ્યા પછી સાથે યા વારાફરતી આપવા.

ગરદનની ગાંઠોનો સોળે; હાથ પગ થાપા વગેરે ભાગ પરના સોળ પાકી તેમાંથી સફેદ શ્રાવ નીકળતો હોય.

તરતના થએલા પોચા આંટણમાં **ફે-ફો**. સાથે.

હાથ પગની ચામડી ટાઢથી ફાટી ગઈ હોય **કે-ફ્લો**. સાથે.

કાંડા તથા હાથ પગ હલાવવાથી તેના સ્નાયુઓમાં ચિરાતા હોય એવો દુખાવો **ફે-ફો**. સાથે.

શરીરના કોઈપણ ભાગના વાના દરદમાં જ્યારે પથારીની હુંફથી દર્દ વધારે જોર કરે અને કમરથી પગ સુધી વિજળીના જેવો ઝાટકો લાગે તેથી એકદમ બેઠાજ થવું પડે **મે-ફો**. સાથે.

હાથ પગમાં લાંબા વખતનો સોળે હોય તેમાં વેદના કે પાક નહિ હોય ફક્ત સખત ખજવાળજ આવતી હોય.

કોઈપણ ભાગના વ્રણમાંથી સફેદ રસીનું નીકળવું **કે-ફ્લો**. સાથે.

રસોત્પાદક અને રસશોષક અવયવોની તે ક્રિયા મંદ કે અંધ પડેલી હોય તેથી સોળએનો રસ શોષાઈ જતો નથી. આ દવા તે ક્રિયા ફરી ચાલુ કરેછે તેથી સોળએના અને વ્રણમાંના રસો શોષાઈ જાયછે, શુદ્ધ રસો ઉત્પન્ન થાય છે. આ દવાને એ કામમાં **કે-ફ્લો**. ઘણી સારી મદદ કરેછે માટે સોળએના રસોનો નાશ કરવાને બંને દવાએનો સાથે કે વારાફરતી ઉપયોગ બહુજ ફળદાયક છે.

ઉપરનાં લક્ષણો **કા-મુ**. નું સૂચન કરેછે.

શરીરના કોઈપણ ભાગ ઉપર જલશોથ (પાણી ભરેલા સોળ) કે રસશોથ હોય. જલશોથ ઉપર **ને.-સ**. સાથે અને રસશોથ ઉપર **કા.-મુ**. સાથે.

શરીરના કોઈપણ ભાગમાં પાણી જેવી રસી ભરેલા ફેસલા થવા.

વાંસાનો જે દુખાવો સખત બિછાના, પદાર્થ કે જમીન ઉપર સુવાથી નરમ પડે.

વારંવાર નજલો થવો.

બેંધમાં હાથ પગ ખેંચાવા **મે-ફો**. સાથે.

કમરના ઠાઠામાં દુખાવો. **કે.-ફો**. સાથે.

હાથ પગનો કોરીઆ. (છઠ્ઠા સિવાય હાથ પગનું હાથ્યા કરવું.) તેથી શ્રાંત ખેસી રહેવાનું નહિ હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને.-મુ. નું સૂચન કરે છે.

સાંધાઓનો વા જે એક સાંધામાંથી ખીજ સાંધામાં ફરતો હોય.

વાંસો, ડોક, હાથ, પગ વગેરે શરીરના કોઈપણ ભાગમાં કોઈપણ પ્રકારના વા આવ્યા હોય તે સાંજે અને ગરમીથી વધતા હોય, ઠંડા અને ખુદલા પવનથી મંદ પડતા હોય કે સુધારો દેખાડતા હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. નું સૂચન કરે છે.

કરોડરજ્જુના પડનો વરમ. (ખાસ દવા).

ડાખી બાજુની જાંગમાં થોડાં જોડાં પીડા.

પાદાંગુલ વાત, અંગુલી વાત, ગૃધ્રસી (સાએટીકા) વાત, સંધિવાત વગેરે નવાં થયા હોય કે જુના હોય તે જાંઘમાંથી ઉઠતાં વધારે જોર કરે અને કોઈપણ સ્થિતિમાં આરામ ન લાગે કે-ફો. સાથે (એ દર્દીએ તમામ કેશી પદાર્થો અને વ્યસનો છોડી દેવાની અનિવાર્ય જરૂર છે.)

વાંસામાં ખેંચતાણ થઈ ગરદન પાછળ ખેંચાવી.

વાંસાનો નીચલો ભાગ, ગરદન અને કરોડમાં દુખાવો. હાથ કાંપતાં હોય મે-ફો. સાથે.

નખના મૂળ આગળ પાકીને પડે થવું સિ. સાથે.

પગની હાથની આંગળીઓ વચ્ચે ખજવાળ આવવી. ને-મુ. સાથે વારાફરતી.

જાંગના થાપાથી છુટણ સુધી દુખાવો.

પગના તળીઆ બળતા હોય તે બળતરા દીંચણ સુધી પહોંચતી હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. નું સૂચન કરે છે.

શરીરના કોઈપણ ભાગમાં થએલા જખમ, ગુંમડાં, ગ્રંથીઓ વગેરે પાક્યા પછી પણ થતું ઓછું કરવા અને થયું હોય તો કાઢી નાખી તે દુરસ્ત કરવા. જો પણ ખરાબ વાસવાળું હોય તો કા-ફો. સાથે.

પગના થાપના સાંધાનું દર્દ સિ. અને કે-ફો. સાથે. દર્દીને આરામ આપવો.

વાંસા ઉપર પાકાં થયાં હોય. તેમાં પણ થતું અટકાવવાને અને થયું હોય તે દુર કરવા. કા-મુ. અને સિ. સાથે.

વૃદ્ધાવસ્થાના ચરકા અને વા.

હાડકાનો સડો સિ., કે-ફો, અને કે-પ્લો સાથે.
ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ ને સૂચવે છે.

હાથ પગ વગેરે શરીરના કોઈપણ ભાગની શુદ્ધ કે અશુદ્ધ રક્તવાહિનીઓ,
અને રસવાહિનીઓનું કુલી જવું, તેમનું સર્પાકાર થવું કે ગુંચળા વળી ગયા જેવો
દેખાવ થવો.

શરીરના કોઈપણ ભાગો ઉપર કંઠણ ગ્રંથીઓ થવી.

હાડકાં અને હાડકાંના ઉપલા પડમાં સડો થવો.

હાડકાંનું નકામું વધવું.

હાથ પગમાંથી થાક ન મટવો. કે.-ફો. સાથે.

પીઠ અને કંમરનો દુખાવો.

(હાડકાંના તમામ રોગો ઉપર કે.-ફો., સિ. અને ને-મુ. સાથે. યા
લક્ષણાનુસાર).

ઉપરનાં લક્ષણો કે.-પ્લો. નું સૂચન કરે છે.

નાસુર, ભગંદર વગેરે નાડીવણ અને હાડકાંનાં વણમાંથી પીગું, ગંધાતું,
લોહીમિશ્રિત પડનું નીકળવું.

લખનારના હાથની આંચકી, મે.-ફો. સાથે.

ચાલ ચાલ કર્યા પછી પગમાં અને પગના અંગુઠામાં પીડાયુક્ત ખેંચાટ થવો.

હાથ પગ જાણે ગળી કે ટુટી પડતા હોય એવી લાગણી કે દુઃખ.

ઘોડા ઉપર બેસવાથી ગુદાસ્થિ દુખવા.

કરોડ ઉપર પાડું થયું હોય. (તે ઉપર તેમાંથી આ દવાનો સુચક શ્રાવ
થતો હોય કે ન પછુ થતો હોય.)

જાંઘનાં ગુમડાં અને સાંધાના વ્યાધિ.

જીર્ણ ચાંદાં તેમાં વધતું માંસ, હાડકાંનો સડો અને વ્રણ.

નખ સળ પડેલા, બરડ અને સફેદ ડાઘાવાળા હોવા.

પગની પાટલીઓનું દુખવું.

કરોડરજ્જુને ઈજા થવાથી મજ્જાતંતુમાં બગાડ થવો.

ખભામાં અને હાથમાં રાતે દુખાવો. તેનું ગરમી અને મર્દનથી
નરમ પડવું.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ને સૂચવે છે.

જવર (તાવ) નાં લક્ષણો.

મેલેરીઆ તાવમાં પુષ્કળ પરસેવો થતો હોય કે મંધાતો હોય અને પુષ્કળ અશક્તિ લાવતો હોય.

ટાઇફસ, ટાઇફોઇડ, મગજનો તાવ, બેજવાળી જમીનથી આવતો તાવ, પિત્તજવર વગેરેમાં જીભ બૂખરા રંગની અને સુકી, બિંધ આવતી ન હોય, બેચેની, ભ્રમ, બડબડ, ઘેન, સન્નિપાત વગેરે ઉપદ્રવો હોય.

સિંદુરીઆ તાવમાં ગળાનો સડો, અશક્તિ અને ઘેન હોય.

બધી જાતના તાવમાં શરીરની ગરમી અતિશય વધી જતી હોય અને નાડી જોરથી ચાલતી હોય.

બધી જાતના તાવમાં નાડી છેક ધીમી કે બેમાલમ હોય તો ને-મુ. સ્તથે.

(દરેક તાવમાં સન્નિપાત થતો અટકાવવાને અને થયો હોય તો મટાડવા માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.)

ઉપરનાં લક્ષણો કા-ફો. ની જરૂર પતાવે છે.

મેલેરીઆ તાવ જમ્યા પછી રાતના સાત વાગે ઠંડી લાગીને આવે અને સવારે નવ વાગે પછુ જોરથી ઠંડી વાઘને આવે તેમાં શ્વાસ ગુંગળાતો હોય.

નિયમિત તાવમાં કરોડમાં ટાઢ ચઢતી અને ઉતરતી જણાતી હોય, પગની પીંડીમાં આંકડી આવે.

દરેક પ્રકારના તાવમાં પુષ્કળ પરસેવો આવે અને ઠંડી એટલી બધી લાગે કે દાંત કકડે.

ઉપરનાં લક્ષણો મે-ફો. ની જરૂર પતાવે છે.

મેલેરીઆ તાવમાં ખાટી ઉલટી થતી હોય, ખાટો પરસેવો થતો હોય, દિવસે પગ બરફ જેવા ઠંડા અને રાતે પગના તળીઆમાં બળતરા, ચહેરા ઉપર લોહીનો ઘસારો થઇ બપોર પછી માથું દુઃખે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-ફો. ની જરૂર જણાવે છે.

મંદજવર (જીર્ણજવર), ક્ષયજવર અને તેમાં અશક્તિ.

ક્ષયજવરમાં રાતે પુષ્કળ પરસેવો થવો. મોં ઉપર અને છાતી ઉપર ઠંડો ચીકણો પરસેવો થવો.

બધી તાવમાં થતી અશક્તિ. ખાસ ઉપાય.
ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો ની જરૂર જણાવે છે.

શરીરના દરેક અવયવનાં વરમજન્ય તાવની પ્રથમ અવસ્થાનું આ મુખ્ય અને અપ્રતિમ ઔષધ છે.

બધી જાતના તાવમાં શરીરની ગરમી વધેજ છે તેમાં આ મુખ્ય ધ્વજાળ.
મહેરીઆ તાવમાં ખાધેલા અનાજની ઉલટી થવી અને બપોરે એક વાગે
હંડી વાઈ તાવ ભરાવો.

ઉપરનાં લક્ષણો ફે-ફો ની જરૂર જણાવે છે.

દરેક વરમજન્ય (વરમ કે સોજાથી ઉત્પન્ન થયેલા) તાવોની દ્વિતિય મુખ્ય-
કાનું મુખ્ય ઔષધ. ફે-ફો. સાથે.

પાચનક્રિયા અગડવાથી થતા તમામ જ્વરોમાં ફે-ફો. સાથે.

કોઈ પણ તાવમાં જીભ બુરાશ પડતી સફેદ, અને ચીકણી હોય.

સંધિવાતના તાવમાં રસનો જમાવ થાય તેનું શોષણ કરાવવા સાથે.

તાવની પાસે બેઠાં છતાં તાવના દર્દીની ટાઢ મટતી ન હોય.

સુતિકાજ્વરની શરૂઆત ફે-ફો. અને કા-ફો. સાથે.

ઉપરનાં લક્ષણો કા-મુ. જરૂર જણાવે છે.

સર્વ પ્રકારના તાવ પૈકી જે તાવમાં ઘેન, સુરતી, મોળ, પાણીની ઉલટી,
સ્નાયુઓમાં દુઃખાવો, આંકડી વગેરે લક્ષણો હોય.

જે જ્વરો લિનાશવાળી જગામાં કે નવી ખેડેલી જમીન પર રહેવાથી
ઉત્પન્ન થયા હોય ને-સ. સાથે વારા ફરતી.

જે મેલેરીઆ જ્વર (નિયમિત જ્વર એકાંતરીઓ, તરીઓ, ચોથીઓ)
કિવનાઇનનો અતિશય ઉપયોગ કર્યા છતાં કે કરવાથી નહિ મટયા હોય.
(૨૦૦ x પાવર.)

જે તાવમાં હોઠ ઉપર ફેલ્લીઓ થાય (બરો મુતરી જવો), વાંસામાં
ટાઢ વાગે, માથું ભારે અને તેમાં મંદ દુખાવો, આંખમાંથી અને નાકમાંથી
પાણી ઝરે.

જે તાવમાં હંડી વાગતાંજ તરસ લાગે, શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગોમાં
હંડી લાગે, સન્નિપાત હોય કા-ફો. સાથે.

મેલેરીઆ જવર સવારે દશ વાગે ઠંડી લાગી આવે ત્યારપછી બે પહોર સુધી તેવીજ ઠંડી લાગ્યા કરે, પછી એકદમ તાવ ચઢે, ગરદન ઘણી દુખે અને તરસ લાગે, ખાટો અને અસક્રિત કરે એવો પરસેવો આવે, કમર અને વાંસો બહુ દુઃખે, ઘણી સુસ્તી જણાય, રાતે અતિશય પરસેવો થાય, લાળ ગળે.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-મુ. ની જરૂર જણાવે છે.

જે તાવ સાંજથી મધ્યરાત સુધી વધે અને ત્યાર પછી કમી થતા હોય.

જે તાવમાં પરસેવો ન થતો હોય **ફે-ફો.** સાથે વારંવાર આપવાથી પરસેવો થઈ તાવ ઉતરે છે.

જે તાવો જંતુથી અને રક્તદોષથી ઉત્પન્ન થતા હોય જેવાકે ટાઇફોઇડ, ટાઇફસ, ન્યુમોનિઆ, ક્ષય, શીતળા, ઓરી, અછબડા, જોબર, પ્લેગ, લાલ તાવ (સ્કાર્લેટ જવર), અછળું જવર, ઉપદંશ અને પ્રમેહજન્ય જવર, મેલેરીઆ. (ખાસ ઉપાય.)

ચઢ ઉતરીઓ મેલેરીઆ તાવ આવતો હોય તે વખતે પીળાશ પડતી, સફેદ અને ચીકણી જીભ હોય.

સર્વ પ્રકારના શીતળાના તાવમાં ગરમી બહાર કુટી ન નીકળતાં અંદર સમાઈ જતી જણાય (દાણા બરાબર નીકળે નહિ) તેમાં આ દવાનો ઉપયોગ અપ્રતિમ છે.

શીતળાનો તાવ સારો થયા પછી શરીર ઉપરના ફોલ્લાની ચામડી જલદી ઉખડી જવામાં અને ડાઘા ન રહેવા દેવા માટે આ દવાનો ઉપયોગ પ્રશસ્ત છે.

(પરસેવો લાવવા માટે આ ક્ષર **ફે-ફો.** સાથે બિના પાણીમાં પાંચ પાંચ મિનિટે વારંવાર આપવો.)

ઉપરનાં લક્ષણો કા-સ. ની જરૂર જણાવે છે.

(તાવના દરેક રૂપ અને દરેક પ્રકારમાં આ મુખ્ય દવા છે.)

મેલેરીઆ જવર (મુખ્ય અને રામબાણુ ઔષધ.) **ફે-ફો.** સાથે વારાફરતી દશ દશ મિનિટે આપવી.

દરેક પ્રકારના તાવ કે જેમાં જીભ ઉપર લીલા જીભરા રંગની છારી હોય, તરસ ન હોય, શરીરની અંદર ઠંડી લાગવી, માથાના તાલકામાં દાહ થવો, પેટમાં વાયુ ફરતો હોય એમ જણાવું, યકૃતમાં દુખાવો, પાતળા બ્રાડા

વારંવાર થવા, કડવા પિત્તની ઉલટી થવી, કાળા કે ભુરાશ પડતા કાળા રંઝની કડવી ઉલટી થવી, ઠંડી લાગી તાવ આવવો.

આખું શરીર બરફ જેવું ઠંડું હોઇ ફક્ત ગરદનજ ગરમ જણાય એવો તાવ.

ઉપરનાં લક્ષણો ને-સ. ની જરૂર જણાવે છે.

જીનો મેલેરીઆ. જીર્ણજ્વર, ક્ષયજ્વર.

દરેક પ્રકારના તાવની ત્રીજી અવસ્થા કે જેમાં પરિમય કફ, ઝાડા થતા હોય કે થવાની ધારિત હોય.

ટાઇફોઇડ અને ટાઇફસ તાવમાં અતિસાર, મરડો થઇ આવ્યા હોય તેમાં રૂધીરયુક્ત પૂરના કે રૂધીરના ઝાડા થતા હોય.

ક્ષયજ્વરમાં પગને તળીએ દાહ બળતો હોય અને બડખામાં લોહી કે પર પડતું હોય કે લોહી પરિમિશ્રિત હોય.

ઉપરનાં લક્ષણો કે-સ. ની જરૂર જણાવે છે.

જ્વરનાં કે-ફલો. નાં લક્ષણો નથી.

ક્ષયજ્વર પહેલી, બીજી કે ત્રીજી કોઇપણ અવસ્થામાં હોય તે ઉપર પ્રમુખ ઔષધ ૨૦૦ x પાવર.

ઘણા લાંબા વખતથી પર થયા કરે એવું કોઇ દર્દ હોય તેથી જીર્ણજ્વર (લાડીજ્વર) આવતો હોય અને પગના તળીઆમાં દાહ થતો હોય. કે-સ. સાથે.

ઠંડી હવા સહન થવી નહિ, આખી રાત શરીર તાવથી તપેલું રહેવું, આખો દિવસ શરીર કંપ્યા કરવું, રાતે પરસેવો થવો, ભૂખનો નાશ અને શરીરને અશક્ત કરે એવા તાવ.

નાનાં બાળકોને માથા ઉપર, ડોક ઉપર, પગના થાપાની અને ધુંટણની સાંધ આગળ ગંધાતો પરસેવો થવો.

ઉપરનાં લક્ષણો સિ. ની જરૂર બતાવે છે.

ભાગ ચોથો.

ચિકિત્સા (Therapeutics)

શરીરમાં રહેલા ક્ષાઇબિન, આલ્બ્યુમિન, જીલેટીન વગેરે સેન્દ્રિય રસોનો વધારો થાય છે. તે શરીરમાંથી લીંટ, લાળ, કફ, મળ, પિશાબ વગેરે મારફત બહાર નીકળે છે. તેનું કારણ તેનો શરીરમાં શરીર અંધારણ માટે ઉપયોગ કરનારા આ આયોકેમિક-જીવનક્ષારોની તંગીજ હોય છે. ક્ષારોની તંગીને લીધે એ સેન્દ્રિય પદાર્થોનો શરીરમાં ઉપયોગ થતો નથી. તેથી એ તંગી સૂચવનારા ક્ષારોના લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે. નીકળતા રસોના રૂપરંગ ઉપરથી અને એ લક્ષણો ઉપરથી કયો ક્ષાર ખુટયો છે તે નક્કી કરવું તેજ આ શાસ્ત્રનું નિદાન છે. અને તે ક્ષારની દવારૂપે શરીરમાં ભરતી કરવી એજ એની ચિકિત્સા છે. આ પુસ્તકના પહેલા અને બીજા ભાગમાં લોહીનાં સેલ્સ (પિંડો), તે વડે રચાતાં શરીરના અવયવો, સેલ્સમાં રહેલા નિરિન્દ્રિય જીવનક્ષારો તેમની શક્તિ, કાર્ય, ગુણ વગેરેનું સવિસ્તર ગ્યાન કરેલું છે. તેજ એની સેલ્યુલર પેથોલોજી છે. તે પછીના ભાગોમાં કયો જીવનક્ષાર ઘટવાથી કેવાં કેવાં લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે તેનું વિસ્તારથી અવયવવાર ગ્યાન કરવામાં આવ્યું છે. એ લક્ષણો તેજ રોગો. રોગોનાં નામ સાથે આ શાસ્ત્રને કાંઈ નિસ્ખલ નથી. રોગોનાં કારણો એટલે અમુક ક્ષારોની તંગીથી ઉત્પન્ન થતાં લક્ષણો અને અમુક સેન્દ્રિય રસોનું નિરૂપયોગીપણું એજ એની ઇડીઓલીજી અથવા નિદાન અને તે જીવનક્ષારો દવારૂપે આપવાથી એ નિરૂપયોગી રસોનો શરીરઅંધારણમાં થતો ઉપયોગ અને તેથી થતી રોગનિવૃત્તિ એજ એની ચિકિત્સા. એ રસો પાછા શરીરમાં આ ક્ષારોની મદદવહે શરીરરચનામાં કામે લાગી જાય અને તેથી થતાં કષ્ટદાયક લક્ષણો નિર્મૂળ થાય એટલે રોગનિવૃત્તિ થઈ ગઈ સમજાય છે. એ બધું અગાઉ લખાઈ ગયું છે તેથી આ ચિકિત્સા પ્રકરણ લખવાની કાંઈ જરૂર હતી જો. જોણે આ શાસ્ત્રની પેથોલીજી સમજી લીધી છે, જોણે આ ક્ષારોના ગુણ, શક્તિ (પ્રભાવ) કાર્ય અને લક્ષણો સમજી લીધાં છે તેને આ પ્રકરણની કાંઈ જરૂર નથી. આ ચિકિત્સાને વળગી રહેવાની તેને જરૂર નથી. તેમણે પોતાની તર્કશક્તિથી ચિકિત્સા ગોઠવી લેવી જોઈએ. દરેક રોગમાં લખેલી છે એટલીજ દવા તે રોગમાં વાપરવાની છે એવો ભ્રમ રાખવો નહિ લક્ષણાનુસાર બીજી દવાઓ આપવી ઘટે ત્યાં આપવી.

સાધારણ જાણનાર જનસમાજ માટેજ આ ચિકિત્સા પ્રકરણ લખવામાં આવ્યું છે. તેમને એ માર્ગદર્શક થશે. એમ ધારી લખ્યું છે.

આ શાસ્ત્ર સરળ છે અને ફક્ત બાર દવાઓ માંથીજ પસંદગી કરવાની છે. બાર દવાઓનાંજ લક્ષણો યાદ રાખવાનાં છે. બીજાં શાસ્ત્રોની પેઠે હજારો દવામાંથી પસંદગી કરવાની નથી અને હજારો દવાઓના ગુણદોષો અને લક્ષણો યાદ રાખવાનાં નથી. એ કાંઈ જેવો તેવો લાલ નથી, એમાં પ્રખર બુદ્ધિ અને યાદશક્તિની જરૂર નથી. સામાન્ય જનસમાજ સહેલાઈથી ઉપયોગ કરી શકે એવી આ ચિકિત્સા છે.

કેટલાક દાખલા લઈએ. શરીરના કોઈપણ ભાગનો વરમ કે સોજો જેને ઇન્ફેક્શન કહેછે તેમાં બીજાં શાસ્ત્રોમાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ દવાઓ છે. જ્યારે આ શાસ્ત્રમાં તેવા દરેક વરમની એકજ ચિકિત્સા છે. પછી ભલે તે મગજનો, લિવર (યકૃત) નો, ફેફસાંનો, આંતરડાનો, ગળાનો, હૃદયનો, મૂત્ર-પિંડનો કે કોઈપણ અંગનો વરમ હોય. વરમ સ્વભાવેજ જીવલેણ હોયછે જેમાં શરૂ થતાંજ ફે-ફો. અને કા-મુ. શરૂ કરવામાં આવે તો કેટલી બધી જાંદગી બચી જાય ! કેટલો ખર્ચ બચી જાય ! જીવલેણ ઇન્ફેલ્યુએન્સા ને-સ; ને-મુ; ફે-ફો. એ ત્રણજ દવાઓથી ચોવીસથી અડતાળીસ કલાકમાં રોગમૂક્તિ થાય કેવી ઉમદા પદ્ધતિ ! સોજા વગરના મગજના બધા ગાંડપણ જેવા રોગો પણ ફક્ત કા-ફો; અને મેગ-ફો. થીજ સારા થાય. પિત્તના બધા રોગો ને-સ. અને ને-ફો. થીજ સારા થાય. બધા કફ રોગો ફે-ફો; કા-મુ; કા-સ; અને સિ. થી સારા થાય. દરેક રોગોની ચિકિત્સા જોઈ જશો તો જણાશે કે સેંકડો રોગો પર ફક્ત કા-મુ. અને ફે-ફો. એજ મુખ્ય દવાઓ વપરાયલી છે. બધા વાયુ રોગો પાંચ ફોસ્ફેટસથીજ સારા થાય, આખા શરીરની અશક્તિ, પાંડુરોગ ફક્ત પાંચ ફોસ્ફેટ અને ને-મુ. થી મટી જાય. કેટલી બધી સરળતા !

મારી સોળ વર્ષની આ શાસ્ત્રની પ્રેક્ટિશ અને અનુભવથી જનસમાજને આ ચિકિત્સા જાણવા લલામણ કરું છું.

આ ચિકિત્સા પ્રકરણમાં અમુક દવા અમુક સાથે એમ વારંવાર આવેછે તે તે દવાની સાથે વારાફરતી આપવાની છે અથવા અમુક દવા કામ ન કરે તો તે સાથેની દવા તે પછી આપવી. વારાફરતી ન અપાય અને સાથે ભેગી કરી અપાય તેથી કાંઈ હરકત નથી. ભયભરેલા રોગોમાં તેમ કરવું જરૂરનું છે.

દવા કઈ પાવરની વાપરવી તે આમાં લખ્યું નથી. સાધારણ રીતે તરતના રોગોમાં ૩ x અથવા ૬ x પાવરની પાઉડરરૂપ દવાઓ વાપરવી. એકાદ અઠ-

વાહીઉં રોગને થયું હોય તો ૬ X પાવરની પાઉડર દવા વાપરવી. મહીના બે મહીનાની માંદગીમાં ૧૨ X થી ૩૦ X સુધીની દવા પાઉડર રૂપે અથવા પ્રવાહી રૂપની વાપરવી. જુનાં દર્દોમાં ૨૦૦ X પાવરની પ્રવાહી દવા વાપરવી. (વિશેષ માટે જુઓ દવાના પાવરો) પાંચ છ દવા આપવાની જરૂર પડે તો બે ત્રણ દવા સવારથી બપોર સુધી અને બે ત્રણ દવા બપોરથી સાંજ સુધી એમ આપવી. દર્દી ઉધતો હોય તો જગાડીને દવા આપવી નહિ. રોગ ભારે હોય તો જગાડીને પણ દવા આપવી પણ તે બે ત્રણ કલાકને અંતરે આપવી. વારંવાર આપવી નહિ. કેટલીક જગાએ ખાસ પાવર લખ્યા છે તે તેજ પાવરમાં આપવી.

આ શાસ્ત્રનાં કેટલાંક ગુજરાતી પુસ્તકોમાં દવાઓનાં નામ નહિ લખતાં ફક્ત નંબરોજ લખવાનો રિવાજ જોયો છે, એ દવા વેચનારા કેમિસ્ટોને ગુન્ય-વળુમાં મૂકે છે દવા મંગાવનારા નંબરો લખી દવાઓ માગે એ કેમિસ્ટો મરાઠી, બંગાલી કે ઇંગ્લેન્ડ હોય તો તે કંઈ દવા મોકલે. દવાની શીશીઓ ઉપર લેખલો તો દવાનાં નામનાજ હોય છે નંબર લખવામાં આવતા નથી. વળી એક લેખક દવાને અમુક નંબરો આપે છે ત્યાર બાજે લેખક કોઈ બીજોજ અનુક્રમ લખે છે માટે એ અશાસ્ત્રીય રીતનો આ પુસ્તકમાં ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે. વાચકો એ બાર દવાઓનાં નામ યાદ રાખે એટલે તેનાં ટુંકાં નામ આ ચિકિત્સામાં લખ્યાં છે તે સહેજે જાણી જશે. પહેલા ભાગમાં દવાનાં આખાં નામ સાથે ટુંકાં નામ લખવામાં આવ્યાં છે.

જે રોગોમાં હોમીઓપથી દવા આપવાની લલામણુ કરેલી છે. તે તે રોગોમાં તેની જરૂરીઆત હોવાથી કરેલી છે. માટે તેનો જરૂર ઉપયોગ કરવો. આ ક્ષારોની કદાચ ખરાબ અસર થાય તો તેનું નિવારણ સ્ટ્રોંગ કૉડી છે. પણ તેથી સારી અસર નાશ પામતી નથી.

સામાન્ય રોગો

વરમ (રક્તસંચય)

(Inflammation)

શરીરના કોઈપણ અવયવમાં રક્તસંચય થાય છે. ત્યારે પ્રથમ તે અવ-યવની રક્તવાહિનીઓ ફૂલી જાય છે. ત્યાં લોહી જરતી આવે છે અને રક્ત જોરથી વહે છે. પણ પછી રક્તપ્રવાહ મંદ પડી તે જગાએ લોહીનો જથ્થો એકઠો થઈ રહે છે-અટકી રહે છે. એ લોહી આસપાસના ભાગની શિરાઓમાંથી ઝરવા-

માંડે છે તેની સાથે શરીરના લોહીમાંના ક્રાઇબિન, આલ્બ્યુમીન વગેરે સેન્દ્રિય પદાર્થો બહાર પડે છે તેને વરમ અને તેથી ઉત્પન્ન થતો કફ કહેવામાં આવે છે.

વરમ ત્વચા, હાડકાં, મગજ, ફેફસાં, હૃદય, આંતરડાં, જઠર, યકૃત (કાળજી) મૂત્રપિંડ, મૂત્રાશય વગેરે સર્વ અવયવોની અંદરની અને ઉપરની ત્વચામાં (શ્લેષ્મ પડોમાં) થાય છે.

કારણ—શરીરના ઉપયોગી ક્રાઇબિન વગેરે રસોનો વધારો, માર વાગવો, બળવું, દાઝવું, લુ લાગવી, ઝેરી પદાર્થોનું સેવન યા સ્પર્શ દુષ્ટ જંતુઓ, વગેરેથી શરીરના લોહીમાં વિકૃતિ થઇ વરમ પેદા થાય છે. કુદરત એ વિકૃતિદ્વારા શરીરમાંથી તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે તે એક રીતે સાફ છે. કુદરતને મદદ કરવા અને ઉપલા કારણોથી શરીરમાં ઓછા થતા ક્ષારોની ભરતી કરવી જોઇએ.

કાષ્ઠપણ જગાએ વરમ થાય તેની ત્રણ અવસ્થાઓ હોય છે. પહેલી અવસ્થામાં રક્તસંચય અને તેથી થતાં લક્ષણોમાં વરમ, દાહ, વેદના અને ગરમી હોય છે. બીજી અવસ્થામાં પહેલી અવસ્થાનાં લક્ષણો ચાલુ રહેવા ઉપરાંત સફેદ શ્રાવ શરૂ થાય છે. ત્રીજી અવસ્થામાં પણ થવું અને તે નીકળી જઇ રૂઝ આવી રોગમૂક્ત થવું.

ચિકિત્સા—**ફે-ફો.** વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં થતા તાવ, વેદના, દાહ, સોજો મટાડવા જો વેળાસર આ દવાની શરૂઆત થાય છે તો વરમની બીજી અવસ્થા કે જેમાં શ્રાવ શરૂ થાય છે તે અટકે અને થયો હોય તો જામી જતો અટકે છે. ખાવા અને ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો **કા-સ.** સાથે વારાફરતી—જીલ લાલ હોય છે.

જે-મુ. એક બે દિવસમાં **ફે-ફો.** થી ફાયદો ન થાય તો તેની મદદમાં આ દવા શરૂ કરવી. **ફે-ફો.** સાથે વારાફરતી. જીલ ઉપર પાણી જેવો ચીકણો કફ અને શીણવાળી હોય છે.

કા-મુ. વરમની બીજી અવસ્થામાં આ મુખ્ય દવા છે. રક્તની નળીઓમાંથી શ્રાવ કે રસ ઝરપવા માંડ્યો હોય તે સફેદ ઘટ્ટ કફ રૂપે હોય. અને ઘણો ચીકણો હોય. જીલ ઉપર સફેદ થર હોય.

કા-સ. અને **કે-સ.** વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં કફ પાતળો પીળો, હોય તો **કા-સ.** અને ઘટ્ટ પીળો એટલે જાડું પણ નીકળવા માંડ્યું હોય અથવા તે પણ લોહીમિશ્રિત હોય તો **કે-સ.** વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં આ

મુખ્ય દવાઓ છે. કા-સ. ની જરૂરીઆત અતાવતી જીલ ચોકલી પાંખા છારીવાળા અને ફેર સફેદ છારીવાળા હોય છે.

સિ. વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં પણ નીકળ્યા સિવાય સોડ થશે નહિ એમ લાગે ત્યારે પણ થવા સિ. ૩ x નો ખાવામાં અને બહારથી લેગાડવામાં ઉપયોગ કરવો. પણ બંધ કરવા ૨૦૦ x નો ઉપયોગ કરવો.

કા-ફી. દરેક વરમમાં તાવ હોય છે તે ઓછો કરવા અને તાવમાં સન્નિપાતનાં લક્ષણો લવારો, ઉઠીને નાસવું, મારવું, કપડાં ખેંચવા વગેરે થાય તેમાં આ આપવાની જરૂર હોય છે. જીલનો રંગ કાશી કે બ્રાઉન પેપરનાં રંગે જેવો હોય છે.

સૂચના—સેક કરવાની જરૂર હોય તો સેક કરવો, જે દવાઓ ખાવા આપવાની હોય છે તેજ દવાઓનું લોશન કે મલમ બનાવી બહારથી તેનો ઉપયોગ કરવાથી વરમ અને વરમજન્ય ઉપદ્રવો તાવ, કફ કે શ્રાવ વગેરે જલદી મટશે. જ્યાં સુધી જીખ ન લાગે ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવા. જીખ ઉઘડ્યા પછી દૂધ, કાંજી વગેરે હલકા ખોરાક લેવા. શરદીથી અથવા ઇલાળે લેવા. આરામ લેવો એ બધું જરૂરી છે.

વરમજન્ય જ્વરો.

શરીરના દરેક અવયવમાં વરમ થઈ જ્વર (તાવ) ઉત્પન્ન થાય છે કેટલાક વરમજન્ય જ્વરો બહુ લયજનક હોય છે તેની ચિકિત્સા તત્કાળ કરવાની છે. મગજ, રક્તાશય, ફેફસાં, યકૃત, શ્વાસનળીઓ, મૂત્રપિંડ, ગર્ભાશય વગેરે ભાગોમાં થતા વરમો જીંદગીને લયરૂપ છે. છતાં પણ તેની તત્કાળ આ દવાઓ થવાથી લય દૂર થાય છે. ચિકિત્સા મોટી થવાથી ગંભીર બેગાડો થવા પામે છે ત્યારે હેશિઆર હોમિઓપથીક ડોક્ટરની અથવા એલોપથીક ડોક્ટરની સલાહ લેવી ઉચિત છે. એ રોગોની ચિકિત્સા વરમમાં લખ્યા પ્રમાણે કરવી. વિશેષ વર્ણન તે રોગોની ચિકિત્સામાં આવશે.

કુટી નીકળતા ચેપી તાવો.

(Eruptive Fevers)

શીતળા, ઓરી, ગોવર એ કુટી નીકળતા ચેપી તાવો છે. તેઓની મુખ્ય ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે છે.

તાવ આટે કે-કો; અને કા-સુ. એ બે ક્ષારોનો શરૂઆતથી વારાફરતી ઉપયોગ કરવાથી ચામડી ઉપર રોગ બહાર આવી તાવ હલકો પડે છે અને લય દૂર હોય છે. રોગ બહાર નીકળ્યા પછી કા-સ., ને-સુ., અને કે-સ. એ ત્રણનો ઉપયોગ મુખ્ય દવાઓ સાથે ચાલુ રાખવાથી રોગો સારા થાય છે અને તેની જગ્યાએ વિક્રિયા કે ખરાબ અસરો રહેતી નથી. રોગોમાં નીકળતી રસી જ્યારે પદ્મય થાય ત્યારે કે-સ. અને કા-સ. ની સાથે સિ. ૩૦ ઠ આપવાથી તેની પાછળની અસરો થતી નથી.

શીતળા, શીળી, સૈયડ, માતા

(Small-Pox)

આ રોગમાં શરૂઆતમાં માથામાં દુખાવો થાય છે. ચહેરા લાલચોળ થાય છે. શરીર અમળાય છે, આંખો બળે છે, પીઠમાં અને કેડમાં ચરકા આવે છે. રોગની શરૂઆત ઉલટી અને તાવથી થાય છે. તાવ ૧૦૪ થી ૧૦૬ સુધી ચઢે છે. ત્રણ ચાર દિવસ પછી શરીર પર ઝીણા દાણાઓ નીકળે છે તે ખીલ જેવા હોય છે. પહેલા મોં અને હાથના કાંડાં ઉપર, પછી ગરદન, છાતી અને છેલ્લે આખા શરીર ઉપર નીકળે છે. આઠમે દિવસે તે વધીને મોટા ગોળ ફોલ્લા થાય છે તેમાં પહેલા પાણી ભરેલું લાગે છે. પછી ચિકાશવાળું પીળું પ્રવાહી પણ નીકળે છે. દર્દીનું આખું શરીર સુઝી જાય છે તે એટલે સુધી કે મોંનો ચહેરો પણ ઓળખાઈ શકતો નથી. દાણા પૂરેપૂરા ભરાઈ રહે છે ત્યારે દુર્ગંધવાળું પીળું પ્રવાહી પણ નીકળે છે. તાવ ઓછો થાય છે. ફૂટ્યા પછી ચાર પાંચ દિવસમાં ભીંગડાં વળી જાય છે. તે ભીંગડાં ઉખડી ગયા પછી ચાદાં પડે છે તે છ સાત અઠવાડીયા પછી જતા રહે છે અને કેટલાકને કાયમ નિશાની રહી જાય છે.

બળીઆ, માતા એ નામથી લોકો એને ઓળખે છે. એ રોગના બુદા બુદા પ્રકારો છે. (૧) છુટા દાણાવાળા, (૨) સંયુક્ત દાણાવાળા. (૩) છુટા પણ એકેકની નજીક દાણાવાળા.

આમાં સંયુક્ત દાણાવાળા પ્રકારનો શીતળાનો રોગ લયજનક છે. છુટા પણ નજીક દાણાવાળા પ્રકારનો રોગ ઓછો લયજનક છે. છુટા દાણાવાળો લયજનક નથી.

દાણા નીકળ્યા પછી તાવ બે ત્રણ ડિગ્રી ઓછો થાય છે. પણ સંયુક્ત પ્રકારમાં દાણા જ્યારે ખૂબ ભરાય છે, ત્યારે વળી પાછો સખત તાવ આવે છે તે વખતે રોગ કદાચ જીવલેણ નીવડે છે.

આ રોગ સારો થાય તોપણ તેનાં ચાદાં રહી જાય છે, ચહેરો બદલાઈ જાય છે, આંખો જાય છે કે પુલુ પડે છે. બાળકો અને વૃદ્ધો આ રોગમાંથી બચી શકતા નથી.

આ રોગ ધણી એવી છે તે એક જાતની સૂક્ષ્મ જીવાતથી થાય છે એક વખત થયા પછી ફરી થતો નથી. બળીઆ નીકળે ત્યારે દવાદાર થઈ શકે નહિ એવા વહેમથી આપણી પ્રજા હજી મૂકત નથી તેથી ધણી અકાળમૃત્યુ થાય છે. આ બાયોકેમિક દવાઓ આ રોગમાં આશિર્વાદ સમાન છે. વળી એ દવાઓ કહેવાતી નથી. પણ એક જાતનો જીવનક્રુડ છે. હોમીઓપથીમાં પણ આની સારી દવાઓ છે.

ચિકિત્સા-આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ રોગ મુખ્યત્વે **કા-મુ.** નામનો ક્ષાર લોહીના સેક્સ (પિ ડો) માંથી કમી થવાથી થાય છે. એ ક્ષાર કમી થવાથી ક્રાઇસ્ટિન નામનો પદાર્થ શરીરબંધારણમાં ઉપયોગમાં આવતો નથી તેનો વધારો આમડીમાંથી રસીરૂપે બહાર નીકળે છે તે વખતે તાવ આવે છે અને બીજાં લક્ષણો થાય છે તેને શીતળા કહેવામાં આવે છે આ રોગની એ મુખ્ય દવા છે.

ફે-ફો.-ભારે તાવ, શરદીના ચિન્હો, ઝડપી નાડી. મુખ્ય દવા **કા-મુ.** સાથે વારાફરતી પંદર મિનિટના અંતરે આપવી.

કા-મુ.-આ રોગની મુખ્ય દવા. વારાફરતી આપવાની કે લક્ષણાનુસાર આપવાની બીજી દવાઓની સાથે આપવી.

કા-સ.-શીતળા સમાઈ જતા લાગે, પોપડા ઉખડતા વાર લાગે, નવી આમડી જલદી ન આવતી હોય.

ને-મુ.-સંયુક્ત પ્રકારના દાણાવાળો શીતળા, લાળ ઝરે.

કા-ફો.-સન્નિપાત, ભારે તાવ, આખા શરીરની દુર્ગંધમય સ્થિતિ.

સૂચના-જ્યારે વસ્તીમાં આ રોગ ચાલતો હોય ત્યારે તેનાથી બચવા માટે **ફે-ફો.** સાથે **કા-મુ.** ૩ x ૬ મેશ્માં ત્રણ ચાર વાર પાંચ પાંચ ગ્રેન લેવો. લંડનનો પ્રખ્યાત ડો. સાઉડર કહે છે કે આ રોગ થતો અટકાવવાને જેણે જેણે ઉપરના પ્રયોગો અજમાયશ કરી છે તેમને કોઈને આ રોગ થયો ન હતો.

બાળકોને નાનપણમાં જ મહીનાની ઉંમરની અંદર શીળા કઢાવવી તેથી એ રોગ થતો નથી અને થાય છે તો તેના હલકા પ્રકાર થાય છે અને જલદી મટી જાય છે, રસી તાજી મૂકાવવી. પંદર વીશ વર્ષની ઉંમરે ફરી શીળા કઢાવવી એથી એ રોગથી મુક્ત થવાય છે.

અમેરિકામાં હોમીઓપથીક દવા વેકસિનીનમ ૩૦ અગર વેરીઓલીનમ ૩૦. દશ પંદર દિવસ સારા છોકરાંએને કે માણસોને ખવરાવી શીળા કઢાવે છે. શરીરમાં કોઈપણ જગાએ તેથી શીળા જેવા ફાલ્લા નીકળે છે એટલે દવા ખવરાવવી બંધ કરે છે. આ રીતથી શીળા નીકળે છે. અને ડો. જેનરની રીત પ્રમાણે શીળા કઢાવવાથી કેટલીક વખત જે ખરાબ પરિણામ આવે છે તે આવતું નથી.

ઓરી ગોવર

(Measles).

આ રોગમાં પ્રથમ સખત સળેખમ થાય છે. તાવ આવે છે, શરીરપર ગુલાબી ધાબાં નીકળે છે. આ રોગ ઘણું કરીને બાળકોને થાય છે. એ પણ ઘણા ચેપી રોગ છે. એકવાર થયા પછી વારંવાર થતો નથી. ચૌદ દિવસ સુધીમાં એ રોગ સારો થઈ જાય છે. દર્દીને બહુ હીંકા આવે છે, આંખો સૂઝી પાણી ગળે છે અને અવાજ બેસી જાય છે, દાણા પહેલાં મોં ઉપર પછી ગરદન અને છાતી ઉપર, પછી આખા શરીર ઉપર જણાય છે. જેમ દાણા વધુ તેમ રોગનો લય ઓછો સમજવો. તાવની ગરમી ૧૦૩-૧૦૪ ડિગ્રી રહે છે, આ રોગમાં ઝાડા થાય તે પણ સારી નિશાની સમજવી. શરીરના હાનિકારક ઝેર ઝાડામાં નીકળી જાય છે. કોઈને આ રોગમાં સસણી અને ન્યુમેનિઆ પણ થાય છે ત્યારે અને દાણા કાળાશ પડતા કે બાંધું રંગના થાય તે સારી નિશાની નથી તે વખતે વધુ સંભાળ રાખવી જોઈએ. આ રોગ ઉપરથી સારો થએલો દેખાય છતાં તેનું ઝેરી વિષ દૂર થયું હોતું નથી એથી ચિકિત્સા ચાલુ રાખવી જોઈએ. આ રોગમાં પાછળથી કોઈને કાનમાંથી પડ નીકળે છે, કોઈને ગળામાં સોજો રહે છે, કોઈને ખાંસી રહે છે અને કોઈને ક્ષય પણ થઈ જાય છે. માટે લાંબા વખત સુધી દવાઓ આપવી જોઈએ.

ચિકિત્સા—શીતળાના રોગ પ્રમાણે. **કા-સ.** આપ્યા છતાં દાણા બરાબર બહાર નીકળે નહિ તો **કાલી આર્સ** કે **કુપ્રમ આર્સ.** આપવા. પિશાબ બંધ થઈ જાય તો **ને-સ.** અને પિશાબમાં લોહી પડે તો **કા-ફો.** નો ઉપયોગ કરવો.

અછબડા.

(Chicken-Pox.)

આ બાળકને થતો હલકો ચેપી રોગ છે. એ શીળાથી તદ્દન જુદો વ્યાધિ છે એકાદ બે દિવસ તાવ આવી શરીર જરા લાલ થાય છે અને બે ત્રણ દિવસે

પેટ, છાતી, વાસો વગેરે ઠેકાણે છુટા છુટા લાલ અણીદાર દાણા દેખાયછે. એમાં પાણી ભરાયછે પણ ૫૩ થતું નથી, છ સાત દિવસમાં તો એ તદ્દન અદૃશ્ય થઈ જાયછે. આ રોગમાં દવાની બહુ જરૂર પડતી નથી **ફે-ફો, ને-સુ. અને કા-સુ.** એટલીજ દવાની જરૂર પડે છે. એ ત્રણ શરૂઆતથી વારાફરતી આપવી.

શીળી કઢાવ્યાની બુરી અસર.

(Vaccinosis)

ગૌશિતળા કઢાવવાથી કેટલીકવાર બાળકોને શિતળાના રોગ જેવાજ લક્ષણો થઈ આવેછે. અને તેથી બાળકોના મૃત્યુ પણ થએલા છે. કેટલાક બાળકોને એથી ન્યુમેનિઆ, આંકડી, સખત તાવ, શરીરનું સુકાવું, ગુમડા વગેરે થાયછે એનું કારણ ખરાબ રસી અથવા રસી સુકવાનું અધિક પ્રમાણ હોવું જોઈએ. સારા ડાક્ટરો પાસે ગ્લીસરીનેટેડ એપ સુકવાથી આવું પરિણામ આવતું નથી. જો રસી સુકાવાવનું ખરાબ પરિણામ આવે તો **કા-સુ.** અને **સિ. નો** ઉપયોગ વારાફરતી દર અર્ધા કલાકે કરવો. હોમીઓપથીની થુજા નામની દવા ત્રણ એ અસર મટાડવામાં સાફ કામ કરેછે. હોમીઓપથીની વેક્સીનીનમ ૨૦૦ અને મેલેન્ડ્રીઅમ ૩૦ આઠવાડિઆમાં એકવાર પાંચ પાંચ ટીપાં અથવા પાંચ પાંચ ગોળી આપવી એથી પણ એ બુરી અસર દૂર થશે.

ઠાઢીઆ તાવ

(Malaria)

હિંદુસ્તાનમાં આ રોગ બધેજ શરદઋતુમાં જોરથી ફાટી નીકળેછે. આરોગી પણ એ રોગ મનુષ્યોને ત્રાસ આપેછે. એ રોગનું કારણ કોઈ દુષિત હવા, કોઈ દુષિત જલ, કોઈ મચ્છરનું કરડવું વગેરે જણાવે છે. એક જાતના વિષારી જીવાણુ જેઓ હવા, જલ અને મચ્છરના ડંખ મારફતે શરીરમાં દાખલ થાયછે. તેથી તાવ આવેછે.

આ શાસ્ત્ર એ માનેછે પરંતુ એમના મને શરદઋતુમાં શ્વાસોચ્છવાસ મારફતે જે પાણી લોહીમાં દાખલ થાય છે તેથી લોહીના અણુઓમાં અને લોહીના પ્રવાહીમાં પાણીનું પ્રમાણ વધી પડેછે તેથી જોઈએ તેટલો ઓક્સીજન વાયુ લોહીના અણુઓ ગ્રહણ કરી શકતા નથી તેથી મેલેરીઆના જંતુઓ ફાળી જાયછે અને મેલેરીઆ તાવ આવેછે. જો લોહીમાં આ વધારાનું જલ બહાર કાઢી નાખનાર **ને-સ.** નોમો દ્વારા પૂરતા પ્રમાણમાં હોય અને ઓક્સીજન

લઈ જઈ અણુઓને પૂરા પાડનાર ફે-ફો. અને કા-સ. ક્ષારો પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો એ વધારાનું જલ પિશાબ અને પરસેવા મારફત કુદરતી બહાર નીકળ્યા કરે છે તેથી જેઓનાં શરીરમાં એ ક્ષારો યોગ્ય પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ મેલેરીઆવાળા પ્રદેશમાં રહેતાં છતાં તેમને મેલેરીઆ તાવ આવતો નથી. ઉંચા પ્રદેશમાં ઓક્સીજન વાયુ કુદરતી વધુ પ્રમાણમાં શ્વાસમાં જવાથી ત્યાં જલનું પ્રમાણ શરીરમાં વધતું નથી અને થયું હોય તો દૂર થાય છે. મેલેરીઆના જે દર્દીઓ દવા કરાવતાં છતાં સારાં થતાં નથી તેઓ ૧૦૦૦ પુટ કરતાં વધુ ઊંચા-ધવાળી જગાએ જતાં તેમનો મેલેરીઆ તાવ સારો થઈ જાય છે. નીચી અને ભેજવાળી જગા એ રોગને ઉત્તેજન આપે છે.

મેલેરીઆ તાવનાં ૩૫ ઉપરથી તેને જુદાં જુદાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. જેવાં કે—

ટાઢીઓ, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ (Intermittent Fever)

સતતજ્વર, વિષમજ્વર, અવધીઓ (Remittent Fever)

મેલેરીઆનો અસાધ્ય જ્વર (Pernicious Malaria)

કાળા પિશાબવાળો જેરી જ્વર (Black-water Fever)

ટાઇફોઇડ સાથે મેલેરીઆ (Typho-Malarial Fever)

જે મેલેરીઆ તાવ લંબેશાં આવે અને ઉતરી જાય તેને નિત્યજ્વર કે રોજીઓ તાવ કહે છે. એક દિવસ આવે, એક દિવસ ન આવે, ફરી પાછો આવે, એક દિવસ ન આવે, ફરી પાછો આવે, એમ એક એક દિવસનો ગાળો નાખીને આવે તેને આંતરીઓ તાવ કહે છે. એક દિવસ આવે વચ્ચે બે દિવસ ન આવે અને વળી પાછો આવે એમ બન્ને દિવસનો ગાળો નાખીને આવે તેને ચોથીઓ તાવ કહે છે.

જે મેલેરીઆ તાવ એક વખત શરૂ થાય છે તે તદ્દન ઉતરી જવાનો અદલે જરા હલકો પડે. વળી પાછો તાવ ચઢવા માંડે એમ ઘણા દિવસો સુધી દર્દીને છોડે નહિ મતલબ કે તાવમાં તાવ ભરાયા કરે તેને સતતજ્વર, વિષમજ્વર વગેરે કહેવામાં આવે છે. જે મેલેરીઆ તાવનાં લક્ષણો ટાઇફોઇડને મળતાં હોય છે તેને ટાઇફો મેલેરીઆલ શ્રીવર કહેવામાં આવે છે.

જે મેલેરીઆ તાવમાં કાળા લોહીનો પિશાબ થાય છે તેને બ્લેકવોટર શ્રીવર કહે છે. આ તાવ આફ્રિકામાં થાય છે.

મેલેરીઆ તાવની ત્રણ અવસ્થા હોય છે. પહેલી અવસ્થામાં પ્રથમ શરીર અમળાય છે, ટાઢની કંપારી આવે છે, પછી સખત ટાઢ વાય છે. શરીર ધ્રુજે છે, દાંત કકટે છે, બહુ જ ડાઢ હોય તો નખ ભૂરા થાય છે, શ્વાસ

અને નાડી ઉતાવળા ચાલે છે. આ અવસ્થા એક બે કલાક સુધી રહે છે. બીજી અવસ્થામાં ટાઢ મટી જાય છે તાવ સખત ૧૦૨ થી ૧૦૭ સુધી આવે છે, તરસ લાગે છે માથું સખત દુઃખે છે અને દર્દી બહુ બેચેન બને છે. એ અવસ્થા બે ચાર કલાક રહે છે. ત્રીજી અવસ્થામાં પરસેવો થવા માંડે છે તાવ ઉતરવા માંડે છે, ખાવાની રૂચી થાય છે, માથું હલકું પડે છે અને તાવ ઉતરી જાય છે. આ ત્રણે અવસ્થામાં દર્દીને વખતે કડવી લીલા રંગની ઉલટીઓ થવા માંડે છે.

ચિકિત્સા—ન-સ. ૩૪ ૬૪ આ રોગની મુખ્ય દવા આ રોગમાં લાગુ પડતી બીજી દવાઓની સાથે વારાફરતી આપવી. શરીરમાં પાણીનો વધારો થયો હોય તેનો નાશ કરી તાવ મટાડનાર આ મુખ્ય દવા શરૂઆતમાં ૩૪ ની વાપરવી. કડવી ઉલટી, લીલી ઉલટી, કડવું મોં, બંધકાશ વગેરે પિત્તનાં લક્ષણો હોય તો.

ફે-ફો. ઉલટીમાં ખાધેલું અનાજ કે વસ્તુ નીકળતાં હોય શરીરમાં પ્રાણવાયુની પૂરણી કરવા **કા-સ.** ની સાથે.

કા-સ. સંખ્યાકાળે તાવ વધતો હોય **ફે-ફો.** સાથે.

ને મુ. પાણી જેવી ઉલટી, મોં શુષ્ક અગર લાળ ગળતી હોય, અતિ તરસ, હોઠ ઉપર ફાટલીઓ થવી, કિવનાઇન નો અતિ ઉપયોગ કર્યા છતાં તાવ ન જવો, અગર તાવ ગયા પછી થતી કિવનાઇનની ખરાબ અસરો મટાડવા, સવારના ૧૦-૧૧ વાગે આવતો મેલેરીઆ તાવ, માથાનો દુખાવો પરસેવો આવ્યા પછી મટે, ચોથીઓ અને આંતરીઓ તાવ.

ને-ફો. ખાટી ઉલટી થતી હોય.

ફે ફો.—અતિશય ઠંડી લાગવી, આંકડી, ઠંડી લાગવા પહેલાં અને ઠંડી લાગતી હોય તે વખતે તરસ લાગે પણ તાવ ચઢે અને પરસેવો થાય ત્યારે તરસ ન લાગે, સવારે ૯ વાગે જોરમાં ઠંડી લાગે, પેટમાં ચુંક કે દુખાવો.

કા-ફો—અશક્તિ અને ગંધાતો પરસેવો. તાવ ઉતરે ત્યારે બહુ અશક્તિ આવે. ચોથીઓ તાવ.

કા-મુ—જલ ઉપર જાડી સફેદ અથવા રાખજેવા રંગની છારી હોય, બીજી દવાઓથી સારા નહિ થતા મેલેરીઆ જવરો.

સૂચના—શરૂઆતથીજ **ફે-ફો.** અને **ને-સ.** વારાફરતી આપવામાં આવે તો તાવ જલદી કાબુમાં આવેછે. એ આપતાં છતાં તાવ નહિ ઉતરે તો પરસેવો લાવવા માટે **કા-સ.** ની મદદ લેવી. જે જે તાવોમાં પરસેવો નહિ થાય તે બધામાં **કા-સ.** અને **ફે-ફો.** નો ઉપયોગ કરવો. ચોથીઆ તાવ માટે

ફ-ફો. અને **ને-સુ.** મુખ્ય દવાઓ છે. જ્યારે શરીરમાં તાવ હોય ત્યારે આ દવાઓનો ઉપયોગ કરવા કરતાં જ્યારે તાવ ઉતરી જાય ત્યારે **ફે-ફો.** અને **ને-સ.** નો ઉપયોગ કરવાથી તાવ અટકી જશે અગર થોડા પ્રમાણમાં આવેશે.

જે તાવો કિવનાઈનથી કે આ ક્ષારથી નહિ મટે તેમાં **આર્સેનિક** નો ઉપયોગ કરવો. જ્યારે તાવના વાયરા હોય ત્યારે હંમેશાં **ને-સ.** નો ઉપયોગ કરવાથી એ તાવમાંથી બચાશે. તત્વ ઉતરી ગયા પછી પાછો ન આવવા દેવા માટે **આર્સ આયોડ** ૨ x ના પાંચ પાંચ ગ્રેનના ત્રણ પડીકાં સવાર, બપોર, સાંજ લેવાં. જુના મેલેરીઆના રોગમાં **આર્સેનિક, કા-ફો.** અને **કે સ.** નો ઉપયોગ કરવો. ચરબીવાળા ખોરાકો જેવાકે ઘી, તેલ, ઇંડાં માખણ, મચ્છી ખાવાં નહિ. નબળાઈ વધી જાય તો દુધ કે ઘઉંની થુલી, રોટલી ખાવી. તળેલી ચીજો, છાશ અને દહિં નો ખોરાક લેવો નહિ. ચોખ્ખા પલુ ખાવા નહિ.

મેલેરીઆનો દુઃસાધ્ય કે અસાધ્ય તાવ

(Pernicious Malarial Fever)

જે પ્રદેશોમાં ડાંગરનો પાક થાય છે અને ઘીય ઝાડી હોય છે તેવા પ્રદેશમાં આવતા મેલેરીઆ તાવ સખત અને જીવલેણ હોય છે. જે પ્રદેશોમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે તેમાં પલુ આ તાવ આવે છે. તાવ પ્રથમ ચડઉતરીઓ, આંતરીઓ કે ચોથીઓ આવે છે એ ચાર હપ્તા પછી તે અસાધ્યરૂપ ધારણ કરે છે.

એ તાવના છ સ્વરૂપ છે. (૧) સન્નિપાતરૂપ (૨) મૂર્ચ્છારૂપ (૩) અતિ-સ્વેદરૂપ (૪) શીતકારીરૂપ (૫) પિત્તવિકારરૂપ (૬) વિશ્વચિકા (કોલેરાજેવું) રૂપ.

આ તાવ મેલેરીઆજ છે પણ ઉપર પ્રમાણે તેમાં રૂપ કે મુખ્ય લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે દુઃસાધ્ય કે અસાધ્ય નીવડે છે.

(૧) સન્નિપાતરૂપ-તાવ, માથાનો સખત દુખાવો, બેચેની, ઉન્માદ, આંખો લાલ, ગરમી ૧૦૫ થી ૧૦૮, બેભાની, આંચકી.

ચિકિત્સા- **ફે-ફો.**, **કા-સ.**, **કા-ફો.** **મેગ-ફો.** **ને-સ.** આ રૂપમાં પરસેવો લાવવાની જરૂર છે તે માટે **ફે-ફો.** અને **કા-સ.** મગજની અવ્યવસ્થાઓ માટે **કા-ફો.** **મેગ-ફોસ,** **ને-સ.**

(૨) મૂર્ચ્છારૂપ-માથાનો અતિ સખત દુખાવો, મગજમાં રક્તસંચય, ચકરી, વાયા બંધ, બેભાનપણું, તાવ ૧૦૫-૧૦૭ શ્વાસ લેતાં નરકોરાનો અવાજ એ લક્ષણો થાય છે.

ચિકિત્સા—સાનિપાતિકરૂપ પ્રમાણ.

(૩) અતિરવેદરૂપ—આપું શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઇ જાય, ચહેરા શીકકો, રક્તાશય અતિ મંદ થઇ મૃત્યુ આવે છે. ને-સ. ને-મુ. અને કા-ફો. ૩ x

(૪) શીતકારીરૂપ—શરીર બરફજેવું ઠંડું પણ દર્દી બળ્યો બળ્યો થાય, અંદર બળતરા, ગરમી ૯૫-૯૬, શ્વાસ મંદ, પેટ દાબતાં દુખે, પિશાબ થોડો અને કાળો, દર્દીને બોલવાની પણ હોંસ રહેતી નથી.

ચિકિત્સા—કુપ્રમ આર્સ, કેમ્ફર ૧ x કા-ફો. ૩ x અને ને-મુ.

(૫) પિત્તવિકારરૂપ—કમળો, માથાનો સખત દુખાવો, જીભ ઘોળી કે પીળી, કડવી ઉલટી, પાતળા પીળા આડા, પુષ્કળ તરસ, પિશાબ થોડો અને લાલ.

ચિકિત્સા—ને-સ. ૩x કા-સ. ૩x ૬x ફે-ફો. ૬x ને-મુ. ૩૦x સફેદ આડો હોય તો કા-મુ. અને કા-ફો.

(૬) કૌલેરાસ્વરૂપ—ઉલટી અને આડા વારંવાર થવા. ઉલટી કડવી, પીળી, આડા પાણી જેવો, લીલો કે રક્તમિશ્રિત અતિ તરસ, પેટમાં સખત દાહ, અને આંકઠી, પગમાં ગોટલા, ચામડી ઠંડી થતી જાય, નાડી મંદ પડતી જાય, પરસેવો પુષ્કળ થાય, દર્દી નિસાસા નાખ્યા કરે બગેરે મુખ્ય લક્ષણો દેખાઇ દર્દી ચાર છ કલાકમાંજ મૃત્યુ પામે.

ચિકિત્સા—કુપ્રમ આર્સ, ૩x-૬x કેમ્ફર ૧x ને-સ. ૩૦x કા-ફો. ૬x મેગ-ફો. ૩x

અતિ ભેજવાળી ભૂમિનો આ તાવ પ્રાણઘાતક છે. એમાં આપવાની દવાઓ બખ્ખે ત્રણ ત્રણ ભેગી કરી પાંચ પાંચ મિનિટે પાંચ પાંચ ગ્રેન આપવાની જરૂર પડે છે. હોમિઓપથીમાં કેટલીક સારી દવાઓ છે જેવી કે—કોટેક્સ, વિરેટ્રમ વિર, વિરેટ્રમ આલ્બ વગેરે. હોશિયાર હોમિઓપથીક ડોક્ટરની પાસે ચિકિત્સા કરાવવી.

ટાઇફો-મેલેરીઅલ ફીવર

(Typho-malarial Fever)

આ મેલેરીઆ તાવનાં લક્ષણો ટાઇફોઇડ તાવને મળતાં છે ટાઇફોઇડમાં ટાઇની ફેક્ટ કમકમી આવે છે. ત્યારે આમાં પુષ્કળ ટાઇ વાય છે. ટાઇફોઇડમાં તાવની ગરમી ધીમે ધીમે વધે છે. આમાં એકદમ ભારે તાવ આવે છે.

ટાઇફોઇડમાં શરીર ઉપર ગુલાબી ચાઠાં નીકળે છે. આમાં તે હોતાં નથી.

ઉપરની હકીકત ટાઇફોઇડ અને ટાઇફો મેલેરીઅલ ફીવરનો નિર્ણય કરવા મદદગાર થશે.

ચિકિત્સા—ટાઇફોઇડ અને મેલેરીઆ પ્રમાણે.

ફે-ફો., ને-સ., ને-મુ., અને કા-ફો. મુખ્ય દવાઓ છે. લક્ષણુસાર **કા-મુ. અને કા-સ.** કષ્ટસાધ્ય અવસ્થામાં **આર્સેનિક.**

આંત્રજ્વર—આંતરડાનો તાવ.

(Typhoid Fever)

આ એક જંતુથી ઉત્પન્ન થનારો આંતરડાનો તાવ છે. એથી આંતરડામાં વરમ કે સોજો થાય છે પેટ કે પેદુ ઉપર સ્પર્શ સહન થતો નથી. આંતરડામાં આ રોગ થતો હોવાથી એને આંત્રજ્વર કહેવામાં આવે છે. ટાઇફોઇડ નામથી હવે તેને બધા જાણે છે. એક અઠવાડિયું એ ગુપ્ત અવસ્થામાં રહે છે ત્યાર પછી એની ઓછામાંઓછી મુદત ત્રણ અઠવાડિયાની છે. કેટલાકને એ રોગ ૭ સાત અઠવાડિયા કે તેથી વધુ મુદત ચાલે છે. વિષમજ્વર જે એકવીશ દિવસનો તાવ ગણાય છે તેમ આની મુદત પણ એકવીશ દિવસની ગણાય છે. વિષમજ્વરમાં આંતરડામાં સોજનાં લક્ષણો જણાતા નથી. વિષમજ્વર પહેલાં બે દિવસમાં ઘણું કરીને ૧૦૪-૧૦૫ ડિગ્રી સુધી ચઢે છે ત્યારે આ ટાઇફોઇડ તાવ પહેલાં બે દિવસોમાં ૧૦૨ સુધી થાય છે. એથી પણ એને જુદો ઓળખી શકાય છે.

ટાઇફોઇડમાં તાવની ગરમી ધીમે ધીમે વધે છે. એની એક એક અઠવાડિયાની ત્રણ મુદત છે. પહેલાં અઠવાડિયામાં મગજની ઘણીજ બેચેની, નબળાઈ, ધ્રુજ અને શોષ હોય છે. દર્દી પોતાનો અહેવાલ પણ કહી શકતો નથી એટલી બધી મગજની શક્તિ મંદ પડે છે. બીજા અઠવાડિયામાં શરીર સુકાતું જાય છે, પિશાબ થોડો ઉતરે છે. આડા થવા માંડે છે. પિશાબ અને આડા ઘણાજ વાસ મારે છે. દર્દીથી પથારીમાંથી ઉડી શકાતું નથી. ત્રીજા અઠવાડિયામાં દર્દી બિલકુલ નંખાઈ જાય છે, ચત્તો સૂઈ રહે છે. બિછાનામાં પગ તરફ નીચે ઉતરતો જાય છે, હોઠ ઉપર છોડા બાજે છે, જીભ ચામડા જેવી સૂકી થઈ જાય છે, સાંભળવાની અને ઓળખવાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે કાંઈને ઓળખી શકતો નથી.

આ રોગમાં કાષ્ઠને ગુલાબી રંગના જોળ દાણા શરીર પર પુટી નીકળે છે. આંતરડાંમાં ચાંદા પડી તેમાંથી ગુદા વાટે રક્તશ્રાવ થઈ દહીં મરણ પામે છે. અશક્તિ અને મગજની શક્તિઓનો નાશ થઈ સન્નિપાત થઈને પણ દહીં મરણ પામે છે.

આની ચિકિત્સા વરમ પ્રમાણે કરવાની હોય છે.

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર પ્રમાણે લોહીમાં લોહનાં પરમાણુઓ ઓછા થાય છે. લોહીમાં રહેલાં લોહના પરમાણુઓ શ્વાસમાં હવા લઈએ છીએ તેમાંથી ઓક્સીજન વાયુનું શોષણ કરી લોહીને પૂરો પાડે છે. જો લોહીમાં લોહમાંથી બનતો ફેરમ ફેસ નામનો ક્ષાર કમી થાય છે ત્યારે લોહીમાં ઓક્સીજન વાયુની ખોટ પડે છે તેથી લોહીને ઉતાવળે ફરી ઓક્સીજન પૂરો પાડવો પડે છે તેથી ગરમી કે તાવ ઉત્પન્ન થાય છે. દરેક પ્રકારના તાવ આવવાનું કારણ ફે-ફો. ની ખામીજ હોય છે. તેથી દરેક પ્રકારના તોવમાં ફે-ફો. તો આવવાનુંજ હોય છે. આ તાવમાં ઝાડા પિશાબમાં દુર્ગંધ આવે છે તેનું કારણ જ્ઞાનતંતુના રસમાં કા-ફો. નામના ક્ષારની તંગીજ હોય છે એ ખામીને લીધે ફેસ્ફ્યુરેક હાઇડ્રોજન વાયુ લોહીમાંથી છુટો પડી બહાર નીકળે છે તેજ છે. શરીરના કાષ્ઠપિણુ ભાગમાં સડો થાય, દુર્ગંધ આવે ત્યારે કા-ફો. જ આવવાનો હોય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. ટાઢ વાગવી, તાવ આવવો, ટાઢફાઇડની પહેલી અવસ્થા, આંતરડાંમાંથી લોહી નીકળવું, તે ચોકખું ચળકતું લાલ હોય, ક્ષીણતા બહુ હોય, લોહી તરત જામી જતું હોય.

કા-મુ. ટાઢફાઇડની મુખ્ય દવા. તાવના લક્ષણોમાં ફે-ફો. સાથે વારાફરતી, જીભ ઉપર સફેદ અથવા રાખોડી રંગનું પડ, આંતરડાંનો સોજો અને કમજોરી, કાળું જામી જાય એવું લોહી ગુદા મારફત પડવું, પેટનું ઝુલવું, એ લક્ષણોમાં.

કા-ફો. ટાઢફાઇડ તાવનાં ભય ભરેલાં લક્ષણો, ખાસ કરીને સન્નિપાત, મગજની અવ્યવસ્થા, મગજની નબળાઈ અને એકદમ અશક્તિ, વાસ મારતા ઝાડા પિશાબ, ગંધાતો શ્વાસ, હૃદયની ધીમી મંદ ગતિ, જીભનો કલર (રંગ) સ્લેટ કે રાઈ જેવો, સૂકી જીભ, બોલી શકાતું નહિ હોય, ચતાપાટ પડેલી અને લોહીનો શ્રાવ થતી સ્થિતિ. ને-મુ. અને કે-ફો. સાથે.

કા.-સ. સાંજે તાવની ગરમી વધવી, ઉતાવળી કે ઘણી ધીમી નાડ, લોહી ઝેરી થવાનાં લક્ષણો કા-ફો. સાથે.

ને-સ. પિત્તનાં લક્ષણોવાળા પાણી જેવા પાતળા, પીળા, બીલા કે કાળા ઝાડા થવા.

ને-મુ. ટાઇફોઇડની લય ભરેલી સ્થિતિ, પાણીની ઉલટી, સૂકા, ટુંકા જીભ, આખો દિવસ ઘેન, દર્દીને હોશિયારી નહિ રહે. કા-ફો. સાથે,

કે-ફો. નવા તાંતુની રચના કરવા અને શક્તિ ટકાવી રાખવા આપવાની દવા. ને-મુ. સાથે.

સૂચના—આ રોગની મુખ્ય દવા કા-મુ. દરેક દવાની સાથે ચાલુ રાખવી. જો દર્દી લયભરેલી હાલતમાં દેખાય તો કા-મુ. કા-ફો. ને-મુ. કે-ફો. અને કે-ફો. એ પાંચ દવાઓ દશ દશ ગ્રેન સહેવાય તેવા ગરમ પાણીમાં નાખી તે પાણીની પિચકારી કે એનીમા આપવો. એથી મળ નીકળી જશે, આંતરડાંના પ્રલેખમપડ નિરોગી થશે, તેનો સોજો ઉતરશે, તાવ હલકો પડી હોશિયારી આવશે અને દર્દી લયમાંથી મુક્ત થશે. ખાવામાં પણ એ દવાઓ પાંચ મિનિટે આપવી. દવાઓ એવા વખતે મિશ્ર કરીને આપવી. આ દવાઓનો પ્રથમથીજ ઉપયોગ કરવાથી આ દર્દી ધણું ઝડપથી દુર થાય છે એવો અનુભવ છે. એ રોગમાં આવા જેવી કોઈ સારી દવા નથી. દર્દીને ફક્ત પ્રવાહી ખોરાક, દુધ, દુધની ચાહ આપવાં. કોઈ પણ અનાજ ખોરાકમાં આપવું નહિ. દર્દી સારો થયા પછી પણ ખોરાકની કાળજી રાખવી. મોળા હાડીનો મોડો એક અઠવાડીઉં આપવો પછી તદ્દન રંધાઈ ગએલા પ્રવાહી અનાજથી શરૂઆત કરવી.

આ રોગ માટે હોમીઓપથીમાં ટાઇફોઇડીનમ નામની રસી આવે છે તે ૩૦ અથવા ૨૦૦ ચમ્ચાર દિવસે એક વખત આપવી. આર્સેનિક પણ ઉપયોગ કરવા જેવી દવા છે.

આ રોગમાં ધણીવાર ન્યુમોનિઆ પણ થાય છે ત્યારે તે રોગના આંતર અને બાહ્ય ઉપચારો કરવા.

ચૌદ દિવસનો તાવ.

(Typhus)

આ તાવનાં લક્ષણો ટાઇફોઇડને મળતાં છે પણ તે કરતાં વધારે સખ્ત છે. એવી મુખ્ય અસર મગજ ઉપર વધારે થાય છે. દર્દીના શરીરમાંથી ભારે ન સહન થાય એવી દુર્ગંધ નીકળે છે એ એને ઓળખવાની ખાસ નિશાની છે. એ ઘણો એપી રોગ છે.

ચિકિત્સા—ટાઇફોઇડ જવર પ્રમાણે.

આ તાવ ગંદી જગા, ઘીચ જગા અને ઘીચ વસ્તી, લશ્કરી કેમ્પ, દુબકાળ-પિડિત મૂલક, વગેરે દેકાણે થાય છે. એને કેમ્પ ફિવર, એન ફિવર પણ કહેવામાં આવે છે.

સુવાવડનો ઝેરી તાવ.

(Puerperal Fever)

બાળકનો જન્મ થયા પછી ઓરનો ભાગ અંદર રહી જવાથી સડે છે. પ્રસવ થયા પછી નીકળતો શ્રાવ (લોડીઆ) બંધ થવાથી અંદરનો બગાડ બહાર નીકળી શકતો નથી. પ્રસવકાળ અગાઉ તાવ અગર ખીજા રોગ ચાલતા હોય, જન્મ કરાવતી વખતે સૂચાણીની અસ્વચ્છતાને લીધે કોઇને એના જંતુનો ચેપ લાગે છે. એમાંના કોઇપણ કારણથી આ રોગ થાય છે.

આ રોગમાં મુખ્ય દવાઓ કા-ફો., કા-મુ., કા-સ., અને ફે-ફો. છે એ બધી દવાઓનાં લક્ષણો એ તાવમાં શરૂઆતથીજ હોય છે. માટે એ ચાર દવાઓ દર દશ દશ મિનિટે વારાફરતી ચૂસવા આપવી. ઘણા દર્દીઓ એ પ્રમાણે દવા આપવાથી બચ્યા છે. ફે-ફો. તાવ દૂર કરે છે. ગર્ભાશયમાં જખમ થયા હોય કે વરમ થયો હોય તે દૂર કરે છે. ગર્ભાશયને શક્તિ આપે છે. અતિશય રક્તશ્રાવ બંધ કરે છે. તેથી એ ક્ષાર આપવાની પહેલી જરૂર છે. કા-મુ. રહી ગએલી ઓર કે તેના કટકાઓને બહાર કાઢી નાખે છે. અંદર સોજા થયા હોય લોહીઆનો પ્રવાહ બંધ થયો હોય તો ફરી ચાલુ કરે છે. સોજા દૂર કરે છે. કા-ફો. અને કા-સ. સડો દૂર કરે છે. પ્રસવ પછીનો શ્રાવ બંધ થયો હોય તે ચાલુ કરવા કા-મુ. ને મદદ કરે છે. લોહી ઝેરી થયું હોય તેને પરસેવો લાવી બહાર કાઢી નાખે છે. મજબૂતજંતુઓની અવ્યવસ્થા થતી અટકાવે છે. વરમની અને આ રોગની ત્રણે અવસ્થામાં આ દવાઓ કાર્ય કરે છે. શરૂઆતથી ઉપર પ્રમાણે દવાઓ આપવામાં આવી હોય તો ત્રીજો દરજ્જો લાગ્યેજ આવે છે. છતાં ત્રીજો દરજ્જો શરૂ થાય, ગંધાતું પર નીકળવા માંડે, સન્નિપાતનાં ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય તો ફે-સ. ૩૦x અને સિ. ૩૦x તરત ચાલુ કરવા જોઈએ તે સાથે કા-ફો. અને ને-ફો. સડો દૂર કરવા સાથે આપવા જોઈએ. સડો દૂર થતાં જંતુઓનો નાશ થાય છે. છતાં પણ જંતુઓનો નાશ જલદી કરવા અને ખાતરીજ થાય કે આ સુવાવડનો જંતુજન્ય ઝેરી તાવ છે તો હોમીઓપથીની સ્ટ્રેપ્ટોકોકસીન ૩૦x દર આઠ કલાકે દિવસમાં બે વાર ચાલુ દવાઓમાં વચ્ચે આપવી. શરીરની અતિ શિતળતા, ઝાઓ, બેશુદ્ધિ, નજીક આવેલો મૃત્યુ સમય

એમાં કુગ્રમ-ગ્રાસ. ૬x૬૨ પાંચ પાંચ મિનિટ પાંચ પાંચ ટીપાં અથવા પાઉડર આપવો.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. તાવની પ્રથમ અવસ્થા, ઠંડી, માથું દુખવું, ભરેલી જોરમાં ચાલતી નાડી, ગર્ભાશયમાં જખમ, વરમ, ગર્ભાશય ઢીલું પડી જવું. તાવનાં બીજાં લક્ષણો. દૂધ વધી જવાથી આવતો તાવ.

કા-મુ. આ રોગની મુખ્ય દવા. દરેક દવાની સાથે આપવી. દુધ નીકળતું બંધ થઈ ગયું હોય. પ્રસવ પછીનો શ્રાવ (લોકીઆ) બંધ થઈ ગયો હોય. જીભ ઉપર સફેદ થર, જઠર કે પેટ પુલી ગયું હોય. સ્તન ઉપર સોજો ચઢ્યો હોય **ફે-ફો.** સાથે, આંકડી આવતી હોય **ફે-ફો.** સાથે

કા-ફો. જ્યારે રોગ ધણો વધી ગયો હોય. પ્રથમથીજ ચોગ્ય ચિકિત્સા ન થઈ હોય. રોગની અસર મગજને થઈ હોય તેથી દર્દી બે, રડે, ઉઠી ઉઠીને ભાગે, લવારો કરે, ક્રમતાકાત ચિંતા વગેરે સન્નિપાતનાં લક્ષણો શરૂ થઈ ગયા હોય. યોની માર્ગમાંથી ગંધાતો શ્રાવ થતો હોય. મોંમાંથી ખરાબ વાસ આવતી હોય. આખા શરીરમાંથી પણુ ખરાબ વાસ આવતી હોય. તે સાથે જીભનો રંગ પાઉન પેપર જેવો અથવા સ્લેટ જેવો અથવા રાધ જેવો હોય. સડાનાં લક્ષણો શરૂ થઈ ગયા હોય તેથી અંગમાંથી ખરાબ વાસ આવે છે. ગંધાતા પ્રવાહ નીકળે છે વગેરેમાં. લોહી ઝેરી થઈ ગયું હોય તેમાં **કા-સ** સાથે.

ને-મુ. દર્દી મૂર્ખાઈ બતાવે, અતિશય તરસ, જીભ સૂકી અને કાળી, મુખ્ય દવા **કા-મુ.** અને **કા-ફો.** સાથે.

ફે-ફો. રોગની ભારે સ્થિતિમાં. અંતની સ્થિતિમાં આંકડી શરૂ થાય ત્યારે આ ક્ષાર **કા-ફો.** સાથે મેળવી તેનું લોશન બનાવી યોનીમાર્ગમાં દર કલાકે પીચકારી મારવી અને ખાવા આપવી.

મેગ-ફો. ઔર અંદર રહી જવાનું કારણ કમળમૂખ બંધ હોય ગર્ભાવયવોમાં ખેંચાટ હોય. દર્દીને હિરિટરીઆ હોય ત્યારે કમળમૂખ ને વિસ્તૃત કરવા આ ક્ષાર વારંવાર આપવો. કમળમૂખ ખુલ્લું થતાં અંદરથી બગાડ નીકળવો શરૂ થાય. ત્યારે મુખ્ય દવાઓ સાથે વચમાં વચમાં આ ક્ષાર આપવો.

કુગ્રમ-ગ્રાસ. આંકડી, તાણુ, હિરિટરીઆ. દર્દીની મૃતવત સ્થિતિ. આખું શરીર બરફ જેવું ઠંડું. માથા પર ઠંડો પુષ્કળ પરસેવો. બેશુદ્ધિ વગેરે લક્ષણોમાં આ દવા આશીર્વાદ આપવા જેવી છે.

આ જીંદગીનો ચાર પાંચ દિવસમાંજ નાશ કરનારો ભયંકર રોગ છે. આ દવાઓ સાથે સ્ટ્રેપ્ટોકોકસીન ૩૦, પાઇરોએનીઅમ ૩૦, લેક્ટીસ ૬, વગેરે ઉત્તમ દવાઓ છે. તે હોમીઓપથીક ડોક્ટરો સારી રીતે વાપરી જાણે છે. માટે તેમની સલાહ અને મદદ લેવી. આ રોગ પ્રસવ પછી ત્રણ ચાર દિવસે આવે છે ૧૦૬° સુધી તાવ ચઢે છે. શરૂ થતાંજ મગજની અસ્વસ્થતા જણાય છે. ઉપર ભલામણ કરેલી છે તે પ્રમાણે દવાઓનો ઉપયોગ કરવો.

કોલેરા.

(Cholera)

આ ધણો ચેપી રોગ ગણાય છે અને એક જાતના જીવાણુઓથી થતો રોગ ગણવામાં આવે છે. આ શસ્ત્ર પ્રમાણે શરીરમાં અમુક ક્ષારોની ઘટ માનવામાં આવે છે. કા-ફો. નામના ક્ષારની તંગીને લીધે જ્ઞાનતંતુઓના ભૂરા રસોનો ઉપયોગ થતો નથી તેથી તે રસ બહાર નિકળવા લાગે છે અને વાસ મારે છે. ને-સુ. ની તંગીથી શરીરમાંનું પાણી વપરાતું નથી તેનો ઉપયોગ કરનાર ખારની તંગીથી તે છુટું પડી બહાર નીકળવા લાગે છે. અને આડા, ઉલટી થાય છે. ખીજું ઉનાળાની ઋતુમાં હવામાં બાષ્પભવનથી વધારે બેજ દાખલ થાય છે તેથી શરીરમાં પાણીનું પ્રમાણ વધી પડે છે તેને કુદરત આડા ઉલટી મારફતે બહાર કાઢી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે. જે ને-સ. નામનો ક્ષાર લોહીમાં પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો તે પાણીને પિશાબ મારફતે બહાર કાઢે છે અને આવા ઉપદ્રવો થતા નથી. જ્યારે લોહીમાં પાણીનું પ્રમાણ વધી પડે છે ત્યારે લોહી શરીરના તંતુઓને જોડતો ખોરાક પૂરો પાડી શકતું નથી. એ પાણીને લીધે લોહીના પિંડોને આકિસજન હવા પુરતી મળતી નથી તેથી લોહી ઉતાવળથી ફરે છે. તેથી ગરમી કે તાવ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ પાણીનો ભાગ વધું હોય તો આડા ઉલટી મારફત પણ બહાર નીકળે છે. તાવ, ઉલટી, આડા, ગોટલા ધાસવા, વંટ આવવા, પેટમાં સખત દુઃખાવો એ બધા ઉપર બતાવેલા ક્ષારો ઘટવાથી થતાં લક્ષણોજ છે.

ને-સ. આ રોગના અટકાવ માટે બેજવાળી ઉનાળાની કે ચોમાસાની હવા હોય ત્યારે હમેશાં ચાર પાંચ વખત પાંચ પાંચ ગ્રેન લેવો. જે દવા રોગનો અટકાવ કરે છે તે રોગને પણ મટાડે છે.

ફે-ફો. અને કા-સ રોગની શરૂઆત થતાંજ અને તાવનાં લક્ષણો સાથે હોય તો સાથેજ આપવી.

કા-ફો. ચોખાના ધોવણુ જેવાં રંગના ગંધાતા ઝાડા થતા હોય, રોગે ગંભીરરૂપ લીધું હોય. ચહેરો વાદળી, કાળો, લીલો થયો હોય, નાડી મંદ પડવા લાગી હોય.

મેગ-ફો. પેટમાં સખત આંકડી, હાથે પગે ગોટલા અને વંટ કોલેરામાં અને ખીજી આંતરડાંની ફરિઆદોમાં આ દવાની જરા ગરમ પાણીની પિચકારી કે એનીમા ગુદાવાટે આપવાથી આંતરડાંના શ્લેષ્મ પડે ચોકખા થાય છે, પેટની સખત આંકડી કે દુખાવો અંધ થાય છે અને અધાં ભય ભરેલાં લક્ષણો અંધ થઈ જાય છે.

ને-મુ. શરીરના પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે છે. પાણી જેવી ઉલટી અને ઝાડા અંધ કરે છે.

સૂચના—આ રોગના અટકાવ તરીકે અને થયો હોય તો ઉપાય તરીકે ને-સ. પર ખાસ ધ્યાન રાખવું. રોગ શરૂ થાય કે તરત ફે-ફો. અને કા-સ. આપવા. આંકડી, વંટ, ગોટલા હોય તો મેગ-ફો. આપવો. જો રોગ ઉત્પન્ન થયાને બેથી વધારે કલાક થયા હોય તો ફે-ફો., કા-ફો., અને મેગ-ફો. ત્રણે એકઠા કરી આપવા અને ને-મુ. એ મિશ્રણ સાથે વારાફરતી આપવો. દવાનું પ્રમાણ દશ દશ ગ્રેન દરેક પાંચ મિનિટે આપવું. દરેક કલાકે મીઠું નાખેલા ગરમ પાણીની પિચકારી આપવી. જ્યારે દર્દીને આરામ લાગતો જણાય ત્યારે બખ્ખે અથવા ચારચાર કલાકે મીઠું નાખી બનાવેલા ગરમ પાણીની પિચકારી આપવી. મીઠાનું પ્રમાણ એક ક્વાર્ટ પાણીમાં અર્ધી ચાની ચમચી જેટલું નાખવું. ખોરાક પૌષ્ટિક પણ હલકો આપવો. ઉત્તેજક પીણું આપવાં નહિ.

આ રોગ ઘણી ઝડપથી જીવનનો નાશ કરેછે તેથી એના ધલાજો તરત કરવા જોઈએ. હોમીઓપથીનું કેમ્ફર ૧x દર પાંચ પાંચ મિનિટે આપવાથી રોગનું જોર ઘટી ભય દૂર થાયછે. આ દવા રોગની શરૂઆતમાંજ કરવાની છે. રોગ બહુજ વધી જાય, પ્રાણુધાતક નીવડશે એમ લાગે તો કુપ્રમ આર્સ ૩x ૬x દર પાંચ પાંચ મિનિટે આપવાથી શરીર ગરમ થશે, વંટ, ગોટલા, પેટની આંકડી જે મેગ-ફો. થી નહિ મટી હોય તે મટશે. એથી પણ આરામ નહિ લાગે અને શરીર ખરફ જેવું ઠંડું થઈ ગયું હોય તો નાજા ૩૦ દર પાંચ પાંચ મિનિટે આપવું. હાયડ્રોસિઆનિક एसिड ૩x સૌ કરતાં ઉત્તમ છે. મરજીઆનુખ સ્થિતિનું એ નિવારણ કરેછે. અધી જાતની ચિકિત્સા કરતાં આયોડિમિક અને હોમીઓપથીક ચિકિત્સા આ રોગમાં ઉત્તમ છે.

રતવા (રક્તવાત)

(Erysipelas)

આ જંતુથી થતો ભયંકર રોગ છે. ચહેરા માથું અને ગરદન ઉપર થતો આ રોગ મગજ અને હૃદય તથા ગળા તરફ ફેલાવાથી જીવલેણ નીવડે છે. શરીરના પેટ, કમર, પગ, હાથ વગેરે કાઠપિણુ જગાએ આ રોગ થાય છે. આ ધણો જલ-દીથી આબુઆબુ ફેલાતો રોગ છે. હોશિયાર ડૉક્ટરની સલાહ લેવી. રતવાનું ઇન્-કેશન મૂકાવવું. આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ને-સ. ક્ષારની તંગી એતુ મુખ્ય કારણ છે. આ દવાઓ પણ રતવા ઉપર વખાણવા લાયક છે.

લક્ષણો—ત્વચામાં લાલ સોજો આવી તેમાં ધણી દાહ બળે છે. પ્રથમ ઠંડી વાગી તાવ આવે છે ભુખ મરી જાય છે. તાવ ૧૦૪ ડિગ્રી સુધી વધે છે. જે ભાગમાં થાય તે ભાગની રસગ્રંથીઓ સુકી જાય છે તાંબા રંગના, પાણી ભરેલા, ચળકતા ફેલ્લા થાય છે પછી તેમાં પીળું પડે થાય છે એ ફેલ્લા જલદી કુટી ત્યાં લાલ ચાંદા દેખાય છે. રોગ ભયંકર હોય તો એ ફેલ્લા કાળા પડી જાય છે. ઉલટી થાય છે, માથુ દુઃખે છે, દાહ અને વેદના અસહ્ય થાય છે.

કાઠપિણુ ઉંમરના માણસને અને છોકરાંઓને આ રોગ થાય છે એમાંથી મગજના પડનો તાવ, ન્યુમોનિઆ, પ્લુરિસી (ફેફસાંના ઉપલા પડનો વરમ) વગેરે ભયંકર દર્દો ઉત્પન્ન થાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. અને ને-સ. મુખ્ય દવાઓ છે, ચામડીની લાલાશ, સખત અગન બળવી. સોજો કે ફેલ્લા થવા. આ બે દવા સાથે વારાફરતી આપવી. શુલાખી રંગની ત્વચા.

ને-સ. સોજો, અગન, ફેલ્લા થવા અને તેમાં પીળું પાણી ભરાવું તાવ.

કા-મુ. તાવ, સોજો, પડ ભરેલા ફેલ્લા **ફે-ફો.** સાથે.

કા-સ. દાઝવાથી થતા ફેલ્લા જેવા ફેલ્લા, ત્વચા ધણી લાલ.

ને-ફો. રતવામાં ચામડી લાલ, સુંવાળી ચળકતી, તણખા મારતી હોય.

ફે-ફો. સાથે વારાફરતી. બાળકોનો રતવા.

કા-ફો. ઉગ્ર રોગમાં સાંનિપાતિક લક્ષણો હોય **ને-મુ.** સાથે.

આર્સેનિક—અગન, તાવ, ફેલ્લા કાળા થવા, ખુબ તરસ અને ખેચેની, સડો શરૂ થયો હોય, સંનિપાત. **કા-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

આ રોગમાં ખાવામાં જે દવા આપવાની હોય તે ચોપડવામાં કે બહારના ઉપયોગમાં પણ લેવી. વેસેલાઇનમાં મલમ બનાવી ઉપર લગાડવો અથવા લોશન બનાવી તેના પોતાં મૂકવાં. શરૂઆતમાંજ ફે-ફાં. ડ્રગ્સ લોશન અથવા મલમનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણું આરામ થાય છે. ઘી અને તેલવાલા પદાર્થો ખાવા આપવા નહિ તેમ સ્પર્શ પણ થવા દેવો નહિ.

દુષ્ટ સંજોગમ.

(Influenza)

આ રોગ પણ જંતુથી થનારો અને ચેપી છે. છતાં એ પણ આ દવાઓથી સારો થાય છે. જ્યારે બીજી દવાઓ નિષ્ફળ જાય છે. એમાં જંતુનાશક કોઇ દવા નથી. છતાં પણ એથી જંતુઓનો નાશ થઇ રોગ મટે છે. એમ કેમ બને છે તે જોઇએ. જે જે ચેપી કે જંતુજનક રોગો હોય છે જેમાંનાં કેટલાકનું વર્ણન પાછળ આવી ગયું છે અને કેટલાકનું વર્ણન હવે પછી આવશે.

પાચનક્રિય અને તેથી ઉત્પન્ન થતા રસોની શોષણક્રિયાની કોઇ ખામી પડવાથી જોઇએ તેટલા ક્ષારો ખાધેલા ખોરાકમાંથી લોહીને મળી શકતા નથી.

બેજ, ગરમી, શરદી અને હવામાં થતા વિજળીના ફેસ્કારોને લીધે શરીરમાં રહેલા આ ક્ષારોનો નાશ થાય છે.

તનની અને મનની અતિશય મહેનત, અનિયમિત ખાનપાન, અતિ વિષય, ફરી પદાર્થોનું સેવન, હસ્તમૈથુન અને કેટલીક કુટેવો વગેરેથી પણ શરીરના ક્ષારો વપરાઇ ઓછા થાય છે.

ઉપલા કારણોથી શરીરમાંથી ફેરમ (લોહ), કેલ્શ્યમ (ચુનો), નેટ્રમ (સોડીઅમ), કાલી (પોટાશ), મેગ્નીસીઆ, અને સિલિકા માંથી બનતા આ બાર ક્ષારોનું કમીપણ થાય છે તેથી શરીરના સેન્દ્રિય પદાર્થો જેવા કે આલ્બ્યુમીન, ફાઇબ્રિન, ચરબી, તેલ સાકર, પાણી વગેરેનો ઉપયોગ ન થવાથી તેઓ શરીરમાં કાઇ ભાગમાં ભેગા થાય છે અને ત્યાં વરમ કે સોજો ઉત્પન્ન કરે છે. કેટલાક ત્વચા મારફત નીકળી ત્વચારોગો ઉત્પન્ન કરે છે, કેટલાક પિશાબ મારફત નીકળી મુત્રાવયવોના રોગ કરે છે. વગેરે અનેક ઉપદ્રવો કુદરત તેનો નિકાલ કરવા ઉત્પન્ન કરે છે. તેને આપણે રોગ કહીએ છીએ પણ ખરી રીતે તે સેન્દ્રિય પદાર્થોના શરીરખંધારણમાં ઉપયોગ કરનાર ક્ષારોની તંગી હોય છે અને તે તંગી કયા કારણોથી થાય છે તે પાછળ બતાવ્યું છે. જે વેળાસર આ ક્ષારોની પૂરણી કરવામાં નથી આવતી તો

એ સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં મડવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે અને તે સડામાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સડો દૂર કરનારા કા-ફો. ને-ફો., સિ. વગેરે દ્વારા આપવાથી તે સડો દૂર થાય છે એટલે જંતુઓને મળતો ખોરાક (સડો) દૂર થવાથી જંતુઓનો નાશ થઈ તે વડે ઉત્પન્ન થએલા કહેવાતા રોગો સારા થાય છે. જંતુ મારવા માટે ઝેરી દવાઓ (જે દર્દીને પણ ઝેરી જ છે) આપવાને બદલે આ દવાઓ આપવાથી કટલો લાભ છે તે આથી જણાશે. દર્દીને કાંઈ ખરાબ અસર થતી નથી અને રોગ દૂર થાય છે. અનુભવ કરો એટલે તેનો ચમત્કાર જોઈ આશ્ચર્ય પામશો.

આટલું જતાં પણ જેઓ જંતુનો નાશ કરી રોગ મટાડવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓએ હોમીઓપથીની સીરમ દવાઓ જેને નોસોડઝ કહેવામાં આવે છે તે વાપરવી. કેટલાક જંતુજનક રોગોમાં તેવી રસીની લઘામણુ કરવામાં આવી છે અને ઉપયોગ કરનારને ઉપયોગી થવા માટે લખવામાં આવેલી છે. હોમીઓપથીની તે સીરમો મોંમાં ચુસવાની છે. મોંની શ્લેષ્મકવચ્ચા મારફતે તે તત્કાળ લોહીમાં દાખલ થઈ શકે છે. બાવડાં કોચાવવાની કાંઈ જરૂર નથી.

હવે આપણે આ રોગ ઉપર આવી એ.

લક્ષણો.—આખું અંગ અને ખાસ કરીને ડોક અને કમર બહુ દુખે છે. છતી દુખે છે, ઉધરસ આવે છે, છીંકા આવે છે અને સખત સળેખમ થાય છે. રોગ આગળ વધે છે ત્યારે શ્વાસનળી અને ફેફસાંમાં વરમ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રોગ હલકા રૂપમાં હોય ત્યારે સાદું સળેખમજ હોય છે.

ચિકિત્સા.—આ રોગની મુખ્ય દવા ને-સ. છે. સર્વ અંગ દુખે, છીંકા આવે, સખત સળેખમ હોય, ગળતાં ગળામાં દુખે, કડવો સ્વાદ, કડવી ઉલટી એ લક્ષણોમાં આપવો.

ફ-ફો. વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં તાવ હોય ત્યારે કા-સ. સાથે વારાફરતી. મુખ્ય દવા તો ચાલુજ રાખવી.

કા-મુ. વરમની બીજી અવસ્થામાં સફેદ કફ, સફેદ જીભ, સાંધા દુખે રોગ શ્વાસનળીમાં અને ફેફસાંમાં દાખલ થયો હોય.

ને-મુ. બહુજ છીંકા આવે, મનસિક નિર્બળતા, ઘેન કા-ફો. સાથે વારાફરતી. મુખ્ય દવા પણ ચાલુ રાખવી.

કે-સ, સિ. ન્યુમોનિઆ થયો હોય, પીળો પડે જોવો કફ હોય વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં

રોગ શરૂ થતાંજ ફે-ફો, ને-સ, અને ને-મુ. એ ત્રણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રોગ કાબુમાં રહી બે ત્રણ દિવસમાં સારો થઈ જાય છે. બિનપાણી પીવા આપવું. ઠંડું પાણી પીવા આપવું નહિ.

કંઠરોહિણી.

(Diphtheria)

આ પ્રાણુધાતક ચેપી રોગ ખાસ કરીને બાળકોને વિશેષ થાય છે. એ ગળાનો રોગ છે પરંતુ આખા શરીરના રક્તદોષનું એ પરિણામ છે. ગળું સુઝી જાય છે, તેમાં લીફ્ટરસનો જમાવ થાય છે, ચોરીઆ સુઝી આવે છે આખા મોઢામાં નવું સફેદ પડ બંધાયા જેવો દેખાવ લાગે છે. ખાવાની અને શ્વાસ લેવાનો મુશ્કેલી પડે છે, મોંમાંથી ઘણી ખરાબ વાસ આવે છે. કેટલીક વાર ગળાનો સોજો એટલો બધો વધી જાય છે શ્વાસ પણ લઈ શકાતો નથી અને હીં દેહત્યાગ કરે છે. તાવ શરૂઆતથીજ પુષ્કળ આવે છે, તાવની ગરમી ઓછી થતી જાય એ શુભ લક્ષણ છે તાવ વધ્યા કરવો અને પિશાબ બંધ થવો એ ખરાબ લક્ષણો છે. હૃદય ઉપર અમલ ચલાવનાર મજબૂત-ઓનો આઘાત થઈ હૃદય બંધ પડી હીં મરી જાય છે. આ જંતુજન્ય ચેપી રોગ છે. દવાઓ જલદી શરૂ કરવી જોઈએ અને જલદી જલદી આપ્યા કરવી જોઈએ.

થ્રિકિસા-ફે-ફો, કા-મુ., ને-ફો. અને કે-ફો. એની ખાસ દવાઓ છે અને ને-મુ., કા-ફો., કે-ફો. મદદની દવાઓ છે.

ફે-ફો. આ રોગની પ્રથમ અવસ્થાની મુખ્ય દવા કા-મુ. સાથે.

કા-મુ. આ રોગની અને રોગની બીજી અવસ્થા કફ થવો એમાં ફે-ફો. સાથે. શરૂઆતથી આ બે દવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આ જીવંતે દર્દનો ધણો જલદી નાશ થાય છે. બાક્યેજ બીજી દવાઓ વાપરવી પડે છે. એ બંને દવા ૩ x પાવરની પંદર વીસ ગ્રેન લઈ એક ગ્લાસ પાણીમાં નાખી તેના ડોઝના કરાવવા. મોંમાં લીંબેલું એ દવાવાળું પાણી પાંચ મિનિટ સુધી મોંમાં રખાવવું. ડોઝના કરાવવાથી મોંની સ્વેદમત્વરૂપ ઉપર ખોટું પડ જામ્યું હશે તે સાફ થઈ જશે. અને ગળામાંથી નીકળતો શ્રાવ પણ ઓછો થશે.

ને-સ. લીલી, કડવી ઉલટી થતી હોય, ગળામાં ઘણો કફ જામ્યો હોય ફે-ફો. અને કા-મુ. સાથે.

કે-ફો.-કા-મુ. કામ કરતું નિષ્ફળ જાય અને વરમ કંઠનળીની નીચે શ્વાસનળીમાં ઉતરતો જણાય ત્યારે કે-ફો. સાથે.

કે-ફો. રોગની કોઇપણ અવસ્થામાં શક્તિ જાળવી રાખવા માટે.

ને-ફો. ચોરીઆમાંથી કે ગળામાંથી પીળા શ્વાસ થાય. મોંમાંથી ખરાબ વાસ આવવા માટે (સેપ્ટીક સ્ટેજ) ત્યારે કા-ફો. સાથે ખાસ ધ્યાન છે.

કા-ફો. દર્દી સેપ્ટિક થયું હોય એટલે મોંમાંથી ધણી વાસ આવતી હોય, રોગની અસર હૃદયને પણ થવા લાગી હોય, ધણી બેચેની અને મગજની નબળાઇનાં લક્ષણો હોય, જીંદગીનો નાશ થતો અટકાવવા ને-ફો. સાથે વારંવાર, સ્વરભંગ અને લકવાનાં લક્ષણો દેખાતા હોય ત્યારે.

આર્સ આયોડ-ગળામાં ખોટું પડ જમ્યું હોય, દર્દી મરણની નજીક જતો દેખાતો હોય.

આ ધણો ભયંકર રોગ છે. કોઇ સારા એવોપથીક ડોક્ટર પાસે આ રોગની એન્ટી ટોકસીન મુકાવવી. ખાવામાં તો આજ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

ને-મુ. મોંમાંથી અમીનો નાશ થયો હોય, મોં જીલ સુકાં અને જીંડા શ્વાસ લેવો પડતો હોય દર્દી માફલ કે ધેનમાં રહેતો હોય તો કા-ફો. સાથે.

મુચના—ફે-ફો. ૩x અને કા-મુ. ૩x ના કોગળા કરાવવા ઉપર લખ્યું છે. એ દવાઓનો મલમ અથવા લોશન ગળા ઉપર પણ મુકવું. બોરેટ ઓફ સોડાના કોગળા પણ કરાવી શકાય છે. ઝાંસરીન પીછી વડે ગળામાં ચોપડવાથી પણ લાળ, કફ નીકળી દર્દીની શ્વાસ લેવાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે.

પ્લેગ-માંઠીઓ તાવ.

આ રોગને લોકો સારી રીતે ઓળખે છે. પહેલા એ રોગ ધણો હતો હાલ કોઇ જગાએજ થતો જોવામાં આવે છે એ એક જાતના જંતુથી થનારો ચેપી રોગ છે. રોગ થવા પહેલાં ઉદરો મરવા માટે છે તેના ઉપર ચાંચડો બેસે છે. મરેલા જિંદરમાંથી ચાંચડો ચેપ લઇ માંજીસોમાં દાખલ કરે છે તાવ આવે છે અને જાંઘ કે બગલમાં ગાંઠ નીકળે છે એટલે એ જીટ ઓળખાય છે લોકો તેને ગાંઠીઓ તાવ કહે છે. જ્યારે રોગ ચાલતો હોય ત્યારે કા-મુ. નો ઉપયોગ ચાલુ રાખવાથી એ રોગથી બચી શકાય છે. રોગ થયા પછી પણ એજ મુખ્ય દવા છે.

ચિકિત્સા—એ રોગની મુખ્ય દવાઓ ફે-ફો, કા-મુ., કા-ફો, અને આર્સેનિક છે. દરદના જોર પ્રમાણે દશ દશ મિનિટના અંતરે વારાફરતી આપ્યા કરવી. ગાંઠો ઓગાળવા માટે કા-મુ. નો વેસેલાઇનમાં અગર દિવેલમાં મલમ બનાવી વારંવાર લગાડ્યા કરવો અથવા લોશન બનાવી તેના પોતાં મૂક્યા કરવા. ગાંઠો પાક પર

ચટે તો સિ. ૩ x નો મલમ અથવા સોશન બનાવી વારંવાર લગાડ્યા કરવો. આ રોગ માટે હોમીઓપથીમાં નાજા, ક્રોટેલ્સ, લેકેસીસ, વગેરે સારી દવાઓ છે.

કંઠમાળ.

(Scrofula)

કંઠમાળ એ પ્રકારની છે (૧) ક્ષયના જંતુ વગરની. (૨) ક્ષયના જંતુવાળી. ક્ષયના જંતુ સિવાયની કંઠમાળ થાય છે ત્યારે ડોક, બગલ કે જાંઘમાં ગ્રંથીઓ થાય છે તે ગાંઠો પોચી અને દૃઢ વિનાની હોય છે તેમાં પડ થાય છે અને પાકીને પુટે છે. તેમાં ક્ષયના જંતુ હોતા નથી. એ ગાંઠોમાં આલ્બ્યુમીન અને લીફરસો જામે છે એ દર્દીઓને વારંવાર ચોરીઆ સુઝી જવાનો રોગ થાય છે કોઈના કાનમાંથી પડ નિકળે છે. સાંધાઓમાં અને હાડકાંઓમાં દુખાવો રહે છે વગેરે લક્ષણો થાય છે. આ લોહી બગાડનો રોગ છે. એ રોગ વારસામાં ઉતરે છે, અને ક્ષયરોગીઓની પ્રજનને પણ એ રોગ થાય છે. ખાંડ, ચા, માંસાહાર, દારૂ અને ખાટા પદાર્થો એ રોગોને મદદ કરે છે. માટે આ રોગીઓએ તે તજવાં.

ચિકિત્સા-આ રોગની મુખ્ય દવા ને-ફો., અને મેગ-ફો. છે. કે-ફો. અને સિ. તેનો સાથે આપવાની દવાઓ છે. સાંધાઓ ઉપર કંઠમાળ થઈ હોય તો કાલી આયોડ. ગ્રંથીઓ પત્થર જેવી કઠણ હોય તો કે-ફ્લોર, પોચી પડ્યા પછી અગર કે-ફો. થી સારી ન થતી કંઠમાળ માટે કાલી મુર ઉપયોગી દવા છે. ગાંઠો પાકવા માંડે તો સિ. ૩ x અને રૂઆતી નહિ હોય તો સિ. ૨૦૦ x અને કે-સ. ૩૦ x જે દવાઓ ખાવા આપવાની હોય છે તેનો બહારથી ગાંઠો ઉપર લગાડવામાં પણ ઉપયોગ કરવો.

ક્ષયના જંતુવાળી કંઠમાળ માટે ફેફસાના રોગમાં જીઓ “ ટ્યુબર ક્યુલોસીસ ” અથવા ક્ષય રોગ.

દવાઓ ચાલતી હોય તે દરમિયાન દર અઠવાડીએ હોમીઓપથીની ‘ સોરીનમ ’ ૨૦૦ અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવી. આ રોગની વધુ ચિકિત્સા માટે જીઓ ગ્રંથીરોગ.

દુષ્ટરક્ત વિકારજન્ય જ્વર.

(Putrid Fever)

(Pyaemia, Septic Poisoning, Gangrene etc.)

ગડ, હાડકાંનો સડો કે જખમમાં પડ થઈ તે પડ લોહીમાં લીફરસ મારફતે કે શિરાઓ મારફતે પાછું લોહીમાં દાખલ થાય છે અને ત્યાં સડો ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે

ભયંકર રક્તવિકાર થાય છે તેને પ્રાઇમીઆનો રક્તવિકાર કહે છે. સુતિકાન્વર, પ્સેગ, સાન્નિપાતિક જ્વર વગેરેમાં પણ આવે સડો થાય છે તેને સેપ્ટીક પોઇઝનીંગ કે સેપ્ટીસેમીઆ કહેવામાં આવે છે. સડા માત્રમાં જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે. એ બાબત ઇન્ફલુએન્ઝા રોગમાં સમજાવેલી છે તેજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું. સડાને ગેન્ગ્રીન પણ કહેવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્રને તે નામો સાથે કામ નથી.

લક્ષણો.—શરીરપર ગુમડાઓ નીકળે છે તે પાકી તેમાંથી પડ નીકળે છે, સખત તાવ, અને ટાઢ, ગંધાતો ઝાડો, ઉલટી, સાંધા દુખવા અને રક્તી જવા, પરસેવો, કમળેરી, બેચેની, ગંધાતા શ્રાવ. કાળા ઝાઝા, સન્નિપાતનાં લક્ષણો, શરીરનું સુકાતાં જવું વગેરે લક્ષણો દેખાય છે.

ચિકિત્સા.—આ રોગની મુખ્ય દવા કા-ફો. અને ને-ફો. છે. ૫૩ જલદી કરવાની અને બહાર કાઢવાની આ રોગમાં ધણી જરૂર છે તે માટે સિ. ૩૪ ખાવામાં અને ચોપડવામાં. ૫૩ બંધ કરવા, ગુમડાં રૂઝવા સિ. ૨૦૦x અને કે-સ. ૩૦x નો ઉપયોગ કરવો ફે-ફો. તાવ માટે કાલી આર્સ. ૫૩ થવાની ક્રિયા મંદ હોય તો સતેજ કરવા અને બહુ પરસેવો આવી અશક્તિ થાય પણ તાવ ઓછો ન થાય તો આર્સ આયોડ ૩૪ નો દિવસમાં ચાર વાર ત્રણ ત્રણ કલાકે ઉપયોગ કરવો.

આ રોગમાં હેમીઓપથી દવાઓની મદદ લેવી. સડા માટે પાયરોજન ૨૦૦ અને સ્ટ્રેપ્ટોકોકસીન ૨૦૦ અઢવાડીઆમાં એક વખત આપવી.

સુતિકાન્વર પણ સડાયી થાય છે. ચિકિત્સા માટે સ્ત્રી રોગમાં સુવાવડીનો ઝેરી તાવ, જીઓ.

કોઇપણ જગાનું માંસ વગેરે સડવા માંડે તે ગેન્ગ્રીન કહેવાય છે ચિકિત્સા ઉપર પ્રમાણે.

રસોળી અને અધુર્દ.

(Tumors and Cancers)

શરીરના કોઇપણ ભાગમાં તે ભાગ વધી ગાંઠ બને છે એ ગાંઠમાં ક્રાઇમિન રક્ત ભેગો થાય છે તે દુખતી નથી તેમ પાકતી પણ નથી તેને લૅકિકમાં રસોળી કહેવામાં આવે છે. કેટલીક રસોળીમાં પાણીના ભાગ વધારે હોય છે તેને જલગ્રથી કહેવી જોઇએ. એ ગાંઠોને જેમ હલાવીએ તેમ હાલી શકે છે. કેટલીક લીફ્ટરસની ગ્રંથીઓ ડોકમાં, બગલમાં કે જાંઘમાં થાય છે. તેમાં પણ પીડા હોતી નથી તેપણ હલાવી કે

ખસેડો શકાય છે. તેનું વર્ણન અને ઉપાયો ગ્રંથીરોગમાં આવશે. કંઠમાળની ગાંઠો વિષે પાછળ કંઠમાળ રોગમાં લખાઈ ગયું છે. આ ઉપરાંત શરીરમાં કાંઈપણ જગાએ (જીભ, ગળું, નાક, હોઠ, જઠર, આંતરડાં, સ્તન, ગર્ભાશય, યોનિ, યોનિમાર્ગ, યકૃત વગેરે અવયવોમાં) લોહી બગાડની દુષ્ટ ગ્રંથી થાય છે તે ખસેડો શકાતી નથી. તેનું મુળ માંસમાં ઉંડું હોય છે તેને માંસાર્બુદ પણ કહેવામાં આવે છે અગ્રેજ વૈદ્યકમાં તેને કેન્સર, કહેવામાં આવે છે. આજે એ રોગ ઠેકાણે ઠેકાણે થતો હોવાથી લોકો પણ તેને તે નામથી ઓળખે છે અને કહે છે કે કેન્સર એટલે દુનિઆમાંથી તે કેન્સ-લજ સમજવો. આ દુષ્ટ ગ્રંથી જલદી વધે છે તેમાં દુખાવો અને દાહ બન્ને હોય છે તે પાકે છે, સડે છે તેમાંથી વાસ મારતું પર અને લોહી નીકળે છે એથી થતી વેદના અતિ અસહ્ય હોય છે. દિવસે દિવસે દરદો ગળાતો જાય છે. શસ્ત્રક્રિયાથી તેને કાપી કાઢવામાં આવે તો તે જગાએ અથવા બીજી જગાએ ગ્રંથી થાય છે. ૩૫ વર્ષની ઉપરની ઉંમરવાળા મનુષ્યને તે થાય છે.

આ જંતુજન્ય રોગ માનવામાં આવે છે તમાકુ, ચુનો, સોપારી, ખાંડ, ચા, કાશી, અરીજી વગેરે પદાર્થોનું અતિ સેવન. ઝેરી દવાઓના ઇશ્વકશનો, ઝેરી દવાઓનું સેવન, દારૂ, ગરમ મસાલા, મરચાં વગેરેના અતિ ઉપયોગથી, ઉપદંશ અને પરમીઆના ઝેરથી વગેરે કારણોથી આ રોગ ઉત્પન્ન થયો છે. આજની પ્રજાએ આ રોગ ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થોના અતિ સેવનથી દૂર રહેવું જોઈએ.

આ દુષ્ટગ્રંથીના જુદા જુદા પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે.

(૧) નરમ અર્બુદ-એ હાથ, પગ, નાક, અસ્થિપટ, વૃષણ ઉપર નીકળે છે. એનું મૂળ માંસમાં ઉંડું રહે છે, જલદી વધે છે, નીકળે ત્યારે રસોળી જેવું પોચું હોય છે. તેની આજુબાજુ બહુી ગ્રંથીઓ નીકળે છે. પુટે ત્યારે બહુ લોહી નીકળે છે. (૨) કઠણ અર્બુદ (Scirrhus)-સ્ત્રીઓનાં સ્તન, ગર્ભાશય, પુરૂષોના વૃષણ, ગુદા વગેરે ઠેકાણે થાય છે. એકજ ગ્રંથી થાય છે. હલાવતાં આજુ-બાજુનું માંસ સાથે ખેંચાય છે. ધીમે ધીમે વધે છે. (૩) ત્વચાર્બુદ (Epithelial)-આ જાતનાં અર્બુદ (કેન્સર) વૃષણ, જનનેદ્રિય, યોનિલિંગ, ગર્ભાશય, ગુદા, મોં, જીભ, અન્નનળી, હોઠ, જઠર, આંતરડાં વગેરે અવયવોનાં શ્લેષ્મપટ અને શરીર ઉપરની ત્વચામાં થાય છે. (૪) હાડકાનું અર્બુદ-જાંગના હાડકાનાં નીચેના છેડાપર આવું કેન્સર થાય છે જલદી પુટે છે અને બહુ પીડા આપે છે. (૫) માંસાર્બુદ અને સર્ચોમા તંતુનું અર્બુદ-(Sarcama).

ચિકિત્સા—રસોળીની મુખ્ય દવા કા-મુ. છે. લક્ષણાનુસાર કે-ફો, અને સિ, નો ઉપયોગ કરવો પડે છે. રસોળી બહુ કઠણ હોય તો કે-ફલો. આપવાથી

ખેચી થશે. પછીથી કા-મુ. નો ઉપયોગ કરવો. દવાઓનો ખાવામાં અને બહાર ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો. જલગ્રંથી ઉપર ને-મુ. અને કા-મુ. નો ઉપયોગ કરવો.

કેન્સરની ચિકિત્સા—આ આખા શરીરનો રક્ત બગાડનો રોગ છે. દર્દીના શરીરમાં રહેલું ઝેર કે ઝેરી પદાર્થો પરસેવા અને પિશાબ રસને બહાર કાઢવા પ્રવૃત્ત કરવો. તે માટે કા-સ. અને ને-સ. તથા ફે-ફો. નો પુષ્કળ ઉપયોગ કરવો. જ્યારે પરસેવો નીકળતો થઈ જાય ત્યારે એ રોગની ખીજ દવાઓનો ઉપયોગ કરવો. વચમાં પરસેવો નીકળતો બંધ થાય તો ફરી પાછા તે ક્ષારો આપવા.

કા-સ. જીભ ઉપર, સ્તન ઉપર અને જનનેદ્રિય ઉપર ત્વચાનું કેન્સર થયું હોય, દરેક પ્રકારના કેન્સર ઉપર ખાસ દવા છે. એથી લોહીને ઓકસીજન પૂરતા પ્રમાણમાં મળે છે, પરસેવો થાય છે અને લોહીની શુદ્ધિ થાય છે. ફે-ફો. સાથે.

ફે-ફો. તાવ, સોજો, દાહ એ લક્ષણો હાજર હોય, કેન્સરમાં થતા અતિ દુખાવા માટે મુખ્ય ઔષધ છે. કા-સ. સાથે.

કે-ફ્લો. સંયોજક તંતુનું કેન્સર. ગર્ભાશયના કમળમુખનું કેન્સર, ગળાનું કેન્સર, સધળી જાતના કેન્સર જે અતિ કઠણ હોય તેમાં, જ્યારે ગળાના કેન્સરમાં ગળાના સંયોજક તંતુઓ નબળા પડી જાય છે તેથી અનાજ કે પાણી ગળે ઉતરતાં નથી ખોરાક અને પાણી નાકમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે આ ચમત્કારિ ફાયદો કરે છે એ ત્રણ દિવસોમાંજ એ તકલીફ દૂર થાય છે દર્દીને અનાજ, પાણી ઉતરવા માંડે છે.

ને-ફો. જીભનું કેન્સર અને કેન્સરના દુખાવા ઉપર.

ને-મુ. જીભનું કેન્સર, લાળ પુષ્કળ વહેતી હોય, બહુ ગંધાતી હોય તો કા-ફો. સાથે.

કા-ફો. ગંધાતા શ્રાવ થતા હોય, માથું બહુ દુખતું હોય, સડો થયો હોય, મગજની અવ્યવસ્થા હોય.

કે-ફો. કંઠમાળના દર્દીને કેન્સર થયું હોય.

સિ. ગાંઠો, સોજા, પશ્ચિમ શ્રાવ, ગર્ભાશયનું અને હાડકાંનું કેન્સર હોય, કઠણ કેન્સર, હોઠ, અંદરો, ગુદા, વૃષણનું કેન્સર

આર્સેનિક-સોડી ધણું બગાડે ગયું હોય કા-ફો. નાં લક્ષણો માં કાર્લી ફોસ સાથે, દાહ, વેદના, સોજો. દરેક દવાની વચ્ચે વચ્ચે આ દવા આપવી.

ડૉ. બર્નેટ કહે છે કે **ઇપોસાયનમ કેન્નર્બીનમ.** બહારથી, લગાડવાથી કેન્સરની ગાંઠ ઓગળી જાય છે ૧ ગ્રામ આ દવા ૪ ગ્રામ સ્લીસરીનમાં મેળવી ચોપડવું.

બહુ દુઃખ હોય તો કેન્સર ઉપર બરફ રાખવાથી વેદના ઘણી ઓછી થશે. કેન્સર પુટી ૫૩ નીકળે તો કાર્બોનિક લોશનથી ધોવું. દર્દીને ઉંઘ ન આવતી હોય તો **एकोनाइट** ૧x દશ દશ મિનિટે આપવાથી ઉંઘ આવી જશે. ત્રણ ચાર વખત આપવાથી ઉંઘ આવી જાય છે. હોમીઓપથીની એ રોગની સીરમ **कार्सिनोसिन** એક લાખ પાવરની દશ પંદર દિવસે એક વાર પાંચ ટીપાં આપવું. **रेडीयम** એક લાખ પાવરનું દશ પંદર દિવસે એક વાર આપવું.

હોમીઓપથી દવાઓથી અમેરિકામાં કેટલાક દર્દીઓ સારા થયા છે તેથી તે દવાઓ માટે હોમીઓપથીક ચિકિત્સકો પાસે દવા કરાવવી. મરી જવાશે એ ડર કાઢી નાખવાની દવા કરતાં પણ પહેલી જરૂર છે કેમકે ડરથી દર્દીઓ મરી જાય છે. અને દવાઓ લાગુ પડતી નથી.

ઉપદંશ કે પરમીઓ એ રોગનું કારણ હોય તો તેની દવાઓ લેવી.

ઉપદંશ-ગરમી-ટાંકી-ચાંદી.

(Syphilis)

આ એક સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થતો ચેપી રોગ છે. જે સ્ત્રી અથવા પુરૂષને આ રોગ હોય છે તેઓના સાંસારિક સંબંધથી આ રોગ પેદા થાય છે. સ્ત્રી રોગી હોય તો પુરૂષ રોગી થાય છે, અને પુરૂષ રોગી હોય તો સ્ત્રી રોગી થાય છે. સંબંધ થયા પછી સ્ત્રી या પુરૂષની જનનેદ્રિય ઉપર એ ત્રણ અઠવાડીઆમાં જરા ક્ષત દેખાય છે એને કઠણ ચાંદી (Hard Chancre), ઉપદંશ કે ગરમીનો રોગ કહે છે આજ ખરો ઉપદંશ રોગ છે. ક્ષત ધીમે ધીમે વધે છે અને પાકે છે. જાંગના મૂળમાં બદગ્રંથી થાય છે તે દુખતી નથી તેમ પાકતી પણ નથી. આખા શરીરમાં આ રોગનું ઝેર ફેલાય છે અને આખું શરીર રક્તદોષથી દુષિત થાય છે.

આ રોગ પહેલા યૂરોપખંડમાં હતો. યૂરોપીઅન લોકો વેપાર અર્થે આ દેશમાં આવ્યા ત્યારથી અહીં ફેલાયો છે તેથી એને શીરંગ રોગ પણ કહે છે. આજે તો એ રોગ આખી દુનિયામાં ફેલાયલો છે. આ ઘણો દુષ્ટ રોગ છે. મનુષ્યની જીંદગી એથી બરબાદ થાય છે. આ રોગ વારસામાં ઉતરે છે. આ રોગની ત્રણ અવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલી અવસ્થા :—સંસર્ગ થયા પછી ત્રણ અઠવાડીઆ બાદ જે જગાએ ક્ષત પડવાનું હોય છે ત્યાં ખુજલી આવે છે પછી તે જગાએ ગોળ ચાંદું પડે છે અને

જાંઘમાં બદ નીકળે છે. મહીના દોઢ મહીના બાદ ચાંદી ધીમે ધીમે સારી થઈ જાય છે, બદ બેસી જાય છે. બેથી છ અઠવાડીઆ સુધી એ અવસ્થા રહે છે.

બીજી અવસ્થા :—ચાંદી પડ્યા પછી ત્રણ મહીના બાદ રોગીને તાવ આવે છે, ગળામાં ગરમી દેખાય છે, વાળ ખરવા માંડે છે, ત્વચારોગ થાય છે, સાંધાઓ અને હાડકાંમાં દર્દ થાય છે માથું દુખે છે અને શરીરમાં લોહી ઓછું થતું જાય છે. આ અવસ્થા એક વર્ષથી અનેક વર્ષો સુધી રહે છે. આ અવસ્થામાં શરીરનું લોહી ઉપદંશના ઝેરકે જંતુથી બગડી જાય છે અને શરીર પર વિસ્ફોટકના રૂપીઆ જેવડા ચાંદાં થાય છે તે રૂઝાય છે ત્યાં કાળા ડાઘ પડી રહે છે. કોઈને ફેલ્ડામાં પડે થાય છે, કોઈને પાણી ભરેલા ફેલ્ડા થાય છે, ગળામાં ચાંદાં પડે છે, મોંમાં પણ ચાંદાં પડે છે, નાક સડે છે, તાળવામાં છિદ્ર પડે છે, પડછલ ઉપર ક્ષત પડી તે ખરી જાય છે તેથી ગુંગણું બોલાય છે, અને સંધિવા જેવા લક્ષણો થાય છે.

ત્રીજી અવસ્થા :—હાડકાં દુખે, સડે, ગળાની હાંસડી, પગ, હાથ અને આંગળીઓ ઉપર તથા સાંધાઓ ઉપર હાડકાં વધી ટેકરા થાય તેથી તે અવયવો અકડાઈ જાય, શરીરના અંદરના અવયવો, જ્ઞાનતંતુ, યકૃત, આંતરડાં, ફેફસાં, હૃદય, મૂત્રપિંડ વગેરે શરીરના તમામ અવયવોમાં એનું ઝેર ફેલાઈ ઉપદ્રવ મચાવે છે. ક્ષયરોગ, દિવાનાપણુ વગેરે રોગો પણ થાય છે.

નરમ ચાંદી (Soft Chancre)—આ પણ સંગમ દોષથી ઉત્પન્ન થાય છે. ચાંદી એક કરતાં વધારે પડે છે, સડે છે, પડ નીકળે છે, બદ નીકળે છે પણ તે પાકે છે અને દર્દી બેએક મહીનામાં સાજો થઈ જાય છે. આમાં શરીરનો રક્તદોષ થતો નથી.

બાળઉપદંશ કે ગરમી રોગવાલા માબાપોનાં બાળકોને આ રોગ વારસામાં મળે છે, જન્મેલું બાળક સુકતાનથી પીડાતું હોય છે શરીર ઉપર મોં, પગ, જાંઘ, પીઠ, થોડાં વગેરે જગ્યાએ તાંબા રંગનાં ચાંદાં થાય છે, હાડકાં નબળાં રહે છે, ચામડી કરચલીવાળી હોય છે.

ગરમી (ઉપદંશ) નો રોગ ચેપી છે તેથી હોટલો, વીસી, યા, હળમત, ચુંબન વગેરેથી એ ચેપ ફેલાય છે, વેશ્યાગૃહો આ રોગનું મુખ્ય ધામ છે માટે તે બાળક સંભાળ રાખવી.

ચિકિત્સા—કા-સુ. આ રોગની મુખ્ય દવા છે, નરમ કે કઠણ ચાંદી, બદ અને સોજો મટાડવા એનો શરૂઆતથી ઉપયોગ કરવો. બદ ઉપર ૩ પાઉડરનો મલમ બનાવી વારંવાર ચોપડવો.

ફે-ફો—બદ, તાવ, દાહ અને ઉપદંશની પહેલી, ખીજી અવસ્થા.
કા-મુ. સાથે.

ને-સ. ઇદ્રિય ઉપર મસા. ખાવામાં અને ચોપડામાં ઉપયોગ કરવો.

ને-મુ.—તરતનો કે જીનો ઉપદંશ, ચાંદીમાંથી પાણી જેવી રસી ઝરવી, નાક કે આંખમાંથી પાણી ઝરવું. જીના સીંચીલીઝ કે ઉપદંશ ઉપર ૧૦૦૦ પાવરનું અઠવાડીઆમાં એક વખત વાપરવા ડૉ. વૉન્ડર ગોલ્ડઝ લલામણુ કરે છે.

કા-સ.—ભયંકર રક્તવિકાર, પરસેવાનું બંધ થવું, મેલી ખરબચડી ચામડી વગેરે લક્ષણોમાં.

કે-સ.—પરમય કે પરલોહીમિશ્રિત શ્રાવ, બદનું પાકવું, પર થતું અટકાવવા ૩૦ X પાવર. **સિ.** ૨૦૦ X સાથે વારાફરતી.

સિ. ૩ X— બદમાં પાક શરૂ થવાના લક્ષણોમાં જલદી પકવવા **સિ.** ૨૦૦ X જીનો ઉપદંશ, કઠણ ચાંદી અને બદ, રોગની ત્રીજી અવસ્થાના ઉપદ્રવો, પારાની દવાનું સેવન કર્યું હોય તો કાલો આયોડ નો ઉપયોગ કર્યા પછી આ દવાનો ઉપયોગ ખાવામાં કરવો. હાડકાંનો સડો, હાડકાં ફુલવા તેના ટેકરા થવા.

કે-ફલો.—કઠણ ચાંદીવાળો ઉપદંશ, કઠણ બદ, હાડકાંમાં ત્રણ થવાં **સિ.** સાથે. બદ કઠણ હોય તો પોચું કરવા. પોચું થયા પછી **કા-મુ.**

કા-ફો—દુર્ગંધ મારતો શ્રાવ અને સડો **ને ફો.**—સાથે.

પરમીઓ.

(Gonorrhea)

ઉપદંશની પેઠે આ પણુ સાંસર્ગિક ચેપી રોગ છે. જે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને આ રોગ થએલો હોય તેના સાંસારિક સંબંધથી સ્ત્રી અથવા પુરુષને આ રોગ લાગુ પડે છે. બે ચાર દિવસમાં તેની અસર જણાય છે. શરૂઆતમાં ઇદ્રિયમાં ખજવાળ થાય છે પછી સોજો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે માંથી ઘટ્ટ સફેદ યા પીળો યા લીલો શ્રાવ શરૂ થાય છે. મુત્રેદ્રિય અને મુત્રમાર્ગમાં સોજો આવે છે તે અંડાશયમાં અને જાંગમાં પણુ ફેલાય છે. પિશાબ કરતાં અતિ દુઃખ અને અગન બળે છે અને તે વારંવાર થાય છે. ઇદ્રિય ટાટ થાય છે ત્યારે કષ્ટ વધી પડે છે. પિશાબ ટીપેટીપે આવે છે અથવા બંધ પણુ થઈ જાય છે. જે પરમીઓ વારંવાર ઉથલો મારે છે તેમાં વેદના ઘણી ઓછી હોય છે પણુ શ્રાવ વધુ થાય છે. આ રોગ મહીના દોઢ મહીનામાં સારો થઈ જાય છે પણુ એનું ઝેર અંગમાં પસરવાથી

તે જીનો પ્રમેહ (Gleet) થઇ જાય છે. તે ઘણા વર્ષો રહે છે. એનાથી સંધિવા પણ થઈ જાય છે.

અતિશય વિષયભોગ, રજસ્વલા થએલી અથવા પ્રદરરોગી સ્ત્રી સાથેના સાંસારિક સંબોગથી મંદ પ્રકારનો પ્રમેહ ઉત્પન્ન થાય છે તે દવા વગરજ સારો થઇ જાય છે.

ઉપદંશ રોગ પેઠે આ રોગમાં પણ બદ નીકળે છે પણ તે પાકે છે એની મુખ્ય દવા ને-સ., ને-ફો., અને કા-મુ. છે. લક્ષણાનુસાર ખીજ દવાઓ ઉપદંશ રોગમાં વપરાય છે તે આમાં પણ વાપરવી પડે છે. જો મુત્રકૃચ્છ (Stricture) થાય તો મેગ-ફો. ઘણી ઉમદા દવા છે. પિશાબમાં લોહી નીકળે તો કા-ફો., સંધિવા થાય તો મુખ્ય દવા ઉપરાંત સિ. ૫૩ નીકળે તો ને-ફો. અને સિ. નો ઉપયોગ કરવો.

સંધિવા (Rheumatism)

ગાઉટ (Gout)

સંધિવાના ઘણા પ્રકારો વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા છે. શરીરના મોટાં સાંધાઓ વાથી રોગી બને તેને સંધિવા કહે છે, નાના સાંધાઓ આંગળી વગેરે પકડાઈ જાય તો ગાઉટ અથવા ગાઠીઓ વાત કહેવાય છે, માંસપેશીમાં વાના દુખાવા થાય તો મસ્ક્યુલર ર્થ્રેટાઇઝમ સ્નાયુવાત કહેવાય છે ગાદનની માંસપેશીના વાને ત્રિવાવાત, પીઠની પડખેના સ્નાયુઓના વાને પાર્શ્વવાત અને કેડના વાને કટિવાત વગેરે નામોથી સંધિવાને ઓળખવામાં આવે છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે લોહીમાં અમ્લપિત્ત-ખટાશ વધી જવાથી આ રોગ થાય છે. ખટાશ વધી જવાનું કારણ લોહીમાં ને-ફો. ક્ષારની ખામી છે, સાંધાઓમાં રહેલા એક જાતના રસ (Synovial Fluid) માં ખટાશની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી સાંધાઓમાં દુખાવો થાય છે, સાંધાઓમાં સોજો ચઢવાનું કારણ કા-મુ. ની તંગીને લીધે સાંધાઓમાં ફાઈબ્રીન જામવા માંડે છે તે છે. તેથી સોજો, સખત વેદના અને તાવ આવે છે તેને ઈન્ફ્લેમેટરી ર્થ્રેટાઇઝમ કહેવામાં આવે છે. સ્નાયુઓ અને મજ્જાતંત્રના ક્ષાર કા-ફો. અને મેગ-ફો. કમી થવાથી તેમાં અક્ષરપણું અને દુખાવાની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તેને સ્નાયુવાત કહેવામાં આવે છે. નાના સાંધાઓમાં થુરેટ ઑફ સોડા જામે છે તેને ગાઉટ કે ગઠીઓવાત કહેવામાં આવે છે, તે ને-સ. ની ખોટથી થાય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે ને-ફો, કા-ફો. મેગ-ફો. કા-મુ. ને-સ. ફે-ફો. એમાં મુખ્ય દવાઓ છે. લક્ષણો ઉપરથી કયો ક્ષાર કમી થયો છે તે શોધીને આપવો જોઈએ.

ફે-ફો. સંધીવા અને તેથી આવનારા તાવની પ્રથમ અવસ્થાની મુખ્ય દવા. આ દવા થોડી થોડી વારે આપવી જોઈ એ, તિફલુ સંધિવા, સખત દુખાવો. કોઈપણ જગાનો સંધિવા, ઠંડીથી-ગરદન અને કમર અડકાઈજવી, હરેક રૂમેટીઝમ (સંધિવા) માં ચાલવાથી કે તે ભાગ હલાવવાથી વેદનાનો વધારે થવો ને-ફો સાથે.

કા-મુ. સંધિવા અને તેથી આવનારા સોજની ખીજ અવસ્થાની મુખ્ય દવા (ફેરમફેસ પછી) જ્યારે સંધિવામાં સોજો આવે ત્યારે જીભનો સફેદ થર ખાસ જોવો. જીનો સંધીનો ફે-ફો. અને ને-ફો. સાથે.

ને-ફો. નવો કે જીનો સંધીવા, કોઈપણ અવયવનો સંધીવા. પરસેવો બહુ ખાટીવાસવાળો થવો, ખટાશનાં લક્ષણો, દરેક સંધીવામાં ખીજ દવાઓનું સૂચન થતું હોય તેની સાથે આ ક્ષાર તો આપવોજ, દરેક પ્રકારના સંધીવાની આ ખાસ દવા છે.

મેગ-ફો-સાંધા જકડાઈ જવા, સખત દર્દ થવું, સંધીવાનો તાવ, ને-ફો-સાથે,

કા-સ-સંધીવાનો દુખાવો એક જગાએથી ખીજ જગાએ ફરતો હોય, સાંજે અને ગરમ ઓરડામાં દુખાવો વધતો હોય, અને ઠંડી, ખુદ્લી હવાથી આરામ લાગતો હોય, નવો કે જીનો સંધિવા, સંધિવાથી માથાનો દુખાવો થવો, અને તે સાંજે અને ગરમ હવાથી વધે ત્યારે, વાંસો, ગરદન અથવા કોઈ અવયવનો દુખાવો તેની સાથે ઉપર લખેલાં લક્ષણો હોય.

કા-ફો-નવો કે જીનો સંધિવા, સંધિવાંજો ભાગ અઝડ થઈ જવો. દરેક દુખાવા ચાલવાની કે ગતિ કરવાની શરૂઆત કરે ત્યારે વધે, પણ થોડું ચાલવા પછી ઓછો થાય. પણ ઘણું ચાલવાથી વધે, દરેક દુખાવા સવારમાં અને આરામ લેવાથી વધે.

ફે-ફો. સંધિવા રાતે અને ખરાબ હવામાં વધે ફે-ફો. સાથે વારાફરતી આપવો. દુખાવા ગરમી, ઠંડી કે હવાના ફેરફારથી વધે, સંધિવામાં તે ભાગ ઠંડો અને બહાર મારી ગયા જેવી લાગણી થાય, ઠંડી અને ભેજથી ગરદન જકડાઈ જાય, ફે-ફો. સાથે વારાફરતી ઓચીમાં રાતે ઘણી વેદના થાય, કટિવાત-શ્લેષ્મ

ફે-ફો. સાથે, ગાઉટ સાંધાઓમાં જલ ભરાઇ સોજ થાય **ફે-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

ને-સ. ગાઉટ પ્રથમ અવસ્થામાં મુખ્ય દવા છે. **ફે-ફો** સાથે જુનો ગાઉટ ખાસ દવા **સિ.** સાથે, દર્દીએ દારૂ અને ભારે ખોરાક છોડી દેવા જોઇએ, સંધિવા સાથે કડવા પિત્તનાં લક્ષણો હોય તે બેજવાળી હવામાં વધતા હોય.

ને-મુ. જુનો સંધિવા, સાંધામાં કડાકા બોલતા હોય, સાંધામાં જલવૃદ્ધિ થઇ હોય, સંધિવાનો તાવ કાલી મુર આપ્યા પછી આનો ઉપયોગ કરવો.

કે-ફ્લો. સાંધાઓ ડુલી ગયા હોય, ગાઉટ કે સંધિવામાં એ ખાસ ચિન્હ હોય **ને-સ.** સાથે.

સિ. સાંધાઓમાં પર થયું હોય **કે-સ.** સાથે.

રક્તશ્રાવ (લોહી પડવું.)

(Haemorrhage)

કેટલાક રોગથી કે ઇજા થવાથી તે અવયવોમાંથી કે ચામડીમાંથી લોહી નીકળે છે તેને રક્તશ્રાવ કહે છે. જે અવયવોમાંથી લોહી આવે છે તે તે અવયવના કોઈ રોગથી આવે છે. ક્ષય કે ન્યુમેનિઆમાં ફેફસાંની ધમની કે શિરા કે તેની શાખાઓ તૂટે છે ત્યારે અને જઠરમાં ચાંદા પડ્યાં હોય ત્યારે મોંમાંથી લોહી નીકળે છે, શરીર બહુ લોહીઆળ થવાથી લોહીનો ધસારો મગજ ઉપર થાય છે તેથી ખૂંડપ્રેસર થઈ નાકમાંથી લોહી પડે છે, નરકોરી ધુટવાથી પણ લોહી નીકળે છે મરડો અને ટાઇફોઇડ વગેરે આંતરડાના રોગોથી યુદ્ધ મારફત લોહી પડે છે, પ્રસુતી થવાથી કે અતિઆર્તવનો રોગ થવાથી કે લોહીવા થવાથી ચોનિમાર્ગે લોહી પડે છે. મૂત્રપિંડની બિમારીઓમાં મુત્રેન્દ્રિયમાંથી લોહી પડે છે. ઇજા થવાથી તે ભાગમાંથી લોહી નીકળે છે કેટલાક રોગોમાં ચામડી ઉપરથી લોહી ઝરે છે વગેરે વગેરેથી લોહી પડે છે.

રક્તશ્રાવ કોઇપણ કારણથી અને કોઇપણ અવયવમાંથી થતો હોય પણ તે સર્વની ચિકિત્સા તો એકસરખીજ હોય છે,

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે લોહીમાં **ને-મુ.** ક્ષારની તંગી પડવાથી અવયવોના શ્લેષ્મ પડની લિનાશ કમી થાય છે અને **ફે-ફો.** ની તંગી પડવાથી તે અવયવની મજબૂતી ઓછી થાય છે અને **કે-ફ્લો.** ની તંગીથી તેની સ્થિતિ-સ્થાપકતા કમી થાય છે તેથી રક્તમાં લોહીનો જમાવ થાય છે તેના દવાણુથી

ધમની, શિરાઓ કે તેની શાખાઓમાંથી કેટલીક તૂટી જાય છે ત્યારે રક્તશ્રાવ થાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. શરીરના કોષપણુ ભાગ કે અવયવમાંથી શુદ્ધ લાલ લોહી નીકળતું હોય તે તરત જમી જતું હોય, કોષપણુ કારણથી નરકારી પુટતી હોય, ફેફસાંમાંથી લોહી આવતું હોય, લાલ ચળકતા લોહીની ઉલટી થતી હોય નબળા શરીરવાળા પાંડુરોગીને નાકમાંથી લોહી નીકળતું હોય તો ફે-ફો. અને કા-ફો. સાથે.

કા-મુ. કાળું, ચીકણું અને બંધાયેલું લોહી પડતું હોય.

ને-મુ. પાતળું પાણી જેવું લોહી નીકળતું હોય.

ફે-ફ્લો. ગર્ભાશયમાંથી લોહી પડતું હોય (કા-ફો. સાથે) અર્શમાંથી લોહી પડતું હોય. કોષપણુ અવયવમાંથી નીકળતું લોહી ફે-ફો. થી બંધ થતું નહિ હોય, આગકના પ્રસવ પછી અતિ લોહી નીકળતું હોય ત્યારે ગર્ભાશયની સંકોચન શક્તિ વધારી આ દ્વાર લોહી બંધ કરે છે. ગર્ભપાત અને ગર્ભશ્રાવનું લોહી બંધ કરવા ફે-ફો. સાથે આ દ્વારનો ઉપયોગ કરવો.

કા-ફો. અશક્ત અને પાંડુરોગીને લોહી પડતું હોય, લોહી કાળું પાતળું અને જમી જતું નહિ હોય, લોહી પડવાની આદત હોય ફે-ફો. અને ફે-ફો. સાથે. નીકળતું લોહી વાસ મારતું હોય પિશાબમાં લોહી પડતું હોય ફે-ફ્લો. સાથે.

શરીરના બહારના ભાગમાંથી વાગવાથી, મારથી, કપાવાથી વગેરે કારણોથી લોહી નીકળતું હોય, તો આ દવાઓનો આજી ઉપયોગ કરવો.

પાંડુરોગ (Anemia)

શરીરમાં લોહીનું પ્રમાણ ઓછું થઈ જાય, લોહીના લાલ રજકણો ઓછા થાય અને શ્વેત રજકણોનો વધારો થાય તેથી શરીર રીકું, સફેદ દેખાય લોહીમાંથી રક્તને લાલ બનાવનાર હેમોગ્લુબીન ઓછું થઈ જાય ત્યારે પાંડુરોગ થયો સમજવામાં આવે છે.

પાંડુરોગના પ્રકાર—(૧) હરિત પાંડુ,—પિત્ત પાંડુ (Chlorosis)
(૨) શ્વેત પાંડુ—કફપાંડુ (Leukemia) (૩) સાદો પાંડુ (૪) દુષ્ટ અસાધ્ય પાંડુ (Pernicious Anemia).

હરિત પાંડુ, પિત્ત પાંડુ—ઉમરે આવેલી જુવાન છોકરીઓને ઘણું કરીને થાય છે. પુરૂષોને પિત્ત પાંડુ વિશેષ થાય છે. પીળો રીકકો ચહેરો, આમડી પર લીલાશ પડતો આભાસ, આંખની આજુબાજુ કાળું કુંડાળું, શ્વાસ લેવામાં

મુશ્કેલી, છાતીનો ધબકારો સૂકી ખાંસી, અગ્નિમાંલ, મળાવરોધ, ચક્રર, માથાનો દુખાવો, સદા દુઃખિત સ્થિતિ વગેરે લક્ષણો થાય છે. આ રોગ સાથે ક્ષય, રન્નેદર્શન બંધ થવું અથવા આવવુંજ નહિ, સોળ વગેરે વ્યાધિઓ થાય છે. રક્તશ્રાવ, મૂત્રગ્રંથીનો વરમ પણ કાઢને થાય છે.

શ્વેતપાંડુમાં લોહીના સફેદ અણુઓ વધી જાય છે. બરોળ અને ગર્દનની લીફ્ટીક ગ્રંથીઓ વધી જાય છે. હાડકાંની મધ્યભાગે પોચો માવો હોય છે તે બગડે છે, છાતીનાં હાડકાં દુખે છે, ચહેરો મેલો કે સફેદ થઈ જાય છે. શ્વાસ લેવાની મુશ્કેલી, અશક્તિને લીધે પથારીવશ હાલત, પગ અને ચહેરો પુલેલા અથવા સોળવાળા હોય છે.

દુષ્ટપાંડુ—ઉપલા બે પાંડુરોગ લાંબો વખત રહેવાથી તે અસાધ્ય થઈ જાય છે ત્યારે દુષ્ટપાંડુ કહેવાય છે. લોહની દવા આપતાં છતાં તેમાં લાલકણો વધતાં નથી, ચામડી મડદાં જેવી લાગે છે, તાવ ૧૦૨ સુધી કાયમ રહે છે, રક્તાશય મંદ અને નબળું, દાખવાથી હાડકાં દુખે, શરીરે સોળ (ગ્રોપ્સી-ગ્લોદર) શ્વાસમાં કષ્ટ, અતિશય ક્ષિણતા વગેરે થઈ દર્દી મરણ પામે છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કોઈપણ માંદગી લાંબો વખત રહેવાથી લોહીમાંના જીવનક્ષારો ઘટી જાય છે તેથી શરીરની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટી અટકી પડે છે તેથી આ રોગ થાય છે કે-ફો., ને-મુ., અને ફે-ફો. મુખ્ય પણે ઘટી જાય છે તેથી આ રોગની એ ત્રણ ક્ષારો મુખ્ય દવા છે.

ચિકિત્સા-કે-ફો. એ લોહીના નવા અણુઓ ઉત્પન્ન કરે છે શીકડો, લોહી વગરનો ચહેરો, લીલાશ પડતો, સફેદ ચહેરો, લોહીના શ્વેત રંગકણો ઓછા થવા (શ્વેતપાંડુ) પિત્તપાંડુ વગેરે દરેક પ્રકારના પાંડુરોગની મુખ્ય દવા છે. જુનો રોગ હોય તો ૩૦x ૨૦૦x પાવર.

ને-મુ-જીવાન છોકરીઓનો હરિતપાંડુ, પિત્તપાંડુ, લોહીનું પાણી થવું, રન્નેદર્શન અનિયમિત અથવા બંધ થવું અથવા આવવુંજ નહિ. મડદાં જેવી, મેલી ચામડી, લોહીની લાલાશ ઘટવી ૨૦૦x મુખ્ય દવા કે-ફો. ૩૦x અથવા ૨૦૦x સાથે.

ફે-ફો. રક્તકણને લાલ બનાવવા અને વધારવા, તાવ, અશક્તિ મુખ્ય દવા કે-ફો. અને ને-મુ. સાથે વારાફરતી.

સિ. નાનાં બાળકોનો પાંડુરોગ, રોગની દરકાર નહિ કરાઈ હોય તેથી વધી ગએલો પાંડુરોગ. મુખ્ય દવા કે-ફો. ૬ x અને ને-મુ. ૩૦ x સાથે.

ને-ફો. અગ્નિમાંથી, કે-ફો. અને કે.-ફો. સાથે, અમ્લપિત્તાનાં લક્ષણો પગ પાણી પાણી થઇ જવા, થોડું પણ ચાલી શકાય નહિ.

ને-સ. હરેક પ્રકારના પાંડુરોગમાં લક્ષણોની દરકાર કર્યા સિવાય આપવાની દવા. લોહીનું પાણી થવું, હાઇડ્રોજિનોઇડ શરીર બંધારણ.

કા-ફો. લાંબી મુદત સુધી માનસિક કામો કરનારાનો પાંડુરોગ, કમર અને પીઠનો દુખાવો, દર્દી બિલકુલ નિરૂત્સાહી, મગજનો પાંડુરોગ.

કા-મુ. પાંડુરોગમાં ત્વચારોગ હોય ત્યારે.

ને-મુ., ને-સ. પ્લમ્બમ અને કુપ્રમ આર્સ જલોદર અને સોજા ચઢ્ય હોય ત્યારે.

મે-ફો. અને કુપ્રમ આર્સ શરીરમાં ખેંચાટના લક્ષણો હોય.

આર્સ આયોડ-સ્વેતપાંડુ, કે.-ફો. અને ને-મુ. થી નહિ સારા થતાં પાંડુરોગ ઉપર કેલ્કર આર્સ, કેલ્કર આયોડ અને આર્સ આયોડ તો ઉપયોગ કરવો.

રક્તશ્રાવ, ક્ષય, હરસ, ભારે ચેપી તાવો વગેરે દરેક દર્દી લાંબી મુદત ચાલવાથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેવી બધી માંદગી પછી એનીમીઆ (પાંડુ) ની શંકા ધરી તેની દવા કરવી. પચે તેવો પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. હવાફેર કરાવવી. હલકો વ્યાયામ કરવો. ખેસી રહેવું નહિ.

જલીય સોજા (જલોદર).

(Dropsy.)

મૂત્રપિંડ, યકૃત, હૃદય, ઉદર (પેટ) અંડાશય, બરોળ, અને ફેફસાંના રોગો અને પાંડુરોગમાં જલોદર થાય છે.

આખા શરીર ઉપર સોજા આવે તેને Anasarca- એનાસાર્કા કહે છે, શરીરના કોઈ ભાગમાં થાય તેને સ્થાનિક સોજા ઇડિમા (Oedema) કહે છે પેટ ઉપર સોજા ચઢે તો એસ્કાઇટ્સ (Ascites) કહેવાય છે અને સ્ત્રીઓનાં અંડાશય બગડવાથી સોજા પેટુ ઉપર આવે તેને ઓવેરીઅન ડ્રોપસી (Ovarian Dropsy) કહેવામાં આવે છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કે.-ફો., અને ને-મુ. એ બે ક્ષારોના કમીપણથી આ રોગ થાય છે ગમે તે કારણથી એ ક્ષારો કમી થયા હોય છે તેથી લોહીની

અંદરનું પાણી અને આલ્બ્યુમીનનો વધારો થાય છે તે શરીરની અંદરના અવયવોના સંયોજક તંતુઓમાં જમા થાય છે. રોગ જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે તેમ તેમ આમડીનાં છિદ્રો બંધ થઈ પરસેવો થતો અટકી જાય છે. **કા-સ.** ની તંગીને લઈને આમ બને છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે જીવનક્ષારોના કમીપણાથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે છતાં પણ **ને-સ.** આ રોગની મુખ્ય દવા છે કેમકે વધારાના જલનો નિકાલ કરવાનું કાર્ય એ ક્ષાર કરે છે. એટલે આ રોગની મુખ્ય દવાઓ **ને-સ., કે-ફો., ને-મુ.,** અને **કા-સ.** છે. અને **કે-ફ્લોર., કા-મુ.** મદદનીશ દવાઓ છે.

ને-સ. આ રોગની મુખ્ય દવા. આ રોગમાં ઉપયોગમાં આવતી દરેક દવાઓ સાથે વારાફરતી આપવી.

ને-મુ. જોઈતા પાણીનો સંગ્રહ રાખી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા **ને-સ.** સાથે વારાફરતી.

કે-ફો. આલ્બ્યુમીનની વ્યવસ્થા કરવા. કોઈપણ પ્રકારના જલીય સોજા ઉપર, પાંદુરોગીના સોજા ઉપર **ને-સ.** સાથે

કા-સ. આલ્બ્યુમીનની વ્યવસ્થા કરવા **કે-ફો.** પછી. પરસેવો બંધ થયો હોય તો તે કાઢવા માટે **કે-ફો.** સાથે.

કે-ફ્લો. હૃદયની અશક્તિ, સંયોજક તંતુઓનું નિર્માલ્ય થવું અને તેથી જલ, આલ્બ્યુમીન વગેરે રસોનો તેમાં જમાવ થવો. અવયવોની સંકોચ વિકાશ શક્તિ વધારી હાનિકારક પદાર્થોનો નિકાલ કરવા તેને શક્તિમાન બનાવવા, અંગાશયનું જલોદર (પુરૂષ અને સ્ત્રીની)

કા-મુ. યકૃત, હૃદય અને મૂત્રપિંડના રોગોથી ઉત્પન્ન થએલું જલોદર, આખા શરીર પર થએલો જલોદર કેમકે એમાં શરીરનો લીફરસ અને ફાઇબ્રિન જમા થાય છે તે આ ક્ષાર દૂર કરે છે. **કે-ફો., ને-સ.** અને **કા-ફો.** સાથે.

કા-ફો. હૃદયને શક્તિ આપવા. અશક્તિ, અને માનસિક લક્ષણોમાં.

મે-ફો. હૃદય અને માંસપેશીઓમાં કાપી નાખવા જેવી વેદના અને હૃદયનો ધબકારો **કા-ફો.** સાથે.

મેદમ-આર્સ-રોગની કષ્ટસાધ્ય અને અસાધ્ય દશામાં **કેલ્કર આર્સ** સાથે.

ગ્રંથીરોગ.

(Diseases of Glands.)

આપણાં શરીરમાં રસવાહિની (લીફવાહિની) એ અને તેની ગ્રંથીઓ (લીફ્ટીક ગ્લેન્ડ્સ) તથા બીજી ગ્રંથીઓ હોય છે એ ગ્રંથીઓ શરીરમાં બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તેઓ પોતપોતાના સ્વતંત્ર રસો ઉત્પન્ન કરે છે તેને જીવનપ્રવાહી કહે છે કેમકે તે પ્રવાહીના અસ્તિત્વથીજ આ શરીરનો જીવન-વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે. રસગ્રંથી, રસપિંડો અને અવયવો ઉપરના રસપિંડો શરીરમાં ઠેકઠેકાણે છે. તેઓમાંથી કેટલીક ગ્રંથીઓ, રસપિંડો જીવનપ્રવાહી ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલીક ગ્રંથીઓ કે પિંડો શરીરમાં એકઠા થયેલા વિગ્નતિય પદાર્થો, ઝેરો, મળ વગેરે જે શરીરને હાનિકર્તા અને રોગ ઉત્પન્ન કરે છે તેઓને બહાર કાઢી નાખે છે. મૂત્રપિંડ શરીરનો કચરો એને એકઠા થયેલા ઝેરો પિશ્તાબમાર્ગે બહાર કાઢી નાખે છે, યકૃત પણ એવુંજ કામ કરે છે.

જે જીવનપ્રવાહી ઉત્પન્ન કરે છે તે સર્જક પિંડો કે ગ્રંથીઓ કહેવાય છે અને જે જીવનપ્રવાહી તો બનાવેછેજ છતાં મળનું વિસર્જન કરે છે તેથી તેને વસર્જક પિંડો કે ગ્રંથીઓ કહેવાય છે.

મોંની લાળગ્રંથીઓ (પેરાટીડ ગ્લેન્ડ), જઠર, આંતરડાં અને પેન્ક્રિયાસ (અગ્ન્યાશય) ની અંદરની રસગ્રંથીઓ જીવનપ્રવાહી ઉત્પન્ન કરે છે તેનો મુખ્ય વ્યાપાર પચનક્રિયા ઉપર છે. નાઇટ્રોજનવાળા, ચરબીવાળા, સાકરવાળા, તૈલી વગેરે પદાર્થો તે રસ વગર પાચન થતા નથી. અને શરીરને બહુ હાની કરે છે.

બરોળ, યકૃત લોહીના લાલ રજકણો અને સફેદ રજકણોની વૃદ્ધિ કરે છે. અને તે રીતે તેઓના રસો પણ જીવનનું રક્ષણ કરવા અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

ગળામાં દાઢીની નીચે થાઇરોઇડ, થાઇમસ, પેરાથાઇરોઇડ ગ્રંથીઓ છે તેઓનાં જીવનપ્રવાહી જીવન ટકાવવા બહુ અગત્યનાં છે. તેમાં થાઇરોઇડ સાથી અગત્યનું કામ કરે છે આખા શરીરનો જીવન વ્યાપાર એને લીધે છે એમ કહીએ તો ચાલે.

મગજમાં ઓપરીની નીચે પીન્ચુઇટરી અને મગજના ત્રીજા ખંડમાં પીનલ ગ્લેન્ડ છે. બરડાની કરોડમાં પણ એવી અનેક ગ્રંથીઓ છે. તેઓનાં જીવનપ્રવાહી જ્ઞાનતંત્રને અને શરીરના સઘળા અવયવોને પોષે છે, ક્રિયા કરાવે છે.

પુરુષોનાં વૃષણ અને પ્રોસ્ટેટ ગ્લેન્ડ અને સ્ત્રીઓનાં અંડાશય (ઓવરીઝ), ગર્ભાશય અને સ્તન (મેમરી ગ્લેન્ડ) એ બધાં આપણામાં ઓજસ. તેજસ અને શક્તિ ભરે છે એના રસોથી નવી મનુષ્ય સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે.

પુરુષનાં વૃષણ અને ઇદ્રિયના મૂળમાં રહેલો પ્રોસ્ટેટ પિંડના પ્રવાહીથી વૃદ્ધાવસ્થા મોડી આવે છે, શરીરમાં બળ, ઓજસ અને તેજસ ભરે છે. પ્રોસ્ટેટ પિંડ વીર્યજંતુઓને ચેતના આપે છે અને મગજ તથા જ્ઞાનતંતુઓને સતેજ કરે છે.

એમ બધાં રસપિંડો જે જીવનપ્રવાહીઓ ઉત્પન્ન કરે છે તે પ્રવાહી મિશ્ર થઈ શરીરસંવર્ધન અને શરીરરક્ષણ કરે છે.

એ બધાં પિંડો અને ગ્રંથીઓ વિષે બહુ વિસ્તારથી લખવા આ પુસ્તકમાં જગા નથી.

જે ગ્રંથીઓ બહાર દેખાય છે તે વધે છે, તેમાં વરમ અને સોજો થાય છે તે પાકે છે તેના બહારથી પણ ઉપચાર કરવા. લીફ્ટીક ગ્રંથીઓ, કંઠમાળ, ગોઠટિર, બદ, સ્તન, વગેરે ગ્રંથીઓ બહારથી દેખાય છે. શરીરની અંદરની ગ્રંથીઓ અને પિંડોના વ્યાધિઓની ચિકિત્સા તે અવયવ કે રસગ્રંથી કે રસપિંડોના વ્યાધિઓમાં લખવામાં આવેલી છે. જેવી કે ફેફસાં-અરોળ-ચક્રત-ગર્ભાશય-અંડાશય વગેરેની. આ જગ્યાએ બહારથી દેખાતી ગ્રંથીઓની ચિકિત્સા છે. તે અંદરની ગ્રંથીઓને પણ લાગુ પડે છે.

ચિકિત્સા-કે-ફો. કોઈપણ ગ્રંથીનો વરમ, તાવ, દુખાવો. બીજી દવાઓ સાથે વારાફરતી. ચોપડવામાં ૧ ઝ નો અને કોઈપણ પાવરથી ફાયદો ન થાય તો ખાંવામાં પણ ૧ ઝ નો ઉપયોગ કરવો.

કા.-મુ. ગ્રંથીઓનો સોજો અને દુખાવો. મુખ્ય ઔષધ. ગ્રંથી પથ્થર જેવી સખત હોય તો પહેલા કે-ફ્લો. પોચી થયા પછી આ દવા. કંઠમાળની વૃદ્ધિ, જીભ સફેદ, ગળાની અને ગદનની થાઇરોઇડ, થાઇમસ વગેરે ગ્રંથીઓનો સોજો કે-ફો. સાથે વારાફરતી.

કે-ફ્લો. સ્તન (મેમરી ગ્લેન્ડ) નો સોજો, કઠણ સોજો અને પથ્થર જેવી ગાંઠ, ગાંઠોનો જીનો વરમ, લીફ્ટીક ગ્રંથીઓનો વરમ અને વૃદ્ધિ **કા.-મુ.** સાથે વારાફરતી.

ને-ફો. ગલગંડ, કંઠમાળ ઉપર કે-ફો. સાથે ખાસ દવા. એ એના ઉપયોગથી કંઠમાળ મટી જાય છે. કંઠમાળની ગાંઠોમાં વેદના અને સોજો હોય તો કે-ફો. અને કા.-મુ. નો ઉપયોગ કર્યા પછી આનો ઉપયોગ કરવો.

કે-ફો. જીનો અંત્રીરોગ અને અંત્રીઓની વૃદ્ધિ તથા ગલગંડ (ગોષ્ટર) અને કંઠમાળની ખાસ દવા.

ને-સ. ગલગંડ, કંઠમાળ, આખું ગળું સુઝી ગયું હોય તો ખાસ દવા.
કે-ફો. અને કા-મુ. સાથે વારાફરતી ઉપયોગ કરવો.

સિ.—ગલગંડ અને કંઠમાળ પાકી પર નીકળતું હોય ૩૦x ૨૦૦x આંતરડાંની મેસેન્ટરીક અંત્રીનો બગાડો. ૩૦x ૨૦૦x ગાંઠો પાકવા લાગી હોય એમ લખકારા મારતું દર્દ હોય પણ જલદી પર થતું ન હોય તો પકવવા ૧x અથવા ૩x નો ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો. ગાંઠોમાં નાસુર પડ્યું હોય **કે-સ.** સાથે.

કે-સ. ગાંઠોમાં નાસુર પડ્યું હોય, પર બંધ કરવાની જરૂર હોય, પર ઉત્પન્ન થતું અટકાવવું હોય ૩૦x સિ. ૨૦૦x સાથે વારાફરતી ગાંઠોમાં પર થએલો ભાગ કઠણ અને બહાર મારી ગયો હોય તો **કે-ફ્લો.** સાથે.

કેલ્કર-આયોડ ક્ષયરોગમાં ગળાની કે જડબા પાસેની થાઇરોઇડ વગેરે અંત્રીઓનો સોજો થયો હોય, ગોષ્ટર (ગલગંડ).

કા-મુ., કાલી આયોડ-૫૬, ગોષ્ટર.

આર્સ આયોડ, ફોસ આયોડ—આંતરડાનો ક્ષય અને તેથી બગાડેલી આંતરડાંની મેસેન્ટરીક અંત્રી.

ને-મુ. લીફ્ટીક અંત્રીઓ જે બગલમાં, ગળામાં અને સાંધાઓમાં થાય છે તેનો જીનો સોજો અને વૃદ્ધિ, લાળ ઉત્પન્ન કરનારી પેરોટીડ અંત્રીનો સોજો, ગોષ્ટર, સ્તનઅંત્રી-સાથે મોંમાંથી લાળ ગળવાનું લક્ષણ હોય.

પ્રણ નાસુર, ચાંદાં

(Ulceres)

લોહીમાં **કા-મુ.** ક્ષારનાં કમીપણાથી લોહીમાંના ક્ષાષ્ણિન રસનો ઉપયોગ થતો નથી તેથી તેનો જથ્થો વધી જાય છે અને **કે-ફો.** ની તંગીથી આલ્બ્યુ-મીનનો પણ વધારો થાય છે. શરીરના જે ભાગોમાં આ બે રસોનો વધારો જમા થાય છે તે ભાગમાં તે વરમ કરી પ્રણ, ચાંદાં વગેરે ઉત્પન્ન કરી બહાર નીકળે છે એ કુદરતી પ્રયત્ન **કા-મુ.** અને **કે-ફો.** ક્ષારોની માગણી કરે છે.

મીઠા પરમીઓ (Diabetes), ગાઉટ અને ઉપદંશના ઝેર ભળેલા રોગી-ઓનાં પ્રણ, ચાંદાં જલદી સારા થતા નથી. કેટલાક પ્રણ જલદી સારાં થાય છે અને કેટલાક હડીલાં હોય છે તે લાંબી મુદતે મટે છે. મીઠા પરમીઆ અને

ખાઉટના દર્દીને ને-સ. દવા. ચાલુ દવાઓ સાથે આપવાથી તે વ્રણો જલદી મટવા લાગે છે સાકર, ખાંડ અને ગળ્યા પદાર્થો તેવા દર્દીઓએ તદ્દન છોડી દેવા જોઈએ. નહિ તો ફાયદો થશે નહિ. ઉપદંશના દર્દીઓને તેનું ઝેર શરીરમાંથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો અને વ્રણની ચિકિત્સા ચાલુ રાખવી.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. વ્રણમાં વેદના, સોજો, રતાશ અને આગ બળતી હોય, રક્તશ્રાવ થતો હોય, સણુકા મારતું દર્દ હોય **કા-મુ.** સાથે.

કા-મુ. વ્રણ કે ચાંદાંમાંથી જાડું, ઘોળું પણ નીકળતું હોય. ગર્ભાશયની ટ્રિવા (કમળ) ઉપર વ્રણ થયાં હોય તેમાંથી જાડો, સફેદ શ્રાવ યોનીમાર્ગદ્વારા નીકળતો **ફે-ફો.** સાથે તત્કાળ ઉપયોગ થયો હોય તો પણ થતું નથી. કમળના વ્રણ ઉપર એ બે દવાઓનું સહેજ ગરમ લોશન બનાવી તેમાં સ્વચ્છ કપડાંનો કટકો બીંજવી યોનીમાર્ગમાં મૂકવો. અથવા આંગળી વતી કમળ ઉપર એનો વેસેલાઈનમાં બનાવેલો મલમ ચોપડા કરવો.

સિ.—બહારના અવયવો ઉપર વ્રણ થયું હોય, વ્રણમાંથી નીકળતો શ્રાવ પાતળો, ગંધાતો, પીળો હોય, લગંદર થયું હોય, કઠણ સોજા અને ગ્રંથીઓનું પાકવું (આ દવા ૬૪ વાવરની મોટા ડોઝમાં આપવી) ખાવામાં અને બહાર લગાડવામાં ઉપયોગ કરવો. બાહ્ય પ્રયોગમાં ૩૪ વાવરવા; હાડકાંનું વ્રણ, દરેક વ્રણમાં પણ જલદી કરી બગાડ કાઢી નાખવા માટે ઉપર કહેલા મોટા ડોઝમાં દવા આપવી.

કે-સ. ૩૦૪—સિલિસીઆનો ઉપયોગ કર્યા છતાં પણ પણ ઘણી લાંબી મુદત નીકળ્યા કરે તો પણ થવાની ક્રિયા અટકાવવા, રક્ત અને પરિમિશ્રિત રસી નીકળવી. દરેક વરમની ત્રીજી અવસ્થા, બળવાથી, માર વાગવાથી કે કપાવાથી વ્રણ થયાં હોય તો આનો ઉપયોગ ત્રીજી અવસ્થામાં કરવો.

કે-ફો. હાડકાંનું વ્રણ ખાસ ધ્યાન સિ. અને **કે-ફલો.** સાથે.

કે-ફલો. જલદી સાફ નહિ થતું હોય એવું હાડકાંનું નાસુર, જાડું બંધાએલું પીળું પણ નીકળતું હોય. વ્રણની કિનારી ઉંચી, કઠણ, કાળી કે આસમાની રંગની હોય **કે-ફો.** અને **સિ.** સાથે.

ને-ફો. મોં જઠર અને આંતરડાંનાં વ્રણ કે ચાંદાંની મુખ્ય દવા. ખાટી, કાશીરંગની ઉલટી થતી હોય, કોઈપણ વ્રણમાં સડો થયો હોય, ગરમીના રોગથી વ્રણ થયાં હોય **કા-મુ.** સાથે વારાફરતી. ગંધાતો સડો **કા-ફો.** સાથે.

કા-સ. જીવું નહિ રૂઆતું વ્રણ, પીળું પણ **કે-સ.** અને **સિ.** સાથે.

મૂચના—હોમીઓપથી કેલેન્ડ્યુલા દવા આવે છે તેના મધર ટીચરના ૧૦-૧૫ ટીપાં પાણીમાં નાખી તે પાણીથી ગ્રાણુ ધોવું જેથી સડો દૂર થઈ ગ્રાણુ જલદી સુધરે છે.

ઉપદંશથી થયેલાં ગ્રાણુ—ઉપદંશની ચિકિત્સા જુઓ.

પગ ઉપર થયેલાં અને દુઝતાં ગ્રાણુ—ને-સ.

અકસ્માતના ઉપદ્રવો.

(Accidents.)

દાઝવું, બળવું, લુ લાગવી, હાડકાં ઉતરી જવાં કે ભાંગી જવાં, હડખાયા કુતરાં કે ગ્રાણીઓનું કરડવું, વીંછી, સાપ વગેરેના ડંશ, વાગવું, કપાવું વગેરે અકસ્માતો કહેવાય છે.

દાઝવું, બળવું.—બળવાની ત્રણે અવસ્થાની મુખ્ય દવા **ફે-ફો. કા-મુ.** અને **કૌ-સ.** છે. એ ત્રણે દવાનો ઉપયોગ ખાવામાં અને બહારથી ચોપડવામાં કે લોશન બનાવી મૂકવામાં કરવાનો છે. પણ ન થવા દેવા માટે અને થયું હોય તે ઓછું કરવા કે બંધ કરવા **કે-સ.** ખાસ દવા છે. **સિ. ૨૦૦x** દરરોજ બે વખત ખાવા પછી આપવો.

ને-મુ. દાઝવાથી ફેલ્લા થયા હોય તેમાં પાણી ભરાયું હોય ત્યારે અને અતિશય શ્રાવ થતો હોય ત્યારે તે ઓછો કરવા માટે.

સિ. પણ થવા માંડયું હોય ત્યારે ૩૦x અથવા ૨૦૦x

કા-ફો. નીકળતા શ્રાવ બહુ ગંધાતા હોય, **ને-ફો.** સાથે ખાવામાં અને ઉપર લગાડવામાં પણ ઉપયોગ કરવો (ઉપર ચતાવ્યા પ્રમાણે)

કે-સ. કાલી મુરના ઉપયોગ કર્યા છતાં પણ થવા માંડયું હોય વખતસર ઇલાજ ન થઈ શક્યા હોય ત્યારે ચોપડવા અને ખાવામાં.

કા-સ. વરમની ત્રણે અવસ્થામાં અને રૂઝ આવતી વખતે નવી ચામડી લાવવા અને ભીંગડાં જલદી વળવાં તથા ઉખડી જવામાં મદદ કરવા.

ને-સ. ત્રણે અવસ્થાની મુખ્ય દવાઓ અને બીજી દવાઓ કરતાં છતાં પણ જલદી સારું થતું ન હોય, રૂઝ આવતી નહિ તેનું કારણ દર્દીને મધુપ્રમેહ અગર ઉપદંશ હોય છે. લીલાશ પડતું પણ નીકળતું હોય.

આસેનિક-દાઝેલા કે બળેલા દર્દીને ઘણો દાઝી જવાથી શરીરને આઘાત લાગે છે, હૃદયની કમજોરી થાય છે ત્યારે તરત ખાવા માટે આપવાથી તે દૂર થાય છે. આઘાત નહિ થયો હોય તોપણ આ દવા દર્દીને તરત ખાવા આપવી જોઈએ.

મૂચના—દાઝેલા કે બળેલા ભાગ ઉપર હવા ન લાગે માટે જેમ બને તેમ જલદી **ફે-ફો. કા-મુ.** અને **કા-સ.** ના પંદર પંદર ગ્રેન લઈ મીઠા તેલમાં મેળવી તેમાં કપડું બોળી તે ઉપર મૂકી દેવું. પાણીમાં લોશન બનાવી તેમાં પણ કપડું ભીંજવી મૂકાય પરંતુ સર્વ કરતાં તેલ ઉત્તમ છે. કપડું વારંવાર ઉંચકી ન લેતાં તેના ઉપર દવાવાળું તેલ મૂક્યા કરવું. લીંટનું કાપડ મળે તો તેવોજ ઉપયોગ કરવો. રાળનો મલમ પણ સાફ કામ કરે છે, બહુ બળેલો હોય તો પ્રથમ આર્સેનિકને બદલે **કુમ્મ આર્સ** ૬x ૧૨x દર પાંચ મિનિટે ખાવા માટે આપવું.

વાગવું, માર પડવો—માથામાં ઈજા થઈ હોય તો **ને-સ.** મુખ્ય દવા છે તેની સાથે **ફે-ફો., કે-ફો., કે-ફ્લો** અને **ને-મુ.** બધા ભેગા કરી તેલમાં મેળવી વારંવાર લગાડવું.

ફે-ફો-લોહી નીકળવું, સોજો ચઢવો. **કા-મુ.** સાથે.

કે-ફો. હાડકાંને ઈજા થઈ હોય તો ખાસ દવા. ઉપરની દવાઓ સાથે તેલમાં બહારથી ચોપડવી.

સિ. હાડકાંને વાગ્યા પછી તેમાં સડો થતો હોય ૩૦x

દવાઓનો ઉપયોગ ચોપડવામાં વારંવાર કરવો. ખાવામાં પણ ઉપયોગ કરવો.

કપાવું—ફે-ફો. લોહી બંધ કરવા, ઘેરી નસ કપાઈ ગઈ હોય તેને દુરસ્ત કરવા. **કે-ફ્લો.** સાથે. ધા ઉપર પ્રથમ તેની ઉપરનાં ભાગ ઉપર બંધ બાંધી દેવો એટલે ત્યાં લોહી આવતું બંધ થશે પછી તેના ઉપર ઉપલી બે દવાઓનો પાઉડર મૂકો દબાવી ધા બંધ કરવો. દશ મિનિટ પછી ઉપલો બંધ નરમ કરવો. લોહી તોપણ નીકળતું જણાય તો વળી બંધ જરા મજબુત કરવો. દવા ખાવા માટે પાંચ પાંચ મિનિટે આપ્યા કરવો. લોહી દશ મિનિટમાંજ બંધ થઈ જાય છે તે ભાગને આરામ આપવો.

કા-મુ-સોજો ચઢ્યો હોય, તેમાંથી સફેદ શ્રાવ થતો હોય.

કા-સ-પાતળું ૫૩ નીકળતું હોય.

સિ-જડું ૫૩ નીકળતું હોય **કે-સ.** સાથે.

હાડકાંનું ભાંગવું અને ઉતરી જવું—હાડકું ભાંગે કે ઉતરી જાય તો હાડકાં પાસે બરાબર બેસાડાવી નીચેની દવાઓનો ઉપયોગ કરવો. એથી એટલો જલદી આરામ થાય છે અને હાડકું સંધાય છે કે તેટલો જલદી બીજી કોઈપણ દવાથી આરામ થતો નથી. આશ્ચર્યજનક કાર્ય થાય છે.

ફે-ફો-૩x, ફે-ફો. ૩x, ફે-ફલો ૬x, ને-સુ. ૬x અને **કા-સુ. ૬x** દરેક દવાઓ વીશ વીશ ગ્રેન લઈ તેલ ૦.૧ શેર મેળવી મલમ બનાવી તે દશ દશ મિનિટે લગડયા કરવો. એથી એકજ દિવસમાં હાડકું સંધાઈ સોજો પણ ઉતરે છે. આ પ્રયોગ એક બે અઠવાડીયા ચાલુ રાખવો એટલે સંપૂર્ણ આરામ થશે. આ દવાનો ખાવામાં ઓછો ઉપયોગ કરવો.

લુ લાગવી (Sun-Stroke)— ઉષ્ણકટિબંધના ગરમ પ્રદેશોમાં સૂર્યનાં કિરણો મનુષ્યો ઉપર જ્યારે સીધાં કે ઓચી ઉપર પડે છે ત્યારે લુ લાગે છે. તેની પહેલી અસર લેન્ગમાં થાય છે. મગજનાં પડો શુષ્ક થઈ જાય છે. તેમાંથી પાણીનો લાગ કમી થઈ જાય છે તેથી તે લાગોમાં લોહીનો ધસારો તે લાગોને ભીના કરવા માટે થાય છે. માથાનો સખત દુખાવો અને ઉલટી ઝાડા થાય પછી તાવ આવે એ મુખ્ય લક્ષણો થાય છે.

ચિકિત્સા—ને-સુ. ૩x ૬x મગજના તંતુઓને જોઈતું પાણી પૂરું પાડે છે, ઉલટી અને ઝાડા બંધ કરે છે. માથાનો દુખાવો કમી કરે છે.

ફે-ફો. લોહીના ધસારાને ઓછો કરે છે, તાવ ઓછો કરવા.

કા-ફો. લુ લાગવાની મુખ્ય અસર મગજ ઉપર થાય છે તેથી મગજના ઉત્પન્ન થતાં દરેક લક્ષણમાં, મુખ્ય દવા **ને-સુ.** સાથે વારંવાર લક્ષણો ઉત્પન્ન ન થયાં હોય તો પણ આપવી.

આ રોગમાં એ ત્રણે મુખ્ય દવા ગણવી. વારાફરતી પાંચ પાંચ મિનિટે આપવી. રોગનું જોર નરમ પડે તેમ અંતર વધારવો. આ રોગમાં જલદી સારવાર થતી નથી તો મગજના પડના સોજાનો ભયંકર તાવ (મેનીનજાઇટીસ) ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંથી દર્દી બચવો મુશ્કેલ થાય છે મેનીનજાઇટીસનાં લક્ષણો શરૂ થાય કે તરત તેની ચિકિત્સા શરૂ કરવી. શરીર ઠંડું પડે, ઝાડા ઉલટી બંધ ન થાય તો **કુપ્રમ આર્સ** ખાસ દવા થઈ પડે છે તે સાથે **નેટ્રમ આર્સ** નો ઉપયોગ કરવો.

સૂચના—લુ ન લાગે માટે માથે ફાળીઉં બાંધી રાખવું અથવા હેટ પહેરી રાખવી. તડકામાં નીકળવું નહિ. લુ લાગી એમ માલમ પડે કે તરત ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવું, માથા ઉપર બરફ રાખવો કે ઠંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવાં.

હડખાયા પાણીઓનું કરડવું—હડખવા

(Hydrophobia)

કુતરાં, અને શિઆળ એ પ્રાણીઓના કરડવાથી માણસને હડખવા લાગે છે. જે વખતે હડખાયું પ્રાણી કરડે તેજ વખત ડાંખની ઉપરનો ભાગ આંધી દેવો કે જેથી ઝેર શરીરમાં પ્રવેશ થતું અટકે. પછી લોખંડ તપાવી તે વડે અથવા નાઇટ્રિક એસિડથી ડાંખ ઉપર ડામ દેવો. અને એક મહીના સુધી તે દર્દીને વરાળનો આફ આપવો કે જેથી શરીરમાંનું તમામ ઝેર પરસેવા મારફત બહાર નીકળી જાય.

ચિકિત્સા—કા-ફો., મે-ફો. અને આર્સેનિક, એ રોગની મુખ્ય દવાઓ છે. તેની છ છ માત્રા દશ દશ ગ્રેનની હંમેશાં આપવી. એ ત્રણ મહીનાઓ સુધી આ દવાઓ ચાલુ રાખવી એટલે હડખવા થશે નહિ અને થયો હશે તો મટશે. હોમાઓપથીની એ રોગની સીરમ **હાઈડ્રોફોવીનમ** ૩૦ દર ત્રણ દિવસે એક વાર પાંચ ટીપાં સુગર ઓફ મીલ્કમાં આપવી.

વીંછી, કાનખજુરા, ભમરા અને સર્પનું વિષ.

એ ઉપર **ને-સુ.** ૩ X ખાવામાં અને ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો. વીંછી કાનખજુરા અને ભમરીઓનું વિષ આ દવાથી ઉતર્યાનો અનુભવ છે. સર્પના ઝેર માટે અનુભવ કરી જોવાની જરૂર છે.

મૂર્ચ્છા (Syncope)

બેશુદ્ધ થઇ જવું એને મૂર્ચ્છા આવી એમ કહેવામાં આવે છે. કામળ કે કોધી સ્વભાવનાં સ્ત્રી પુરુષોને પ્રખળ મનોવિકાર થવાથી હંમેશાં અથવા ઘણીવાર મૂર્ચ્છા આવે છે.

પાંડુરોગી, અપરમાર (ફેફસ) રોગી, બૂખ લાગી હોય અને ખાવાનું નહિ મળે તેથી, ખરાબ હવામાં જવાથી, મારામારી જોવાથી કોઇને મૂર્ચ્છા આવે છે. પડી જવાથી માર વાગીને પણ મૂર્ચ્છા આવે છે, હિસ્ટીરીઆ, અને હૃદયની બિમારીઓમાં અને સંન્યાસરોગમાં મૂર્ચ્છા આવે છે.

મૂર્ચ્છા આવે એટલે શરીરપરનાં કપડાં ઢીલાં કરવાં, મોં, આંખો અને મસ્તક ઉપર પાણીની છાલકો મારવી. એથી ઘણીવાર શુદ્ધિ આવે છે. તેમ છતાં શુદ્ધિ ન આવે તો **કેમ્ફર** સુંઘાડ્યા કરવું. એથી બહુ જલદી શુદ્ધિમાં આવશે.

ચિકિત્સા—આ રોગની ખાસ દવા **કા-ફો**. અને **કે-ફો**. છે મદદનીશ દવા **આસેનિક** છે. વારાફરતી આપવી. મૂર્છા મટી ગયા પછી કેટલાક દિવસ આ દવા ચાલુ રાખવી.

દર્દીનું શરીર સુધારવા અને બીજા રોગો હોય તો મટાડવા પ્રયત્ન કરવો.

ત્વચા રોગો (Skin Diseases.)

શીતળા, ઓરી, અછબડા, રતવા, શીળસ, પાકું, ગડગુમડાં, વ્રણ-ચાંદાં ખરબચું, હાથીપગ વગેરે ત્વચાના રોગો છે.

એલોપથી શાસ્ત્રમાં ત્વચાના પુષ્કળ રોગો લખેલા છે. આ શાસ્ત્રમાં ત્વચાના બધા રોગોમાં ત્વચામાંથી નીકળતા શ્રાવોના રૂપરંગ ઉપરથી દવાઓ પસંદ કરવાની રીતોમાં શ્રાવ ઉપરથી દવા પસંદ કરવાની રીત જુઓ.

ત્વચા રોગની સામાન્ય ચિકિત્સા-કે-ફો. ત્વચાના બધા રોગોમાં વરમ, સોજા, દાહ, તાવના લક્ષણોમાં.

કા-મુ. ત્વચા રોગની વરમની બીજી અવસ્થા. શ્રાવ સફેદ અને જાડો હોય, સોજો અને દુખાવો હોય **કે-ફો**. સાથે.

કા-સ વરમની ત્રીજી અવસ્થા. ત્વચારોગમાંથી ચીકણો, પાતળો, પીળો શ્રાવ થતો હોય, ત્વચારોગ સમાધ ગયા હોય તે બહાર કાઢવા. ત્વચા ઉપરથી પીળા પોપડી ઉપડતી હોય તે ઉપડવામાં વિલાંબ થતો હોય, ત્વચા ખરબચડી, ખરબચડી હોય.

કે-સ-પગની પાની અને તળીઆમાં ખૂબ ચળ આવતી હોય, પીળું કે લોહીમિશ્રિત પીળું પર હોય.

સિ-ધટ્ટ, પીળું પર, પગનો પરસેવો બંધ થયો હોય અને માથે પરસેવો થતો હોય, ત્વચારોગમાં સડો હોય **કા-ફો**. સાથે.

ને-ફો-મલાઇ જેવા, પીળા અથવા મધના રંગ જેવા શ્રાવ થતા હોય સાથે અમ્લપિત્તનાં લક્ષણો હોય, ત્વચારોગમાં જંતુ પડ્યા હોય, વાસ મારતા શ્રાવ હોય, ચળ આવતી હોય **કા-ફો**. સાથે.

ને-સ-પીળો પાણી જેવો શ્રાવ થાય, તે સાથે કડવા પિત્તનાં લક્ષણો હોય.

ને-મુ-ત્વચારોગમાંથી પ્રકટ પાણી જેવોજ શ્રાવ થતો હોય, ચામડી શુષ્ક અને ચીરાવાલી હોય, પાણીમાં કામ કરનારને આંગળીઓ વચ્ચે ક્ષત પડ્યાં હોય ત્યાં ખુબ ચળ આવતી હોય, વધારે મીઠું ખાવાથી ત્વચારોગ થાય હોય, જંતુ કરડવાથી સોજા થયા હોય.

કા-ફો-ત્વચારોગમાંથી લોહી નીકળતું હોય, ખુબ ચળ આવવી હોય, ચેની ઉપરની ચળ (ખાસ ઇલાજ મેગ-ફો. સાથે.)

કે-ફો-ધટ, ઇડાંના પડના રંગ જેવો શ્રાવ થતો હોય, ચળ બહુ આવતી હોય, કા-ફો. અને મેગ-ફો સાથે, કંઠમાળનાં રોગીના ત્વચારોગ સાથે આંતરસેવો હોય.

કે-ફ્લો-ચામડીના ચીરા અથવા વાઢીઆ થયા હોય તેની કંઠણ કિનારી બંધાવી હોય, ને-મુ. સાથે.

પરચુરણ ત્વચા રોગો—

ખીલ—ને-મુ, કા-મુ. અને કાલી બ્રોમ.

સડતી ફેલાતી ગ્રંથીઓ—કા-ફો. અને સિ.

ટાલ (માથાની)—કે-ફો. સિ. અને આર્સેનિક.

પાયુસ્થાન (ગુદા) માં ચીરા—કે-ફ્લો. સિ.

ગળાપાસે થતું ચેપી ગુમડું—કા-ફો. આર્સે આર્સે આયોડ. મુખ્ય દવાઓ. સિ. કે-સ. પછીથી આપવાની.

ભાઠાં. (પથારી વરા દદીના વાંસામાં પડે છે.) કા-ફો. ખાવા અને ચોપડવામાં.

ચામડી ખવાઈ પ્રસરતું ચાંદું—કા-સ., મે-ફો., સિ. ૨૦૦ x

આંટણુ.—કે-ફ્લો., કા-મુ.

ખસ.—કા-ફો., મે-ફો., ને-મુ. અને સિ. ત્વચા ઉપર ગંધકનો મલમ લગાડવો.

દરાજ—કા-મુ. અને ને-ફો. ડૉ. વૉન્ડર ગોલ્ડજી ને-સ. ૪૦૦ x થી દરાજ અથવા દાદર મટાડ્યાનો અનુલવ લખે છે. હોમીઓપથી ડોક્ટરો ટ્યુબર ક્યુલીનમ અને બેસીલીનમ ઉંચા પાવર અઠવાડીઆમાં એક વાર આપવાની સલામણુ કરે છે.

પત્ત—(Leprosy) —આર્સે આયોડ, આર્સેનિક.

મસા—કા-મુ., ને-સ. ગુદા ઉપરના ને-મુ., કા-સ.

કરોળીઆ—કે-ફ્લો., કા-સ., આર્સેનિક.

હીલી ખસ—ને-સ., કે-સ., કા-મુ. કા-સ. કા-ફો.

પ્રસરતા ચાંદાં—ચામડી ખવાઇ જવી-કા-સ. મે-ફો. સિ. સિ. ઉચો પાવર રોજ એક વાર.

ઝામરો—ને-મુ., ને-સ., કા-ફો.

સૂચના—ત્વચા રોગો ઉપર બતાવેલી દવાનો ઉપયોગ ખાસ ચોપડવાનો ઉપયોગ કરવાનો છે. ખાવામાં પણ ઉપયોગ કરવો પણ ઓછો કરવો. ખાસ ભારે ત્વચારોગો હોય તેમાં ખાવા અને ચોપડવા બંને રીતે ઉપયોગ કરવો. દરેક ત્વચારોગનાં લક્ષણો માટે ત્વચારોગની સામાન્ય ચિકિત્સા જોવી.

ખીજ ત્વચારોગો.

શીળસ (Urticaria)

શીળસને લોકો શીળવા નીકળ્યો કહે છે. શરીર ઉપર ચામડી રંગના અથવા લાલ રંગના ચામડાં નીકળે છે હાથ ફેરવતાં તેટલી ચામડી ઉપસી આવેલી દેખાય છે. અડાયાં છાણાંની રાખ આખા શરીર ઉપર ચોળવાથી શીળસ મટે છે, ગરમ ધાબજો શરીર પર વીંટી રાખવાથી શીળસ મટે છે. અને આપોઆપ પણ મટી જાય છે. તે હલકો શીળસ રોગ છે. એ રોગ ભારે પ્રમાણમાં થઈ આવે છે. ત્યારે તાવ આવે છે. કેટલીકવાર તાવ આવતો નથી પણ રોગ ફરી ફરીને થયા કરે છે. લાંબી મુદત સુધી મટતો નથી ત્યારે દવા કરવાની જરૂર પડે છે.

શીળસ નીકળે ત્યારે કીડી કરડે તે પ્રમાણે ચાલુ પીડા ચટક ચટક થાય છે, આખા શરીરમાં દાહ બળે છે અને પુષ્કળ ચળ આવે છે. ચામડાં ચામડી ઉપર ઉપસી આવે છે.

લોહીમાં ખટાશ વધી પડે છે ત્યારે આ રોગ થાય છે. એ રોગનું કારણ ખટાશ છે. તેથી હઠીલો રોગ થાય તો ને-ફો. મુખ્ય દવા છે.

ચિકિત્સા ને-ફો. ખટાશનાં લક્ષણો હોય અને અજીર્ણ વિકાર હોય તો મુખ્ય દવા.

કા-ફો અને કાલી આર્સ—આ રોગની મુખ્ય દવા ગણાય છે.

લક્ષણાનુસાર ને-મુ., ને-સ., કા-સ. અને સિ. ની પણ જરૂર પડે છે.

ખરજી.

(E-czema.)

આ રોગ ધણાઓને હોય છે અને મુશ્કેલીથી મટે છે. આ રોગ મટાડવા દવા સાથે ધીરજની પણ જરૂર છે. એમાંથી જે રસી નીકળે છે તેથી શણગું

કપડું અછડ અઈ જાય છે. એ એને ઓળખવાની ખાસ નિશાની છે. સડું ખરજવું પણ થાય છે. એમાં બહુ ખરજ આવે છે તેથી એને ખરજવું કહે છે.

કારણુ-ખરજવું થવાનાં અનેક કારણો છે. જેની ત્વચા સૂકી અને થોડી ચરખીવાળી હોય, શરીર પોષણની ખામી હોય, અતિ અભ્યાસ અને ચિંતાથી મનનતંતુમાં બગાડ થયો હોય, ઉપદંશ, કંઠમાળ, આર્તવવિકાર, કબજાઆત, લોહી બગાડ, સધિવા, મધુખ્રમેહ, વગેરે કાઈ રોગને લીધે આ રોગ થાય છે. ઓકરાંઓને આ રોગ થવાનું કારણ કૃમિ, અજીર્ણ અને અયોગ્ય ખોરાક હોય છે.

આ રોગ શરીરના કોઇપણ ભાગમાં ખાસ કરી માથા ઉપર, મોં ઉપર, કાન પાછળ, હાથની હથેલીના ઉપલા ભાગ પર અને પગ ઉપર થાય છે. જાંગ, કાણી વગેરે સાંધાઓ ઉપર પણ થાય છે.

ચિકિત્સા-કા-સ. સાંજના ખરજ વધુ આવે. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. (મેગ-ફો. સાથે.)

કે-ફ્લો.-હાથપરનું સડું ખરજવું કા-સ. સાથે.

કા-મુ.-લીલું ખરજવું, સફેદ શ્રાવ, કા-સ. સાથે.

સિ.-અને કે-સ.-પર અને લોહી મિશ્રિત અથવા પશ્ચિમ શ્રાવ. કા-સ. સાથે.

આર્સ આયોડ.-ઉપદંશને લીધે થએલું ખરજવું અને ચાંદાં, દાદી ઉપરનું ખરજવું.

ર્જીકમ્ ફોસ.-કીડી ચટકા ભરે એવી લાગણી થવી.

ને-મુ.-ધણું મીઠું ખાનારનું ખરજવું, પાણી જેવી રસી હોય.

ને. ફો.-ખાટી વાસવાળો, મલાઇ જેવો, અને સોનેરી પીળો શ્રાવ નીકળતો હોય.

આ હઠીલો રોગ છે. જો કે એથી જીવનને કાંઈ હરકત આવતી નથી. હોમીઓપથીના નોસોડઝ ટ્યુબરક્યુલિનમ અને સોરીનમ ૧૦૦૦ પાવરના દર અઠવાડીએ એક વાર આપવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે અને એ રોગ નિર્મૂળ કરવા આ દવાને મદદ થાય છે. કોઇને ટ્યુબરક્યુલીનમ લાગુ પડે છે અને કોઇને સોરીનમ લાગુ પડે છે.

પાઠું

(Carbuncle.)

આ ખાસ કરી ગરદન અને વાંસામાં થાય છે. ધણું કરી પીઠ [વાંસામાં] થતું હોવાથી એને પાઠું કહેવામાં આવે છે. ત્વચા અને તેના સંયોજક

તંતુઓમા પ્રથમ વરમનાં લક્ષણો થાય છે. પછી ચપટું, ઝોળાકાર મોટું છ સાત ઈંચ વિસ્તારનું પાકું થાય છે, તેનો રંગ પ્રથમ રતાશ પડતો અને પછીથી કાળાસ પડતો રાતો હોય છે. થોડા દિવસમાં તે પાકે છે તેના પર જુદાં જુદાં ધણાં વ્રણ પડે છે, તાવ આવે છે, ગદરન પાસે પાકું નીકળે તો ધણો જોરથી તાવ આવે છે અને દર્દી મરી જાય છે. રસી નીકળે તે પ્રથમ પાણી જેવી, પછી જાડી અને પછી પાકી માંસ છુટું પડવા માંડે છે. પ્રમેહની બિમારીવાળો દર્દી આ રોગનો ભોગ ખાસ કરી થઇ પડે છે. આ ધણો ભયંકર જીવલેણ રોગ છે. ધણું કરી મોટી ઉંમરના માણસોને આ રોગ થાય છે. બાળકો પણ એથી મુક્ત નથી. તેમને પણ થાય છે.

ચિકિત્સા—વરમની પ્રથમ, બીજી અને ત્રીજી અવસ્થામાં ફે-ફો., કા-મુ., અને કા-સ. નો ઉપયોગ ખાવામાં અને ચોપડવામાં કરવો જોઈએ. તેલ વાપરવું નહિ. પાણીમાં લોશન બનાવી મૂકવું.

કા ફો.—વરમની બીજી કે ત્રીજી અવસ્થામાં સડો થતો હોય, નીકળતા શ્રાવ ગંધાતા હોય, લોહી નીકળતું હોય.

સિ—પાકું પાકવાની શરૂઆત હોય તેજ વખતે ૩ x પાવરની દવાનું લોશન અથવા વેસેલાઇનમાં મલમ બનાવી લગાડવાથી પાકું જલદી પાકી બધો વિકાર જલદી બહાર નીકળી જાય છે. જ્યાં સુધી પાક નીકળે ત્યાં સુધી આનો ઉપયોગ કરવો. પછી સહેજ શ્રાવ નીકળવા માંડે એટલે આ દવા ૩૦ x પાવરની ખાવામાં શરૂ કરવી, શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર રહેતી નથી.

કે-સ—પાક્યા પછી સોજો શ્રાવ ઓછો થયો હોય અગર શ્રાવ સિ. નો ઉપયોગ પાંચ સાત દિવસ કર્યા છતાં પણ થયાજ કરતો હોય તો, ૫૩ થતું અટકાવવા અને રૂઝવવા ૩૦ x સિ. ૨૦૦ x

કે-ફલો.—જ્યારે પાકની અસર હાડકાંને પણ થઇ હોય, છિદ્રોની કાર કઠણબંધાતી હોય, હાડકું સડતું હોય.

ને-સ—ભગંદર જેવું જીનું ગુમડું, પાણી જેવું ૫૩, ગુમડાં ઉપર કાળી, વાદળી કિનારી હોય, મધુપ્રમેહના દર્દીને પાકું થયું હોય, ગુમડા થયાં હોય.

વિદ્રધી-ગુમડાં.

(Abscess.)

ચિકિત્સા—પાઠાના રોગ પ્રમાણે.

વિશેષ ચિકિત્સા—ફેફસાંમાં ગુમડું થયું હોય તો આર્સ આયોડ અને કેલ્કર આયોડ.

હાથીપગું.

(Elephantiasis.)

આ રોગમાં પગો હાથીના પગો જેવા બડા થઇ જાય છે. આ એક જાતનાં જાંતુથી થાય છે. ચેપી નથી, તેમ વારસામાં મળતો નથી. કેટલીક વખત એ રોગનું કારણ શિરાઓનો વરમ હોય છે. લીંદ્રસ બહુ ભેગો થાય છે, કેટલીક વાર સોજા બહુ વધી ત્વચા ફાટે છે. તેમાંથી બહુ ગંધાતી રસી નીકળે છે. પુરૂષના વૃષણ ઉપરની ત્વચામાં એટલે વૃષણની થેલીમાં આ રોગ થાય છે. ત્યારે થેલી છેક ભોંય સુધી વધે છે. ત્યારે માણસ જાણે ત્રણ પગો દેખાય છે. ચહેરા ઉપર પણ કોઇને આ રોગ થાય છે ત્યારે ગાલ ઉપર મોટી રસોળી જેવું દેખાય છે. સ્ત્રીઓના યોનીઓષ્ઠ ઉપર પણ એ રોગ થાય છે. આ રોગીઓએ પોતાના પગને હમેશાં તડકામાં રાખી શેક આપવો અને વરાળનો શેક પણ આપવો. જો રસ બહુ લરાયો હોય તો પ્રથમ શસ્ત્રક્રિયા કરાવી રસ કાઢી નખાવવો. એ રસ ફરી ન લરાય એ માટે ચિકિત્સા કરવવી. રોગની શરૂઆત હોય તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવાની જરૂર નથી.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. રોગની શરૂઆત, તાવ સોજો.

કા-મુ—દુધ જેવો શ્રાવ. શ્રાવ ન હોય તો પણ. આ એ રોગની મુખ્ય દવા છે. એ લીંદ્રસની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે છે.

સિ—રોગ ધણો વધી ગયો હોય ત્યારે. શસ્ત્રક્રિયા ન કરાવવી હોય તો ૩ x પાવરનો મલમ બનાવી ઉપર ચોપડવો. દર્દ પુટે તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવાની જરૂર રહેતી નથી.

આર્સેનિક—લોહી વિકાર બહુ હોય, અંદર બળતરા હોય રોગ જીતો હોય.

કા-મુ. કામ ન કરે ત્યારે કાલી આર્સ ઉપયોગી છે.

રતવા.

(Erysipelas.)

જીઓ રતવાની ચિકિત્સા.

માથું દુખવું

(Headache)

માથું દુખવાના અનેક કારણો છે. માથા તરફ લોહીનો ધસારો, શરદી, અપચો, સધિવા, ગાઉટ, લોહી ફરવામાં અટકાવ, માનસિક મહેનત અને ડીકર,

અનેક પ્રકારના તાવ, પિત્તના રોગો, આંખના રોગો વગેરે કારણો માથું દુખવાના હોય છે. જે જે રોગો સાથે માથું દુખે છે તે તે રોગ મટી જતાં મટી જાય છે. કેટલાંક કુટુંબોમાં માથું દુખવાનો વ્યાધિ વંશપરંપરા હોય છે, માથા ઉપર માર લાગવાથી પણ માથું દુખે છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે અમુક ક્ષારોની ઘટ એ કારણ હોય છે. જે ક્ષાર એછા થયો હોય છે તે શોધી કાઢવાનો હોય છે. કોઈ કોઈ વખતે એ ત્રણ ક્ષારોની ઘટ હોય છે તે વખતે તે બધા ક્ષાર વારાફરતી આપવા જોઈએ, જે ક્ષારો આપવાનું નક્કી કરવામાં આવે તેનું લોશન બનાવી મસ્તક ઉપર વારંવાર મૂકવું. જે ક્ષારના લોશનથી સુધારો લાગે તે ખાવા માટે પણ આપવો. જે તે ક્ષારના લોશનથી માથું દુખવાનો વધારો થાય તો તેનાથી વિરુદ્ધ ગુણવાળો ક્ષાર આપી જોવો. દાખલા તરીકે કા-મુ. ના લોશનથી વધારો થાય તો ને-સ. નું લોશન મૂકવું. એટલે તેથી આરામ લાગશે. જે તેનાથી પણ આરામ ન લાગે તો લક્ષણાનુસાર કોઈ ત્રીજા ક્ષારની અજમાયશ કરી જોવી. માથાના દુખાવાને લાગુ પડતી દવાઓ અને તેનાં લક્ષણો નીચે લખ્યાં છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. માથા ઉપર લોહીનો ધસારો અને જમાવ, લાલ ચહેરો, તાવથી થતો દુખાવો, અતિ ઠંડી અને તાપથી થતો દુખાવો, માથું હલાવવાથી અને નીચું જોવાથી દુખાવો વધતો હોય, જમણી આંખથી તાળવા સુધી થતો દુખાવો, ડાંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવાથી થતો સુધારો, દાબવાથી થતો સુધારો, અપચાથી માથું દુખવું, માથા ઉપર માર લાગવાથી થતો દુખાવો. સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તે વખતે દુખાવો, તાળવા ઉપર સ્પર્શ સહન ન થવો, વાળ ઓળતાં દુખાવો થવો (ને-સ. સાથે.) નાનાં બચ્ચાંઓનો માથાનો દુખાવો.

કા-ફો.—મગજ ખાલી પડવાથી માથું બહુ દુખતું હોય, મગજનતતુમાં બગાડ થવાથી માથું દુખતું હોય, થાક અને નબળાઈથી. હિરિટરીઆથી, ઉન્નગરાથી, માનસિક શ્રમથી ક્રોધ કરવાથી, માથું દુખતું હોય, રજોદર્શન વખતે માથું દુખતું હોય, વારંવાર બુખ લાગે અને ખાતી વખતે દુખાવો નરમ પડતો હોય.

મેગ-ફો.—જે વેદના અતિ સખત હોય, થોડીવાર સારું લાગે થોડીવાર દુખે એ પ્રમાણે વેદના હોય, લાલો ખોર્યા જેવી સખત અને ચટકા ભરતી વેદના વિદ્યાર્થીઓને કે મગજ મારીનું કામ કરનારાંઓને માથું માથું દુખતું.

હોય (કા-ફો. સાથે.) હિરિટરીઆથી માથું દુખતું હોય, દરેક પ્રકારના દુખાવા અરમીમી કે સેકથી સારા થતા હોય.

કા-મુ. ડાબી આંખ ઉપર થતી શિરોવેદના (આધાશીશી), એથી નહિ મટે તો ને-સ., મંદાગ્નિ અને યકૃતના કાર્યની મંદતાથી, કબજાઆતથી માથું દુખતું હોય. દૂધ જેવી સફેદ ઉલટી અને સફેદ જીભ એ લક્ષણો સાથે માથું દુખતું હોય.

ને-સ. જમણી બાજુની આધાશીશી, પિત્તનું માથું દુખતું તે સાથે કડવો સ્વાદ કે કડવી ઉલટીનાં લક્ષણો હોય છે. સવારમાં માથું બહુ દુખતું હોય, કબજાઆત હોય, મેલેરીઆ તાવમાં માથું દુખતું હોય, શરદીથી દુખતું હોય, વસંતઋતુમાં રજેદર્શન વખતે માથું દુખતું હોય, તાળવામાં દાહ બળતો હોય, વાળ ઓળતાં બહુ દુખાવો થતો હોય, આખું માથું દુખતું હોય, ખેચેની બહુ હોય, માર વાગવાથી માથું દુખતું હોય, બોચીમાં બહુ દુખાવો હોય, (કા-ફો. સાથે.) આ ક્ષાર આપવાથી અનેક પ્રકારથી થતા માથાના દુખાવા મટી જાય છે. જુના રોગ ઉપર ૨૦૦x વાપરવું.

ને-મુ. માથું દુખે તે સાથે આંખ કે નાકમાંથી પાણી જેવો શ્રાવ થતો હોય, શરદી લાગી હોય, મોંમાં બહુ થુંક પેદા થતું હોય, લાળ ઝરતી હોય, પાણીની ઉલટી થતી હોય, બહુ જુના વખતનો માથાનો દુખાવો હોય. સવારથી સાંજ સુધી સખત માથું દુખતું હોય, જમણી બાજુની આધાશીશી, જીવાન છોકરીઓને યુવાની આવે ત્યારે માથું દુખતું હોય, ઉપદંશના રોગીનો માથાનો દુખાવો, રજેદર્શન સમયની માથાની વેદના, **મે-ફો.** થી નહિ મટતા માથાના દુખાવા, ગર્ભવતીને માથું દુખે તો પ્રથમ આ ક્ષાર આપી જોવો કેમકે એ અવસ્થામાં તેણીને આ ક્ષારનાં ઘણાં લક્ષણો હોય છે. ગર્ભાણીની એ ખાસ દવા છે.

ને-ફો. દાર અને દૂધ પિનારને થતા માથાના દુખાવા, સવારમાં ઉઠતાંજ તાળવાના ભાગમાં દુખાવો, અમ્લપિત્તના રોગીનો દુખાવો, માથું ફાટ ફાટ થતું હોય. **ફે-ફો.** થી નહિ મટતી માથાની વેદના.

કે-ફો. માથા ઉપર ઠંડું પાણી રેડ્યું હોય તેવી લાગણી, કાઠી ચીકા ભરતી હોય એવી લાગણી, માથું ઠંડું હોય અજીર્ણથી માથું દુખતું, મગજની નબળાઈથી માથાનો દુખાવો થતો હોય તો **કા-ફો.** સાથે વારાફરતી. તેથી નહિ મટે તો **કુમ્મ માર્સ.**

સિ. સંધિવા, ગાઉટ અને કંઠમાળના દર્દીનું માથું દુખતું, ને-સ. સાથે. માથા ઉપર રાતે પરસેવો થતો હોય અને પગનો પરસેવો બંધ થઈ ગયો હોય, ઝાડાનો બંધકોશ હોય, પોચા સ્નાયુ અને નબળું મગજ તથા શરીરનું બંધારણ નબળું હોય. તેનું માથું દુખતું હોય.

કા-સ. સાંજે માથાનો દુખાવો વધતો હોય, ઠંડી અને ખુલ્લી હવાથી આરામ લાગતો હોય.

કે-સ.-ચકરી, મોળ કે ઉલટી થાય, આંખો ઉંડી ઉતરી થઈ હોય એવી લાગણી, આખું માથું દુખે પણ કપાળ વધારે દુખે, દાહ વાઢકાપ અને તરસ હોય, રહી રહીને વેદના વધે. મધરાત પછી વધે તો આર્સેનિક.

આધાશીશી

(Hemicrania)

અધું માથું દુખે તેને આધાશીશી કહેછે. ડાબી બાજુની હોય તો કા-મુ. જમણી બાજુની હોય તો ને-સ. તેથી નહિ મટે તો ને-મુ. રજેદર્શન સમયે દુખે તો ને-મુ. અને કા-ફો. રોગ જીતે હોય તો કે-સ.

લખતાં હાથ ધ્રુજવો

(Writer's Cramps.)

હારમોનિયમ, પિઆનો વગેરે વાજત્રો વગાડનારા, સુથાર, લુહાર, લેખકો વગેરે હાથનું કામ કરનારાઓને હાથના સ્નાયુઓ ધ્રુજે છે તેમાં મુખ્ય ઔષધ મેગ-ફો. છે. સાથે સંધિવા હોય તો ને-ફો. આપવો.

જડખાં ખેંચાઈ જવા.

(Trismus)

મુખવ દવા મેગ-ફો. છે.

ગૃધ્રસી વાયુ.

(Sciatica.)

કેડની સાથેથી ધુંટણ સુધી સાય્બેટીકા નામનો જ્ઞાનતંતુ છે. તેમ વીજળીના ઝાટકા જેવું રહી રહીને થનારું દુઃખ થાય છે, પહેલા નિતંબ (ઢગરા) ઉપર દુખાવો થાય છે તે વધતાં વધતાં ધુંટણથી પગનાં અંગુઠા સુધી

થાય છે, પગમાં ઝંઝણી આવે છે. થોડો વખત મટી જાય છે વળી પાછો થાય છે. એ હકીકો વ્યાધિ છે. ઘણું કરી એકજ પગમાં થાય છે. મધુમહેહ અને સ્ત્રીઓના કેટલાક રોગમાં કોઈ વખત બંને પગમાં પણ થાય છે. સખત દુખાવો થાય ત્યારે લાકડીના ટેકા વગર ચાલી શકાતું નથી. આ દર્દમાં રતાશ કે સોજો કાંઈ હોતું નથી.

ચિકિત્સા—કા-ફો. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. ધીમે ધીમે ચાલવાથી આરામ લાગે અને બહુ ચાલવાથી દુઃખ વધે અને ખમી ન શકાય એવા સખત દુખાવા ઉપર **મેગ-ફો.** સાથે ઊના પાણીમાં વીસ વીસ ગ્રેન નાખી થોડી થોડી વારે ચમચો ચમચો પીવું.

મેગ-ફો. ખેંચાટ સાથે થતો અતિ દુખાવો **કા-ફો.** સાથે.

ને-સ.—ઉઠવાથી અને ફરવાથી દુખાવો વધે સાથે સંધિવાની અસર હોય તો **ને-ફો.** સાથે. પગના અંગુઠા સુધી દુખાવો થતો હોય તો.

કે-ફો. મેગ-ફોસ આપવા છતાં પણ ફાયદો ન થાય તો આ આપવાથી સારું થાય છે. **કા-ફો.** અને **મે-ફો.** સાથે આ ચાલુ રાખવો. રાતે અને ઠંડી હવાથી દુખાવો વધે, ઝંઝણી અને ખાલી ચઢે, કીડી ચાલતી હોય એવી લાગણી, ડાબી બાજુનો સાએટીકા પગ ઠંડા હોય **કે-સ.** સાથે.

સિ. જીનો ગૃધ્રસીવાયુ, ચાલવાથી વેદના વધુ થાય.

ફે-ફો. તાવનાં લક્ષણો હોય ત્યારે રોગમાં આપવાની દવા સાથે વારાફરતી આપવો.

કાલી આયોડ—ઉપદંશ કારણ હોય, પગ ઠંડા હોય, સવારે દુખાવો વધુ હોય.

હાઈકમ ફોસ અને **કુપ્રમ આર્સ.**—જ્યારે **કા-ફો.**, **મે-ફો.** અને **કે-ફો.** થી આરામ નહિ થાય ત્યારે.

સૂચના—આ રોગમાં લાંબો વખત દવા કરવાની જરૂર છે. ઘઉં ઘી અને દૂધનોજ ખોરાક રાખવો. શરદીથી અને ઠંડીથી બચવું અંગમર્દન, દરીઆસ્નાન અને તેલમર્દન કરાવવું. મગજની મહેનત અને ચિંતા છોડી દેવી.

ઉંઘની અવ્યવસ્થા

(Derangement of Sleep)

જ્યારે મગજને લોહી પૂરું પાડનાર ધમનીની નાની નાની શાખાઓનો સંકોચ થાય છે અને તેથી મગજને થોડું લોહી મળે છે ત્યારે મગજના સુક્ષ્મ

અંડા ધીમે ધીમે કામ કરે છે તેથી નિદ્રા એટલે ઉંઘની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉંઘમાં મગજને થોડાજ લોહીની જરૂર છે અને કા-ફો. થોડા લોહી વડે મગજનું પોષણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે તેથી વધારે લોહીની જરૂર પડતી નથી. જો મગજનો વધારે પ્રમાણમાં લોહી મળે તો મગજના પિંડો જન્ય અને ઉત્તેજના પામે છે. તેથી ઉંઘમાં ખલેલ પહોંચે છે. જ્યારે મગજની ધમનીની નાની શાખાઓ ઉપર અમલ ચલાવનાર જ્ઞાનતંતુ નિર્બળ થાય છે ત્યારે તેને જોઈતો સંકેત થતો નથી અને ઉંઘ આવતી નથી. જેથી ઉંઘની સાથી મોટી દવા કા-ફો. છે. ફે-ફો. પણ ધમનીની શાખાઓને સંકુચિત કરે છે તેથી એની પણ ઉંઘ લાવવા માટે જરૂર છે પણ તે ૧૨x કે ૩૦x પાવરનો વાપરવા ડોક્ટરો લલામણુ કરે છે.

અશીણ જેવી દવાઓ ધમનીને અતિ સંકુચિત કરે છે તેથી મગજના પોષણ માટે જેટલા લોહીની જરૂર છે તેટલું લોહી તેને મળતું નથી તેથી કોઈ વખતે લયંકર પરિણામ આવે છે માટે તેવી દવાઓથી ઉંઘ લાવવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. ધણી માતાઓ પોતાનાં બાળકોને હંમેશાં અશીણ ખવડાવે છે જેથી બાળક ઉંઘી જાય છે તેને સાચી ઉંઘ માની ધરધંધામાં પ્રવૃત્ત રહે છે પણ તેથી તે બાળકોનાં મગજ કમજોર થઈ રોગના ભોગ તેઓ જલદી થઈ પડે છે તે બુદ્ધિમાં પણ મંદ થઈ જાય છે. હંમેશાં બાળકોને કા-ફો આપો. બાળકની બુદ્ધિ શક્તિ વધશે. તેઓ જલદી ચાલતાં અને બોલતાં શીખશે. શરીર પણ પુષ્ટ બનશે.

બહુ વિચાર કર્યા કરતા હોય, ચિંતા કે કોઈ કર્યા કરતા હોય, ખુબ ખાવાથી અગર ભૂખ્યા રહેવાથી ઉંઘ આવતી નથી. રોગી માણસને પણ ઉંઘ આવતી નથી, અને આવે છે તો સ્વપ્નાં આવવાં, થોડીજ ઉંઘ આવવી ઉંઘમાંથી ઉઠીને ચાલતું વગેરે અવ્યવસ્થા ઉંઘ સંબંધી દેખાય છે.

ચિકિત્સા—કા-ફો. અતિશય માનસિક શ્રમ, કોઈ ચિંતા, વિચારો અને મગજની નબળાઈથી ઉંઘ આવતી ન હોય, ગાંઠા જેવો, કે હિસ્ટીરી-આનો દર્દી હોય, ખાટલામાંથી ઉઠી ફરવા માંડતો હોય પણ તેને તે સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન નહિ હોય (ને-સ સાથે) આળસ, વારંવાર સ્વપ્નાનાં, ઉંઘમાં ચીસ પાડવી વગેરે લક્ષણો હોય.

ફે-ફો-મગજ ઉપર લોહીનું ધણું જોસ કા-ફો. આપતાં છતાં રહેલું હોય, રક્તવાહીની ધમનીઓની નાની નળીઓ કમજોર થઈ ગઈ હોય.

૧૨x અથવા ૩૦x

મેગ-ફો. કોઈ દરદને લીધે જાંઘ ન આવતી હોય, મગજના તંતુઓ અને નસોતું હદ ઉપરાંત સંકોચન ખેંચાટ, હિસ્ટીરીઆ વગેરે રોગમાં થતું હોય. તેથી મગજને જોઈતું લોહી પુરતા પ્રમાણમાં મળી શકતું નહિ હોય. અને જાંઘ આવતી ન હોય, અતિક્રોધ, માનસિક શ્રમ અને સાંસારિક ચિંતાઓથી જાંઘ આવતી નહિ હોય **કા-ફો** નો ઉપયોગ કર્યા પછી તેમાં નિષ્ફળ થવાય તો.

ને-મુ. કોઈ દરદને લીધે જાંઘ આવતી ન હોય, મગજના તંતુઓને હદ ઉપરાંત સંકોચન થવાથી જાંઘ આવતી ન હોય, આખો દહાડો અને રાત ઘેન રહેતું હોય કે ઘોર જાંઘ આવતી હોય. છતાં પણ હોશિયારી આવતી ન હોય. જાંઘમાં મોંઘાથી લાળ ગળતી હોય જાંઘ બહુ મોડી આવતી હોય. જાંઘમાં ખીક લાગવાથી ચમકી ઉઠવું, ભૂત પ્રેતાત્મા વગેરે ભયંકર સ્વપ્નાં આવે સિ. સાથે, એમાં એમાં જાંઘની જવાય, ચત્તા સુધી જાંઘવાની ટેવ ઉનાળામાં ધણી જાંઘ આવે.

ને-સ. ડાખે પડખે સુવાથી જાંઘ આવે જાંઘ આવેજ નહિ, લગ્નના, અકસ્માતના આપધાતના, કુકર્મ કર્યાના વગેરે સ્વપ્નાં આવે, જાંઘમાં શરીરનાં અવયવો ખેંચાય. સિ. સાથે.

સિ. જાંઘમાં રહે, પ્રાર્થના કરે, છાતી ઉપર કોઈ ચઢી બેઠું હોય, એવું સ્વપ્ન કે લાગણી થાય પછી ચીસ પાડી જગી જાય, પાણીની રેલ, વરસાદનાં તોફાન, જંગલી પશુઓ મારી નાખવા આવે છે સાપનાં વગેરે ભયંકર સ્વપ્નાં આવે. સવારમાં જાંઘ ધણી આવે **કે-ફો.** સાથે બહુ વિચારો અને ભયંકર સ્વપ્નાંઓથી જાંઘ ઉડી જાય, માથું નીચું રાખી સુવું ફાવે.

ને-ફો-કૃમિને લીધે જાંઘ નહિ આવે, ધણું ઘેન રહે, જાંઘમાં બાળકો ચમકે. બાળકોની જાંઘની અવ્યવસ્થાઓ **કે-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

કે-ફો. દુદ્ધને આળસ આવ્યા કરે, જીવ ઉદાસ રહે, સવારે જલદી જાગે નહિ. નાનાં છોકરાંઓ જાંઘમાં લવારો કરે, તેને બગાસાં આવે, ઉંઘું સૂવે, બિલાડીનાં સ્વપ્નાં આવે.

કે-ફલો. સારાં સ્વપ્નાં આવે પણ તેથી મનનું સમાધાન થાય નહિ મોતના અને દુઃખો આવી પડશે એવાં સ્વપ્નાં આવે, તેનો ભય લાગ્યા કરે તેથી જાંઘ નહિ આવે વગેરે.

કાલી ગ્રોમ. છાતી ઉપર કાંઈ ચઢી બેઠું હોય એવી લાગણી ઊંધમ લયંકર દેખાવો દેખાવા, કાલી ફેસને મળતાં લક્ષણો હોય વગેરેમાં કાલી ફેસ કામ ન કરે ત્યારે આ દવા આપવી.

સૂચના-જીઓ નિદ્રાવસ્થાનાં લક્ષણો.

હાડકાંના રોગો.

હાડકાંના અનેક રોગો છે. એમાંના ફેટલાક રોગોની ચિકિત્સા હોશિયાર ડોક્ટરોજ કરી શકે છે. હાડકાં નહિ વધવાં. અયોગ્ય રીતે વધવાં. નરમ થવા. તેમાં ત્રણ થવાં અને પડ નીકળવું. હાડકાં સુકાઈ જવાં. સૂઝી જવાં, વાંકાં થવાં હાડકાં લાંગવાં વગેરેની પણ હાડકાંના રોગમાં ગણના થાય છે.

કારણો-નાનાં છોકરાંઓને પૌષ્ટિક ખોરાક ન મળવો. હાડકાંમાં વરમ થવો. ઉપદંશ, પરમીઓ, સંધિવા, ક્ષય વગેરે રોગો થવાં. માર વાગવો, પડી જવું. વગેરે કારણોથી હાડકાંના રોગ થાય છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે હાડકાંનાં **કે-ફો.** ક્ષારની તંગીજ હોય છે. હાડકાં બાંધવામાં આ ક્ષાર આલ્ક્યુમીનનો સીમેંટ તરીકે ઉપયોગ કરે છે. આ સીમેંટ કે આલ્ક્યુમીન શરીરમાં પુષ્કળ હોય પણ **કે-ફો.** ના પરમાણુઓની તંગી-ખોટ હોય તો સીમેંટ-આલ્ક્યુમીનનો ઉપયોગ થતો નથી. તે નકામો પડી સડે છે અને પડ વગેરે રૂપે બહાર પડે છે. બીજા ઉપદ્રવો પણ કરે છે તેને જીદા જીદા રોગ કહેવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે તે રોગ અથવા લક્ષણરૂપે **કે-ફો.** ની માગણી કરે છે. હાડકાં બનાવનાર બીજા ક્ષારો જેવા કે **સિ., ને-મુ. કે-ફલો.** છે તેની તંગીથી પણ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેના રોગો થવામાં મદદ થાય છે. લક્ષણો ઉપરથી તે ક્ષારો આપવાની પણ જરૂર પડે છેજ.

કે-ફો. હાડકાંના રોગોની મુખ્ય દવા. હાડકાં મૃદુ થવાં. નાનાં છોકરાંના પગ લુલા થવા. હાડકાં વાંકાં થવા વગેરે સુકતાનના બધાંજ ઉત્પન્ન થતાં લક્ષણોમાં આ ક્ષાર રામબાણ કામ કરે છે. એ સિવાય હાડકાંનાં તમામ દર્દોમાં લાગુ પડતી બીજી દવાઓ સાથે આનો ઉપયોગ કરવો.

સિ. હાડકાંના અનેક રોગોમાં આ ક્ષાર પણ ઉપયોગી છે. જોકું વાસ મારતું પડ હાડકાંના કાંઈ પણ ભાગમાંથી અને કાંઈપણ રોગમાં નીકળવું. તેમાં આ મુખ્ય દવા છે. **કે-ફો.** સાથે. હાડકાં સડવાં, સુકાઈ જવાં. તેમાં ત્રણ (નાસુર-હાડકાં.) થવાં. જાંગના કેડ સાથે જોડાએલા થાપાની સંધીમાં દર્દ

થવું કે રોગ થવો. તે સર્વમાં ઉપરનાં લક્ષણે હોય ત્યારે મુખ્ય દવા સાથે આનો ઉપયોગ કરવો.

કે-સ. પડની ઉત્પત્તિ બંધ કરવા અને થઈ હોય તો દૂર કરવા આનો ઉપયોગ કરાય છે. પણ નીકળતું હોય કે લોહીમિશ્રિત પણ નીકળતું હોય, ડોક પાતળી થવી. હાડકાંમાં ત્રણ-નાસુર થવું.

કે-ફ્લો. ઉપદંશના રોગનાં ખાસ કરી હાડકાં ઉપર ટેકરા થાય છે ત્યારે અગર ઉપદંશના રોગ વગર હાડકાં ઉપર ટેકરા થવાં, માર વાગવાથી હાડકાંમાં દુખાવો થવો અને પુલવા. નાકના હાડકાંનો રોગ થઈ તેમાંથી ગંધાતું પણ નીકળતું (પીનસ.) તરતના જન્મેલા બાળકના માથા ઉપર લોહી ભરેલી રસોળી થવી. ત્રણમાંથી જન્મી ગયેલા પડના ગટ્ટા નીકળતા હોય.

કા-ફો. હાડકાં સૂકાઈને શરીર હાડપિંજર થઈ ગયું હોય. એકાદ અવયવનું હાડકું સૂકાઈને પાતળું થઈ ગયું હોય. હાડકાંના ત્રણમાંથી દુર્ગંધયુક્ત રસી નીકળતી હોય તે સાથે ઝાડા પણ વાસ મારતા હોય.

ફે-ફો. હાડકાંનાં વચલા નરમ ભાગ અને હાડકાંનું ઉપલું પણ એમાં બગાડ થયો હોય કે વરમ થયો હોય (ઓસ્ટાઇટીસ કે પેરીઓસ્ટાઇટીસ.) તે સાથે ઘણો દુખાવો થતો હોય. જાંગના થાપાના સાંધા, (હીપ જોઇન્ટ) માં વરમ થયો હોય તેની પ્રથમ દવા **કે-ફો.** સાથે. પછીથી સિ.

ને-સ. હાડકાંમાં વેદના અને સાંધાઓમાં વેદના અને સાંધાઓમાં કડાકા બોલતા હોય તે ધુંટણ અને સાંધા અકકડ થઈ જવા.

કા-મુ. હાડકાંના અંદરના નરમ ભાગ અને ઉપલા પડનો સોજો (વરમ) થયો હોય તેની બીજી અવસ્થામાં. પ્રથમ અવસ્થામાં **ફે-ફો.**

કાલી આયોડ-ભગંદરમાંથી લોહી નીકળવું. હાડકાંને ઉપદંશની અસર થઈ હોય. રાત્રે હાડકાંમાં કળતર કે દુખાવો થતો હોય. ભગંદરમાં અતિ વેદના.

માર વાગવાથી હાડકાંમાં દુખાવો થયો હોય તો **કે-ફો. કે-ફ્લો. ને-મુ.** અને **ફે-ફો.** નો ઉપયોગ કરવો. તે માટે જુઓ. અકસ્માતના ઉપદ્રવોમાં માર વાગવો. કંઠમાળના દર્દીને થાપાના સાંધામાં દર્દ થાય તો **ને-ફો. મેગ-ફોસ.** પગના ધુંટણની ટાંકણીમાં પાણી ભરાયું હોય તો **કે-ફો. ને-મુ.** અને **સિ.** હાડકાંમાં ધા વાગ્યો હોય તો **સિ.** ૩૦ x અને **આર્સ આયોડ,** હાડકાં વાંકાં અને નરમ હોય તો **કે-ફો** અને **કેસ્કર આયોડ.**

મગજ અને મગજતંત્રના વ્યાધિઓ.

(Diseases of the Mental and Nervous System.)

વિશેષ હકીકત જુઓ મગજતંત્રના અને માનસિક લક્ષણો.

મગજનો વરમ

(Cerebritis.)

કારણો—કોલેરા, પ્લેગ, ટાઇફસ, ટાઇફોઇડ, ક્ષય વગેરે એવી રોગચાળાઓ, ખાસ કરીને મગજવાથી, લુ લાગવાથી, અતિ ક્રોધથી, દારૂના સેવનથી રતવા વગેરે માથાના ત્વચારોગો અંદર સમાઈ જવાથી વગેરે કારણોથી મગજનો વરમ થાય છે.

લક્ષણો—તાવ આવે છે, માથું દુખે છે, ઉંઘ આવતી નથી, ચક્કર આવે છે, આંકડી આવે છે, બેશુદ્ધિ રહે છે વખતે અડધા અંગનો લકવો થાય છે, નાડી ધીમી અને અનિયમિત.

ચિકિત્સા—જુઓ વરમજન્ય જ્વરો અને વરમ.

ફે-ફો. કા-સુ. અને કા-સ.—વરમની ત્રણે અવસ્થાના લક્ષણોમાં.

કા-ફો. બેશુદ્ધિ, લકવો, લુ લાગવી ને.—**સુ.** સાથે, દારૂની ખરાબ અસર, ધીમી નાડી, ચક્કર આવવા, ઉંઘ ઉડી જવી વગેરે લક્ષણોમાં.

ને-સ. માથામાં માર વાગવાથી વરમ થયો હોય, માથામાં સહન ન થઈ શકે એવો દુખાવો, મગજને કરડી ખાતું હોય કે કચડી નાખતું હોય એવું દરદ થતું હોય, મગજ ઉપર લોહીનું જોસ બહુ હોય. મગજના બધા રોગોમાં લક્ષણો જોવાની દરકાર ન કરતાં **કા-ફો.** સાથે આ દવા આપવીજ જોઈએ.

મે-ફો. આંકડી કે ખેંચાટ હોય, દરદી આઘાતો હોય, કાંઈ એન પડતું ન હોય, પગ લાંબા ટુંકા કર્યા કરતો હોય, આનાથી એ લક્ષણો દૂર ન આવે તે **પ્લમ્બમ** અને **કા. જો.**

કુમ્મ-માર્સ. દર્દી ક્રોધ રીતે શુદ્ધિમાં ન આવતો હોય, માથાપર ચીકણું ઠંડો પરસેવો (ઝરી) આવતો હોય, શરીરમાં તાવ એકદમ ઉતરી જવાથી ઠંડું બરફ જેવું થઈ ગયું હોય. જીસરીનમાં આ દવા નાંખી આખી કરોડ ઉપર ચોપડવાથી જલદી ફાયદો થશે. પાંચ પાંચ મિનિટે ખાવા આપવી. ૨૨ વખતે ૩ થી ૫ ગ્રેન આપવી.

મગજના આવરણ-પડનો વરમ.

(Meningitis)

કારણો—મગજના વરમના જે કારણો છે તેજ કારણોથી આ વરમ પણ થાય છે.

લક્ષણો—સખત તાવ ચઢે છે, ખુખ લવારો કરે છે, લુગડાં ખેંચે છે, આંખની ઢીકા મોટી થાય છે અને સંકેચાય છે, ઝાડો ઉતરતો નથી, પિશાબ બંધ થાય છે, આંચકી આવે છે, લકવો થાય છે અને મૂર્ચ્છામાં પડી મરણ સરણ થાય છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ રોગ મગજનના પડમાં **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** ક્ષારોનું કમીપણું હોય છે તેથી લોહી તે ક્ષારો પોતામાંથી પૂરા પાડવા માટે અતિ ઝડપથી ફરે છે અને ક્ષાઇનિન જમા થાય છે તેથી વરમ અને સોજો આવે છે.

ચિકિત્સા—આ રોગની પ્રથમાવસ્થા, તાવ, ઝડપી નાડી, લવારો વગેરે સન્નિપાતનાં લક્ષણોમાં **ફે-ફો.** મુખ્ય દવા છે. **કા-મુ.** સાથે એ દશ દશ મિનિટે વારંવાર આપવી. જે શરૂઆતીજ આ એ ક્ષારોનો ઉપયોગ થાય છે તો ખીન્ન ક્ષારોની લાગ્યેજ જરૂર પડે છે.

ને-સ—મગજના તળીઆમાં ન સહન થાય એવી પીડા થતી હોય, મગજને છુંદી નાખે એવું દુઃખ થતું હોય. (**કા-ફો.** અને **ફે-ફો.**) નો પણ સારો ઉપયોગ કરવો. ડો-કેન્ટ કહે છે કે “સ્પાઇનલ મેનીનજાયટીસમાં મેં ઘણી દવાઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. પણ **ને-સ.** તે સર્વામાં સર્વોપરી છે. તે હુમલાને શાંત કરે છે. અને જીંદગી બચાવે છે. ઘણા દર્દીઓમાં આવો અનુભવ થયો છે. તે આ રોગને ચમત્કારિક રીતે દૂર કરે છે. તેથી આ રોગમાં આ એક સાચી દવા છે. તે ઘણો દુઃખદાયક લોહીનો મગજ તરફ જતો ધસારો જે આ રોગમાં જોવામાં આવે છે તેમાં ઘણી ઝડપથી સુધારો કરે છે.

કે-ફો—માથામાં જલશોથ થયો હોય એટલે મગજનું જલોદર થયું હોય, વાંસાપર લાઠાં પડ્યા હોય, દર્દીનાહિંમત થઇ ગયો હોય. આ રોગમાં પહેલાથી આપવામાં આવે તો મગજમાં પાણીનો વધારો થઈ શકતો નથી.

ને-મુ—દર્દી સુસ્ત, હોઠ સાથે હોઠ બીડે, મોં અને જીભ અતિ શુષ્ક, રોગી દુઃખના નિસાસા નાખે.

કા-ફો—માનસિક લક્ષણો, આંખો ખુલ્લી રહેવી, દર્દી ચિંતાર્થ જાય અને બીસે.

આ રોગમાં રોજ એનિમાં આપવો. માથા ઉપર, કાલમ બરફ રાખવો. શરૂઆતમાં ને-સ. અને ફે-ફો. અને પછી કા-મુ. અને ને-સ. આપવા. અથવા શરૂઆતથીજ એ ત્રણે દવાઓનો ઉપયોગ વારાફરતી ચાલુ રાખવો.

મગજમાં રક્તશ્રાવ-સંન્યાસ રોગ.

(Apoplexy.)

કારણો—દારૂ વગેરે ગરમ પદાર્થોનું સેવન, મળમૂત્ર વિસર્જન કરતાં ખુબ કરાંબવું, વારંવાર તડકામાં ફરવું, હૃદ ઉપરાંત વિષયભોગ, મનનું ખુબ ઉશ્કેરાઈ જવું વગેરે કારણોથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તાપમાં ફરવું, બહુ ગરમ પાણીથી નહાવું, સખત ઊલટીઓ અ પણુ કારણ છે.

લક્ષણો—મગજમાં રક્તશ્રાવ થઈ એકાએક બેશુદ્ધિ આવે છે, હાલચાલ બંધ થાય છે. મડદા જેવી હાલત થાય છે, ફક્ત શ્વાસ અને હૃદયની ક્રિયા ચાલુ રહે છે. શ્વાસોચ્છવાસ ઘુંટાતો ચાલે છે, રોગી ધોરતો હોય એવી ભર ઉંઘમાં પડ્યો હોય એમ દેખાય છે, માથું સખત દુઃખે, દાન ચોંટી જાય, વગેરે લક્ષણો જણાય છે જે રક્તનળી તૂટી ગઈ હોય અને મગજમાં રક્તશ્રાવ વધુ થાય તો દર્દી ઠંડો પડી ઝાડ પિંશાય છુટી જઈ મરી જાય છે. આ ભયભરેલો રોગ છે તરત હોશિયાર ડોક્ટરને બોલાવી સારવાર શરૂ કરી દેવી.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. આ રોગની મુખ્ય દવા. આ ક્ષારના સેવનથી રક્તસંચય થતો અટકે છે અને થયો હોય તો મટી જાય છે. ધમની તૂટી જઈ રક્તશ્રાવ-ત્યારે પણ એ ધમનીનું સંધાન કરે છે અને લોહી બંધ કરે છે. રક્તજ મૂર્છાની આ અટકાવનારી દવા છે. જેઓને આ રોગ વારંવાર સતાવે છે તેઓએ લાંબો વખત આ ક્ષારનું સેવન કરવું.

કે-ફલો. ફેરમફેસ સાથે આ આપવી. રક્તવાહિનીઓનું સંકોચન કરવાનું સામર્થ્ય આ ક્ષારમાં છે. મૂર્છા આવવા અગાઉ આ ક્ષાર આપવાથી ભાવી નુકશાન અટકી જાય છે. મૂર્છા આવે ત્યારે પણ આ ક્ષાર ફે-ફો. સાથે આપવો.

મે-ફો. દાંતખીલી બેસવી, આંકડી આવવી વગેરે ખેંચાટનાં લક્ષણો હોય તો ફે-ફો. સાથે ઉપર પ્રમાણેના લક્ષણો ન હોય તો આ ક્ષાર આપવો નહિ.

કેમ કે એથી રક્તવાહિનીઓ વધુ વિસ્તાર પામી લોહીનો વધુ જમાવ થાય છે. ફક્ત બહુ ખેંચાટથી મગજને પૂરતું લોહી મળી શકતું નથી ત્યારેજ ઉપરનાં લક્ષણો થાય છે. માટે આ ક્ષાર એ લક્ષણોમાં આપવો જોઈએ. કા-ફો. ની જરૂરનાં લક્ષણો હોય તો આ પણ સાથે આપવો.

ને-સ. માથા ઉપર લોહીનો બહુ ઘસારો આ રોગમાં થવાથીજ નસો તૂટી રક્તશ્રાવ થાય છે તે આથી એકદમ ઓછો થાય છે. પિત્તનાં લક્ષણો જોઈ આપવી.

સૂચના—દવાઓ પાંચ પાંચ દશ દશ મિનિટે આપ્યા કરવી-જો દાંત-ખીલી એસી દવા મોંમાં દાખલ કરાઈ શકાતી ન હોય તો એથી અને વાંસા પર અને ગળા ઉપર દવાનો મલમ બનાવી લગાડ્યા કરવો. દર્દીનું ડોકું ઊંચું રાખી હાથ પગ લાંબા કરી ખુદલી હવામાં સુવાડવો. આ રોગ જેને થતો હોય તેણે માનસિક મહેનત, તાપ, દારૂ, ખીડી પીવી, ક્રોધ વગેરે ત્યજવાં. સિ., ને-સુ., કે-ફો. એ દવાઓ પણ લક્ષણાનુસાર જરૂર પડે આપવાની હોય છે. આ રોગ અપરમાર-વાદ્ય રોગને મળતો દેખાય છે. પણ દર્દી ચીસો પાડી બેભાન થાય તો અપરમાર સમજવો આ રોગમાં દર્દી એકદમ બેભાન થાય છે.

ઉન્માદ, ચિત્તભ્રમ, ઘેલછા.

(Mental Derangement)

વિશેષ લક્ષણો માટે જુઓ મગજતંત્રનાં લક્ષણો અને માનસિક લક્ષણો.

શરીરમાં ખાસ કરી મગજમાં અસુક ક્ષારોની તંગીથી માનસિક અવ્યવસ્થાઓ થાય છે તેને ઉપર પ્રમાણે જુદા જુદા નામ આપવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે મગજતંત્ર અને મગજની નબળાઇજ હોય છે.

આ રોગો ઉપર કા-ફો., મેગ-ફો., ને-સ., કે-ફો. કે-ફો. અને ને-સુ. મુખ્ય દવાઓ છે. બીજા ક્ષારો પણ લક્ષણાનુસાર આપવાના હોય છે. એ બધા રોગની-માનસિક અવ્યવસ્થાઓની મુખ્ય ખાસ દવા તો કા-ફો. અને મેગ-ફો. બેજ છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. કાઠપણ કારણથી મગજ ઉપર લોહી ચઢી જવાથી ઉન્માદ થયો હોય, મગજમાં લોહીનો જમાવ થવાથી ઉન્માદ થયો હોય.

કા-ફો. અતિ વિષયોપભોગ, ચિંતા, ચીડીઓ સ્વભાવ, ખીકણપણ્ડીઓની વધુ પડતી વિષયધમ્છા.

ને-સ. દર્દીને આપઘાત કરતાં બહુ મુશ્કેલીથી અટકાવી શકાતો હોય, કા-ફો. નાં લક્ષણો હોય.

ને-મુ. રાત દિવસ દિલગીરી રહેતી હોય, દર્દી રડતો હોય, દારૂ પીવાથી વેલછા થઈ હોય, દરીઆની મુસાફરીથી મગજ બગડી ગયું હોય, હિસ્તીરીઆ હોય.

મેગ-ફો. માનસિક શ્રમ ગમતો ન હોય, વિચારમાં ગોટાળો થયા કરતો હોય, કાલી ફેસનાં લક્ષણો હોય. **કા-ફો.** સાથે.

કે-પ્લો. પૈસા સંબંધી ચિંતાથી ઉન્માદ થયો હોય.

આર્સેનિકમ. દર્દી માને છે કે હું મરી જઈશ. સાથે વાધ, ફેરીઆ, હિસ્તીરીઆના વ્યાધિ હોય. અર્ધી રાતે ગાંડપણનું વધવું, પુષ્કળ ચિંતા નિરાશા.

શ્ફીકમ. મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, દર્દી સતત શોક અને ચિંતા કરતો હોય, ઘણા લાંબા વખતથી માથાનો દુખાવો હોય, લકવાનાં ચિન્હો હોય. નીચ્ફેમેનીઆ.

પ્લમ્બમ. કાલી ફેસ, મેગ-ફેસ. આપતાં છતાં મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ ખરાબર રચાતાં નહિ હોય ત્યારે. આડાની સખત કબજાઆત કે બકરાંની લીંડી પ્રમાણે આડો થતો હોય ત્યારે. યાદશક્તિનો નાશ, ખોટા શબ્દો બોલવા, સદા ઉદાસ, સ્ત્રીઓની અતિશય કામવૃત્તિ. (નીચ્ફેમેનીઆ).

મધોન્માદ.

(Delirium. Tremens.)

દારૂ પીનારાઓને દારૂ પીવાનું ચાલુ હોય ત્યારે અને દારૂ પીવાનું છોડે ત્યારે આ જાતનું ગાંડપણ થાય છે.

લક્ષણો—મિત્રોને દૂશ્મન દેખે, જાત જાતના વહેમ આવે, મિત્રોના હાથ-માંથી છુટી નાસી જવા માગે, શરીર ધુળે, મોં ગંધાય, સુવા બેસવાની રિથતિમાં વારંવાર ફેરફાર કરે, એકલો રહી શકતો નથી. વગેરે લક્ષણો થાય છે.

ચિકિત્સા—ને-મુ. મુખ્ય દવા છે. આ રોગનાં બધાં લક્ષણોમાં **કા-ફો.** સાથે વારાફરતી આપવી.

ફોસ્ફરસ. ૩૦-લાંબી મુદત દારૂ પીવાથી મગજ અને જ્ઞાનતંતુ બગડી ગયાં હોય, દર્દી બહુ બકતો હોય.

મે-ફો; શ્ફીકમ ફોસ.-દર્દી ધ્રુજતો હોય, અવ્યવો ખેંચાતા હોય.

વાધ-અપરમાર-ફેફ્ફ-મૃગી.

(Epilepsy.)

ખરાબ ટેવોને લીધે શરીરના ઉપયોગી જીવનરસો અને ક્ષારો ખાસ કરી ફેરફેટ્સ જ્ઞાનતંતુઓ અને માંસપેશીઓમાંથી કમી થાય છે તેથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. કૃમિને લીધે પણ વાધ આવે છે.

લક્ષણો—દર્દી ચીસ પાડી બેશુદ્ધ થાય છે, હાથપગ ખેંચાય છે અને શરીર ધ્રુજે છે તથા મોંમાંથી શીશુ નીકળે છે એ મુખ્ય લક્ષણો છે. દાંત સંજ્ઞા થઈ જાય છે, હાથની મુઠીઓ બંધ થઈ જાય છે, કંઠનળી ખીડાઈ જવાથી શ્વાસમાં અડચણ પડે છે, શ્વાસ ધુંટાય છે. હૃદય જોરથી ધબકે છે વગેરે લક્ષણો પણ થાય છે.

ચિકિત્સા—કા-મુ. વાઘની ખાસ દવા છે. ખરજવા જેવા ત્વચારોગો બાહ્યોપચારથી દબાઈ જવાથી વાઈ થઈ હોય, જીભ ઉપર સફેદ અથવા રાખોડીઆ રંગની ઢારી હોય.

કે-ફો. હસ્તમૈથુનથી અશક્તિ થઈ હોય, પાંદુરાગીને વાઈ આવતી હોય, કા-મુ. સાથે.

ફે-ફો. માથા તરફ લોહીનું જેસ વધારે થવાથી વાઈ થઈ હોય, ચહેરા લાલચોળ થઈ ગયો હોય. કા-મુ. સાથે,

ને-ફો.—આંતરડાંમાં કૃમિ થયાં હોય તેને લીધે વાઈ આવતી હોય. કા-મુ. ની સાથે.

કા-ફો.—હાથ પગ સંજ્ઞા થઈ જતા હોય, આંકડી આવતી હોય, જડબાં ચોંટી જતા હોય, હસ્તમૈથુનથી મગજશક્તિ નબળી પડી હોય.

મેગ-ફો.—કાલીફોસનાં લક્ષણો ઉપરાંત દાંતખીલી બેસી ગઈ હોય, આખું શરીર ખેંચાતું હોય, હસ્તકુટેવથી વાઘ આવતી હોય કા-ફો. અને કે-ફો. સાથે.

સિ.—રાત્રે વાઈ આવતી હોય, પૂનમ અને અમાસ ઉપર વાઘનું જોર વધું હોય, અંગ ઠંડું રહેતું હોય.

કુપ્રમ-આર્સ.—શરીર પર ઠંડો, ચીકણો પરસેવો ખાસ કરી કપાળ ઉપર આવતો હોય, ત્વચા આસમાની થતી હોય, સ્પર્શથી દર્દ વધતું હોય.

કાલી બ્રોમ—કા-ફો. કે મેગ-ફો. થી કાંઈ ફાયદો ન થતો હોય, વાઘ સાથે આંચકી વગેરે કા-ફો. નાં લક્ષણો હોય.

પ્લમ્બમ-૩૦—સખત બંધકાશ, વાઘના દર્દીનું શરીર સુકાતું જતું હોય, ત્વચાના વ્યાધિ હોય.

ફોસ્ફરસ-ઇન્ડ્રિયની નબળાઈ હોય, વધારે વિષયોપભોગથી વાઘનો રોગ થયો હોય.

મગજની નબળાઈ

(Neurasthenia.)

મગજની અતિશય મહેનત, અભ્યાસ, હસ્તકુટેવ, અતિ વિષયલોગ સર્વહીન ખોરાક, ઉન્નગરા વગેરેથી મગજનતંતુઓનો ક્ષય (નાશ) થાય છે અને તવા તંતુઓ જલદી બની શકતા નથી એથી મગજની નબળાઈ વધી પડે છે. હાલની કેળવણી અને આર્થિક સ્થિતિ પણ કારણરૂપ છે. મગજના અને આખા શરીરના જ્ઞાનતંતુઓ થાકી જવાથી આખા શરીરપર એની ખરાબ અસર થાય છે.

લક્ષણો—કામ કરવાનો ઉત્સાહ મંદ પડે છે, તખીયત ઠીક નથી અને પોતાને કંઈ રોગ થયો છે એમ દર્દીને લાગે, પડી રહેવાનું મન થાય, વાંચવું, લખવું ગમતું નથી, જીવાન છતાં ઘડપણ જેવું લાગે છે, અજીર્ણ રહે છે. વીર્યશ્રાવ થાય છે, સ્ત્રીને ઋતુશ્રાવ નિયમસર આવતો નથી અને વાતચીત કરવી ગમતી નથી વગેરે.

વિશેષ માટે જીવો મગજનતંતુઓનાં લક્ષણો. અને માનસિક લક્ષણો—આ નીચે થોડાં લક્ષણો અને ચિકિત્સા લખી છે.

કા-ફો.—મગજનતંતુઓનો નાશ થયો હોય, નવા તંતુ ઉત્પન્ન થતાં ન હોય. મુખ્ય દવા—માનસિક અને શારીરિક શક્તિનો નાશ.

કે-ફો.—મગજનતંતુઓ સુસ્ત થઈ જાય તેથી આખું શરીર સુસ્ત રહે, કામ કરવું ગમે નહિ, પુરુષત્વ કમી થઈ જાય, જૂખ મરી જાય, હાથ પગ ઠંડા થઈ જાય સારે **કા-ફો.** સાથે.

સિ. મન ચિંતાતુર રહે, વાંચવું લખવું ગમે નહિ, વિચારશક્તિનો નાશ થાય, કામ કરવા માંડે પણ થાકી જાય આરામ લેવો પડે. **કા-ફો.** સાથે.

ને-મુ. વાતચીત કરતાં થાક લાગે, મન મુઝાતું હોય, લવિષ્યમાં અનિદ્ર થવાના વિચાર આવે, ઉંઘ ન આવે. આંતરડાંના શ્લેષ્મપડ શુષ્ક થઈ જવાથી બંધકોશ થયો હોય, શરીરના તંતુઓને પુરતું પાણી ન મળતું હોય **કા-ફો.** સાથે,

ને-સ. પિત્તનાં લક્ષણો હોય. આ ક્ષાર પિત્તને કાણુમાં રાખે છે. **કા-ફો.** સાથે.

ફીકમ ફોસ.—આરામ લેતાં કરોડમાં દુખાવો અને બળતરા, અવયવોમાં ખાલી ચઢવી, એન નહિ પડવું. આખા શરીરની નબળાઈ.

જ્ઞાનતંતુઓનો દુખાવો, ચરકા, શુળ.

(Neuralgio)

આ દુખાવો જ્ઞાનતંતુની નળગાઇથી થાય છે. જે જ્ઞાનતંતુ સફેદ તંતુઓના બનેલા છે તે તંતુઓમાં મેગનીસીઆ ફોસ્ફેટ મુખ્ય છે. આદ્યુમીન અને ઓક્સીજન વડે એ ક્ષાર સફેદ જ્ઞાનતંતુઓ બનાવે છે આ ક્ષારની ખામીને લીધે આદ્યુમીન, ફાષ્ફિન રસો લચકાના રૂપમાં જમી જઇ લોહીના પ્રવાહને અટકાવે છે તેથી ચરકા આવે છે. મીઠાનો ક્ષાર ને-સુ. પણ પછીથી કમી થાય છે તેથી પણ ચરકા આવે છે તેના લક્ષણો મેગનીસીઆ ફોસ્ફેટ થતાં લક્ષણો જેવાજ હોય છે ફેર એટલેજ છે કે ને-સુ. ઘટવાથી જે સખત ચરકા આવે છે તેથી આંખમાંથી પાણી નીકળે છે અને મોંમાંથી લાળ પણ વખતે નીકળે છે. ચરકામાં દુઃખ અનેક પ્રકારનાં થાય છે. વીજળીના ધક્કા જેવી, બાણ માર્યા જેવી, લાલો ખોરવા જેવી, કાપવા જેવી વગેરે પ્રકારની પીડાઓ થાય છે.

સંધિવાના દુખાવામાં અને આ દુખાવામાં ફેર એટલેજ છે કે જ્ઞાનતંતુના દુખાવા કે ચરકા દાખવાથી ઓછા થાય છે. સંધિવાનો દુખાવો દાખવાથી ઉલટો વધે છે. આ દુખાવા એકાએક બંધ પડે છે અને થાય છે. પણ સંધિવાનો દુખાવો રોગ મટે ત્યાં સુધી ચાલુજ રહે છે.

ઉબગરા, અતિશ્રમ, અન્નમાર્ગ અને મૂત્રમાર્ગના રોગ, મેલેરીઆ, હિસ્ટેરીઆ, કોઇ અવયવનો સડો, રક્તશ્રાવ, કેન્સર, હાડકોનો સડો વગેરે અનેક કારણો છે. આ ચરકો દાંતમાં, ચહેરા ઉપર, હાથમાં, પગમાં અને પાંસળામાં થાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. ઠંડા ઉપચારથી આરામ લાગે, આંખ અને ચેહેરાનો ચરકો, જમણી બાજુનો પાંસળા, પગ વગેરેનો ચરકો, અને સવારમાં ચરકો વધારે થવા, ચહેરામાં બળતરા, લાલાશ અને કોઇ વખતે તાવ.

મે-ફો. લાલા ઓકાતાં હોય તેવી વેદના, દાંત અને છાતીનું શળ, ખુલ્લી હવા અને ઠંડા ઉપચારથી ચરકામાં વધારો ઉતી હવા અને ઉષ્ણ ઉપચારથી આરામ લાગવો.

કા-ફો. નિદ્રાનાશ, અજવાળું અને અવાજ સહન થાય નહિ, ઠંડા ઉપચારથી સારું લાગે. દાંતથી કાન સુધીનો ચરકો, ઉઠતાં અને શ્રમ લેતાં વેદના વધે.

ફે-ફો. વીજળીના ધક્કા જેવી વેદના, ગુદાનો ચરકો, ઝડે જતાં ચરકો વધવો, ખાલી ચઢવી. **ફે-ફો.** ની સાથે.

ને-મુ. ઈર્ષ્યાપ્રિયતા, ઉદાસિનતા, બાણ માર્યા જેવી વેદના, થોડી થોડી મુદતે થાય અને મટે એવી વેદના, **મે-ફો.** થી થતી વેદનાઓ જેવી વેદના પરંતુ આની વેદનામાં લાગ અને આંસુ ખાસ વધારાનાં લક્ષણો હોય.

કા-મુ. કમરથી પગ સુધી લાલો માર્યા જેવી વેદના. વેદના ખાસ કરીને રાત્રે. **કે-ફો.** સાથે.

કા-સ. સાંજે અને બંધ ઓરડામાં વેદના વધે. ખુલ્લી અને ઠંડી હવાથી આરામ લાગે. વેદના શરીરના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં જાય એવી દ્રવ્ય વેદના.

ને-સ. ઠંડી અને ભેજવાળી જગામાં રહેનારાઓને થતો ચરકો, અને ઠંડી તથા ભેજથી વધે, જીભ ઉપર પીળી છારી, કડવો સ્વાદ.

સિ. દાંત અને કમરમાં થતો ચરકો, ગરમ લુગડાં પહેરવાથી વેદના ઘટે, જ્ઞાનતંતુઓની લાંબા વખતની નબળાઈ.

આસેનિક-ચરકાની આ સર્વોત્તમ દવા છે. સાંજે અને રાત્રે વેદના વધે, અતિશય ખેંચેની, ઠંડા પાણીથી અને આરામથી વેદના વધે, હરવા ફરવાથી આરામ લાગે, અતિશય અશક્તિ, બળતરા, ફાટ, વેદના થોડી થોડી વારે થાય, જઠરનું શળ-ઉલટી, તરસ, બળતરા અને સોય ઘોંચ્યા જેવી વેદના. **કા-ફો.** આપ્યા પછી.

પ્લમ્બમ. આંતરડાનું શળ **મેગ-ફો.** આપ્યા પછી.

મેગ-મુર.-માથાનો અને આંખનો ચરકો. જાણે માથું ફાટી જશે એમ લાગે, ચાલવાથી અને ખુલ્લી હવાથી દર્દ વધે, હિસ્ટીરીઆ ની ખિમારી હોય.

ભૂતોન્માદ.

(Hysteria)

આ મનોવિકારથી ઉત્પન્ન થતો રોગ છે. જુવાન ઉંમરમાં જ્યારે મનના વિકારો અને લાગણીઓ જલદી થઈ આવે છે અને જેની મનોવૃત્તિ વધારે ચંચળ હોય છે એવી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોને આ રોગ થાય છે, હસ્તકુટેવવાળા અને કોઈ પ્રિય વસ્તુ મેળવવામાં નાસિપાસ થનારાઓને આ રોગ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં ઋતુ-શ્રાવની અનિયમિતતા હોય, સ્વભાવ ખીકણ હોય, ગર્ભસ્થાન પર ચાંદી હોય, કંજીઆ કંકાશ, અતિવિષય, અને ન્યૂનવિષયવાળી સ્ત્રીઓને આ રોગ થાય છે.

લક્ષણો.—દર્દી હસે છે, રડે છે, ગાય છે, હાથ પગ જ્યાં ત્યાં અચ્ચડાય છે, કોઇને પકડે છે તો તાણ બંધ પડે ત્યાં સુધી છોડે નહિ, કમાન વળે છે, દાંત સજ્જડ બેસી જાય છે. જે આવ્યું તે પકડીને તોડી નાખે છે એ લક્ષણોએ આ રોગ ઓળખાય છે. લોકો એને તાણ આવી કહે છે.

ચિકિત્સા.—**કા-ફો.** આ મનોવિકારજન્ય રોગ હોવાથી તેની મુખ્ય દવા ગણાય છે. મન ઉપર અતિશય ત્રાસ અને ચિંતાની લાગણી, મગજ ધણું પોચું હોય, દર્દી હસતો હોય, રડતો હોય, ક્ષવે તેમ બોલતો હોય, બગાસાં આવતાં હોય, પેટમાંથી ગળા તરફ ગોળો જતો હોય એવી લાગણી, સ્વભાવ ઘણો ક્રોધી અને ચીડીઓ હોય.

ને-મુ.—દર્દી ક્રોધી, ઉદાસિન અને વિચારમગ્ન હોય, વારંવાર સ્વભાવ બદલાયા કરતો હોય. પરસેવો થવાથી સાઈં લાગતું હોય, રજેદર્શન અનિયમિત હોય, પાંદુરોગ હોય ત્યારે. **કા-ફો.** અને **કે-ફો.** સાથે.

મેગ-ફો.—હાથ પગ ખેંચાય, તરફડીઆં ભારે, દાંતખીલી બંધાય **કા-ફો.** સાથે. દાંત એકેક સાથે સજ્જડ ચોંટી જાય ત્યારે આ ક્ષાર ૩x નો વારંવાર દાંતના પેટાં ઉપર ઘસીને પચાવવો. મોં સૂકું હોય, લાળ રસ નહિ હોય તો જરા પાણી સાથે જડો. મલમ બનાવી વારંવાર ઘસવો એથી દાંતખીલી છૂટશે. એટલે લાગુ પડતી દવાઓનું પાણી ચમચી ચમચી વારંવાર પાવું.

સિ.—પૂનમ અમાસ ઉપર દર્દ ઉપડી આવે ત્યારે મુખ્ય દવાઓ **કા-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

કે-ફો.—પાંદુરોગીને હિરિટરીઆ થતું હોય **કા-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

ફાઈકમ ફોસ.—જઠરમાંથી ગળા તરફ ગોળો ઉપડે, અવયવો પછડાય, મૂત્રનો અવરોધ (અટકાવ) થાય. **કા-ફો** અને **મેગ-ફો.** નિષ્ફળ જાય ત્યારે.

કુગ્રમ માર્સ.—બોલવાની અશક્તિ, હાથ પગ ઠંડા, આખું શરીર ઠંડું, બેશુદ્ધિ. પાંચ પાંચ મિનિટે બખ્ખે ત્રણ ત્રણ ટીપાં દશ પંદર ટીપાં પાણી સાથે દાંતખીલી હોય તોપણ દાંત ઉપર સાચવીને મૂકવા એટલે દાંતોની પોલ વચ્ચેથી દવા મોમાં જઈ શોષાઈ જશે અને દર્દ અર્ધા કલાકમાં મટી જશે. દાંતખીલી હોય ત્યારે કોઇપણ દવા આવી રીતે આપવી.

કંપવાત—(ઇન્ચા સિવાય અંગ ધ્રુજવું)

(Chorea.)

આ રોગ જ્ઞાનતંતુઓના અસ્તવ્યસ્ત થઇ જવાથી થાય છે એથી આંચકી આવે છે અને દર્દીના અવયવો દર્દીની ઇન્ચા વગર હાલ્યા કરે છે કે ખેંચાયા

કરે છે. એ વ્યાધિ ખાસ કરીને બાળકોને અને તેમાંએ ખાસ કરી છોકરીઓને વિશેષ થાય છે.

જ્ઞાનતંતુના સફેદ રેસાઓમાં મેગ-ફો. ક્ષાર ઓછો થઇ જાય છે તેથી મગજનો કાબુ માંસપેશીઓ અને જ્ઞાનતંતુના સફેદ રેસાઓ ઉપરથી જતો રહે છે તેથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે એમ આ શાસ્ત્ર જણાવે છે અને એની ખાસ દવા મેગ-ફો. ખતાવે છે.

હસ્તકુટેવ, ધણી બીક, અતિ અભ્યાસ, કૃમિ, લોહીમાં ખટાશનો વધારો, અજીર્ણ કરે એવા ખોરાકો વગેરે કારણોથી જ્ઞાનતંતુનું પોષણ થતું નથી અને માંસપેશીઓ પણ નિર્બળ થઇ જાય છે.

હિરિટરીઆવાળી માતાના છોકરાંઓને આ રોગ થાય છે હૃદયના અને સંધિવાના વ્યાધિથી, મસ્તકને ઇજા થવાથી, કબજિયાતથી, મૂત્રાવયવોના વ્યાધિઓથી પણ આ રોગને ઉત્તેજન મળે છે.

ધણું કરીને ડાબા હાથથી શરૂ થાય છે પછી ડાબો પગ અને પછી ખભાના, મોનાં, ડોકના સ્નાયુઓ હાલે છે. જીભ બહાર કાઢી શકાતી નથી પછી અંગ ખેંચાયા કરે છે ૮ થી ૧૦ વર્ષની ઉંમરનાં છોકરાંઓને આ રોગ થાય છે. મોટાંઓને આવો રોગ થાય છે પણ તે બીજો રોગ છે.

ચિકિત્સા—મેગ-ફો. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. હાથ પગ આપોઆપ હાલ્યા કરે, શરીરનો કોઇપણ ભાગ ખેંચાયા કરે, દર્દીનો મુંઝો અને ચાળા ખાડે એવો દેખાવ.

કે-ફો. મેગ ફોસથી આરામ ન થાય ત્યારે, કંઠમાળનો વ્યાધિ સાથે હોય ત્યારે. આયોડમ સાથે વારફરતી.

ને-ફો. ખટાશનાં લક્ષણો હોય અને કૃમિ રોગથી કંપવા થયો હોય ત્યારે મુખ્ય દવા સાથે.

સિ. શરીર વારંવાર ખેંચાયા કરતું હોય, કૃમિરોગ હોય, ઉઘમાં બિહામણાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય ને-ફો. અને મેગ-ફો. સાથે વારફરતી.

કા-ફો. મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, વેળાસર મુખ્ય દવા અપાઈ ન હોય અને દર્દી લાંબા વખતનું થયું હોય ત્યારે મુખ્ય દવા મેગ-ફો. સાથે.

આર્સેનિક—દર્દી અશક્ત હોય અને સાથે હૃદયનો રોગ હોય ત્યારે. શરીર બહુ ઠંડું રહેતું હોય તો કુપ્રમ આર્સ.

હીકમ ફોસ—હીં અમળાય અને ઘુળે. મેગ-ફો. નિષ્ફળ જાય ત્યારે.

કુપ્રમ માસ—મૂર્ચ્છા, ખેહોશી, અને તાણુ હોય. શરીરની ગરમી ૯૬ થી પણ ઓછી હોય ત્યારે.

ચક્કર—અધારા—ફેર આવવાં.

(Vertigo)

મગજનો, હૃદયનો, અને મૂત્રપિંડનો કોઈક રોગ હોય છે ત્યારે સખત ચક્કર આવે છે. હિંચકે ખેસવાથી, વહાણમાં ખેસવાથી પણ કેટલાકને ચક્કર આવે છે, તમાકુ અને દારૂના કેફથી ખેડક ફરતી લાગે છે. તાવમાં પિત્તનો વધારો થવાથી, મગજ ઉપર લોહીનું જોસ વધારે કે કમી હોવાથી ચક્કર આવે છે, અજીર્ણ વિકારથી પણ ચક્કર આવે છે.

ચિકિત્સા—**ફે-ફો.** ખેસીને ઉઠતાં, વાંકાં વળતાં અને વહેતું પાણી જોવાથી ચક્કર આવતા હોય, ખાધા પછી અને ઉલટી થયા પછી ચક્કર આવતા હોય, મરતક ઉપર લોહીનું જોસ હોય તેથી નસો ધબકતી હોય, અને ચહેરો લાલ થઈ જતો હોય.

કા-ફો. અશક્તિથી, માનસિક ચિંતાઓથી, ઉઠતાં, ઊંચું જોતાં, ચક્કર આવતા હોય, માથા પર લોહી ચઢી જવાથી જ્ઞાનતંતુઓને હરકત થઈ હોય તેથી ચક્કર આવતા હોય, બગાસાં આવતાં હોય, લાંબા વખતથી ચક્રીનો રોગ હોય. થાકથી અને પાંડુરોગીને ચક્કર આવતા હોય, **ફે-ફો.** અને **ને-મુ.** સાથે.

ને-સ. પિત્તજન્ય કડવી ઉલટી, કડવું મોં, પીળી જીભ વગેરે પિત્તની અધિકતાનાં લક્ષણો હોય, ચક્કર આવતાં જમણી બાજુએ પડી જવાતું હોય, સવારમાં ચક્કર અને બગાસાં આવે.

ને-ફો. અપચો, ભૂખ મરી ગઈ હોય, જીભનો રંગ સોનેરી પીળો હોય, અમ્લપિત્તનો રોગ હોય.

કે-ફો. અપચો અને એકદમ અશક્તિ હોય. ત્યારે. અપચામાં ૧ x વાપરવું.

સિ. ચક્કર આવતાં પાછળ પડી જવાતું હોય, ખેશુદ્ધ થઈ જવાતું હોય, નીચા વળવાથી ચક્કર આવતા હોય, વૃદ્ધ માણસોને ચક્કર આવતા હોય તો.

સિ. થી આરામ ન થાય તો આયોડમ.

ને-મુ. પથારીમાં બેસ થવાથી અને પથારીમાંથી ઉભા થવાથી સવારમાં ચક્કર આવતા હોય, બેભાન થઇ જવાય, માથામાં હથોડો માર્યા જેવી વેદના. ઉલટી કે ઉલટીની લાગણી વગેરે લક્ષણો હોય.

પક્ષાઘાત-લકવો.

(Paralysis)

જ્યારે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારા જ્ઞાનતંતુઓ અને માંસના સ્નાયુઓની ગતિશક્તિમાં ઘણો ઘટાડો થાય છે ત્યારે લકવો થયો કહેવાય છે. એવી હાલતને ઘણાં નામો આપવામાં આવેલાં છે. જેવાં કે ખરો લકવો (Hemiplegia), સ્થાનિક લકવો (Local Palsy.), અડદીઓ વા અને જીભના વાનો આમાં સમાવેશ થાય છે. કોઇપણ એક અંગમાં થાય છે. કંપવા (Shanking Palsy), બાલવાયુ. (Infantile Palsy.), ડીપ્થેરીઆના રોગથી થતો લકવો. લહીઆઓને થતો લકવો વગેરે જાતના બીજા લકવા પણ થાય છે આ શાસ્ત્રમાં તે બધા નામોની જરૂર નથી.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેનું નિદાન નીચે પ્રમાણે છે.

ગતિતંતુઓ અને સ્નાયુઓને પોષણ માટે જે રસો મળવા જોઇએ તે રસોને ઉપયોગમાં લેનારા નિરિંદ્રિય ક્ષારો શરીરમાં ઓછા થયા હોય છે તેથી તે રસો નકામા થઇ તેમને મળતા નથી તેથી લકવો થાય છે.

કોઇ વખત સેન્દ્રિય પદાર્થો જેવા કે શરીરમાં ભેગો થએલો નકામો કચરો, આલ્બ્યુમીન અને ફાઇબ્રિન વગેરે મજ્જાતંતુઓ અને સ્નાયુ તંતુઓની આસપાસના સંયોજક તંતુઓમાં એકઠા થઇ જમી જાય છે તેથી મજ્જાતંતુના પોષક રસોનો પ્રવાહ ખરાબર ચાલી શકતો નથી કે બંધ થઇ જાય છે તેથી લકવામાં વધારો થાય છે અને લય ભરેલી દશા થાય છે.

લક્ષણો—લકવો થતા પહેલાં દર્દી બેભાન થઈ જાય છે તેમાંથી જાગ્રત થાય ત્યારે એકાદ અંગ જીકું પડી જાય છે, કેટલીક વાર બેભાન થયા વગર લકવો થાય છે, કોઇ વાર એક હાથ રહી જાય છે, કોઇના પગ રહી જાય છે, કોઇને ચહેરાપર અસર થાય છે. હોઠ લપડી પડે છે તેથી મોનો ખુણા ઉઘાડો થઈ તેમાંથી લાળ વહે છે, જીભ પણ વાંકી વળી જાય છે અને ચોકખું બોલાતું નથી. કોઇવાર આંખો બંધ થઈ જાય છે અને કોઇવાર આંખો ફાટેલી રહે છે. મગજના જમણા ભાગમાં જગાડ થાય તો ડાબું અંગ રહી જાય છે અને ડાબા ભાગમાં જગાડ થાય તો જમણું અંગ રહી જાય છે. રહી ગએલા ભાગનું સ્પર્શજ્ઞાન કમી થાય છે કે નાશ પામે છે.

ચિકિત્સા—કા-ફો. સધળી જાતના પક્ષાધાતનો આ મુખ્ય ઇલાજ છે. ધીમે ધીમે થનારો કે એકદમ થનારો પક્ષાધાત, મોં મરડાઇ જવું, સ્વરભંગ, ચેપી બિમારીઓને લીધે થતો લકવો, નાનાં બચ્ચાંઓનો લકવો, જીવનશક્તિનું ઓછું થઈ જવું અને ગંધાતા ઝાડા, ચહેરાનો પક્ષાધાત, ખરો પક્ષાધાત, એકાદ અંગનો લકવો, દરદી પોતાનો પગ ધાર્યા પ્રમાણે મૂકી શકતો ન હોય.

મેગ-ફો.—સફેદ જ્વાનતંતુમાં બગાડ થવાથી થતો લકવો. હાથ અને ગરદન ઇચ્છા સિવાય હાલવા (કોરીઆ), અપૂર્ણ પોષણથી થતો પક્ષાધાત. સ્નાયુઓની શિથિલતા. રોગી બેસી શકે નહિ. ઠંડા પાણીમાં લાંબો વખત રહેવાથી થતો લકવો. ગતિતંતુના દોષથી થતો લકવો. **કા-ફો.** સાથે વારાફરતી.

કે-ફો.—હાથ અને ગરદન ઇચ્છા સિવાય હાલવાં. **મેગ-ફો.** સાથે. પગમાં ખાલી ચઢવી, ચામડી બહાર મારી જવી. પગ ઠંડા રહેવા. ધીમે ધીમે થતો લકવો. ઝેરી દવાઓથી થતો લકવો. નીચલા અવયવોનો લકવો. **કા-ફો.** સાથે.

સિ.—ગતિતંતુઓનો લકવો. દર્દી પોતાનો પગ ધાર્યા પ્રમાણે મૂકી શકતો ન હોય **કા-ફો.** અને **મેગ-ફો.** સાથે. સાંધાઓમાં લકવાના જેવી નબળાઇ **ને-ફો.** સાથે પગનો પરસેવો બંધ થવાથી લકવો થયો હોય. વૃદ્ધ માણસનો લકવો. **વેરીઅમ ફોસ.** ખાસ.

ફે-ફો.—મગજ ઉપર લોહી ચઢી જવાથી થતો લકવો. **કા-ફો.** અને **ને-સ.** સાથે.

ફોસફરસ—મગજ અને મગજતંતુના કોષપણુ રોગથી અને અતિવિષય-ભોગથી કરોડરજ્જુ અને મગજમાં બગાડ થયો હોય, તેથી લકવો થયો હોય, શરીરનું ચરબીમય રૂપાંતર થયું હોય તેથી. કરોડરજ્જુમાં વરમ થવાથી, વરસાદમાં બહુ ફરવાથી લકવો થયો હોય. યુદ્ધનો લકવો.

પ્લમ્બમ.—સ્નાયુઓ સુકાઇને પાતળા થઇ ગયા હોય, ભારે કબજાઆત હોય, હાથ પગ ધ્રુજતા હોય, માથું દુખતું હોય, આખું શરીર ઝલાઇ ગયું હોય, કંઠનો, જીભનો, કરોડરજ્જુનો અને સ્નાયુઓનો લકવો થયો હોય તેથી તે અવયવો પોતાનાં કાર્યો કરી શકે નહિ. જેમકે કંઠનો લકવો થાય તો ખોરાક પાણી ગળે ઉતરી શકે નહિ. જીભનો થયો હોય તો બોલી શકે નહિ. કરોડરજ્જુનો અને સ્નાયુઓનો હોય તો ગતિ કરી શકે નહિ. દરેક પ્રકારના લકવા ઉપર **કા-ફો.** ના જેવી આ મહાન દવા છે. ડાબા અંગનો લકવો. દબાવવાથી સારું લાગે.

શ્લોકમ ફોસ.—મૂત્રાશય અને ગતિતંતુનો લકવો.

આ ઉપરથી જણાશે કે પક્ષાઘાતની મુખ્ય દવાઓ **કા-ફો.**, **મેગ-ફો.**, **પ્લમ્બમ.**, **શ્લોકમ ફોસ** અને **ફોસ્ફરસ** છે.

ધનુર્વાત.

(Tetanus)

છુંદાએલા અને ગંદા જખમ, માર, હથિઆર વાગવું, શસ્ત્રક્રિયા, દાંત ખેંચી કઢાવવા, અંગુઠામાં વાગવું વગેરેથી ધનુર્વા થાય છે.

લક્ષણ.—શરીર ધનુષના આકારે એટલે કમાનના આકાર પ્રમાણે વળી જાય છે તેથી એને ધનુર્વા કહે છે. ગરદન અને જડાના સ્નાયુઓ ખેંચાય છે. દાંત બંધાઈ જાય છે. પછી છાતીના, પેઠના, વાંસાના અને હાથ પગના સ્નાયુઓ ખેંચાઈ કમાન વળી જાય છે. કંઈ નળી બંધ થઈ જાય છે તેથી ગળે કાંઈ ઉતરી શકતું નથી. શ્વાસોચ્છ્વાસના સ્નાયુઓ પણ ધીમે ધીમે ખેંચાઈ શ્વાસ નહિ લેવાવાથી મૃત્યુ થાય છે. બહુ જલદી શરીરનો નાશ કરે છે. ખેંચાટ થોડી વાર નરમ પડે છે અને પાછો આવે છે.

તરત ડોક્ટરને બોલાવી ધનુર્વાની રસી મૂકાવવી એજ બચવો રાજમાર્ગ છે. એ રોગ જખમ વગેરેમાં જંતુ થવાથી થાય છે.

ચિકિત્સા.—**મેગ-ફો.** આ રોગની મુખ્ય દવા છે. એની સાથે **કે-ફો.** મિશ્ર કરીને આપવી. દર મિનિટ થોડી થોડી દવાઓ મોંમાં મૂકવી. હિસ્ટીરી-આના રોગમાં આપેલી સૂચના પ્રમાણે દવાનો ઉપયોગ કરવો.

કા-ફો. પણ એ બન્ને દવાઓ સાથે મિશ્ર કરીને આપવાથી વધારે સારું પરિણામ આવવા સંભવ છે. મજબૂતતંત્રના ધણા રોગમાં આ ત્રણ દવા અતિ અગત્યની છે. એનાથી ફાયદો ન થાય તો **કા-સ.** અને **કુપ્રમ આર્સ** વારાફરતી રોગના જોરના પ્રમાણમાં વારંવાર આપવી.

હોમીઓપથીમાં **સીક્વિટા વિરોસા** ૬. અને **હાઇડ્રોસિયાનિક પોસિડ** ૩ સુંદર દવાઓ છે.

તરતના જન્મેલા નાના બચ્ચાંની નાભી (ડુંટી) ના ઉપર ખરાબ કપડું બાંધવાથી, સુચાણીના ગંદા હાથોથી આ રોગના જંતુઓ તેના શરીરમાં દાખલ થઈ આ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે નાળ કાપ્યા પછી સ્વચ્છ કપડાથી કે દોરીથી નાળ બાંધવો.

હાલની શોધ પ્રમાણે ઘોડાની લીડમાં આ જંતુઓની ઉત્પત્તિ ધણી થાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જોવી બાબત છે.

કરોડરજ્જુનો સોજો-વરમ.

(Myelitis.)

કરોડ ઉપર કાંઈ વાગ્યું હોય, અંથી થઈ હોય, કોઈ મજુકો સડી ગયો હોય. રતવા અને ભયંકર રક્તવિકાર થયો હોય. ત્યારે આ સોજો થાય છે.

લક્ષણો—શરીર સજ્જડ થઈ જાય છે. હાથ પગની ચલનશક્તિનો નાશ થયો હોય. મૂત્રાશય, આંતરડા, હાથ પગ વગેરે કોઈપણ સ્થાને લકવો થાય છે. કંઠનો લકવો થાય ત્યારે બોલાતું નથી. તાવ આવે છે. વગેરે.

ચિકિત્સા—નેટ્રમ સલ્ફ, કાલી ફોસ અને કેલ્કર ફોસ આ રોગની મુખ્ય દવાઓ છે બીજી દવાઓ માટે જુઓ લકવો.

કરોડના પડનો વરમ.

(Spinal Meningitis.)

લક્ષણો—તાવ સખત આવે છે, આખી કરોડ દુઃખે છે. આખું શરીર દુઃખે છે. હાથ, પગ, ડોક અને વાંસાના રનાયુઓ ખેંચાય છે. ખોરાક ગળે ઉતરતો નથી, બેશુદ્ધિ થાય છે. મગમૂત્ર ઉપરનો કાબુ જતો રહે છે. આનું પરિણામ ઘણું ખરાબ-મૃત્યુ આવે છે.

મુખ્ય દવાઓ ફે-ફો., ને-સ., કા-મુ. અને કુપ્રમ આર્સ. છે વધુ ચિકિત્સા માટે જુઓ. મગજના પડનો વરમ. (મેનીનજાઇટીસ.)

આંખના વ્યાધિઓ.

(Eyes Diseases)

આંખના અનેક રોગો છે તે બધાની માહિતી આપવા માટે આ નાનું પુસ્તકમાં સ્થાન નથી. ગમે તે રોગ થયો હોય આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોષ્ઠતા ક્ષારોના લક્ષણો રોગને મળતાં આવતાં હોય તે ક્ષાર દવા સમજવી. આંખના ખાસ ડૉક્ટરો પાસે નિદાન અને ચિકિત્સા કરાવવાનું કેટલાક રોગોમાં થોડું થઈ પડે છે.

ચિકિત્સા માટે જુઓ આંખના લક્ષણો.

આંખના કેટલાક રોગો અને દવાઓ.

આંજણી—કે-ફ્લો. સિ.

આંખના પોપચાનો વરમ—ને-ફો, કા-મુ., ફે-ફો.

આંખના પોપચાનો ખેંચાટ—મેગ-ફો.

આંખના પોપચાં બીડાઈ રહેવાં—કા-ફો. અને આર્સેનિક.

આંખના પોપચાની ગ્રંથી—કે-ફ્લો., કે-ફો.

આંખનું નાસૂર—સિ. ૧૦૦૦. ને-મુ. ૧૦૦૦.

આંખ આવવી—કે-ફો., કા-મુ., કા-સ. વરમની ત્રણે અવસ્થામાં.
ને-ફો. સિ. ને-સ. લક્ષણાનુસાર.

આંખમાંથી પાણી ઝરવું—ને-મુ.

નેત્રદર્પણનો વરમ—કે-ફો. કા-મુ. કા-સ. ત્રણે અવસ્થામાં ઉપદ-
શજન્ય હોય તો કાલી આયોડ.

દૃષ્ટિમંદતા (અંધાપો)—કા-ફો. ફોસ્ફરસ. આર્સેનિક.

મોતીઆ—કે-ફો. સિ. મુખ્ય દવા. થતો અટકાવવા કે-ફો. અને
ને-મુ. બધા ૩૦ X વાપરવા.

આંખનો થાક—કા-ફો. ૬ X ૩૦ X ને-મુ. ૨૦૦ X.

આંખનો લકવો—મેગ-ફોસ.

ટુંકી નજર—મેગ-ફોસ. ૩૦X

ત્રાંસી નજર—કા-ફો. ને-ફો. મેગ-ફો.

લક્ષણો માટે જુઓ આંખના લક્ષણો.

કાનના વ્યાધિ.

(Ear Diseases.)

આંખની પેઠે કાનના પણ ઘણા વ્યાધિઓ છે. લક્ષણાનુસાર ક્ષાર, શોષી
કાઢવાની કોષ/પણ રોગમાં જરૂર છે. તે પ્રમાણે દવા આપવાથી કાનનાં કોષ/પણ
રોગો મટે છે.

ચિકિત્સા—લક્ષણાનુસાર. જુઓ કાનનાં લક્ષણો. ક્ષારોનું પાણી બનાવી
કાનમાં વારંવાર નાખવું અને ખાવામાં પણ ઉપયોગ કરવો. આંખના રોગો ઉપર
પણ એજ પ્રમાણે જે ક્ષારનું સૂચન થાય તેનું પાણી બનાવી આંખ ઉપર પોતાં
મૂકવાં અથવા આમળાસમાં દવાનું પાણી ભરી તે વડે આંખ ધોવી.

પાચનક્રિયાના અવયવોના રોગો માટે સૂચના.

મોં, જીભ, દાંત, અન્નનળ, જઠર, પેન્ક્રિયાસ (અગ્ન્યાશય.), આંતરડા,
યકૃત અને બરોળ પાચનક્રિયા ચલાવનાર અવયવો છે. પાચનની સઘળી
ક્રિયાઓ આ અવયવો અને તેમાંથી નીકળતા રસો ઉપર આધાર રાખે છે. એ
અંગો નિરોગી હોય પોતપોતાના રસો બરાબર ઉત્પન્ન કરતાં હોય તો શરીર પુષ્ટ
અને નિરોગી રહે છે. એમાંના કેટલાક રસપિંડો અને કેટલાક રસગ્રંથીઓ છે.

શરીરની તન્દુરસ્તીનો સર્વ આધાર પાચનક્રિયા ચલાવનાર અવયવોની નિરોગી હાલત અને કાર્ય કરનારી શક્તિ ઉપર રહેલો છે. રોગી થઈ દવાઓ ખાવી એના કરતાં આહાર વિહારમાં નિયમિત રહી નિરોગી રહેવું સૌથી ઉત્તમ છે. પ્રભુએ આપેલું આ શરીર રોગી થાય છે તે મુખ્યત્વે આપણાજ દોષોનું પરિણામ છે. વારંવાર ખાવું; ટાટું ખાવું; ચા, કાફી, ગાંજે, ભાંગ, પાન, તમાકુ, અપીણ વગેરેનું સેવન, અતિ ખાટાં, અતિ તીખાં, અતિ મીઠા ખોરાકોનું સેવન; સોડા, લેમોનેડ, બરફ, આદ્યસક્રિમ, વગેરે ચીજોનું નિરોગી હોવા છતાં શોષ તરીકે સેવન; ઉગ્મગરા; અનિ માનસિક શ્રમ; અતિ વિષયભોગ; વારાંગના ગમન; અતિ શારીરિક શ્રમ વગેરે દોષો આપણે કરીએ છીએ. પછી રોગી થઈએ એમાં શું નવાઈ! એવા દોષો તજીએ, એજ સુખી અને તન્દુરસ્ત થવાનો કે રહેવાનો રાજમાર્ગ છે. સમજીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે વર્તન થતું નથી, એટલા બધા આપણે મનના નિર્બળ થઈ ગયા છીએ મન વશ રહી શકે તોજ એ સર્વ છોડાય, અને સુખી તથા નિરોગી થવાય. સૌમ્ય મિતાહાર, યોગ્ય વલાર, નૈતિક આનંદી જીવન, મનોવિકારની અસરથી બચવું, ઝેરી દવાઓનો ત્યાગ, ચોકખી હવા, પાણી, ખોરાક અને પોશાક; દાંત અને શરીરની સ્વચ્છતા, બ્રહ્મચર્ય વગેરે શારીરિક તન્દુરસ્તીના રખેવાળો છે. પાચનક્રિયાના અવયવોનાં તમામ રોગોનાં કારણો ઉપર કહેલાં કારણો છે. તેથી રોગોની ચિકિત્સા લખતાં પહેલાં રોગોનાં કારણો લખવાની જરૂર હોવા છતાં કેટલાક રોગોમાં તે લખ્યાં નથી.

ગોઘટર-ગાલસૂણીઆ.

(Mumps.)

બંને જડબાના કાનના મૂળ આગળના થુંક ઉત્પન્ન કરનારા પિંડો-પેરો-ટીડ ગ્લેન્ડ્સ હોય છે તે સૂઝી આવે તેને ગાલસૂણીઆ કહે છે એક અંગર બંને બાજુની ગ્રંથીઓ સૂઝી આવે છે. તેનું કારણ મુખ્યત્વે ફાઇઝિનનો જમાવ હોય છે અને તેને ઉપયોગમાં લેનાર કા-મુ. ની ખોટ પડી હોય છે.

એમાં ચેપી જંતુઓ પણ હોય છે તેનું કારણ તો ફાઇઝિન નકામું પડવાથી તેમાં જંતુઓની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ આ શાસ્ત્ર માને છે. તેનો ચેપ ખીજાં છોકરાઓને પણ લાગે છે પાંચ વર્ષથી ઉપરનાં બાળકોને થાય છે. એની અસર થાઇરોઇડ અને અંડો નામની રસગ્રંથીઓ ઉપર પણ થાય છે. ચોમાસાની ભીની હવા અને શિયાળામાં એ રોગ થાય છે. લાલ તાવ, ઓરી વગેરે રોગમાં પણ એ થાય છે.

લક્ષણો—જડામાં સજ્જડ થઈ જાય છે તેથી અનાજ ચાવી શકાતું નથી તાવ કોઈને સખત આવે છે. તાવ સાધારણ આવે છે. ત્રણ ચાર દિવસમાં પૂરે સોજો આવી આઠ દશ દિવસમાં મટી જાય છે. જો સોજો શ્વાસનળી સુધી પહોંચે તો ધાસ્તી રાખવી. કેમ કે શ્વાસ લેવાનું મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

ચિકિત્સા—કા-મુ. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. જમી ગએલા કાષ્ઠિનને છુટું કરી તેનો શરીરમાં ઉપયોગ કરી લે છે અને સોજો મટી જાય છે. સોજો હોય, દર્દ પુટી સફેદ પર નીકળતું હોય, **ફે-ફો.** સાથે શરૂઆતથીજ વારાફરતી આપવાથી ઘણા દર્દીઓ સારાજ થઈ જાય છે. બીજી દવાઓની જરૂર પડતી નથી. બહારથી ચોપડવામાં અને ખાવામાં ઉપયોગ કરવો.

ફે-ફો. તાવ, લાલ સોજો, બળતરા અને ભારે દુખાવો હોય.

ને-મુ. મોંમાંથી લાળ ગળતી હોય, સાથે અંડમાં પણ સોજો થયો હોય.

કા-મુ. અને **ફે-ફો.** સાથે.

કે-ફ્લો. સોજો બહુ કઠણ હોય. ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો.

સિ. વેળાસર દવા ન થઈ હોય અને પર થવાની તૈયારી હોય. પકવવા માટે ૩ x અને પછીથી ૩૦ x.

સૂચના—આ ભયભરેલો રોગ છે. તત્કાળ દવાઓ શરૂ કરવી. ઠંડીથી રક્ષણ કરવું, ખાટી વસ્તુ અને ઘી, તેલ બંધ કરવા. પચે તેવો પ્રવાહી ખોરાક આપવો.

મોંમાંથી દુર્ગંધ આવવી.

(Foetid Breath)

તમાકુ ખાવા પીવાથી, દાંત સાફ નહિ રાખવાથી, દાંતમાં પાયોરીઆ વગેરે રોગો થવાથી, ફેફસાંમાં સડો હોવાથી, ડિપ્થેરીઆ (કંઠરોહિણી), ન્યૂમોનિઆ, ટાઇફોઇડ વગેરે એવી વરમજન્ય જ્વરોમાં મોં વાસ મારે છે.

ચિકિત્સા—પુટી નીકળતા, એવી વરમજન્ય જ્વરો, ચોરીઆ વગેરે ઉપર કહેલા રોગોથી મોં વાસ મારતું હોય તો તે રોગની દવા કરવી મોં અને ગળામાંથી નીકળતા શ્રાવ, જીભના રંગ વગેરે જોઈ તે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી. મોંમાંથી દુર્ગંધ છુટે ત્યારે તે રોગો ભયંકર દશાએ પહોંચ્યા હોય છે. મોંમાં ચાંદાં, સડો વગેરે હોય તો તેની ચિકિત્સા કરવી.

કા-ફો, સડેલાં મડદાં જેવી વાસ કોઈપણ રોગમાં મારતી હોય, તો **ને-ફો.** અને **કે-સ,** સાથે, સડાની આ મુખ્ય દવાવો છે.

મેં આવી જવું.—થ્રુલીઓ.

(Thrush.)

ચિકિત્સા—ફે-ફો. અને **કા-મુ,** મુખ્ય દવા. વારાફરતી અથવા સાથે મિશ્ર કરી દર કલાકે દશ ગ્રેન મેંમાં ચૂસવા આપવી. દવા ધીમે ધીમે ઓગળવા દેવી. જરૂર પડે કોગળા એજ દવાના પાણીના કરાવવા.

ને-ફો. તાળવા ઉપર સોનેરી પીળું પડ હોય.

કા-ફો. મેંમાં બળતરા અને સડો હોય **ને-મુ,** સાથે.

ને-મુ.—મેંમાં પાણી છૂટવું હોય, લાળ વહેતી હોય.

નેટ્રમ આર્સ—બળતરાવાળો ચામડી ખવાઈ જાય એવો સડો. **કા-ફો.** સાથે.

મેંનો સડો.

(Cancrum Oris.)

આ ધણું લયં કર દર્દ છે. ઓરી વગેરે ચેપી રોગ થઈ ગયા પછીથી એ રોગ થાય છે. પ્રથમ દાંતના પારાની ધાર ઉપર ચાંદાં પડે છે પછી હોઠ અને ગાલની અંદરના પડ ઉપર ચાંદાં પડે છે અને તે પડ સડવા માંડે છે અને ગાલની અંદરનું પડ સડી માંસ છુટું પડવા માંડે છે. ગાલ દાંત સાથે ચોંટી જાય છે, દાંતની આસપાસની ત્વચાઓ ખવાઈ દાંત પડી જવા માંડે છે અંદરથી પડ નીકળે છે. મેં ખુબ વાસ મારે છે સખત તાવ આવે છે મેંની અંદરનાં પડો ખવાઈ જાય છે. પરિણામ ઘણીવાર મૃત્યુમાંજ આવે છે. આ દવાઓ એ રોગ ઉપર અકસિર છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો., કા-મુ., ચાંદાં પડવાની શરૂઆતમાંજ મિશ્ર કરી કલાકે કલાકે આપવા. શરૂઆતથીજ ઉપયોગ થાય તો બીજી દવાની જરૂર પડતી નથી. પાક શરૂ થાય ત્યારે **કા-ફો., ને-ફો. કે-સ. ૩૦x** અને **સિ. ૩૦x** મિશ્ર કરી કલાકે કલાકે આપવા. બશેર પાણીમાં ચારે દવાઓ દશ દશ ગ્રેન નાખી તે પાણીથી આખો દિવસ સાત આઠ વખત કોગળા કરવા. જેટલું પાણી મેંમાં લેવામાં આવે તેટલું પાંચ મિનિટ મેંમાં જ રહેવા દેવું. પછી બહાર કાઢી નાખવું. ખાવામાં પણ ઉપયોગ કરવો.

જીભનો વરમ અને ચાંદાં—જીઓ વ્રણ

(Ulcer.)

ચિકિત્સા.—**ફે-ફો.** વરમની પહેલી અવસ્થા. **કા-મુ.** વરમની બીજી અવસ્થા. **કે-સ., સિ. ૨૦૦x** વરમની ત્રીજી અવસ્થા. **કે-ફ્લો.** જીભ ઉપર

ચાંદાં હોય તો ફે-ફો. અને કા-મુ. સાથે. ૫૩ નીકળતું હોય તો કે-સ. અને સિ. ૨૦૦x સાથે.

જીભનું કેન્સર-જીઓ (Cancer) કેન્સર,

પડજીભનો વરમ-ફે-ફો. પડજીભ રતાશ પડતી હોય ને-મુ. સાથે. કે-ફ્લો. પડજીભ લાંબી વધી ગઇ હોય તો.

ગરમી-ઉપદંશના રોગની અસર પડજીભને થાવાથી સોજો હડીલો અને છે અને પડજીભ ખરી જાય છે તેથી ગુંગાણું બોલાય છે. ત્યારે પડજીભ ખરી જાય તે પહેલા સીફોલીનમ ૨૦૦. અઠવાડીઆમાં એકવાર આપવું. એ એ રોગની દોમીઓપથીની સીરમ છે.

જીભનો લકવો-પ્લમ્મ. જીઓ લકવો.

દાંતના રોગો (Teeth)

દાંત પાચનક્રિયામાં મુખ્ય ભાગ લે છે. ખોરાકને યારીક કરી જરૂર, અને આંતરડાંનું એ કાર્ય ધણું ઓછું કરે છે તેનાં કાર્યમાં મુખ્ય મદદ કરે છે. જેની હોજરી અને આંતરડાં રોગી હોય તેણે તો ખાસ ખોરાક બહુજ ચાવીને ખાવો જેમ જેમ વધુ ચાવીએ તેમ તેમ પેશાબીઝ અન્યથા પાચક રસ લાળ તેમાં વધુ પ્રમાણમાં મળે છે તેથી હોજરીમાં જઘ એ તરત પચી જાય છે. દાંતની આ સેવા મનુષ્યની તન્દુરસ્તી સાચવી રાખવા અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે એ દાંતનું રક્ષણ કરવાની ઓછી જરૂર નથી. દિવસમાં ચાર પાંચ વખત દાંત સાફ કરવા. સૌ કામોમાં આ કામને મુખ્ય ગણવું. દાંતની સ્વચ્છતા નહિ રાખવાથી જગતમાં આજે દાંતના રોગો વધી પડ્યા છે તે દાંતના ડાકટરનો અતિ મોટો વધારો સાબીત કરે છે. દાંતના રોગોથી મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના રોગો થાય છે જેવા કે-અગ્નિમાંઘ, સંધિવા, શરીરમાં જાતજાતના દુખાવા, ચક્રર આવવા, માથું દુખવું, પાંદુરોગ, ઝીણો તાવ વગેરે અગણિત રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

ચા, કોશી, તમાકુ ખાવી અને પીવી, પાન ખાવાં, ખાટી મીઠી વસ્તુઓ, ઉપદંશ અને પરમીઓ, ગરફ, અધસક્રિમ વગેરે દાંત બગાડનારાં છે. એ સર્વોનો ત્યાગ કરવો અને ઉપદંશ પરમીઆથી નીતિમય જીવન રાખી બચવું. અજીણું અને અંધકોશ થવા દેવા નહિ.

દાંત સાફ રાખવા માટે કાર્બોલિક એસિડનું મંજન વાપરવું તે આંગળીથી ધસવું, ઘસ વાપરવાં નહિ, આવળનું દાંતણું, વનસ્પતિની રાખ અ સર્વોત્તમ છે. દાંત છોલાવવા નહિ. દાંત છોલાવવાથી દાંતની ઉપરનું ૫૩ (ધનેમલ) નાશ

પામે છે જે પાછું આવતું નથી તેથી દાંત વહેલા પડી જાય છે. દાંત સ્વચ્છ રાખવા માટેની એ રીત દાંતનો નાશ કરવામાં પરિણામ પામે છે. માટે એ ખોટી રીતનો ત્યાગ કરવો.

દાંતના પેદા ઉપર અવાળું થવાં, દાંતમાં કળતર થવી, દાંતમાંથી પડ નીકળવું, લોહી નીકળવું, દાંત હાલવા, દાંતનું ઉપલું પડ ઉખડી જવું, દાંતમાં કીડા કે જંતુ થવાં વગેરે દાંતના લક્ષણ કે રોગો છે.

ચિકિત્સા માટે જીઓ દાંતનાં લક્ષણો.

દુંક્રી ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે છે.

ફે-ફો.—દાંતના પેદાનો વરમ, દુખાવો, તાવ, જ્વાનતંતુનો દુખાવો. અવાળું. દંડા પાણીથી આરામ લાગવો,

કા-મુ.—અવાળોનો સોજો, સફેદ રસી નીકળવી. દંડકથી આરામ લાગે.

કા-સ.—સાંજે અને ગરમ હવામાં, ગરમ ઓરડામાં દુખાવો વધતો હોય.

મેગ-ફો—દાંતનો દુખાવો કે અસહ્ય કળતર. ગરમ પાણીથી અને દાખવાથી સાફ લાગે. દંડી હવાથી વધે. ચરકા જેવો દુખાવો. સાથે સોજા ન હોય. સોજવાળા દાંતશળ ઉપર **ફે-ફો**, દાંત હલાવવાથી દુખાવો વધે.

કા. ફો.—દાંતમાંથી લોહી નીકળે. પડ નીકળે. ગંધ આવે. પાયોરીઆ સિ. સાથે. દાંતમાં જંતુ.

કે-ફો. દાંત સડતા હોય. પડી જતા હોયે. હાલતા હોય.

ને-મુ.—દાંતના દુખાવા સાથે આંખમાંથી પાણી પડવું, લાળ ગળવી, ઉંધમાં દાંત કચકચાવવા **કે-ફો** અને **ને-ફો**. સાથે.

ને-ફો.—ઉંધમાં દાંત કચકચાવવા. દાંતમાં સડો. સૂક્ષ્મજંતુ, સિ. અને **કા-ફો**. સાથે.

કે-સ—ઢીલા દાંત. અડકવાથી દુઃખે.

સિ.—દાંતનો સડો, પેદાના અવાળોનો સડો. પાયોરીઆ, વૃદ્ધ માણસોના દાંત હાલી ઉઠવા. કળતર. ગરમી કે દંડી કશાથી કળતર નરમ પડે નહિ. દાંત પકડીને ખેંચવાથી સાફ લાગે.

નાનાં છોકરાંઓના દાંતરોગ વિષે જીઓ બાળરોગ.

અન્નનળીનો સંકેચ.

(Stricture of Oesophagus.)

મગજ અને કરોડરજીવનના કોઈ રોગ જેવા કે ધનુર્વા, હિસ્ટીરીઆ વગેરે અગર મજબૂતતંતુની નબળાઈ કે કોઈ અતિ દાહક વસ્તુ ખવાઈ ગઈ હોય ત્યારે

અત્રનળી, શ્વાસનળી વગેરે બીજાં જન્ય છે ત્યારે ખોરાક ગળવાની અને શ્વાસ લેવાની મુંઝેલી થાય છે.

ચિકિત્સા—મેગ-ફો., કા-ફો., કુપ્રમ આર્સ., પ્લમ્બમ. છેલ્લો સમય હોય તો બધી મિશ્ર કરી મોંમાં થોડી આપવી. લય ભરેલી હાલત નહિ હોય તો પહેલા મે-ફો. અને કા-ફો. તેનાથી કાયદો ન થાય તો કુપ્રમ આર્સ., અને પ્લમ્બમ. વારાફરતી.

જઠરના રોગો.

(Stomach Diseases)

જઠરના રોગો ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો માટે જુઓ પાચનક્રિયાનાં અવયવોના રોગો માટે સૂચના.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે હોજરી, આંતરડા, લાળ વગેરે પાચક રસોમાં બેદનતા ક્ષારોની તંગીથી જઠરના રોગો અને પાચનક્રિયાના બીજા અવયવોના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. તે તંગી દવારૂપે ભરપાઈ કરવાથી રોગો મટે છે.

જઠરના રોગોની સામાન્ય ચિકિત્સા.

ફે-ફો. હોજરીના વરમની પ્રથમ અવસ્થા. તાવ, સોજો, વેદના. સ્પર્શ સહન ન થવો વગેરે. ખાધેલા અનાજની ઉલટી અને ઓડકાર પણ ખાધેલા અનાજ-ખોરાકનાજ આવે. હોજરી પર સેક કરવાથી આરામ લાગે. ઠંડું પાણી પીવાથી કે લગાડવાથી દર્દ વધે. અજીર્ણ વિકાર, ખાટી ઉલટી (ને-ફો. ખાસ ધ્યાન), હોજરીમાં ચાંદાં હોય તેથી કાશીના રંગ જેવી કે લોહીની ઉલટી થતી હોય. જીભ ગુલાબીને બદલે લાલ અને સુઝેલી. હોજરીના સ્નાયુઓ ઢીલા પડ્યા હોય. શરદી લાગવાથી હોજરીવાળા ભાગ પર દુખતું હોય, દાખવાથી દુખતું હોય, પાતળા ઝાડા થતા હોય.

કા-મુ. હોજરીના વરમની બીજી અવસ્થા. ખાસ કરી સવારમાં જીભ ઉપર સફેદ કે રાખોડીઆ રંગની છારી હોય. યકૃતના ભાગ પર દુખતું હોય, તે સાથે અજીર્ણ અને બંધકોશ હોય. કડવા કે ખાટા પિત્તનાં લક્ષણો હોય. તેલ, ઘી જેવા ભારે પદાર્થો પચતાં ન હોય. જે ખોરાક ખાધો હોય તે ખોરાકના ઓડકાર આવતા હોય (ને-ફો. અને ફે-ફો. સાથે). હોજરીમાં વરમ થયો હોય કે હોજરીની અંદરતું શ્લેષ્મપડ ઢાઝી ગયું હોય (એકદમ ગરમ પદાર્થ ખવાવાથી કે પીવાવાથી) ત્યારે એકદમ બળે મિનિટે પાણી સાથે આ ક્ષાર ફે-ફો. સાથે આપવો.

ને-ફો. અછળું, અમ્લપિત્ત, ખાટા ઓડકાર અને ઉલટી. જીભના પાછલા ભાગ અને ચોરીઆપર અને તાળવા પર ભીની, પીળી સોનેરી છારી હોય. હોજરીમાં ચાંદાં પહ્યાં હોય (**ફે-ફો.** અને **કા-ફો.** સાથે.) ખાધા પછી પેટમાં દુખતું હોય. હોજરીથી ગળા સુધી દાઝરો બળતો હોય. હોજરીમાં એટલું બધું ખાટું પિત્ત વધી ગયું હોય કે તેથી મોં અને દાંત પણ ખાટાં થઈ જતાં હોય. બાળકોને લીલા ઝાડા (**કે-ફો.** સાથે). અમ્લપિત્તથી કે કૃમી થવાથી પેટનો દુખાવો હોય તે ઉપર ખાસ ધ્યાન. હોજરીમાં ક્ષત કે ચાંદું હોવાથી કોશીના રંગ જેવી કાળાશ પડતી કે લોહીની ઉલટી થતી હોય **ફે-ફો.** અને **કા-ફો.** સાથે. ખાટા અને ગળ્યા પદાર્થો ખાવાની તિવ્ર ઈચ્છા થવી.

ફે-ફો. હોજરીના અને અછળુંના બધા રોગોમાં ખાધા પછી આ ક્ષાર આપવો નોંધ્યો. આ ક્ષાર ખોરાકના રજકણોને છુટા કરી જલદી પચાવે છે માટે અછળુંવિકાર ઉપર આ ક્ષાર ૧૪ વાપરવો નોંધ્યો. જરા પણ દંડું પાણી કે થોડામાં થોડો ખોરાક ખાવાથી પણ પેટમાં દુખાવો થતો હોય તો, પણ હોજરીમાં ખટાશ ન હોવી નોંધ્યો. ખટાશના લક્ષણો સાથેના દુખાવા માટે **ને-ફો.** ઝે. ફેસ્ટર કહે છે કે હોજરીમાં ખૂબ પવન ભરાયો હોય તો આ કિંમતી દવા છે. ચિકિત્સકોનો અભિપ્રાય પણ તેવોજ છે. પણ સાથે **મેગ-ફો.** આપવો નોંધ્યો. અછળુંથી તાવ આવતો હોય **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** સાથે.

ને-મુ.—અછળું અને તે સાથે મોંમાં પાણી આવ્યા કરતું હોય. હોજરીમાં દુખાવો હોય તે સાથે પણ મોંમાં પાણી આવતું હોય. અને ખાટું નહિ એવા ચોક્ખા પાણીની ઉલટી થતી હોય. ખાટી પાણી જેવી ઉલટી થતી હોય તો **ને-ફો.** સાથે **ને-સ.**

કા-ફો.—મજ્જાતંતુની નબળાઈને લીધે અછળું થયું હોય. વારંવાર ખાવાતું નોંધતું હોય અને ખૂબ ખવાતું હોય છતાં શરીરની પુષ્ટિ ન થતી હોય (ભસ્મક રોગ). ટાઇફોઇડ તાવ અને બીજા શરીર નબળું કરનારા વ્યાધિઓ થયા પછી કંકડીને બ્રુખ લાગતી હોય. પેટ પુલી ગયું હોય. પેટના ડાબા ભાગમાં હૃદયની આસપાસ પવન ભોગો થતો હોય. તેથી હૃદયમાં પણ પીડા થતી હોય અને તે નબળું પડ્યું હોય. હોજરીમાં ક્ષત પડ્યાં હોય. હોજરીનું કેન્સર (**મેગ-ફો.** સાથે.) હોજરીનો વરમ **ફે-ફો.** સાથે.

કા-સ.—ખાધેલા ખોરાકના સ્વાદ જેવા ઓડકાર. ખાધા પછી દુખાવો. અછળુંથી થતો દુખવો અને મોંમાં પાણી આવવું. એ લક્ષણો **ને-મુ.** અને **કા-મુ.** નો ઉપયોગ કર્યા છતાં તેવું અછળું ન મટ્યું હોય તો, જીવું અછળું,

પેટમાં પથરો પડ્યો હોય એવી લાગણી. હોજરીમાં ચૂંક આવવી, મેગ-ફો. સાથે. જમણા આંતરડામાં કુંડીની આબુઆબુ બહુ દુઃખતુ હોય. મેગ-ફો. નો ઉપયોગ કર્યા છતાં દુખાવો મટતો ન હોય તો.

મગ-ફો. હોજરીમાં આંકડી અને સખત ખેંચાટ, ચૂંક. તે સાથે જીભ ચોકખી હોય. હોજરીનો અજીર્ણથી થતો દુખાવો ઓડકાર આવતા છતાં નરમ પડતો ન હોય. સૈક કરવાથી કે ખૂબ દબાણથી આરામ થવો એ આ દવાનું ખાસ લક્ષણ છે. દબાણથી દુઃખે તો ફે-ફો. પેટમાં કાંધ કરડતું હોય એવું દર્દ, હોજરીનું કળતર. કેન્સર. અને હેડકી.

ને-સ. ખાધા પછી દુખાવો થતો હોય. કડવો સ્વાદ. કાળા પીળા ઝાડા. જીભ ઉપર રાખોડીઓ લીલો થર. પિત્તની કડવી કે લીલી ઉલટી, સાથું દુખવું. ચક્કર આવવા. કાળજીમાં દર્દ. પેટમાં દુખાવો, પગ પેટ ઉપર રાખવાથી સારું લાગવું. ખાધા છતાં શરીર પુષ્ટ ન થવું **કા-ફો.** સાથે.

સિ. બાળક ધાવે કે તરત ઉલટી કરી નાખે. ખાટા ઓડકાર કે ઉલટી (ને-ફો. સાથે), ખાતાં છતાં પોષણ ન મળતું હોય. **કા-ફો.** ને-સ. સાથે. કાચો ઝાડો થતો હોય **કા-મુ.** સાથે. જીનું અજીર્ણ હોય **કા-સ.** સાથે. ગરમ રસોઈ ખાવાનો કંટાળો, માંસાહારનો કંટાળો. ખાધા પછી ઓડકાર આવે.

કે-સ. ફળ, ખાટી ભાજી, લીલોતરી ખાવાની અને ચા પીવાની ઇચ્છા ભૂખ અને તરસ બહુ લાગવી. ખાય કે પેટમાં બળે.

કે-ફ્લો. પેટમાં બહુ વાયુ થવો. હોજરીનું વધી જવું. ખોરાક પચ્યા વિના ઉલટીમાં નીકળી જવો. યકૃતના લાગમાં દુખવો **મે-ફો.** અને **ને-મુ.** થી નહિ મટતી હેડકી.

હોજરીના કોઇપણ રોગમાં ઉપર બતાવેલા લક્ષણો જોઇ લાગુ પડતા ક્ષાર દવા તરીકે આપવા.

હોજરીના કેટલાક રોગો અને કુંડી ચિકિત્સા.

લક્ષણો માટે સામાન્ય ચિકિત્સા જીઓ.

હોજરીનો વરમ. (Gestritis.)-**ફે-ફો.**, **કા-મુ.**, **કા-સ.**, **કા-ફો.**,
ને-મુ.

હોજરીનું ચાંદું (Ulcer.)-**કા-ફો.**, **ને-ફો.**, **ફે-ફો.**

હોજરીનું કેન્સર. (Cancer.)-મેગ-ફો., કા-ફો., વધુ માટે બુઓ કેન્સર એન્ડ ટ્યુમર.

અશુભ (Dyspepsia.)-ફે-ફો., કા-મુ., ને-ફો., ને-મુ., કે-ફો., ૧x, કા-ફો., કા-સ., મેગ-ફો., ને-સ., સિ., કે-ફ્લો.

પેટમાં વાયુ થવો (Flatulence.)-ફે-ફો., મેગ-ફો., કે-ફો., ને-સ., કા-ફો., કે-ફ્લો.

ઉલટી થવી. (Vomiting.)-ફે-ફો., કે-ફો., ને-ફો., ને-સ., કા-મુ., કા-સ., ને-મુ., કા-ફો., સિ.

ગોગો ચઢવો. (Cardio-Spasm and Pylorospasm.)-મેગ-ફો., કે-ફો., કા-ફો., ને-ફો.

અમ્લપિત્ત (Acidity.)- ને-ફો., કા-મુ., ફે-ફો., ને-સ., સિ.

કૃમિ. (Worms.)- ને-ફો., કા-મુ., ને-મુ., સિ. વિશેષ માટે બુઓ આંતરડાના રોગમાં કૃમિ.

આંકડી, ચૂંક, ખેંચાટ. (Convulsion, Colic, Spasm.)-મેગ-ફો. ૧ x ૨ x. કા-સ., કા-ફો., ને-ફો., કા-મુ., ને-સ., સિ.

હોજરીનું વિસ્તૃત્વ. (Dilatation of the Stomach.)-મેગ-ફો., કા-ફો., કે-ફો. એથી નહિ મટે તો કે-ફ્લો અને ફે-ફો.

હોજરીનો દુખાવો. (Gastralgia) ફે-ફો., કા-મુ., ને-ફો., કે-ફો., ને-મુ., કા-ફો., કા-સ., મેગ-ફો. ૧x ને-સ. એથી નહિ મટે તો કુપ્રમ આર્સ.

આંતરડાં અને તેનું કાર્ય.

આંતરડાં બે જાતનાં છે નાનું અને મોટું. જઠર (હોજરી) ના નીચલા ભાગમાં સાથેથી આંતરડાંની શરૂઆત થાય છે. એનું મુખ્ય કાર્ય ખોરાકના ઘી તેલ જેવા ભારે ખોરાકો પચાવવાનું અને નહિ પચેલા ખોરાકના ભાગનું અને મળનું વિસર્જન કરવાનું છે.

નાનું આંતરડું લગભગ ૨૦ ફીટ લાંબું છે તેનો વ્યાસ ૧ ઇંચનો છે. તેના આડાઅવળા ગુંચળા વળેલા છે તેથી થોડી જગામાં એનો સમાસ થયેલો છે. એના ત્રણ ભાગ છે. (૧) ડ્યુઓડીનમ. (૨) જેન્યુનમ. (૩) ઇલીઅમ.

હોજરીના નીચેના છેડા (પાઇલોરિક ઓરીફીસ.) સાથેથી નાના આંતરડાંની શરૂઆત થાય છે ત્યાં આગળ એક પડો છે. જઠરનો તે પડો ઉઘડી જઠરમાંનો નહિ પચેલો ખોરાક નાના આંતરડામાં દાખલ થાય છે. એ

છેડામાં ખેંચાટ થઈ તે બંધ થાય છે તેને ગોળો ચઢવાનો વ્યાધિ કહેવામાં આવે છે તેની ચિકિત્સા પાછળ હોજરીના રોગમાં લખાઈ ગઈ છે. આંતરડાના એ ભાગને ડ્યુઓડીનમ કહેવામાં આવે છે. તેની લંબાઈ આસરે પોણા ફુટ છે. ત્યાર પછીના લગભગ ૧૧ ફીટ જેટલા લાંબા ભાગને જેન્યુનમ કહેવામાં આવે છે. નાના આંતરડાનો બાકીનો ભાગ આસરે ૮ ફીટ ઇલીયમ કહેવાય છે. તેના છેવટના ભાગ સાથે મોટું આંતરડું જોડાયેલું છે ત્યાં આગળ બે પડદા છે. તેમાંથી નાના આંતરડામાં નહિ પચેલા ખોરાકના પદાર્થો મોટા આંતરડામાં જાય છે. પણ મોટા આંતરડાના પદાર્થો નાના આંતરડામાં જઈ શકતા નથી.

મોટું આંતરડું આસરે ૫ ફીટ લાંબું છે. તેના પણ ત્રણ ભાગ છે. જે ભાગ ઇલીયમ સાથે જોડાય છે તે સીકમ કહેવાય છે. સીકમથી એ આંતરડું લિવર (યકૃત) ના તળીઆ સુધી ઉભું જઈ ત્યાંથી હોજરીના નીચેના ભાગની સમાન્તરે આડું જઈ ડાબે પડખેથી છેક નીચે બરોળ પાસેથી નીચે ઉતરે છે તેને કોલન કહે છે. પછી ત્યાંથી ગુદા સુધી જાય છે તેને રેક્ટમ કહે છે. ઉપર જે સીકમ નામનો મોટા આંતરડાનો પ્રથમ ભાગ જણાવી ગયા તે સીકમ યકૃત તરફ જવા ઉભું થાય છે ત્યાં એક બકરીના આંચળ જેવો આંતરડાનો સ્વતંત્ર ભાગ નીકળે છે તેને એપેન્ડીક્સ કહે છે.

આંતરડાનું મુખ્ય કાર્ય ખોરાક પચાવવાનું છે. જેવી રીતે જઠરની ઉપરની રસગ્રંથીઓ ગેસ્ટ્રીક જ્યુસ-પાટોરસ ઉત્પન્ન કરી જઠરમાં ખોરાક સાથે મેળવી પચાવવાનું કાર્ય કરે છે. તેવીજ રીતે આંતરડા ઉપર રહેલી રસગ્રંથીઓ સીક્રીટીન નામનો રસ આંતરડામાં દાખલ કરે છે વળી પેન્ક્રિયાસમાંથી પેન્ક્રિયાટીક રસ અને યકૃતમાંથી પિત્તરસ આંતરડામાં આવે છે એ બધા રસો નાઇટ્રોજનવાળા કઠોળ વગેરે અને ચરબીવાળા ઘી તેલ વગેરે અને સાકરવાળા પદાર્થોને પચાવવાનું કાર્ય કરે છે. જો એ પેન્ક્રિયાટીક રસ અને પિત્તરસ પેન્ક્રિયાસ અને યકૃતની રોગી હાલતને લીધે આંતરડાને નહિ મળે તો પાચન-ક્રિયામાં ભારે ગરબડ થાય છે, પાચનક્રિયાનો નાશ થાય છે. અને અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

આંતરડાનો વરમ.

(Enteritis.)

કારણ -- ટાઇફોઇડ વગેરે તાવ, આંતરડામાં મળનો ભરાવો, શરદી, કઠણ બીવાળાં કાચાં ફળો, કૃમિરોગ વગેરેથી આંતરડામાં વરમ થાય છે. એ આંતરડાના કોઇપણ ભાગમાં થયો હોય.

ચિકિત્સા.—જીઓ વરમ. (Inflammation.)

આંતરડામાં લોહી પડવું.

(Haemorrhage from Bowels.)

કારણ.—યકૃતનો સંક્રોચ થવાથી, નાના કે મોટા આંતરડાના કોષપણુ ભાગમાં ક્ષત (ચાંદી) પડવાથી, ટાઇફોઇડ તાવથી, મરડો થવાથી, આંતરડાના ક્ષય (ટેબીસ મેસેન્ટરીકા.) થી વગેરે કારણો કે રોગોથી લોહી પડે છે.

ચિકિત્સા.—જીઓ (Haemorrhage.)

આંતરડાનું કેન્સર.

(Intestile Cancer.)

લક્ષણો.—આંતરડાના કોઈ એક ભાગમાં દુખાવો હોય છે. ત્યાં સ્પર્શ કરતાં ઘણું દુઃખ થાય છે. પેટ ફૂલી જાય છે. દસ્ત કબજ રહે છે. મળમાં પાછળથી કફ અને લોહી પડે છે, દિવસે દિવસે નળખાઈ થતી જાય છે અને શરીર સુકાતું જાય છે. પહેલાં કેન્સર છે કે નહિ તેની ખબર પડતી નથી પણ પાછળથી ગ્રંથી સ્પર્શ કરતાં જણાય છે. રક્તશ્રાવ, આંતરડાનો વરમ અને આંતરડાનો ક્ષય થઇ દર્દી મૃત્યુ પામે છે.

ચિકિત્સા માટે જીઓ કેન્સર એન્ડ ટ્યુમર.

આંતરડામાં ચાંદાં.

(Ulceration of Bowels.)

ચિકિત્સા માટે જીઓ—વ્રણ—(Ulcer.)

પેટનો—આંતરડાનો દુખાવો.

(Enteralgia.)

જે દુખાવામાં વરમ અને તાવ હોતો નથી પણ આંતરડાના સ્નાયુઓમાં ખેંચાટ થવાથી દુખાવો થાય છે તેને ચુંક અથવા પેટનો દુખાવો કહેવામાં આવે છે. મરડાનો દુખાવો જુદો છે કેમકે તેમાં વરમનાં લક્ષણો તાવ, દાદ વગેરે અને રક્તશ્રાવ હોય છે.

કારણો.—રંગતું કામ કરનારાઓને આવો દુખાવો થાય છે, કેમકે રંગો સીસાના ખતેલા હોય છે. ધારતીથી પણ દુખાવો થાય છે. અજીર્ણ. પેટમાં વાયુનો વધારો, દસ્તની કબજાઆત કૃમિ વગેરે કારણો છે.

ચિકિત્સા—મે-ફો. આંતરડાંના સ્નાયુઓના ખેંચાટથી. પેટમાં પવન ભરાવાથી. આંતરડાંમાં ગ્યાસો ઉત્પન્ન થવાથી. નાભીની આસપાસ થતો ભારે દુખાવો (કા-સ. સાથે.) મુખ્ય દવા. પેટ પુલ્યું હોય.

ને-ફો. અંજીર્ણ વિકાર કે-ફો. સાથે. કૃમિ હોય, કા-મુ, સાથે.

કે-ફો. અંજીર્ણ વિકારથી ને-ફો. સાથે. પવન ભરાવાથી દુખાવો થતો હોય મેગ-ફો. સાથે.

ને-સ. સીસાની ધાતુના રજકણો પેટમાં જવાથી, શૂળ મારતી હોય ૨૪. પેટમાં વાયુસંચય થવો. યકૃતનો દોષ હોય. જમણીબાજુથી શરૂ થઇ આખા આંતરડામાં પ્રસરતો દુખાવો. એ ખાસ લક્ષણ છે. કડવી ઉલટી. બંધકોશ.

કા-ફો. કબજિયાત ઝાડે જવાની ઇચ્છા થાય પણ ઝાડો થાય નહિ. વાયુથી પેટ પુલ્યું હોય ને-સ., મે-ફો., કે-ફો. નિષ્ફળ થાય ત્યારે.

કા-સ. વાયુ છુટે તેમાં ગંધકની વાસ હોય. પેટ ઠંડું હોય. જેમાં મેગ-ફો. નિષ્ફળ જાય તેવા પેટના દુખાવા. નાભીની આસપાસ થતો દુખાવો. પેટ પુલ્યું હોય.

સૂચના—કેટલીક વખત દુખાવો બહુ સખત હોય ત્યારે ૪૦ થી ૫૦ ગ્રેન મે-ફો. ૩૪ અર્ધા શેર ગરમ પાણીમાં નાખી પાંચ પાંચ મિનિટે ચમચો ચમચો પાવું. ૩૪ થી નહિ મટે તો ૩૦૪ નો ઉપયોગ કરવો. તેથી નહિ મટે તો કા-સ. નો ઉપયોગ કરવો. ગરમ પાણીની પિચકારી અથવા એનિમા આપવો તે પાણીમાં મે-ફો., કે-ફો. અને કા-સ. દશ દશ ગ્રેન નાખવા. સર્વ દવા નિષ્ફળ જાય તો કુપ્રમ આર્સ દર પાંચ પાંચ મિનિટે પાંચ પાંચ ટીપાં અથવા ગ્રેન આપવા.

બંધકોશ-કબજિયાત.

(Constipation.)

ઝાડો સાફ ન આવે. આવેજ નહિ, થોડો આવે. કઠણ મળ મુશ્કેલીથી નીકળે. મળના ગટ્ટા નીકળે ત્યારે બંધકોશ થયો હોય છે.

કારણ—અશીળનું સેવન, વારંવાર જીલાબ લેવાની ટેવ, ભારે દુજરે પદાર્થો ખાવા. ઝાડે જવાને ઇચ્છાને દબાવી રાખવાની ટેવ, ખેસી રહેવાની ટેવ, ઉબગરા. અતિ વિષય વગેરે કારણોથી આંતરડાંની કુદરતી શક્તિ કમી થઇ જાય છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ને-સ. અને ને-ફો. દ્વાર કમી થવાથી યકૃતનું કાર્ય મંદ પડે છે અને જોષ્ઠનું પિત્ત ઉત્પન્ન થતું નથી. અને થતું હોય તે ઘટ બની જતું હોય છે. ને-મુ. ની ખોટથી આંતરડાંમાં જોષ્ઠનું જલ આવતું નથી તેથી મળના ગટ્ટા બંધાય અને કઠણ બની જાય છે અને કે-ફ્લો. કમી થવાથી આંતરડાંની સંકોચ વિકાશ શક્તિ કમી થવાથી બંધકોશ કે કબજાઆત થાય છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. મળ ધણી સૂકા અને કરાંજનું પડે તેથી આમળ અથવા આંરડાંનો રેકટમ નામનો લાગ ગુદા બહાર નીકળે. હરસ, પાંડુરોગ, હાથપગ શરીરના બીજા ભાગ કરતાં ઠંડા કે-ફો. સાથે. હૃદયનો ધબકારો વગેરે. હોય ત્યારે.

કા-મુ. પિત્ત વગરના સફેદ ચળકતા ઝાડા. જીભ ઘોળી યા રાખોડીઆ રંગની. તેલ ઘી વગેરે પદાર્થો પાચન ન થવા. બેસી રહેવાથી થતો બંધકોશ.

ને-મુ. આંતરડાંમાં જોષ્ઠિતા પાણીનો અભાવ તેથી સખત, સૂકો, કાળો ઝાડો અને ઝાડે ફરતાં પુષ્કળ ત્રાસ પડતો હોય. વારંવાર જીલાબ લેવાથી થતો બંધકોશ.

ને-સ. કઠણ ગાંઠવાળા મળ. ઝાડો પ્રવાહી હોવા છતાં પણ નીકળી શકતો ન હોય. ઝાડામાં કોઈ વખત લોહી પડે. ગંધાતો પવન છૂટે. કા-ફો. સાથે. આ દ્વારનો ઉપયોગ બંધકોશ માટે સારો ઇલાજ છે.

કે-ફ્લો. રેકટમની મળ કાઢવાની શક્તિનો થયેલો નાશ. પ્રસુતાનો બંધકોશ. આંતરડાંમાં મળ ચોંટી ગયા હોય. આમળ નીકળતી હોય. કા-ફો. અને ને-સ. સાથે બંધકોશનો ખાસ ઇલાજ.

ને-ફો. કોઈ વખત અતિસાર. કોઈ વખત બંધકોશ. વારાફરતી થતા હોય. નાનાં બાળકોનો બંધકોશ. આ દ્વાર સારક હોવાથી નાનાં બાળકો માટે બહુ સારો ઇલાજ છે. પાંચ પાંચ ગ્રેન દિવસમાં ચાર વખત આપવો.

સિ. આંતરડાંના રેકટમની મળ કાઢવાની શક્તિનો થયેલો નાશ. મળ બહાર નીકળે પણ પાછો અંદર ખેંચાય જાય. ભૂખે મરતા નબળા બાળકોનો બંધકોશ. ગર્ભવતી અને પ્રસુતાના બંધકોશ. ગર્ભવતીને આ દ્વાર ૩ x થી ચોછા પાવરના આપવો નહિ. પ્રસુતાને ૬ x .

કે-ફો. અશક્ત, વૃદ્ધ અને પાંડુરોગીનો બંધકોશ. ઉદાસિનતા, ચક્કર, માથું દુખવું એ લક્ષણો હોય. કા-ફો. અને ને-મુ. સાથે.

કા-ફો. મળ કાળા, પીળા, ચોખ્ખાના ધોવણુ જેવા, યા લીલાશ પડતા હોય. ઉબગરાથી, ખેસી રહેવાની ટેવથી, જીલાબ લેવાની ટેવથી, અતિશય વિષયથી અને માનસિક શ્રમ વધારે લેતા હોય તેનો અંધકોશ. રેક્ટમ અને કોલનના સ્નાયુઓ અને મજ્જાતંતુની કમજોરી. **ને-સ.** સાથે.

સૂચના—લીલાં શાક અને ફળો વધારે ખાવાં, ખુબ ચાવીને ખાવું. માસાહારીએ માંસનો ત્યાગ કરવો. ઇચ્છા નહિ હોય છતાં નિયમિત પાયખાને જવું. વારંવાર જીલાબ લેવા નહિ. જે કારણોથી અંધકોશ થતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પ્રાતઃકાળે ગરમ પાણી પીવું. મીઠાના પાણીની અસ્તી આપવી. (જીના અંધકોશ ઉપર જાંચા પાવરની દવાઓ વાપરવી ડૉ. વોન્ડર ગોલ્ડઝ.)

અતિસાર.

(Diarrhoea.)

અતિસાર એટલે પાતળા આડા થવા. આમ થવાનું કારણ ખોરાક પાચન થવામાં અને તેનો જે રસ અને છે તેની શોષણ ક્રિયામાં ખામી હોવાથી આ રોગ થાય છે. જઠર અને આંતરડાંમાં તથા અગ્ન્યાશય અને યકૃતમાંથી જે પાચક રસો ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં આ નિરિન્દ્રિય દ્વારોનું કમીપણું હોય છે તેથી ખોરાક પાચન થતો નથી અને તે શોષાઈ લોહીમાં મળી જતો તથી.

ટાઇફોઇડ જેવા ચેપી રોગોમાં અતિસાર થાય છે તેનું કારણ સહેલા સેન્દ્રિય પદાર્થો અને નાશ પામેલા તંતુઓ છે અને કુદરત તેને બહાર કાઢી નાખે છે.

રેચક શાકભાજી કે ખોરાક ખાવાં નહિ, જીલાબની દવાઓ લેવી નહિ.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. આંતરડાની દિવાલો ઢીલી પડી ગઈ હોય. આંતરડાં ઉપરની રસચુસણી રસવાહિનીઓ નખેળી પડી ગઈ હોય. નહિ પચેલા અનાજના આડા થતા હોય **કે-ફલો.** સાથે પાણી જેવા પુષ્કળ આડા થતા હોય **ને-મુ.** સાથે. તેની સાથે તરસ અતે તાવનાં લક્ષણો હોય. નાનાં છોકરાંને લીલા કફયુક્ત આડા થતા હોય.

કા-મુ. વિષમજ્વરમાં થતા આડા. ઘી તેલ વગેરે ચરબીવાળા પદાર્થો ખાવાથી થતો અતિસાર, લોહીમિશ્રિત ચીકણા પાતળા મળ.

ને-ફો. ખાટી વાસવાળા ફેદા જેવા, લીલા આડા છોકરાંઓને દાંત આવતી વખતે થતા આડા. **કે-ફો.** સાથે. ટ્રિમ્મન્ગતુના અને કાચા ફળ ખાવાથી થતા આડા. કૃમિરોગથી થતા આડા કે અતિસાર. પડવાળા આડા. **સિ.** સાથે.

કા-ફો. ગંધાતા, લીલાશ પડતા. ચોખાના ધોવણુ જેવા ઝાડા, અશક્તિ લાવનારા ગંધાતા ઝાડા. દુખાવા વગરના પાણી જેવા ઝાડા.

કે-ફો. દાંત આવતી વખતે થતા ઝાડાની મુખ્ય દવા. **ને-ફો.** સાથે. સુકતાનવાળા છોકરાંઓને થતા ઝાડા. અનાજ સાથે થતા ઝાડા. આમાતિસાર, છોકરાંઓને થતા લીલા ઝાડા. પણ તે ખાટી વાસવાળાં ન હોય સફેદ પાણીવાળા ઝાડા.

ને-સ. અતિસારનો જુનો રોગ. સવારમાં થતા પીળા, લીલા, કાળા ઝાડા ચોખાના ધોણુ જેવા ઝાડા. વૃદ્ધ લોકોનો અતિસાર. સવારમાં ઉઠતાંની સાથેજ ઝાડે જવું પડેજ એવી ટેવ. જુનો અતિસાર **સિ.** અને **કે-સ.** સાથે. ચોમાસામાં થતા ઝાડા, કોલેરાના ઝાડા. ટાઇફોઇડ તાવમાં થતા ઝાડા.

ને-મુ. મીઠું વધારે ખાનારને થતા ઝાડા. કોઈ વખત અતિસાર અને કોઈ વખત બંધકાશ. ચીકણા પાણી જેવા ઝાડા પછી ગુદામાં બળતરા થવી. બાળકોના જુના અતિસારમાં ગરદન પાતળી થઈ જાય ત્યારે. **કે-ફો.** સાથે. વાયુશ્રાવ થતો હોય **ને-સ.** સાથે. દિવસે થતો અતિસાર.

કા-સ. પીળા પાણી જેવા પાતળા ઝાડા. કોઈ વખત પેટમાં દુઃખીને થતા ઝાડા. રાત્રે થતા ઝાડા. પેટ ઠંડું હોય.

મેગ-ફો. પાતળો મળ એકદમ જોરથી છુટે. **કે-ફો.** સાથે. મરડા સાથે થતો અતિસાર. પગમાં આંકડી આવે (ગોટલા ધાલે.) પેટ ઝુલેલું હોય અને સેક કરવાથી સારું લાગે. અતિસારમાં શ્રાવ સાથે લાચુ પડતી દવાઓ સાથે ઉપરના લક્ષણોમાં આ દવા આપવી.

સિ. બાળકોનો અતિસાર, શીતળા કઢાવ્યા પછીનો અતિસાર તે સાથે માથા ઉપર ખાટો, ગંધાતો પરસેવો થતો હોય. પેટ કઠણ, ઝુલેલું અને ગરમ હોય. જુનો અતિસાર.

કે-સ. ઝાડામાં ૫૩ લોહી પડતાં હોય. જુનો અતિસાર.

આર્સ આયોડ, ફોસ આયોડ.—ક્ષયમાં થતા ઝાડા.

કુપ્રમ આર્સ, આર્સેનિક. કાળા અને લોહીવાળા, ગંધાતા, ચીકણા ઝાડા જુનો અતિસાર (સંપ્રહણી.) કોઈ દવાથી સારો નહિ થતો અતિસાર.

નોંધ—કબજિઆત અને અતિસારમાં એકજ પ્રકારની દવાઓ આવે છે છતાં તેઓ એ બંને રોગો મટાડે છે. કેમકે એ દવાઓ કુદરતી કાર્ય કરે છે. આંતરડાને સુધારી શક્તિ આપે છે અને પાચક રસો સુધારે છે તેથી એ બંને રોગો મટાડે છે.

આંત્રપૂચ્છ વિદ્રધી.

(Appendicitis.)

આ રોગ આંતરડા અને યકૃતના ધણા રોગો સાથે મળતો છે તેથી તેનું નિદાન (પરીક્ષા) હોશિયાર ડોક્ટર પાસે કરાવવું ઉચિત છે, રોગનું નામ નક્કી થાય પછી આ આયોકેમિક ક્ષારો આપવાથી એ રોગ સંપૂર્ણ સારો થાય છે, લક્ષણો જોઈને પણ દવા આપી શકાય છે રોગના નામ અને નિદાન જાણવાની જરૂર નથી તેમ ઓપરેશન કરવાની પણ જરૂર નથી. આંતરડાના એપેન્ડીકસ નામના આંચળ જેવા ભાગનો એ વરમ છે.

આ રોગ ઘણાખરો જીવાન પુરૂષોનેજ થાય છે. કુંટીની જમણે પડખે પેટમાં વરમ થાય છે. કાંઈ વખત સ્પર્શ કરતાં ત્રંથી જેવું લાગે છે. કાન મૂકી સાંભળવાથી પરપોટા કુટતા હોય એવું સાંભળાય છે. તાવ, ઉલટી, ઝાડા, પરસેવો વગેરે થાય છે.

ચિકિત્સા—આ રોગની મુખ્ય દવા **ફે-ફો.**, **કા-મુ.**, **મે-ફો.**, અને **સિ.** છે. વરમની પહેલી અવસ્થાના તાવ, સોજો વગેરે લક્ષણોમા આ દવા ઊના પાણી સાથે વારંવાર આપ્યા કરવી. જ્યારે વરમની બીજી અવસ્થા શરૂ થાય ત્યારે પેટના જમણા ભાગમાં યકૃતની નીચે કઠણ ગાંઠ જેવો સોજો થાય છે ત્યારે **ફે-ફો.** સાથે **કા-મુ.** અને **કે-ફ્લો.** નો ઉપયોગ કરવો. અને એજ ત્રણ ક્ષારો ભેગા કરી પાણીમાં નાખી તે પાણીની પિચકારી યા એનીમા આપવો. એ ત્રણ દવાથીજ રોગ મટી જાય છે. ગાંઠ નરમ હોય ત્યારે **કે-ફ્લો.** ની જરૂર નથી. એ આપ્યા છતાં વરમની ત્રીજી અવસ્થા શરૂ થાય અને પરૂ અને ગંધાતુ પર ઝાડામાં નીકળતું જણાય ત્યારે **સિ.** ૩૦x અને **કે-સ.** ૩૦x દર કલાકે વારાફરતી આપવા. જો પેટમાં ઘણી વેદના અને વાયુથી પેટ પુલે તો **મે-ફો.** ૧x અથવા ૩x ઊના પાણીમા ઓગળી દર પાંચ મિનિટે નાની ચમચી આપ્યા કરવો. તેથી ન મટે અને સાંજના દર્દમાં વધારો થાય તો **કા-સ.** આપવા માંડવો અંધકોશ હોય તો **ને-સ.** આપવો. આ રોગ ઘણું ખરું અંધકોશથી થાય છે. માટે એ રોગને અટકાવવા માટે અને થયો હોય તો મટાડવા માટે **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** સાથે આ ક્ષાર વારાફરતી આપવો. રોગી બહુ અશક્ત થયો હોય તો **કે-ફો.** અને **ફે-ફો.** આપવા. ઝાડામાં પરૂ કે લોહી પડતું હોય તે ગંધાતું હોય અને શરીરની ગરમી વધી જતી હોય અને જીવનશક્તિનો નાશ થવા માંડ્યો હોય તો **કા-ફો.** આપવો. સડો થયો હોય

અને રોગ છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચ્યો હોય તો સિ, ને-ફો. અને કા-ફો. વારંવાર આપવા. જુના રોગમાં તાવનાં લક્ષણો રહેતાં નથી તેમાં કા-મુ. ૩૦x અને સિ. ૩૦x નો ઉપયોગ કરવો.

મરડો અને સંગ્રહણી.

(Dysentery.)

અતિસાર અને મરડો થવાનાં કારણો એક સરખાં છે. લક્ષણોમાં મરડાનાં લક્ષણોમાં તિવ્ર-સખત વેદના થાય છે. અતિસારમાં ક્વચિતજ થોડો દુખાવો થાય છે. ખીજું આમાં વરમ થાય છે. અતિસારમાં વરમ હોતો નથી. આ રોગ નાનાં આંતરડાંમાં અને મોટા આંતરડાંના રેક્ટમ નામના ભાગમાં થાય છે તેના આંતરાવરણોમાં વરમ થાય છે. અને તાવનાં લક્ષણ જણાય છે. તે ફે-ફો. તત્ત્વની ખામીને લીધે છે. તેમાં આક્ષેપ કે ખેંચાટ થઈ અસહ્ય દુખાવો થાય છે તે મે-ફો. ની ખામી સૂચવે છે. જે એ ખે ખામી તત્કાળ પુરી કરી દેવામાં નથી આવતી તો વરમની ખીજ અવસ્થા થાય છે તે કા-મુ. ની ખોટનું સૂચન કરે છે. માટે આ રોગની મુખ્ય દવાઓ ફે-ફો. મે-ફો. અને કા-મુ. છે. તે નીચેના લક્ષણોમાં આપવી.

ચિકિત્સા—મે-ફો. આંતરડામાં અને પેદુમાં દુખાવો. અને ખેંચાટ અસહ્ય કાપી નાખવા જેવી વેદના ખૂબ દવાવવાથી દુખાવામાં આરામ લાગે.

ફે-ફો. રોગની શરૂઆતમાં વરમ અને તેનાં લક્ષણો તાવ વગેરે. ઝાડા ગરમ અને પાણીજેવા. કા-મુ. ની સાથે વારાફરતી. ઠંડા પોતાં પેટ ઉપર મૂકવાથી સાઈ લાગે એ ખાસ લક્ષણ છે. ઝાડામાં લોહી પડતું હોય.

કા-મુ. ફેરમ ફેસ સાથે વારાફરતી. રોગની શરૂઆતમાં આપવી. જે એ ખે દવાનો ઉપયોગ તત્કાળ કરવામાં આવે તો ખીજ દવાની લાગ્યેજ નરર પડે છે. પ્રબળ, કાપી નાખવા જેવું દર્દ ચાલુજ રહેતું હોય. વચમાં વચમાં દુખાવો બંધ થયા કરે તો મે-ફો. વારંવાર ઝાડે જવું પડતું હોય ત્યારે દુખાવો અને ઝાડો બંને થતા હોય. ઝાડા ઝાંખા પીળા અને ચીકણા હોય. જીભ ઉપર સફેદ પડ હોય.

કા-ફો. ગંધાતા પડના ઝાડા થતા હોય. ઝાડામાં પુષ્કળ ગંધાતું ચોકખું લોહી પડતું હોય. સન્નિપાતનાં લક્ષણો હોય. ઝાડા, પિશાબ, પરસેવો શાસ મારતા હોય,

કે-ફો. કાલી મુરનો ઉપયોગ કર્યા પછી. જ્યારે ઝાડા પડવાળા આવતા હોય અને પડ સાથે લોહીમિશ્રિત હોય ત્યારે.

સડો થયો હોય ત્યારે. દર્દ અસાધ્ય રૂપ દેખાડતું હોય ત્યારે **સિ. ૩૦ X**
કે-સ. ૩૦ X કા-ફો. ૬ X.

ફે-ફો. કા-મુ. કા-ફો. અને **મે-ફો.** આપ્યા છતાં ફાયદો ન થતો હોય તો **કુપ્રમ આર્સ.**

ઝાડો ફેરીના મુરખ્યા જેવા રંગનો થતો હોય તો **કાલી આયોડ.**

જ્યારે મરડો જીનો થાય ત્યારે તે સંગ્રહણી કહેવાય છે તેની ચિકિત્સા અતિસારના રોગમાં લખ્યા પ્રમાણે કરવી.

સૂચના—પ્રથમ દર્દીને એરંડીઆનો જીલાળ આપવો તેથી આંતરડામાં રહેલા મળો સહેલાઈથી નીકળી જાય છે. વળી મરડાના જંતુઓ દિવેલથી મરી જાય છે. એથી રોગ સહેલાઈથી બે ત્રણ દિવસમાંજ સારો થાય છે. દવાઓ તો ચાલુજ રાખવી. રોજ એરંડીઆનો જીલાળ આપવો. બીજા કોઈ જાતના જીલાળ આપવા નહિ. દર્દીને તદ્દન આરામ આપવો. શ્રમ કરવા દેવો નહિ. ખોરાક મરડો મટે ત્યાં સુધી બિલકુલ આપવો નહિ. ફક્ત દૂધ અગર તો દૂધનું જમાવેલું ખારથી ચોવીસ કલાકનું દહીંજ આપવું. મરડો મટ્યા પછી દૂધ અને ભાત, દૂધ અને મોળું દહીં આપવું બે ચાર દિવસ એ ખોરાક આપ્યા પછી હલકા ખોરાકો આપવા. એટલે રોગ ફરી ઉથલો મારશે નહિ. રોગનું જોર બંધ હોય તો **ફે-ફો. કા-મુ.** અને **મે-ફો.** એ ત્રણ ક્ષારો ઉના પાણીમાં નાખી પીયકારી (ગુદામાં) મારવી. અને ખાવામાં પણ આપવી એટલે રોગ કાબુમાં આવી જલદી મટશે.

આમળ નીકળવી.

(Prolapsus Rectum.)

ઝાડે જતાં બધું કરાંજવાથી, ફૂમિરોગથી અને આંતરડાના છેદલા ભાગ રેક્ટમનું પ્લેમપડ ઢીલું થઈ જવાથી તે ગુદાની બહાર નીકળે છે તેને આમળ-જી. નીકળવી કહે છે.

ચિકિત્સા—આંગળીને તેલ લગાડી ગુદાદ્વારમાં દાખલ કરવી, અને આમળને અંદર ખેસાડી દેવી. એ તેલમાં આ રોગની મુખ્ય દવા **કે-ફ્લો.** ની થોડી જીપ્પી નાખવી. આમળ ખેસાડ્યા પછી તે તેલ દર દશ મિનિટે ગુદાની અંદર અને બહાર લગાડ્યા કરવું. ખાવા માટે પણ એજ દવા દર પંદર

મિનિટે આપવી. એથી રેક્ટમ અંદર સંકોચાઇ જશે. કે-ફો. ફે-ફો. અને ફા-ફો. ની પણ જરૂર પડે છે. લક્ષણાનુસાર જેની જરૂર દેખાતી હોય તે આપવી. મગજની નબળાઈનાં લક્ષણો હોય તો ફા-ફો. શરીર બહુ નબળું હોય તો ફે-ફો., કે-ફો. વગેરે. ધણું કરી ફે-ફો. અને કે-ફો. એ બેજ બસ થાય છે. સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય બહાર નીકળે તેની પણ એજ ચિકિત્સા છે.

ભગંદર.

(Fistula in ano.)

ગુદાના સફરામાં ગડ થાય છે તે અંદર ફેલાયા કરે છે. તેથી તેને ભગંદર કહે છે. ફેટલાંક ભગંદરને એક મોં હોય છે પછી તે બહાર હોય કે અંદર હોય. ફેટલાંક ભગંદરને એક મોં બહાર અને એક છિદ્ર અંદર રેક્ટમમાં હોય છે. ફેટલાંક ભગંદરને ઘણાં મોં હોય છે. ભગંદર અંદર લાંબા રસ્તાઓ ફેલાઈને કરે છે કોઈવાર તે જાંગ સુધી પણ ગએલું હોય છે. પ્રથમ સફરા પાસે એક ગાંઠ જેવું નીકળે છે તેમાં ઘણી પીડા થાય છે અને તાવ પણ આવે છે. તે જલદી પાકે છે અને પૃષ્ઠ નીકળે છે ત્યારે શાન્તિ લાગે છે. ભગંદરને રૂઝાતાં લાંબી મુદત લાગે છે. અને ઓપરેશન કરાવવાની જરૂર પડે છે. જે ભગંદરનું મોં આંતરડાના રેક્ટમ ભાગમાં ગએલું હોય તે ભગંદર સાફ થતું નથી. તે ઓપરેશનજ માગે છે કેમકે તેથી ભગંદરના છિદ્રમાંથી ઝાડો આવવા માંડે છે તેથી તે સાફ થતું નથી. ક્ષયના દર્દીઓને ઘણીવાર ભગંદર થાય છે તેમાં ટયુબર્કલ જંતુ તેનું કારણ હોય છે. સીરીલીઝ (ગરમી) કે પરમીઆના રોગીને ભગંદર થવાનો વધુ સંભવ છે. જેથી લોહીમાં કયા જંતુઓ છે તેની પરીક્ષા કરાવવાની આ રોગમાં ખાસ જરૂર છે તે સિવાય તેની ખરી ચિકિત્સામાં વાંધો આવે છે. તે રોગો નિર્મૂળ થયા સિવાય ભગંદર સાફ થતું નથી. મધુખ્રમેહના દર્દીને ભગંદર થયું હોય તો મધુખ્રમેહની દવા કરવાની જરૂર હોય છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. ભગંદરનું ઓપરેશન કરાવ્યા પછી તેની ખરાબ અસર થઈ હોય. છોતીનાં લક્ષણો હોય. દરેક ઠંડીમાં અને તોફાની ઋતુમાં સાંધાઓ દુખતા હોય. દર્દી પાતળો, દુર્બળ અને ઉંચો હોય. ગુદામાં આગ બળતી હોય અને નસો ધબકતી હોય. સવારે ઉઠે ત્યારે ગુદા આળી થઈ જતી હોય.

સિ. છાતીનાં લક્ષણો હોય. જ્યારે ચાલે ત્યારે પેદુમાં (રેક્ટમમાં) તિવ્ર શ્વળ મારતું દર્દ થતું હોય. તેમાં ગરમીથી (સેકથી) આરામ લાગતો હોય. ગુમડાંમાંથી પણ આવતું હોય.

ભગંદરની મુખ્ય દવા કે-ફો. ૧ x અને સિ. ૩ x છે. પહેલા ભગંદર ને પકવવા ઉપર લક્ષ આપવું જેથી અંદરનો વિકાર-કચરો બહાર નીકળી જાય. જ્યારે પણ નીકળવું ઓછું થાય અથવા નિકળ્યાજ કરે ત્યારે તેને રૂઝવવા માટે સિ. ૩૦ x અને કે-સ. ૩૦ x નો ઉપયોગ ખાવામાં કરવો. પકવવા માટે સિ. ૩ x નો બહારથી અને અંદરથી ઉપયોગ કરવો. પારાનાં રસાયણોનો ઉપયોગ કયો હોય તો સિ. ૩ x ખાવામાં આપવો નહિ. ત્યારે ખાવામાં ૨૦૦ x નો ઉપયોગ કરવો. તાવ અને બળતરા હોય તો કે-ફો. આપવો. દર્દને લીધે ઊંઘ આવતી નહિ હોય અને પણ વાસ મારતું હોય તો કા-ફો. પણ આપવો. દર્દી મધુપ્રમેહથી પીડાતો હોય તો તેથી પ્રભુ રૂઝાતાં નથી અંદર રસ્તા થયાં હોય છે. ત્યારે ને-સ. યાદ કરવા જેવી દવા છે. ક્ષયરોગીને ભગંદર હોય અગર ભગંદર થી ક્ષય થયો હોય તો કે-ફો. મે-ફો. ને-ફો. અને સિ. નો ઉપયોગ કરવો (જુઓ ક્ષયરોગ.) પાણી જેવો અગન બળતો આવ. ઉપદંશનો વ્યાધિ સાથે હોય તો ને-મુ. ૧૦૦૦. અઠવાડીયામાં એકવાર. તે ઉપરાંત ઉપદંશ અને પર-મીઆની ચિકિત્સામાં બતાવેલી દવાઓનો ઉપયોગ કરવો.

આવીજ રીતે આંખના નાક આગળના ખુણામાં ભગંદર થાય છે તેને અશ્રુપેશીનું ભગંદર થતું હોય તો સિ., ને-મુ., કે-ફ્લો. અને કે-ફો. નો ઉપયોગ લક્ષણાનુસાર કરવો.

કૃમિ.

(Worms.)

આ રોગ નાનાં મોટાં દરેકને થાય છે. નાનાં છોકરાંઓને વારંવાર થાય છે. કૃમિ ઘણી જાતનાં છે. પણ આંતરડાંમાં મુખ્ય ત્રણ જાતના કૃમિ થાય છે. કેટલાક સુતર જેવા પાતળા અને સફેદ, કેટલાક ગોળ અળસીઆ જેવા, અને કેટલાક લાંબા ચપટા.

સુતર જેવા સફેદ પાતળા કૃમિ થાય ત્યારે ગુદામાં બહુ ચળ આવે છે. ઘણી વખત એ જંતુ સ્ત્રીઓ કે બાલિકાઓના યોનિમાર્ગમાં દાખલ થઈ જાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓમાં સંભોગ ઇચ્છા વધી જાય છે અને છોકરીઓ યોની ખજવાળે છે. એ જંતુઓ આંતરડાનાં સીકમ નામના ભાગમાં રહે છે.

જ્યારે ગોળ અળસીઆ જેવા કૃમી થાય છે ત્યારે બાળકો નાક, મોં અને કાન ખજવાળે છે. ગુદા અને યોની ઉપર પણ ચળ આવે છે. ઊંઘમાં દાંત કચકચાવે છે, અને ચમકે છે. આંચકી આવે છે. ઉલટી અને ઝાડ થાય છે. બૂખ કમી થઈ જાય છે. પગ ફાટે છે. જો એ કૃમિ ઉલટી મારફતે અન્નનળીમાં થઈ કંઈમાં આવે છે અને શ્વાસનળીમાં ઉતરે છે તો શ્વાસ રૂંધાઈ તરત મૃત્યુ થાય છે. આ કૃમિ નાનાં આંતરડાંમાં થાય છે. જ્યારે તાવ સાથે સાન્નપાત થાય ત્યારે વધુ સાવધાની રાખવી જોઈએ.

ચપટા કૃમિ મોટા માણસના પેટમાં થાય છે. ખાધા પછી પેટમાં દુખે છે. કોઈ વખત અતિસાર અને કોઈ વખત બંધકોશ થાય છે. આંખે અંધારાં આવે છે. માથું દુખે છે. કાનમાં અવાજ થાય છે ફેફરાના રોગ જેવાં લક્ષણો થાય છે. કુંટીનો આબુઆબુનો ભાગ ઝુલેલો લાગે છે. કોઈ વખત ઘણી બુખ લાગે છે. લાથ પગમાં ગોટલાં ઘાલે છે વગેરે. લક્ષણો થાય છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે લોહીમાં, જઠરમાં અને આંતરડાંમાં લેક્ટેડ એસિડ વધી પડે છે. જંતુઓ એ એસિડ ઉપર જીવે છે અને વધે છે ને-ફો. એ એસિડનું પૃથક્કરણ કરી પાણી અને કાર્બોલિક એસિડ જુદા પાડે છે. તેથી જંતુનો ખોરાક લેક્ટેડ એસિડનો નાશ થવાથી જંતુઓ જીવી શકતાં નથી. તેથી દરેક પ્રકારના કૃમિરોગની આ અવ્યથા રામબાણુ દવા છે.

ચિકિત્સા—ને-ફો. ૨૪ અથવા ૩૪ દરેક પ્રકારના કૃમિની રામબાણુ દવા કેટલાક દિવસ સુધી ચાલુ રાખવી.

કા-મુ. દોરા જેવા કરમીઆં-ગુદામાં ચળ આવતી હોય, સફેદ જીલ હોય મુખ્ય દવા ને-ફો. સાથે.

ને-મુ. ગોળ કરમ હોય, તરસ અને ઘેન બહુ હોય ને-ફો. સાથે.

ફે-ફો. ખોરાક પાચન થઈ શકતો હોય, તાવ હોય ને-ફો. સાથે.

ને-ફો. ૨૪ અથવા ૩૪ આ રોગની કદી નિષ્ફળ ન થાય એવી દવા છે પેટમાં એ દવા લગભગ ૩૦ ગ્રેન પાશેર ઝિના પાણીમાં નાખી ઓગાળી ચમચો ચમચો દર અર્ધા કલાકે પાવી. કરમનું જોર બહુ હોય તો ૧ ડ્રામ મીઠું આઠ ઔસ ગરમ પાણીમાં નાખી ઓગાળી તેની ગુદામાં પીચકારી આપવી મોટા માણસને વધારે પ્રમાણમાં મીઠું અને પાણી લઈ એનિમા આપવો એટલે સઘળા કૃમિનો નાશ થશે અને બહાર આવશે. ખટાશ, મેવા, મિઠાઈ આપવાં નહિ. ગુદામાર્ગ ઉપર તેલ લગાડવું તેથી કરમના ઇંડાંનો નાશ થશે અને યોનીમાર્ગમાં કરમ દાખલ થઈ શકશે નહિ.

પેટના અંતરાવરણનો વરમ.

(Peritonitis.)

પેટના અવયવો જઠર, યકૃત, આંતરડાં, મૂત્રપિંડ, ગર્ભાશય વગેરે અવયવો ઉપર સળંગ રસપડ આવેલું છે તે તે અવયવોનો ધસારો અટકાવે છે. તેને ઉદરાવરણ કે પેટનું અંતરાવરણ કહે છે, તેમાં વરમ થાય છે તે આ રોગનું નામ છે.

આ વરમ એ પ્રકારથી થાય છે પેટ ઉપર ઇળ થવાથી અને પેટના અવયવોના રોગોથી. પેટ ઉપર જરાપણ સ્પર્શ સહન થઈ શકતો નથી. પગ વાળેલાજ રાખે, લાંબા કરે તો પેટમાં અતિશય દુઃખે. ઉભા થવું પડે તો ટટાર ઊભું રહેવાય નહિ. ઉધરસ ખાતાં અતિ દુઃખ થાય. તાવ ૧૦૪-૧૦૫ સુધી રહે એ મુખ્ય લક્ષણો છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે પેટના ઉપર કહેલાં અવયવોના રસપડમાં **કા-મુ.** અને **ફે-ફો.** ક્ષારની તંગી ખાસ કારણ છે. એ બંને ક્ષારોનો સાથે ઉપયોગ પંદર પંદર મિનિટે કરવો. લક્ષણો નરમ પડતાં જાય તેમ અંતર વધારવો. શક્તિ જાળવી રાખવો માટે **કે-ફો.** દિવસમાં ચાર વખત પાંચ પાંચ ગ્રેન આપવો શરીર ઠંડું પડી જાય. ઉલટી થયાજ કરે. પરસેવો ખુબ થાય તો **કુપ્રમ આર્સ.** દશ દશ મિનિટે પાંચ ટીપાં પ્રમાણે આપવો. દર્દીને સન્નિપાત થાય તો **કા-ફો.** ૩૪ અને **આર્સેનિક** ૩૪ વારાફરતી જલદી જલદી આપવા. ખાળકનો પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતાને આ રોગ થાય તો **ફે-ફો.** **કા-મુ.,** **કા-સ.,** અને **કા-ફો.** વારાફરતી અથવા ભેગા કરી વારંવાર આપવા. **આર્સેનિક** ની જરૂર પડે તે પણ આપવો.

સૂચના—કેટલીક વાર આ રોગનું કારણ ટ્યુબર્કલ, ન્યુમેકાઇસ, સ્ટ્રેપ્ટોકોક્સ જંતુઓ હોય છે. પ્રસૂતા સ્ત્રીના આ રોગમાં સ્ટ્રેપ્ટોકોક્સ જંતુ હોય છે તે માટે હોમીઓપથીની સ્ટ્રેપ્ટોકોક્સીન ૩૦ દર ચાર કલાકે પાંચ પાંચ ટીપાં કે ગોળી આપવી. ખાળકોના અને નવજાત માણસોને થતા આ રોગમાં ટ્યુબર્કલ કારણ હોય છે તેમાં ટ્યુબરક્યુલીનમ ૧૦૦૦. અઠવાડીએ પાંચ ટીપાં અથવા ગોળી આપવી. આ રોગ સાથે ન્યુમેનિઆ હોય તો ન્યુમેકાઇસીન ૩૦. દર ચાર કલાકે પાંચ ટીપાં અથવા ગોળી આપવી. સાથે ઉપરની આયોડિમિક દવાઓ તો ચાલુજ રાખવી.

આખા પેટ ઉપર ગરમ પોટીસ રાખવી ઠંડી થાય ત્યારે બદલી નાખવી. બરફની કાથળી સોજે ઓછો કરવા માટે મૂક્યા કરવી. **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.**

વીસ વીસ ટ્રેન લઈ અર્ધો શેર ગરમ પાણીમાં નાખી પીચકારી આપવી. એથી રેક્ટમ સાફ થશે. જીલાબ કઢીપણુ આપવો નહિ. પેટ વાયુથી ફૂલી જાય તો ટરપેન્ટાઈન અને ઝલીસરીન સરખે ભાગે મેળવી પેટ ઉપર ચોપડવું. સૌ કરતાં ઉત્તમ **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** ઝલીસરીન સાથે મેળવી આખા પેટ ઉપર ચોપડવા. એથી ચમત્કારિક રીતે સોજા ઉતરશે. તાવ કમી થશે. એ બે ક્ષારોને જરા પાણી નાખી ઓગાળવા પછી ઝલીસરીન મેળવવું.

આ રોગ આઠ દશ દિવસમાં સારો થાય છે અગર મૃત્યુ થાય છે એ ઘણો ભયભરેલો રોગ છે. હોશિયાર બાયોકેમિક અને હોમીઓપથીક ડૉક્ટરની સલાહ લેવી અને ચિકિત્સા કરાવવી.

સારણુ ગાંઠ. (Hernia)

આંતરડાનો થોડો ભાગ પેટના અંતરાવરણના છિદ્રમાંથી નીચે ઉતરે અને ઉતરીને સૂઝી જાય ત્યારે સારણુ થઈ કહેવાય છે.

(૧) બચ્ચાંને હુંટીની સારણુ થાય છે. (૨) અંડમાં આંતરડું ઉતરે તે અંડકોશની સારણુ. (૩) જાંગ અને ઇંદ્રિયની વચ્ચે. (૪) પેટ અને જાંગની સંધીમાં થાય છે.

ચિકિત્સા—કે-ફ્લો. સારણુની મુખ્ય દવા. આંતરડાની દિવાલો ઢીલી પડી ગઈ હોય તેને મજબુત કરે છે તેથી આંતરડું મજબુત થઈ ઉપર ચઢી જાય છે. **ફે-ફો.** સાથે.

કે-ફો. અંડકોશની સારણુ **કે-ફ્લો.** સાથે.

ફે-ફો. ઘણો દુખાવો, સોજો, તાવ હોય **કે-ફ્લો.** સાથે. આ ક્ષાર પણ અવયવોને મજબુત કરે છે.

પ્લમ્બમ. જાંગ અને પેટની સંધીમાં થએલી સારણુ.

આ દવાઓનો બહારથી ચોપડવામાં અને ખાવામાં ઉપયોગ કરવો. સારણુ નો પટો કરાવી પહેરવો. જ્યારે સારણુનો ફાંસો આવે ત્યારે દદી બહુ રિખાય છે અને જલદી ધલાજ લેવામાં નહિ આવે તો મૃત્યુ પણ થાય છે. એમ થવાનું કારણ આંતરડું પેટના અંતરાવરણના છિદ્રમાંથી બહાર આવ્યા પછી સૂઝી જાય છે અને છિદ્ર સંકોચાઈ જાય છે તેથી આંતરડું ઉપર ચઢી શકતું નથી. તે વખતે **મે-ફો.** નો ખાવા અને ચોપડવામાં ઉપયોગ કરવો તે સાથે સોજો માટે **ફે-ફો.** પણ ખાવા અને ચોપડવાના ઉપયોગમાં લેવો. જરૂર જેવું હોય તો ઓપરેશન કરાવવું. પછી આ દવાઓનું સેવન કરવું તેથી સારણુ ફરી થશે નહિ. થતી સારણુની જો ઉપર મુજબ ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો વિના ઓપરેશને રોગ સારો થાય છે.

પેટનું જલોદર.

(Ascites)

ચિકિત્સા માટે જીઓ જલોદર (Dropsy)

હૃદીને એક ખુરસીપર બેસાડવો તેની નીચે ગરમ, વરાળ નીકળતું પાણી ભરેલું વાસણ મૂકવું અને હૃદીના માથાથી ભોંયસુધી ગરમ ધાબજો ઓઢાડી દેવો કે જેથી વરાળ બહાર જાય નહિ. એવી રીતે અઠવાડીઆમાં બે ત્રણ વખત વરાળનો આક્ર આપી પરસેવો કાઢવો.

પેન્ક્રિયાસ (અગ્ન્યાશય) નો વરમ.

(Pancreatitis)

હોજરીની પાછળ વાંસા તરફના લાગમાં પેન્ક્રિયાસ (અગ્ન્યાશય) હોય છે. તેથી એના રોગોની પરીક્ષા કરવી મુશ્કેલ છે એમાં જાત જાતના રોગ થાય છે એ એક રસપિંડ છે અને તેમાં પેન્ક્રિયાટિક જ્યુસ ઉત્પન્ન થાય છે તે એક નળી મારફતે આંતરડાના શરૂઆતના ભાગ ડ્યુઓડીનમમાં ઉતરે છે અને સાકર જેવા પદાર્થોને પચાવે છે. આ અવયવ રોગી થાય છે તો એ રસ બગડે છે અને મધુપ્રમેહ થાય છે.

ચિકિત્સા—વરમ માટે જીઓ વરમની ચિકિત્સા.

ખીજા રોગોમાં લક્ષણાનુસાર દવાઓ પસંદ કરવી.

બરોળના રોગો.

(Diseases of the Spleen.)

બરોળ એક રસપિંડ છે. તે ડાબે પડખે યકૃતના છેડાની નીચે આઠમી પાંસળાથી શરૂ થઈ દ્વિશમી પાંસળા સુધી તેની નીચે છે. તે મોટો થાય ત્યારે સ્પર્શથી જાણી શકાય છે. તેનું કાર્ય લોહીના લાલ રંગકણો અને જીવનરક્ષક સફેદ કણોને વધારો કરવાનું છે. કોઈ કોઈ વખત તે એટલી બધી વધી જાય છે કે આખા શરીર ઉપર તે ફરી વળે છે તેથી આખું પેટ જલોદર જેવું મોટું દેખાય છે પણ આ પ્લીહોદર કદાચ હોય છે.

કારણો—મેલેરીઆ (ટાઈઓ) તાવ તિફલુ કે જીનો. ટાઇફોઇડ, ટાઇફસ, ન્યુમોનિઆ, મગજના પડનો વરમ, ડિપ્થેરીઆ, રતવા, ક્ષય, પાઈમીઆ, ઉપદંશ યકૃત સંક્રમ, પાંડુરોગ વગેરેથી બરોળની વૃદ્ધિ થાય છે. કેટલીક વખત એમ ને એમ પણ બરોળની વૃદ્ધિ થાય છે.

ચિકિત્સા—પ્લીહા (અરોળ) માં સોજો થાય અને તાવ આવે તો વરમની ચિકિત્સા કરવી. અરોળના રોગોની મુખ્ય દવા ફે-ફો. કા-મુ. અને ને-સ. છે. મેલેરીઆ તાવથી અરોળ વધે તો ને-મુ. ને-સ. અને કા-મુ., વારાફરતી આપવા. પાંદુરોગીની અરોળ વધે તો કે-ફો. ને-મુ. ફે-ફો. અને કા-ફો. આપવા. અરોળમાં વેદના થાય તો ફે-ફો. કા-મુ. કા-ફો. અને ને-સ. આપવા. અરોળની વૃદ્ધિ ખીજી રોગોથી હોય તો તે રોગની ચિકિત્સા કરવી.

અર્શ, હરસ, અવાસીર.

(Hemorrhoids.)

અર્શ થવાનાં કારણોના ત્રણ ભાગ છે. (૧) યકૃતના રસોમાં ને સ. અને કા-મુ. કમી થવાથી પિત્ત ઓછું ઉત્પન્ન થાય છે કે જામી જાય છે. (૨) ઉપર ખતાવેલા ક્ષારના કમીપણથી પિત્તની અવ્યવસ્થા થાય છે તેથી નહિ પચેલો ખોરાક અને એકઠો થએલો ખરાબ મળ આંતરડા (કોલન ભાગ) ના છેડા (સીગમોઇડ ફ્લેક્સર) આગળ ભેગો થાય છે. (૩) આ ભેગો થએલો ખરાબ, સરતો અને દાહક મળ આંતરડાના સ્થિતિરથાપક તંતુઓમાં કે-ફલો. ની તંગીથી આંતરડાં શીથીલ થઈ જાય છે તેથી આંતરડામાં આગળ ધકેલાતો નથી. પરંતુ મળના પોતાના વજનથી અને અંદર આસો ઉત્પન્ન થવાથી તેના દબાણથીજ નાચે ઉતરે છે. અને રેક્ટમમાં ભરાઈ રહે છે. તેથી તે ભાગમાં વરમ થાય છે અને પછીથી ક્ષત થાય છે. સફરાના શ્લેષ્મપટો અને લોહીની નળીઓ પણ શીથીલ થઈ જાય છે. તેમાં પુષ્કળ લોહી ભરાય છે અને તે પટો અને નસો ઝાડા સાથે બહાર નીકળે છે તેને હરસ થયા કહીએ છીએ.

ચિકિત્સા—ઉપરના બાયોકેમિક નિદાનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કે-ફલો. કા-મુ. ને-સ. તથા ફે-ફો. આ રોગની મુખ્ય દવા છે.

કે-ફલો. આ રોગમાં એ મુખ્ય દવા છે આની સાથે લોહીના અને જીલના રંગ ઉપરથી જે ક્ષારો દવા તરીકે નક્કી કરવામાં આવે તે ક્ષારો આપવા. અર્શ-માંથી લોહી પડતું હોય તે સાથે માથા તરફ લોહીનો ધસારો હોય. અંદરના (આંધળા અર્શ.) અર્શ થયા હોય તેની સાથે કેડમાં દુખાવો થતો હોય. જીભ ઉપર કાતરા પડ્યા હોય. અર્શની સાથે જીનો બંધકોશ હોય. દુઃખ હેતા અર્શ હોય. આ ક્ષાર વેસેલાઇનમાં મેળવી ગુદાની અંદર અને બહાર તે મલમ લગા-

ડવો. અથવા પાણી ખનાવી તેનાં પોતાં મૂકવાં **ફે-ફો**. સાથે મિશ્ર કરી ઉપયોગ કરવો. રેક્ટમનું બહાર નીકળવું.

ફે-ફો. અર્શમાંથી ચોકખું લાઝ લોહી નીકળવું અને તે તરત જમી જવું **કે-ફલો**. સાથે. ઉપર મુજબ મલમ અને પોતાનો ઉપયોગ કરવાથી વરમ, દુખાવો અને લોહી પડવું મટે છે.

કા-મુ. અર્શમાંથી નીકળતું લોહી કાળું અને જાડું હોય. સ્થિતિસ્થાપક તંતુઓ શીથીલ (કમળેર) થયા હોય. **કે-ફલો**. સાથે.

કા-સ. જીભ ઉપર પીળી ચીકણી ઢારી (પડ) હોય. **કે-ફલો**. સાથે. વારાફરતી આપવો. સાંજથી મધરાત સુધી દુખાવો વધતો હોય.

ને-સ. આંતરડાંના છેલ્લા ભાગ રેક્ટમમાં ગરમી લાગતી હોય અને પિત્તના લક્ષણો બળતરા વગેરે હોય. જીભનો રંગ જોવો. **કે-ફલો**. સાથે. બંધકાશ રહેતો હોય.

કા-ફો. રેક્ટમનું બહાર નીકળવું (આમળ નીકળવી). આંતરડાં કમળેર હોય. **કે-ફલો**. સાથે.

કે-ફો. પાંદુરોગીને અર્શ થયા હોય. ત્યારે **કે-ફલો**. સાથે. આ ક્ષાર આંતરડાંની માંસપેશીઓને મજબૂત બનાવી-શક્તિ આપી કાર્ય કરાવવા સમર્થ કરે છે.

ને-મુ. ઝાડો કઠણ, સૂકો અને થોડો આવતો હોય. મોંમાં બહુ થુંક આવતું હોય. જીભો બંધકાશ હોય. **કે-ફલો**. સાથે.

મે-ફો. કાપી નાખ્યા જેવું, બરછી ભોક્યા જેવું, વીજળીના જેવું ઘણું તિક્ષ્ણ દર્દ અર્શમાં થતું હોય. પણ સોજો નહિ હોય. યકૃત, હોજરી અને આંતરડાંની પાચનશક્તિ કમી થઈ ગઈ હોય ત્યારે.

આંધળા હરસ (અંદરના) હોય તો **ફે-ફો**. **કા-મુ**. **કે-ફલો**. **ને-મુ**. અને **કા-ફો**.

વૃદ્ધ માણસોના હરસ—**કે-ફલો**, **બેરીઅમ ફોસ**.

સૂચના—બધી જાતના આલ્કોહોલ, દારૂ વગેરે ઉત્તેજક પીણાં ભારે ખોરાક, ચા, કોફી, એકદમ બંધ કરવા. ઘણી મહેનત કરવી નહિ. આંતરડાંને સાફ રાખવાં પરંતુ કોઈપણ જાતના જીલાઓ લેવા નહિ એનીમાથી મળે સાફ કરવા—ગરમ અને ઝેરી દવાઓ ખાવી પીવી નહિ. ઘણું ઊંતું ખાવું નહિ.

મળદ્વારના સ્નાયુનો લકવો. ઝડો નીકળ્યા કરવો.

(Paresis ani.)

મળદ્વારના સ્નાયુઓનો લકવો થાય છે ત્યારે જ્ઞાનતંતુઓનો કાશ્ચ તેના પરથી જતો રહે છે ત્યારે ઝડો ઈચ્છા સિવાય વહાળ કરે છે. તેથી દર્દી ઘણો હેરાન થાય છે. કેટલીકવાર માંદગીના છેવટના રૂપમાં એજ કારણથી ઝડો પિશાબ છૂટી જાય છે.

કા-ફો. પ્લમ્બમ., કુપ્રમ આર્સ, કાલી આયોડ એની મુખ્ય દવાઓ છે. મળજ્ઞતંતુ બનાવનારા દ્વાર આપવા. લક્ષણો માટે જુઓ લકવો.

યકૃતના રોગો.

(Diseases of the Liver.)

—યકૃતમાં લોહીનો જમાવ.—

(Congestion of the Liver.)

લક્ષણો—યકૃત (કલેબ્રું) ઉપર હાથ મૂકતાં અગર શ્વાસ લેતાં દુખાવો થાય છે તેથી શ્વાસ લેતાં ત્રાસ થાય. યકૃતની વૃદ્ધિ થાય. માથું દુઃખે, અતિસાર થાય. અથવા બંધકોશ થાય. પિત્તના અને લોહીના ઝાડા થાય. વગેરે. લોહીનો જમાવ થયા પછી વરમ થાય છે. એ રોગ જુનો થાય ત્યારે યકૃતનું ગડ, યકૃતનો સંકોચ, યકૃતની કડીનતા વગેરે વિકાર પણ થાય છે.

કારણ—ચરબીવાળા, ખાંડ સાકરવાળા પદાર્થો વધારે ખાવા, દારૂ પીવો રળેદર્શને અથવા અર્શનું લોહી એકાએક બંધ થવું વગેરે રોગ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વરમ થવાનાં જે કારણો છે તે કારણો દ્વારાની ખોટ. હોય છે.

ચિકિત્સા — જુઓ યકૃતનો વરમ. મુઝારાનો રોગ.

યકૃતનો વરમ. મુઝારાનો રોગ.

(Inflammation of Liver. Hepatitis.)

કારણો અને લક્ષણો યકૃતમાં લોહીનો જમાવ પ્રમાણે

ચિકિત્સા—કે-ફો. વરમની પહેલી અવસ્થા તાવ, સોજો શળ.

કા-મુ. કમળો, જીભ ઉપર સફેદ થર, સફેદ ઝાડા, યકૃતની મંદક્રિયા મળાવરોધ. વરમની ખીજી અવસ્થા.

ને-સ. યકૃતના વરમની (મુઝારાની) મુખ્ય દવા. વરમની ખીજી દવાઓ સાથે વારાફરતી આપવી કડવી ઉલટી, પીળા પાતળા ઝાડા. ચામડી પીળી. આખા યકૃતમાં અતિ પીડા (શૂળ). **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** સાથે.

કા-સ, સિ. વરમની ત્રીજી અવસ્થા. સાંજથી મધરાતસુધી પીડા વધતી હોય. પડ થવા માંડ્યું હોય.

ને-મુ. મોં સુકું અમી વિનાનું થઇ જતું હોય. અતિ તરસ.

મેગ-મુર. વરમની અસર રહી જઇ જીનું રૂપ ધારણ કરે. પેટ ફૂલેલું રહે. કાળા પીળા ઝાડા થાય. પગ પર સોજા આવે, હૃદય ધબકે.

પ્લમ્બમ. જીનો વરમ. સખત અંધકોશ. યકૃતમાં ખેંચાટ.

કા-ફો. સન્નિપાતનાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

ખોરાકમાં ફક્ત દૂધજ આપવું. દર્દીને ઉઠવા, બેસવા દેવો નહિ.

કલેબનનું પાકવું. મુઝારાની ગાંઠ.

(Abscess of the Liver.)

યકૃત વરમનાં ત્રીજી અવસ્થામાં કલેબનમાં પાક શરૂ થાય છે. વરમ ઓછો થતો નથી તેથી લોહીનું ફરવું અંધ થવાથી તેની ગાંઠ અંધાય છે કે ગુમકું થાય છે. લિવરમાં ગડ થવાનાં બીજાં પણ કારણો છે. જેવાં કે—ટાઇફોઇડ જેવા કોઇ-પણ વ્યાધિમાં આંતરડામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તે ક્ષતનો ચેપ યકૃતમાં ગયો હોય. મેલેરીઆનો સખત તાવ આવ્યો હોય. યકૃત ઉપર કાંઈ વાગ્યું હોય, પાઇમીઆનો રક્તવિકાર ફાગ્યું પડ્યો હોય. તેથી પણ ગડ થઇ આવે છે. લોકો તેને મુઝારાની ગાંઠ કહે છે.

આ રોગથી ઘણે ભાગે દર્દી મરી જાય છે. ગડ ફેફસાંમાં કે પેટમાં ફાટે છે જો ફેફસાંમાં ફાટે તો કફ મારફતે પડે બહાર નીકળે છે પણ પેટમાં ફાટે તો પેટના અંતરાવરણમાં વરમ થઇ દર્દી થોડા કલાકમાં મરી જાય છે.

લક્ષણો—ટાઢ ભરાઈ તાવ આવે છે. શ્વાસ લેવાની મુશ્કેલી થાય છે. યકૃત વધી જાય છે. પીપડી (હોજરીનો ખાડો) ના ભાગમાં અને પાંસળીની નીચે યકૃત સુઝી જાય છે. ગડ સપાટી ઉપર સ્પર્શ દેખી શકાય ત્યારે દુખાવો અને તાવ સખત આવે છે. ગડ ઉંકું હોય ત્યારે દુખાવો અને તાવ ઓછા હોય છે. ઉલટી, ઝાડો કે મરડો થાય છે વગેરે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. તાવના લક્ષણમાં કા-સુ. અને ને-સ. સાથે. જલદી જલદી વારાફરતી ખાવા આપવા. ગડ ઉપર મલમ બનાવી લગાડવો. અથવા પોતાં મૂકવા.

ને-સ. યકૃતના દરેક રોગ ઉપર આપવાની દવા. મેલેરીઆ તાવ હોય.

કા-ફો. મજ્જતંતુની અવ્યવસ્થા સન્નિપાત, ખડખડ, નિદ્રાનાશ વગેરે આર્સેનિક સાથે.

કે-સ. ૩૦x સિ. ૩૦x-ગડ પાકતું અટકાવવા. વરમની ત્રીજી અવસ્થા. સિ. ૩x પાવર વાપરવો નહિ. કેમકે તેથી ગડ પાકે છે. સિ. કે-સ. આપતાં જતાં ગડ પાકતું ન અટકે તો મૃત્યુ ચોકસ છે. તેવે પ્રસંગે જલદી પકવવા માટે સિ. ૩x ચોપડવા અને ખાવા આપવો. જો ગડ ફેફસાંમાં ફાટે તો દર્દી બચવાની આશા છે. કમનસીબે પેટમાં ફાટે તો પરિણામ ખરાબ આવે છે.

હોશિયાર ડોક્ટર પાસે આની ચિકિત્સા કરાવવી.

યકૃતનો સંકોચ-દીર્ઘ વરમ.

(Cirrhosis of the Liver.)

કારણ—દારૂના સેવનથી, હૃદય ફેફસાં અને ઉપદંશના રોગથી યકૃત વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિ થયા પછી સંકોચ થાય છે ત્યારે જલોદર થાય છે. વૃદ્ધિ પામે ત્યારે કમળો થાય છે. પુરૂષને આ રોગ વધારે થાય છે.

લક્ષણ—લોહીની ઉલટી અને ઝાડા થાય છે. જલોદર થાય છે. પગ ઉપર સોજા ચઢે છે વગેરે.

ચિકિત્સા—જલોદર, કમળો થાય તો તેની ચિકિત્સા જોવી. તે ઉપરાંત લોહીના ઝાડા ઉલટી અંધ કરવા માટે ફે-ફો. અને ને-સ. આપવા. તાવ માટે પાણી એ આપવા.

આયોડ—યકૃતની વૃદ્ધિ અને સંકોચ મટાડવા. કમળો મટાડવા. કા-સુ. સાથે. ફોસ્ફરસ ૬ આ રોગની મહાન દવા છે. તે દર કલાકે પાંચ ટીપાં પ્રમાણે આપવી. ગોળી હોય તો તે પાણી પાંચ પ્રમાણે આપવી.

દુષ્ટ કમળો યકૃતનું સુકાઈ જવું.

(Malignant Jaundice or Atrophy of the Liver.)

કારણ—દારૂનું વ્યસન, ઉપદંશ, અતિ ચિંતા ધારતી, ટાઇફસ અને મેલેરીઆ તાવ. પારો સોમલ અને ફેરફરસના મૂળ રૂપવાળી દવાઆનું સેવન વગેરે.

લક્ષણો—કમળો, યકૃત નાનું થાય છે પણ તેમાં દુખાવો હોતો નથી. બરોળની વૃદ્ધિ. બગડેલા લોહીની ઉલટી. માથું સખત દુઃખે છે. સન્નિપાત અને ખેંચાટ થઈ દર્દી એક અઠવાડીયામાં મૃત્યુ પામે છે.

આ રોગ સ્ત્રીઓને ઘણે ભાગે થાય છે તેણીની ગર્ભાવસ્થામાં એ રોગ થાય છે.

ચિકિત્સા—જે રોગના કારણથી આ રોગ થયો હોય તે રોગની દવા કરવી. તે માટે તે રોગની ચિકિત્સા જોવી. પારાનું બહુ સેવન થયું હોય તો કાલી આયોડ. ઉપદંશ રોગનું કારણ હોય તો કાલી આયોડ. વગેરે ઉપદંશ રોગની દવા કરવી. સોમલના ઝેરથી થયો હોય તો આર્સેનિક ૩૦x અથવા ૨૦૦xનું સેવન કરવું, ફેરફરસના ઝેરથી થયો હોય તો ફોસ્ફરસ ૩૦ નું સેવન કરવું. આ રોગની મુખ્ય દવાઓ કા. મુ., ને. સ., ફે-ફો., અને કા-ફો. છે. લક્ષણાનુસાર જેની જેની જરૂર હોય તે આપવા.

કમળો.

(Jaundice, Icterus.)

આંખો ચામડી અને નખ પીળાં થાય. પિશાબ પીળો થાય. અને ઝાડો તદ્દન સફેદ થાય એ કમળો થયાની ખાસ નિશાનીઓ છે. ઝીણો ઝીણો તાવ અને પુષ્કળ અશક્તિ એ રોગમાં થાય છે.

કારણ—અનાજ પચાવનાર પિત્ત કાળજીમાં ઉત્તન્ન થાય છે ત્યાંથી પિત્તવાહક નળીમાં થઈ આંતરડાના ઉપલા ભાગ ડ્યુઓડીનમમાં જાય છે તે ખોરાક પચાવવાનું કાર્ય કરે છે. પરંતુ પિત્ત આંતરડામાં પિત્તનળીને હરકત થવાથી જાય નહિ ત્યારે તે પિત્ત લોહીમાં મળી જાય છે અને તે શરીરમાં બધે ફરી વળે છે. તેથી આખું શરીર આંખો નખ વગેરે પીળાં થાય છે લોહીમાં ભળેલું એ પિત્ત પિશાબ મારફતે બહાર નીકળે છે તેથી પિશાબ પીળો થાય છે. એ પિત્ત આંતરડામાં જતું નથી તેથી ઝાડો સફેદ થાય છે. એને કમળો કહેવામાં આવે છે. દર્દીને બધી વસ્તુઓ પીળી દેખાય છે.

ચિકિત્સા—કા-મુ. કમળાની ખાસ દવા. યકૃતનું કાર્ય ધીમું હોય યકૃતમાં અને જમણા ખભામાં વેદના થાય. જીરૂ સફેદ થરવાળી, કઠણ સફેદ અથવા ઝાંખા પીળા ઝાડા, આ દવા પિત્તને સુધારે છે.

ને-સ. પીળી ચામડી, આંખ, નખ વગેરે. જમી ગએલા પિત્તને પાતળું કરે છે. પિશાબ હળદર જેવો પીળો. ઝીણો મેલેરીઆ તાવ મુખ્ય દવા કા-મુ. સાથે. કમળાની એ બે મુખ્ય દવાઓ છે.

ને-સુ. અને કા-સ. ની પણ લક્ષણાનુસાર જરૂર પડે છે.

આયોજ--યકૃતના સંક્રાન્તિ કમળો થયો હોય,

સૂચના--ઘડા, માંસ, ઘી તેલવાલા પદાર્થો, સાકર, ખાંડ, દરેક જાતના દારૂ અને કેરી પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો.

પથરીનું દર્દ.

(Gall-Stone.)

પિત્તાશય (ગોલ્ડેડર) માં ચુનાના ક્ષાર જમા થાય છે અને તે બગડેલા કે જામી ગયેલા પિત્ત સાથે મળી પથરી બંધાય છે તેનું કારણ પિત્તને ઘટ થતું અટકાવનાર ને-સ. ની અને જરૂર રસમાં કે-ફો. ક્ષારની ખામી હોવાથી આલ્ક્યુમીનનો વધારો થાય તેથી ચુનો, આલ્ક્યુમીન અને પિત્ત ભેગા મળી પથરી બને છે. તેને પિત્તપથરી કહેવામાં આવે છે. પિત્તાશય, યકૃતવાહિની અને પિત્તવાહક નળીમાં પથરી બંધાય છે.

કારણો--ચરબીવાળા અને ગળ્યા પદાર્થો ખાવાથી, મીઠા પરમીઆથી, બંધકોશ અને ચિંતાથી, ચૂનો ખાવાની ટેવથી પથરીનો રોગ થાય છે.

લક્ષણો--જમણા પડખામાં યકૃતની ઉપર દુખાવો થાય તે જમણા ખભા સુધી પહોંચે. પેટ પુલે, કબજાઆત થાય. અસહ્ય ચૂંક જેવું દર્દ થાય. ઉલટી કે ઉબકા થાય. શ્વાસની મુશ્કેલી. અતે મૃત્યુ.

ચિકિત્સા--ને-સ. પથરી બંધાતી અટકાવવા માટે આ દવાની સાથે વધારે જરૂર છે. લોહીમાં એ ક્ષાર પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો પિત્ત જામી પથરી બંધાય નહિ. પેટ ઉપર તાણીને કપડું પહેરી શકાય નહિ. પાદાંગુષ્ઠવાત (ગાઉટ) થયો હોય કે-ફો. સાથે.

કે-ફો. પથરી બંધાતી અટકાવવા માટે આ પણ ને-સ. ની પેઠે ઉપયોગી છે ને-સ. સાથે વારાફરતી. પિત્તના અને ગાઉટના લક્ષણોમાં જરૂરરસ અને પિત્તરસમાં આ એ ક્ષારની ન્યૂનતાથીજ પથરી બંધાય છે તેથી એ એ ક્ષાર પથરીની મહાન દવા છે. ૩૦ X અને ૨૦૦ X પાવરમાં એ દવાઓ નો ઉપયોગ કરવો.

મે-ફો. અતિશય ચૂંક જેવી પીડામાં આનો ઉપયોગ વખાણવા લાયક છે. એ પથરી આગળવામાં ઉપયોગી નથી પણ જે નળીઓમાં પથરી થાય છે અથવા અટકી રહે છે અને તેથી તેમાં ચૂંક જેવું દર્દ થાય છે. આ ક્ષાર તે નળીઓનો

સંક્રાંત્ય ઓછો કરી તેનો વિસ્તાર કરે છે તેથી પથરી સહેલાઈથી બહાર આંતર-ડાંમાં આવે છે. ત્યાંથી ઝાડ વાટે પથરીઓ નીકળી જાય છે. નાની નાની પથરી ઓ થતી હોય તે તો ઝાડમાં કુદરતી નીકળી જાય છે પણ પથરી બહુ મોટી થઈ હોય ત્યારેજ આવી મુશ્કેલી આવે છે. આ દવાથી નળીઓ વિસ્તૃત થાય તે કરતાં પથરી મોટી હોય તો ઓપરેશનની જરૂર છે.

ને-ફો. પણ પથરી થતી અટકાવવા માટે ઉપયોગી છે.

કે-સ. ૩૦ X અને સિ. ૩૦ X પથરીના રોગની લાંબો વખત દવા ન થઈ હોય તેમાં ઉપયોગી છે. પિત્તવાહક નળી અને પિત્તાશય અને યકૃતનો પાક ન થવા દેવા માટે.

કા-મુ. શુદ્ધ પિત્ત ઉત્પન્ન કરવા માટે અને યકૃતના કાર્યની મંદતા ઉપર.

મૂત્રમાર્ગમાં જે પથરીનો રોગ થાય છે તે માટે જુઓ મૂત્રાવયવોના રોગોમાં પથરી. (Gravel).

યકૃતનો કેન્સર.

(Cancer of the Liver)

આ એક અસાધ્ય રોગ છે. તેમાં લિવર એટલું બધું મોટું થાય છે કે ઠેઠ કેડના હાડકા સુધી પહોંચે છે. કમજો અને જલોદર થાય છે. બરોળ વધતી નથી. દુઃખ ઓછું કરવા માટે પ્લમ્બમ, ફ્લીકમ, અને કુપ્રમ આર્સ. નો ઉપયોગ કરવો બરફથી આરામ લાગે તો બરફ અને સેકથી આરામ લાગે તો સેક કર્યા કરવો. લોહી શુદ્ધ કરવા ઉપર ધ્યાન આપવું.

ચિકિત્સા માટે જુવો કેન્સર એન્ડ ટયુમર.

મૂત્રાવયવો.

મૂત્ર ઉત્પન્ન કરનારા પિંડો મૂત્રપિંડો કહેવાય છે. મૂત્રપિંડ (Kidney) બે છે. જમણી બાજુએ એક અને ડાબી બાજુએ એક. એ અગિઆરમી પાંસ-ળીની નીચે ચાર પાંચ ઇંચ લંબાઈમાં છે. પહોળાઈ બે ઇંચ છે. દરેક મૂત્રપિંડ (ગુરદા) ની ઉપર એક એક ગ્રંથી છે તેને સુપ્રારિનલ ગ્લેન્ડ કહે છે એ રસ-ગ્રંથી કહેવાય છે. વળી તે રસવિસર્જન ગ્રંથી પણ કહેવાય છે કેમકે લોહીમાંના ક્યારો-જેર એ પોતે ઉત્પન્ન કરેલા રસની મદદ વડે મૂત્રપિંડ મારફતે કાઢી નાખે છે. દરેક મૂત્રપિંડમાંથી એક એક નળ નીકળે છે. તેને યુરિટર્સ કહે છે તે

પેદુની નીચે હાડકાની બપોલમાં મૂત્રાશય (Bladder) છે તેને મળે છે. મૂત્ર-પિંડોએ સુપ્રારિનલ ગ્લેન્ડસની મદદ વડે ઉત્પન્ન કરેલું મૂત્ર એ નળો મારફતે બ્લેડર-મૂત્રાશયમાં એકઠું થાય છે ત્યાંથી પુરુષ અને સ્ત્રીઓની જનનેન્દ્રિય મારફતે પિશાબ થઈ બહાર નીકળી જાય છે. લોહીમાંનું સર્વ ઝેર એ રીતે આ મૂત્રાવયવો હંમેશાં બહાર કાઢવાનું કરે છે. પિશાબ એ લોહીમાંનું કાતીલ ઝેર છે તેનો નિકાલ નહિ થાય તો તે ઝેર જેને પિશાબનું ઝેર કહેવામાં આવે છે તે લોહીમાં રહેવાથી યૂરેમીઆનો રોગ થઈ માણસ એક બે દિવસમાં મૃત્યુ પામે છે. ઘણાં કારણોથી મૂત્ર પેદા થતું નથી. થાય છે તો બરાબર નીકળતું નથી. કાંઈ વખત બંધ થઈ જાય છે ત્યારે જે જે રોગો થાય છે તેનું વર્ણન હવે પછી કરવામાં આવ્યું છે.

મૂત્રપિંડનો સોળે તરતનો.

(Nephritis.)

મૂત્રપિંડનો સોળે જીનો.

(Bright's Disease.)

પિશાબના અવયવોના રોગોનો નિર્ણય કરવા માટે મૂત્રની શાસ્ત્રીય પરીક્ષા કરાવવાની ખાસ જરૂર છે. આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે રોગોનાં લક્ષણો ઉપરથી અને પિશાબના રંગ ઉપરથી પિશાબમાં નિકળતા પદાર્થોના રંગ ઉપરથી દવાની પસંદગી કરવાની છે અને રોગનું નિદાન કરવાનું છે.

ગુરદા (મૂત્રપિંડ) ને વરમ થાય છે તે તરતનો હોય છે તો તાવ ૧૦૩-૧૦૪ સુધી આવે છે. વરમ દીર્ઘ (જીનો) થાય છે ત્યારે તાવ ઓછો આવે છે.

શરીર પર સોળ ચઢવા, શરીર પાંદુરોગી જેવું દેખાવું, પિશાબમાં આલ્બ્યુમીન જવું. મૂત્રનું ઓછું અગર બિલકુલ ઉત્પન્ન ન થવું એ આ વ્યાધિના મુખ્ય લક્ષણો છે. વરમ દીર્ઘ હોય છે તો એ રોગને લોકોમાં નાળકાટનો વ્યાધિ કહેવામાં આવે છે. એ ઘણું ખર્ચ નાનાં બાળકોને અને જીવાંત માણસોને થાય છે. નાળકાટમાં વિશેષ લક્ષણો થાય છે કાંઈ વખત લોહી પડે છે. પિશાબ થોડાં ટીપાં જ પડે. હાથ, પગ, પેટ, ચહેરા એ સર્વ ઠંડાણે સોળ ચઢે છે પેટ મોટું ફૂલેલું દેખાય છે. છોકરાંઓને કાંઈ વખત આંકડી આવે છે. પિશાબનો યૂરીઆ નામનો પદાર્થ લોહીમાં વધી પડે છે ત્યારે

દર્દીનો શ્વાસ, આખું શરીર અને પરસેવામાં મૂત્રની વાસ મારે છે. મગજ-શક્તિનો નાશ થઈ જાય છે. છેવટે બેભાન થઈ દર્દી મૃત્યુ પામે છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. નામનો ક્ષાર કમી થવાથી લોહીમાં આલ્ક્યુમીન બેશું થાય છે તે પિશાબમાં જાય છે પણ પિશાબ કમી થવાથી બધું બહાર નીકળતું નથી. તે જમી જઈ વરમ પેદા કરે છે તેથી આ રોગમાં એ મુખ્ય દવા છે. ૩૦૪ અને ૨૦૦૪ પાવર વાપરવા. તરતના રોગમાં ૬૪, ૧૨૪.

કે-ફો. મૂત્રપિંડના તમામ વ્યાધિઓમાં વરમ, તાવ, દાહ અને પીડા હોય. મૂત્રપિંડ તરફ લોહીનો ધસારો હોય મુખ્ય દવા **કે-ફો.** સાથે કમવાર.

કે-ફો. આ રોગ અને આલ્ક્યુમિન્યુરીઆની ખાસ દવા. અશક્તિ શરીર પાંદુરોગી જેવું દેખાતું **કે-ફો.** અને **કા-ફો.** સાથે. ફોસ્ફેટસ જતા હોય.

કા-મુ. વરમની ખીજી અવસ્થામાં.

કા-ફો. મગજ અને મજ્જાતંતુની નબળાઈ, નિદ્રાનાશ, ચીડીઓ સ્વભાવ, કોષી સ્વભાવ.

ને-ફો. પિશાબ બંધ થયો હોય. મૂત્રપથરી થઈ હોય. **ને-સ.** સાથે.

ને-સ. મૂત્ર રચાંતુંજ નહિ હોય તો આ દવાથી મૂત્રપિંડનું કાર્ય સતેજ થઈ મૂત્ર રચાય છે. પથરી થઈ હોય. **ને-ફો.** સાથે.

ને-મુ. આલ્ક્યુમીન વધુ જતું હોય **કે-ફો.** સાથે. પિશાબમાં લોહી પડતું હોય. **કે-ફો.** અને **કા-ફો.** સાથે. શરીરે સોજા ચઢ્યા હોય **કે-ફો.** અને **ને-સ.** સાથે.

આર્સેનિક—મેલેરીઆ કે કોઈ ખીજી તાવોથી ગુરદાનો વરમ થયો હોય. શરીરે સોજા ચઢ્યા હોય. રક્તાશય (હૃદય) નો વ્યાધિ થયો હોય અશક્તિ બહુ રહેતી હોય.

મૂત્રાશયનો વરમ.

(Cystitis.)

કારણ—પરમીઆનો રોગ, મૂત્રનું બંધ થવું, મૂત્રશલાકા નાખવાથી થએલું નુકશાન કે ક્ષત, શરદી, પથરી વગેરેથી આ વરમ થાય છે.

લક્ષણો—વારંવાર પિશાબ કરવાની ઇચ્છા થાય પણ પિશાબ ટીપે ટીપે આવે. પિશાબ કર્યા પછી દુઃખ થાય. પેટમાં દુખાવો, કમરનો દુખાવો. પિશાબમાં લોહી, પડ અને કદ્દતું નીકળવું. તાવ આવવો વગેરે લક્ષણો થાય છે.

ચિકિત્સા-કે-ફો. તાવ, અગન, વેદના વગેરે વરમની પ્રથમ અવસ્થાનાં લક્ષણો. વારંવાર પિશાબ થવો, પિશાબ ખંધ થવો, લાલ પિશાબ થવો.

કા-મુ. વરમની ખીજ સ્થિતિ. પિશાબમાં સફેદ, ચીકણો, ગંધાતો શ્રાવ નીકળવો. સોજો જુનો વરમ. કાળો પિશાબ.

કે-સ. વરમની ત્રીજી અવસ્થા. પૃષ્ઠ કે લોહીમિશ્રિત પૃષ્ઠ નીકળવું.

કા-ફો. અતિ અશક્તિ, પિશાબમાં ફક્ત લોહીજ પડવું પછી તે શુદ્ધ-માંથી આવતું હોય કે મૂત્રાશયમાંથી આવતું હોય.

મે-ફો. દરેક વેદના સેક કરવાથી ઓછી થતી હોય. પિશાબ કરવાની ઈચ્છા કાયમ રહેતી હોય પણ પિશાબ કરતાં કષ્ટથી થોડાં ટીપાં પિશાબ થતો હોય. પેદુમાં ખેંચાટ થતો હોય.

ને-મુ. પિશાબ કર્યા પછી કાપી નાખવા જેવી પીડા થતી હોય. જીભ સૂકી તરસ, પીશાબ કર્યા પછી બળતરા. પીશાબમાં યૂરિઆ જતો હોય.

કે-ફો. જ્યારે **મે-ફો.** નિષ્ફળ જાય ત્યારે આનાથી આરામ થાય છે.

કા-સ. પિશાબમાં પીળું ચીકણું પૃષ્ઠ નીકળતું હોય. પિશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતું હોય મુખ્ય દવા છે. **કે-ફો.** સાથે.

માર્સેનિક. જુનો મૂત્રપિંડનો વરમ. પિશાબ થોડો અને ગરમ હોય. આખા શરીરપર સોજા. જલોદર થયું હોય. જઠર અને આંતરડાની ફરિઆદો હોય બહુ તરસ લાગે પણ થોડું પાણી પીવાય. દાહ બળતી પીડા.

સિ. પિશાબમાં પૃષ્ઠ નીકળતું હોય. પથરીથી વરમ થયો હોય. તો **મે-ફો.** સાથે.

મૂત્રપિંડની ઉપરની રસગ્રંથીનો વરમ.

(Addison's Disease.)

આ વ્યાધિમાં શરીરનો રંગ કાંસાની ધાતુ જેવા રંગનો થાય છે. એ પિંડો લોહીમાંથી મૂત્ર છૂટું પાડી તેને શુદ્ધ કરવાનું છે.

લક્ષણો.—શરીર ઉપર ચરબી જામે છે પણ શરીર સુકાએલું દેખાતું નથી આલતાં હાંફ ચઢે છે. શરીરનો રંગ બદલાઈ કાંસા જેવો થતો જાય છે. એ મુખ્ય લક્ષણો છે.

ચિકિત્સા.—આ રોગની મુખ્ય દવા **ને-સ.** અને **કેલકર આર્સ.** છે.

ને-સુ. કિડની મૂત્રપિંડનો પ્રદેશ (જગા) જઠરાગ્નિ અને મરમ લાગે. ચહેરાનો રંગ શીઠા પીળાશ પડતો હોય. હાથ અને પીઠ ઉપર ભુરા ઝાંઘ પડે. મગજ અને શરીર વધારે મંદ અને ઠીલું પડી જાય તે સાથે નીચલા અવયવો ધ્રુજતા હોય. ઉલટી, ઉબકા, દબાણ કરતો દુખાવો જઠરમાં હોય. ભૂખ મંદ પડી હોય. પ્રાણીજન્ય ખોરાકો અત્યુકૂળ ન થતા હોય. બંધકાશ. પેટમાં દુખાવો. ચાલવું અને શ્રમ લેવો ઠીક પડતો ન હોય. બગાસાં બહુ આવતા હોય અને પગ લાંબા કર્યા સિવાય ઊંધ ન આવતી હોય. શરીર ઠંડું હોય ઉભા થવા જાય કે ચાલવા જાય તો આડા પડી જવાય કા-ફો. કે-ફો. અને કા-સ. લક્ષણાનુસાર આપવાની જરૂર પડે છે.

મધુ પ્રમેહ.

(Diabetes Mellitus.)

ખાસ કરી પેન્ક્રિયાસ અને કાળજના રોગથી મધુપ્રમેહ એટલે મીઠો પરમીઓ થાય છે. ફેફસાંના, મગજના, સંધિવા અને ગાઉટના વ્યાધિથી પણ મધુપ્રમેહ થાય છે. સાકર અને ખાંડ તથા દારૂના સેવનથી પણ આ રોગ થાય છે અને વધુ બળવાન બને છે. આ રોગમાં પિશાબમાં સાકર જાય છે. એ દર્દીના પિશાબમાં કપડું બોળી રાખીએ તો અકકડ થઈ જાય છે. કોઈ વાસણમાં પિશાબ ઝીલી રાખ્યો હોય તો ઉપર કીડી મંકોડા ચઢે છે. તે ઉપરથી એ રોગ જલદી ઓળખાય છે. ડૉક્ટર પાસે પિશાબ તપાસાવી રોગનો નિર્ણય કરવો અને આ શાસ્ત્રના ક્ષારો દવા તરીકે આપવા. આ ક્ષારોના સેવનથી આ કષ્ટસાધ્ય રોગ પણ સહેલાઈથી મટે છે.

લક્ષણો—તરસ બહુ લાગે છે. પિશાબ પુષ્કળ થાય છે. દિવસે દિવસે શરીર સુકાતું જતું લાગે છે. ચાલવાની મુશ્કેલી થાય છે. ઝાડો કઠણ. સૂકો, ઝાંખો પીળો અને કબજ રહે છે. કમરનો દુખાવો, હાથ પગ ઠંડા, ગરમી દાગ થી ઓછી, હાથપગમાં કળતર, પગે સોજા. વગેરે લક્ષણો હોય છે.

રોગ લાંબો વખત ચાલે તો પછી પાઠાં, ગુમડાં, હથેલીમાં સાતપડો, સડો, સખત બંધકાશ. દર્દીની આંખ અડધી ઉઘાડી રહે છે પણ ભાન હોય નહિ. શ્વાસની ભૂખ લાગી હોય એમ ઉંડા શ્વાસ લે છે છેવટે બેભાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ મરણ પામે છે.

આ રોગમાં ક્ષય પણ થાય છે છતાં શરીરની ગરમી દાગ થી વધતી નથી, ગુરદનો વરમ, ન્હોમોનિઆ, અને મગજમાં રક્તશ્રાવ (એપોલેક્ષી) પણ થાય છે તેમાંથી દર્દી બચતો નથી.

આ રોગવાળાનો પિશાબ તપાસાવી તેમાં સાકર જાય છે કે નહિ તે નક્કી કરાવવું અને આ ક્ષારોની ચિકિત્સા ચાલુ કરવાથી પરિણામ ઘણું સાફ આવે છે અને રોગ મટી જાય વગર રહેતો નથી.

ચિકિત્સા—ને-સ. પેન્ક્રિયાસ, યકૃત અને મૂત્રપિંડોના રોગોની મુખ્ય દવા. આ રોગ પેન્ક્રિયાસ અને યકૃતની ખરાબ હાલત અને અવ્યવસ્થાથી થાય છે. આ રોગમાં સાકર લોહીમાં વધી પડે છે અને તે પિશાબ મારફતે બહાર નીકળે છે, આ ક્ષાર સાકરને ઓછી કરે છે. અને પાણીના જથ્થાને નિયમિત કરે છે. પેન્ક્રિયાસ યકૃત વગેરે અવયવોને સુધારે છે.

કા-ફો. આ ક્ષાર કરોડના મૂળ સાથે જોડાયેલા મગજના ભાગ મેડ્યુલા ઓપ્પોન્ગેટા અને તેમાંથી નીકળતા મગજતંતુઓની શક્તિ જળવી રાખે છે અને વધારે છે અને જરૂર, ફેફસાં વગેરે અવયવોના કાર્યમાં હરકત આવતી હોય તેને દૂર કરે છે તેઓને કાર્ય કરવા શક્તિ આપે છે આ રોગમાં એટલા માટે એની પણ ખાસ જરૂર છે આ રોગના ઘણાં લક્ષણો આ ક્ષારને સૂચવે છે કડકડતી ખોટી ભૂખ, નિદ્રાનાશ વગેરે. ડૉ. સુરહર આ રોગની **કા-સ.** અને **કે-સ.** અગત્યની દવા જણાવે છે એ મીઠા પરમીઆની સારી દવા છે તે આ રોગમાં આપવી જોઈએ. ખરેખર આ રોગમાં એ બે ક્ષારો પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. ગુમડાં, પાકું, સાતપડો વગેરે ઉપર આ ક્ષારો સાફ કામ કરે છે. ડૉ. વૉલ્ફર **ફે-ફો.** અને **ને-ફો.** થી સાફ પરિણામ આવે છે માટે મુખ્ય દવા **ને-સ.** સાથે દરેક દર્દીમાં આપવા લલામણુ કરે છે. દવાઓના અને રોગનાં લક્ષણો સરખાવી ઉપયોગ કરવો.

ફે-ફો. મધુખ્રમેહમાં ઝડપી નાડી, દુખાવો, રક્તસંચય, ગરમી વગેરે લક્ષણો શરીરના કેઇપણ ભાગમાં હોય. **ને-સ.** સાથે.

કે-ફો. ઘણી તરસ, મોં અને જીભ શુષ્ક, પોચું પુલેલું પેટ. દર્દી મીઠું અને કુકરતું માંસ ખાવા વલખાં મારે એ લક્ષણોમાં **ને-મુ.** સાથે.

કા-મુ. પિશાબ પુષ્કળ થતો હોય તેમાં સાકર જતી હોય. દર્દીને ઘણી નબળાઈ થાય અને ઉંઘ્યા કરે. આ ક્ષારના ખીજાં લક્ષણો હોય. **ને-સ.** સાથે.

ને-મુ. ન છીપે એવી તરસ, શરીર સુકાતું જવું. બિંધ અને ભૂખ ઓછી થઈ જવી. પુષ્કળ અશક્તિ અને મન ભંગ થઈ જવું.

કા-સ. હવાની ભૂખ લાગી હોય તેમ ઉતાવળા ઉંડા શ્વાસ, પરસેવામાં મીઠી વાસ, ગુમડાં, પાકું, ત્વચારોગો. વગેરેમાં **ફે-ફો.** અને **કે-સ.** સાથે.

સૂચના—આ રોગમાં ખોરાક ઉપર બહુજ ધ્યાન આપવું. ખોરાકમાં એકલું દૂધજ આપવું. ભૂલેચૂકે પણ સાકરવાળા અને ગળ્યા પદાર્થો ખાવા નહિ. માંસ ખાનારાઓને તેની મનાઇ નથી. કાળીજ, તાંદળજની ભાજી. તેલ, ઘી અને માખણ ખાવાની છૂટ છે. કુંગળી, ટામેટાં, બદામ અને ઈંડાં ખાઈ શકાય. મગ, અડદ, તુવર વગેરે કઠોળ પણ ખવાય. ચોખા બટાટા ધઉં થોડા ખાવા. ખોરાકને ગળ્યો કરવાની જરૂર પડે તો સેકેરીનનો ઉપયોગ કરવો.

બહુમૂત્રતા.

(Diabetes Insipidus)

લક્ષણો—પિશાબ વારે વારે અને પુષ્કળ થાય તેથી દર્દીનું શરીર ઘણું નબળું પડી જાય છે કેમકે તે સાથે શરીરના અવયવોને જોઈતું પાણી પણ બહાર નીકળી જાય છે તેથી તે અવયવોનું કાર્ય મંદ પડે છે તેના શ્લેષ્મપટો અને રસપટોમાં પાણીની ખોટ પડવાથી તે બીનાં રહેતાં નથી. ત્વચા, મોં વગેરે શુષ્ક રહે છે. પિશાબ ચોકખો પાણી જેવો ઉતરે છે. તેમાં સાકર હોતી નથી. પેટ વધી જાય છે.

ચિકિત્સા—ને-સુ. મુખ્ય દવા છે તે સાથે કે-ફો. અને કા-ફો. વારાફરતી આપવા.

મૂત્રનો અટકાવ.

(Retention of Urine)

આ રોગમાં પિશાબ અંધ થઇ જાય છે. પિશાબ બ્લેડરમાં હોય છે ખરો પણ બહાર નીકળી શકતો નથી. સંકોચન થવાથી (મૂત્રાશય) પિશાબ નીકળી શકતો નથી. મેગ-ફો. અને કુપ્રમ આર્સ. મુખ્ય દવાઓ છે. હિસ્ટીરીઆના સંકોચથી હોય તો ઉપલા એ ક્ષારો આપવા પણ જો તે નિષ્ફળ જાય તો **હીંકમ ફોસ.** નો ઉપયોગ કરવો. પેટુ ઉપર સેક કરવો જો વરમ હોય તો કે-ફો. થી તે મટશે અને પિશાબ ઉતરશે.

મૂત્રનષ્ટતા.

(Suppression of Urine.)

આ રોગમાં મૂત્રપિંડો પિશાબ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. મૂત્રપિંડના કાર્યની મંદતા અથવા રોગી સ્થિતિ કારણ હોય છે.

મુખ્ય દવાઓ ને-સ. અને ને-ફો. છે એ બેનું લાંબો વખત સેવન કરવું. પિશાબ ઉત્પન્ન કરવામાં એ ક્ષારો સારો લાગ લાગે છે.

પિશાબમાં ફોસ્ફેટ જવા.

(Phosphaturia)

પિશાબ કરતાં ઉનવા બળે છે (Dysuria) પિશાબ કર્યા પહેલાં અને પછીથી અગન બળે છે. મુખ્ય દવાઓ કે-ફો. ને-મુ. ને-સ. અને ફે-ફો. એ ક્ષારો વારાફરતી અથવા મિશ્ર કરી દશ દશ મિનિટે આપવા.

મૂત્રપિંડનું પાકવું.

(Suppurative Nephritis)

મૂત્રપિંડનો વરમ થયા પછી તેની ત્રીજી અવસ્થામાં તે પાક ઉપર ચડે છે. તેમાં પડ થાય છે. તે પડ પિશાબમાં નીકળે છે. ગુરદામાં પથરી થવાથી, લોહીમાં યુરિઆ અને બીજાં ઝેરી પદાર્થો બળવાથી, મૂત્રાશયમાં મૂત્ર ભરાઈ રહેવાથી આવું પરિણામ આવે છે.

ચિકિત્સા—કે-સ. ૩૦ x સિ. ૩૦ x કે-ફો. ૩૦ x વારાફરતી દર કલાકે આપવા. હલકા પાવર વાપરવા નહિ. જો મૂત્રપિંડનું ગડ આંતરડામાં ફાટે તો ખરાબ પરિણામ આવે છે. મૂત્રાશયના દરેક રોગમાં ને-સ. વાપરવાનું અગાઉ લખ્યું છે. તે પ્રમાણે આમાં પણ એનો ઉપયોગ કરવો.

મૂત્રાશયનો લકવો.

(Paralysis of the Bladder.)

આ રોગમાં પણ પિશાબ બંધ થઈ જાય છે. એ પિશાબ બંધ થઈ જવાનો રોગ નથી પણ મૂત્રાશયનો લકવો થવાથી તેની ગતિ અને શક્તિનો નાશ થાય છે તેથી પિશાબ થતો નથી. ધડપણુ સંધિવા અને ગાઉટના વ્યાધિ અને પ્રસૂતા સ્ત્રીને કોઈ વખત આ લકવાનો રોગ થાય છે.

કારણ—મૂત્રાશય મૂત્ર ભરાઈ રહેવાથી વૃદ્ધિ પામે છે તેથી, કરોડરજ્જુના વ્યાધિથી કે ઇજાથી, મગજ ઉપર લોહી ચઢી જવાથી અને ઉપર બતાવ્યા તે રોગો કે કારણોથી મૂત્રાશયનો લકવો થાય છે. પિશાબ બંધ થઈ દર્દી મૃત્યુ પામે છે. મૂત્રાશયની ડોક (ગ્રિવા) ને લકવો થાય તો પિશાબ ટપક્યા કરે છે.

ચિકિત્સા—કા-ફો., મેગ-ફો., ફે-ફો. કુપ્રમ આર્સ, ફોર્કમ ફોસ. મુખ્ય દવાઓ છે. વારાફરતી આપવી. જલદી જલદી આ ક્ષારો આપવા. વિશેષ માટે જુઓ—લકલો. (Paralysis.)

મુત્રકૃચ્છ,—માર્ગનો સંકેત.

(Stricture of the Urethra.)

કારણ—પરમીઆના રોગથી, તે રોગ દબાઈ જવાથી, પિશાબમાં ખટા-શની વૃદ્ધિથી. હિસ્ટીરીઆથી. મૂત્રમાર્ગના વરમથી. પ્રોસ્ટેટ ગ્લેન્ડના વરમથી, શસ્ત્રક્રિયાથી, ઘોડેસ્વારથી, અસ્તિ ઉપર વાગવાથી વગેરે કારણોથી આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—પિશાબ થોડી થોડી વારે થાય છે. પિશાબની ધાર પાતળી અને વળખાતી દૂર પડે છે. બહુ સંકેત થાય તો ટીપે ટીપે પિશાબ થાય છે. પિશાબ કરતાં દુખાવો થાય છે. તે દુખાવો કમર અને જાંઘ સુધી જાય છે. બંધકોશ થાય છે.

ચિકિત્સા—જે રોગથી આ રોગ થયો હોય તે રોગની દવા કરવી પણ તે ઉંચા પાવરની વાપરવી. કેમકે તે રોગો શરીરમાં જીર્ણરૂપે હોય છે. તિફલુરૂપ હોય તો હલકા પાવરની વાપરવી. આ રોગની મુખ્ય દવા મેગ-ફો. ને-ફો. કે-ફો. અને કુપ્રમ આર્સ. છે.

જાંઘમાં પથારીમાં મુતરવું. પિશાબનું વહી જવું.

(Enuresis)

આ રોગ અથવા ટેવ નાનાં બાળકોમાં હોય છે. આ ટેવવાળા બાળકો ગાંડા ધણીવાર નીકળે છે. મૂત્રાશય કે મૂત્રમાર્ગના સ્નાયુઓની શિથિલતા મુખ્ય કારણ હોય છે. કૃમીરોગ, વૃદ્ધાવસ્થા, નબળું શરીર, મજબૂત તંતુની નબળાઈ વગેરે કારણો પણ હોય છે. વૃદ્ધ માણસોને પણ એજ કારણોથી આવો રોગ થાય છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. મૂત્રાશયની ત્રિવા આગળ વરમ હોય. મૂત્રાશયની શિથિલતા હોય. સ્ત્રીઓને અને જુવાન છોકરીઓને ઉધરસ ખાતાં પિશાબ નીકળી પડતો હોય. મૂત્રાશયનો સંકેત કરનારા સ્નાયુઓ નબળા પડ્યા હોય. તે કારણથી પિશાબ ટપકી જતો હોય. છોકરાંઓ જાંઘમાં પથારીમાં મૂતરતા હોય. મુખ્ય દવા.

કે-ફો. નબળા બાળકોને અને વૃદ્ધ માણસોને પિશાબ છૂટી જતો હોય. કે-ફો. સાથે.

કા-ફો. મજ્જતતંતુની અને મૂત્રાશયની માંસપેશીઓની નબળાઇથી પિશાબ છૂટી જતો હોય. લકવાના દર્દીને પિશાબ છૂટી જતો હોય.

ને-ફો. કૃમિરોગને લીધે કે લોહીમાં ખટાશની વૃદ્ધિથી નાનાં છોકરાંઓને ઇચ્છા વગર પથારીમાં પિશાબ થઇ જતો હોય.

પથરી. અરમરી.

(Gravel.)

મૂત્રાશયમાં પથરી ત્રણ જાતની બંધાય છે (૧) ફેરફેટસની પથરી. (૨) યૂરેટસની પથરી. (૩) ઓક્ઝેલેટની પથરી.

લક્ષણો—પિશાબ કર્યા પહેલાં અને પછી પુરૂષલિંગમાં વેદના થાય છે. પેદુમાં દુખાવો થાય છે. પિશાબમાં પડ અને ફેરફેટ વગેરે આવે છે. પિશાબ છાશ જેવો કે ડહોળો આવે છે. પથરી મોટી હોય તો વખતે લોહી પડે છે. અને ચૂંક આવે છે તેનું ન ખમાય એવું દુઃખ હોય છે. મૂત્રપિંડ, પેદુ અને પેટમાં સખત દુખાવો થાય છે. દુખાવો વૃષણ અને જાંગમાં પણ પહોંચે છે બહુ દુઃખથી દર્દી તરફડીઆ મારે છે. મૂત્રનળમાંથી પથરી પાછી મૂત્રાશયમાં ચાલી જાય તો દુઃખ એકદમ બંધ પડે છે. ડૉક્ટરપાસે પરીક્ષા કરાવવી.

ચિકિત્સા—કે-ફો. ૩૦ X અથવા ૨૦૦ X ને-સ. ૬ X કા-સ. ૬ X મે-ફો. ૩ X મુખ્ય દવાઓ છે. વધુ માટે જુઓ યકૃતની પથરીનું દર્દ.

યૂરિમીઆ-પિશાબનું ઝેર.

(Uremia.)

યકૃત, મૂત્રપિંડ, અને મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિઓને લીધે લોહીમાંથી મૂત્ર છૂટું પડતું નથી. સુપ્રારિનલ ગ્લેન્ડસની શક્તિ પણ કમી થઇ જાય છે કે રોગી થાય છે તેથી લોહીમાંથી મૂત્ર છૂટું પડતું નથી. અને લોહીમાંજ રહે છે. આથી લોહીમાં રહેલા તમામ ઝેરી પદાર્થોથી લોહી બગડી જાય છે તેથી શરીરમાંથી મૂત્રની વાસ આવવા માંડે છે. માથાનો દુખાવો, ચક્કર, ખેંચાટ, સન્નિપાત, આંખની કાકી મોટી થવી, ગાઢ જાગી ન શકે તેવી ઉંઘ (કોમા) વગેરે લક્ષણો થઇ દર્દી મૃત્યુ પામે છે. આ પિશાબના ઝેરને મૂત્રવિષ કે યુરિમીઆ કહેવામાં આવે છે.

યુરિમીઆના સખત હુમલામાં એકાએક તાણ આવે છે. ઘેન ચઢે છે. ઉલટી થાય છે. સન્નિપાત થાય છે અને ઘણા જોરથી શ્વાસ ચાલે છે.

આ રોગમાં ઝેર કાઢવા માટે ત્વરાથી ઇલાજ કરવા જોઈએ. કેમકે એક બે દિવસમાં જ દર્દી મૃત્યુ પામે છે.

ચિકિત્સા—ને-સ. અને **ને-ફો.** પિશાબ લોહીમાંથી છૂટા પાડવાની સુપ્રારિનલ ગ્લેન્ડસની અશક્તિ માટે જલદી જલદી મિશ્ર કરી આપવા એથી લોહીમાંથી મૂત્ર રચાવાની ક્રિયા ચાલુ થાય છે. યદ્યત પોતાનું કાર્ય કરવા માંડે છે.

મેગ-ફો અને **કુપ્રમ આર્સ.** પિશાબ બંધ થઈ ગયો હોય તેથી આંકડી, ખેંચાટ વગેરે લક્ષણો થતા હોય. મૂત્રાશય અને તેની ગ્રિવા સંકોચાઈ મૂત્ર બહાર આવી શકતું ન હોય, મૂત્રમાર્ગનું પાણુ સંકોચન થયું હોય તો ઉપરની દવાઓ સાથે વારંવાર મિશ્ર કરી આપવા.

કા-ફો. સન્નિપાત, આંકડી, મૃત્યુની દશા, એકદમ ઘેન (કામા) **ને-મુ.** સાથે વારંવાર આપવા.

દર્દી બેભાન હોય દવા ખાઈ શકે એમ ન હોય તો **કા-ફો., મે-ફો.** અને **ને-મુ.** ત્રણે દ્વારે ભેગા કરી દિવેલમાં પાતળો મલમ કરી બોચીથી આપી કરોડ ઉપર પાંચ પાંચ મિનિટે લગાવ્યા કરવો. એથી સન્નિપાત અને ઘેન મટી ભાન આવે ત્યારે બધી દવાઓ ખાવા માટે જલદી જલદી થોડા પ્રમાણમાં આપ્યા કરવી.

દરેક રોગની બેભાન અવસ્થામાં દવાઓનો ઉપર પ્રમાણે પ્રયોગ કરવો. તેલ, દિવેલ, ઓલીવ ઓઇલ, ઝલીસરીન, વેસેલીન વગેરે સાથે મલમ બનાવી શકાય છે. અગર પાણી સાથે લોશન બનાવી શકાય છે લોશનનો ઉપયોગ પણ વારંવાર કરી શકાય છે અને દવાઓના અણુઓ જલદીથી લોહીમાં દાખલ થઈ શકે છે. મલમ બનાવતાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે દવાઓનો મલમ બનાવવો હોય તે દવાઓને સહેજ પાણી નાખી સફેદ પ્રવાહી બનાવવું એટલે ખાંડના અણુઓ ઓગળી જશે પછી તેમાં ઉપરના કોઈપણ તેલ મેળવવા.

શ્વસનયંત્ર.

(The Respiratory System.)

નાકથી શ્વાસ લઈએ છીએ તે પ્રથમ ગળામાં થઈ ફેફસાંમાં જાય છે. ગળાનો પ્રથમ ભાગ લેરિંક્સ (Larynx.) કહેવાય છે તેને ગુજરાતી ભાષામાં હડીઓ કહે છે (જે ગળામાં બહારથી ટેકરો દેખાય છે તે) એ સ્વર ઉત્પન્ન કરનારી નળી છે એ નળી કુર્યાની બનેલી છે. કુર્યામાં મુખ્યત્વે **કે-ફલો,** તત્વ છે. એમાં કંડકાર છે તેને **Glottis.** કહે છે.

ટ્રેકિયાની સાથે નીચેના ભાગમાં વાયુનળ શરૂ થાય છે તેને Trachea-ટ્રેકિયા કહે છે અહીં છાતી અને ગળાનો સંયોગ થાય છે. અહીંથી તેની બે શાખા જન્મણી અને ડાબી બાજુએ જાય છે. આ વાયુનળ પણ કુચાની સ્થિતિસ્થાપક ગોળ કડીઓનો બનેલો છે. અને તે સંયોજક તંતુઓથી જોડાયેલી છે. એ નળ ચાર પાંચ ઇંચ લાંબો છે.

આ વાયુનળમાંથી જે બે શાખાઓ એક જન્મણી અને એક ડાબી બાજુએ જાય છે તે વાયુનળીઓ (Bronchi) કહેવાય છે. તે દરેક શાખામાંથી અનેક શાખાઓ નીકળે છે તે વાયુનળીકાઓ (Bronchial Tubes-બ્રોન્કીઅલ ટ્યુબ્સ) કહેવાય છે. તેમાંથી પણ ખારીક શાખાઓ નીકળે છે તેને વાયુવાહિનીઓ (Capillaries-કેપીલરીઝ) કહેવાય છે તેની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ નળીઓ વાયુકોષો (Air Cells-એર સેલ્સ) કહેવાય છે. એવા અસંખ્ય વાયુકોષો એક બીજા સાથે જોડાઈ સમુદાય બને છે તેને ફેફસાં (Lungs) લંગ્સ કહેવામાં આવે છે. એ સૂક્ષ્મ વાયુકોષો પણ સૂક્ષ્મ સંયોજક તંતુઓથી જોડાયેલા છે. ફેફસાંની બહારની બાજુએ રસપડતું બાહ્યાવરણ છે. એ આવરણ પેટના અંદરના બધા અવયવો ઉપર છે. ફેફસાં ઉપરના એ આવરણને પ્લુરા (Pleura.) કહે છે. ફેફસાંની અંદરનું આવરણ એપીથેલીઅમ ત્વચાતું બનેલું છે.

ફેફસાં એટલે અસંખ્ય વાયુકોષોનો સમુદાય. તેમાં ખારીક રક્તવાહિનીઓ જેને કેશવાહિનીઓ કહેવામાં આવે છે તે હોય છે. અહીં શ્વાસ મારફતે લીધેલી હવામાંથી ઓક્સીજન વાયુ લોહીને મળે છે અને લોહીમાંનો કાર્બોનિક એસિડ છૂટો પડી ઉચ્છ્વાસ વાટે બહાર નીકળી જાય છે. આવી રીતે કાયમ લોહી શુદ્ધિ થયા કરે છે.

ફેફસાંની અંદરની બાજુએ વાયુનળિકાઓ, ધમનીઓ, શીરાઓ અને મજ્જાતંતુઓ ફેફસાંમાં ફરી વળેલાં છે.

શ્વાસાવયવોના રોગોમાં આ ઉપયોગી થશે.

શ્વાસાવયવોના રોગ થવાનાં કારણો.

શરદી, થાક અથવા એટલી મહેનત, ત્વચાની ગંદી હાલત, બેજવાળી હવા, ઋતુઓની સંઘી, ઠંડો પવન, તમાકુ અને પાનનું સેવન, દારૂનું સેવન, અજીર્ણ, ઝાડાની કબજીઆત, વાસી ખોઈ તેલ મરચાં અને મિઠાઈનો વધુ ઉપયોગ તે ઉપરાંત પાચન અવયવોના રોગ થવાનાં કારણોમાં બતાવેલા કારણોથી નાક,

ગળું, શ્વાસનળી, શ્વાસનળીકાઓ, ફેફસાં વગેરેના અનેક રોગો થાય છે તેઓનું વર્ણન હવે પછી કરવામાં આવ્યું છે.

નાકના વ્યાધિ

(Diseases of the Nose)

આ વ્યાધિઓના વિશેષ લક્ષણો માટે જુઓ નાકનાં લક્ષણો.

સળેખમ.

(Catarrh. Cold)

કારણો—સળેખમમાં નાકમાંથી જુદી જુદી જાતના રસોનો શ્રાવ થાય છે. તે શરીરમાં કયા ક્ષારની ન્યૂનતા છે તે બતાવે છે અને તે ન્યૂનતા પૂરી પાડવામાં આવે છે ત્યારે તે શ્રાવ બંધ થાય છે તેને સળેખમ મટી ગયું કહીએ છીએ. જે પાણીજેવો શ્રાવ થાય તો તે **ને-મુ.** ની ન્યૂનતા સૂચવે છે સફેદ, ચીકણો ફાઇબ્રિનનો શ્રાવ થાય તો તે **કા-મુ.** ની ન્યૂનતા સૂચવે છે. તેલ જેવો શ્રાવ થાય તે **કા-સ.** ની ખામીનું સૂચન કરે છે. વગેરે. પછી એવા શ્રાવો નાક કે કાઠપણ અવયવમાંથી નીકળતા હોય. જે જે અવયવ માંથી નીકળતા હોય તે તે અવયવોના રોગના જુદા જુદા નામથી ઓળખાય છે. સ્ત્રીઓના યોનીમાર્ગ-માંથી નીકળે તો તેને પ્રદર કહેવામાં આવે છે. ફેફસાંમાં રોગ થઇ મોં વાટે નીકળે તો તે કફ ન્યૂમોનિઆ ઓંકાઇટીસ વગેરે રોગથી નીકળે છે એમ કહીએ છીએ. જઠરમાંથી નીકળે તો તેને જઠરનો કાઠ રોગ ઉલટી વગેરે કહીએ છીએ. શરીરમાં રહેલા બધા રસો, સાકર, તેલ વગેરે ઉપર આ ક્ષારોનો કાબુ છે. પણ કાબુ રાખનાર નથી હોતા તો તે શરીરમાં જાતજાતની ઉપાધિ કરે છે.

એ ક્ષારો શા શા કારણથી કમી થાય છે તે ઇન્ફેલ્યુએન્ઝા-ફ્લુ સળેખમ રોગમાં જણાવેલું છે.

ચિકિત્સા—ને-મુ. આ રોગની મુખ્ય દવા. નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય. છીંકા બહુ આવતી હોય. શ્વાસનળીમાં વરમ થયો હોય, સૂકું કે ભીનું સળેખમ થયું હોય. જીનું સળેખમ હોય.

કા-મુ. સફેદ, ચીકણો. ફાઇબ્રિનનો શ્રાવ. વરમની ખીજ અવસ્થા.

કા-સ. સળેખમની ત્રીજી અવસ્થા. નાકમાંથી સહેજ પિળાશ પડતો પાતળો, તેલ જેવો, ચીકણો રસ નીકળતો હોય. સાંજથી સવાર સુધી

સજેખમ વધતું હોય. **કા-મુ.** આપ્યા પછી સજેખમ મટવા આવ્યું હોય પણ તદ્દન મટતું નહિ હોય.

ફે-ફો. વરમની પ્રથમ અવસ્થા. નાકમાં દાહ, અને શુષ્કતા.

કે-ફો. નાકમાંથી ઇંડાની સફેદી જેવો આદ્યુમ્બીન રસ નીકળતો હોય. નબળા બાંધાવાળાને સજેખમ થયું હોય.

ને-મુ. બેજવાળી હવામાં કે પાણીમાં રહેવાથી સજેખમ થયું હોય **ને-સ.** સાથે.

ને-સ. બહુજ પાણી પડતું હોય. ઇન્ડ્યુએન્ઝાની આ ખાસ દવા છે.

કા-મુ. આપ્યા છતાં સજેખમ મટતું નહિ હોય. કડવા પિત્તનાં લક્ષણો હોય.

કા-ફો. નીકળતા આવો ગંધતા હોય.

ને-ફો. શરીરમાં ખટાશનાં લક્ષણો હોય સોનેરી પીજો આવ હોય.

કે-ફ્લો. નાકમાં કદ સુકાઈ-બાંધાઈ જવાથી શ્વાસ લઈ શકાતો નહિ હોય. સૂકું સજેખમ હોય.

મે-ફો. નાક બાંધાઈ જતું હોય. તેથી શ્વાસ લઈ શકતો નહિ હોય. **સિ.** જાડો પીજો રસ નીકળતો હોય.

પીનસ-નાકમાં છોડ.

(Ozaena.)

ચિકિત્સા—**કા-મુ., ને-ફો., કા-ફો., ને-સ., મેગ-ફો.** મુખ્ય દવા **મે-ફો.** અને **ને-ફો.** બીજી દવાઓ આવ ઉપરથી પસંદ કરવી. પીનસની અસરથી હાડકું સડવા માંડ્યું હોય ત્યારે **સિ.** અને **કે-ફ્લો.**

નાકના મસા.

(Polypus.)

ચિકિત્સા—મુખ્ય દવા **ને-મુ.** અને **કે-ફો.** લોહી નીકળે તો **કા-ફો.** **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** લક્ષણાનુસાર. જીઓ રક્તઆવ.

નસ્કેરી પુટવી.

(Epislaxis.)

કારણ—નાક ઉપર કે માથા ઉપર વાગવાથી, મગજ ઉપર લોહીનો ધસારો થવાથી, સ્ત્રીઓને ઋતુઆવ અનિયમિત આવતો હોય કે બંધ થયો હોય

તેથી, અતિક્રોધ ચઢવાથી, ઉપદંશ કે ગરમીના રોગથી, ધડપણથી અને પિત્ત-પ્રકૃતિથી નસ્કોરી પુટે છે. લોહીઆળ અને જાડા માણસને નસ્કોરી પુટે છે તે અંધ કરવી નહિ. કેમ કે તેમના શરીરમાં લોહી વધી પડવાથી મગજ ઉપર લોહીનો ધસારો કે દબાણ થાય છે તે લોહી નીકળી જવાથી ઓછું થાય છે. તેથી મગજને નુકશાન થતું અટકે છે. એવા જ્વડપ્રેશરના દર્દીને નસ્કોરી પુટી લોહી નીકળે તે સારી નિશાની છે. ખીજા ઓની નસ્કોરી પુટે તે અંધ કરવાના ઇલાજને લેવા.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. નસ્કોરી પુટે ત્યારે આ દવા તપખીરની માફક સુંઘવા આપવી. અને ખાવા માટે પણ આપવી. લોહી લાલ હોય અને જલદી થીજી જતું હોય.

કા-મુ. લોહી કાળું અને જામી જતું હોય **ફે-ફો.** સાથે.

કા-ફો. નસ્કોરી પુટવાની આદત હોય. શરીર નબળું હોય. નીકળતું લોહી કાળાશ પડતું ગંધાતું અને જામી જતું ન હોય અને પાતળું હોય. ફાંશી રંગનું.

ને-ફો. પાતળું લાલ લોહી નીકળતું હોય પણ તે જામી જતું નહિ હોય.

ને-સ. પિત્તપ્રકૃત હોય **ફે-ફો.** સાથે.

સૂચના—માથા ઉપર ઘરફ મૂકવો અથવા હંડા પાણીની ધાર રેડવા કરવી. અંતે હાથ માથા ઉપર ઊંચા રખાવવા. જે નાકના છિદ્રમાંથી લોહી આવતું હોય તે નસ્કોરાનો ઉપરનો ભાગ દબાવી રાખવો. અંતે છિદ્રો દબાવવા નહિ. નસ્કોરી પુટવાની આદત હોય તો **ફોસ્ફરસ** ૬ થોડા દિવસ ખવડાવવું.

અવાજ બેસી જવો.

(Horseness. Aphonia)

શરદી લાગવાથી. બહુ બોલવાથી કે વરમ થવાના કારણેથી ગળામાં વરમ થાય છે. ત્યારે સ્વરનળી વગેરેમાં રક્તસંચય થાય છે. અવાજ ઘોઘરો થાય છે. બહુ ગરમ પદાર્થો મરચાં વગેરેના સેવનથી પણ ગળામાં ક્ષોભ થઈ અવાજ બેસી જાય છે. ક્ષયરોગમાં પણ ગળાનો વરમ થઈ કંઈ બેસી જાય છે. સ્વાસ નળીમાં વરમ થવાથી પણ અવાજ બેસી જાય છે.

ફે-ફો. ગવૈયા અને ભાષણકર્તાઓને અને બહુ બોલ બોલ કરનારા શિક્ષકો વગેરેને ગળામાં રક્તસંચય થઈ અવાજ બેસી જાય છે તેમાં. શરદી લાગવાથી ગરમ થયો હોય.

કા-મુ. શરદી, સળખમથી વરમ થયો હોય અને સાદ બેસી ગયો હોય અથવા ધોધરો બોલતો હોય.

કા-ફો. માનસિક શ્રમ, નળનાઇથી અવાજ બેસી જતો હોય.

કા-સ. કાલી મુરથી ફાયદો ન થતો હોય ત્યારે.

કે-ફો. લાંબા વખતથી અવાજ બેસી ગયો હોય. ખૂબ ખોખારવું પડે અને ગળું છોલાય **કે-સ.** સાથે.

કેલ્કર આયોડ. ક્ષયરોગથી અવાજ બેસી ગયો હોય.

સૂચના—વિશેષ માટે જુઓ ગળાનાં લક્ષણો.

મોટી ઉધરસ—ખેંખલી.

(Whooping Cough.)

આ રોગ થવાનું કારણ કાષ્ઠાશ્વિન અને બીજા સેન્દ્રિય પદાર્થો શ્વાસનળીઓ અને શ્વાસનળિકાઓમાં અને તેની આસપાસના સંયોજક તંતુઓમાં જામે છે તેથી તેઓની શ્લેષ્મત્વચ્ચામાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન થાય છે તે તેને ઉપયોગમાં લેનારા **કા-મુ.** વગેરે નિર્નિદ્રિય ક્ષારોના કમીપણાથી થાય છે. પછીથી **મે-ફો.** અને **કે-ફો.** ઓછા થાય છે તેથી શ્વાસનળીઓના સ્નાયુઓમાં સંકોચન થાય છે અને પુષ્કળ આલ્બ્યુમીનનો શ્રાવ થાય છે.

ચિકિત્સા—કા-મુ. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. જીલ ઉપર સફેદ થર અને સફેદ જાડો, કફ નીકળતો હોય. હુપ જેવો અવાજ ખાંસીમાં ન થતો હોય પણ ખેંચાટ થતો હોય. તે ખેંખલી ઉધરસ જેવોજ હોય.

મે-ફો. જ્યારે ખેંખલી ઉધરસ ગળાના સ્નાયુઓનો ખેંચાટ થઈ ઉપરાઉપરી આવતી હોય અને તેથી બાળકો મુંઝાઇ જતા હોય, એહેરો વાદળી રંગનો થઇ જતો હોય. ઘણા વખતની જુની ખેંખલી ઉધરસ હોય. **કા-મુ.** સાથે. જ્યારે ઉધરસનો સખત હુમલો હોય ત્યારે આ ક્ષાર ગરમ પાણીમાં ઓગાળી જલદી જલદી આપ્યા કરવો એટલે ખેંચાટ અને ઉધરસ નરમ પડશે.

કે-ફો. મેગ-ફોસ. આપ્યા પછી આ ક્ષાર આપવો કેમ કે એ ઉધરસમાં આલ્બ્યુમીનનો પુષ્કળ શ્રાવ થાય છે. **મે-ફો.** ની સાથે આપવાથી ઘણું સાફ પરિણામ આવે છે. તદ્દન સફેદ કફ હોય. ખોરાક પચતો ન હોય.

કા-ફો. આ ઉધરસમાં આ વચ્ચે વચ્ચે આપવી જોઈએ કેમ કે તેથી આ ઉધરસથી શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે અને મગજની અવ્યવસ્થાઓ થતી હોય છે તે મટાડવા માટે. કફ વાસ મારતો હોય.

ફે-ફો. જ્યારે તાવનાં લક્ષણો જણાતાં હોય અને સખત ઉધરસથી ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય. ખાધેલા ખોરાકની ઉલટી થતી હોય.

ને-મુ. ચોકખો પાણી જેવો પારદર્શક કફ પડતો હોય, ખારો કફ હોય. શિયાળામાં આ ઉધરસ થતી હોય. **કા-મુ.** સાથે.

કા-સ. પીળો, ચીકણો કફ પડતો હોય, ગળામાં ધરધર બોલતું હોય. સંધ્યાકાળ પછી તાવ ઉધરસ વગેરે ચિહ્નો વધતાં હોય. ઠંડી ખુલ્લી હવાથી સાંઝે લાગતું હોય.

ને-ફો. ખોરાક પાચન થતો ન હોય. **ફે-ફો.** સાથે. ખાટી ઉલટી, લીલા ઝાડા.

કુપ્રમ આર્સ, કાર્લી આર્સ.—મેગ-ફ્રેસ, કેલ્કર ફ્રેસ અને કાલી મુર આપતાં છતાં ઉધરસ મટતી ન હોય ત્યારે આ બહુ ઉપયોગી છે.

ચેરીઆનો વરમ.

(Tonsilitis.)

ગળામાં જાંતે બાજુએ જડાના કાન આગળના છેડા આગળ બે નાની બોર જેવડી ગ્રંથીઓ હોય છે તેને ટોન્સીલ (ચેરીઆ) કહે છે. તેમાં પ્રથમ અવસ્થામાં વરમ થાય છે બીજી અવસ્થામાં શ્રાવ થાય છે અને ત્રીજી અવસ્થામાં પર થાય છે. વરમની ત્રણે અવસ્થાઓ આ રોગમાં થાય છે તેથી એની ચિકિત્સા વરમ પ્રમાણે કરવાની છે. કેટલીક વખત એ ચેરીઆ વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે ખોરાક ગળવામાં મુશ્કેલી પડે છે વળી તે સાથે પડછલ (કાકડો) પણ વધી જાય છે અને તે જીલને અડકે છે ત્યારે ગળામાં સળવળાટ થાય છે.

ચેરીઆમાં પ્રથમ સોજો આવે ત્યારે દાહ બળે અને સણુકા મારતું દદ થાય છે ખોરાક ખાતાં અને ઉધરસ આવતાં બહુ દુખાવો થાય છે. સાધારણ તાવ આવે છે. ચેરીઆ પાકે ત્યારે કાનમાં સણુકા મારે છે.

ચિકિત્સા—વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં **ફે-ફો.** બીજી અવસ્થામાં **કા-મુ.** અને ત્રીજી અવસ્થામાં **કે-સ.** અને **સિ.** મુખ્ય દવાઓ છે. વરમની ચિકિત્સા લખી છે. તે પ્રમાણે એ દવાઓનાં લક્ષણો જોવાં.

શરૂઆતમાંજ ફે-ફો. અને કા-મુ. સાથે વારાફરતી દર કલાકે આપવાથી ઘણો આરામ થાય છે. ખીજી અવસ્થા લાગ્યેજ આવે છે. એ એ દવાઓ ૩ x ની ભેગી કરી તેનું લેશન બનાવી તેના કોગળા કરવા.

ને-મુ. મોંમાંથી પાણી નીકળ્યા કરતું હોય. કાકડો મોટો થયો હોય.

ને-ફો. ચોરીઆ ઉપર સોનેરી પીળું પડ હોય. જઠરમાં ખટાશની વૃદ્ધિ હોય. ચોરીઆ સૂઝી તેના ઉપર ઉપર પ્રમાણે પડ હોય.

કા-ફો. શરીર ઘણું નબળું પડી મરું હોય, ખેંચાટના લક્ષણો (ગળામાં) હોય. ગંધાતું પડ નીકળતું હોય. ખીજી લાગુ પડતી દવાઓ સાથે વારાફરતી. સન્નિપાતનાં લક્ષણો હોય.

ફે-ફો. ઘણા લાંબા વખતથી ચોરીઆ સૂઝી ગયા હોય, મોં ઉધાડતાં પણ દુખાવો થતો હોય. અવાજ ઘોઘરો થઈ ગયો હોય. નાનાં છોકરાંઓના લાંબી મુદતના ચોરીઆ માટે ૩ x પાવરની દવા ઘણા દિવસ ચાલુ રાખવી; આઠ દશ દિવસ આપ્યા બાદ એ ચાર દિવસ જવા દઈ પાછી દવા ચાલુ કરવી. એમ આ દવા બાળકોને આપવી. આ સાથે વરમની લાગુ પડતી દવાઓ આપવી.

ને-મુ. ૩૦ x થી ઘણો જીનો ચોરીઆનો રોગ મટયાના દાખલા નોંધા-એલા છે. પડછલ વધી મઈ હોય તે પણ મટે છે.

કંઠનળી-સ્વરનળીનો વરમ.

(Laryngitis.)

સ્વાસનળીનો ગળામાં રહેલો પ્રથમ ભાગ જેને લેરિંક્સ કે નરગોટો કે હડીઓ કહે છે તેનો વરમ થાય છે ત્યારે ઉધરસ ગળામાંથી આવે છે તાવ સાધારણ આવે છે, ગળામાં સોજો આવે છે, લાળ ગળે છે.

ચિકિત્સા—વરમમાં લખ્યા પ્રમાણે જીઓ—વરમ.

વરમ જીનો થાય ત્યારે કાલી આયોડ, પ્લમ્બમ. અને ફોસ. ગરમીનો રોગ કારણભૂત હોય તો અને ગળાની આજીબાજી મંથીઓ હોય તો કાલી આયોડ. અવાજ ખેસી ગયો હોય તો ફોસ્ફરસ. પાણી પણ ઉતરી શકતું નહિ હોય તો પ્લમ્બમ. કંઠનળીનો ક્ષય થયો હોય તો આર્સ આયોડ ૩x ૩૦x ઘણા લાંબા વખતથી વરમ મટતો નહિ હોય આર્સ આયોડ ૩૦x.

કંઠનળીનો સંકેત.

(Glottidis.)

કંઠનળીમાં સોળે થવાથી કેટલીક વાર મળે કાંઈ ઉતરતું નથી અને શ્વાસ મુશ્કેલીથી ચાલે છે. કોઈપણ રોગમાં મૃત્યુનો વખત નજીક આવે છે ત્યારે પણ કંઠનળીના મજબૂતતાં ખેંચાટથી નળી બંધ થઈ જાય છે. સન્નિપાત થાય છે અને દર્દી મરી જાય છે. દર્દીને શ્વાસ લેવાની પણ મુશ્કેલી થાય છે તેથી હવા વિના અકળાય છે તેને એન પડતું નથી. મૃત્યુ થોડા કલાકોમાં કે બે ચાર દિવસમાં જ થઈ જાય છે.

ફે-ફો. મળામાં સોળે થવાથી, ડિપ્થેરીઆના રોગથી કે બીજા વરમ-જન્ય રોગથી મળું સૂઝી આવી સ્થિતિ થાય ત્યારે. આ ક્ષાર પાંચ પાંચ મિનિટે ખાવા માટે આપવો અને મલમ કે લોશન બનાવી બહારથી ગળા ઉપર લગાડવું.

મેગ-ફો. મજબૂતતાં નબળાઈથી કંઠનળીમાં ખેંચાટ થઈ મળું બંધ થઈ જાય, વરમનાં લક્ષણો હોય કે નહિ હોય તોપણ આ ક્ષારથી ખેંચાટ બંધ થઈ નળી ખુલ્લી થાય છે અને દર્દી બચી જાય છે.

કુપ્રમ આર્સ. જ્યારે મેગ-ફો, કાલી ફોસ અને ફે-ફો. નિષ્ફળ થાય ત્યારે આ સાઈ કામ કરે છે.

આ દર્દીમાં શ્વાસ રૂંધાઈ જશે એમ લાગે તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી.

ગળાની અંદરના ભાગમાં પાણી ભરાવાથી સોળે થાય તો ને-મુ. નો ઉપયોગ કરવો.

હેડકી.

(Hiccough.)

ચિકિત્સા—મુખ્ય દવાઓ મે-ફો. અને ફે-ફો. છે. એ નિષ્ફળ જાય તો કા-ફો. અને કા-સ. નો ઉપયોગ કરવો. હેડકી ગમે તે કારણથી થઈ હોય તોપણ કિનાઇનના અતિ ઉપયોગથી હેડકી આવતી હોય તો ને-મુ. ૩૦x થી તે જરૂર મટે છે. મુખ્ય દવાઓ તેની સાથે આપવાની છે. મગજની નબળાઈ અને લિસ્ટરીઆ તથા ટાઇફોઇડના દર્દીને હેડકી આવતી હોય તો કા-ફો. અને મેગ-ફો. અથવા ટાઇફોઇડના દર્દીની હલીલી હેડકી મેગ-ફો. થી મટવાના દાખલ નોંધાએલા છે.

દમ રોગ.

(Asthma.)

આ રોગ થવાનાં આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે નીચેનાં કારણો છે.

અમૂક સેન્દ્રિય પદાર્થો જેવા કે આલ્કયુમીન, ફાઇબ્રિન અને બીજાં નકામા પદાર્થો અમૂક નિરિન્દ્રિય ક્ષારો જેવા કે કા-સુ. કે-ફો. કા-સ. વગેરેની ન્યૂનતાથી નકામા બની જાય છે તેને ફેફસાં કફરૂપે બહાર કાઢી નાખે છે.

કેટલીક વાર શ્વાસનળીઓના સ્નાયુઓના સંયોજક તંતુઓ ઢીલા પડી જાય છે અને તેના ઉપર અમલ ચલાવનાર મજ્જતંતુઓ નબળા પડી જાય છે તેથી શ્વાસનળીઓ બંધ થઈ જાય છે અને શ્વાસ લેવામાં અડચણ પડે છે સંયોજક તંતુઓ બનાવનાર કે-ફલો. અને મજ્જતંતુની રચના કરનાર કા-ફો. અને મેગ-ફોસ. ની ન્યૂનતાથી એ પ્રમાણે સ્થિતિ થાય છે.

આ રોગથી લાગ્યેજ કોઈ અબળણ હશે. સાધારણ માણસ પણ આને દમ ચઢ્યો છે એમ તરત કહી દે છે. સસણીમાં પણ દમ ચઢે છે અને નબળાઈથી પણ દમ ચઢે છે. પણ તેને દમ રોગ કહી શકાય નહિ.

લક્ષણો—દર્દીને ઓચીંતી શ્વાસની એટલી બધી મુઝવણ થાય છે કે તે બીજા સાથે વાત પણ કરી શકતો નથી. છાતી એટલી જકડાઈ જાય છે કે શ્વાસ લેતાં અને બહાર કાઢતાં મુશ્કેલી પડે છે આંખોના ડોળા બહાર નીકળી જાય છે. મોં ઉધાકુંજ રહે છે તેનો ચહેરો દયાજનક દેખાય છે. દર્દી પરસેવાથી તરબોળ થઈ જાય છે અને હમણાંજ શ્વાસ બંધ થઈ દર્દી મરી જશે એમ લાગે છે. હાથ પગ ઠંડા પડે છે. બળબા નીકળતા જાય તેમ દર્દીને આરામ થતો જાય છે. પછી કેટલોક વખત કે દિવસો સુધી દર્દ મટી ગયું દેખાય છે.

સસણીમાં દમ ચાલુ રહે છે. સસણી મટે ત્યારેજ દમ મટે છે.

ચિકિત્સા—કા-ફો. દમ રોગની આ મુખ્ય દવા છે. ડ્રગ પાવરની થોડી થોડી વારે મોટા પ્રમાણમાં આપવી (દશ દશ ગ્રેન) એટલે શ્વાસની મુશ્કેલી અને ગુંગણામણ બંધ થશે. સિ. સાથે. થોડો ખોરાક ખાય છતાં દમ ચઢે. મજ્જતંતુની અવ્યવસ્થા અને નબળાઈ હોય. ગંધાતો કફ નીકળતો હોય ને-ફો. અને સિ. સાથે.

કે.-ફલો. ફેફસાં, શ્વાસનળી વગેરે અવયવોના સ્નાયુઓના સ્થિતિસ્થાપક સંયોજક તંતુઓ નબળાં (ઢીલા) પડી ગયા હોય. વૃદ્ધ માણસનો દમ,

ગડકામાં પીળા નાના નાના લચકા નીકળતા હોય તેને ઉપર લાવવામાં બહુ મુશ્કેલી પડતી હોય. શ્વાસ લઈ શકાતો નહિ હોય. મુખ્ય દવા **કા-ફો.** સાથે.

ને-સ. બેજવાળી હવામાં અને ચોમાસામાં દમ વધારે થતો હોય. જીવાન માણસોના આ રોગમાં આ કીંમતી દવા છે. મળરકે ૪ થી ૬ સુધી પુષ્કળ કદ નીકળતો હોય અને દમ ચઢતો હોય અને તે સાથે પાતળા ઝાડ થતા હોય. આ રોગમાં આ ઘણી ઉપયોગી દવા છે એવો અનેક ડોક્ટરોનો મત છે. **કા-ફો.** સાથે.

ને-મુ. પાણી જેવો શીણ વળતો કદ નીકળતો હોય, નાકમાંથી અને આંખમાંથી પાણી નીકળી પડતું હોય, સવારે દમ ચઢતો હોય. **કા-ફો.** સાથે.

કા-મુ. જીભ ઉપર સફેદ પડ હોય. જઠરની અવ્યવસ્થા હોય તેથી અજીર્ણ, ભૂખ ન લાગવી. ભારે ખોરાક પાચન ન થવા વગેરે. દરતની કબજિઆત સફેદ, ચીકણો કદ, હોય તે જલદી નીકળી શકતો નહિ હોય. મુખ્ય દવા **કા-ફો.** સાથે.

કા-સ. ઉનાળામાં દમ ચઢતો હોય ખુલ્લી ઠંડી હવાથી સારું લાગતું હોય. કફનો શ્રાવ પીળાશ પડતો, પાતળો હોય અને તે જલદી છૂટતો હોય.

મે-ફો. ઠંડી હવામાં કે શિયાળામાં દમ વધારે ચઢતો હોય. ગરમીથી સારું લાગતું હોય. જાતીમાં દબાણ લાગતું હોય, ચહેરો ભૂરો થઈ જતો હોય દમ રોગ સાથે મુશ્કેલીથી મટે એવું પેટ ફૂલતું હોય.

કે-ફો. ચીકણો, જાડો, પીળો કદ નીકળતો હોય. બાળકોનો દમ રોગ **ને-ફો.** સાથે.

ને-ફો. સોનેરી પીળો કદ અને અસ્વપિત્તનાં લક્ષણો જાતીમાં દાહ બળવી. એ લક્ષણો સાથે દમ હોય.

સિ. શ્વાસ લેવામાં બહુજ મુશ્કેલી હોય. માથા ઉપર પુષ્કળ પરસેવો છુટી જતો હોય. **કા-ફો.** સાથે. દર્દી ખુલ્લી હવા માગતો હોય. આ રોગનો નાશ કરવા માટે **સિ.** સાથે **ને-સ.** નો ઉપયોગ કરવાથી સારું પરિણામ આવે છે. ઘરડાં માણસોનો દમ **કે-ફ્લો.** અને **બેરીઅમ ફોસ.** સાથે વારાફરતી. પ્રથમની ખાણમાં કામ કરનારાઓનો દમ. કદમાં ૫૩ પડતું હોય.

આર્સેનિક. મધરાત પછી દમ ચઢતો હોય અથવા વધતો હોય.

આ રોગમાં કા-ફો. મે-સ. આર્સેનિક અને કાલી આયોડ. ઘણી ડોઝમાં દવાઓ છે. મે-ફો. થી આરામ ન થતા દમમાં કુપ્રમ આર્સ. અને ઝીંકમ ફોસ નો ઉપયોગ વખાણવા લાયક છે.

ઉધરસનાં સામાન્ય લક્ષણો.

(Cough)

સ્વરનળીનો વરમ, (Laryngitis.) શ્વાસનલિકાનો વરમ, (Bronchitis.) ફેફસાંનો વરમ, (Pneumonia.) અને ફેફસાંના પડનો વરમ (Pleurisy.) એ રોગમાં ઉધરસ મુખ્ય હોય છે. એ બધા રોગોમાં નીકળતા શ્રાવ ઉપરથી દવાની પસંદગી કરવાની છે. નિરિન્દ્રિય ક્ષારોના કમી પણાથી સેન્દ્રિય પદાર્થો નકામા પડે છે તે કદરૂપે બહાર કાઢવા માટે ઉધરસ એક કુદરતી પ્રયત્ન છે. એ રોગોમાં દેખાતાં લક્ષણો. કફ (શ્રાવ) ના રૂપરંગ વગેરે આમાં લખવામાં આવ્યાં છે એ દરેક રોગોની ચિકિત્સા કરવા માટે આ લક્ષણો જોવાં. એ વરમજન્ય રોગો છે.

ફ-ફો. વરમની પહેલી અવસ્થામાં ગરમી, તાવ, દુખાવો, બળતરા. અને સોજો હોય છે તેમાં. આ દવાનો જલદી જલદી ઉપયોગ કરવો લક્ષણો નરમ પડે ત્યારે અંતર વધારવો. અને વરમની બીજી અવસ્થા શરૂ થાય ત્યારે તે અવસ્થામાં આપવાના ક્ષારની સાથે વારાફરતી આપવો શ્વાસ ટૂંકો અને કળકળાયક. સૂકી કફ વગરની કળકળાયક ઉધરસ. જીભ લાલચોળ હોય. વગેરે લક્ષણોમાં.

કા-મુ. વરમની બીજી અવસ્થામાં બહુ ચીકણો છુટે નહિ તેવો, જડો, સફેદ અથવા ભૂરાશ પડતો સફેદ કફ નીકળે ત્યારે. તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ થર હોય. **ફે-ફો.** સાથે. સવારમાં ગળફો જામી જાય અને શ્વાસ રૂંધાય ત્યારે **ફે-ફો.** સાથે.

કા-સ. વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં કફ સહેજ પીજો, પાણી જેવો પાતળો અને પુષ્કળ નીકળતો હોય, અથવા લીલાશ પડતો ચીકણો પીજો હોય તે સાથે તાવ હોય તો **ફે-ફો.** સાથે વારાફરતી. સાંજે ઉધરસ વગેરે ચિ-હો વધતાં હોય. સસણી બોલતી હોય. પરસેવો નીકળતો ન હોય. કફ ગળામાં પાછો સરકી જતો હોય વગેરે લક્ષણોમાં.

સિ. વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં બળખો જડો, પીજો થર જેવો, અને વજનદાર નીકળતો હોય ઠંડું પાણી પીવાથી રોગવૃદ્ધિ અને ગરમ પાણી

પીવાથી ધણું સાઈં લાગતું હોય. ત્યારે આની પસંદગી કરવી. પાણીમાં કંઈનો બળખો નાખવાથી કુખી જાય અને રાતે પરસેવો થતો હોય. સુકતાનવાળા આળકની ઉધરસ.

કે-સ. વરમની ત્રીજી અવસ્થામાં વજનદાર પડે અને લોહીમિશ્રિત પડે નીકળતું હોય ત્યારે સિ. સાથે.

ને-મુ. વરમની શરૂઆતમાં જ્યારે કંઈ ચોકખા પાણી જેવો પારદર્શક, ચીકણો, અને ફીણ વળતો નીકળતો હોય. જુના રોગમાં શિઆળામાં ઉપર પ્રમાણે લક્ષણોવાળો કંઈ હોય તે અખડતો હોય અને બહાર કાઢવામાં બહુ અડચણ પડતી હોય દરિઆ કિનારાની હવાથી રોગ વધતો હોય. જીભ ઉપર લાળના પરપોટા હોય. ટૂંકી, સૂકી, ખાલી ઉધરસ જ્યારે **ફે-ફો.** થી નહિ મટે ત્યારે આ ક્ષાર આરામ કરે છે. ઉધરસ સાથે આંખમાંથી પાણી ગળતું હોય.

કે-ફો. એકદમ સફેદ કંઈ પડતો હોય તે પાણી જેવો પાતળો નહિ હોય. પાંદુરોગીને વધુ ઉપયોગી. ગ્રીણો તાવ હોય ત્યારે અને રોગ ફરી ઉથલો મારે ત્યારે તાવનાં લક્ષણો સાથે હોય **ફે-ફો.** સાથે.

ને-ફો. સોનેરી પીળો, પડે જેવો કંઈ હોય. મલાઈ જેવો કંઈ હોય, ન્યૂમોનિયામાં કે ક્ષયમાં ફેફસાંમાં સડો હોય સિ. સાથે.

કે-ફ્લો. ગાંઠ બંધાએત્રો પીળો તોડયો તૂટે નહિ તેવો કંઈ. ગળામાં બહુ દુખતું હોય. પીઠ ઉપર સૂઈ જવાથી ઉધરસ આવે તેથી ઉઠીને બેસવું પડતું હોય.

કા-ફો. ગળું છોલી નાખે તેવો કંઈ **ને-મુ.** સાથે. વાસ મારતો પડે વાળો કંઈ. એકલું લોહી પડતું હોય. હૃદય મંદ કે ધણું જલદી ચાલતું હોય. કંઈમાં પડે નીકળે ત્યારે સિ. સાથે અને **ને-ફો.** સાથે.

ને-સ. કંઈ કાઢતી વખતે ગળું દુઃખે અને ઉધરસ ખાતાં દર્દીને છાતી પકડી રાખવી પડે. ઠંડી, બીની, વરસાદની હવા અને સવારમાં રોગ વધે પાણી જેવો કંઈ નીકળે. મોંમાં કડવો સ્વાદ. કંઈમાં પડે આવે. તે જાડું હોય. ગળામાંથી કંઈ નીકળે તે દોરડા જેવો લાંબો લટકતો નીકળતો હોય. વગેરે લક્ષણોમાં. જમણી આબુએ સુવાથી સાઈં લાગે.

મંગ-ફો. ખોંખલી ઉધરસ. સાથે ખેંચાટનાં લક્ષણો હોય **કા-મુ.** સાથે. ફેફસાંમાં શ્વળ મારતું હોય. તેથી ઉધરસ ખાતાં બહુ દુઃખ થતું હોય. ઉધરસ આવ્યાજ કરે પણ કંઈ છૂટે નહિ. ઉતું પાણી પીવાથી અને ખેસી રહેવાથી સાઈં લાગે. સુવાથી ત્રાસ થાય.

વાયુનળીનો વરમ.

(Bronchitis)

વાયુનળીકાઓનો વરમ.

(Branco-Pneumonia)

વાયુનળીના બે વિભાગ એક જમણી અને બીજો ડાબી બાજુએ જાય છે તેમાં વરમ થાય છે તેને બ્રોન્કાઇટીસ-કે હલકો સસણીનો રોગ કહે છે. પણ જ્યારે તેની સૂક્ષ્મ નળીકાઓ જે ફેફસાંમાં જાય છે તેનો વરમ થાય છે તેને ખરેખરી લયકારક સસણીનો રોગ બ્રોન્કાન્યુમોનિઆ કહે છે. લોકો તેને વરાધ ભુંડી વગેરે નામથી ઓળખે છે. બાળકોને આ રોગ ઘણો થાય છે જો કે મોટાંઓ પણ તેમાંથી મૂકત નથી. એ વરમ મટી ગયા પછી જરા અસર રહી જાય અને તે લાંબા વખત સુધી ચાલ્યા કરે તેને જીની સસણી કહે છે.

કારણો—જીઓ શ્વસનયંત્રના રોગ થવાનાં કારણો.

લક્ષણો—પ્રથમ સળેખમ અને સૂકી ખાંસી થાય છે પછી છાતીમાં દુખાવો થાય છે શ્વાસની મુશ્કેલીથી મુંઝવણ થાય છે તાવ ૧૦૦-૧૦૧ સુધી રહે છે પણ સૂક્ષ્મ વાયુનળીકાઓમાં વરમ આગળ વધે તો તાવ ૧૦૩-૧૦૪ સુધી જાય છે. ઉધરસ વારંવાર આવે છે. તરસ ઘણી લાગે છે. શ્વાસની મુંઝવણ વધી પડે છે. ઘણીવાર ઝાડા ઉલટી થાય છે. કફ નીકળવા માટે છે તે ઢેજો, પીજો વગેરે રંગનો હોય છે. નાનાં બાળકો કફ ગળી જાય છે.

ચિકિત્સા—જીઓ ઉધરસનાં સામાન્ય લક્ષણો.

કષ્ટસાધ્ય અને અસાધ્ય દશામાં આર્સ આયોડ રે ડ કાલી આયોડ. કા-ફો. કે-સ. શરીર ઠંડું પડી જાય. માથા ઉપર ઠંડો પરસેવો આવે તો કુપ્રમ આર્સ.

ફેફસાંનો વરમ.

(Pneumonia)

ફેફસાંના વાયુકોષો (Air Cells) માં વરમ થાય છે તેને ન્યુમોનિઆ કહેવામાં આવે છે. આ ઘણો લયકારક રોગ છે. પૂરતી સાવચેતી અને તાત્કાલિક ચિકિત્સાની જરૂર છે.

કારણો—જીઓ શ્વસનયંત્રના રોગ થવાનાં કારણો.

લક્ષણો—પ્રથમ એક બે દિવસ સળેખમ થાય છે. ડોક અને કમર દુખે છે. પછી અચાનક ટાઢ વાઇને આ રોગ થાય છે. નાનાં છોકરાંઓને આંચકી પલુ આવે છે. મોટાંને ટાઢ વાય છે. પછી એકદમ જોરમાં ૧૦૫ ડીગ્રી સુધી તાવ આવે છે. શ્વાસ લેતાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. શ્વાસ કુંદાડા મારતો ચાલે છે તે સાંભળી શકાય છે પ્રથમ થોડી થોડી વારે સૂકી ખાંસી આવે છે. છાતીમાં દુખાવો થાય છે. પછી બે ત્રણ દિવસે કફનો શ્રાવ શરૂ થાય છે. તે ઘણો ચીકણો, છુટે નહિ એવો, અને સફેદ હોય છે. તે ફાઇબ્રિન છે. કાંઈ વાર તે રક્તમિશ્રિત હોય છે તે લયંકર રોગની નિશાની છે. પાછળથી તે પીળા કે તપખીરીઆ રંગનો થાય છે. તપખીરીઆ રંગ પલુ લયની નિશાની છે, તરસ બહુ લાગે છે. દર્દી તદ્દન અશક્ત થઇ જાય છે. સન્નિપાત થાય. કાંઈને ઓળખી શકે નહિ. બેશુદ્ધિ થાય, પરસેવાથી ઝેબ ઝેબ થાય તે અંતકાળની નિશાની છે. બળખા ઘોળા કે પીળા હોય તે જલદી છુટતા હોય અને ઘણા પ્રમાણમાં નીકળતા હોય તે સારી નિશાની છે.

પ્લેગ, ટાઇફોઇડ, શીતળા, ઓરી વગેરે રોગોમાંથી પલુ ન્યુમોનિઆ કે બ્રાંકા ન્યુમોનિઆ કે પ્લુરો ન્યુમોનિઆ થવાનો સંભવ છે. ન્યુમોનિઆને આપણા વૈદ્યો ત્રિદોષ નામથી ઓળખે છે. ત્રિદોષના પલુ ઘણા પ્રકાર છે.

ચિકિત્સા—**ફે-ફો.** વરમની પ્રથમ અવસ્થાનાં લક્ષણોમાં **કા-સ.** સાથે વારાફરતી પાંચ પાંચ ગ્રેન દર પંદર મિનિટે આપવા. જેમ જેમ તાવ વગેરેમાં સુધારો થતો જાય તેમ તેમ દવા આપવાનો અંતર વધારવો. ચોવીસ કલાકમાં એથી સુધારો નહિ દેખાય તો **ફે-ફો.** અને **જે-મુ.** ઉપર પ્રમાણે આપવા. વરમની બીજી અવસ્થા શરૂ થઇ સફેદ, જડો અને ચીકણો કફ નીકળવા માંડે ત્યારે **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** ઉપર પ્રમાણે વારંવાર આપવા. ફક્ત ત્રણજ દિવસમાં આ પ્રમાણે દવા આપવાથી આ રોગ મટી જાય છે કે ઘણો હલકો થઈ જાય છે. છતાં પલુ ત્રીજી અવસ્થા શરૂ થાય એટલો પીળો, પિળાશ પડતો, કફ પડવા માંડે ત્યારે **ફે-ફો.** અને **કા-સ.** ઉપર પ્રમાણે આપવા. પરમય કફ, કે પર લોહી મિશ્રિત કફ પડવા માંડે તો **કે-સ.** ૩૦x અને **સિ.** ૩૦x દર કલાકે કલાકે વારાફરતી આપવા. માનસિક લક્ષણો સન્નિપાત, બેચેની વગેરે દેખાય તો **કા-ફો.** જે અવસ્થામાં તે અવસ્થાની દવા સાથે આપવો. કફમાં લોહી પડવા માંડે તો **ફે-ફો.,** **કા-ફો.** અને **આર્સેનિક.** વારાફરતી પાંચ પાંચ ગ્રેન દર પંદર મિનિટે આપવા. આ રોગમાં ફેફસાંમાં જલસંચય થાય તો અગર કોઈ

દવાને રોગ મચક આપતો નહિ હોય ત્યારે કાલી આયોડ અમૂલ્ય ઇલાજ છે. તેની સાથે કાલી આર્સ આપવો.

દવાઓનાં લક્ષણો અને વિશેષ ચિકિત્સા માટે જીઓ ઉધરસનાં સામાન્ય લક્ષણો.

આ રોગ નવમે દિવસે સુધારે. દેખાડે ત્યારે સમજવું કે આ રોગના ન્યૂમોકોક્સ જંતુઓ સામે ફેફસાંમાં તેનું ટોક્ષિન ઉત્પન્ન થયું છે. તેથી રોગ સપાટાબંધ સારો થવા માંડે છે. પણ નવમે દિવસે રોગની વૃદ્ધિ દેખાય તો એ જંતુઓનું જોર વધી ગયું છે અંદરના ક્રાઇષ્ટ્રિન, આલ્બ્યુમીન અને ખીન્ને કચરો સડવા માંડ્યાં છે. જે આ માટે યોગ્ય ઇલાજ ન લેવામાં આવે તો પરિણામ ખરાબ આવવાનું છે. એવે વખતે કે-સ., સિ., ને-ફો. અને કા-ફો. વારાફરતી પંદર પંદર મિનિટે આપવા. અને હોમીઓપથીની ન્યૂમોકોક્સીન ૩૦. દિવસમાં બે વાર આઠ આઠ કલાકે આપવી. રોગની ખીજ અવસ્થામાં પણ એ દવાનો ઉપયોગ થાય તો પરિણામ ધણું સારું આવે છે તે સાથે રોગની દવાઓ પણ ચાલુજ રાખવાની છે. ટ્રાંકાન્થુમેનિઆ-સસણીમાં પણ ઉપર લલામણુ કર્યા મુજબ દવાઓ આપવાથી સારું ફળ આવે છે.

જ્યાં સુધી દદીને લૂખ ન લાગે અને તે જતે ખાવાનું ન માગે ત્યાં સુધી કોઇ ખોરાક આપવો નહિ ફક્ત દૂધ કે દૂધની નરમ ચા આપવી. દૂધમાં સાકરને બદલે ગ્લુકોઝનો ઉપયોગ કરવો. મોસખી નારંગી વગેરે ફળો આપવાનો રિવાજ છે તે ઠીક નથી. જરૂર પડે તો પોપૈઉ ખાવા આપી શકાય છે તેથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે. પાચનક્રિયા સુધરે છે. કાળી દ્રાક્ષ ખાવા માટે આપવી. દદીને આપવાના પાણીમાં જે દવાઓ ચાલુ હોય તે દવા શેર પાણીમાં પાંચ દશ ગ્રેન નાખી તે પાણી પીવા માટે આપવું. સોડા લેમન આપવાં નહિ. આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ લલામણુ કરવામાં આવી છે ખીજનું શાસ્ત્રો પ્રમાણે આ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ હોય શકે. ઘી અને તેલનો જરાપણુ ઉપયોગ કરવો નહિ.

દવાને મદદ કરવા માટે આ દવાનો મલમ બનાવી છાતી ઉપર લગાડવો જોઇએ. ફે-ફો. અને કા-મુ. એ બે ક્ષારો વીસ વીસ ગ્રેન લેવા તેમાં તે ઓગળી ઘોળું પાણી થાય તેટલું પાણી નાખવું પછી તે વેસેલીનમાં મેળવી છાતી ઉપર ચોપડવું ઉપર લીન્ટના કાપડને વીંટી લેવું. દર બે કલાકે એ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો. ત્રીજી અવસ્થા હોય તો ફે-ફો. કા-સ. અને ફે-સ. નો એજ પ્રમાણે મલમ બનાવી ઉપયોગ કરવો.

ફેફસાંના ઉપલા રસપડનો વરમ.

(Pleurisy.)

ફેફસાંનું બહારનું (ઉપરનું) આવરણ જેને પ્લુરા કહેવામાં આવે છે તેનો વરમ થાય છે તેને પ્લુરીસી કહેવામાં આવે છે વૈદ્યકમાં તેને તાવ સાથેનું છાતીનું શ્વેદન કહેવામાં આવે છે. રસપડનો એ વરમ જ્યારે સારો ન થતાં ફેફસાંની અંદરના શ્વેદનપડમાં ઉતરે છે ત્યારે પ્લુરા ન્યુમેનિઆ કહેવાય છે.

આ રોગમાં શ્વેદનની પીડાથી શ્વાસ લેતાં દર્દીને બહુ દુઃખ થાય છે. તેથી શ્વાસ પણ લઈ શકતો નથી. બીજાં લક્ષણો ન્યુમેનિઆ પ્રમાણે હોય છે.

ચિકિત્સા—વરમની પ્રથમ અવસ્થામાં ફે-ફો. બીજી અવસ્થામાં કા-મુ. અને ત્રીજી અવસ્થામાં ફે-સ. દરેક અવસ્થાની દવા સાથે ફે-ફો. વધુ ચિકિત્સા માટે જુઓ ફેફસાંનો વરમ. (Pneumonia).

ફેફસાંનું જલોદર.

(Oedima of the Lungs.)

ચુરદાના, ફેફસાંનો કે તેના આવરણનો વરમ, રક્તાશયના પડદાના વ્યાધિથી આ રોગ થાય છે. ચુરદાના કોઈ રોગથી આખા શરીરે સોજા ચઢે છે ત્યારે ફેફસાંમાં પણ પાણીનો જમાવ થાય છે. ફેફસાંના રસપડના વરમમાં અને ન્યુમેનિઆમાં પણ ફેફસાંમાં પાણીનો જમાવ થાય છે.

લક્ષણો—છાતી જકડાઈ જાય છે તેથી શ્વાસ લેવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. લોહી સ્વચ્છ થઈ શકતું નથી તેથી ચહેરો કાળો પડવા માંડે છે. ફેફસાંની કોઈ નસ તૂટી જાય છે તો દર્દી થોડા કલાકમાં મૃત્યુ પામે છે.

ચિકિત્સા—ને-મુ. કા-મુ. ને-સ. અને કાલી આયોડ મુખ્ય દવાઓ છે. વધુ માટે જુઓ જલોદર.

ફેફસાંમાંથી લોહી પડવું.

(Hoemoptisis.)

ચિકિત્સા—જુઓ રક્તશ્રાવ—(Hemorrhage.)

ફેફસાંનો સડો.

(Gangrene of the Lungs.)

ન્યૂમોનિઆ અને ક્ષયરોગમાં ફેફસાંમાં સડો થાય છે. ફેફસાંમાં ગડ થઇને પશુ સડો થાય છે. જે પ્રથમથીજ ક્ષય અને ન્યૂમોનિઆની સારી ચિકિત્સા થઇ હોય તો આ રોગ થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

ચિકિત્સા—સડો દૂર કરવા માટે કે-સ. ૩૦x સિ. ૩૦x ૨૦૦x ને-ફો. ૬x કા-ફો. ૬x તો ઉપયોગ કરવો. કે-સ. થી નવું પૃથ્થુ થતું અટકે છે. કે-સ. અને સિ. નકામો પડે તો નાશ કરી સડો દૂર કરે છે. ને-ફો. અને કા-ફો. સડો. દુર્ગંધ દૂર કરે છે એ ચારે દવાઓ વારાફરતી દર અર્ધા કલાકે આપવી. વચમાં વચમાં આર્મ્સ આયોડ ૩x દિવસમાં ત્રણ વાર અને કેલકર આયોડ ૩x દિવસમાં ત્રણ વાર આપવા.

હોમીઓપથીમાં સડાના જંતુઓ દૂર કરવા તેનો નાશ કરવા સડાની ટેકસીન પાયરોજીનીનમ ૩૦ અથવા સ્ટ્રેપ્ટોકોકસીન ૩૦ દિવસમાં એક એક વાર આપવી. સડો જીનો હોય તો ૨૦૦. દર અઠવાડીએ એક વાર આપવી. ક્ષયરોગથી સડો હોય તો ટ્યુબરક્યુલીનમ ૨૦૦. અથવા બેસીલીનમ ૨૦૦ અઠવાડીઆમાં એક વાર આપવી. ન્યૂમોનિઆથી સડો થયો હોય તો ન્યૂમો-કોકસીન ૩૦. દિવસમાં એક વાર આપવી.

ક્ષય.

(Phthisis, Consumption, Tuberculosis.)

અસાધ્ય મનાતો આ રોગ બાયોકેમિક દવાઓથી સાધ્ય થઈ શકે છે. આ રોગમાં હોમીઓપથીક દવાઓ પણ સારી મદદ કરી શકે છે.

ક્ષયનો અર્થ નાશ થાય છે. ખરેખર આ રોગમાં આખા શરીરના સ્નાયુઓનો નાશ થાય છે. તેથી એ નામ યોગ્ય છે.

ન્યુમોનિઆ અને ઓફ્ટાન્યુમોનિયામાંથી ક્ષય થાય છે તેને થાઇસીસ કહે છે. તે સિવાય ફેફસાંનો ક્ષય થાય છે તેને કંઝંશન કહે છે અને ફેફસાં અને તે સિવાય આંતરડાં, મગજ, મૂત્રપિંડ, ગર્ભાશય, હાડકાં કરોડરજ્જી વગેરેમાં ક્ષય થાય છે તેના જીદાં જીદાં નામો છે પણ તે બધાનો સમાવેશ ટ્યુબર-ક્યુલોસિસમાં થઈ જાય છે. એક જાતનાં ટ્યુબર્કલ જંતુને લીધે આ રોગ થાય છે. પણ એ જંતુઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ અથવા બહારથી એ જંતુઓ

શ્વાસ વગેરે મારફતે દાખલ થાય છે તેને વધવાનું કારણ—ફેફસાંમાં અને ખીન્ન અવયવોમાં ક્ષાષ્મિન, આલ્બ્યુમીન, લેસીથીન અને ખીન્ને નકામો કચરો ભેગા થઈ સડે છે તે સડો તેનો ખોરાક છે તેથી તે વૃદ્ધિ પામે છે. જો એ સડો તેને ઉપયોગમાં લેનારા ક્ષારો પૂરા પાડવામાં આવે છે તો દૂર થાય છે અને જંતુનો ખોરાક દૂર થવાથી તેઓ ભૂખે મરી જાય છે. એવો આ શાસ્ત્રનો મત છે. એ વિષે વિસ્તારથી ઇન્ફલ્યુએન્ઝા રોગમાં લખવામાં આવ્યું છે. એ રીતે આ શાસ્ત્રમાં બધા જંતુજન્ય રોગોમાં અને સડામાં એકજ પ્રકારના ક્ષારો આપવાના હોય છે તેથી બધાની જુદી ચિકિત્સાની જરૂર નથી. ક્ષાષ્મિન વગેરે જે સેન્દ્રિય પદાર્થો તેને ઉપયોગમાં લેનાર ક્ષારની ખામીને લીધે નકામા પડીને સડે છે તેને કુદરત કફ રૂપે બહાર કાઢી નાખે છે તે કફના રૂપરંગ ઉપરથી કયા ક્ષારની જરૂર છે તે સમજાય છે. તે આપવાથી કફના રૂપ રંગમાં ફેર પડે છે અને શ્રાવ બંધ થાય છે એટલે તે રોગ મટી ગયા કહેવાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. તાવ, સૂકી ખાંસી. છાતીનો દુખાવો. શ્વાસ લેતાં મૂકતાં તાંત બોલવી. લોહીમિશ્રિત ગળદો. શુદ્ધ લાલ લોહી પડવું. રોગની પ્રથમ અવસ્થા. **કા-મુ.** સાથે.

કા-મુ. સફેદ છૂટે નહિ એવો ચીકણો કફ, જીભ ઉપર સફેદ યા આસમાની છાયા લેતી સફેદ જીભ. **ફે-ફો.** સાથે.

ફે-ફો. ૩૪ ક્ષયની શરૂઆતથીજ શક્તિ કમી થવા માંડે છે માટે આ ક્ષાર હંમેશાં આપવાનો હોય છે. પાચનશક્તિ મંદ અથવા નષ્ટ થવી ઇંડાની સફેદી જેવો બદ્ધ સફેદ કફ. રાતનો અતિશય પરસેવો, રાતે રોગની વૃદ્ધિ. હાથ પગ ઠંડા. જીભી સસણી. અતિસાર. ક્ષયથી થયેલું ગુદાનું ભગંદર દિવસે દિવસે સુકાઈ જવું વગેરે લક્ષણો હોય.

ફે-સ. રોગની કોઈપણ સ્થિતિમાં પડે ન થવા દેવા માટે. કફમાં પડે કે પડેમિશ્રિત લોહી. **સિ.** ૩૦ X અથવા ૨૦૦ X સાથે વારાફરતી.

સિ. ક્ષયરોગની મુખ્ય અને રામગાળુ દવા. રાતે અતિશય પરસેવો.

ફે-ફો. ૩૦ X સાથે. પાછલી રાતે રોગની વૃદ્ધિ **કેલ્કર આર્સેનિક** સાથે. ગંધાતા પડના બળખા જે પાણીમાં નાખતાં ડુબી જાય. મોંમાં ગળ્યો સ્વાદ.

ફે-સ. ૩૦ X સાથે. ઝીણો તાવ **કેલ્કર આર્સ** સાથે ભૂખનો નાશ. **ફે-ફો.**

૩ X અને **ને-ફો.** ૬ X સાથે. આખો દિવસ ટાઢ વાય તેથી કપડાં પહેરી રાખવા પડે. પછને તળીએ આગ **ને-ફો.** સાથે. સખત બંધકાશ. ઘણો ગંધાતો પગનો પરસેવો. વગેરે લક્ષણો હોય.

રોગની શરૂઆતથીજ આ દવા ૩૦ X ની શરૂ કરવી. આ રોગમાં એ દવા ૩ X, ૬ X કે ૧૨ X પાવરની કદી વાપરવી નહિ. સિ. ૨૦૦ X આ રોગની અવ્યર્થ રામબાણુ દવા છે. રોગ જીનો થએ ૨૦૦ X કે તે ઉપરના પાવરની આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

કા-સ. છાતીમાં બહુ કફ ખેલતો હોય. સડ સડ થતું હોય. બળખો ગળામાં આવી પાછો સરકી જતો હોય. શરીરની ચામડી સૂકી અને ખરછટ હોય. સાંજથી મધરાત સુધી તાવ ભરાતો હોય.

ને-સુ. કફ ચોકખા પાણી જેવો, શીણવાળો. કફમાં લોહી આવતું હોય તો **ફે-ફો.** સાથે મોટા પ્રમાણમાં આ દવાનો ઉપયોગ કરવો. દરિઆની હવા માફક આવતી ન હોય. કોઈ વસ્તુનો સ્વાદ અને વાસ આવે નહિ. જીનો કફ આ ક્ષાર ૩૦ X **કે-ફો.** ૩૦ X સાથે હંમેશાં શરીરના નવા તંતુ બનાવવા અને તેની વૃદ્ધિ કરવા માટે વાપરવો.

કા-ફો. હૃદયનો ધબકારો અને નબળાઈ. મજ્જાતંત્રની નિર્બળતા. શરીરના સ્નાયુઓનો નાશ થઈ હાડપિંજર ખતમ થઈ જાય. **મે-ફો.** **કે-ફો.** અને **ને-ફો.** સાથે. ટુકો શ્વાસ લેવાય. ઊંઘનો નાશ. ગંધાતા બળખા.

ને-સ. પડવાળો બળખો. પડ પાતળું હોય. ભેજવાળી હવાથી દમ ચઢતો હોય. લીલાશ પડતા પડ જેવો કફ. ડાખી બાજુના ફેફસાંની નીચેનો ભાગ બગડેલો હોય.

આ રોગની મુખ્ય દવા **ને-ફો.** **મે-ફો.** અને **સિ.** છે. શરૂઆતથી એનો ઉપયોગ કરવો. રોગ વધે તો ઉપર પ્રમાણે લક્ષણાનુસાર બીજી દવાઓ આપવી.

આર્સ આયોડ ૩ X, ૩૦ X ક્ષયરોગની બહુ સારી દવા છે. ગ્રીણો તાવ શરીરનું સુકાતા જવું. વારંવાર શરદી લાગવી. છાતીના (ફેફસાંના) રોગ થયા પછી ક્ષય થયો હોય દિવસમાં ત્રણ વાર જમ્યા પછી આ ક્ષાર આપવો. એવીજ રીતે **કાલી આયોડ.** પણ ફેફસાંના રોગો થયા પછી ક્ષયરોગ થયો હોય તો આપવી. **કેલ્કર આયોડ** અને **કેલ્કર આર્સ** શરીર બહુજ સુકાઈ હાડપિંજર થવા માંડ્યું હોય ત્યારે અને લોહીમાં હેમોગ્લોબીન અને લાલ અણુઓ વધારવા **કા-ફો.** સાથે આપવી.

હોમીઓપથીની ટયુબરક્યુલીનમ ૧૦૦૦. અને બેસીલીનમ ૧૦૦૦. દર અઠવાડીએ એક વાર વારાફરતી આપવી. એથી ક્ષયરોગના જંતુઓનો નાશ કરવામાં આ ક્ષારોને મદદ થશે.

સૂચના—દર્દીને રાત દિવસ ચોકખી હવા મળે એવી સુવાની વ્યવસ્થા કરવી. શરીર ઉપર ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાં સવારના ૮ થી ૧૦ તથા સાંજના ૪ થી ૭ સુધી સૂર્યનો તાપ આખા શરીર પર પડવા દેવો. ફક્ત માથા ઉપર તડકો પડવા દેવો નહિ તે માટે માથા ઉપર ગરમ ઝિનના કાપડનું ઢાંકણ રાખવું. એવી રીતે હંમેશાં સૂર્યસ્નાન કરવું. એથી ક્ષયના જંતુઓનો નાશ થાય છે. ઊંડા શ્વાસ લેવા કાળજી રાખવી તે શ્વાસને ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો. શરીરની શક્તિ પ્રમાણે ચાલવાની કસરત કરવી બીજી કસરત કરવી નહિ. એથી ઊંડા શ્વાસ કુદરતી લેવાશે. જમીને તરત પાણી પીવું નહિ બે કલાક કે કલાક પછી પીવું. પૌષ્ટિક અને હલકો ખોરાક આપવો. અજીર્ણ થવા દેવું નહિ. મધ, માખણ, ઘી અને શેરડીના રસનું સેવન કરવું.

આ બહુ ચેપી રોગ છે. દર્દીના શ્વાસની હવા સીધી નાકમાં ન આવે તેવી રીતે તેની પાસે બાજુમાં બેસવું. દર્દીનાં કપડાં ખુબ ગરમ પાણીમાં બાંધી પછી ધોવાં. ખાવાના વાસણો માંજ પોટાસ પરમેંગેનેટ કે પ્રીનાએલના પાણીમાં ઘોષ સુકવી દેવાં. તે ધરના બીજાં માણસોએ ઉપયોગમાં લેવાં નહિ. કદ જમીન પર ન પડે તેવી વ્યવસ્થા કરવી. દર્દીના મળ અને કદ ઉપર માખો બેસવા દેવી નહિ. દર્દીની પાસે સ્વચ્છતા રાખવી. ધરનાં અને મુલાકાતે આવનારા માણસોને એ રોગનો ચેપ ન લાગે અને દર્દીનો રોગ પણ જલદી સારો થવા માટે ઉપરની સૂચનાઓનું પાલન બહુ જરૂરી છે.

રૂધિરાલિસરણ યંત્ર અને રોગો.

(Circulatory System and Diseases)

રૂધિરાલિસરણ યંત્રમાં મુખ્ય અવયવ હૃદય (Heart) હોય છે. એ લોહીનો ભંડાર છે. દરેક માણસનું હૃદય તેની મુઠી જેવડું હોય છે. હૃદયમાંથી શુદ્ધ લોહી લઘ જનારી ધમની અને અશુદ્ધ લોહી લાવવારી શિરાઓ હોય છે. ધમની (આર્ટરી) અને શિરાઓ (વેઇન્સ) આખા શરીરમાં વ્યાપી ગએલી છે. મોટી નસોમાંથી નાની નસો. તેમાંથી નાની નસો એ પ્રમાણે થતાં થતાં છેવટે વાળ જેવી ઝીણી અને પાતળી નસો થએલી છે તેને કેશવાહીનીઓ (કેપીલરીઝ) કહેવામાં આવે છે. ધમની અને તેની શાખાઓની લગોલગજ શિરાઓ અને તેની શાખાઓ આવેલી છે. શુદ્ધ લોહી ધમની અને તેની શાખાઓમાં ફરતાં ફરતાં અશુદ્ધ થતું જાય છે તે શિરાઓ અને તેની શાખા શોષી લે છે છેવટે એ અશુદ્ધ લોહી હૃદયમાં આવે છે. ત્યાંથી ફેફસાંમાં જઈ શુદ્ધ થઈ

પાછું હૃદયમાં આવે છે હૃદયમાંથી શુદ્ધ લોહી શરીરના અવયવોના પોષણ માટે અને ધસારાની ખોટ પૂરી કરવા માટે નિરંતર ફર્યા કરે છે અને તે અશુદ્ધ થઇ ફેફસાંમાં આવી શુદ્ધ થઈ પાછું શરીરમાં ફરવા નીકળે છે.

દરેક અવયવ ઉપર શુદ્ધ અને અશુદ્ધ લોહીની કેશવાહિનીઓ હોય છે. તેઓ અસંખ્ય હોય છે તેઓના ઉપર છેક પાતળું પારદર્શક પડ હોય છે તે પડ મારફત અવયવો પોતાને જોઈતા શરીર પોષણના રસ અને ક્ષારો ચૂસી લે છે અને જે સેલ્સ વપરાઈને નકામા થાય છે અને બીજા કોઈ કચરો હોય છે તેને શિરાઓની કેશવાહિનીઓ શોષી લે છે. શરીર પોષણના એ જીવનપ્રવાહી રસો શરીરની રસગ્રંથીઓ પેન્ક્રિયાસ, બરોળ, આંતરડા વગેરેના રસપિંડો અને ગ્રંથીઓ પોતે ઉત્પન્ન કરી ધમનીની કેશવાહિનીઓ અને ધમનીને આપે છે તે દરેક અવયવના પોષણ માટે તેની કેશવાહિનીઓ શોષી તે અવયવોને પાછું આપે છે. તેની સાથે આ જીવન ક્ષારો પણ દરેક અવયવોને મળે છે. એ ધમની, તેની શાખા અને ઉપશાખાઓની મધ્યમાં લાલ રક્તકણો વહે છે અને તેના પારદર્શક પડમાં રક્તજળ (પ્લાઝમા) અને સફેદ રજકણો (લ્યુકોસાઇટ્સ) નો પ્રવાહ ચાલુ રહે છે, અવયવો પોતાને જોઈતાં તરવો ધમનીની કેશવાહિનીઓમાંથી શોષી લે છે આવી રીતે શરીરસંવર્ધન અને પોષણનું કામ અને નકામા થએલા સેલ્સ અને બીજા કચરો બહાર કાઢી નાંખવાનું કામ રાતદિવસ ચાલુ કરે છે. આ જીવન ક્ષારો આ રીતે શરીરને લોહીમાંથી સતત મળ્યા કરે છે તેના વપરાશ થયા કરે છે તેથી તે ક્ષારો કમી થાય છે. જેટલી ઝડપથી એ ક્ષારો વપરાઈ જાય છે, તેટલી ઝડપથી તે પાછા ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થવા જોઈએ નહિ તો એ ઘટ વધતી જાય છે અને કોઈપણ અવયવ રોગમાં પકડાઈ જાય છે.

આ ક્ષારો પડેલી ખોટ પૂરવા માટે દવારૂપે મોંમાં આપીએ છીએ. તે જીભમાં રહેલી સૂક્ષ્મ શોષકનલિકાઓ ચૂસી લઇ તરત લોહીમાં મોકલી દે છે લોહી થોડી સેકન્ડમાં આખા શરીરમાં ફરી વળે છે. તેની સાથે આ ક્ષારો પણ તરતજ જે અવયવને જોઈતા હોય તેને મળી જાય છે. બહુજ તિક્ષ્ણ દર્દોમાં એકેક મિનિટે દવા આપવાનું કારણ પણ એજ છે. જેવી રીતે ઈન્જેક્શનથી લોહીમાં તે દવા તરત દાખલ થઈ રોગ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે તેમ આ દવાઓ પણ તત્કાળ રોગસ્થાનને મળી જાય છે. કેટલાક કહે છે કે આ દવાઓ ધીમે ધીમે કામ કરે છે. તે કેટલું ખોટું છે તે આ ઉપરથી જણાશે. આ દવા જે અવયવ રોગી હોય તેના ઉપર બહારથી લોશન યા મલમ બનાવી ઉપયોગ કરવાથી આમડીનાં છિદ્રો મારફત કેશવાહિનીઓમાં થઈ તે અવયવમાં

તરત દાખલ થઈ કાર્ય કરવા માંડે છે. કેમકે આ દવાઓના પરમાણુઓ ચામડીનાં છિદ્ર કરતાં પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે. દવામાં જે સફેદાઈ અને મિદાશ છે તે તો ખાંડજ છે (દૂધની) પણ એમાં જે દવાઓનાં પરમાણુ છે તે તો સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી પણ ન દેખાય એટલા બધા સૂક્ષ્મ છે. તે અંદર દાખલ થઈ જાય છે અને ઉપર તો સુગર ઓફ મિલ્કજ પડી રહે છે.

હૃદય તેની રચના તેના આંતર બાહ્ય પડો અને ભાગો, તેમાંથી નીકળનારી ધમનીઓ અને વેઈન્સ (શિરાઓ) તેઓના રોગો, વગેરે સંબંધી વિશેષ જ્ઞાનની સમજણ પ્રત્યક્ષ જોયા સિવાય થવી મુશ્કેલ છે તે રોગોની પરીક્ષા જાંચમાં જાંચી ઊંચી ધરાવનારા ડૉક્ટરો પણ એક્સ રે ની મદદ વગર બરાબર કરી શકતા નથી. લક્ષણો ઉપરથી પણ એની પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. કેમકે ઘણા રોગોના લક્ષણો સમાન હોય છે. અને દર્દી પોતે એ સંબંધી કાંઈ મદદગાર થઈ શકતો નથી. તેથી આ પુસ્તકમાં તે બધા રોગો તેના લક્ષણો વગેરે ગહન બાબતો પડતી મૂકી સામાન્ય લક્ષણો અને તે ઉપર આપવાની દવાજ ફક્ત લખવામાં આવી છે. કોઈપણ રોગ હોય પછી તે હૃદયના, તેના આંતર બાહ્ય પડોનો, ધમનીના શિરાઓના કે કોઈપણ રોગ હોય લક્ષણો ઉપરથી દવા પસંદ કરી આપતાં તે રોગો આપણી જાણ બહાર ખબર પાડ્યા સિવાય સારા થશે.

હૃદયના ભયંકર રોગોનાં સામાન્ય લક્ષણો.

હૃદયના ભયંકર રોગોનાં શ્વાસની ગુંગણામણ, ત્વચાનો ખાસ કરી મોંનો રંગ કાળો કે ભૂરો થઈ જવો. આખા શરીર પર કે કોઈ ભાગ પર ભૂરી નસો ફૂલવી અને દેખાવી. શિરાઓ વાંકી ચૂંકી દેખાવી. પગ પરથી શરૂ થતા સોજ. કે જલોદર, પિશાબનું કમીપણું, છાતીમાં ખાસ કરી હૃદયના ભાગ પર જાત જાતની વેદનાઓ જેવી કે વાટકાપ જેવી, સોય ભોંક્યા જેવી, ભાળો ઘોંચ્યા જેવી વગેરે. મગજની અવ્યવસ્થા અને આખા શરીરની નબળાઈ વગેરે લક્ષણો હોય છે.

હૃદયમાં થતી જાત જાતની વેદનાઓ, ઉપર મેગ-ફો. કા-ફો. અને કે-ફો. મુખ્ય દવાઓ છે. મોંની ચામડી, હોઠ અને ચહેરો કાળો કે ભૂરો થઈ ગયો હોય તો મેગ-ફો. કા-ફો. મુખ્ય દવાઓ છે. શરીરની નસો સર્પાકાર વાંકી ચૂંકી થઈ ગઈ હોય કે ઢીલી પડી ગઈ હોય તો કે-ફો. અને કે-ફો. મુખ્ય દવાઓ છે. ચહેરો મડદા જેવો, વૃદ્ધ જેવો કે બેસી ગએલો દેખાતો હોય

તો કા-ફો. અને પ્લમ્બમ. મુખ્ય દવાઓ છે. શ્વાસની ડુંગણામણ મે-ફો. કા-સ. અને ફે-ફો. મુખ્ય દવાઓ છે.

હૃદયના રોગોનું નિદાન સામાન્ય માણસથી થઇ શકે એવું નથી. બહુજ અનુભવી હોશિયાર ડૉક્ટરો પણ કેટલીક વખત બરાબર નિદાન કરી શકતા નથી. પરંતુ તેઓ પાસે નિદાન કરાવવું જરૂરનું છે. ચિકિત્સા માટે તો આ દવાઓ સર્વોત્તમ છે.

હૃદયના રોગોની સામાન્ય ચિકિત્સા.

ફે-ફો. હૃદયની વૃદ્ધિ. ધમની અને શિરાઓનું પુલવું. **કે-ફલો.** સાથે મુખ્ય ઇલાજ છે. હૃદયનો વરમ, હૃદયના અંતઃપડનો વરમ, હૃદયના બાહ્યપડનો વરમ. (કાર્ડાઈટીઝ, એન્ડોકાર્ડાઈટીઝ, પેરીકાર્ડાઈટીઝ.) **કા-મુ.** સાથે. રક્તાશયનો દુઃખ દેતો ધબકારો **મેગ-ફો.** કે **કા-ફો.** સાથે.

કા-મુ. લોહીમાં નિષ્પયોગી પદાર્થોના કે જામી ગએલા લોહીના છુટા છુટા લચકા ફરતા હોય તે હૃદયમાં આવી રૂધિરાભિસરણમાં અટકાવ કરતા હોય (એમ્બોલીઝમ.) વરમની ખીજ અવસ્થાના લક્ષણો. હૃદયનો ધબકારો. નાડીની મંદતા. હૃદયની વૃદ્ધિ **કે-ફલો.** અને **ફે-ફો.** સાથે.

કા-ફો. હૃદય જોરથી ચાલતું હોય. અગર મંદ હોય અગર અનિયમિત ધબકારા હોય. શરીર બહુજ ફીણ અને કમજોર થઇ ગયું હોય. નાડી બહુ પાતળી અને નબળી હોય. સંધિવાનો કે ખીજો કોઇ તાવ આવ્યો હોય ત્યારે હૃદય બહુ જોરમાં ચાલતું હોય. ઉધ આવતી નહિ હોય. દરદી બેભાન થઇ ગયો હોય. અગર બેભાન થશે એવી સ્થિતિ હોય. ત્યારે આ અમૂલ્ય ઇલાજ છે. એલોપથીની ડિઝીટેલીસ દવા કરતાં પણ આ સાઈ કામ કરે છે. હૃદયની ગતિ કમજોર થઈ ગઇ હોય તો આ ક્ષાર રૂઝ અથવા ડૂઝ ઉત્તમ ઇલાજ છે. ગતિ બહુજ હોય તો ડૂઝ વાપરવો. લયભરેલી સ્થિતિમાં દર મિનિટે પાંચ પાંચ એન ખાવા આપવી.

મે-ફો. રક્તાશયનો ધબકારો (તાવ ન હોય તો.) જ્ઞાનતંતુની નબળાઈથી થતો હોય. શ્વાસની મુંઝવણ. વાટકાપ જેવું તિક્ણ દર્દ. એન ન પડવું, હૃદય ઉપર સેક કરવાથી સાઈ લાગવું. **કે-ફો.** સાથે. વારંવાર ઉના પાણીમાં આપવો.

કે-ફલો. હૃદયના રનાયુઓ ઢીલાં અને કમજોર થયા હોય. તેથી રક્તાશયની વૃદ્ધિ થઇ હોય. રક્તવાહિનીઓની વૃદ્ધિ. અને ફૂલવું તથા સર્પાકાર

થવું. (વેરીકોઝ વેધન.) લોહી ફરવામાં અટકાવ થતો હોય (એમ્બોલીઝમ) કા-સુ. સાથે. અને ફે-ફો. સાથે વારાફરતી.

ફે-ફો. હૃદયના દરેક રોગોમાં ફે-ફો. મે-ફો. કા-ફો. અને કે-ફ્લો. સાથે આપવાની દવા છે.

કા-સ. લોહીની મંદ ગતિથી તેને જોષ્ઠતો પ્રાણવાયુ ન મળતો હોય તેથી થતી યુગળામણ કે મુંઝવણ ફે-ફો. સાથે. નાડી જલદ હોય. નાભીની આબ્જુ-આબ્જુ દુખાવો હોય ત્યારે પેટ ઠંડું હોય. હૃદય, તેના પડો, અને રક્તવાહિનીઓના વરમની ત્રીજી અવસ્થાના લક્ષણો. ઠંડી અને ખુલ્લી હવાથી સારું લાગે. દર્દીને પવનની ભૂખ લાગે એટલે પંખો નાખવા વારંવાર કહે. ફે-ફો. સાથે વારંવાર આપવો.

મે-સુ. પાંડુરોગીના હૃદયના રોગો. જલોદર, ધબકારો તરસ બહુ હોય. મોં જીભ સુકાં અમી વગરનાં.

પુરુષની જનનેદ્રિયો.

જનનેદ્રિય સંબંધી થોડું જ્ઞાન આવશ્યક છે. કેમકે મનુષ્યની ઉત્પત્તિનું એ કેન્દ્ર છે. મનુષ્યની ઉત્પત્તિ વીર્ય જેને ધાતુ કે બીજ પણ કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર છે. એ વીર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન અંડો (Testicles ટેસ્ટીકલ્સ.) છે. અંડોમાંથી વીર્ય (Semen.-સીમન) વીર્યનળીઓ મારફતે વિર્યાશય (Seminal Vesicles-સેમીનલ વેસીકલ્સ) માં આવે છે અને તેમાંથી તે કુદરતી કે અકુદરતી ક્રિયાઓથી પુરુષલિંગ (Penis-પેનીસ) મારફતે બહાર નીકળે છે. એ અવયવો સંબંધી ટુંકું વર્ણન નીચે લખ્યું છે.

અંડ (વૃષણ)-એ એ છે. તે એક કેથળીમાં વૃષણુરજ્જુ વડે લટકી રહે છે. એ વૃષણુરજ્જુને સ્પર્મેટિક ડોર્ડ કહે છે. એ કેથળી (Scrotum) ના બે ભાગ છે. દરેક ભાગમાં એકેક અંડ રહે છે. એ અંડોમાં વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. વીર્યમાં વીર્યજંતુઓ (Spermatozoon-સ્પર્મેટોઝુન) હોય છે તે ઉત્પાદક જંતુઓ કહેવાય છે, કેમકે તેના વગર મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જેના વીર્યમાં એ જંતુઓ નથી હોતા તેના વીર્યથી સંતાન ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ જંતુઓને ગોળ માથું, વચ્ચે શરીર અને છેડે પૂછડી હોય છે. તે પૂછડીની મદદથી તેઓ વીર્યના પ્રવાહીમાં તરે છે. તેઓ એટલા સૂક્ષ્મ છે કે પ્રખળ સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રની મદદ વગર તેઓ દેખી શકાતા નથી.

વીર્યનળીઓ—અંડોમાં ઉત્પન્ન થએલું વીર્ય નળીઓ મારફતે એમાં આવે છે. વીર્યાશય—એ બે કાથળીઓ છે. તે પેટ અને મળાશયની વચ્ચે અંદરના ભાગમાં છે એમાં વીર્ય એકઠું થાય છે. લિંગ (શિશ્ન) એના બહારના સૌથી આગળના ભાગને મણિ કહેવામાં આવે છે. તે સોપારી જેવા આકારનો છે. વચ્ચે શરીર ત્રણ નળીઓનું બનેલું છે એ નળીઓમાં અસંખ્ય પડદા છે તેમાં લોહી ભરાય છે ત્યારે શિશ્ન જગૃત થાય છે. શિશ્નનું સતેજ થવું અને શિથિલ થવું માનસિક વિચારો પર અવલંબે છે.

પ્રોસ્ટેટ પિંડ (અષ્ઠિલા ગ્રંથી) એ ગુદા અને મૂત્રાશય વચ્ચે લિંગના મૂળ પાસે છે. એ પિંડ રસોત્પાદક પિંડ છે તેમાં ઉત્પન્ન થતા રસની સાથે વીર્ય મળવાથી વીર્યની તાકાદ અને ગુણમાં વૃદ્ધિ થાય છે. એ વૃદ્ધિ પામેલા વીર્યથી શરીરનું ઓજસ અને તેજસ તથા શક્તિ વધી જાય છે.

વીર્યમાં—એલ્યુમીન મિશ્રિત ચીકણો રસ, નિરિન્દ્રિય ક્ષારો, અને વીર્ય-જંતુઓ હોય છે. વીર્યમાં મેગ-ફો. ર વધુ છે. દરેક વીર્યપાત વખતે તેમાં લાખો જંતુઓ હોય છે. છતાં સ્ત્રીઓના ઓવમ જંતુ સાથે તો ફક્ત એકજ વીર્યજંતુનો સંયોગ થાય છે. પ્રવાહીમાં તેઓ જીવી શકતા નથી. ઘણી ગરમીમાં પણ તેઓ જીવી શકતા નથી. ખાટા રસથી પણ તેનો નાશ થાય છે. તેથી જ સ્ત્રીઓને જલપ્રદર, ગરમી કે અમ્લપિત્તનો રોગ હોય તેને સંતાન ઉત્પત્તિ થતી નથી. જો કે ખીજાં કારણો પણ હોય છે તે સ્ત્રીઓના રોગમાં લખવામાં આવ્યા છે.

મનુષ્ય શરીરના જીવનનો આધાર વીર્ય ઉપર છે. નાની ઉંમરમાં હસ્તક્રુટેવ કે અતિવિષયોપભોગથી વીર્યનો વધુ વપરાશ કરવામાં આવે તો ધ્રુપણ આવતાં પહેલાંજ તે યમશદ્દન જાય છે. અથવા થોડી મુદ્દતમાંજ નપુંસક બની જાય છે. મજબૂત તંતુ કમજોર થવાથી હિસ્ટીરીઆ, ગાંડપણ, ફેફસ, લકવો વગેરે મજબૂત તંત્રના વ્યાધિઓ થાય છે. પ્રત્યક્ષની મહત્તા કેટલી બધી છે તે આથી સમજાશે.

પુરુષની જનનેદ્રિયના રોગો.

(Diseases of the Genital Organs of the Male.)

અંડ-(વૃષણ) નો વરમ.

(Orchitis.)

કારણ—ઉપદ્રવ, પરમીઓ, ગાલસૂણીઆ, અતિ વિષયભોગ, પથરી, હસ્તક્રુટેવ, માર લાગવો વગેરે કારણો હોય છે. આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વરમ થવાનાં જો કારણો હોય છે તે હોય છે.

ફે-ફો. વરમની પહેલી અવસ્થા—તાવ, સોજો, વેદના, અગન **કા-મુ.** સાથે.
કા-મુ. વરમની બીજી અવસ્થાના લક્ષણો—સોજો, દબાઈ ગયેલા પરમી.
 આના રોગથી વરમ થયો હોય તો મુખ્ય દવા **ફે-ફો.** સાથે.

કે-ફો. રોગ જીતો થાય ત્યારે. મુખ્ય દવાઓ સાથે.

કે-ફલો. ઘૂણ પથર જેવા કઠણ થાય ત્યારે.

પેટમાં જે દવાઓ આપવાની હોય તેજ દવાનું લોશન અંડાશય ઉપર મૂકવું. પથરીથી વરમ થયો હોય તો **ને-ફો.**, **મે-ફો.** અને **કા-સ.** મુખ્ય દવા સાથે.

ઘૂણમાં જલવૃદ્ધિ.

(Hydrocele.)

ઘૂણની આબુખાબુ રસપડ છે તેમાં પાણી અને રસ ભરાવાથી કોથળી વૃદ્ધિ પામે છે. જે કારણોથી જલોદર થાય છે તે કારણોથી આ રોગ થાય છે. કોઇ કોઇ સ્થાનમાં એવાં પાણી પીવાનાં હોય છે કે ધણા જણને આ રોગ થાય છે. એને વધરાવળ પણ કહે છે. તે દીર્ઘરૂપ ધારણ કરે ત્યારે ઉપદંશ તેનું કારણ હોય છે.

વધરાવળ અને ઘૂણની જલવૃદ્ધિ બંને એક પ્રકારના રોગ દેખાય છે પણ તેમાં ભેદ છે. આંતરકું ગોળી (અંડ) માં ઉતરે તેને વધરાવળ કહે છે. સૂએ ત્યારે આંતરકું ઉપર ચઢે છે અને કોથળી નાની થાય છે. જલવૃદ્ધિમાં પાણી ભરાય છે અને સૂએ ત્યારે પણ કોથળી નાની થતી નથી. તેમજ રહે છે.

આ રોગમાં શસ્ત્રક્રિયાથી પાણી કઢાવી નાખવાની કે ગિલકુલ બંધ કરાવવાની પ્રથા છે. જલવૃદ્ધિ બહુ હોય તો તેમ કરાવી આ દવાઓનો ઉપયોગ કરવો. રોગ થતાંજ આ ક્ષારો વાપરવામાં આવે છે તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવાની ભાગ્યેજ જરૂર પડે છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો, ને-મુ, ને-સ., કે-ફલો. મુખ્ય દવાઓ છે.
સિ. જીનું ઘૂણનું જલોદર. તરતના થએલા રોગ ઉપર પણ ઉપયોગી છે.
 નબળા બાંધાના બાળકોને થતા ઘૂણના જલોદર ઉપર મુખ્ય દવાઓ **કે-ફો.**
 અને **ને-મુ.** અને **ને-ફો.** સાથે આ દવાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે.
કાર્લી આયોડ ૬x ૬ મેશાં ચાર વાર પાંચ ગ્રેન પ્રમાણથી ખાવા આપવાથી

અને મલમ બનાવી ચોપડવાથી આ રોગ મટવામાં ઉપરની દવાઓને ઘણી મદદ મળે છે. કે-ફ્લો. નો ઉપયોગ થયો હોય તો આ દવાનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

વિશેષ માટે જુઓ. જલોદર (Dropsy.)

વૃષણની કઠણ વૃદ્ધિ.

(Sarcocoele.)

ઉપદંશથી, વરમથી, કંઠમાળથી વૃષણની કઠણ વૃદ્ધિ થાય છે. ઉપદંશથી જે વૃદ્ધિ થાય છે તે કઠણ પથર જેવી હોય છે. કંઠમાળથી અંદર નાની નાની મંથી થાય છે તે પાકે છે અને પુટે છે. જલદી રૂઆતી નથી. વરમથી જે વૃદ્ધિ થાય છે તે બહુ કઠણ હોતી નથી.

ચિકિત્સા—જે રોગથી વૃદ્ધિ થઈ હોય તે રોગની દવા કરવી. કઠણ પથર જેવી વૃદ્ધિ ઉપર કે-ફ્લો. ખાસ દવા છે. ખાવામાં અને બહારથી લગાડવામાં પણ ઉપયોગ કરવો. પોચી વૃદ્ધિ ઉપર કા-મુ. વરમથી થયેલી વૃદ્ધિ ઉપર ફે-ફો. અને કા-મુ. કંઠમાળથી થયેલી વૃદ્ધિ માટે ને-ફો. કે-ફો. ૩૦x ને-મુ. અને સિ. ૩૦x ૨૦૦x

વૃષણનું ઉંચે ચઢી જવું.

(Retraction of the Testicles.)

ચિકિત્સા—મેગ-ફો. અને પ્લમ્બમ. મેગ-ફોસનો ઉપયોગ કર્યા છતાં વૃષણ નીચે ન ઉતરે તો પ્લમ્બમનો ઉપયોગ કરવો.

વૃષણની શિરાઓનું ફૂલવું

(Varicocoele.)

ચિકિત્સા—ફે-ફો. અને કે-ફ્લો. સાથે વારાફરતી આપવા.

વૃષણમાં દુખાવો (જ્ઞાનતંતુઓ).

(Neuralgia of Testis.)

વીર્યનાશ અને તેથી થતી જ્ઞાનતંતુ-મજ્જાતંતુ પર અસરને લીધે વૃષણમાં ચરકા આવે છે. એમાં વરમ હોતો નથી.

ચિકિત્સા—જુઓ ચરકા, દુખાવા (Neuralgia).

વૃષણી કેથળીનો વરમ અને રતવા.

(Inflammation of the Scrotum and Erysipelas.)

ચિકિત્સા માટે જીઓ વરમ અને રતવા.

પ્રોસ્ટેટ પિંડ (અષ્ઠિલા ગ્રંથી.) નો વરમ અને ગડ.

પરમીઓ એ રોગનું મુખ્ય કારણ છે. એમાં મળમૂત્રનો અટકાવ થાય છે. મળમૂત્ર વિસર્જન કરતાં અતિ કષ્ટ થાય છે. કોઈવાર પથરી પણ એનું કારણ હોય છે. એ રોગોથી થએલો વરમ મટતો નથી તો છેલ્લે એ પિંડનું ગડ થાય છે.

ચિકિત્સા—જીઓ વરમ અને ત્વચા રોગમાં ગડ.

વિશેષમાં કાલી આયોડ એ રોગમાં સારી દવા છે.

શિશ્નના મણિનો વરમ.

(Balanitis)

શિશ્નનો આગળનો સોપારી આકારનો ભાગ જેને મણિ કહેવામાં આવે છે તેની ગોળ ખાડાવાળી કિનારીનો વરમ થાય છે.

કારણ—ઉપદંશ કે પરમીઆનો ચેપ લાગવો. રક્તદર્શનના લોહીનો સ્પર્શ થવો. સ્ત્રીઓના પ્રદરનો સ્પર્શ થવો. એ આ રોગનાં કારણો છે.

ચિકિત્સા—કા-સ. અને કા-ફો. મિશ્ર કરી તેનો મલમ બનાવી ચોપડવો. વધુ માટે જીઓ. ઉપદંશ અને પરમીઆની ચિકિત્સા.

વીર્યનાશ, નપુસકત્વ નામદાંધ.

(Impotency.)

કરોડરજ્જુમાંથી જે જ્ઞાનતંતુઓ—મજ્જાતંતુઓ શિશ્નમાં દાખલ થાય છે તે તંતુઓની તન્દુરસ્ત હાલત રહે ત્યાં સુધી પુરૂષો નામદાંધતા નથી. પરંતુ જ્યારે કરોડરજ્જુના, કરોડના અને મગજના કોઈ રોગોને લીધે તેના મજ્જાતંતુઓ નબળા પડ્યા હોય, અતિ વિષયોપભોગ અને હસ્તકુટેવના કારણથી પણ તે તંતુઓ ઘણા નબળા પડે છે. નવું વીર્ય ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી અને પુરૂષો નામદાંધ—નપુસક બને છે. જે મજ્જાતંતુઓ કરોડરજ્જુ મારફતે મગજ સાથે સંબંધ રાખે છે તે નિરોગી અને સમર્થ હોય તો શિશ્ન પણ સમર્થ રહે છે. તે તંતુઓની કમજોરી કે નાશ એટલે શિશ્નની પણ કમજોરી કે નપુસકત્વ.

ધણી ચિંતા, ધણો અભ્યાસ, ધણો માનસિક અને શારીરિક શ્રમ, વૈરાગ્ય વૃત્તિ એ પણ નામદર્દી બનવાનાં કારણો છે. કેમકે તેથી પણ મજબૂતતંતુઓ નબળા પડે છે અને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઇ શકતા નથી.

મધુંપ્રમેહ, પરમીઓ, ઉપદંશ, લકવો, મગજ ઉપર માર કે પડી જવાથી થતી ઈન્જીઓ, હલકો અપૌષ્ટિક ખોરાક, પાચનશક્તિનો નાશ કે કમીપણું, ભૂખમરો એ પણ એનાં કારણો છે કેમકે તેથી મજબૂતતંતુનું પોષણ થઇ શકતું નથી.

જે જે કારણો કે રોગથી નામદર્દી આવે છે તે તે કારણો કે રોગો દૂર કરવાની પહેલી અને ખાસ જરૂર છે તે વગર નપુંસકત્વના બીજા ઇલાજો વધુ કારગત નીવડતા નથી. એકદમ પુરૂષત્વ લાવનારી ગાહેરખબરોની દવાઓથી ચેતવું. શરીર સુધાર્યા વગર મદર્દી કદી આવતી નથી.

ચિકિત્સા—કા-ફો., મેગ-ફો., કે-ફો., ને-મુ., ને-ફો. આ રોગની મહાન દવાઓ છે. એથી કોઇપણ કારણથી થએલી મજબૂતતંતુની નબળાઈ દૂર થાય છે. નવા તંતુઓ બને છે. ખોરાકનો પૌષ્ટિક રસ બને છે. પાચનક્રિયા તેજ થાય છે તેથી ભારે પૌષ્ટિક ખોરાકો લઇ શકાય છે માનસિક અને શારીરિક શ્રમનો ધસારો પૂરે છે. નાશ પામતા તંતુઓનું સમારકામ કરે છે વગેરે. આથી શરીર સુધરી મદર્દી આવે છે. લાંબા વખત સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી, શરીર સુધારવા કાળજી રાખી આ ક્ષારોનું સેવન કરવું એટલે કોઇપણ કારણથી આવેલું નપુંસકત્વ દૂર થશે. આમાં કે-ફો. અને ને-મુ. નવા તંતુઓ રચે છે. ને-ફો. ૩૦x પાતળું પડી ગએલું વીર્ય ઘટ્ટ બનાવે છે. ને-મુ. ૩૦x પણ તેને મદદ કરે છે. શરીર પાંડુરોગી જેવું થઈ ગયું હોય તો પાંડુરોગની મુખ્ય દવા ફે-ફો. કે-ફો. અને ને-મુ. શરીરને લાલ બનાવશે. ટુંકામાં પાંચ ફોસ્ફેટસ (ફે-ફો., કા-ફો., મે-ફો., કે-ફો., ને-ફો.) અને ને-મુ. એ છ ક્ષારો આખા શરીરનું નવેસરથી બંધારણ કરે છે. શક્તિ આપે છે, ભૂખ વધારી પાચન કરે છે. એ જનરલ ટોનિક બને છે. એ બધા ક્ષાર સમપ્રમાણમાં ભેગા કરી લઇ શકાય છે. **આયોડ ૬x** અથવા **કાલી આયોડ. ૬x** ઉપદંશ અને પરમીઆની ખરાબ અસરો અડોની કંટાળાશ, વૃદ્ધિ અને શુષ્કતા દૂર કરે છે, અડો એથી નિરોગી થઇ વીર્ય ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને છે. **કાલી બ્રોમેદમ.** અડો સુકાઈ ગયા હોય મગજ અને મજબૂતતંતુઓની નિર્બળતા થઇ હોય તેને દૂર કરે છે. હસ્તમૈથુનથી નામદર્દી થઈ હોય તો **બેરીઅમ ફોસ.** અને

કાલી ફોસ. તે દૂર કરે છે. શરીર તદ્દન પાયમાલ થઈ ગયું હોય તો ઉપર ખતાવેલું જનરલ ટોનિક અને આર્સ, અને ફોસ ફાયોડ. સાફ ખતાવે છે. સિ. ૨૦૦x ક્ષય હોય, ગાઉટ હોય, કંઠમાળ હોય, ત્વચારોગ હોય તે સાથે નપુંસકત્વ હોય તો અઠવાડીઆમાં બે વાર આ ક્ષાર આપ્યા કરવો. જનરલ ટોનિક તો કાયમ આપવાનુંજ હોય છે. જનરલ ટોનિકના ક્ષારો હલકી પાવરના કામ ન કરે તો ૩૦x અને પછીથી ૨૦૦x પાવરમાં વાપરવા. જિંઝા પાવર હોય તો અઠવાડીઆમાં બે કે ત્રણ વાર એકજ માત્રા આપવી.

વીર્યશ્રાવ (ધાત જવી.)

(Spermatorrhea.)

વીર્યશ્રાવ રાતે સ્વપ્નામાં અગર રાત દિવસ સ્વપ્ના વગર પણ થાય છે. ગિશાબમાં અને ઝાડો કરતાં પણ વીર્ય જાય છે એ પ્રમાણે હંમેશાં અથવા બે ત્રણ દિવસે જતું હોય તો દવાની જરૂર છે. પણ જો દશ પંદર દિવસે એકાદ વાર સ્વપ્નામાં ધાત જતી હોય તે રોગ નથી પણ તેવા પૌષ્ટિક ખાનપાન અને મગજના વિષયી વિચારો કે વિકારોજ એનું કારણ હોય છે. એની દવા કરવાની નથી કેમકે દવાથી તો શરીર ઉલટું વધારે સુદૃઢ અને છે અને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે અને મન પર કાબુ ન હોય તો પછી વારંવાર વીર્યશ્રાવ થયા કરે છે.

ચિકિત્સા—જે દવાઓ-ક્ષારો નપુંસકત્વ મટાડે છે તેજ દવાઓ વીર્યશ્રાવ પણ બંધ કરે છે. હસ્તમૈથુન અને અતિ વિષયભોગથી વીર્ય પાતળું પડી વારંવાર વીર્યશ્રાવ થાય છે માટે તે ટેવ છોડી દઇ આ દવાઓનું સેવન કરવું. ને-ફો. ૩૦x ને-સુ. ૩૦x કા-ફો. ૩૦x અને કે-ફો. ૩૦x મુખ્ય દવાઓ છે તે વારાફરતી અથવા ભેગી કરી દિવસમાં છ વખત દર ત્રણ કલાકે આપી. પહેલાં ને-ફો. ૩૦x અને ને-સુ. ૩૦x નું સેવન કરવું.

બાળરોગો.

(Diseases of the Infant and Child.)

મોટા માણસોને જેટલા રોગો જ્ઞાપ્ય છે તે બધા રોગો નાનાં બાળકોને પણ થાય છે. તે રોગોની ચિકિત્સા પાછળ લખાઈ ગઈ છે આ સ્થાને ફક્ત ધાવણું અને નાનાં બાળકોને જન્મ થતી વખતે અને દાંત આવતી વખતે થતાં દર્દોની અને કેટલાક ખાસ દર્દોની ચિકિત્સા લખવામાં આવી છે.

માથાના તાળવા ઉપર સોજો.

એ સોજો છડાં જેવડો કે તેથી પણ મોટો થાય છે કે-ફલો. ૩ x નો વેસેલીનમાં મલમ બનાવી દિવસમાં પાંચ છ વાર ચોપડવો.

નાભીના રોગો.

(Diseases of the Naval.)

બાળકનો નાભ જ્યારે કાપવામાં આવે છે ત્યારે ભૂલ થવાથી લોહી નીકળે છે કે-ફો. અને કા-મુ. નો મલમ બનાવી લગાડવાથી કે સૂકી ભૂકી લગાડવાથી તરત લોહી બંધ થઈ જાય છે. જરૂર જણાય તો ખાવા પણ એ ક્ષારોનો ઉપયોગ કરવો. ખાવાની માત્રા-૧ ગ્રેન. બાળકને માટે.

કુંટી પાકે તો સિ. અને કે-સ. નો ઉપયોગ કરવો. ચોપડવામાં અને ખાવામાં.

કુંટીની સારણ— જોને લોકો કુંટો નીકળ્યો કહે છે તે ઉપર કે-ફલો. નો મલમ બનાવી લગાડવો અને દિવસમાં ચાર વખત એક એક ગ્રેન એ ક્ષાર ખાવા માટે આપવો. થોડા દિવસ દવા ખવરાવવાની જરૂર પડે છે.

બાળકનું પેટ પવનથી ફુલી જાય—તો મે-ફો. ૩x અને કે-ફો. ૩ x ખાવા આપવા અને તેલમાં મેળવી પેટ ઉપર ચોપડવા. નવટાંક તેલમાં ૧૦ ગ્રેન દેવા મેળવવી. એથી નહિ મટે તો કે-ફલો. ૬x નો ઉપયોગ કરવો. એથી પણ આરામ ન થાય તો કે-ફો, ને-ફો. અને કા-ફો. એ ત્રણે ભેગાં કરી બે બે ગ્રેન ખાવા માટે આપવા અને પેટ ઉપર તેલમાં મલમ બનાવી ચોપડવાથી ગમે તેટલું પેટ ફુલેલું હશે તે બેસશે.

બાળકને જન્મ્યા પછી ચાર પાંચ દિવસે ત્વચા ઉપર લાલ ફેાલીઓ નીકળે છે-તે ઉપર ને-ફો. નો મલમ બનાવી ચોપડવો અને ખાવા માટે પણ આપવો. એ ઘણું ખર્ચ ખટાશને લીધેજ થાય છે.

સુકતાન.

(Rickets)

બાળકને આ રોગથી હાડકાં મૃદુ-પોચા થાય છે. તે વળી જાય છે. માથું મોટું હોય છે તાળવું જલદી પુરાતું નથી ઊંડો ખાંડો પડે છે. ચામડીની કચલી

પડી જાય છે. સોજ આવે છે હાડકાં વળી જવાથી બેડોળ દેખાય છે રો રો કર્યા કરે છે વગેરે લક્ષણો જણાય છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ રોગ થવાનું કારણ યુનાના ક્ષારની તંગી છે. યુનાનો ક્ષાર આલ્કયુમીન સાથે મળી હાડકાંનું બંધારણ કરે છે. આલ્કયુમીનનો સીમેન્ટ તરીકે આ ક્ષાર ઉપયોગ કરે છે. પણ કે-ફો. ની ખામી હોવાથી હાડકાંનું બંધારણ અપૂર્ણ રહે છે તે વાદળી જેવા થઈ જાય છે. નરમ રહે છે અને જલદી વળી જાય છે. કરોડના હાડકાંની આ ક્ષારના કમીપણાથી અનિયમિત વૃદ્ધિ થાય છે તેથી તે બેડોળ બને છે અને કરોડમાં વરમ થાય છે કેમકે તેમાં આલ્કયુમીનની ન વપરાવાથી વૃદ્ધિ થાય છે અને સુકતાન કહેવામાં આવે છે. કરોડરજ્જુને પણ એની ખરાબ અસર થાય છે કેમકે કે-ફો. ની ગેરહાજરીમાં કા-ફો. અને મેગ-ફો. ક્ષાર આલ્કયુમીનનો ઉપયોગ કરવા માટે વપરાવા માંડે છે તેથી કરોડરજ્જુ કે મજ્જાતંતુ પણ નબળા થઈ જાય છે તેથી બાળક ચીડીઉં બની જાય છે. આ રોગ એ ત્રણ ક્ષારના કમી થવાથી મુખ્યત્વે થાય છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. ૩૪ આ રોગની સૌથી મુખ્ય દવા અને બાળકના સર્વ રોગોની પણ મુખ્ય દવા છે. કોઈપણ રોગમાં આપવી. ભુલ કરવી નહિ. આની સાથે આ રોગમાં કા-ફો. અને મેગ-ફો. પણ વારાફરતી આપવા. કે-ફો. નું પ્રમાણ ૫ ગ્રેનથી ઓછું વાપરવું નહિ. તાળવાનો ખાડો પૂરાતો નહિ હોય. બાળકની વૃદ્ધિ થતી ન હોય, તે સુકાઈ જતું હોય. ખોપરીનાં હાડકાં નરમ અને પાતળાં હોય. દાંત મોડા આવતા હોય. લીલા ઝાડા થતા હોય. આ દવા સાથે લાઇમ વૉટર આપવાથી સારું પરિણામ આવે છે. બાળકને પાવાના દૂધમાં અગર પાણીમાં એક બે ચમચી નાખી પાવું. બાળકોના અપચાના રોગમાં ખાસ આપવું. જે માતાને સુકતાનવાળા છોકરા જનમતા હોય તેણે આ ક્ષારનું છેલ્લા મહીના સુધી સગર્ભાવસ્થામાં સેવન કરવું એટલે જન્મનાર બચ્ચાંને એ રોગ થશે નહિ.

મે-ફો. જ્યારે સુકતાનવાળા બાળકને ખોરાક પાચન થતો ન હોય કે તેથી કાંઈ પુષ્ટિ થતી ન હોય તો આ ઘણી ઉપયોગી દવા છે. મુખ્ય દવા કે-ફો. સાથે વારાફરતી આપવી. લીલા ઝાડા, કૃમિ, ખાટી વાસ મારતા ઝાડા, ગંધાતા ઝાડા. વગેરે લક્ષણોમાં. આ પણ બાળકો માટે મહાન દવા છે. મુખ્ય દવા કે-ફો. સાથે.

સિ. આ રોગમાં કે બીજા રોગમાં બાળકોને માથા ઉપર પુષ્કળ પરસેવો થતો હોય. માથું ઘણું મોટું અને બેડોળ હોય. તાળવું ઢિઢાકું રહેતું હોય. પેટ ફૂલેલું અને ગરમ હોય. ટાઢની કમકમી આવ્યાજ કરે તેથી કપડાં પહેરવાથી અને ઓઢવાથી સારું લાગે. મુખ્ય દવા **કે-ફો.** સાથે.

કાલી ફોસ અને **મેગ-ફો.** શરીર સુકાઈ ગયું હોય, ચીડીઓ સ્વભાવ થઈ ગયો હોય. આંકડી, માથાના વાળ, શરીરના કપડાં વગેરે તોડીફાડી નાખવાં વગેરે લક્ષણોમાં મુખ્ય દવા **કે-ફો.** સાથે.

ને-મુ. રોગની શરૂઆતથીજ આ દવાનો **કે-ફો.** સાથે ઉપયોગ કરવો. હાડકાં પોચાં હોય જલદી વળી જતાં હોય. ગરદન અને ગળું એકદમ પાતળાં થઈ ગયાં હોય. પાણી જેવા ઝાડા હોય. દાંત જલદી ઉગતા ન હોય. તરસ બહુ લાગતી હોય કે બિલકુલ નહિ લાગતી હોય.

કે-ફલો. હાડકાં દબે દુખતાં હોય. હાડકાંની અનિયમિત વૃદ્ધિ થતી હોય. હાડકાં ઉપર ટેકરા થતા હોય. દાંત ઉગતાં બહુ વિલંબ થતો હોય.

રોગ ધણો જીનો હોય તો **કેલકર આયોડ,** **કાલી ફો.** અને **ને-ફો.** નો પહેલા ઉપયોગ કરવો. સુધારો થયા પછી બીજી જોઈતી દવાઓ આપવી.

કુકડીઆ ખાંસી.

(Croup.)

આ રોગમાં સ્વરનળી અને શ્વાસનળીમાં વરમ થાય છે તેથી શ્વાસ લેવાની તકલીફ થાય છે. એકાએક ગળામાં સળવળાટ પેદા થઈ જાંઘ ઉડી જાય છે. ગળામાં સું સું અને ઘરઘર અવાજ થાય છે. શ્વાસનું રોકાણ થાય છે અને તેથી બાળક બહુ મુંઝાય છે. ગળામાં ખેંચાટ થાય છે એમાં એક બીજને પ્રકાર હોય છે તેમાં કુતરીના બચ્ચાંની બોલી સરખો અવાજ થાય છે. અવાજ બેસી જાય છે. વચમાં વચમાં શ્વાસ અટકી જાય છે આ રોગ ડિપ્થેરીઆને બધી રીતે મળતો આવે છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે **કા-મુ.** ની તંગીથી કાષ્ઠધ્વનિ સ્વરનળી અને શ્વાસ-નળીમાં એકઠો થઈ શ્વાસમાં રોકાણ કરે છે અને તેને ઉપયોગમાં લેવા લોહી ત્યાં વધારે જગ્યામાં ભેગું થાય છે તેથી રક્તસચ્ચ થાય છે. એ નળીઓ સાથેના મજબૂત તંતુઓના ક્ષાર **કા-ફો.** અને **મે-ફો.** ની ઘટ પડે છે તેથી આક્ષેપ થઈ સ્વરનળી અને શ્વાસનળી બિડાઈ જાય છે.

ચિકિત્સા—કા-મુ. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. **ફે-ફો.** સાથે વારંવાર આપવો. દવાઓ જલદી જલદી આપવી.

ફે-ફો. તાવ, ગળાનો દુખવો.

કે-ફ્લો. જો **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** અસર ન કરે તો આ ક્ષાર **કે-ફો.** સાથે વારંવાર આપવો.

કે-સ. પશ્ચિમ કે પશ્ચિમી મિશ્રિત શ્રાવ હોય.

કા-ફો. દર્દી બાળક હય હરેલી છેલ્લી દશામાં હોય. દવા આપવામાં વિલંબ થયો હોય. ગળામાં આક્ષેપ હોય. શ્વાસ બંધ થઇ ગયા કરતો હોય **કા-મુ.** સાથે વારાફરતી.

કે-ફો. મુખ્ય દવા સાથે આપવાની દવા આની સાથે કૈલકર આયોડ ૩x આપવો.

ખેંચાટ, આંકડી, તાણુ વગેરે.

(Spasms, Convulsions Etc.)

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે દરેક પ્રકારના ખેંચાટનું કારણ સફેદ મજ્જાતંતુ અને સ્નાયુઓ ઉપર કાણુ રાખનારા નિરિન્દ્રિય ક્ષાર **મેગ-ફો.** અને **કે-ફો.** ની તંગી હોય છે. દુરાચારી ટેવો, કૃમિ, પુષ્કળ બીક અને મજ્જાતંતુ તથા સ્નાયુઓનો હ્રદ ઉપરાંતનો વપરાશ એ કારણોથી નિરિન્દ્રિય ક્ષારોની જે ખોટ પડે છે તે જેટલી ઝડપથી ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થવા જોઈએ તેટલી ઝડપથી ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે ખેંચાટ, આંકડી, ધનુર્વા, ફેફર, દિરિટરીઆ વગેરે જે જે રોગોમાં સ્નાયુઓ ખેંચાય છે તે બધા રોગોમાં **મેગ-ફો.** અને **કે-ફો.** મિશ્ર કરીનેજ આપવા જોઈએ અને તે પણ જલદી જલદી.

ચિકિત્સા—મેગ-ફો. શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં અને દરેક પ્રકારના ખેંચાટમાં આનો ઉપયોગ વખાણવા લાયક છે. તાણુ, અમળાટ, સંકોચન, ગોટલા ચઢવા કે વંઠ આવવા, આવેશ વગેરેમાં એ ક્ષાર ગરમ પાણીમાં જલદી જલદી આપવો જોઈએ. દાંત બંધાઇ ગયા હોય તો અવાળુ ઉપર ધસવો. જીભ ખેંચાવી. લહીઆના હાથમાં વંઠ આવવા. કોઇપણ વસ્તુ ગળવાનો પ્રયત્ન કરતાં ગળામાં ખેંચાટ થવો. મોઢાના ખુણા અને ચહેરાના સ્નાયુઓ ખેંચાય (લકવો.) કંપવા. ધનુર્વા.

કે-ફો. આવેશ અને ખેંચાટ. **મેગ-ફો.** આપ્યા પછી. બાળકને દાંત આવતાં આંકડી, તાણુ વગેરે થતું હોય. ખેંચાટ વગેરે અટકાવવા માટે. શીકા

ચહેરાવાળો અને પાંડુરોગી દર્દી હોય તેનો ખેંચાટ. પગની પીંડીનો ખેંચાટ. સુકતાનમાં ખેંચાટ.

કા-ફો. ખીવાથી આવેશ થયો હોય. ચહેરાનો દેખાવ શીકા, કાળો કે લીલો હોય. ખેંચાટને માટે **મેગ-ફો.** સાથે વારાફરતી.

કા-મુ. ફેફરાને માટે આ ધાણું કરીને રામબાણુ દવા છે. જ્યારે ખેંચાટ હોય ત્યારે તે મટાડવા માટે **મેગ-ફો.** ફેફરાનો રોગ મટાડવા માટે **કા-મુ.** કૃમિ હોય.

ફે-ફો. દાંત આવતાં બાળકોને તાવ આવતો હોય.

આ રોગ ધાણું કરી બાળકોને થાય છે. મોટાંઓને પણ થાય છે.

ને-ફો. કૃમિને લીધે આંકડી આવતી હોય.

કુપ્રમ આર્સ. હાથ પગ અને શરીરનો ખેંચાટ સાથે પરસેવો થતો હોય.

ક્લાર્કિમ ફોસ. અવયવો ઘુન્ને અને અમળાય.

મોટી ઉધરસ (ખોંખલી.)

(Whooping Cough)

જુઓ શ્વાસાવયવોના રોગમાં-મોટી ઉધરસ.

દાંત ઉગવા.

(Dentition.)

શરીરમાં ચૂનાનો ક્ષાર **કે-ફો.** પુરતા પ્રમાણમાં હોય તો તે હાડકાંને ખૂનાવનાર હોવાથી દાંત જલદી કુદરતી રીતે આવે છે. એ ક્ષારની તંગીથી દાંત ઉગતાં અડચણ પડે છે અને નબળા દાંત આવે છે અને દાંત આવતાં જાત જાતના ઉપદ્રવો થાય છે. તેવીજ રીતે **કે-ફો.** ની તંગીથી દાંતનું ઉપલું પડ નબળું આવે છે.

ચિકિત્સા-કે-ફો. હાડકાંને ચૂનાનો ક્ષાર પૂરો પાડવા માટે આ મુખ્ય ક્ષાર છે. દાંત ઉગતાં વિલંબ થતો હોય. દાંત આવતી વખતે બાળકને લીલા ઝાડા. અતિસાર, ત્વચાના રોગ, સસણી, ઉલટી, અપચો વગેરે જાત જાતના વ્યાધિઓ થતા હોય. બાળક ચાલતાં મોડું શીખતું હોય. ખોરાકથી શરીર પુષ્ટ ન થતું હોય. ગર્ભિણી સ્ત્રીઓએ સગર્ભાવસ્થામાં આ ક્ષારનું સેવન કરે તો બાળક

મંજૂત બાંધાનું જન્મે છે અને દાંત આવતી વખતે તેને કાંઈ હરકત આવતી નથી. કોઈ ઉપદ્રવ થતા નથી.

મેગ-ફો. દાંત આવતી વખતે બાળકને આંકડી અને તાણુ આવતી હોય તો આ ક્ષાર **કે-ફો.** સાથે વારંવાર ઊના પાણીમાં આપવો.

ફે-ફો. જ્યારે તાવ પણ હાજર હોય અને અવાળુ ગરમ અને સૂઝેલા હોય.

કે-ફલો. જ્યારે દાંતની ઉપરતું પડ બરાબર ન આવતું હોય. દાંતનું ઉપલું પડ નખળું અને ખરી જતું હોય ત્યારે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

સિ. દાંત આવતાં દુઃખ થતું હોય તે સાથે માથામાં પુષ્કળ પરસેવો થતો હોય. હઠીલો બંધકોશ હોય. બાળક ધાવણુ ઓકી કાઢતું હોય. ગુમડાં થતાં હોય આંકડી આવતી હોય. **કે-ફો.** સાથે.

ને-મુ. ઊંઘમાં અથવા જન્યત અવસ્થામાં મોંમાંથી લાળ ગળતી હોય.

સૂચના—દાંત આવતી વખતે જે રોગો થતા હોય તેની ચિકિત્સાની સાથે દાંત જલદી ઉગવા માટે આંમાંથી લાગુ પડતી દવાઓ પણ આપવી. તે વગર તે રોગો મટશે નહિ. દાખલા તરીકે દાંત આવતી વખતે બાળકને સસણી થઈ હોય તો તેની મુખ્ય દવા **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** સાથે દાંત જલદી ઉગવાની **કે-ફો.** સાથે આપવી જોઈએ તેથી દાંત જલદી પુટશે અને સસણી મટશે.

દાંત ઉગતી વખતે બાળકને ત્વચારોગો, લીલા, કાળા, ફેદા જેવા ઝાડ થવા. સસણી, પેટ ફુલવું, કાન પાકવા, કૃમિ થવા વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે. તે ઉપદ્રવો દાંત જલદી બહાર પુટે તો સારા થાય છે. તે રોગોમાં લાગુ પડતા ક્ષારો પણ આપવા.

સ્ત્રીઓની જનન ઇંદ્રિયો.

(Genital Organs of the Female.)

સ્ત્રીઓના ગુપ્ત અવયવો અને તેની રચનાનું થોડુંક જ્ઞાન આ દવાઓનો ઉપયોગ કરવા માટે જરૂરનું છે.

સ્ત્રીઓના એ ગુપ્ત અવયવના બહારના ભાગને યોની (Vulva-વલ્વા) કહે છે. યોનીની બહારની બાજુએ ચામડીના બનેલા એ મોટા હોઠ છે તેની નીચે શ્લેષ્મપડના બનેલા એ નાના હોઠ છે તે બંને હોઠોની વચ્ચે યોનીના ઉપરના ભાગમાં એક માંસનો ગોળ ટેકરો છે તેને સ્ત્રીલિંગ (Clitoris-ક્લિટોરીસ)

કહે છે. તેની નીચે યોનીમાર્ગમાં મૂત્રદ્વાર છે તેના ઉપર શ્લેષ્મત્વચાનો પડે છે. તેને યોનીપટલ (Hymen-હાઇમેન) કહેવામાં આવે છે. તે મડદા વડે યોની-માર્ગ ઢંકાએલો રહે છે. ઇન્ન થવાથી, કાઈ રોગથી, અટકાવ આવતી વખતે અને પુરુષ સંબંધથી એ પડે તૂટી જાય છે. જતાં પણ કોઈને એ પડે કાયમ રહે છે. તે પ્રસવ વખતે તૂટી જાય છે. યોની છિદ્રથી અંદર યોનીમાર્ગ (Vagina-વેજાઇના) ચાર થી ૬ ઇંચ લાંબો હોય છે તે માર્ગના અંદરના છેડે ગર્ભાશય (Uterus-યુટરસ) છે. મૂત્રમાર્ગનું છિદ્ર બહારથી દેખી શકાય એમ નથી. કેમકે તેનું મુખ યોનીમાર્ગમાં અંદર આવેલું છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે યોનીમાર્ગ અને મૂત્રમાર્ગ જુદા જુદા છે. ફક્ત મૂત્રમાર્ગનું છિદ્ર યોનીમાર્ગના આગળના બહારના છેડા તરફ છે. મૂત્રમાર્ગ ફક્ત દોઢ ઇંચ લાંબો છે. ગુદા અને યોનીના નીચલા છેડાની વચ્ચેનો ભાગ શીવણી કહેવાય છે. યોનીમાર્ગના અંદરના છેડા પર ગર્ભાશય છે તેની ઉપર મૂત્રાશય અને નીચે મળાશય (રેક્ટમ) છે. ગર્ભાશય બહુ મોટું નથી. ફક્ત ૩ ઇંચ લાંબું, ૧.૬ ઇંચ પહોળું અને ૧ ઇંચ જડું છે. ગર્ભ રહ્યા પછી તે ૬ ફુટ લાંબું, અને ૬ ફુટ પહોળાઈને દડો થાય છે એટલું બધું તે વિસ્તૃત થઈ શકે છે. ગર્ભાશયનો નીચલો ભાગ જે યોનીમાર્ગ સાથે જોડાયેલો છે તેને કમળ કે ગર્ભાશયની ટ્રિવા (Cervix)

કહેવામાં આવે છે. યોનીમાર્ગ બહારથી સાંકડો છે પણ અંદરથી તે બહુ પહોળો છે. એ કમળમુખને એક હોઠના આકારનું છિદ્ર છે. તેમાં થઈને સ્ત્રીઓનું રજસ અટકાવ વખતનું લોહી બહાર નીકળે છે. ગર્ભાશયમાંથી બાળક પણ એમાંથીજ યોનીમાર્ગમાં આવે છે. એ છિદ્ર બહુ નાનું હોય તો પિડિતાર્તવનો રોગ થાય છે. ગર્ભાશયમાં બાળક આસરે ૨૮૦ દિવસ રહી મોટું થાય છે અને પોપણ મેળવે છે.

ફલોપિયની—બીજવાહિની (Fallopian Tubes) ફેલોપિયન ટ્યુબ્સ ગર્ભાશયની બંને બાજુએ ઉપરના ભાગમાંથી આસરે ચત્તાર ઇંચ લંબાઈની એક એક નળી હોય છે તેને ફલવાહિની કહેવામાં આવે છે. તેના બીજે છેડા છુટો છે. ગર્ભાશયના ઉપરના ભાગને Fundus-ફંડસ કહેવામાં આવે છે ત્યાંથી આ ફેલોપિયન ટ્યુબો-ફલવાહિનીઓ નીકળે છે. તેના છેડા પર ફુલના જેવી પાંખડીઓ હોય છે એ પાંખડીઓ અંડાશય (ઓવરીઝ) ની અંદર જે સ્ત્રીબીજ-સાંઠ (Ovum-ઓવમ્) પકવ થાય છે તેને ફલવાહિની મારફતે ગર્ભાશયમાં લાવવાનું કાર્ય કરે છે. પુરુષના વીર્યજંતુઓનો એ અંડ-સ્ત્રીજ-ઓવમ્ સાથે ગર્ભાશયમાં સંયોગ થાય છે અને ગર્ભ બન્યા છે. કેટલાક

શોધકો કહે છે કે ફલવાહિની ટ્યુબમાંજ પુરુષવીર્યજંતુનો ઓવમ્ સાથે સંયોગ થાય છે. કમળમુખમાં દાખલ થઇ ગર્ભાશયમાં થઇ ત્યાંથી ફલવાહિનીમાં પકવ ઓવમ્ સાથે વીર્યજંતુ મળે છે અને ગર્ભ રહે છે પછી એ ગર્ભ ગર્ભાશયમાં આવે છે. ત્યાં વૃદ્ધિ પામી બાળકરૂપે જન્મ લે છે. કેટલાક એમ કહે છે કે અંડાશયમાંજ વીર્યજંતુઓ પકવ ઓવમ્ સાથે મળી ગર્ભ રહે છે ત્યાંથી ફેલોયુન ટ્યુબ મારફતે ગર્ભાશયમાં આવે છે.

અંડાશયો.

(Ovaries.)

સ્ત્રીઓના અંડાશયને ઓવરીઝ કહે છે તે સ્ત્રીઓને અંદર ફલવાહિનીના ફૂલની પાંખડી આકારના છેડાની નીચે તેની સાથે છે. પુરુષોના અંડો બહાર એક કોથળીમાં છે. પુરુષનું વીર્ય પુરુષના અંડોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને ટેસ્ટીકલ્સ કહેવામાં આવે છે અને સ્ત્રીઓનું ઓવમ્-સ્ત્રીઅંડ તેની ઓવરીઝમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીઓને જમણી ફલવાહિનીના છેડે એક અને ડાબી ફલવાહિનીના છેડે એક એમ બે અંડાશયો-ઓવરીઝ છે. દરેક અંડાશયોમાં અસંખ્ય સ્ત્રી-બીજ છે. તે સૂક્ષ્મ હોવાથી ગણાતા નથી પણ જે ઓવમ્ પકવ થયાં હોય છે તેટલાં ગણી શકાય છે. દરેક મહીને આવું એકજ ઓવમ્ પકવ થઇને ગર્ભાશયમાં આવે છે ત્યારે જે જે કુદરતી ક્રિયાઓ ચાલે છે તેને લીધે સ્ત્રીઓને રજોદર્શન આવે છે. પકવ થએલું ઓવમ્ ઓવરીઝમાંથી બહાર આવે છે એટલે તરત ફલવાહિની તેને શોષી લઇ ગર્ભાશયમાં દાખલ કરે છે એ વખતે ગર્ભાશય અને તેની આસપાસના ફલવાહિની વગેરે અવયવોમાં લોહીનો જમાવ થાય છે અને તેથી તે અવયવો અને તેના મજ્જાતંતુઓ એટલા બધા ઉત્તેજન પામે છે કે પુષ્કળ લોહી જમા થાય છે અને તે એ અવયવોમાંથી ઝરવા માંડે છે અને કમળમુખ મારફતે બહાર નીકળે છે તેને રજોદર્શન થયું કે અટકાવ આવ્યો કે સ્ત્રી દૂર બેઠી એમ કહેવામાં આવે છે.

રજોદર્શન થયા પછીજ સ્ત્રી પુરુષના સાંસારિક વ્યવહારથી વીર્યજંતુનો ઓવમ્ સાથે સંબંધ થાય છે તો ગર્ભ રહે છે અને ગર્ભાશયના કોઇ દોષના કારણથી એ બે સૂક્ષ્મ જીવોનો-જંતુઓનો સંબંધ ન થઇ શકે તો ગર્ભ રહેતો નથી. એ હકીકત વાંઝીઆપણું, નામના રોગમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે.

આ અવયવો આવી રીતે પ્રજોત્પત્તિ માટે અતિ અગત્યના છે. જે અંગાશયો કાપી કાઢવામાં આવે તો રજોદર્શન થતું નથી. પ્રજનની ઉત્પત્તિ બંધ પડે છે અને સ્ત્રી પુરૂષના જેવા લક્ષણવાળી થતી જાય છે.

સ્ત્રીઓની જનનેદ્રિયોના વરમ.

(Inflammation of the Female Genital Organs.)

યોની મૂખનો વરમ (Vulvitis.), યોની માર્ગનો વરમ (Vaginitis.), ગર્ભાશયનો વરમ. (Metritis.), ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપડનો વરમ. (Endometritis.), અંગાશયનો વરમ (Ovaritis.), ગર્ભાશયના બંધનનો વરમ. (Pelvic Cellulitis.) વગેરે સ્ત્રીઓના જનન અવયવોના વરમને ઉપર મુજબ જુદા જુદા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પણ તે સર્વની ચિકિત્સા જુદી નથી. દરેક વરમજન્ય રોગોમાં વરમની ત્રણ અવસ્થાઓ હોય છે તેમ આમાં પણ હોય છે. અને વરમજન્ય રોગોમાં જે ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ તેવીજ ચિકિત્સા કરવાની છે. યોની માર્ગમાંથી જુદા જુદા પ્રકારના શ્રાવ વરમજન્ય રોગો પ્રમાણેજ થાય છે તે શ્રાવ આલ્બ્યુમીન, ફાઈબ્રિન, અને બીજા સેન્દ્રિય પદાર્થો જે તેમને ઉપયોગમાં લેનાર ક્ષારોની ન્યૂનતાને લીધે બહાર નીકળે છે તેના રૂપ રંગ ઉપરથીજ આમાં પણ ક્ષારોની પસંદગી કરવી તે સાથે જીભનો રંગ પણ જોવો. જુઓ વરમની ચિકિત્સા અને દવાઓ પસંદ કરવાની રીતોમાં શ્રાવ ઉપરથી દવા પસંદ કરવાની રીત.

એવીજ રીતે અંદરના અવયવોમાં ગડ અને ગ્રંથીઓ થાય છે. તેની ચિકિત્સા ગડ અને ગ્રંથીરોગની ચિકિત્સા પ્રમાણે કરવાની છે. તે માટે તે ચિકિત્સાઓ જુઓ. એ અવયવોમાં કેન્સર થાય તે માટે જુઓ કેન્સર એન્ડ ટ્યુમર.

સ્ત્રીઓની જનનેદ્રિયોના ઉપર લખેલા વરમની નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી.

વરમની પહેલી, બીજી અને ત્રીજી અવસ્થામાં ફે-ફો. કા-મુ. અને કા-સ. ત્રણે દવાઓનો સાથે વારાફરતી ઉપયોગ કરવો. ત્રણે અવસ્થામાં ત્રણે દવા વાપરવી એટલે બીજી દવાઓની જરૂર રહેશે નહિ. છતાં પણ વરમ પાકે અને યોનીમાર્ગમાંથી પૂર, પૂર અને લોહી મિશ્રિત શ્રાવ શરૂ થાય તો ફે-સ. ૩૪ અને સિ. ૩૦x નો ઉપયોગ વારાફરતી કરવો. લક્ષણો માટે વરમનાં લક્ષણો જોવાં. વિશેષ હકીકત માટે સ્ત્રીઓની જનનેદ્રિયોનાં લક્ષણો જોવાં.

ગર્ભાશયમાંથી થતો રક્તશ્રાવ.

(Metrorrhagia.)

સ્ત્રીઓ દૂર બેસ છે તે રક્તશ્રાવ આ નથી. તે સિવાય ગમે તે વખતે જ્યારે ગર્ભાશયમાંથી યોનીમાર્ગે લોહી નીકળે છે તેને સ્ત્રીઓ લોહીવા કહે છે તે આ રોગ છે.

ચિકિત્સા. જીઓ રક્તશ્રાવ.

જનનેંદ્રિયના રોગો થવાનાં કારણો.

ગર્ભાશય અને તેના અવયવોના અને શરીરના બીજા રોગોમાંના ધણાખરા રોગોમાં ઉપદંશ કે પરમીઆનું વિષ કે રોગ કારણ હોય છે. જેવા કે વરમ થવા, ધાત જવી, ગર્ભપાત કે ગર્ભશ્રાવ થવો, ગ્રંથીઓ થવી, મસા થવા, કેન્સર થવા, ક્ષય થવો વગેરે.

ગંદી, અલણ સુચાણીઓ પાસે સુવાવડો કરાવવાથી સુવાવડમાં સુતિકાસન્નિપાતજવર જેવો જીવલેણ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. સુવાવડમાં ચોકખાઈ નહિ રાખવાથી, સુવાવડીને મેલાં ફાટેલાં કપડાં, ગંદાં બિછાનાં આપવામાં આવે છે તેથી પણ એ લયંકર તાવ આવી ધણી સ્ત્રીઓ મૃત્યુ પામે છે.

સુવાવડો આવ્યા પછી તેની ઔર અંદર રહી જવાથી, બગાડ બરાબર નહિ નીકળવાથી, ગર્ભાશય સંકુચિત નહિ થવાથી પણ લોહી દુષિત થઈ વરમ સુતિકાસન્નિપાતજવર, પ્રદર, સુવારોગ, ગ્રંથીઓ વગેરે રોગો થાય છે.

પુરૂષોની બેહદ વિષયવૃત્તિને સંતોષ્યા કરવી અગર સ્ત્રીઓએ બેહદ વિષયમાં મગ્યા રહેવું એ પણ પ્રથમ કહેલા રોગોનું કારણ છે.

અયોગ્ય ખાનપાન; પાન અને તમાકુ, સોપારીનું વ્યસન; શરદીમાં કામ કરવું; પારો સોમલ અને ટંકણખારવાળી દવાઓના ઉપચાર કરાવવા એ પણ એ રોગોનાં કારણો છે.

આ શૃંગારિક અને વિષયી જમાનામાં ઉપદંશ અને પરમીઆના રોગો આખી દુનિયામાં ફેલાઈ ગયેલા છે. અને એ એવી રોગો હોવાથી તેના સંસર્ગમાં રહેનારા સારામાં સારા ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાળાં પુરૂષ સ્ત્રીઓ પણ ધણાખરા એ રોગથી મુક્ત હશે કે કેમ તે શંકા છે. જે રોગો મટતાં નથી અને લાંબો વખત ચાલ્યા કરે છે તેવા જીના રોગોમાં આ બે દર્દોનું ઝેર હોવાથી તેઓ મટતાં નથી.

માટે જે દર્દો જીનાં થાય તેમાં એ રોગોની શંકા ધરવી અને તેની પણ ચિકિત્સા કરવી એટલે બીજી દવાઓ લાગુ પડશે અને રોગ મટશે. મૂળ રોગો નષ્ટ થતાં તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા અસંખ્ય દર્દો મટશે. જે દર્દો હઠીલાં અને જીનાં હોય તેની ચિકિત્સા પ્રાવણુ હોમીઓપથી ડૉક્ટરો પાસે કરાવવી ઉચિત છે કેમકે શરીરનાં જીનાં ઝેરા વારસામાં મળેલાં એપી દર્દો વગેરેમાં સોરા, સીપીલીઝ અને સાઇકોસીસ નામના ઝેરા-વિકારો જેને માયાઝમ કહેવામાં આવે છે તે હોય છે અને તે માટે હોમી-ઓપથીમાં તે વિષો દૂર કરનારાં નોસોડઝ અને એન્ટીસૉરિક દવાઓ છે.

સ્ત્રીઓના રોગોમાં તેમની જાંગ અને સાથળના મૂળમાં ગ્રંથીઓ વૃદ્ધિ પામેલી હોય તો ઉપદંશ કે પરમીઆનું વિષ હશે એવી શંકા ધરી તેની ચિકિત્સા હોમીઓપથી નોસોડઝ અને આ ક્ષારોથી કરવી. પુરૂષોને પણ એજ જગાએ ગ્રંથીઓ વધે છે તેને બદ કહે છે તે પણ એજ રોગથી થાય છે.

ઉપદંશ માટે હોમીઓપથીની સીપીલીનમ અને પરમીઆ માટે મેડોર્હિનમ નોસોડઝ છે. તે તે રોગના જંતુઓની સીરમ છે તે ૨૦૦ કે તે ઉપરના પાવરની વાપરવી. દર અઠવાડીએ એક વાર પાંચ ટીપાં દવા સુગર ઓફ મિલ્કમાં નાખી ખાવામાં આપવી. અથવા ગોળીઓ આવે છે તે આપવી. એ રોગ વારસામાં મળ્યો હોય તો સી. એમ. પાવરની પંદર દિવસે એક વાર આપવી. તેવીજ રીતે ટાઇફોઇડ, ન્યૂમોનિઆ, ડિપ્થેરીઆ વગેરે એપી જંતુઓથી થતા બધા રોગો માટે હોમીઓપથીની સીરમ અઠવાડીઆમાં એક વાર આપવી અને ચિકિત્સા તરીકે આ ક્ષાર દવાઓ વાપરવી એટલે જલદી રોગ મટશે. આ પુસ્તકમાં આ આત ઉપયોગી સીરમ તેવા રોગો નીચે લખવામાં આવી છે જેનો ઉપયોગ ચિકિત્સકો તે રોગને જલદી મટાડવા માટે આ દવાઓ સાથે કરશે તો દર્દીઓ ઉપર ઉપકાર થશે.

અતિ આર્તવ.

(Menorrhagia)

સ્ત્રીઓને જ્યારે આર્તવ (અટકાવ) આવે છે ત્યારે તે વહેલો આવે કે મેડો આવે પણ જ્યારે આવે ત્યારે હદ ઉપરાંત લોહી વહે છે તે આ રોગ છે.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે એ રોગ થવાનાં બે કારણો છે. પહેલું. લોહીમાં ક્ષા-મુ. નામનો ક્ષાર ઓછો થવાથી ક્ષાધ્રિન લોહી સાથે જામી જાય છે. બીજું. ફે-ફલો. નામનો ક્ષાર ઓછો થવાથી કમળમૂખના રનાયુઓ બરાબર મળખૂત

હોવા નથી અને તેની સ્થિતિસ્થાપકતા કમી થવાથી કમળમુખ ખુલ્લું રહે છે એટલે એ રોગમાં એ મુખ્ય દવા છે.

ગર્ભાશયમાં રક્તસંચય થવાથી, કમળ ઉપર ક્ષત પડવાથી, ઓર વગેરે અંદર રહી જવાથી, ગર્ભાશય વળી જવાથી, ગર્ભાશયમાં મસા કે મંથી થવાથી, ગર્ભાશય પ્રસવ પછી બરાબર સંકુચિત નહિ થવાથી, રક્તાશય કે ચક્રતના રોગો થવાથી, મેલેરીઆ, ન્યુમોનિઆ, રતવા વગેરે કારણોથી આ રોગ થાય છે. જે રોગો એ સાથે દેખાય તેની ચિકિત્સા તે રોગોમાં કહેલી ચિકિત્સા પ્રમાણે કરવી.

ચિકિત્સા—કે-ફ્લો, આ રોગની મુખ્ય દવા. પેદુમાં ભાર અને સખત દુખાવો, ગર્ભાશય અને કમળમુખ ઠીલા પડી ગયા હોય તો સંકોચન કરવા માટે. કમળમુખ ખુલ્લું હોવાથી રજસ્રાવ વધારે આવતો હોય. **કા-ફો.** સાથે. ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર થયું હોય (ખસી ગયું હોય).

ફે-ફો. થોડાં લાલ લોહી નીકળતું હોય તે તરત જામી જતું હોય. માસિક અટકાવ આવતા અગાઉ થોડા દિવસ આ ક્ષાર આપવાથી અતિ આર્તવ અટકે છે. જનન અવયવોની શિથિલતા. ધણો રક્તસંચય અને વરમ હોય.

કા-મુ. કાળું, પાતળું અને ડામર જેવું બંધાએલું લોહી નીકળતું હોય. થોડે થોડે દિવસે અતિ આર્તવ થતો હોય.

કે-ફો. દુખાવો સખત થતો હોય. જનન અવયવોના બધા રોગોમાં વચમાં આપવાની દવા. બીજી દવાઓની સાથે.

કા-ફો. પુષ્કળ લોહી ગર્ભાશયના મજ્જતંતુની કમજોરીથી જતું હોય તે કાળાશ પડતું લાલ હોય. કોઇ વખત ગંધાતું હોય.

ન્યનાર્તવ.—થોડો અટકાવ.—નષ્ટાર્તવ.

(Amenorrhia.)

જ્યારે આ રોગ થાય છે. ત્યારે આર્તવ ધીમે ધીમે બંધ થાય છે અથવા એકદમ બંધ થઇ જાય છે તેના કારણો—ભેજ, શરદી, શરીરની નબળાઇ, ભય, અતિ ચિંતા, અતિ માનસિક શ્રમ, એકાએક મગજને ધક્કો લાગવો જખમ, માર વગેરેથી, ક્ષયરોગ, પાંડુરોગ, અંડાશયનો કે ગર્ભાશયનો જીર્ણ વરમ, ગર્ભાશયની મંથી, છોડ બાઝવું, ભારે રોગોથી શરીર નબળાઇ જવું. વગેરે કારણોથી એવું બને છે.

લક્ષણો—હિસ્ટરીઆ, બેચેની, ઉલટી, જઠર, મગજ અને ફેફસાંના રોગો, માથાના દુખાવાનો રોગ, નાક, મોં અને ફેફસાં વગેરેમાંથી લોહી પડે છે. જો લોહી કાઠપિણુ ઠેકાણેથી નીકળી શકે નહિ તો મૂઝછાં, શરીર રહી જવું વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે.

કા-ફો. અધિક માનસિક શ્રમ, શારીરિક શ્રમ, એકાએક મગજને ધક્કો, શરીરની નબળાઇ, અશક્તિ વગેરે કારણોથી અટકાવ બંધ થઇ ગયો હોય. માસિક અટકાવ થોડો થોડો આવતો હોય. છાતીના અને મગજના રોગો થયા હોય. મોંમાં ખરાબ સ્વાદ અને વાસ. બીકણુ સ્વભાવ. માનસિક ત્રાસ જીલ ઉપર કાંશી રંગની છારી. આ રોગની મુખ્ય દવા છે. આની પછી આર્સેનિક. આવાની જરૂર પડે છે.

કા-મુ. શરદીથી અથવા પાણીમાં કામ કરવાથી. સફેદ પડવાળી જીલ જોવી. શરીરમાં ચરબીનું વધવું. ગર્ભાશય, અંડાશય વગેરેની ચંચળતા કમી થઇ હોય તેથી રજોદર્શનનું લોહી ઓછું આવતું હોય અગર બંધ થઇ જતું હોય.

કા-સ. આર્તવ ઘણો મોટો અને ઘણો થોડો આવતો હોય. તેથી પેટમાં ભાર લાગતો હોય. જીલનો કલર-રંગ જોવાની જરૂર નથી.

કે-ફો. પાંડુરોગી જોવી હલતને લીધે આર્તવ થોડો આવતો હોય કે બંધ થઇ ગયો હોય આની સાથે કેલ્કર આર્સ. આપવો. સુસ્તી, ઉદાસિનતા. શરીર રચના કોમળ હોય **જે-મુ.** અને **ફે-ફો.** સાથે. આથી શરીરની પાંડુતા મટી લોહીની વૃદ્ધિ થવાથી અટકાવ આવે છે.

જે-મુ. શરીરમાં લોહીની ન્યૂનતાને લીધે અટકાવ બંધ થઇ ગયો હોય. માથાનો દુખાવો, સુસ્તી, ઉદાસિનતા વગેરે લક્ષણો હોય.

મેગ-ફો. અટકાવ બંધ થવાથી હિસ્ટરીઆ, આંકડી અને મગજની અવ્યવસ્થા હોય તો **કા-ફો.** સાથે. જનન અવયવો સંકેત્યાઇ ગયા હોય ત્યારે.

ફે-ફો. આર્તવ બંધ થવાથી નાક, મોં, વગેરે ઠેકાણેથી લોહી પડતું હોય ત્યારે.

રજોદર્શન મોડું આવવું-શરૂ ન થવું.

(Delayed Menstruation.)

આપણા દેશમાં છોકરીઓ ૧૨-૧૩ વર્ષની થાય ત્યારે તેને રજોદર્શન થાય છે અને ૪૦-૪૫ વર્ષ સુધી તે રહે છે. દર મહીને આર્તવ આવે છે. પણ

કેટલીક જુવાન છોકરીઓને ૧૫-૧૬ વરસની ઉંમર થયા છતાં રજોદર્શન શરૂ થતું નથી. અથવા એકાદ વાર રજો દર્શન થઈ પછી તે બંધ થઈ જાય છે. આને વિલંબિત રજોદર્શન કહેવામાં આવે છે.

કારણો—જનન અવયવોની અપકવતા. અંડાશય ન હોવા. કમળમુખમાં છિદ્ર હોવું જોઈએ તે ન હોવું. અખંડ યોનીપટલ (હાઇમેન) યોનીમાર્ગ, ગર્ભાશય વગેરેનો સંકોચ, ભારે રોગોથી શરીરની પાયામાલી થવી. શરીરનો નબળો બાંધો વગેરે કારણોથી રજોદર્શનનો વિલંબ થાય છે.

કમળમુખમાં છિદ્ર ન હોય તો કાઠપિણુ રીતે રજોદર્શન થતું નથી. તે માટે શસ્ત્રક્રિયા જરૂરની છે. હાઇમેન બહુ સખત હોય તે માટે પણ શસ્ત્રક્રિયા જરૂરની છે બીજાં કારણો દવાઓથી દુર થઈ રજોદર્શન થાય છે.

કેટલીક વખત મજબૂત બાંધાની છોકરીઓને પણ રજોદર્શન થતું નથી પણ તેનું કારણ બાઈ પી સ્તંધ રહેવાની અને જરાપણ શ્રમ ન લેવાની તેઓને આદત હોય છે તેથી એમ બને છે.

ચિકિત્સા—કે-ફો. ને-મુ. અને ફે-ફો. નબળા બાંધાની, પાંડુરોગી કંઠમાળ પ્રકૃતિવાળી, કબજાઆત રહેતી હોય એવી છોકરીઓને અટકાવ શરૂ થતો નહિ હોય. પગ ઠંડા રહેતા હોય અને લોહીની ન્યૂનતા હોય જનન અવયવો પકવ થયા નહિ હોય.

મેગ-ફો, કે-ફો. ગર્ભાશય, કમળમુખ, યોનીમાર્ગ વગેરેમાં સંકોચ રહેતો હોય. પેટમાં સખત દર્દ થતું હોય ત્યારે. આ ક્ષારો નિષ્ક્રાંત થાય ત્યારે **કુપ્રમ આર્સ.** અને **ક્લોક્મ ફોસ.**

આર્સ આયોડ, કેલ્કર આયોડ, કેલ્કર આર્સ, ક્ષયરોગ કે નબળું શરીર હોય તેથી અટકાવ શરૂ થતો ન હોય તો. સાથે એ રોગમાં લાગુ પડતી બાર દવાઓ-ક્ષારોમાંથી પસંદ કરી તે આપવી. જુઓ ક્ષયરોગ.

અનિયમિત આર્તવ.

(Irregular Menstruation)

ખરી રીતે દર અઠવાવીશ દિવસે સ્ત્રીઓ ઋતુમતિ થવી જોઈએ. એટલે અટકાવ અપવો જોઈએ. એ કુદરતી નિયમ ચૂકાને જ્યારે રજોદર્શન થાય છે ત્યારે અનિયમિત આર્તવ કહેવાય છે. કોઈવાર પાંચ દિવસ વહેલો મોડો આવે કોઈને દોઢ બે મહીને, કોઈને અઢી ત્રણ મહીને એમ અનિયમિત

રજ્જેદર્શન થાય છે. કોઇને અટકાવ આવીને થોડીવારમાં બંધ થાય છે. કોઇને નિયમ કરતાં વધારે આવે છે. કોઇને એકાદ બે દિવસ દેખાય છે કોઇને સાત આઠ દિવસ આવે છે આવી રીતે રજ્જેદર્શનની અનિયમિતતા હોય છે.

કારણો—નિષ્કાર્તવમાં લખ્યા પ્રમાણે હોય છે.

ચિકિત્સા—કા. ફો. અનિયમિત આર્તવનું કારણ મજ્જાતંતુનો દોષ હોય. બહુ મોટો આવતો હોય. આવે ત્યારે બહુ પ્રમાણમાં કે અલ્પ પ્રમાણમાં હોય. આર્તવ કાળાશ પડતો ઘેરો લાલ હોય. શરીરનું બંધારણ નબળું હોય. સિ. સાથે. આર્તવ દુખાવા સાથે આવતો હોય મે-ફો. સાથે અટકાવ આવતો નહિ હોય ત્યારે જીવ ઉદાસ અને બેચેની હોય. સ્વભાવ પોચો કે ચીઢીઓ હોય. હિરિટરીઆ હોય ને-મુ. સાથે.

કા-મુ. શરદીથી અને પાણીમાં કામ કરનાર સ્ત્રીઓને મોટો અટકાવ આવતો હોય કે બંધ થઈ જતો હોય. કાળો ઝમર જેવો બંધાએલો હોય. રજ્જેદર્શન ઘણા દિવસ સુધી ચાલતું હોય ફે-ફો. સાથે.

ને-મુ. આર્તવ પાણી જેવો આવતો હોય. શરીર નબળું હોય કે-ફો. સાથે. માથું દુખતું હોય. ઘેન રહેતું હોય કે-ફો. સાથે.

મેગ-ફો. આર્તવ બરાબર વખતે ન આવતાં મોટો આવતો હોય. પેદુમાં દુખાવો થતો હોય કા-ફો. સાથે.

કા-સ. રજ્જેદર્શન બહુ મોટું અને થોડું થતું હોય. મોં શીકું રહેતું હોય શરીરપર પરસેવો થતો ન હોય.

ને-ફો. આર્તવ ખાટી વાસવાળો અને યોનીમાં દાહ બાળતો હોય તેથી યોની આળી આળી થઈ જતી હોય.

સિ. આર્તવમાં ઘણી ખરાબ વાસ આવતી હોય, બંધકાશ રહેતો હોય શરીરનો બાંધો નબળો હોય. ક્ષયરોગ હોય. ઝાડો ઉપર ચઢી જતો હોય તે સાથે બંધકાશ હોય.

વિશેષ માટે જીઓ આર્તવના સામાન્ય રોગો કે લક્ષણો.

પિડિતાર્તવ.—કષ્ટદાયક આર્તવ—આર્તવશૂળ.

(Dysmenorrhia.)

આર્તવ આવતી વખતે પેદુમાં બહુ દુખાવો થાય પછી અટકાવ આવે તેને પિડિતાર્તવ કહે છે. આથી કોઈ વખતે બહુ લોહી પડી જાય છે પણ ઘણી વખત

થોડુંજ લોહી પડે છે. બહુ લોહી પડી જાય તો દુખાવો ઓછો થઈ જાય છે. આ રોગના મુખ્ય ત્રણ કારણો છે. પહેલું-લોહીને આવવાના રસ્તા ગર્ભાશય કે કમળમૂખ સંકોચાઈ જાય છે. તેમ થવાના કારણોમાં કમળમૂખ ઉપર ઉપદંશ રોગની અસર હોય. કેન્સર હોય. કમળમાં મસા કે ગ્રંથીઓ થઈ હોય. ગર્ભાશયનું નમન થયું હોય છે. બીજું-ગર્ભાશયના સ્નાયુઓનો ખેંચાટ અને ગર્ભાશયનું કંઈક થઈ જવું હોય છે. ત્રીજું-ગર્ભાશયમાં ઉપદંશ, પરમીઓ, મજ્જાતંતુઓની વધુ પડતી ઉત્તેજના વગેરે કારણોથી. રક્તસંચય થયો હોય છે.

મેગ-ફો. આ રોગમાં જે કાપવા જેવી, પ્રસુતી જેવી વેદના થાય છે તેની મુખ્ય દવા છે. જ્યારે હદ ઉપરાંત દુખાવો થાય ત્યારે આ ચર્મત્કારિક ઇલાજ છે. ગર્ભાશયમાંથી કંઈ બહાર આવે છે એવી લાગણી. અટકાવ આવતા પહેલા અને શરૂ થતા થતો દુખાવો. તે ખેંચાટ કરતો વાટકાપ જેવો હોય. પેટ ઉપર સેક કરવાથી આરામ લાગતો હોય ત્યારે આ દવા ખાવા આપવાથી અને પેટા ઉપર આ દવાના ૩૫ નું લોશન મૂકવાથી તત્કાળ આરામ થાય છે. આ દવાના ૧૫-૨૦ ગ્રેન એક ટંબલર ગરમ પાણીમાં નાખી તે લોશન પેટા ઉપર મૂકવું અથવા સ્વચ્છ કપડાનો કટકો તેમાં ભીંજવી યોનીમાર્ગમાં મૂકવો. વારંવાર ઉપયોગ કરવો.

કા-ફો. જે સ્ત્રીઓ કમજોર મગજની હોય. શીકા ચહેરાની હોય સહેજ વાતમાં ચીડાઈ જતી હોય યા રડી પડતી હોય. જરા પણ ત્રાસ સહન થઈ શકતો ન હોય. આર્તવનું લોહી એકદમ લાલ કે કાળાશ પડતું લાલ હોય. **ફે-ફો.** સાથે. આ કામ ન કરે તો **કાલી બ્રોમ.**

ફે-ફો. આર્તવ વખતે પ્રસુતિ જેવી પીડા હોય **મે-ફો.** સાથે. લોહી તદ્દન લાલ, ગરમ અને બહુજ પ્રમાણમાં નીકળતું હોય. ચહેરો લાલ, ઝડપી નાડી. ખાંધેલા ખોરાકની ઉલટી. આર્તવનો વખત થાય એટલે ગર્ભાશયમાં રક્તસંચય કે વરમ થતો હોય. અંદરથી શ્લેષ્મપડના કટકા નીકળતા હોય **કા-મુ.** સાથે. યોનીમાર્ગ સૂકો અને સ્પર્શથી બહુ દુખતો હોય. **ને-મુ.** સાથે. જે દર્દ જીનું હોય તો અટકાવ આવવાના થોડા દિવસ અગાઉથી આ દવા **કા-ફો.** અને **કે-ફો.** સાથે ચાલુ કરવી એ આ રોગની રામબાણુ દવા છે. જે દર્દ આંકડીની માફક થતું હોય કે અસહ્ય દર્દ થતું હોય તો **મેગ-ફો.** નો પણ સાથે ઉપયોગ કરવો.

સિ. પગનો પરસેવો બંધ થવાથી ગર્ભાશયમાં ગ્રંથીઓ થવાથી આ રોગ થયો હોય. ઉલટીની ઇચ્છા. ટાઢની કમકમી અને શ્રાવનો અટકાવ હોય ત્યારે.

સૂચના—મે-ફો. થી દુઃખ દુર ન થાય તો અને રોગ ન મટે તો **કુપ્રમ આર્સ, ફ્લોકમ** અને **બ્રોમેટમ** નો ઉપયોગ કરવો. ખેંચાટના દુઃખને લીધે દર્દી સ્ત્રી આળકની માફક ચીસો પાડતી હોય તો **બ્રોમેટમ ૩x** નો ઉપયોગ કરવો. શરીરમાં ખીજ જે રોગો હોય તેની દવાઓ કરવી તે માટે તે તે રોગની ચિકિત્સા જુઓ. ગર્ભાશય યોનીની બહાર નીકળવાથી અને ગર્ભાશયની કઠીનતા થવાથી પિડિતાર્તવ હોય તો **કે-ફ્લો.** નો ઉપયોગ કરવો. આ રોગથી સ્ત્રીઓને વંધ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આ દવાઓના લાંબા વખતના સેવનથી બધા દોષો દુર થઈ આ રોગ મટી વંધ્યત્વ દુર થયાના દાખલાઓ નોંધાયેલા છે.

રન્નેદર્શન. (સામાન્ય લક્ષણો.)

કે-ફો. દુખાવા સાથેનો આર્તવ. તે સાથે ચહેરો લાલ, ઝડપી નાડી ચોક્ખું લાલ લોહી હોય તે જલદી જમી જવું હોય. આર્તવ વખતે ખાધેલા ખોરાકની ઉલટીઓ થતી હોય. આ લક્ષણોમાં ગર્ભાશયમાં લોહીનો વધારો જથ્થો ભેગો થયો હોય છે આ ક્ષાર તેને નિયમિત કરે છે. દરેક આર્તવ વખતે દુખાવો થતો હોય તે અટકાવવા માટે. આર્તવ આવવાના કેટલાક દિવસ પહેલા અગાઉથી શરૂ કરવામાં આવે છે તો દુખાવો બંધ પડે છે. બેસભેર ગરમ આર્તવ આવતો હોય. ઠંડીને લીધે રન્નેદર્શનનું બંધ થવું. વાંસામાં કાટ ચાલવી વગેરે લક્ષણોમાં.

કા-ફો. અનિયમિત આર્તવ માટે આ બહુ અગત્યનો ક્ષાર છે. ખાસ કરીને નબળા શરીરની, કામળ મનની, ચીડીઅન સ્ત્રીઓને અનિયમિત આર્તવ હોય. આર્તવ ઘણો મોડો, ઘણો થોડો અગર બહુજ વધારે પ્રમાણમાં ઘેરો લાલ અગર કાળાશ પડતો લાલ અને જમી જાય નહિ એવો હોય. કાંઈ વખતે તે ઘણો ગંધાતો (હંમેશાં નહિ.) હોય. શીકા ચહેરાવાળી ચીડીઅણ સ્ત્રીઓને આર્તવ વખતે દુખાવો થતો હોય. અટકાવ શરૂ થતો નહિ હોય અગર જરાક આવીને બંધ થઈ ગયો હોય. સામાન્ય મનજનતાંતુની નબળાઈ અને શક્તિ કમી હોય. આર્તવ આવી ગયા પછી પ્રબળ વિષય ઇચ્છા થતી હોય તેથી સ્ત્રી ગાંડા જેવી થઈ જતી હોય. હિરિટરીઆની પ્રકૃતિ રાત્રે ઉંઘમાં દબાઈ જવું. વગેરે લક્ષણોમાં.

કા-મુ. શરદી લાગવાથી કે હંડા પાણીમાં કામ કર્યા કરવાથી આર્તવ બંધ થઈ ગયો હોય. અથવા બહુ મોડો આવતો હોય. તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ અથવા ભૂરાશ પડતો સફેદ થર હોય. આર્તવ બહુ વહેલો, થોડે થોડે દિવસે વારંવાર આવતો હોય તે ધણો કાળો, જામી ગએલો, ડામર જેવો આવતો હોય. આર્તવ બહુ મોડો અથવા બહુ વહેલો આવતો હોય **કા-ફો.** સાથે. અવાજ બેસી ગયો હોય વગેરે લક્ષણોમાં.

ને-મુ. પાતળા પાણી જેવો આર્તવ **કા-ફો.** સાથે વારાફરતી. જીવાન અને પાંડુરોગી છોકરીઓને આર્તવ આવતો હોય ત્યારે સુસ્તી, ઉદાસિનતા, માથાનો દુખાવો અને શુન મારી જવું એ લક્ષણો હોય. ઉંઘમાં ચોર વગેરેના ભયકારક સ્વપ્નાઓ આવતાં હોય. ખાટું ખાવાની ઇચ્છા અને ઉલટી થતી હોય તે પાણી જેવી હોય, રન્નેદર્શન નાશ પામ્યું હોય અગર દર મહીને ઓછું થતું જતું હોય.

મેગ-ફો. આર્તવ વખતે આવતી સખત ચુંક માટે મુખ્ય દવા. આર્તવ આવતા પહેલાં અને આર્તવ આવે તે વખતે સખત દુખાવો થોડી વાર આવે થોડી વાર બંધ પડે એમ રહી રહીને આવતો હોય પેટમાં જમણી બાજુએ વધુ વેદના હોય. આર્તવ થોડો પાણુ કટ્ટદાયક. આ ક્ષારથી ચુંક મટી આર્તવ પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવે છે. ડાબા સ્ત્રીઓમાં પીડા હોય. આર્તવશળમાં ગરમીથી અને બેવડા વળવાથી ફાયદો જણાય. આનાથી નહિ મટે તો **કુપ્રમ આર્સ.** ચુંક રાત્રેજ થાય થાક બહુ લાગે અને સખત માથું દુખે તો **ફીંકમ ફોસ.**

કે-ફો. જ્યારે મેગ-ફોસથી આર્તવશળ બંધ ન થાય ત્યારે. જીવાન અને પાંડુરોગી છોકરીઓને અનિયમિત આર્તવ હોય. ત્યારે બધાં લક્ષણોમાં આ દવા તે લક્ષણોને લાગુ પડતી દવાઓ સાથે વારાફરતી આપવી. જીવાન છોકરીઓને બહુ વહેલો આર્તવ આવતો હોય અને મોટી સ્ત્રીઓને મોડો આવતો હોય. પ્રબળ મદનોન્માદ (તીવ્ર વિષય ઇચ્છા,) અને તે પછી અશક્તતા, રાત્રે વેદના વધવી, **સિ.** સાથે. અવાજ બેસી ગયો હોય, દાંતનો દુખાવો હોય. આર્તવશળ રાતે વધે. વગેરે લક્ષણોમાં આ ક્ષારની સાથે **કેલ્કર આર્સ** આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

ને-ફો. આર્તવ ખાટો, (ખાટી વાસ) દુર્ગંધ મારતો અને બળતરા કરતો હોય. આર્તવ જ્યાં અડકે ત્યાં બળતરા થાય. તે સાથે જીભ ઉપર મલાઈ જેવો થર કે જઠરમાં ખટાશનાં લક્ષણો હોય. જનન અવયવોમાં સડો હોય. કંઈમાળ પ્રકૃતિ **કે-ફો.** સાથે. બરડામાં ફાટ ચાલે.

કા-સ. આર્તવ બહુ લાંબી મુદતે આવે અને થોડોજ આવે. પેટુ ભરેલું અને અંદર ભાર લાગવો જીભ ઉપર પીજો થર. સ્ત્રીઅંડની પીડા સુવાથી સારું લાગે.

સિ. દુર્ગંધ મારતો અટકાવ તે સાથે દુખાવો અને બંધકાશ. **ને-ફો.** સાથે. આર્તવ વખતે બરફ જેવી ઠંડી લાગણી થવી. ઠંડા પાણીમાં કામ કરનારને આર્તવ વધારે આવે મટાડી શકાય નહિ એવી તીવ્ર વિષયેચ્છા. **કે-ફો.** સાથે. અવાજ બેસી ગયો હોય શ્રાવ-આર્તવ ચચરતો હોય. ઉલટીની ઇચ્છા થવી. રજોદર્શન થયા પહેલાં ખેંચાટ. સ્ત્રીઅંડની પીડા સુવાથી વધે. બહુજ લયંકર સ્વપ્નાં આવે.

કે-સ. આર્તવ મોડો આવે અને ઘણા દિવસ રહે. માથાનો દુખાવો. અંદરના અવયવોમાં સડો હોય. **ને-ફો. સિ.** સાથે. અતિ ગરમી આપવાથી બહુ સારું લાગે.

કે-ફલો. આર્તવ પુષ્કળ આવે તે સાથે અસહ્ય વેદના. ગર્ભાશયની સંકોચનશક્તિ કમી થવાથી આર્તવ વધારે આવતો હોય **કા-ફો.** સાથે. ગર્ભાશયમાંથી કાંઈક નીકળી પડશે એવી લાગણી.

ને-સ. પિત્તપ્રકૃતિ. જમણા સ્ત્રીઅંડમાં પીડા. અતિસારના લક્ષણોમાં.

વ્લમ્બમ. ખોરાકની ઉલટી ચાલુજ રહે પગ ઉપર સોજા ચટે. કબજાઆત. બકરાની લીંડી જેવો ગાંઠાવાળો મળ એ લક્ષણોમાં.

પ્રદર-ધાત જવી.

(Leucorrhoea,)

આ રોગ સ્ત્રીઓમાં ઘણો છે. અતિશય વિષયભોગ, હસ્તમૈથુન. ઉપદંશ અને પરમીઆનો રોગ, ગર્ભાશયનું નમન અને વૃદ્ધિ, મસા, અર્બુદ, ગર્ભાશયમાં છોડ (Mole.) થવું વગેરે કારણોથી આ રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે.

ખાઈ પીને બેસી રહેવાની ટેવ, બેજ અને શરદીમાં રહેવું, નાની ઉંમરમાં સંતાન થવાં, બચ્ચાંને લાંબો વખત સુધી ધવરાવવાં, શરીરનો નળજો બાંધો, કળેકું વગેરે બાબતોથી સ્ત્રીઓ આ રોગમાં સપડાવાને લાયક થાય છે.

ચિકિત્સા—યોનીમાર્ગમાંથી નીકળતા શ્રાવના રૂપ રંગ ઉપરથી દવાની પસંદગી ખાસ કરવાની છે તે માટે દવા પસંદ કરવાની રીતોમાં શ્રાવ ઉપરથી દવા પસંદ કરવાની રીત જોવી.

કે-ફો. યોનીમાર્ગર્ભાથી ઇંડાં જેવી સફેદ, ચીકણી, પ્રવાહી ધાત જતી હોય રક્તેદર્શન થયા પછી ધાત જતી હોય, કંઠમાળના દર્દીને ધાત જતી હોય, જનન અવયવો નળળાં હોય તેથી ધાત જતી હોય તો તેને મજબુતી આપવા કોઈપણ પ્રકારની ધાત જતી હોય તેમાં ખીજ દવાઓ સાથે આ ક્ષાર વારાફરતી આપવો.

કા-મુ. દૂધ જેવો સફેદ શ્રાવ પણ તે ચળ કે બળતરા કરતો નહિ હોય. કોઈ વખત વાદળી છાયાવાળો સફેદ શ્રાવ. પ્રદરની મુખ્ય દવા.

કા-ફો. નીકળતી ધાત (શ્રાવ) જ્યાં જ્યાં અડકે ત્યાં ત્યાં બળતરા કે ચળ થતી હોય. તે ગંધાતી હોય. દર્દી કમળેર મગજની હોય. **ને-મુ.** સાથે.

ને-મુ. પાતળો પાણી જેવો અને દાહ બાળતો પ્રદર. યોની ઉપર ચળ. માંથાનો દુખાવો. ચાંદી બાળવા માટે નાઇટ્રેટ ઑફ સિલ્વરનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેની ખરાબ અસર થઇ હોય.

કા-સ. પિળાશ પડતી, ચીકણી અને પાણી જેવી ધાત જતી હોય.

ને-ફો. સોનેરી પીળી, ખાટી વાસવાળી, મલાઇ જેવી, મધના રંગ જેવી પાતળી ધાત જતી હોય. પશ્વાળી ધાત જતી હોય.

ફે-ફો. જનન અવયવોના વરમને લીધે ધાત જતી હોય તાવ વગેરે વરમનાં લક્ષણો હોય.

કે-સ. પશ્વાળી ધાત જતી હોય, સાથે લોહી પણ મળેલું હોય.

સિ. જનન અવયવોમાં ગ્રંથીઓ હોય. પર નીકળતું હોય ૩૦x અને ૨૦૦x વાપરવા **ને-ફો.** સાથે.

કે-ફ્લો. ગર્ભાશયનું નમન, પતન, વળીજવું વગેરે કારણોથી ધાત જતી હોય. પરના ગાંઠા નીકળતા હોય,

ને-સ. લીલાશ પડતા પાણી જેવી ધાત જતી હોય.

ઉપદંશ કે પરમીઆના રોગથી આ રોગ થયો હોય તો જાંગના મૂળની ગાંઠો કટણ અને મોટી થએલી હોય છે. ગળામાં કે બગલમાં પણ ગાંઠો હોય છે કે યોનીના નાના હોઠો ઉપર ચાંદી પડેલી હોય છે એમાંના કોઈ પણ ચિન્હો જણાતાં સીરીલીનમ કે મેટાદિનમનો ઉપયોગ કરવો. તે સાથે આ રોગની લક્ષણાનુસાર લાગુ પડતી દવાઓનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવો. ઉપરની હોમીઓપથી દવા ઉંચા પાવરની અદવાડીઆમાં એકજ વાર આપવી. જ્યુઓ ઉપદંશ અને પરમીઆની ચિકિત્સા.

અંડાશયનો દીર્ઘ વરમ.

(Cronic Overitis.)

ગમે તે કારણથી અંડાશયનો તિક્ષ્ણ વરમ હોય તો વરમજન્ય જવરોની ચિકિત્સા કરવી. પણ એ વરમ જ્યારે દીર્ઘ (જીનું) રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે અંડાશયો કંઠણ થાય છે તે વૃદ્ધિ પામે છે તેમાં પીડા થાય છે અને બહારથી હસ્તસ્પર્શથી કે જોવાથી જાણી શકાય છે.

ચિકિત્સા—વરમ જીનો હોય તો ફે-ફો. ૩૦x કા-મુ. ૩૦x અને સિ. ૩૦x. અંડાશય કંઠણ થઈ ગયા હોય તો આયોડમ અથવા કાલી આયોડ, અંડાશયની વૃદ્ધિ અને કંઠણાશ બંને હોય કે-ફ્લો. અને સિ. ૩૦x. જમણા અંડાશયમાં દુખાવો હોય તો ફે-ફો., મેગ-ફો., ને-સ., અને આયોડ. ડાબા અંડાશયમાં દુખાવો હોય તો ફે-ફો., કા-ફો., ફ્લોકમ અને આયોડ. ઊંડા શ્વાસ લેવાથી દુખાવો વધતો હોય તો કા-મુ. અને કાલી આયોડ. સખત પાટો પેટ ઉપર બાંધવાથી સારું લાગે તો મેગ-ફો. આરામ વખતે દુખાવો થતો હોય તો ફ્લોકમ અને કા-બ્રોમ. અગત બળતી હોય તો આસેનિક.

મદનોન્માદ.

(Nymphomania.)

જ્યારે સ્ત્રીઓને વિષયની અતિ ઇચ્છા થાય છે ત્યારે તે લાજ શરમ મૂકી કાંઈપણ પ્રકારે પોતાની કામના પૂરી પાડવા તૈયાર થાય છે અને ગાંડા જેવી થઈને પોતાના મનની ઇચ્છા સુધ્ધાં જાહેર કરવા માંડે છે ત્યારે સ્ત્રીને મદનોન્માદ થયો કહેવાય છે. એ કાંઈ ખરેખરી ગાંડી થઈ જતી નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓને એ વખતે હિસ્ટીરીઆ કે આંકડી થઈ આવે છે.

સ્તનમાં ભાર લાગે તો આયોડ. વિષયની ઇચ્છા સાથે યોનીમાંથી પાણી જેવો શ્રાવ ઝર્યા કરે તો આસેનિક. આખી રાત વિષયની ઇચ્છા થયા કરે, તેથી હસ્તમૈથુન કરે, ડાબા સ્ત્રીઅંડમાં દુખાવો અને બળતરા થાય ત્યારે ફ્લોકમ ફોસ. મદનોન્માદની આ સૌથી અગત્યની દવા છે. કે-ફો., કા-ફો., મે-ફો., સિ., ને-મુ. લક્ષણાનુસાર આપવાની જરૂર પડે છે.

યોનીકંડુ.

(Pruritis)

યોનીના બહારના કે અંદરના ભાગમાં ચળ આવે તો મે-ફો. અને કા-ફો. વારાફરતી કે સાથે આપવા. સગર્ભાવસ્થામાં ચળ આવે તો ને-મુ.

અને કા-ફો. યોનીઓપ્ઠ કે યોનીમાર્ગમાં ચળ આવે ચાંદા કે વરમ હોય તો ને-મુ. સાથે સિ. અને કે-સ. લક્ષણાનુસાર. ઉપદંશ કે પરમીઆના રોગને લીધે હોય તો ને-મુ. ૧૦૦૦. અહવાડીઆમાં એક વાર ને-ફો. ૨૦૦x અને ને-સ. ૨૦૦ x પહેલા અહવાડીઆમાં દરરોજ એક વાર બીજા અહવાડીઆમાં દર ત્રીજે દિવસે એક વાર અને પછી દર અહવાડીએ એક વાર આપવા. ચળ સાથે વિપય ઇચ્છા હોય તો કાલીં બ્રોમ.

યોનીહર્ષ-સ્પર્શસહ્ય યોની.

(Vaginismus)

પુરુષ સાથેના સંબંધ વખતે યોની સંકોચાઈ જાય છે એટલે સંબંધ દુઃખદાયક થઈ પડે છે કે થઈ શકતો નથી તેને યોનીહર્ષ રોગ કહે છે.

મેગ-ફો. અને ને-મુ. મુખ્ય દવાઓ છે. તે વારાફરતી આપવી. તેથી નહિ મટે તો કુપ્રમ આર્સ. ફ્લોકમ ફોસ અને પ્લમ્બમ ની અજમાયશ કરવી. દરેક દવાની એક અહવાડીઉં પૃથક પૃથક અજમાયશ કરવી. આ રોગ મટી ગયા-સિવાય રહેતો નથી.

યોનીબ્રંશ.

(Prolapsus of the Vagina)

ગર્ભાશય બ્રંશ.

(Prolapsus of the Uterus)

ગર્ભાશયનું પતન.

(Displacements of the Uterus)

આ બધા રોગોની નજરે જોવાથી કે આંગળી વડે પરીક્ષા થાય છે. યોની-બ્રંશમાં અંદરનું શ્લેષ્મપટ બહાર આવે છે. ગર્ભાશય બ્રંશમાં કમળમુખ બહાર આવે છે તે બહારથી જોઈ શકાય છે. ગર્ભાશયનું પતન કે સ્થળાંતરમાં ગર્ભાશય આગળ, પાછળ, કે બાજુએ ખસી જાય છે યા વળી જાય છે. એમ થવાનું કારણ ગર્ભાશયના અને યોનીમાર્ગના સ્નાયુ કમજોર-શિથિલ થઈ જાય છે અને તેની સ્થિતિસ્થાપકતા રહેતી નથી.

આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્નાયુઓના સ્થિતિસ્થાપક તંતુઓમાંથી કે-ફ્લો. ક્ષાર કમી થાય છે. એ અવયવોની દિવાલો કમજોર થઈ જાય છે તે કે-ફો. ની ખામીને લીધે છે.

ચિકિત્સા—કે-ફ્લો. ફે-ફો. અને કે-ફો. એ ત્રણ દ્વારે ભેગા કરી અથવા વારાફરતી દર કલાકે આપવા. એનો મલમ કે લોશન બનાવી યોની ઉપર કે યોનીમાર્ગમાં ઉપયોગ કરવો. આ દવાઓથી એ એટલે સુધી મટી જાય છે કે કમળમૂખને પેસરી પહેરાવવાની જરૂર પડતી નથી. આ રોગને લીધે સ્ત્રીને વંધ્યત્વ આવે છે માટે જલદી ચિકિત્સા કરાવવી.

અંડાશય-ગર્ભાશયની ગ્રંથી.

(Fibroid Tumors)

અંડાશય અને ગર્ભાશયમાં ગ્રંથીઓ થાય છે તેની મુખ્ય દવા કેલ્કર આયોડ ૩x પછીથી કાલી આયોડ અને કેલ્કર આર્સ. અંડાશય બહુ કઠણ હોય તો કે-ફ્લો. ૧૨ x સિ. ૩૦ x અને કાલી આયોડ ૩૦. કોઈ પણ રથાનની ગ્રંથી બહુ કઠણ હોય તો કે-ફ્લો. પોચી થયા પછી કા-મુ. અને કે-ફો.

ગર્ભાશયનું ગુમડું.

ચિકિત્સા—કેલ્કર આર્સ. કાલી આયોડ અને આર્સેનિક ખાસ ચિકિત્સા માટે જુઓ ગડ (Abscess-)

ગર્ભાશયનું કેન્સર.

ચિકિત્સા—મેગ-મુર. ખાસ ચિકિત્સા જુઓ કેન્સર અને ટ્યુમર.

ઓવરી-ગર્ભાશયનું જલોદર.

(Ovarian Dropsy.)

પેટના જલોદર અને આ જલોદરમાં ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખવો. આ જલોદર પેટના નીચેના ભાગથી વધે છે. પેટનું જલોદર કુટી ઉપરથી વધે છે. આ જલોદર સ્પર્શજવાથી કોઈ બાજુએ નમી જતું નથી. પેટનું જલોદર જે પડખે સૂએ તે પડખે ઝુલી જાય છે. પેટના જલોદરમાં હાથે પગે સોજા ચઢે છે. આ જલોદરમાં ઘણું ભારે સોજા ચઢતા નથી. ચઢે છે તો નળનાઈથી ચઢે છે. વધુ પરીક્ષા ડૉક્ટર પાસે કરાવી નિર્ણય કરવો. આ હઠીલો કષ્ટસાધ્ય રોગ છે ઘણા મહીના સુધી દવા કરવાની જરૂર રહે છે.

ચિકિત્સા—કાલી આયોડ અને કાલી બ્રોમેટમ. લાંબો વખત આપવા વધુ ચિકિત્સા જુવો જલોદર (Dropsy.)

વાઝીઆપણું. (Sterility.)

આ રોગ નથી. પણ બીજા રોગોનું પરિણામ છે. જે જે શારીરરોગોથી સ્ત્રીનું શરીર બગડી જાય છે તેને લીધે સ્ત્રીઓને સંતાન થતાં નથી. તેથી સ્ત્રીને વાંઝણી કહેવી એ મૂર્ખાઈ છે. તે તે રોગોને નિર્મૂળ કરવા અને સ્ત્રીઓનાં શરીરો સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સ્ત્રીનું શરીર સર્વ રીતે સાફ હોય અને તેના જનન અવયવોમાં કોઈ પણ કુદરતી ખામી ન હોય તો તે દોષ પુરૂષનો પણ હોઈ શકે. આ દેશની સાસુઓ વહુને છોકરાં ન થાય તો છોકરાને બીજી વહુ પરણાવે છે. પણ તપાસ કરાવી તે ખામી વહુમાં છે કે છોકરામાં છે તે નક્કી કરવું જોઈએ. સારા એ વિષયના નિષ્ણાત ડૉક્ટર પાસે તપાસ કરાવી જેનો દોષ હોય તેની તે દોષની દવા કરાવવી જોઈએ. સ્ત્રીઓને વંધ્યત્વ લાવનારા રોગો અને કારણો નીચે પ્રમાણે છે.

યોની સ્પર્શસહ્ય હોય. યોનીમાર્ગ ન હોય કે ટુંકો હોય કે લાંબો હોય. કમળમુખ હોય નહિ કે નાના છિદ્રવાળું હોય. કમળ અને ગર્ભાશયની વૃદ્ધિ કે કટણાશ હોય. ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર થયું હોય. ગર્ભાશયમાં ગ્રંથી, મસા કે અર્બુદ હોય. ગર્ભાશયનો જીનો વરમ હોય. અંડાશયની વૃદ્ધિ, કટણાશ વગેરે રોગોને લીધે સ્ત્રીબીજ પકવ થતાં ન હોય. અંડાશયજ ન હોય. ગર્ભાશય શિથિલ હોય. પ્રદર રોગ હોય. ઉપદંશ કે પરમીઆનો રોગ હોય. યોનીમાર્ગમાંથી નીકળતા રસો અતિ ખાટા, પાણી જેવા, કે પડવાળા હોય. પાંડુરોગ હોય. શરીરનો બાંધો નબળો હોય. શરીર ચરબીથી પુલી ગયું હોય. પિડિતાર્તવ હોય. અનિયમિત આર્તવ હોય વગેરે કારણોથી સ્ત્રીઓને સંતાન થતાં નથી.

કેટલીકવાર સ્ત્રીનું શરીર સંતાન થવાને પૂરતું લાયક હોય છે તો પુરૂષનું શરીર સંતાન પેદા કરવા નાલાયક હોય છે.

સંતાન ઉત્પન્ન થવાને માટે સ્ત્રીનું સ્ત્રીબીજ પકવ થવાની જરૂર છે. અને પુરૂષના વીર્યમાં વીર્યજંતુઓ હોવાની જરૂર છે. જો પુરૂષના વીર્યમાં વીર્યજંતુઓ ન હોય તો તેવા વીર્યથી સંતાન ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ માટે સ્ત્રીને ઋતુદાન દીધા પછી તે વીર્ય એક કાચની સ્વચ્છ પ્યાલીમાં ઝીલી લઈ તેનાપર ઢાંકણ મૂકી ખાસ તેનીજ પરીક્ષા કરનારા ડૉક્ટરને ત્યાં તેની તપાસ કરાવવી જોઈએ કે તે વીર્યમાં વીર્યજંતુઓ છે કે નહિ. તે ઉપરાંત પુરૂષને ઉપદંશ કે પરમીઆનો રોગ છે કે નહિ તેની પણ પરીક્ષા કરાવવી જોઈએ.

પુરૂષ અને સ્ત્રીને બંને તન્દુરસ્ત અને સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની લાયકાત ધરાવતા હોય તો સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરે છે. પણ જો ઉપદ્રવ અને પરમીઆનુ દીર્ઘ વિષ તેઓમાંથી કોઈને હોય તો બે ત્રણ માસમાં ગર્ભસ્ત્રાવ થઈ જાય છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓ ૨૦-૨૫ વર્ષેજ ગર્ભ ધારણ કરવાને લાયક બને છે. તેનાં સ્ત્રીબીજ ત્યારેજ પકવ થાય છે. લગભગ ૪૦-૪૫ વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કરી શકે છે. જો સ્ત્રી ૧૨ વર્ષે રજસ્વલા થાય તો ૩૫ વર્ષની ઉંમર સુધીજ ગર્ભ ધારણને માટે લાયક રહે છે. ૧૪ વર્ષ પછી રજસ્વલા થાય તો ૪૫ થી ૫૦ વર્ષ સુધી ગર્ભધારણને માટે લાયક રહે છે.

ચિકિત્સા—ઉપર કહેલા રોગમાંથી કોઈ પણ રોગ હોય તો તેની પહેલી ચિકિત્સા તે રોગમાં લખ્યા પ્રમાણે કરવી.

સ્ત્રીનાં સ્તન ઢીલા, ગાંઠાગાંઠાવાળા અને નાનાં હોય તો **આયોઙ** નું સેવન બે ત્રણ મહીના સુધી કરવું. સફેદ પ્રદર હોય તો **કા-મુ**. જલપ્રદર હોય તો અને તેમાં અગન બળતો શ્રાવ હોય તો **ને-મુ**. અને **ને-સ**. પરવાળો પ્રદર હોય તો **સિ**. યોનીમાર્ગમાંથી નીકળતી ઘાત ખાટી વાસવાળો હોય. સોનેરી પીળો હોય તો **ને-ફો**. ગર્ભાશયની શિથિલતા અને વૃદ્ધિ હોય તો **ફે-ફો**. ગર્ભાશયનું કે યોનીમાર્ગનું બહાર નીકળવું હોય તો **કે-ફલો**. અને **ફે-ફો**. વગેરે. જુઓ પ્રદર-ઘાત જવી.

જે જે રોગોથી વંધ્યત્વ આવે છે તે તે રોગોની ચિકિત્સા આ પુસ્તકમાં પાછળ લખ્યા પ્રમાણે કરવી. તે દવાઓ ગર્ભ સ્થાપક પણ છે.

વંધ્યત્વ મટાડવા માટે આ દવાઓ અસરકારક છે તેઓ રોગ નિવારક અને ગર્ભસ્થાપક છે. હોમીઓપથીમાં પણ કેટલીક સારી દવાઓ છે તે માટે હોમીઓપથી ડૉક્ટરોની સલાહ લેવી લંબાણ લયથી અત્રે આપી નથી.

ઋતુકાળ સમાપ્ત થતાં ઉદ્ભવતાં દર્દો.

(Menopause.)

વંધ્યત્વની ચિકિત્સામાં લખ્યા પ્રમાણે ઋતુકાળ ૪૦-૪૫ વર્ષે સમાપ્ત થાય છે તે વખતે સ્ત્રીઓને એકદમ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રજ્જેદર્શનનું લોહી વહે છે અને અગાઉ જે રોગોથી તે પીડાતી હોય છે તે રોગો મટી જાય છે અને બીજા ધાર્તી ભર્યાં રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. તેની જલદી ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. કેટલીક સ્ત્રીઓને ધીમે ધીમે આર્તવ બંધ થતા એકદમ બંધ થાય છે તે ફરી દેખાતો નથી.

એ વખતે નીચે લખ્યા પ્રમાણે લક્ષણો અને દર્દો થાય છે.

અર્શ, પુષ્કળ રક્તશ્રાવ, રક્તશ્રાવ એકદમ બંધ. પિશાબમાં લોહી પડતું. સ્તન અને ગર્ભાશયમાં ક્ષત, મસા. અર્બુદ. હિસ્ટરીઆ, મદનોન્માદ, ઉન્માદ. (ગાંડપણ) હૃદયનું ફડફડવું. અને માનાસિક બિમારીઓ થાય છે. ત્વચા કાળી કે લિલાશ પડતી. આંખની આજુબાજુ કાળી કિનારી મગજ ઉપર લોહીનો ધસારો. સખત, માથાનો દુખાવો. હૃદયમાં દુખઃદાયક ધબકારા. ગાલ બેસી જવા. અને નાકમાંથી કે ફેફસાંમાંથી રક્તશ્રાવ વગેરે થાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. કા-ફો. અને **મેગ-ફો.** મુખ્ય દવાઓ છે એ રોગનાં ધણાં લક્ષણો આ ત્રણ ક્ષારોનું સૂચન કરે છે. બીજી દવાઓમાં **ને-સ. કે-ફો. આર્સેનિક. ફ્રીકમ. કેલકર આર્સ કાલી ટ્રોમ. પ્લમ્બમ** વગેરે દવાઓમાંથી જેની જરૂર લાગે તે આપવી. એ દવાઓનાં લક્ષણો પાછળ અનેક રોગોમાં જણાવેલા છે તેજ લક્ષણો આ રોગમાં પણ હોય છે. તે જોઈને એ દવાઓમાંથી જરૂર જણાય તે આપવી.

ગર્ભસ્ત્રાવ. ગર્ભપાત.

(Abortion. Miscarriage.)

ત્રણ ચાર મહીનાનો ગર્ભ પડી જાય ત્યારે તે નક્કર હોતો નથી તેને ગર્ભસ્ત્રાવ કહે છે. સાતથી આઠ મહીનાનો ગર્ભ પડી જાય તેને ગર્ભપાત કહે છે. સ્ત્રીઓ તેને અધુરે ગયું કહે છે.

ગર્ભસ્ત્રાવ કે ગર્ભપાત થવાનાં કારણો પાછળ કહેલા કેટલાક રોગોમાં લખવામાં આવેલાં છે. તે સિવાય ભારે ચેપી તાવો, અતિસાર બંધકાશ, અતિશય ચિંતા, ખુશાલી અને ક્રોધ. પડી જવું, માર વાગવો ભારે વજન ઉંચકવું. અતિ શારીરિક અને માનસિક મહેનત ગાડાની થથરાટવાળી મુસાફરી, ખોદવાનું કામ કરવું. પાણી કાઢવાનું કામ વગેરે હોય છે.

ચાર પાંચ મહીનાનો ગર્ભ શરીરમાં હોય તે વખતે સ્ત્રી પુરૂષનો ઉશ્કેરાટ ભર્યો સંબંધ કે સંભોગ પણ ગર્ભપાત થવાનું મોટું કારણ છે. સ્ત્રી ગર્ભિણી થયા પછી પુરૂષ સહવાસ (સંભોગ) નો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ઉલટી અને રેચની સખત દવાઓથી અને કેટલીક ઝેરી દવાઓના સેવનથી પણ ગર્ભસ્ત્રાવ કે ગર્ભપાત થઈ જાય છે.

આર્તવ કે રજોદર્શનમાં જેમ જેમ લોહી નીકળે છે તેમ તેમ દુખાવો ઓછો થતો જાય છે પણ ગર્ભપાતમાં જેમ જેમ લોહી નીકળતું જાય છે તેમ

તેમ દુખાવો વધતો જાય છે. દુખાવો વેણુ જેવો હોય છે. પેદુમાંથી કાંઈ નીકળી પડશે એમ લાગે છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. અને **કે-ફો.** એ બે દવાઓ પાંચ પાંચ મિનિટને અંતરે આપવી અને થંડું લોશન બનાવી તેમાં કપડું બોળી પેદુ ઉપર વારંવાર મૂકવું. **કા-ફો.** ૬૪ અને **કે-ફો.** ૬૪ વચ્ચે વચ્ચે મિશ્ર કરી આપવા. એથી કમળમૂખ બંધ થશે અને ગર્ભપાત થતો અટકશે.

જો આ ઉપાય કર્યા છતાં ગર્ભપાત થતો ન અટકે અને દુખાવો વધતો જાય તો **મેગ-ફો.** ૬૪ ત્રીસ ચાલીસ ગ્રેન એક ગ્લાસ ઉના પાણીમાં ઓગાળી દર મિનિટ નાની ચમચી પાયા કરવું અને લોશન બનાવી પેદુ ઉપર લૂગડાના કટકા બોળીને મૂકવા. તેમ છતાં પણ ગર્ભપાત થતો ન જ અટકે અને દર્દી જોખમમાં આવે એમ લાગે તો **મેગ-ફો.** ૩૪ નો ઉપરની રીતે જ ઉપયોગ કરવો. જેથી ગર્ભપાત થવામાં સરળતા થાય અને ઓર વગેરે રહી જવા પામે નાહ. ઓર વગેરે નીકળી ગયા પછી સુવાવડમાં આપવાની દવાઓ આપવી. ગર્ભશ્રાવ વખતે ખાટી ઉલટી થતી હોય તો **ને-ફો.** પાણી જેવી ઉલટી થતી હોય તો **ને-મુ.** અને ઠંડી ઉલટી થતી હોય તો **ને-સ.** આપવો. લોહી લાલ જતું હોય તો **ફે-ફો.** અને કાળું જતું હોય તો **કા-મુ.** આપવો.

સગર્ભાવસ્થામાં થતા રોગો.

ગભવતીના મગજ ઉપર એ સમયમાં વધારે બોજો આવે છે. આખા શરીરમાં મજબૂતતંતુનો વ્યાપાર ચાલી રહેલો છે તેથી **કા-ફો.** ક્ષાર વધારે વપરાવાથી તેની તંગી પડે છે. તેથી બેચેની અને મગજના રોગો-મજબૂતતંતુના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભમાં રહેલા બાળકના પોષણ માટે, તેના બંધારણ માટે **ને-મુ.** **કે-ફો.** વગેરે ક્ષારો ગર્ભિણીના લોહીમાંથી વપરાય છે તેથી ગર્ભિણીના શરીરમાં એ ક્ષારોની તંગી પડે છે તેથી ઉલટી, અશક્તિ, વગેરે અનેક લક્ષણો એ ક્ષારોની તંગી જણાવવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગર્ભાધાન સમયે બાળકનો જન્મ થાય ત્યાં સુધી **કા-ફો.** ૬૪ **ને-મુ.** ૬૪ **કે-ફો.** ૬૪ **ફે-ફો.** ૬૪ અને **ને-ફો.** ૬૪ નું સેવન કરવાથી ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાનના અનેક ઉપદ્રવોથી બચી જવાય છે. મજબૂતતંતુની સર્વ અવ્યવસ્થાઓ દૂર થઈ તેણી સશક્ત રહે છે અને બાળકના જન્મ સમયે તેને કષ્ટ પડતું નથી. જે સ્ત્રીઓનાં બાળકો નબળા બાળકોના જન્મે છે તેઓને સુકતાન વગેરે

થાય છે. તેમાંથી બાળક બચે છે. એ પાંચ દવાઓ ગર્ભિણીનું જીવન અને રક્ષક છે. અને ભાવી બચ્ચાંના શરીરબંધારણ માટે ઘણી ઉપયોગી છે.

ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન અરુચી, ઉલટી વગેરે જઠરના ઉપદ્રવો. હિરિટરીઆ, આંકડી, બેચેની વગેરે મજ્જાતંત્રના ઉપદ્રવો, પાણીના સોજા ચઢવા વગેરે યકૃત અને મૂત્રાવયવોનાં લક્ષણો કે ઉપદ્રવો. શરીર સુકાઈ જવું. નાક વગેરેમાંથી લોહી નીકળવું, નબળાઈ વગેરે રૂધિરાભિરાણનાં ઉપદ્રવો થાય છે તે સર્વ ઉપરની ગર્ભજીવન-રક્ષક દવાઓથી મટી જાય છે. હંમેશાં એ બધી દવાઓનું મિશ્રણ દશ પંદર ગ્રેન ખાવું જોઈએ. રોગ હોય તો વધારે પ્રમાણમાં (ઘણી વખત) લેવું જોઈએ.

ગર્ભાધાન સમયે દવાઓ ન ખાવી જોઈએ એ વાત કદાચ બીજાં શાસ્ત્રોની દવાઓ માટે ખરી હશે પણ આ બાયોકેમિક દવાઓ તો શરીરનાં તત્વો હોવાથી હંમેશાં લેવી એમાં સંશય રાખવો નહિ. એમાં ગરમ પડવાનો કાંઈ ગુણ નથી. જેઓ અનુભવ કરશે તે જાણશે કે આ દવાઓ તો ગર્ભવતીનું અમૃત છે.

ગર્ભ જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામતો જાય તેમ તેમ ઉપર ચઢતો જાય છે પણ ગર્ભાશયની નબળાઈથી તેમ થઈ શકતું નથી તેથી પેટમાં ભાર લાગે છે. ગર્ભ નીકળી પડશે એવું લાગે છે. ગર્ભાશય ગર્ભના વજનથી નમી જાય મૂત્રાશય ઉપર ગર્ભનું દબાણ થઈ મૂત્ર ટીપે ટીપે થાય કે બંધજ થઈ જાય તે સમયે કે-ફો. અને કે-ફ્લો. નો ઉપયોગ ખાવામાં અને પેટ ઉપર ચોપડવામાં કે લોશન મૂકવામાં કરવો એટલે તત્કાળ તે સ્થિતિનું નિવારણ થવા માંડશે અને ગર્ભપાત થતો અટકશે. જુઓ ગર્ભપાતના રોગો.

ગર્ભવતીને ધાત-પ્રદર જાય તે માટે પ્રદરની ચિકિત્સા કરવી. જુઓ-પ્રદરની ચિકિત્સા.

પ્રસવકાળ.

(Labour.)

પ્રસવકાળ ગર્ભ રહ્યા પછી ૨૮૦ દિવસે એટલે નવ મહીના અને દશ દિવસે આવે છે. કોઈને પાંચ દશ દિવસ વહેલા મોડું થાય છે.

ચિકિત્સા—કા-ફો. ૬ X હંમેશાં વાપરવામાં આવે તો તેથી શરીર. અને ગર્ભાવયવો મજબુત રહે છે અને પ્રસવ સહેલાઈથી થાય છે. કાર્બી પીડા થતી નથી. ફક્ત વેણ આવવા પુરતી પીડા થાય છે. આ ક્ષારનું સેવન ન કર્યું

હોય અને ગર્ભાવયવો સશક્ત ન હોય તો પ્રસવકાળે વેળુ બરાબર આવતી નથી ત્યારે **કા-ફો. ૨ x** અથવા **૩ x** દશ દશ એન દર દશ દશ મિનિટે આપવાથી વેળુ શરૂ થાય છે. ધીમી હોય તો વધે છે અને સુખથી પ્રસવ થાય છે. આથી વેળુ બરાબર ન આવે તો **કે-ફલો. ની** મદદ લેવી.

જો વેળુ ઘણી સખત આવતી હોય, ગર્ભિણી બુમો પાડતી હોય વાટકાપ જેવું ન ખમાય તેવું દુઃખ થતું હોય અંદર ખેંચાટ થતો હોય તો **મેગ-ફો. ૬ x** અથવા **૩ x** દર પાંચ મિનિટે વારંવાર આપવો તેથી વેળુ ઓછી થઇ દુઃખમાંથી મુક્ત થશે. કમળમૂખ બરાબર પૂરેપૂરું ખીલ્યું ન હોય તે ખુલશે. અને સરળતાથી પ્રસવ થશે. વેળુ ઓછી આવતી હોય. કમળમૂખ વિસ્તૃત થઇ ગર્ભાશય અને યોનીમાર્ગ એક થઇ ગયો હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો નહિ. ગર્ભ વિસ્તૃત થયા સિવાય **કા-ફો. ૩ x** આપવો નહિ. વિસ્તૃત થાય અને વેળુ ઓછી થાય ત્યારે આપવો.

કે-ફલો. જ્યારે કાલી ફેસ **૩ x** આપતા છતાં વેળુ પૂરતી ન આવતી હોય તો રિથતિરથાપક તંતુઓની નિર્બળતા આ ક્ષારથી મટે છે અને **કા-ફો. ૩ x** ને મદદ મળે છે. વળી **મેગ-ફો.** નો દુરપગોગ થવાથી વેળુ જરાપણુ ન આવતી હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો. આથી વધારે દવાની જરૂર પડતી નથી.

પ્રસવકાળના ત્રણ ભાગ છે. પ્રથમકાળ—કમળમૂખ સંપૂર્ણ વિસ્તૃત થઈ ગર્ભાશય અને યોનીમાર્ગ સળંગ એક થઈ જાય ત્યાં સુધીનો પ્રથમ પ્રસવકાળ ગણાય છે. **મે-ફો.** ની તંગી હોય તો કમળ વિસ્તૃત થતું નથી તેથી ગર્ભિણી દુઃખી થાય છે તે વખતે એ આપવાથી કમળ વિસ્તૃત થાય છે. ત્યાર પછી વેળુ ઓછી હોય તો **કા-ફો. ૩ x** આપવો. દુખાણું શરૂ થયા પછી કમળમૂખ સંપૂર્ણ ખીલતાં પાંચ છ કલાક લાગે છે.

બીજો કાળ—ગર્ભજળ વહેવા માંડે, વેળુ વધારે જોરથી આવવા માંડે અને સ્ત્રી જોર કરવા માંડે છે. ધીમે ધીમે બાળકનું માથું નીચે આવવા લાગે છે. તે દેહ સીવણી સુધી આવે છે ત્યારે યોનીદ્વાર વધારે ખુલ્લું થવા માંડે છે તે વખતે અંદરથી વધારે જોરથી હડસેલો વાગે છે અને બાળકનો જન્મ થાય છે. આ કાળમાં વેળુ વધારે ન હોય તો **કા-ફો. ૩ x** ની જરૂર પડે છે.

ત્રીજો કાળ—જન્મ થયા પછી ગર્ભાશય થોડો આરામ લે છે. પછી પાછી વેળુ શરૂ થાય છે અને ઔર બહાર પડે છે. પછી થોડો રક્તપ્રવાહ થાય છે. એટલે ત્રીજો કાળ સમાપ્ત થાય છે. છ થી બાર કલાક સુધીમાં જન્મ થઈ

જાય છે. બાળકને આવતાં જો અંદર રસોળી કે ગ્રંથી હોય. બાળકનો પગથી જન્મ થતો હોય. બાળક આડું અવળું થઈ ગયું હોય ત્યારે શસ્ત્રક્રિયા માટે ડોક્ટરની જરૂર પડે છે.

પ્રસવ પછી થનારા રોગોની ચિકિત્સા.

પ્રસવ પછી થતો રક્તશ્રાવ.

(Post-Partum Hemorrhage.)

ચિકિત્સા—કે-ફો. અને **કે-ફલો.** પ્રસવ પછી અતિ રક્તશ્રાવ થતો હોય તેની મુખ્ય દવા. એથી ગર્ભાશય સંકોચાઈ તેના મૂળ સ્થાને જાય છે અને ઓર વગેરેનો બગાડ રહી ગયો હોય તે કાઢી નાખવા ગર્ભાશય ને શક્તિ મળે છે. પ્રસવ થતાં વિલંબ થયો હોય ગર્ભાશયના સ્લેષ્મપટ્ટોને હરકત થઈ હોય. ઘા પડ્યા હોય તે દુરસ્ત થાય છે. અને રક્તશ્રાવ બંધ થાય છે.

ઓરનું અંદર રહી જવું—કા-મુ. અને **કે-ફલો.** વારાફરતી.

પ્રસવ પછી ઓર કાઢવામા માટે વેણુ બરાબર ન આવતી હોય તો **કે-ફલો.** અને **કા-ફો.** ૩ x વારાફરતી.

સુવાવડીને બહુ તરસ લાગતી હોય જીભ, મોં સુકાઈ જતાં હોય તો **ને-મુ.** સ્ત્રીઓ સુવાવડી સ્ત્રીને પાણી પીવા આપતી નથી તે બૂલ છે. આ ક્ષાર આપવાથી કુદરતી તરસ રહેશે. વધારે તરસ બંધ થશે.

આંકડી—તાણુ. કા-ફો. મેગ-ફો. ને-મુ. અને **કે-ફો.** લક્ષણાનુસાર જરૂર પડે તે આપવી. જીઓ આંકડી.

સુતિકા જવર. જીઓ સુતિકાજવર.

સુતિકા સન્નિપાત. કા-ફો. મે-ફો. ને-મુ. અને **કે-ફો. ફ્લીકમ. પ્લમ્બમ, આર્સેનિક. કાલી બ્રોમ.** લક્ષણાનુસાર જીઓ માનસિક લક્ષણો અને મજબૂતતાનાં લક્ષણો.

સુવાવડમાં થતો પગનો રોગ. શ્વેતજંઘા.

(White Leg.)

કેટલીક વાર સુવાવડીનો પગ બહુ જાડો અને સફેદ થઈ જાય છે. તેમાં દુખાવો અને કંળતર થાય છે. તાવ આવે છે. વેળાસર ચિકિત્સા ન થાય તો પાછમીઆનો દુષ્ટ રક્તવિકાર થાય છે. પગ સડે છે. આથી કોઈ વખત મૃત્યુ થાય છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. દુખાવા કળતર અને તાવ માટે. **કા-મુ.** અંદર ફાઇબ્રિન જામે છે તેનો નિકાલ કરવા માટે. **ને-સ.** અંદરનું પાણી ઓછું કરવા. **કે-ફલો.** સંયોજક અને સ્થિતિસ્થાપક તંતુઓ સૂધારવા અને રસનું જલદી શોષણ કરવા ઉપયોગ કરવો. પાક ઉપર ચઢે તો **સિ.** અને **ને-ફો.** વધુ માટે પાઇમીઆ (દુષ્ટ રક્તવિકાર.)

સુવારોગ.

આ રોગ થવાનું કારણ ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર થવાથી કે કોઇ કારણથી પ્રસવ પછી આવતો શ્રાવ લોહીઆ (Lochia) બરાબર બહાર નીકળતો નથી તેથી ઓરના કટકા અંદર રહી જાય છે તે નીકળી શકતા નથી અંદર સડે છે તેથી ગર્ભાશયમાંથી પડવાળો પ્રદર નીકળે છે. જે સ્ત્રીઓને દુઃખદાયક પ્રસવ થયો હોય તેને આ રોગ થવાનો વધુ સંભવ છે.

ચિકિત્સા—ફે-ફો. અને **કે-ફલો.** મુખ્ય દવાઓ છે. આ બે દવાઓથી ગર્ભાશય મજબૂત થઈ તેનું નમન, સ્થળાંતર વગેરે મટી ગર્ભાશય પોતાને સ્થાને રહેશે. અંદરનો વરમ મટશે. અને ઓરના કટકા બગાડ વગેરે બહાર કાઢી નાખવા શક્તિમાન થશે. ત્યાર પછી **કા-ફો.** **કા-સ.** **કા-મુ.** **કે-ફો.** **સિ.** ૩૦X અથવા ૨૦૦X અને **ને-મુ.** આ દવાઓમાંથી લક્ષણાનુસાર આપવી. **કા-ફો.** અને **સિ.** સડો દૂર કરશે અને સડાની બીજી ચાસરો પણ તેથી દૂર થશે. **કા-સ.** **કા-મુ.** અને **સિ.** પ્રદરનું પડ અને શ્લેષ્મ બંધ કરશે. **કે-ફો.** ૩૦X અને **ને-મુ.** ૩૦X અને **ફે-ફો.** ૬X તાવ, ગ્રીણો તાવ, પાંડુતા વગેરે મટાડી નવા સેલ્સ બનાવી શરીર આરોગ્ય અને સશક્ત બનાવશે. વગેરે આ જગ્યાએ ફક્ત દિશાસૂચન કર્યું છે. જે રોગો દેખાય તેની ચિકિત્સા તે રોગોમાં લખ્યા પ્રમાણે કરવી. આપણા દેશની અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ આ રોગથી મરણ પામે છે તેનું બહુ મોટું પ્રમાણ છે. સુવા રોગની શંકા જાય કે તરત આ ક્ષારોનો બુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ દર્દીની સ્થિતિ અને લક્ષણો ઉપરથી કરવો. હોમીઓપથીની સીરમ દવાઓની જરૂર જણાતાં હોમીઓપથી ડોક્ટરની સલાહ લેવી.

સ્તન પાકવા.

સુવાવડમાં ધણુંખરું સ્તન પાકે છે સુવાવડ સિવાય પણ આ રોગ થતો જોવામાં આવે છે.

પ્રથમ વરમ થઇ દુખાવો, તાવ, દાહ, સોજો વગેરે લક્ષણો થાય છે. તેમાં **ફે-ફો.** અને **કા-મુ.** વારાફરતી કલાકે કલાકે પાંચ ગ્રેન પ્રમાણે ખાવા

આપવા અને બંને મિશ્ર કરી વેસેલાઇનમાં મલમ બનાવી તે દર અર્ધા કલાકે ચોપડવો. દુખાવો બહુ હોય અને ચોપડી શકાય નહિ તો પાણીમાં લોશન બનાવી તેમાં કપડાંના ટુકડા પલાળીને મુક્યા કરવા. શરૂઆતથીજ આ બે દવાનો ઉપયોગ થાય તો પાક પર ચઢતો નથી. જો પાક ઉપર ચઢે તો સિ. ૩x નું લોશન અથવા દિવેલમાં બનાવેલા મલમનો ઉપયોગ કરવો. વારંવાર સ્તન ઉપર લોશન યા મલમ મૂક્યા કરવો એથી પણ જલદી થઇ સોજો વગેરે ઉતરશે. બધાં દુઃખદાયક લક્ષણો દૂર થયા પછી સિ. ૩૦x ખાવામાં આપવો. પહેલેથી છેલ્લે સુધી ફે-ફો., અને કા-સુ. ખાવામાં ચાલુજ રાખવાના છે. એથી સ્તન રૂઝાઇ જશે. લોહી અને પણ બંને નીકળતાં હોય તો સિ. સાથે કે-સ. નો ઉપયોગ કરવો. ઓપરેશન કરાવવાની જરૂર રહેશે નહિ. ઓપરેશન કરતાં ઘણી ઝડપથી આ ક્ષારો વડે આ રોગનું નિવારણ થાય છે.

દૂધ નહિ આવવું.

દૂધ ન આવવાનું કારણ શરીરની નબળાઇ છે. અને સ્તનમાંના સંયોજક તંતુઓ અને રિયતિસ્થાપક તંતુઓની નિર્બળતા હોય છે. ને-સુ. કે-ફો. અને કે-ફ્લો. ત્રણે દવાઓનો વારાફરતી કલાકે કલાકે ઉપયોગ કરવો. આથી દૂધ ભરપૂર આવશે અને સુધરશે. દૂધ ઓછું કરવા કે જરૂર પડે બંધ કરવા ને-સ. નો ઉપયોગ કરવો.

દૂધ વધારે આવવું.

દૂધ ઓછું કરવાની જરૂર પડે ત્યારે ને-સ. ૧૨x દર અર્ધા કલાકે આપવો. એથી દૂધ સૂકાઇ જશે. મસુરની દાળનો લોટ સ્તન ઉપર લગાવવાથી દૂધ ઘણું જલદી સૂકાઇ જાય છે.

દૂધનો તાવ.

(Milk Fever)

પ્રસવ પછી દૂધ એકદમ વધારે પેદા થઇ જમી જાય છે ત્યારે તાવ આવે છે. તે માટે ફે-ફો. અને ને-સ. નો ઉપયોગ કરવો.

શસ્ત્રક્રિયાનું દુષ્પરિણામ.

કેટલીકવાર બાળકનો જન્મ ન થવાથી શસ્ત્રક્રિયા કરાવી જન્મ કરાવવો પડે છે. ત્યાર પછી સ્ત્રીઓનું શરીર નબળું પડી જાય છે ત્યારે ફેરમ ફો. ૨૦૦x કા-ફો. ૨૦૦x અને મેગ-ફો. ૨૦૦x નું દરરોજ એક એક વાર સેવન કરાવવું. લક્ષણાનુસાર બીજી દવાઓ આપવી.

વિટામીન્સ.

એ ખોરાકમાં રહેલું (અદૃશ્ય) પોષક, રક્ષક અને સર્જક તત્ત્વ છે. એ પાંચ જાતનાં શોધાયા છે તેમાંના ચાર જાતનાં વિટામીન તાજાં ફળ અને શાકભાજીમાં રહેલાં છે તેથી તેનું નિયમિત સેવન ઘણું લાભકારક અને આરોગ્યવર્ધક છે.

વિટામીન 'એ',—એ વૃદ્ધિ કરનાર અને પોષક છે. એ મોટા પ્રમાણમાં ઘી, માખણ, દૂધ, દહીં, છાશ, ટામેટા, ટાંકાની લાજી, શકરીયાં, ગાજર, કેળી, પપૈયું, લીલા વટાણા, લાજીપાલો, ખાંડેલા ચોખાનું ભુસું, કાડલિવર ઓછલ વગેરેમાં છે. આ વિટામીન ન મળે તો શરીરની વૃદ્ધિ અટકી પડે છે. પુષ્ટ માણસો કરતાં બાળકોને દૂધ ઘીની વધારે જરૂર છે કેમકે તેને વૃદ્ધિ અને પોષણ માટે એ બહુ જરૂરના છે. આ વિટામીન શરીરમાં ઓછું હોય તો અશ્રુપ્રવાહ બંધ થઈ આંખ આવવાનો રોગ થાય છે. ઘી ખાવાથી આંખનું તેજ વધે છે એ આપણા વડીલોનું કહેવું સત્ય છે. આવેલી આંખ ઉપર દૂધનું લેશન મૂકવાથી તે સારી થાય છે. કેમકે તેમાં વિટામીન 'એ,' છે. આ વિટામીનના અભાવથી અતિસાર, સર્દી, ઇન્ફલ્યુએન્સા, રતાંધળો, આંખ કાનમાં વરમ, ઉધરસ, ન્યૂમોનિઆ વગેરે જંતુજન્ય બિમારીઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પાણી આસપાસ હવામાં અનેક જાતના રોગનાં જંતુ (બેક્ટેરીઆ) ભરેલાં હોય છે પણ આપણા શરીરની રક્ષકશક્તિ તે બધાંની સામે થઈ આપણું રક્ષણ કરે છે પણ જો રક્ષકશક્તિ કમી હોય તો ન્યૂમોનિઆ ક્ષય વગેરે એવી દર્દોના જંતુઓને ધર કરવાનું સ્થાન મળે છે. એ રક્ષકશક્તિ વિટામીન 'એ,' થી આપણા શરીરને મળે છે. સામાન્ય નિરોગી માણસને એક રતલ દૂધ કે છાશ અને બે ત્રણ તોલા ઘી તે ઉણપ પૂરવાને બસ છે.

ઘણી ગરમીથી આ વિટામીન નાશ પામે છે. ખુલ્લા વાસણમાં હવા પેસે તેવી રીતે લાંબા વખત સુધી દૂધ, ઘી વગેરે ગરમ કરવાથી તેનો નાશ થાય છે. ઘીને ત્રણ વખત ગરમ કરવાથી તે વિષતુલ્ય છે એમ આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલું છે તેનું કારણ આજ છે. તે આપણા પૂર્વજો સારી રીતે જાણતા હોવા જોઈએ. **પયેન વર્ધતે તનુઃ ધૃતેન વર્ધતે વીર્યમ્.** દૂધ વડે શરીર અને ઘી વડે વીર્ય બને છે. તે ખરું જ છે. ઘી અને દૂધ વારંવાર ગરમ કરવા જોઈએ નહિ. બહુ ગરમ કરવા જોઈએ નહિ. તરતનું દોહેલું દૂધ અમૃતતુલ્ય એટલાજ માટે ગણાયું છે. શહેરોમાં દૂધને ગરમ કરી વાપરવાનો રિવાજ દૂધના જંતુઓનો નાશ કરવા માટે યોગ્ય હશે. પણ પોષણ માટે તેવું દૂધ જરા પણ ઉપયોગનું નથી.

આપણી સ્ત્રીઓ ઘીને વારંવાર ગરમ કરે છે તે એમ સમજે છે કે ઘી સ્વચ્છ બને. પણ તે શરીરપોષણ અને વર્ધન માટે કાંઈ ઉપયોગનું નથી. દૂધપાક, માવો અને આસુંદી તથા ખીર એટલા માટે સત્વરિન છે. માખણનું ઘી કરવાથી વિટામિનનો નાશ થતો નથી પણ ઘીને કકડાવી ગરમ કરવાથી તેમાંના વિટામીનનો નાશ થાય છે.

વિટામીન 'બી,'—આ વિટામીનને જ્ઞાતતંતુના પોષક તરીકે ગણવામાં આવે છે. એના તદ્દન અભાવથી ત્રણ ચાર માસમાં બેરીબેરીનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. એના ઓછાપણથી ભૂખનો અભાવ, કબજિઆત, અપચો, પેટ અને આંતરડાના દરદો, હાથપગમાં ખાલી ચઢવી, શરીરનું રહી જવું (લકવો) વગેરે જ્ઞાતતંતુના દરદો થાય છે. વધુ ખોરાક ખાનારને વધુ અને ઓછો ખોરાક ખાનારને ઓછા વિટામીન બી ની જરૂર છે.

થુલાવાળાં અનાજ, ફેતરાવાળાં કઠોળ, બદામ, પિસ્તાં, અખરોટ વગેરે સૂકો મેવો, ભાજપાલો, મીઠાં ફળો. દરેક જાતના અનાજ અને દૂધમાં આ વિટામિન પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે.

ઘઉંની કણક એક બે કલાક અગાઉ બાંધી રાખી હોય તો તેની અંદરનું યુતું પલાળીને કણકની સાથે એકરસ થઈ જાય છે. અને જોઈએ તેની પાતળી રોટલી વણી શકાય છે. આ પ્રમાણે પલાળી રાખવાથી તેમાં થીસ્ટ પેદા થાય છે. તે પાચનશક્તિને મદદ કરે છે. દળેલા લોટને ગરમી ન લાગે તેવા સ્થાનમાં સારી રીતે ઢાંકીને મૂકી રાખે તો દશ પંદર દિવસ સુધી તેમાં જીવાત પડતી નથી.

લોહીને શુદ્ધ રાખવા માટે તથા બીજી શારીરિક રસાયનક્રિયા માટે મોટા પ્રમાણમાં કેલ્શિયમ, મેગ્નીશીયમ, સોડીયમ, પોટાશ્યમ, ફોસ્ફરસ, કોલોરિન, સલ્ફર અને આયર્ન વગેરે ક્ષારોની જરૂર છે. તે થુલા અને ફેતરામાં પુષ્કળ હોવાથી તે મારફત પૂરા પડે છે. યુતું કબજિઆત અટકાવવામાં ઘણી મદદ કરે છે. અનાજ અને કઠોળમાં તે ઉપરાંત વિટામીન 'બી' તેના છોડામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. ઘણી સખત ગરમીમાં પણ વિટામીન 'બી,' નો નાશ થતો નથી. પણ પાણીમાં ઓગળી જાય છે માટે શાક કે કઠોળ પાણીમાં રાંધી ઉપયોગમાં લેવાના હોય તો તેનું પાણી કે રસો કે ઓસામણ ફેંકી દેવા નહિ. માંદાઓને એનો રસો, ભાતનું ઓસામણ અતિ શક્તિદાયક અને પાચક છે. તો સારી તન્દુરતીવાળાઓને તે ઓછા ઉપયોગી કેમ હોય ? એખા હાથની છડના અને લોટ હાથથી ઘંટીમાં દળેલો હોવાની જરૂર વિટામીન 'બી,' ના રક્ષણ માટે છે. આજે શું સ્થિતિ છે ? વિટામીન 'બી,' નું રક્ષણ એટલે આપણું રક્ષણ.

વિટામીન 'સી',—રક્તશોષક છે. સંતરા, મોસંખી, કેરી, ટામેટાં, વગેરે મધુરાં ફળોમાં મોટા પ્રમાણમાં છે. લાજપાલો, કોખી, મુળા, કાકડી, ચીલડાં, મોગરી, તાળાં અને કાચાં ખાઈ શકાય તેવાં શાક, બધી જાતનાં ફળ, લીલું ઘાસ ખાતી ગાય ભેંસનું દૂધ વગેરેમાં સારા પ્રમાણમાં અને રાંધેલા શાક-લાજમાં ઓછા પ્રમાણમાં છે.

આ વિટામીનના અભાવથી રક્તવિનિ બિમારી થાય છે. મનુષ્યની રોગ સામે થવાની શક્તિનો નાશ થાય છે. હાડકાં પુષ્ટ થઈ શકતા નથી. છોકરાંઓના શરીર સુકાઈ જાય છે તે ચીડીઆ બને છે. જખમ જલદી રૂઝાતા નથી.

ઉકાળેલા અને વાસી દૂધમાંથી વિટામીન 'સી' નો નાશ થાય છે. કેમકે ગરમીથી આ વિટામીન નાશ પામે છે. રાંધેલા શાકમાંથી ૬૦ થી ૭૦ ટકા વિટામીન 'સી' નો નાશ થાય છે માટે વરાળથી બાફેલા શાક ખાવા જોઈએ. શાક ઓછામાં ઓછું પાશર તો જોઈએ જ કેમકે રંધાવાથી તેમાંનું વિટામીન 'સી' ઘણું નાશ પામ્યું હોય છે.

વિટામીન 'સી' અને 'બી' પાણીમાં ઓગળી જાય છે. શાકલાજ અને કઠોળ તથા અનાજ રાંધતા તેમાંનું વધારાનું પાણી કાઢી નાખવું નહિ. તે ઓસાવવા નહિ. શાકલાજ વગેરેનો રસો ઘણો પુષ્ટીદાયક છે તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે. શાકમાં ખારો નાખવાથી વિટામીન 'સી' નો તદ્દન નાશ થાય છે. માટે તેને પકવવા સોડાખાર નાખવો નહિ. કારણ કે સોડા આલ્કલી છે.

દરરોજ ૧ ઓંસ સંતરાનો રસ અથવા કોખી કે ટામેટાની કચુંબર ખાવાથી રક્તવિનિ રોગ સારો થાય છે.

કેરીની મોસમમાં સારી રીતે કેરી ખાધી હોય તો ચોમાસાની ઋતુમાં તેની શરીરમાં ઉણપ ન પડે.

વિટામીન 'ડી',—અસ્થિપોષક છે. સૂર્યનો પ્રકાશ અને ગરમી અને કોડલીવર ઓછલમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. દૂધ, માખણ, પાપડ, અથાણાં વગેરેમાં પણ છે. આ વિટામીનની ખામીથી બાળકોને રિકેટસ સુકતાન થાય છે.

શરીરે તેલ ચોળી ૧૦ થી ૨૦ મિનિટ તડકામાં ફરવાથી વિટામીન 'ડી' પુરતા પ્રમાણમાં મળી રહે છે. સખત ગરમીથી પણ આ વિટામીનનો નાશ થતો નથી.

વિટામીન 'ઈ',—સર્જક છે. દૂધ, ઘઉં, અનાજના ફણગા, શ્રીફળના બી કોપર, લાજપાલો અને કેટલાક કુદરતી ખોરાકોમાં સારા પ્રમાણમાં છે. આની તંગીથી સ્ત્રીઓને વંધ્યત્વ આવે છે.

FACIAL DIAGNOSIS.

મુખાર્વિદ ચિકિત્સા.

ડૉ. શુબ્લરના બાર ક્ષારમાંથી કયો ક્ષાર દર્દીના ચહેરા અને શારીરિક દેખાવ જોઈને હવા તરીકે આપવો તે પારખવાની ડૉ. બ્રુહાન-ડર-ગોલ્ડઝની રીત.

બાર ક્ષારના વર્ગ નીચે પ્રમાણે પાડેલા છે.

ફોસ્ફેટ ક્ષારો—કેલ્કર-ફોસ, કાલી-ફોસ, નેટ્રમ-ફોસ, ફેરમ-ફોસ, મેગ-ફોસ.

સલ્ફેટ ક્ષારો—કેલ્કર-સલ્ફ, કાલી-સલ્ફ, નેટ્રમ-સલ્ફ.

કલોરાઈડ ક્ષારો—કાલી-મુર, નેટ્રમ-મુર.

બાકીના ક્ષારો—કેલ્કર-ફ્લોર, સીલીસીઆ.

Phosphates—ફોસ્ફેટ ક્ષારોની જરૂર લાગે તેવા દર્દીના સામાન્ય લક્ષણો:—

(અ) ફોસ્ફેટનો દર્દી સ્વભાવે ચીડીઓ, મનનો પોચો, અશક્ત, ચિંતાતુર, ઉદાસ, અને વખતે વખતે કોઈ પણ હોય છે.

(બ) ફોસ્ફેટના દર્દીની ત્વચા સુંવાળી, અને વાળ સુંવાળા હોય છે. શરીરનો રંગ કાળો, લીલો (સીસાના રંગ જેવો) પીળો અથવા મારીના જેવો થાય જેથી કરીને દર્દી જ્યારે ગુસ્સે થવાથી ચહેરા લાલ થઈ જાય ત્યારે લાલ રંગ અને ઉતરી ગએલા ચેહરાના રંગની વચ્ચે બારીક સીમાલીટી પડી જવાથી પરખાઈ આવે છે.

(ક) વળી તેવા દર્દીમાં ઝડપથી વધતી ક્ષીણતા, અને ચહેરા પુલેવો જણાઈ આવે છે. આંખો ઉંડી ઉતરી જાય છે. દર્દીને આંખની આસપાસ આસમાની કુંડાળાં દેખાય છે.

આ પાંચ ફોસ્ફેટનાં સામાન્ય લક્ષણો છે. તેમનાં વ્યક્તિગત લક્ષણો નીચે મુજબ.

Calc. Phos. કેલ્કર-ફોસ:—

શરીર ક્ષીણ થઈ જવાથી દર્દી ધરડો દેખાય છે. ચેહરાની ત્વચા ઠીલી થઈ જવાથી દરેક ભાગ દેખાઈ આવે છે. નાક, કાન વિગેરેનો ભાગ ઠંડો લાગે

છે. તસ. મસા અને ઝીણા ખીલ હોય છે. મોઢાના ખુણા આળા હોય છે. ઉપલો હોઠ નીચેના કરતાં મોટો જણાય છે.

શરીરના મધ્ય ભાગ સાથે હાથપગના દેખાવનો મેળ બેસતો નથી એટલે કે ધડ અને હાથપગ સપ્રમાણ હોતા નથી. મસ્તક મોટું અને ગરદન નબળી તથા પાતળી હોય છે. હાથપગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી જેવી સ્થિતિ હોય છે. સ્કેજ પણ શ્રમ કરવાથી ચહેરા ઉપર ઠંડો પરસેવો વળે છે. બેચેનીને લીધે દર્દી સ્થિર બેસતો નથી, અને વખતોવખત જગ્યા બદલવા માગે છે પરંતુ અશક્તિને લીધે તેનું મન પાછું પડે છે. શિરાઓ ઉપસેલી, સુજેલી દેખાય છે. એકંદરે દર્દી શાન્ત, ગરીબ-સાલસ દેખાય છે.

Kali-Phos. કાલી-ફોસ:—

દર્દીની આંખો અધીં મિંચાએલી રહે છે અથવા કાચ જેવી ચકચકીત તગતગા હોય છે. ચેહરો મૂર્ખ માણસના જેવો, ઉંઘણુસી અને દારૂડીઆના જેવો ઉતરી ગએલો હોય. આંખો પોકળ અને ચામડી સીસાના રંગ જેવી ભૂખરી હોય.

Nat. Phos. નેટ્રમ-ફોસ:—

આખા શરીરનું અસ્થિતંત્ર ખુણસુરત અને સ્નાયુઓના ભોગે-ખચે આખું હાડપિંજર રચાયું છે તેવો દર્દીનો દેખાવ હોય છે.

દર્દી બેશુદ્ધ જેવી હાલતમાં હોય; બહીકણપણું, ભય, દારૂકો અને ચિંતા અથવા સંદેહ દર્દીમાં તરી આવે છે.

નાક અને કાનમાં વલુર આવ્યા કરે અને દર્દી વારેઘડીએ તે જગ્યાએ હાથ ધર્યા કરતો હોય છે.

Ferr. Phos. ફેરમ-ફોસ:—

ચહેરાનો રંગ સીસાના રંગ જેવો શીકકો, આંખો લાલચોળ. હોઠ વિગેરેના પ્રલેખ પડતી (અંદરના ભાગમાં) સફેદ ધમનીઓ ખુલ્લી અને ધબકતી દેખાય છે.

શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા ઝડપી અને થાકેલી હોય છે. નસકોરાં શ્વાસ લેતાં હાલતાં હોય છે. જ્ઞાનતંતુ નબળા અને રોગથી ઉશ્કેરાએલા હોય છે. કપાળ કે હડપચી ઉપર ખીલ અથવા ફાલ્લીઓ થાય છે. ચહેરાનો દેખાવ આળસુ જણાય છે.

Mag. Phos. મેગ-ફોસ:—

દર્દીનો દેખાવ અતિ દુઃખી, સફેદ, ભૂત જેવો, લોકદેખી, ચિંતાતુર લાગે. ચેહરાની ચામડી ખેંચાએલી હોય. દર્દી ઘણો પાતળો, ક્ષીણ થઈ ગએલો હોય છે. ચેહરાનો રંગ આછો હોય છે. ઘણો આશાવંત છતાં જલ્દીથી થાકી જતો, ગતિમાં ઉતાવળો પણ વિચાર કરવામાં ધીમો, વાત કરવામાં જાણે આખા શરીરનો ઉપયોગ કરતો, અને વિચારશક્તિના મંદ પ્રવાહને સુધારવા મથતો હોય તેમ જણાય છે.

દર્દીની ઇચ્છાશક્તિ નિર્બળ, દુઃખ સહન કરી શકે નહિ તેવી, અને ખીજાઓથી જલદી દબાઈ જાય તેવી હોય છે.

Sulphates.—સલ્ફેટ ક્ષારોની અગત્ય ધરાવતા દર્દીના સામાન્ય લક્ષણો:—

ફેસફેટ કે સોડીઅમના ક્ષાર લાગુ પડતા દર્દી કરતાં સલ્ફેટ લાગુ પડતા દરદીનું શરીર જરા વધારે ખરબટ હોય છે. શરીરમાંથી નીકળતી બાફ દર્દીને ગમતી નથી.

ચેહરા શીકકા છતાં માત્ર હોઠ અને કાન રતાશવાળા હોય છે.

ડોક દેખીતી રીતે ઘણીજ નમળી હોવાથી મસ્તક આગળ પડતું-નમતું રહે છે. દર્દી સૂતી વખતે નીચા ઓશીકાપર માથું રાખે છે.

આ ત્રણ સલ્ફેટનાં સામાન્ય લક્ષણો છે. તેમનાં વ્યક્તિગત લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

Calc. Sulph. કેલ્કર-સલ્ફ:—

સામાન્ય રીતે દર્દીનો ચેહરો દુઃખી અને ફેલ્લાફેલ્લીઓવાળો હોય છે. આંખનાં પોપચાં આળાં, નીચલા હોઠ ઉપર ઝીણી ફેલ્લીઓ, શરીર અને ચેહરાની ત્વચા ઉપર થોડુંઘણું સુકું ખરજતું હોય એવી સ્થિતિ હોય છે.

Kali. Sul h. કાલી-સલ્ફ:—

દર્દીમાં કોષપણુ જાતની મહત્વાકાંક્ષા અથવા સામનો કરવાની વૃત્તિ હોતી નથી. ચેહરાનો દેખાવ એવો હોય કે જાણે તે સ્ત્રીથી દબાઈને આવતો હોય.

ચેહરો સુજેલો હોય પરંતુ આંખની ડાખી બાબુએ વિશેષ હોય; ઓછી વધતી આખા શરીર અને ચહેરા ઉપર પીળાશ હોય; ઓઠ કરમાએલા અને જીભ લાલ હોય. ગરદન બરાબર છુટથી ફેરવી શકાય નહિ.

Nat. Sulph, નેટ્રમ-સલ્ફ:—

દર્દીની પ્રકૃતિ ક્ષમ્ય અને તામસી હોય; સવારમાં ચહેરાનો જમણો ભાગ સુજેલો હોય; જાણે કે દરદી આખી રાત ઉંઘ્યો ન હોય તેવો શીકકો, પીળો અને ઉદાસ ચેહરો; આંખો ડાખી અને માંચાએલી રહે; દર્દી હોઠની ચામડી કરબા કરે અને જીભ ફેરવીને હોઠને ભીના રાખ્યા કરે.

Chlorides.— કલોરાઇડ ક્ષારોની અગત્ય ધરાવતા દર્દીના સામાન્ય લક્ષણો:—

ફેરફેટ ક્ષારો લાગુ પડતા દર્દીઓ કરતાં કલોરાઇડ લાગુ પડતા દર્દીઓ ઓછા ભયભીત હોય છે, અને સલ્ફેટના દર્દીઓ કરતાં શરીરમાંથી નીકળતી વાસ ઓછી તીવ્ર અને ત્વચા ઓછી ખરબટ હોય છે.

ચેહરો સુજેલો, ફેલ્લીઓ વાળો, અને ઘાટ વગરનો હોય છે. સામાન્ય રીતે તે દરદીને એદી, આળસુ અને સહનશીલ કહી શકાય. દરદીનું શરીર સપ્રમાણ હોય છે.

આ બે કલોરાઇડનાં સામાન્ય લક્ષણો છે. તેમનાં વ્યક્તિગત લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

Kali. Mur. કાલી-મુર:—

અંધીઓના સોજામાં કઠણાશ મધ્યમસરની હોય છે. સોજો રતાશ પડતો, પોચો અને નાની ફેલ્લીઓથી ઠંકાએલો હોય છે. નેટ્રમ-મુરના દર્દીઓ કરતાં કાલી-મુરના દર્દીઓને થએલાં ચાંદાં વધુ ઉંડાં હોય છે પરંતુ કેલ્કર-ફેસના દર્દીને થએલાં ચાંદાં જોટલાં ઉંડાં હોતા નથી.

આ ક્ષારના દર્દીનું શરીર ભરાવદાર, કેશ આછા કાળા અને ચહેરો ચિંતાતુર હોય છે. હલન ચલનથી દર્દીમાં વધારો થાય છે, તેથી દર્દી પોતાની જગ્યામાં ગુંથાએલો રહે છે અને પડ્યો પડ્યો પોતાની આંગળીઓ સાથે રમ્યા કરે છે.

બધા કલોશઘડની માફક શરીરમાંથી નીકળતા રસ તાર ખેંચાય તેવા ચીકણા હોય છે પરંતુ કાલી-મુરના લક્ષણ તરીકે સૂચન કરતો રસ નેટ્રમ-મુરને સૂચવતા રસ કરતાં વધુ ઘટ હોય છે.

ગાલ સુઝેલા અને સ્વભાવ મંદ હોય છે.

Nat. Mur, નેટ્રમ-મુર:—

ડાબી બાજુનો ચેહરો સીસાના રંગનો અને સુઝેલો તથા તેલ લગાડ્યા જેવો ચળકતો, અને ઘણીકવાર પીળાશ પડતો હોય છે. ફેડલીઓ દાણાદાર હોય છે. ચામડી સરસાં, લાલચોળ અને સફેદ ગધાવાળાં ચાંદાં; ચેહરાની ત્વચા ક્રામળ; આંખો આંસુભરી; મસ્તકના વાળવાળા ભાગ ઉપર ફેડલીઓ; મોંમાંથી લાળ પડે.

શરીરમાંથી નીકળતા જાતજાતના શ્રાવ સાફ, પાણીજેવા, બળતરા કરતા, અને કરડ (વલુર) કરે તેવા હોય છે. દદીનો સ્વભાવ એકાંતપ્રિય, શરીર પાતળું ચીમળાઈ ગયેલું, મન વિચારમાં પડી ગયેલું, સ્વભાવ ખિન્ન અને ઓછાબોલો પરંતુ ઘણી વખતે ભલનસાર પણ થાય છે.

Calc. Fluor. કેલ્કર-ફ્લોર:—

આરસપહાણુ જેવો સફેદ ચેહરો; શીરાઓને લીધે આખા શરીરની ત્વચામાં આસમાની રંગની જાળ દેખાય. ત્વચા કઠણુ અને સૂકી રહે. દાઢીની નીચેની ગાંઠો મોટી થયેલી અને કઠણુ લાગે. ઘણી વખત દદી જન્મથીજ મૂર્ખ હોય તેમ જણાય છે.

Silicea. સીલીસીઆ:—

ચેહરો શીકકો, પીળો; ચામડી સ્હેલાઈથી ફાટી જાય તેવી; હડપચી ઉપર ખીલ થાય. કાલી-મુરના દદી કરતાં વધુ કંઠમાળવાળો દેખાય હોય; સાધારણ રીતે દદી આળસુ હોય પણ ઉશ્કેરાય ત્યારે હડીલો જણાય. દદી ઘણો થાકેલો લાગે પરંતુ જરા ઉશ્કેરીએ તો તેની ગ્રહણશક્તિ ખીલી નીકળે છે એમ ડૉ. કેરોલ ડનહામ લખે છે.

ખાસ ઇંદ્રિયો ઘણી તીવ્ર હોય છે.

મુખાવિંદ ચિકિત્સા ઉપરાંત દવાઓની પસંદગી કરવા માટે ખીણ સહાયકારી રીતો છે જે હવે પછીના પૃષ્ઠોમાં લખવામાં આવી છે.

દહીના દદેમાં સુધારો કે વધારો થવાના સંયોગો ઉપરથી દવાની પસંદગી કરી લેવાની રીત:—

દહીને કયા પ્રકારનો રોગ થયો છે તે તો ખાસ નિહાન કરવાથીજ જણાય છે પરંતુ આ રીત તો દહીંને યુજી પરછ કરવાથી અથવા દહીંનું અવલોકન કરવાથી રોગનું નામ જાણવા સિવાયજ કદા દવાને પહેલી પસંદગી આપવી તેની યોખવટ કરે છે. દુનિયાના મહાન ડૉક્ટરોના અનુભવનું એ પરિણામ છે. દદેમાં સુધારા, -વધારા ના સંયોગો ઉપરાંત દવા શોધી કાઢવાની બીજી પદ્ધતિઓ છે, જે હવે અત્યુક્તે દર્શાવવામાં આવશે—જેવીકે જીભનો રંગ, સ્વાદ; ત્વચ્ચરોગમાં થતી પોપડીઓ, ભીંગડાં; આડનો રંગ, વાસ; પેશાબના ગુણ; શરીરમાંથી નીકળતા શ્રાવનાં લક્ષણો; ખોરાકની અમુક ઉત્કંઠા—અભાવ વિગેરે; ઉલ્ટીના રંગ, પદાર્થ વિગેરે વિગેરે. જે કોઇ આ વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ થશે તે એકજ રોગ ઉપર કામ આવતી એકથી વધુ દવાઓ પૈકી સૌથી અગત્યની દવા પહેલી ચુંટી કાઢવા શક્તિમાન થશે પરંતુ રહેજ પ્રેક્ટીસની જરૂર પડશે.

દદેમાં વધારો થવાના સંયોગો:—

ગરમ ઓરડામાં; સાંજના વખતે; ચરબીવાળો ખોરાક ખાવાથી; ફાણી પીવાથી; કાચાં, ખાટાં ફળો ખાવાથી; કુપ્રપાનથી; શેક કરવાથી; એકાંતમાં; ગરમ હવામાનમાં.

હંડક આપવાથી; બહારની હંડક લાગવાથી; હંડા ભેજથી; ઉધરસ ખાવાથી; છીંક ખાવાથી; વાંકા નમવાથી; રત્નેદર્શનના વખત દરમિયાન; આંખોહવાના

દવાનાં નામ.

કાલી-સદ્ધ.

દદેમાં સુધારા થવાના સંયોગો.

ખુલ્લી, હંડી હવામાં; દુખાવા વાળા પડખા ઉપર ઝુકવાથી કે સુવાથી.

નેટ્રમ—સદ્ધ.

એસવાની, સુવાની વિગેરે કાષ્ઠપણુ સ્થિતિનો હેરફેર કરવાથી; આમતેમ ચાંટા મારવાથી; શૈશ્યક્રિયા પડીથી; સુક્રી, ગરમ હવામાં.

પરિવર્તનથી; પાણીમાં કામ કરવાથી; સવારમાં; માછ-
લીના ખોરાકથી; ડાબે પડખે સુવાથી; ચોમાસામાં;
અમુક અંતરે દદ વધવું.

ગરમ પીણીથી—ઉકાળા, ગરમ ચાહ વિગેરે.

હંડી હવામાં; હંડા ભેજથી (દાખલા તરીકે હંડા
પાણીનાં પોતાં માથે મુકવાથી); જો પડખે ઢુખાવો
હોય તે પડખે સૂઇ જવાથી; હલનચલનથી; સાંજે;
રાત્રે; પૂર્ણિમા તથા અમાસના અરસામાં; પગે પરમેવો
વળતો બંધ થવાથી; ખુદ્લી હવાથી; પગે હંડી
લાગવાથી; ઘોંઘાટથી.

પાણીમાં કામ કરવાથી; વરસાદમાં બહુ ભીંજવાથી.

ઉનાળાના ગરમીના દિવસોમાં; આગળ નમવાથી;
બહુ અભ્યાસથી; મંદ સ્પર્શથી; સવારમાં; જંતુઓના
દંશથી (મચ્છર વિગેરે); સીંધર-નાખટ્ટેટના ઉપયો-
ગથી; કર્વીનાઇનના અતિસેવનથી; દરિયા કિનારે;
પાછલી બપોરે; હંડી આબોહવામાં; સવારમાં; અમુક
વખતના અંતરે.

કેદકર—કલોર.

સીલીસીઆ.

હંડા ભેજથી (પોતાં વિગેરે); ધસવાથી યોગવાથી.

ગરમ ઓરડામાં; ગરમ શેકથી—બહુ ગરમ તેમ
વધુ આરામ.

કેદકર—સંદેહ.

ગરમ આબોહવાથી.

નેટ્રમ-મુર.

કોઇ વસ્તુ ઉપર ટેકવ્યાથી; કપડાં ઢીલાં કરવાથી—
બટન ખોલવાથી; હંડુ પાણી પીવાથી; કહણ સપાટી
ઉપર સૂઇ જવાથી; સાંજના.

સખ્ત પ્રકાશમાં; હંડો ભેજ આપવાથી (પોતાં વિગેરે); ચરબીમય ભારે ખોરાકથી; હંડી આબોહવાથી; હલનચલનથી; સમુદ્રસ્નાનથી.

દરેક ઋતુદેર વખતે; સ્નાન કરવાથી; મળવિસર્જન પછી; હંડીથી; ભીંજવાથી; રાત્રે.

મંદ-સ્પર્શથી; મંદ હલનચલનથી; ગરમ ભેજથી (વરાળનો બાફ); હંડીથી; જમણે પડખે.

હલનચલન; ઉશ્કેરાટ; ગરમીથી.

પાછલી બયોરે; ગાજવીજ દરમ્યાન; દૂધ, મીઠાઈ કે બીજા ચરબીમય પદાર્થોના ખોરાકથી; બહારની હંડકમાંથી બંધ ગરમ ઓરડામાં દાખલ થવાથી; સાંજના.

નિરાશા-ઉદાસીનતાથી; ઉશ્કેરાટથી; બહારથી; અતિ અભ્યાસથી; હલનચલનની શરૂઆત વખતે; ગરમ હવામાંથી હંડી હવામાં જવાથી; સતત હલનચલનથી; કોઈ પણ જાતના પરિશ્રમથી; હંડી હવાથી; એકાંતમાં; ધોંધાટથી.

કાલી-મુર.

શાંત બેસવાથી; સુકા શેકથી; સુકા તાપથી (ભાદ-રવા માસનો તાપ એ સુકા તાપ ન કહેવાય).

કેલકર-ફેાસ.

સુષ્ઠ જવાથી; નીચેના અવયવોના હલનચલનથી-આમતેમ આંટા માટ્ટવાથી; ગરમ ઓરડામાં; ગરમ હવામાં.

મેગ-ફેાસ.

બહુ દબાણથી; સુકા શેકથી; ઝડપી હલનચલનથી; વાંકી સ્થિતિમાં; ધર્પણથી.

ફેરમ-ફેાસ.

હંડકથી; મંદ હલનચલનથી.

નેટ્રમ-ફેાસ.

કોઈ ખાસ સૂચક લક્ષણો નથી.

કાલી-ફેાસ.

શરીરના ઉપરના ભાગના હલનચલનથી; પંખો નાખવાથી; હંડક આપવાથી; બીજાઓની હાજરીમાં; જમવાથી; મંદ હલનચલનથી.

ભેજવાળા આબોહવા; મધ્યરાત્રિ પછી; હંડીથી; હંડા પીણું કે હંડા ખોરાકથી; દરિયાકિનારે; જમણે પડખે.

ગરમીથી-શેકથી; માથું ઉંચું કરવાથી-ઓશીકાં અહુ મુકોને; ગરમ પીણાંથી.

રહેજપણુ પરિશ્રમથી.

કેદકર-આસ.

... ...

શાંત રહેવાથી; ગરમ ઓરડામાં; જમણે પડખે.

આયોડીન.

આમતેમ હરવાફરવાથી; ખુદ્દી હવાથી.

ગરમ કપડાં પહેરવાથી; ગરમ ઓરડામાં; સને; ભેજવાળી હવામાં.

કાલી-આયોડ.

હલનચલનથી; ખુદ્દી હવાથી.

દરદ વિચાર કરતાં; ધોવાથી; દુખાવાવાળા પડખે મુઠ જવાથી.

બેરાયટા-આયોડ.

ખુદ્દી હવામાં ફરવાથી.

સાંજથી મધ્યરાત્રિસુધી; ગરમ ઓરડામાં; ગરમ ભેજવાળી હવા; આરામ લેતાં; ડાબે પડખે મુઠ જવાથી.

બ્રોમીઅમ.

કોઇપણુ જાતના હલનચલનથી; કસરતથી; દરિઆ

સવારમાં; જમણે પડખે.

કાલી-બ્રોમ.

મન અથવા શરીર કામમાં રોકાએલું રહે ત્યારે.

લીથીઅમ.

ઉડીને આમતેમ ફરવાથી.

સ્પર્શથી; શારીરિક કે માનસિક શ્રમથી; સંધ્યા-કાળ; ગરમ ખોરાક કે ગરમ પીણું; હવાના પરિવર્તનથી; ગરમ ઋતુમાં પાણીમાં ભીંજવાથી; સાંજના; ડાખે પડખે કે દુખતા પડખે સુઇ જવાથી; ગાજવીજ વખતે; નીસરણી ચઢવાથી.

રત્નેદર્શન સમયે; સ્પર્શથી; સાંજના ૫ થી ૭ વાગ્યા વચ્ચે; જમ્યા પછી; દાંડે પીધાથી.

જમ્યા પછી તરતજ; જમજે પડખે સુઈ જવાથી; સમુદ્રસ્નાનથી.

અમુક વખતને અંતરે; પાછલી બપોરે, બટાટા ખાવાથી; સવારે ઉઠતી વખતે.

રાત્રે; હલનચલનથી.

આરામ લેતી વખતે; ઉભા રહેતાં; ગરમ બિંજાનામાં; નાવાથી; ધોવાથી; સવારે; બપોરે ૧૧ વાગે; માદક પીણુંથી; અમુક અંતરે.

કોસ્કરસ.

અંધારામાં; જમણે પડખે સુઇ જવાથી; ઠંડા ખોરાકથી; ખુદ્લી હવાથી; ઠંડા પાણીએ ધોવાથી; ઉંધવાથી.

ઝીન્કમ; ઝીન્ક-ફોસ.

જમતી વખતે; શરીરમાંથી ક્રાઇપલ્યુ બતતો શ્વાસ થવાથી; ત્વચાસ્ફોટન થવાથી; (ચાંદાં વિગેરે).

મેગ-મુર.

દબાણથી; હલનચલનથી; ખુદ્લી હવાથી (કપ્ત માથાના દુખાવા સિવાય).

એલ્યુમીના.

ખુદ્લી હવામાં; ઠંડા પાણીથી ધોવાથી; સાંજના; દર ત્રીજે દિવસે; ભેજવાળી આબોહવામાં.

પ્લમ્બમ.

ધસવાથી; સખ્ત દબાણથી; શારીરિક શ્રમથી.

સદ્કર.

સુકી, ગરમ આબોહવામાં; જમણે પડખે સુઇ જવાથી; જે આવથેવોમાં દર્દ થયું હોય તે સંકેતીને ખેંચી લેવાથી.

જીભ અને સ્વાદ:—

કાલી-મુર.

જીભ ઉપર ઘોળો થર; સૂકો કે ચીકણો; ખાટો સ્વાદ.

ફેરમ-ફેસ.

જીભ ઉપરનો સોળો; લાલાશ, વચ્ચે લાલ લીટી.

કાલી-ફેસ.

જીભ ઉપર, અંદરના ભાગમાં અથવા વચ્ચે દેખાતો તપખીરીઆ રંગનો-વાટેલી રાઇના રંગ જેવો-થર તથા સવારમાં સુકી લાગતી જીભ; તેમજ ખરાબ દુર્ગંધ મારતો શ્વાસ.

નેટ્રમ-મુર.

જીભ ઉપર પાણીના ઝીણા પરપોટા દેખાવા; સ્વાદ જતો રહેવો; સ્વચ્છ ભીની જીભ હોવી; જીભ ઉપર વાળ ચોટેલો હોય તેવું લાન થવું; સવારે ઉઠતાં ખારો સ્વાદ તેમજ સાફ સુકી જીભ.

કાલી-સદ્ધ.

જીભ ઉપર ચીકણો થર અને પ્રસંગે ઘોળી ધાર-કિનાર.

નેટ્રમ-ફેસ.

જીભના મુળ ઉપર સોનેરી પીળો થર; ફફેલા સાથે વાળ પડ્યો હોય તેવું લાન થવું; ખાટો સ્વાદ, ખાટા ઓડકાર.

નેટ્રમ-સદ્ધ.

મેલો, લીલાશ મારતો જીભના મૂળપરનો થર; મોઢું કડવું લાગવું; સવારે ઉઠતાં કડવો સ્વાદ.

ફેલ્કર-ફેસ.

જેરમારી ગએલી જાડી દેખાતી જીભ અને કીડી ચાલવાનું લાન થવું; ગળ્યો સ્વાદ લાગવો.

ફેલ્કર-ફેલોર.

જીભપર કાતરા પડી જવા-ફાટેલી જીભ; સ્વાદ જતો રહેવો; જીભ બહુ સુકી લાગવી.

મેગ-ફેસ.

પીળો, ચીકણો થર તથા તે સાથે પેટમાં દુખાવો અને પેટમાં ભાર લાગ્યા કરવો.

કેલકર-સલ્ફ.

જીલના મૂળ આગળ પીળો થર તથા ખારો સાબુ જેવો સ્વાદ અથવા સુગ આવે તેવો અવર્ણ-નીય સ્વાદ.

સીલીસીઆ.

સ્વાદ બીલકુલ જતો રહેવો; જીભ ઉપર વાળની લાગણી.

પ્લમ્બમ.

જીભ ખહાર ન કાઢી શકાય-જીભનો લકવો.

ત્વચારોગ-ગુમડાં, ચાંદાં-વિગેરે ઉપર વળતી

લીંગડીઓનાં લક્ષણુ :—

કેલકર-ફ્લોર.

કઠણુ-ચીરાવાળી કે ચીરા વગરની.

કેલકર-ફેસ.

પીળાશ પડતી ધોળી.

સીલીસીઆ.

પીળી અને પફલરેલી-દબાવવાથી બાજુમાંથી પફ નીકળે.

નેટ્રમ-ફેસ.

પીળી સોનેરી રંગની.

કાલી-ફેસ.

વાસ મારતી, ચીકાશવાળી.

નેટ્રમ-મુર.

તદન સાફ, સફેદ.

ઝાડાનાં લક્ષણુ :—

કાલી-ફેસ.

સડેલા માંસ જેવો, વાસ મારતો ઝાડો; પાણી વાળો, પીડા સિવાય થઇ જવો.

નેટ્રમ-સલ્ફ.

પિત્તવાળો; ચોખ્ખાના ઓસામણુ જેવો; સવારમાં વધુ થાય; શીણવાળો; સાથે જેસ છુટતો; લાંબા વખતથી આતસાર હોય.

કાલી-મુર.

લોહીવાળો, -બૂરાશ પડતો ધોળો પદાર્થ નીકળે.

નેટ્રમ-ફેસ; સીલીસીઆ.

,, -પફવાળો.

ફેરમ-ફેસ: ફેલ્કર-ફેલોર.

પચ્યા વિનાનો ખોરાક નીકળે.

નેટ્રમ-ફેસ.

ફેદા જેવો, ખટાશ ગંધાતો, લીલાશ પડતો; દહી જેવો.

ફેલ્કર-ફેસ.

લીલો પણ ખટાશ ગંધાતો નહિ.

મેગ-ફેસ.

પાણી જેવો-ઝાડો થયા પહેલાં દુખે.

ફેલ્કર-ફેસ.

„ „ —સફેદ.

નેટ્રમ-મુર; નેટ્રમ-સલ્ફ

પ્રીણવાળો.

ફેરમ-ફેસ.

સાથે તાવ હોય.

આર્સેનિક; આર્સ-આયોડ;

અશક્ત કરી નાખે તેવા ઝાડા; ખાધા કે પીધા

કુપ્રમ-આર્સ;

પછી પણ ચાલુ રહે; તાવ અને તરસ; ચીકણો

ફેલ્કર-આર્સ.

પરસેવો વળે.

કુપ્રમ.

આંચકા સહિત ઝાડો થાય; મૂત્રાશય તસતસે.

આર્સ-આયોડ; ફેસ-

ક્ષયના દર્દિઓને.

આયોડ.

નેટ્રમ-સલ્ફ.

પરોઢીએ ઝાડા થાય.

નેટ્રમ-મુર.

દિવસ દરમ્યાન ઝાડા થાય.

કાલી-સલ્ફ.

રાત્રે ઝાડા થાય.

એલ્યુમીના.

ગુદા શુષ્ક અને બળતરા થાય.

આર્સેનિક.

ઝાડો થોડો, કાળો અને લોહીયુક્ત થાય.

કાલી-પ્રોમ.

સતત લોહી પડે.

પેશાબના લક્ષણ:—

આર્સેનિક; નેટ્રમ-સલ્ફ

બહુ ઓછો પેશાબ થાય; પેશાબમાં 'સુગર' નય-મધુપ્રમેહ.

કુપ્રમ

પેશાબ રોકાઈ જાય.

ફેરમ-આયોડ

પેશાબ ઓછો પણ વારંવાર થાય; કાળો રંગ;
પેશાબ વધુ રોકી ન શકાય.

બેરાયટા-ફોસ્

વૃદ્ધ માણસોને ઈચ્છા સિવાય પેશાબ થઈ જાય.

કાલી-પ્રોમ

પેશાબમાં યુરીક એસીડનું પ્રમાણ વધતું.

મેગ-મુર; બ્રી-ક-ફોસ્

પેટ દાબે તોજ પેશાબ ઉતરે; બેદા સિવાય
પેશાબ થાયજ નહિ.

ફોસ્ફરસ.

પેશાબ દૂધ જેવો સફેદ થાય; સુગર જાય;
લોહી જાય.

લીથીઅમ.

પેશાબને તળીએ યુરીક એસીડ હરે; પેશાબ
હાજત વારંવાર થાય.

કાલી-ફોસ્.

પેશાબની રોકાવટ; ઈચ્છા વગર પેશાબ થઈ
જવો; મૂત્રાશયનો લકવો.

નેટ્રમ-ફોસ્.

કૃમિને લીધે રાત્રે પેશાબ થઈ જવો.

મેગ-ફોસ્.

ડીપે ડીપે બળતરા થઈ પેશાબ થવો.

કેલ્કર-ફોસ્.

પેશાબમાં ફોસ્ફેટનું પ્રમાણ વધી જતું.

કાલી-ફોસ્.

ફોસ્ફોરીક એસીડનું વધી જતું.

આર્સ-પ્રોમ; આર્સ-આયોડ;
નેટ્રમ-સલ્ફ;

મધુપ્રમેહ.

કાલી-સલ્ફ; કાલી-મુર;
કેલ્કર-સલ્ફ.

આલ્બુમીન જતું.

કાલી-ફોસ્.

લાલ પેશાબ—લોહી ઓગળવાથી.

પ્લમ્બમ; ફેરમ-ફોસ્;
કાલી-મુર.,, ,, —પેશાબ અને લોહીનું મિશ્રણ
થવાથી.—ધેરો લાલ.

કાલી-મુર; સલ્ફર. બળતો, ચીકણો પેશાબ,
સીલીસીઆ. પેશાબમાં પર જવું.

... (વધુ જુઓ થેરાપ્યુટીક્સમાં Kidney, Urine,
Bladder, Abuminuria, Nephritis વિગેરે).

ખોરાક પ્રત્યે અભાવ-ઉત્કંઠા ઉપરથી દવાની પસંદગી:—

નેટ્રમ-મુર.	અભાવ — રોટલી, રોટલા ઉપર.
ફેરમ-ફોસ; સીલીસીઆ.	,, — માંસ ઉપર.
ફેરમ-ફોસ.	,, — ખાટા ખોરાક ઉપર.
ફોસ્ફરસ; કાલી-સ.	,, — મીઠાઈ ઉપર.
ફેરમ-ફોસ; સીલીસીઆ.	,, — ગરમ ખોરાક ઉપર.
નેટ્રમ-ફોસ; કાલી-મુર.	,, — ચરબીવાળા ખોરાક ઉપર-દુધ, ઘી વિગેરે.
કાલી-મુર; નેટ્રમ-મુર.	,, — ગમે તે ખોરાક ઉપર.
સલ્ફર.	ઉત્કંઠા— દારૂ-ખીર માટે.
સીલીસીઆ; મેગ-ફોસ.	,, — ખાંડ માટે-ગળપણ માટે- મીઠાઈ માટે.
નેટ્રમ-મુર.	,, — કડવી વસ્તુ માટે.
કેલ્કર-ફોસ.	,, — ઇંડાં માટે.
,,	,, — આથેલા ખોરાક માટે-અથાણું વિગેરે.
નેટ્રમ-મુર	,, — મીઠા માટે.
કેલ્કર-ફોસ.	,, — દાઝી જાય ત્યાં સુધી પકાવેલા માંસ માટે.

ઉલ્લીના લક્ષણ ઉપરથી દવાની પસંદગી:—

નેટ્રમ-મુર;	નેટ્રમ-સલ્ફ;	દાડીઆઓને થતી.
	કુપ્રમ.	
કાલી-ફાસ.		સમર્ભાવસ્થામાં થતી. (વધુ જુઓ Pregnancy.)
		હીસ્ટીરીઆમાં થતી.
ફેરમ-ફાસ;	કેલ્કર-ફ્લોર.	ખોરાકની.
ફેરમ-ફાસ;	નેટ્રમ-મુર.	„ — ખાટો સ્વાદ
નેટ્રમ-મુર.		„ — પચેલા ખોરાકની; પાણીવાળી; કાચ જેવી; ચીકણી.
કાલી-મુર.		„ — સાથે ઘટ્ટ, સફેદ ગળકા પડે.
નેટ્રમ-સલ્ફ.		પિત્તની — કડવો સ્વાદ.
નેટ્રમ-ફાસ.		ખાટી — માખણ જેવા, દહીંના જેવા ફેદા નીકળે.
નેટ્રમ-મુર.		પાણીની — શીણવાળી.
ફેરમ-ફાસ.		લોહીની — લાલચોળ રંગ.
કાલી-ફાસ.		„ — કાળાશ પડતો લાલ રંગ; જામી ન જાય તેવું લોહી.
નેટ્રમ-મુર.		„ — શીણવાળી.
કેલ્કર-ફ્લોર.		દાંત આવતાં થતી ઉલ્લી.

નેટ્રમ-ફોસ; કાલી-ફોસ.

દરીઓ લાગવાથી.

આર્સેનિક.

જઠરની અવ્યવસ્થાથી; હોજરીમાં બળતરા
અને દુખાવો થાય.

પ્લમ્બમ.

રહી રહીને થતી ઉલ્ટી-કાળું કે લુરું
પ્રવાહી નીકળે.

કુપ્રમ.

હઠીલી ઉલ્ટી-સવારમાં થાય, સખ્ત
માથું દુખે.

શરીરમાંથી થતા વિવિધ પ્રકારના રસશ્રાવ ઉપરથી દવાની પસંદગી.

શ્રાવ:- (જેમાં ગળફે, લીંટ, રસી, પડ, રન્નેદર્શન, પ્રદર, વિજેર
બધાનો સમાવેશ થાય છે.)

સીલીસીઆ; કાલી-મુર;

વાસ મારતો, કાચ જેવો, ચીકણો અને ચામડી

કેલકર-ફલોર;

આળી કરી નાખે તેવો.

નેટ્રમ-મુર.

કેલકર-ફલોર.

પીળો, ચીમ્મડ-તોડયો તુટે નહિ તેવો-લચકાવાળો.

કેલકર-સલ્ફ.

લોહી અને પડવાળો.

કાલી-મુર.

ફાઇથ્રીનવાળો-મધ્યમ ઘટ્ટતા.

કેલકર-સલ્ફ.

ભૂરાશ પડતો ઘોળો; સાથે લોહીની છાયા-
આછો સમાવેશ-હોય.

નેટ્રમ-મુર.

સાફ, પાણી જેવો પલ્લુ બળતરા કરતો અને
ચુંટી ખાય તેવો.

કાલી-સદ્ધ.

પાતળો; પાણી જેવો કે પીળો; બળતરા અને ચુંટ ન થાય.

કેલ્કર-સદ્ધ કાલી-મુર.

ધોળાશ પડતો ભૂરો; ચીકણો, અપારદર્શક; થોડું ઘણું લોહી પણ હોય.

કાલી-મુર.

લોહીનો આછો પાસ હોય; તાર નીકળે તેવો ચીકણો અને ચામડી ખવાઈ જાય તેવો.

કેલ્કર-ફેસ.

દૂધ જેવો સફેદ; ધોળો, ભૂરો; અપારદર્શક; નરમ.

નેટ્રમ-સદ્ધ.

પીળાશ પડતો, લીલાશ પડતો, પાણી જેવો, ચુંટ થાય.

નેટ્રમ-મુર.

શ્લેષ્મપડમાંથી વહેતો હોય.

કાલી-સદ્ધ.

પીળો; ચીકણો; પાતળો યા ઘટ.

નેટ્રમ-ફેસ; સીલીસીઆ.

પફવાળો.

કાલી-ફેસ.

સડો થતો હોય; દુર્ગંધ મારતો.

નેટ્રમ-મુર; નેટ્રમ-સદ્ધ;

વેદનાકારક-પાણી જેવો.

કાલી-ફેસ.

,, -ચીકણો.

કેલ્કર-આયોડ;

કાલી-આયોડ.

લીલા રંગનો.

આર્સ-આયોડ.

પાણી જેવો, ગંધ મારતો, ચામડી ખવાઈ જાય તેવો; કાઢેલો.

નેટ્રમ-મુર; કેલ્કર-ફેસ.

આલ્કયુમીનવાળો.

સીલીસીઆ.

,,

-બેદરકારી પામેલો જીનો કેસ હોય.

કાલી-ફેસ.

ચીકણો, લોહીવાળો, અને 'સીરમ'વાળો.

નેટ્રમ-ફેસ; કાલી-સદ્ધ.

સોનેરી પીળો, ચીકણો.

કેલ્કર-ફેસ.

નરમ.

નેટ્રમ-મુર; નેટ્રમ-ફેસ;

નેટ્રમ-સલ્ફ; સીલીસીઆ.

વેદનાકારક.

કાલી-ફેસ.

હાલય થતી હોય.

કાલી-સલ્ફ.

ચીકણો; નરમ.

કેલ્કર-ફ્લોર; નેટ્રમ-મુર;

કાલી-મુર.

કાચ જેવો; કરક કરતો; તાર નીકળે તેવો ચીકણો.

સેડેલી વાસ મારે.

કેલ્કર-ફ્લોર; સીલીસીઆ;

ચાંદાંમાંથી ઝરતો.

કાલી-ફેસ.

નાકમાં ઝમઝમાટ કરે તેવી ગંધ મારે.

તદ્દન શીક્ષા રંગનો.

નેટ્રમ-ફેસ; સીલીસીઆ.

ખટારાની ગંધ મારે; તમતમતો.

કાલી-સલ્ફ.

ખાટો પણ તમતમાટ બહુ ઓછો.

કેલ્કર-સલ્ફ.

બીલકુલ વાસ ન મારે.

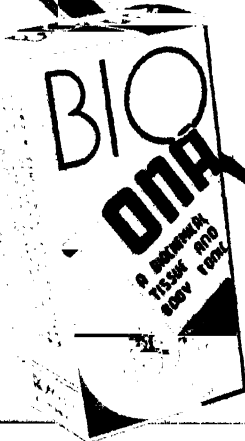
નોંધ.—આગળના લખાણમાં એ જણાવવામાં આવેલું છે એક દવા અમુક રોગોને લાગુ પડે છે. તેને અંગ્રેજીમાં *Materia Medica*—મટીરીઆ મેડીકા કહે છે. પરંતુ એકજ રોગ ઉપર જુદાં જુદાં લક્ષણો અનુસાર કઇ કઇ દવાઓ કામ કરે છે તે હવે જોઇશું. અંગ્રેજીમાં તે ગોઠવણીને *Therapeutics*—થેરાપ્યુટીક્સ કહે છે. થેરાપ્યુટીક્સમાં રોગની અનુક્રમણિકા અંગ્રેજી મૂળાક્ષર મૂળજ રાખેલી છે. આધુનિક સમયમાં ધણાખરાં દર્દીનાં નામો અંગ્રેજીમાં પ્રચલિત છે. વાંચકને તેવાં બીજાં વધુ નામોથી માહિત થવા માટેજ અંગ્રેજી ગોઠવણી અનુકૂળ ધારી છે. દવાઓ પસંદ કરવાની સહાયકારી રીતોમાં થેરાપ્યુટીક્સનોજ લાગ લઇને ત્યાં મૂકેલો છે. થેરાપ્યુટીક્સમાં કોઇ રોગના એકજ લક્ષણ ઉપર એકથી વધુ દવાઓનું સૂચન હોય તો તે પૈકી જે દવાનાં બાકીનાં લક્ષણો દર્દીને વધુ બાંધ બેસતાં આવે તેની પસંદગી વધુ કરવી. વળી તે માટે દવા પસંદ કરવાની વિવિધ રીતોનો આશ્રય લેવો. પ્રેક્ટીસ થઇ ગયા પછી બધુંજ સરળ જણાશે.

બાયોટોના

વડે મારી
ચણતર કરો

બચ્ચાંઓને બાયોટોના ગમે છે.
બાયોટોના તેઓના જોમમાં વધારો કરે છે
અને સ્ફુર્તી આપે છે. તેઓના બાધા
જલદીથી વધારે છે, હાડકાંઓ મજબુત
કરે છે અને નિરોગી દંતવૃદ્ધિ થાય છે.

રૉય એન્ડ કું
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ.૨

